

UNIWERSYTET MIKOŁAJA KOPERNIKA

ANNA ŁUKASZEWSKA

**PRZEDSZKOŁA W TORUNIU
W LATACH 1945-1990**

Praca doktorska

napisana pod kierunkiem

dra hab. Zbigniewa Girzyńskiego, prof. UMK

TORUŃ 2022

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	3
Wstęp	6
Rozdział I Wychowanie przedszkolne w okresie II Rzeczypospolitej	14
1. Geneza i rozwój wychowania przedszkolnego na świecie i ziemiach polskich	14
2. Wychowanie przedszkolne na ziemiach polskich w czasie zaborów	22
3. Wychowanie przedszkolne w okresie dwudziestolecia międzywojennego	38
4. Wychowanie przedszkolne w Toruniu	61
 Rozdział II Organizacja i stan przedszkoli w Toruniu w latach 1945-1956	 68
1. Organizacja, baza lokalowa i dydaktyczna	68
2. Działalność wychowawczo-dydaktyczna i opiekuńcza (program, współpraca z rodzicami, doskonalenie nauczycieli)	169
 Rozdział III Przedszkola w Toruniu w latach 1956-1975	 187
1 Organizacja, baza lokalowa i dydaktyczna	187
2. Działalność wychowawczo-dydaktyczna i opiekuńcza (program, współpraca z rodzicami, doskonalenie nauczycieli)	210
 Rozdział IV Organizacja i stan przedszkoli w Toruniu w latach 1975-1990	 231
1 Organizacja, baza lokalowa i dydaktyczna	231
2. Działalność wychowawczo-dydaktyczna i opiekuńcza (program, współpraca z rodzicami, doskonalenie nauczycieli)	278
 Zakończenie	 294
 Bibliografia	 298

Wykaz skrótów

AAN	Archiwum Akt Nowych w Warszawie
ADP	Archiwum Diecezji Pelplińskiej
AKWP	Archiwum Komendy Wojewódzkiej Policji
APB	Archiwum Państwowe w Bydgoszczy
APPSS	Archiwum Prowincji Poznańskiej Sióstr Serafitek
APM	Archiwum Przedszkola Miejskiego
APN	Archiwum Przedszkola Niepublicznego
APT	Archiwum Państwowe w Toruniu
APTZSE	Archiwum Prowincji Toruńskiej Zgromadzenia Sióstr Elżbietanek
AZNP	Archiwum Związku Nauczycielstwa Polskiego Oddział w Toruniu
AZUMT	Archiwum Zakładowe Urzędu Miasta Torunia
bd	brak danych
BHP	Bezpieczeństwo Higiena Praca
CHTPD	Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci
CKOS	Centralnego Komitetu Opieki Społecznej
DDP	Dzień Dziecka Przedszkolnego
DOK	Dyrekcji Okręgowej Kolei
dz. cyt.	dzieło cytowane
Dz.Urz. M.Ośw.	Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty
Dz.Urz. MOiW	Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty i Wychowania
Dz.Urz.	Dziennik Urzędowy
Dz.Urz.Kur.Okr.Szk. Pom.	Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego
Dz.Urz.Min.WRiOP	Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
Dz.U.	Dziennik Ustaw
FAS	Fundusz Akcji Socjalnej
GISz	Główna Inspekcja Szkolna
KC	Komitet Centralny
KM	Komitet Miejski
KW	Komitet Wojewódzki
KZ	Komitet Zakładowy
KOSP	Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego

KR	Komitet Rodzicielski
ks.	ksiądz
KW MO	Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej
IPN	Instytut Pamięci Narodowej
MEN	Ministerstwo Edukacji Narodowej
MOiW	Ministerstwo Oświaty i Wychowania
MKOS	Miejski Komitet Opieki Społecznej
MRN	Miejska Rada Narodowa
MWRiOP	Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
MSW	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
NIK	Najwyższa Izba Kontroli
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników)
OPEC	Okręgowe Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej
OSA	Oficerska Szkoła Artylerii
PGH	Przedsiębiorstwo Gastronomiczno-Handlowe
PIH	Państwowa Inspekcja Handlowa
PKP	Polskie Koleje Państwowe
PKWN	Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
PMRN	Prezydium Miejskiej Rady Narodowej
PP	Przedszkole Państwowe
PPR	Polska Partia Robotnicza
PPS	Polska Partia Socjalistyczna
PRL	Polska Rzeczpospolita Ludowa
PSB	Polski Słownik Biograficzny
PWRN	Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej
PZPR	Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
RGO	Rada Główna Opiekuńcza
RP	Rzeczpospolita Polska
RTPD	Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci
s.	siostra
SM	Spółdzielnia Mieszkaniowa
TPBO	Toruńskie Przedsiębiorstwo Budownictwa Ogólnego
TPCZ	Toruńska Przędzalnia Czesankowa

WKP/b/	Wszechzwiązkowa Komunistyczna Partia /bolszewików/
WOiW	Wydział Oświaty i Wychowania
WOKTiS	Wydział Oświaty, Kultury, Turystyki i Sportu
ZC	Zakłady Cukiernicze
ZMW	Związek Młodzieży Wiejskiej
ZNP	Związek Nauczycielstwa Polskiego
ZSRR	Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
ZUCH	Zakład Urządzeń Chemicznych
ZWCH	Zakład Włókien Chemicznych
ZWS	Zakład Włókien Sztucznych
ZZK	Związek Zawodowy Kolejarzy

Wstęp

Wychowanie dzieci jest ważnym zagadnieniem w kształtowaniu człowieka w każdej epoce. Tematem tym zajmowano się już w starożytności i był on obecny w poglądach Platona czy Arystotelesa. Z wychowaniem dzieci łączy się nierozdzielnie wychowanie przedszkolne, czyli etap rozwoju dziecka przed podjęciem obowiązku nauki.

W Polsce wychowanie przedszkolne stało się istotnym zagadnieniem społecznym w związku z dziełem Andrzeja Frycza Modrzewskiego w okresie Renesansu pt. „O naprawie Rzeczypospolitej”. W dziele autor zwrócił uwagę między innymi na wychowanie umysłowo-moralne i podkreślał priorytetową rolę rodziców w wychowaniu dziecka. Wychowaniem dzieci i ich rozwojem zajmował się także Mikołaj Rej i Erazm Glincher. Ten drugi podkreślał znaczenie wychowania umysłowego. Uważał, że dziecko w wieku czterech lat może uczyć się abecadła, sylabizowania i składania liter.

Wychowaniem dziecka zajmowali się również pedagodzy z innych krajów. Przykładem jest czeski pedagog Jan Amos Komeński, w XVIII wieku angielski filozof John Locke, szwajcarski pedagog Jan Henryk Pestalozzi - „ojciec” szkoły ludowej i twórca pierwszej teorii nauczania początkowego, szwajcarski pedagog Jean-Jacques Rousseau opowiadający się za wychowaniem naturalnym, a w XIX wieku wybitny niemiecki pedagog Friedrich Fröbel, Maria Montessori i Owidiusz Decroly¹.

Wychowanie przedszkolne zawdzięcza swój początek ochronom, które funkcjonowały w XVIII i XIX wieku. Instytucje zajmowały się przede wszystkim opieką dzieci i miały filantropijny charakter. Pierwsza w Polsce ochronka została założona przez Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności. Drugim rodzajem instytucji świadczących dzieciom opiekę, zanim powstały przedszkola, były funkcjonujące w drugiej połowie XIX wieku ogródki freblowskie i domy dziecięce Marii Montessori. Instytucje te cechowała koncepcja pedagogiczna i to ona stanowiła podstawę ich działalności². Innowacyjność metody freblowskiej wiązała się ze stworzeniem dzieciom jak najlepszych warunków do rozwoju, a nie zapewnienie im tylko opieki. i to początek powstania właściwego przedszkola, w którym priorytetowe są zadania pedagogiczne, a nie dobroczynne. Zaznaczyć należy, że jeszcze wówczas nie używano słowa „przedszkole”. Im większa była wiedza o dziecku, tym szybciej następował rozwój wychowania przedszkolnego. Wychowanie przedszkolne swój rozwój

¹ M. Magda-Adamowicz, Przemiany edukacji przedszkolnej w Polsce i Czechach okresu transformacji ustrojowej, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, s. 9-16.

² Z. Woźnicka, Wychowanie przedszkolne w Polsce Ludowej, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1972, s. 7-8.

najbardziej zaakcentowało w drugiej połowie XIX wieku³.

Wychowanie przedszkolne odgrywało szczególną rolę w czasach, kiedy państwo stawiało sobie za cel kreowanie postaw społecznych i politycznych swoich obywateli w sposób niezwykle intensywny. Polska Ludowa była tego rodzaju państwem. Państwo, które z jednej strony chciało pokazać troskę nad obywatelem, z drugiej zaś strony ze względu na swój charakter chciało swoich obywateli kontrolować i kształtować na potrzeby swojego systemu. Z tych powodów szkolnictwo, w tym przedszkola, było istotnym elementem polityki oświatowej państwa w całym okresie funkcjonowania Polski Ludowej, a od 1952 roku formalnie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Celem pracy jest zaprezentowanie funkcjonowania systemu wychowania przedszkolnego w Toruniu w latach 1945-1990.

Toruń jest tego doskonałym przykładem ze względu na duże rozmiary miasta (migracja, administracja). Cezurą początkową pracy jest rok 1945, kiedy dochodzi do zajęcia Torunia przez wojsko sowieckie i włączenie miasta w strukturę rządzonego, afiliowanego przez władzę sowiecką Rządu Tymczasowego z dominującą rolą środowisk komunistycznych. Cenzurą końcową jest rok 1990, kiedy w wyniku transformacji politycznej w Polsce doszło do upadku dominacji partii komunistycznej najpierw, a w konsekwencji w 1990 roku do pierwszych wyborów samorządowych, które utworzyły nowy rozdział historii wszystkich wspólnot lokalnych, w tym także Torunia.

Bazą źródłową pracy jest dokumentacja aktowa sporządzona przez władze oświatowe zarówno szczebla krajowego, jak i lokalnego, zdeponowane w zasobach archiwalnych, w szczególności Archiwum Akt Nowych (AAN), Archiwum Państwowego w Toruniu (APT), Archiwum Państwowego w Bydgoszczy (APB). Składają się na nią sprawozdania o charakterze okresowym, sporządzane w poszczególnych placówkach oświatowych (przedszkolach), czy przygotowywane na tej bazie sprawozdania władz oświatowych lokalnych kierowane do nadzorujących organów.

Obok zasobów archiwów państwowych wykorzystane zostały zbiory archiwalne Gminy Miasto Toruń nie przekazane jeszcze do archiwum państwowego, a zdeponowane w Archiwum Zakładowym Urzędu Miasta Torunia (UZUMT), a także archiwa poszczególnych przedszkoli. Szczególnie cenne w przedszkolach były kroniki przedszkolne prowadzone w bardzo różny sposób w wielu omawianych w pracy placówkach. Wykorzystane zostały także materiały archiwalne instytucji społecznych, religijnych i politycznych, które prowadziły swoje placówki przedszkolne w Toruniu w prezentowanym okresie. Warto tu wymienić Archiwum Diecezji

³ I. Adamek, Przygotowanie dzieci do szkoły w warunkach rozwijającego się wychowania przedszkolnego na ziemiach polskich (druga połowa XIX wieku – 1918 rok), Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1999, s. 25.

Pelplińskiej (ADP), Archiwum Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie, Archiwum Prowincji Poznańskiej Sióstr Serafitek (APPSS), Archiwum Prowincji Toruńskiej Zgromadzenia Sióstr Elżbietanek (APTZSE), Archiwum Komendy Wojewódzkiej Policji w Bydgoszczy i Archiwum Wojskowe w Toruniu oraz Archiwum Związku Nauczycielstwa Polskiego Oddział w Toruniu (AZNP w Toruniu).

Przeprowadzone zostały także wywiady i zebrane relacje od pracowników przedszkoli, które są ciekawym uzupełnieniem pracy i pozwalają rzucić nowe światło na prezentowany materiał źródłowy. Sporządzonych zostało 13 relacji, głównie dyrektorów przedszkoli.

Istotnym uzupełnieniem bazy źródłowej pracy była także prasa, która niezbyt obszernie, ale jednak od czasu do czasu prezentowała kwestie dotyczące przedszkoli. W szczególności warto tu wymienić „Robotnika Pomorskiego” czy „Nowy Dzień Robotnika”. Ważnym źródłem pracy było czasopismo pedagogiczne „Wychowanie w Przedszkolu”, w którym publikowano treści dotyczące metodyki pracy z dziećmi, jak również zagadnienia z polityki oświatowej państwa i postulatów z nią związanych wypowiedzianych przez Związek Nauczycielstwa Polskiego.

W pracy została także wykorzystana dostępna literatura przedmiotu. W niewielkim zakresie odnosi się ona wprost do omawianego tematu, gdyż wychowanie przedszkolne w Toruniu w latach 1945-1990 nie było do tej pory przedmiotem zainteresowań badawczych historyków. Natomiast istnieje dość obszerna literatura dotycząca kwestii przedszkolnych w wymiarze ogólnopolskim. Tu warto zwrócić uwagę na prace Moniki (Joanny) Wiśniewskiej, zwłaszcza w publikacji „Przedszkola Polski „ludowej”. Ideologizacja instytucji (1944-1965)”⁴. Autorka pokazała system prawny, w jakim funkcjonowały przedszkola w okresie powojennym. Zwróciła uwagę na przełom roku 1961, kiedy to uznano wychowanie przedszkolne jako pierwszy szczebel edukacji. Te fakty historyczne utwierdziły mnie, że wychowanie przedszkolne potrzebuje sojuszników, by dalej mogło trwać i rozwijać się. Według mnie wciąż niedoceniony jest okres rozwoju człowieka. W pracach autorki możemy dowiedzieć się o wpływie ideologii reprezentowanej przez rządy PRL na instytucje przedszkolne. Autorka opublikowała także szereg mniejszych artykułów traktujących o tych zagadnieniach, a dotyczących sieci przedszkoli w początkach PRL, czy przedszkolach i ochronkach zakonnych⁵.

⁴ M. Wiśniewska, *Przedszkola Polski „ludowej”. Ideologizacja instytucji (1944-1965)*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Wydawnictwo IPN, Warszawa 2019.

⁵ J. Wiśniewska, *Przedszkola i ochronki zakonne w świetle polskiego prawa oświatowego w latach 1945-1961*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2015, t. 18, s. 311-322; *Taż*, *Sieć przedszkoli w Polsce w pierwszej powojennej dekadzie*, *Język-Szkoła-Religia*, T. 10, nr 3 (2015), s. 22-36.

Warto także zwrócić uwagę na wcześniejsze prace powstające wprawdzie w okresie znaczącej ingerencji cenzury w badanie historyczne, które jednak w wielu aspektach ciągle są aktualne. Należy chociażby wskazać takie publikacje, jak: „Placówki wychowania przedszkolnego w świetle przepisów” red. Jadwiga Sławecka, Wanda Bobrowska-Nowak, „Historia wychowania przedszkolnego” Danuty Graniewskiej, „Żłobki i przedszkola w PRL” czy prace Zofii Woźnickiej⁶.

Ostatnia z wymienionych pozycji jest bogatym źródłem o wychowaniu przedszkolnym w Polsce Ludowej ze względu na fakt, że Zofia Woźnicka w latach 1953-1969 była pracownikiem w Ministerstwie Oświaty i Ministerstwie Oświaty i Szkolnictwa, bezpośrednio zajmującego się sprawami wychowania przedszkolnego. Publikacja ukazuje kształtowanie się wychowania przedszkolnego pod wpływem socjalistycznego systemu wychowania i oświaty, które autorka знаła z własnego doświadczenia, ale i też z racji pełnionej funkcji. Praca nosi jednak znamiona propagandy sukcesu⁷.

Należy podkreślić, że dla wcześniejszego okresu wychowania przedszkolnego w Toruniu istotne, bo jedyne prace jakie powstały, są autorstwa Przemysława Olstowskiego. Autor skupił się na funkcjonowaniu toruńskich ochronek, które stały się w przyszłości zaczątkiem wychowania przedszkolnego⁸.

Praca ma charakter chronologiczny. Została podzielona na cztery rozdziały prezentujące rozwój wychowania przedszkolnego w odpowiednich okresach czasowych.

Rozdział pierwszy ma charakter wprowadzający. W rozdziale tym zostały omówione zagadnienia związane z pojawieniem się instytucji wychowania przedszkolnego na ziemiach polskich i ich rozwój w szczególności w Toruniu do okresu II wojny światowej. Mimo, że rozdział ten został oparty na dość bogatej literaturze przedmiotu, to z całą pewnością zagadnienie wymaga od historyków bardziej pogłębionych analiz. o ile bowiem szkolnictwo średnie, podstawowe czy wyższe są przedmiotem dość pogłębionych badań, to wychowanie przedszkolne na tym tle ma literaturę o wiele skromniejszą.

W rozdziale drugim przedstawiono obraz funkcjonowania przedszkoli w Toruniu poczynając od zakończenia drugiej wojny światowej, kiedy to w trudnych warunkach powojennych z jednej strony odtwarzano sieć przedszkolną, z drugiej zaś strony władze

⁶ Z. Woźnicka, Wychowanie przedszkolne w Polsce Ludowej, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1972, s. 4, 6.

⁷ Tamże, dz. cyt., s. 4, 6.

⁸ P. Olstowski, Oświata polska i niemiecka w Toruniu w latach 1920-1939, [w:] Historia Torunia, t. III, cz. II: w czasach Polski Odrodzonej i okupacji niemieckiej (1920-1945), red. Marian Biskup, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego w Toruniu, 2003 r., s. 311-378; Tenże, Przedszkola i ochronki w międzywojennym Toruniu, Rocznik Toruński, T. 31, 2004, s. 215-226.

rozpoczęły proces najpierw kontroli, a następnie przejmowania tych instytucji. Cezurą czasową tego rozdziału jest rok 1956, który jest istotną datą w historii Polski Ludowej.

Po wojnie następował szybki rozwój przedszkoli pod kątem liczbowym, jednak nie zawsze szło to w parze z jakością wychowania i nauczania, czy warunkami lokalowo-dydaktycznymi. Stan techniczny budynków nie był zadowalający tak, jak i stan sanitarny, wyposażenie i ciasnota. Najgorzej wypadały pod tym względem przedszkola wiejskie. Na rozwój przedszkoli wpływ miało wiele czynników: migracja ludzi ze wsi do miast, polityka gospodarcza, a w niej ustawa o planie 6-letnim, który zakładał wzrost zatrudnienia kobiet, a to z kolei wymuszało miejsca w przedszkolach. W 1955 roku dzieci w wieku przedszkolnym od 3 do 6 lat stanowiły 10% ogółu ludności, a w miastach w latach 1950-1955 liczba wzrosła o 69%. Po zakończeniu planu 6-letniego liczba przedszkoli wzrosła o 34%, a stopień upowszechniania wychowania przedszkolnego wyniósł 14%.

Politykę w kraju w zakresie wychowania przedszkolnego wytyczały najważniejsze dokumenty państwowe: Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 roku (Dz.U. Z 1952 nr 33, poz. 232), ustawa z dnia 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950-1955 (Dz.U. Z 1950 nr 37, poz. 344), Instrukcja w sprawie przyjmowania dzieci do przedszkoli w roku szkolnym 1950/51; Instrukcja Centralnej Rady Związków Zawodowych dla Rad Zakładowych w sprawie kwalifikowania dzieci do przedszkoli w roku szkolnym 1950/51. Wytyczne organizacji zajęć i wyposażenia przedszkoli przy dziewięciogodzinnym dniu pracy. Komunikat o ukazaniu się w druku broszury pt. „Wytyczne w sprawie reorganizacji przedszkoli” (Dz. Urz. M. Ośw., 1950 nr 7, poz. 114). Powyższe dokumenty albo wprost, albo pośrednio odnosiły się do rozwoju przedszkoli. W art. 66 ust. 2 konstytucji zapisano, że „gwarancję równouprawnienia kobiety stanowią [...] opieka nad matką i dzieckiem, ochrona kobiety ciężarnej, płatny urlop w okresie przed porodem i po porodzie, rozbudowa sieci zakładów położniczych, żłobków i przedszkoli [...]”. W rozdziale pierwszym ustawy o planie 6-letnim zapisano, że „zbudowanie podstaw socjalizmu oznacza [...] zapewnić gospodarce narodowej dopływ potrzebnej ilości nowych robotników oraz kadr wykwalifikowanych robotników i personelu technicznego i kierowniczego oraz szeroki rozwój szkolnictwa zawodowego wszystkich szczebli i szeroki rozwój kursów doształcających i przyspasabiających do zawodu, przez budownictwo osiedli mieszkaniowych i urzędzeń socjalnych związanych z zakładami pracy, przez szerokie wciągnięcie kobiet do produkcji i ułatwienie im pracy zawodowej”. W Polsce wówczas funkcjonowały różne typy przedszkoli: publiczne, państwowe, prywatne, samorządowe, zakładowe, prowadzone przez różne instytucje, jak na przykład kościelne Caritas. W okresie

powojennym komuniści, by zwiększać liczbę podporządkowanych sobie przedszkoli, w celu indoktrynacji społeczeństwa przejmowali przedszkola prywatne i prowadzone przez Caritas.

Za komunizację polskiego systemu oświaty odpowiedzialna była Żanna Kormanowa – dyrektor Departamentu Reformy Szkolnictwa i Wychowania w Ministerstwie Oświaty Tymczasowego Rządu Jedności Narodów 1945 - 1948⁹.

Okres powojenny to rozwój przedszkoli, jednak w warunkach politycznej podległości i komunizacji trudno mówić o sukcesie. Zdecydowanie rzeczywistym rozwojem systemu oświaty w tym czasie był stan liczbowy przedszkoli. Jako pozytywne działanie państwa w zakresie polepszania stanu przedszkoli, wskazać należy pojawiające się przepisy prawne, regulujące standardy budownictwa i urbanistyczne.

W rozdziale trzecim opisany został rozwój wychowania przedszkolnego w Toruniu na tle polityki oświatowej państwa w latach 1956-1975. Zwiększająca się liczba przedszkoli wynikała ze zwiększonego zatrudnienia kobiet w gospodarce społecznej. Z jednej strony wzrost tej liczby można odczytywać jako sukces ówczesnej władzy, jednak z drugiej strony trzeba zaznaczyć, że instytucje te były zdominowane ideologią komunistyczną. Mimo wzrostu liczby przedszkoli w Toruniu nie zaspokojono zapotrzebowania wszystkich mieszkańców na miejsca, a przekraczanie liczby dzieci w oddziale, by sprostać tym oczekiwaniom, przyczyniało się do pogorszenia warunków pracy nauczycieli i panującej ciasnoty. Działaniem władz oświatowych, w celu zwiększenia miejsc dla dzieci w wieku przedszkolnym, była organizacja oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz przedszkoli przy szkołach podstawowych. Zdecydowanie negatywnym działaniem władz komunistycznych było nadanie oświacie świeckiego charakteru i eliminowanie „w białych rękawiczkach” przedszkoli katolickich. Pozytywne działania, na które należy zwrócić uwagę to uchwalenie przez Sejm PRL Ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania z dnia 15 lipca 1961 roku, w której to określone zostały cele i zadania wychowania przedszkolnego, a także Ustawy o prawach i obowiązkach nauczycieli jako dokument pragmatyki nauczycielskiej. Datą kończąca rozdział jest rok 1975, kiedy to w wyniku reformy administracyjnej kraju Toruń ponownie stał się siedzibą władz wojewódzkich¹⁰.

Rozdział czwarty, w którym został opisany rozwój przedszkoli jest niezwykle ważnym

⁹ Żanna Kormanowa (z domu Zelikman), ur. 14 sierpnia 1900 w Łodzi, działaczka komunistyczna, dyrektor Departamentu Reformy Szkolnictwa i Wychowania w Ministerstwie Oświaty TRJN 1945–1948, od 1947 pracownik naukowy Instytutu Historii Uniwersytetu Warszawskiego, odpowiedzialna za komunizację polskiego szkolnictwa i nauk historycznych w Polsce w latach 1944–1956. Zm. 3 sierpnia 1988 r. W Warszawie. Szerzej: Tadeusz Rutkowski, Kormanowa Żanna [w:] Encyklopedia Białych Płam, t. 10, Radom 2003, s. 124–126.

¹⁰ J. Fałkowski, Toruń i jego byłe województwo, Rocznik Toruński, T. 27, 2000, s. 23-38.

okresem historycznym, w którym uwieńczona zostaje walka o demokratyczną ojczyznę. W okresie tym nastąpiło zwiększenie liczby przedszkoli ze względu na potrzeby społeczne, spowodowane powrotem na rynek pracy kobiet z wyżu demograficznego, a także systematycznego wzrostu liczby mieszkańców. Miasto Toruń budowało przedszkola na nowych osiedlach Rubinkowo i Na Skarpie, ale to i tak nie zaspokajało potrzeb mieszkańców. W okresie tym, zmianie uległy warunki kwalifikacji zawodowych nauczycieli, polegające na wymaganiu wykształcenia wyższego od nauczycieli.

Lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte XX wieku to czas ciągle jeszcze świeckiego i państwowego charakteru systemu oświaty, zarządzanej centralnie w duchu ideologii socjalistycznej¹¹. Transformacje polityczne roku 1989 sprawiły, że w 1990 r. system edukacji, w tym edukacji przedszkolnej zaczął nowy rozdział swojej historii, w innych warunkach społeczno-politycznych. Datę końcową pracy stanowi rok 1990, kiedy to w ramach zmian ustrojowych przeprowadzone zostały w Polsce pierwsze po II wojnie światowej wolne wybory samorządowe. Nowe, demokratycznie wyłonione władze lokalne, będą się mierzyć z wyzwaniem, także w zakresie polityki oświatowej szczebla przedszkolnego w zupełnie innej rzeczywistości. Wprawdzie cezurą końcową pracy stanowi formalnie rok 1990, jednak w wielu miejscach praca wykracza poza tę granicę. Stało się tak w celu pokazania związków później, a często także obecnie istniejących placówek przedszkolnych z tymi, które były opisywane na łamach przedkładanej dysertacji.

Na koniec z całego serca i pięknie się kłaniając, pragnę podziękować wszystkim, którzy pomagali mi przez lata, by dzisiaj uwieńczyć swoją drogę zawodową, a zarazem pasję rozprawą doktorską. Okazało się, że „Rzeczywistość jest z tej samej przędzy co i marzenia” (Władysław Stanisław Reymont) ale bez pomocy innych trudno by było te marzenia zrealizować. Dziękuję wszystkim wspomniałym osobom za opiekę i towarzyszenie mi w tym niełatwym wyzwaniu.

Czy jest w słowniku języka polskiego mocniejsze słowo niż „dziękuję” i „wdzięczność”? Jak wyrazić podziękowanie słowami? Użyję alegorii do mitologicznej postaci Morfeusza – boga sennych marzeń, symbolu mądrości i spokoju, by oddać emocje, które towarzyszyły mi przy pisaniu doktoratu. Doceniam każdą poświęconą mi chwilę, a jakże dla mnie cenną i utwierdzającą w przekonaniu, że trzeba iść do przodu.

Szczególne podziękowanie kieruję do niezwyklej osoby, autorytetu w dziedzinie historii, mojego promotora prof. Zbigniewa Girzyńskiego. To dzięki jego życiowej dewizie, jaką jest pomoc innym i wiara w drugiego człowieka, możliwe stało się napisanie historii

¹¹ M. Pyter, Prawne zasady funkcjonowania oświaty w Polsce Ludowej, *Studia Iuridica Lublinensia* vol. XXIV, 4, 2015, s. 120-121.

toruńskich przedszkoli. Dziękuję Panu Profesorowi za inspirację i poprowadzenie niezwykle ciekawą drogą historycznych badań, pozwalając na rozwój mojej pasji.

Dziękuję mojemu mężowi Władziowi za bezgraniczną wiarę we mnie, wielkie serce, cierpliwość, ogromną codzienną empatię i zrozumienie, kiedy noc zamieniałam w dzień.

Słowa podziękowania pisane sercem składam moim Rodzicom za stworzenie warunków do kształcenia i wspieranie w pracy zawodowej, będącej jednocześnie moją pasją, a w sposób wyjątkowy mojej śp. Mamie za bezwarunkową przyjaźń, która dodawała mi siłę w walce z napotykanymi w życiu trudnościami. i dlatego mojej Mamie dedykuję tę pracę – mój kilkuletni trud.

Niezwykle ważne słowa podziękowania kieruję do moich cudownych Dzieci i Wnuków za kibicowanie i trzymanie kciuków. Taka motywacja i słowa uznania mojego Syna wzmacniała w tworzeniu.

Pięknie dziękuję władzom i pracownikom Instytutu Historii i Archiwistyki, a szczególnie Katedry Historii XIX-XX Wieku i Historii Najnowszej, Wydziału Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu za pomoc i życzliwość, która pozwoliła na realizację marzeń.

Na przestrzeni kilku lat pisania rozprawy doktorskiej spotkałam osoby, którym zależało, by historia toruńskich przedszkoli została spisana. i to z tego powodu poświęcały mi swój czas, pomagały szukać źródeł i pomagały w organizowaniu wywiadów. Wśród nich są osoby, którym ze wzruszeniem dziękuję: Januszowi Niedźwieckiemu, Urszuli i Leszkowi Polak, Marcie Humiennej, Dorocie Żółkiewskiej, Jolancie Szkopińskiej, Justynie i Arturowi Sałata, Annie Bohdanowicz-Wojtasik, Michalinie Walczak, Krysi Wieczorek, Franciszkowi Olkowskiemu, Barbarze Płomień, Stefanii Lopacie, Annie Rosińskiej, Basi Mielczarek, Hani Nogajskiej, Grażynie Stalmirskiej, Basi Nowakowskiej i Wiesławie Kowalskiej.

Niezwykle cenną pomocą było wsparcie wspaniałych dyrektorów przedszkoli miejskich od nr 1 do 17 oraz przedszkoli niepublicznych, a szczególnie przedszkoli: „Słoneczko”, „Leśny Ludek”, „Flisaczek”, „Mały Świątek”, „Calineczka”, „Bim-Bam-Bino”, „Krasnal”.

Z wyżej wymienionymi dyrektorami, poza prawie 30-letnią działalnością na rzecz toruńskich przedszkoli, łączy mnie pasja niesamowitego zafascynowania fenomenem wieku dziecięcego.

To dowód, że pasje i marzenia oraz szczęśliwy traf napotkania na swojej drodze wspaniałych ludzi pozwala z „przędzy” marzeń tworzyć rzeczywiste dzieła.

Rozdział I

Wychowanie przedszkolne w okresie II Rzeczypospolitej

I. 1. Geneza i rozwój wychowania przedszkolnego na świecie i ziemiach polskich.

Zagadnienia dotyczące wychowania małych dzieci znajdują odzwierciedlenie już w Starożytności w poglądach Platona i Arystotelesa. Głównymi obszarami w rozwoju dziecka, będącymi w zainteresowaniu tych filozofów, było kształcenie fizyczne, moralne i intelektualne. Platon opracował szczegółowy program wychowania i kształcenia na wszystkie etapy rozwoju dziecka. Uważał, że dzieci w wieku przedszkolnym należy objąć opieką państwowych instytucji wychowawczych. Jego zdaniem, system państwowych instytucji z dobrze przygotowanymi wychowawcami i obowiązkiem uczęszczania, gwarantował systematyczny rozwój dzieci. Arystoteles podkreślał znaczenie wszechstronnego rozwoju dzieci, kształcenia umysłowego i naukowego¹. W Polsce wychowaniem przedszkolnym bardziej wnikliwie zaczęto interesować się w Renesansie. Do wybitnych postaci należał Andrzej Frycz Modrzewski, który w dziele „O naprawie Rzeczypospolitej” opisał wychowanie umysłowe i moralne. Podkreślał istotę łączenia zabawy z pracą oraz uznawał priorytetową rolę rodziców w wychowaniu dziecka. Opowiadał się za naturalnym i uporządkowanym przebiegiem dnia dziecka, tj. pracą, wypoczynkiem, ćwiczeniami hartującymi ciało i umysł². Inną, ważną postacią zabierającą głos w sprawie wychowania dzieci był Mikołaj Rej, który uważał cnotę i kształcenie umysłu jako drogi do doskonałości. Jego zdaniem dzieci powinny ubierane być skromne, prowadzić aktywny tryb życia i być pod opieką osób cnotliwych³. Pedagogiką przedszkolną w ówczesnym czasie zajmował się także Erazm Gliczner, który skupił się nad zagadnieniem zabiegów higienicznych, wychowawczych i dydaktycznych w opiece nad dziećmi. Podkreślał również znaczenie wychowania umysłowego. Jego zdaniem, dziecko w wieku czterech lat może uczyć się abecadła, sylabizowania i składania liter⁴.

Poza polskimi pedagogami na wychowanie dziecka miała wpływ działalność Jana Amosa Komeńskiego - czeskiego pedagoga. Uważał on za istotne, by dobór materiału

¹ L. Pawelec, *Poglądy starożytnych na wychowanie przedszkolne*, Nauczyciel i Szkoła 1-2 (42-43), 2009, s. 51-58.

² A. Panek, *Myśl pedagogiczna Andrzeja Frycza Modrzewskiego* [w:] *Andrzej Frycz Modrzewski. Współczesne odczytanie myśli społeczno-pedagogicznej*, red. Z. Szarota, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. Z o.o., Karków 2003, s. 45-56.

³ R.M. Leszczyński, *Wychowanie religijne a wychowanie moralne w „Żywocie człowieka poczciwego” Mikołaja Reja*, Łódzkie Studia Teologiczne 25/4, 2016, s. 103-114.

⁴ A. Daszyn, *Erazm Gliczner jako Pedagog. Studium nad pierwszą pedagogiką polską*, Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, T. XXXVIII, Poznań 1911, s. 1-100.

programowego odpowiadał indywidualnemu rozwojowi dziecka. Wielkimi pedagogami, wypowiadającymi się na temat małych dzieci poza Janem Amosem Komeńskim, byli: w XVIII wieku angielski filozof John Locke, szwajcarski pedagog Jan Henryk Pestalozzi - „ojciec” szkoły ludowej i twórca pierwszej teorii nauczania początkowego, szwajcarski pedagog Jean-Jacques Rousseau, opowiadający się za wychowaniem naturalnym, a w XIX wieku wybitny niemiecki pedagog Friedrich Fröbel, Maria Montessori i Owidiusz Decroly⁵.

W polskiej myśli pedagogicznej zagadnienie wychowania małych dzieci dostrzeżone zostało przez Komisję Edukacji Narodowej, która w swojej ustawie, wydanej w 1783 roku, opublikowała postulaty pedagogiczne. Poglądy o wychowaniu mają wcześniejszą historię niż utworzenie instytucji zajmujących się opieką i wychowaniem najmłodszych. Pierwszymi takimi instytucjami były ochronki utworzone w XVIII wieku, a 100 lat później w XIX wieku powstawały ogródki freblowskie⁶. Ochronki miały na celu pomoc matkom pracującym, a ogródki freblowskie miały przygotować do szkoły ludowej. W XVIII wieku osoby prywatne, stowarzyszenia religijne, organizacje społeczne, gminy wyznaniowe, fabryki zakładały ochronki o charakterze filantropijnym. Początkowo ochronki rozwijały się tylko w miastach. Na rzecz zakładania ochron wiejskich wypowiadali się Ludwik Górski w studium pt. „Ochrony wiejskie”⁷ i Maria Kretkowska w pracy pt. „O ochronach wiejskich”⁸. Maria Kretkowska zainicjowała sezonową ochronkę na wsi, która później zastąpiona została dziećmi wiejskimi. W XIX wieku instytucje te stały się tematem zainteresowania w dziedzinie pedagogiki. Zakładane w XVIII wieku ogródki freblowskie i domy dziecięce opierały się

⁵ M. Magda – Adamowicz, *Przemiany edukacji przedszkolnej w Polsce i Czechach okresu transformacji ustrojowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, s. 9-16.

⁶ Nazwa „ogródek freblowski” pochodzi od nazwiska jego pomysłodawcy pedagoga Fryderyka Fröbela, który urodził się w wiosce Oberweissbach w Turyngii (1782-1852). Fröbel po raz pierwszy użył określenia „ogródek” w 1840 roku. Ogródki różniły się od filantropijnych ochronek. Najważniejszym celem ogródka poza opieką był rozwój intelektualny i fizyczny dziecka. W ogródku dzieci uczestniczyły w zabawach ze śpiewem na świeżym powietrzu, w pracach w ogródku, w planowanych zabawach i zajęciach z zastosowaniem „darów” (zestaw pomocy dydaktycznych z podstawowymi elementami: kuli, sześcianu, walca). Koncepcja wychowania tego autora była pod wpływem filozofii idealistycznej. Uważał, że podstawowymi zadaniami wychowawcy jest troska o naturalny rozwój dziecka, obserwowanie dziecka i ochrona jego zabaw i zajęć. Wykazywał troskę o wychowanie religijne, którego sam doświadczył mając ojca pastora. Rodzinę uważał za pierwsze i najważniejsze środowisko wychowawcze, a dopiero później „ogródek”, jako placówkę. Jako jeden z pierwszych opracował teorię zabawy. Mimo, że system Fröbela oceniany był jako sztywna symbolika i fałszywe założenia idealistyczne, to jednak spojrzenie na zabawę i uznanie jej za podstawową i naturalną formę działalności dziecka spowodowało przełom w historii wychowania przedszkolnego. Po śmierci Fryderyka Fröbela powstają stowarzyszenia propagujące system Fröbela. Por.: W. Bobrowska-Nowak, *Historia wychowania przedszkolnego*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1978, s. 117-127; H. Heiland, *Friedrich Fröbel (1782-1852)*, *Kwartalnik Pedagogiczny*, nr 1-2, 2000, s. 33-35; B. Bilewicz-Kuźnia, *Historyczny i współczesny obraz edukacji przedszkolnej według koncepcji Friedricha Wilhelma Fröbela [w:] Edukacja przedszkolna w Polsce i na świecie. Wybrane zagadnienia*, red. Barbara Bilewicz-Kuźnia, Teresa Parczewska, Wyd. UMCS, Lublin 2013, s. 39-55.

⁷ L. Góralski, *Ochrony wiejskie*, Warszawa 1899.

⁸ M. Kretkowska, *o ochronkach wiejskich*, Warszawa 1909.

o zasady naukowe i miały na celu rozwój dzieci w specjalnie zorganizowanych warunkach, co z kolei generowało koszty utrzymania. Z tej przyczyny korzystały z nich dzieci rodziców zamożniejszych⁹. Biorąc przykład z Niemiec, ogródki zakładano w krajach Europy i Stanach Zjednoczonych. Ogródki miały charakter świecki, a ochronki były pod wpływem stowarzyszeń religijnych. Opieka i wychowanie małych dzieci wiązały się ze świadczeniami społecznymi i wywodziły z działalności filantropijnej. Początek form opiekuńczo-wychowawczych sięga XVIII wieku, a przyspieszony ich rozwój był efektem wzrostu kapitalizmu i potrzeby siły roboczej, w tym kobiet. Dzieci pozostające bez matek potrzebowały opieki. Nastąpiła duża aktywność charytatywna nakierowana na pomoc dzieciom. Powstawały różne instytucje dla matek samotnych, dzieci opuszczonych, jak sierocińce, domy dla ubogich matek i ich dzieci. Dla dzieci z biednych rodzin organizowano tzw. ochronki¹⁰.

W czasie funkcjonowania ustaw Komisji Edukacji Narodowej, wydanych w 1783 roku, pojawiły się pierwsze zorganizowane grupy wychowania dzieci w wieku przedszkolnym. Bogate rodziny mieszczańskie i szlacheckie korzystały z opieki i wychowania zakładów wychowawczych, prowadzonych głównie przez zakony. Założone w 1814 roku Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności zainicjowało utworzenie w Warszawie pierwszej ochronki, która została zainaugurowana 3 sierpnia 1839 roku. Pomysłodawcą był kupiec warszawski Teofil Janikowski, jednocześnie członek zarządu Towarzystwa¹¹. W Towarzystwie po przyjęciu inicjatywy Janikowskiego w 1838 roku powstał Wydział do spraw ochronek na czele z Piotrem Łubińskim, z którym współpracowali Janikowski i Stanisław Jachowicz. To właśnie ci dwaj działacze zainicjowali w 1838 roku założenie ochrony. Pierwsza ochronka została otwarta 3 sierpnia 1839 roku w Warszawie, a organizował ją i był jej przełożonym Teofil Stanisław Nowosielski. Ochronka mieściła się w jednej salce siedziby Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności, przy ulicy Krakowskie Przedmieście 62. Na początku utrzymanie ochronek gwarantowały ofiary pieniężne mieszkańców Warszawy - arystokracji i zamożnego kupiectwa. Zainteresowanie ochronkami spowodowało w następnych latach powstanie kolejnych sześciu ochronek. Uczęszczały do nich dzieci rodziców pracujących, którzy pokrywali koszty wyżywienia. Ochronki funkcjonowały 10 godzin dziennie i zapewniały dzieciom różną aktywność: śpiew, ćwiczenia gimnastyczne, ćwiczenia praktyczne, pogadanki, zabawy. Na początku w ochronkach pracowali głównie mężczyźni, a dopiero później pracą

⁹ M. Wróbel, *Wychowanie przedszkolne w Polsce w latach 1918-1939*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 10-11.

¹⁰ D. Graniewska, *Żłobki i przedszkola w PRL*, Warszawa 1971, s. 7.

¹¹ B. Sandler, *Ochronki dziecięce Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności*, Rozprawa z Dziejów Oświaty, 8, 1965, s. 103-132.

wychowawczą zajmowały się kobiety. Ochronki rozrastały się w dużym tempie, a Towarzystwo Dobroczynności zmieniło Wydział Ochron w 1849 roku na Wydział Sierot i Ubogich Dzieci. Towarzystwo uporządkowało organizację ochron, wydając 27 grudnia 1849 roku dokument pn. „Instrukcja dla Przewodniczących w Salach Ochrony”, regulujący obowiązki wychowawców, metody pracy, stosunek pedagoga do dzieci, sprawy odżywiania i higieny, prowadzenie dokumentacji. Prawa i obowiązki pracowników ochron regulował Projekt instrukcji dla przełożonych i dozorczyń sal ochrony ubogich dzieci, wydany w 1857 roku przez Radę Główną Opiekuńczą¹². W XIX wieku w Królestwie Polskim nastąpił duży wzrost liczby ochron. Na realizację wychowania przedszkolnego w Polsce wpłynęły poglądy najwybitniejszych postaci w świecie zajmujących się wychowaniem przedszkolnym, jak Fryderyk Wilhelm Fröbel, Maria Montessori, Owidiusz Decroly. Na grunt polski przenieśli je Adam Wiślicki, Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa, Teresa Mleczkova, Stanisław Karpowicz, Antoni Dobrowolski¹³.

W Polsce po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku uregulowaniem organizacji ochron zajął się Pierwszy Ogólnopolski Wielki Zjazd Nauczycielski w 1919 roku¹⁴. Podczas Zjazdu zwanego Sejmem Nauczycielskim powołano Sekcję Wychowania Przedszkolnego, która przedstawiła pomysł na funkcjonowanie placówek przedszkolnych, co stanowiło początek rozwoju wychowania przedszkolnego. Jednak plany nie zostały zrealizowane przez cały 20-letni okres niepodległości¹⁵. Ochronki rozwijały się w krajach, w których rozwijał się przemysł, co wiązało się z zatrudnieniem kobiet i opieką nad ich dziećmi. Zainteresowanie ochronkami nastąpiło między innymi za sprawą poglądów A. Komeńskiego, J.J. Rousseau i J.H. Pestalozziego dotyczących powszechności i dostępności oświaty¹⁶. Ich poglądy zaczęły sprawiać, że w różnych krajach europejskich zaczęły powstawać ochronki. Najwcześniej powstały ochronki w Holandii i Danii, bo w 1770 roku. Placówki te obejmowały opieką dzieci matek pracujących i sieroty. W 1802 roku w Detmold w niemieckim Księstwie Lippe powstała pierwsza ochronka. W 1827 roku powstała ochronka na terenie rozbitych jeszcze Włoch. W Austrii i całej monarchii Habsburgów ochronki organizowała Tereza Brunszwik: w Wiedniu

¹² W. Partyka, *Ochronki w Królestwie Polskim w świetle Akt Rady Głównej Opiekuńczej (1832-1870)*, Roczniki Pedagogiczne, T. 13(49), nr 1, 2021, s. 139-147.

¹³ A. Klim-Klimaszewska, *Pedagogika przedszkolna*, Warszawa 2005 r., s. 18-21; W. Bobrowska-Nowak, *Historia...* dz. cyt., s. 139-141, J. Krasuski, *Historia wychowania*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1985, s. 136.

¹⁴ s. Mauersberg, *Sejm Nauczycielski (14-17 kwietnia 1919 r.)*, Rozprawy z Dziejów Oświaty, 23, 1980, s. 139-156.

¹⁵ A. Klim-Klimaszewska, *Pedagogika przedszkolna*, Warszawa 2005 r., s. 18-21; W. Bobrowska-Nowak, *Historia...* dz. cyt., s. 139-141, J. Krasuski, dz. cyt., s. 136.

¹⁶ W. Bobrowska-Nowak, *Historia...*, s. 100-101.

(1826), Bańskiej Bystrzycy (1829), a następnie w Pradze i Karlinie. Pierwszą ochronkę we Francji założył w 1828 roku mer jednej z dzielnic Paryża Jean-Denis Cochin. Jego działalność przynosiła rezultaty i przełożyła się na wzrost liczby ochronek tak, że w 1840 roku w Paryżu funkcjonowały 24 ochronki¹⁷. Cochin napisał książkę pt. „Podręcznik dla założycieli i kierowników pierwszych szkół dla dzieci, znanych pod nazwą ochron”, którą wydano w Paryżu w 1833 roku¹⁸. Książka ta przedstawiała sposób założenia i funkcjonowania ochron, a także metodykę pracy z dziećmi. Warto podkreślić, że to właśnie z inicjatywy Cochina rząd francuski uznał ochronę za niezbędny element systemu wychowania. Cochin przewodniczył także Komisji powołanej przez ministra oświaty przygotowującej projekt ustawy regulującej status prawny ochron. Inną znaną i zasłużoną dla ochron postacią we Francji była Maria Pape-Carpantier, założycielka w Paryżu szkoły przygotowującej do zawodu wychowawców ochron¹⁹. W czasie zrywu Komuny Paryskiej przejmowano zakonne ochronki i tworzono świeckie. W tym czasie ministerstwo oświaty wydało dwa dekryty: pierwszy z 22 marca 1855 roku wprowadzający program zajęć z dziećmi, a drugi z 2 sierpnia 1881 roku wprowadził zmianę nazwy ochronek z Salle d'asile na École maternelle. Stało się tak za sprawą M. Pape-Carpantier. École maternelle podlegały pod Ministerstwo Edukacji Publicznej, a utrzymywane były przez samorządy²⁰. W 1934 roku funkcjonowało ok. 4 tysiące przedszkoli publicznych, do których uczęszczało ponad 500 tysięcy dzieci. Od 1886 r., respektując przyjętą ustawę w przedszkolach, uczono czytania, pisania i rachunków. W krajach skandynawskich nie rozwijało się wychowanie przedszkolne, ponieważ kobiety pozostawały w domach, by wychowywać dzieci. W przypadku biedniejszych krajów nie zakładano nowych przedszkoli, lecz wprowadzano dwuzmianowość, między innymi w Belgii, Francji, Polsce czy Szwajcarii. W różnych krajach różne było podejście do wychowania przedszkolnego – we Francji, na Łotwie czy w Szwajcarii zadaniem przedszkoli było przygotowanie dzieci do nauki w szkole. Natomiast w Austrii, Polsce, Niemczech i większości przedszkoli w Szwajcarii, jako priorytet uważano rozwój fizyczny i umysłowy dzieci poprzez zabawę i kontakt z przyrodą. W Związku Radzieckim następował szybki rozwój przedszkoli dla dzieci od 3 do 7 roku życia, a jego celem stał się wszechstronny rozwój dzieci w duchu komunizmu. W 1920 roku w ZSRR funkcjonowało 4254 ogródków dziecięcych i wciąż następował rozwój²¹.

¹⁷ Z. Ostrach, *Rozwój praktyki przedszkolnej w ujęciu historycznym*, [w:] *Praca przedszkola. Wybrane zagadnienia teoretyczne, praktyczne i organizacyjne*, red. Z. Ostrach, Kraków 2016, s. 19.

¹⁸ J.D. Cochin, *Manuel des fondateurs et des directeurs des premières écoles de l'enfance, connues sous le nom de salles d'asile*, Paris 1833.

¹⁹ W. Bobrowska-Nowak, *Historia...*, s.108-109.

²⁰ Tamże, s. 114.

²¹ M. Wróbel, *dz. cyt.*, s. 57-58.

W Polsce społeczeństwo było zainteresowane wychowaniem przedszkolnym, jednak zbyt wysokie opłaty powodowały słabe uczestnictwo dzieci. Sytuację tę poprawiał fakt zwolnienia z opłat czy ulgi. Od 1918 roku do roku 1931/32 liczba przedszkoli wzrastała, lecz od 1932 roku odnotowano spadek tego typu placówek. W roku 1918/19 w Polsce funkcjonowało 1089 przedszkoli, a w 1931/32 już 1920. Największy przyrost przedszkoli odnotowano w miastach centralnej Polski i na Śląsku, co wynikało z najbardziej rozwiniętego przemysłu w tych częściach kraju, który generował większe zapotrzebowanie na pracę, także kobiet. W roku 1926/1927 sieć przedszkoli nie była mocno rozwinięta, do przedszkoli uczęszczało około 4% ogółu dzieci w wieku przedszkolnym. Do rozwoju przedszkoli przyczyniło się również Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (RTPD)²², które utworzyło w 1926 roku 10 wzorowych przedszkoli. Do roku 1931/32 władze oświatowe nie zajmowały się problemem przedszkoli, dlatego placówki te zakładały przeważnie inne podmioty niż państwo: samorząd terytorialny, osoby prywatne, organizacje społeczne i wyznaniowe²³.

W Hiszpanii w 1838 roku za sprawą polityka i filantropa Pablo Montesino y Cáceres powstają ochronki wzorowane na ochronkach angielskich i francuskich. W Rosji pierwsza ochronka powstała w Petersburgu w 1837 roku. Utrzymywane były przez bogatych kupców. Powołany komitet opiekuńczy opracował regulamin dla ochronek i zakładał kolejne²⁴. W Rosji do 1917 roku swoje poglądy w zakresie wychowania przedszkolnego prezentowali znani pisarze, jak Nikołaj Iwanowicz Pirogow, Nikołaj Gawriłowicz Czernyszewski, Nikołaj Aleksandrowicz Dobrolubow. Ich poglądy miały wpływ na reformę oświaty, zakładanie ogródków dziecięcych i rozwój teorii i praktyki wychowania przedszkolnego. Czernyszewski i Dobrolubow uważali, że instytucja wychowawcza powinna uczyć języka, rozwijać umysł, kształtować postawy obywatelskie i pomóc w wyborze zawodu. Uważali, że tylko zmiana ustroju pozwoli na system oświatowy gwarantujący powszechność i równe prawa do nauki. Istotną rolę wychowania przedszkolnego dostrzegał przedstawiciel kół demokratycznych Dmitrij Iwanowicz Pisariew, postulujący zakładanie placówek przedszkolnych przy szkołach elementarnych, rozwijających zainteresowania dzieci otoczeniem przyrodniczym i społecznym. Jednak w pełniejszym zakresie problematykę wychowania przedszkolnego przedstawił Konstantin Dmitrijewicz Uszynski – jeden z największych twórców teorii szkoły w Rosji. Dorobek Uszyńskiego, dotyczący jednolitego systemu pedagogicznego, obejmującego

²² J. Sosnowska, *Opieka nad dzieckiem w Polsce międzywojennej. Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci – Oddział Łódzki (1923–1939)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2021.

²³ M. Wróbel, dz. cyt., s. 57-58.

²⁴ Z. Ostrach, dz. cyt., s. 19.

wychowanie dzieci aż do osiągnięcia dojrzałości społecznej, znany był w świecie. Był autorem takich dzieł, jak: „Człowiek jako przedmiot wychowania – próba antropologii pedagogicznej”, „O pierwiastku narodowym w wychowaniu publicznym”, „Praca – jej psychiczne i wychowawcze znaczenie”. W „Listach pedagogicznych ze Szwajcarii” opisał przedszkole oparte na metodzie Fröbela, w którym dzieci przebywały 5 godzin dziennie²⁵. Placówka była dwuoddziałowa: jeden oddział dla dzieci w wieku 3-5 lat i drugi oddział dla dzieci sześciolletnich, przygotowujących się do szkoły. Ideą Uszyńskiego było narodowe wychowanie dzieci, a więc program uwzględniał kształcenie mowy ojczystej, wzbogacanie języka i poznawanie ludowej twórczości rodzimej. Za podstawową formę działalności dziecka uważał zabawę, która powinna inspirować do twórczego działania. W Rosji w dużych miastach, zwłaszcza w Petersburgu i Moskwie, zakładano płatne ogródki dziecięce dla dzieci z rodzin inteligenckich i zamożnego mieszczaństwa. Funkcjonowały także ogródki dla dzieci z rodzin robotniczych. Główną propagatorką wychowania przedszkolnego i prowadzącą ogródek dziecięcy była Adelajda Siemionowna Simonowicz. Swoją placówkę, skupiającą dzieci zamożnego mieszczaństwa, prowadziła w Petersburgu. Na początku praca wychowawcza oparta była na systemie Fröbela, a następnie Uszyńskiego. Simonowicz wniosła istotny wkład do rosyjskiej pedagogiki przedszkolnej. Swoje poglądy na temat wychowania przedszkolnego publikowała na łamach czasopism, jak również własnego czasopisma pt. „Ogródek dziecięcy” („Детский сад”). Ponadto, opublikowała książkę cieszącą się dużą popularnością pt. „Praktyczne uwagi o indywidualnym i społecznym wychowaniu małych dzieci”. W publikacjach przedstawiała metodykę wychowania patriotycznego, kształcenia mowy, a także organizowania zabaw ruchowych i gimnastyki, rysunków, budownictwa i prac ręcznych. Obok Simonowicz należy wymienić inne osoby mające wpływ na wychowanie przedszkolne w Rosji. Do takich należały: Elżbieta Nikołajewna Wodowozowa – uczennica Uszyńskiego, Luiza Karlovna Szlegier, Elżbieta Iwanowna Tichejewa, Eugenia Iwanowna Konradi. W miastach Rosji zakładano towarzystwa freblowskie, a w Kijowie w 1908 roku założono wyższą szkołę freblowską wraz z przedszkolem ćwiczeń²⁶.

Ochronki w dziewiętnastowiecznej Europie nie miały uregulowań prawnych i funkcjonowały w trudnych warunkach lokalowych, często ze zbyt dużą liczbą dzieci, słabym wyposażeniem i brakiem wykwalifikowanej kadry pedagogicznej. Najczęściej do ochronek uczęszczały dzieci z rodzin ubogich, zaniedbanych rodzin robotniczych i sieroty²⁷. W Anglii za

²⁵ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, wyd. 3, Warszawa 1984, s. 334

²⁶ W. Bobrowska-Nowak, *Historia...*, s.161-172.

²⁷ Z. Ostrach, dz. cyt., s. 20.

początek historii przedszkoli uważa się otwarcie przez walijskiego pisarza i filantropa Roberta Owena instytucji wychowawczej pod nazwą Zakładu Kształcenia Charakteru w 1816 roku. Według Owena najważniejszą zasadą było łączenie zabawy i nauki i pracy. Uważał, że w dzieciństwie ważne jest, by dziecko było szczęśliwe i radosne, co z kolei ma wpływ na rozwój osobowości i rozwój społeczny. Warto zauważyć, że poglądy Owena, choć utopijne i za jego życia wdrażane bez większych sukcesów, wywarły duży wpływ na kształtowanie systemów wychowawczych u zarania Państwa Izrael²⁸. Z popularyzacji ochronek w Anglii zasłynął Samuel Wilderspin, który zarządzał ochronką założoną przez Towarzystwo Przyjaciół w Londynie²⁹. U progu XX wieku w różnych krajach zmieniały się koncepcje przedszkola pod kątem jego funkcji społecznych, opiekuńczych i dydaktycznych z uwzględnieniem badań w psychologii, pedagogice, medycynie i socjologii. Występowały także różnice w systemach różnych krajów, co miało wpływ na organizację placówek przedszkolnych. W upowszechnianiu przedszkoli trudność stanowiły systemy ustrojowe, a potem faszycyzacja życia społecznego. Po I wojnie światowej godnym podkreślenia jest organizacja wychowania przedszkolnego w Republice Austriackiej (1919-1934)³⁰, w której powstawały bezpłatne przedszkola dla rodzin robotniczych. Czas funkcjonowania przedszkoli dostosowany był do godzin pracy matek, tj. od 7.00 do 16.00. W Wiedniu funkcjonowało 110 przedszkoli miejskich, które uzupełniała oferta przedszkoli prywatnych dla dzieci z rodzin zamożniejszych. We Francji dążono do powiązania przedszkola ze szkołą. Odzwierciedleniem tego dążenia była działalność Celestyna Freineta, który postulował, by dziecko miało możliwość gromadzenia doświadczeń z zachowaniem naturalnego środowiska w przedszkolu. Freinet określał swoją koncepcję, jako psychologię wrażliwości na świat (faza oględzin, faza urządzania się w otaczającym świecie, faza zabawy pracy). Na rozwój dziecka, jego pozytywny obraz, wpływ miały dom rodzinny, przedszkola i szkoła³¹. We Francji w tym czasie powstała metoda Le Bon Départ (Dobrego Startu) polegająca na ćwiczeniach rehabilitacyjnych z osobami przejawiającymi zaburzenia ruchowe³². W Stanach Zjednoczonych wzorowano się na przykładach z Anglii i wprowadzono dwa szczeble wychowania przedszkolnego: dla dzieci

²⁸ A. Grudzińska, w poszukiwaniu racjonalnej organizacji społeczeństwa. Tomasz More, Robert Owen a praktyka kibuców, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3912, *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem* 41, nr 2, Wrocław 2019, s. 147-163.

²⁹ W. Bobrowska-Nowak, *Historia...*, s.106-107.

³⁰ Ze względów politycznych w latach 1918-1919 państwo to funkcjonowało pod nazwą Republika Niemieckiej Austrii, w latach 1934-1938 jako Federalne Państwo Austriackie bo w wyniku anshlus w 1938 r. Zostać włączone do Rzeszy Niemieckiej.

³¹ Por.: C. Freinet, o *szkołę ludową*. *Pisma wybrane*, wybór i opracowanie: A. Lewin, H. Semenowicz, wstęp: A. Lewin, tłum.: H. Semenowicz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1976.

³² M. Bogdanowicz, *Metoda Dobrego Startu we wspomaganie rozwoju edukacji i terapii pedagogicznej*, Wydawnictwo Harmonia, Warszawa 2019.

w wieku od 2 do 4 lat i od 4 do 6 lat. Dążono do powiązania przedszkola z pierwszymi klasami szkoły podstawowej³³.

I. 2. Wychowanie przedszkolne na ziemiach polskich w czasie zaborów.

Na ziemiach polskich podobnie, jak w innych krajach, opieka i wychowanie małych dzieci było obszarem działalności filantropijnej. Rozwój tej formy opieki i kształcenia dzieci utrudniał fakt braku własnej państwowości³⁴. Podział państwa na trzy zabory spowodował różnice polityczne, społeczne i gospodarcze, a także miał różny wpływ na rozwój opieki i wychowania³⁵. W XIX wieku z funkcji zakładów opiekuńczo-wychowawczych wydzieliła się rola dotycząca zakładów przygotowujących dzieci do nauki szkolnej. Największy rozwój ochronek wystąpił w Królestwie Polskim, ze względu na duże uprzemysłowienie tego zaboru. Pierwsze ochronki utworzyli właściciele fabryk, jako pomoc dla pracujących u nich kobiet. Zamożne rodziny oddawały dzieci do zakładów prywatnych zwanych ogródkami dziecięcymi i szkołkami freblowskimi. Ochronki i zakłady prywatne uczyły także dzieci starsze języka polskiego, jako opór przeciwko rusyfikacji³⁶. W Galicji ochronki, których początek datuje się na rok 1840, było mniej i stanowiły one pierwszy szczebel w systemie szkół ludowych³⁷. Pod zaborem pruskim, z uwagi na silną obecność Kościoła katolickiego, która znajdowała swoje odzwierciedlenie w podejściu do wychowania³⁸, ochronki związane były z działalnością filantropijną i prowadzone były przez siostry zakonne. Sytuacja dla ochron była trudna ze względu na zabory i trudności finansowe działalności towarzystw dobroczynnych, które miały niestabilną sytuację przez obce władze³⁹. W Królestwie Polskim w szybkim tempie bogaciła się zarówno warstwa rodzimych, polskich przedsiębiorców, jak i przemysłowcy niemieccy, francuscy i angielscy. Do pracy w przemyśle wykorzystywano chłopów, kobiety i dzieci od 12 roku życia, którzy stanowili najtańszą siłę roboczą. Dzieci z rodzin chłopskich

³³ D. Graniewska, dz. cyt., s. 8.

³⁴ I. Adamek, *Przygotowanie dzieci do szkoły w warunkach rozwijającego się wychowania przedszkolnego na ziemiach polskich (druga połowa XIX wieku – 1918 rok)*, Kraków 1999.

³⁵ A. Żółtek, M. Rozbarska, *Opieka nad dzieckiem przedszkolnym w ujęciu historycznym*, Nauczyciel i Szkoła 3-4 (24-25), 2004, s. 286-288.

³⁶ Szerzej: B. Sandler, *Wychowanie przedszkolne i kształcenie wychowawczyń w Królestwie Polskim*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968.

³⁷ M. Balukiewicz, *Protektoraty lwowskie. Początki i rozwój praktyki opiekuńczo-wychowawczej we Lwowie i na ziemi lwowskiej od ko ca XVIII stulecia do wybuchu II wojny światowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000, s. 34.

³⁸ J. Hellwig, *w kręgu refleksji nad wychowaniem w polskiej rodzinie w okresie zabory pruskiego*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, Studia Pedagogiczne, z. 28, Bydgoszcz 1996, s. 107-113.

³⁹ D. Graniewska, dz. cyt., s. 9.

i robotniczych pracowały ponad siłę. Świadomość, braków w dostępie do opieki lekarskiej i edukacji, wygenerował w tym czasie dynamicznie rozwijający się ruch dobroczynny⁴⁰. To właśnie w trosce o dzieci utworzono w Warszawie w 1814 roku Towarzystwo Dobroczynności, które będzie ważnym oparciem dla powstających w tej części ziem polskich ochronek i przedszkoli dla dzieci⁴¹. Ustawa tej organizacji z 3 czerwca 1825 roku zakładała utworzenie szkółek dla dzieci, w której uczyłyby się czytać, pisać i rachować. Celem Towarzystwa było objęcie opieką sieroty i dzieci z rodzin robotniczych, a także pomaganie materialnie ubogim rodzinom. Do znanych działaczy Towarzystwa należeli filantrop Teofil Janikowski, Piotr Łubiński, Stanisław Jachowicz i Teofil Stanisław Nowosielski⁴². Nowosielski, wraz ze swoimi uczniami, zainicjowali utworzenie w najbiedniejszych dzielnicach Warszawy sześciu ochronek, które funkcjonowały do 1844 roku. Nowosielski planował organizować kursy zawodowe dla przyszłych wychowawców i uczynić z ochronek wzorcowe placówki. Jednak władze Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynnego nie były nastawione na jakościowy charakter, lecz na ilościowy, ograniczając się do celów filantropijno-charytatywnych. Kiedy starania Nowosielskiego w tym kierunku nie znalazły poparcia władz Towarzystwa oszedł z pracy w ochronce i zaczął pisać dla dzieci opowiadania i bajki („Gwiazdka dla dobrych dzieci”, „Krzyżyk dla dobrych dzieci”, „Świat dziecięcy”, „Bajki i powiastki”). Ponadto, jego autorstwa był „Podręcznik dziecinny w duchu froebrowskim do użytku matek” czy „Towarzysz domowy dla pilnych dzieci”. W dziełach autor daje dowód na znajomość psychiki dziecka i pedagogiki froebrowskiej. Nowosielski przez całe życie interesował się pedagogiką przedszkolną, którą opierał na wzorach czeskiego pedagoga Svobody. Dzięki niemu wyszkolona została kadra wychowawców, którzy próbowali realizować koncepcje Nowosielskiego we wspomnianych sześciu ochronkach. Po odejściu Nowosielskiego do ochronek wprowadzono podręcznik Leopolda Chimaniego, wyróżniającego się surowością i brakiem zrozumienia dla rozwoju dziecka. Nastąpiło obniżenie poziomu pracy pedagogicznej i uległ zmniejszeniu rozwój ochronek, jak również spadła w nich frekwencja. W 1846 roku w sześciu ochronkach było średnio 436 dzieci dziennie, a w trzy lata później już tylko 336. Sytuacja poprawiła się w chwili, kiedy

⁴⁰ B. Urbanek, *Towarzystwa dobroczynności na ziemiach polskich w XIX stuleciu*, *Medycyna Nowożytna* 10/1-2, 2003, s. 99-119; J. Domańska, *Dobroczynność względem sierot na ziemiach polskich do 1918 roku*, *Biuletyn Historii Wychowania*, (27), 2011, s. 19-32.

⁴¹ Szerzej: J.I. Kraszewski, *Historia Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności od 1814 do 1852 r.*, [w:] *Kalendarz wydawany przez Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności na rok zwyczajny 1863*, red. Józef Ignacy Kraszewski, Warszawa 1862, s. 1-10.

⁴² Dzięki Nowosielskiemu utworzono w Warszawie sześć ochronek funkcjonujących w najbiedniejszych dzielnicach miasta (Rynek Nowego Miasta, Ogrodowa na przedmieściu Pragi, Nowy Świat, Pokorna)

Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności kierowało dzieci z ochronek do szkół elementarnych. Na 512 dzieci w ochronkach w roku 1853 do szkół elementarnych skierowano 137, a w roku 1854 na 616 dzieci skierowano 207. Warto zauważyć, że nauczyciele szkół elementarnych podkreślali lepsze przygotowanie dzieci do szkoły z ochronek niż z domów rodzinnych. Od 1860 roku następuje wzrost znaczenia ochron⁴³.

Poza Warszawskim Towarzystwem Dobroczynności rozpoczęły swą działalność inne towarzystwa dobroczynne w Królestwie Polskim. Od 1815 roku zaczyna swoją działalność Lubelskie Towarzystwo Dobroczynności, a także towarzystwa we wszystkich innych miastach gubernianych, jak: w Piotrkowie, Kaliszu, Kielcach, Radomiu, Siedlcach, Płocku, Łomży, Suwałkach i dużych przemysłowych miastach powiatowych, jak Łodzi, Częstochowie, Pabianicach, Będzinie, Ostrowie Mazowieckim⁴⁴. Rozwój ochronek następował nie tylko z powodu działalności towarzystw, ale również dzięki organizowaniu ochronek przez gminy wyznaniowe, w tym katolickie, ewangelickie, mariawickie i żydowskie⁴⁵. W związku z rosnącą liczbą dzieci, pozbawionych opieki rodzicielskiej, następował szybki wzrost liczby ochron w Warszawie i całym Królestwie Polskim. Był to czas, kiedy znane były w Polsce działania Owena, Wilderspina, Jana Svobody i Fryderyka Fröbela nakierowane na pomoc dzieciom i ich przygotowaniu do nauki. Inną znaną postacią zajmującą się działalnością wychowawczą i filantropijną był pedagog i pisarz Stanisław Jachowicz⁴⁶. Do niego pisał swoje relacje z odwiedzin ochron za granicą Teofil Nowosielski. Teofil Nowosielski poznał przykład ochronki czeskiej w Pradze i prowadzącego ochronkę Jana Vlastimira Svobodę. Po przyjeździe do kraju Nowosielski wydał, przy wsparciu Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności, książkę pt. „Wykład praktyczny prowadzenia dzieci w ochronie”, do której dodał własny wstęp i komentarz⁴⁷. Nowosielski po powrocie do kraju zorganizował pierwszą ochronkę skupiającą dzieci, które ucierpiały na skutek powodzi na Powiślu. Towarzystwo Dobroczynności udostępniło w swojej siedzibie przy ulicy Krakowskie Przedmieście nr 62 lokal w postaci jednej salki. Inauguracja ochronki nastąpiła 3 sierpnia 1839 roku. Liczba ochronek rosła w dużym tempie i w 1870 roku w Królestwie Polskim były 32 ochronki, w tym w Warszawie 16. Ochronki powstały także poza gubernią warszawską: w guberni radomskiej, siedleckiej

⁴³ B. Sandler, *Ochronki dziecięce...*, s. 112-118.

⁴⁴ Cz. Kępiński, *Towarzystwa dobroczynne w Królestwie Polskim (1815-1914)*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1993.

⁴⁵ A. Bołdyrew, *Źródła do badań nad ochronkami jako instytucjami opiekuńczo-wychowawczymi w Królestwie Polskim w XIX i na początku XX wieku*, Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu, Katedra Historii Wychowania i Pedagogii.

⁴⁶ i Kaniowska-Lewańska, *Stanisław Jachowicz: życie, twórczość i działanie*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1986.

⁴⁷ J. V. Svoboda, *Wykład praktyczny prowadzenia dzieci w ochronie*, Wydział Ochrony Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności, Warszawa 1840.

i kieleckiej. Ochronki miały swoją siedzibę w starych czynszowych kamienicach i były wzorowane na systemie wychowawczym Svobody. Dzieci spędzały w ochronkach 10 godzin dziennie na zabawach i zajęciach z zakresu śpiewu, ćwiczeń praktycznych, pogadanek i zajęć fizycznych. Problem, z jakim borykały się ochronki, to brak przygotowanej do pracy kadry. Ten problem, jak i trudności w realizacji metodyki Svobody, były przyczyną odejścia Nowosielskiego z ochron i zajęcie się pracą pisarską. Jego dzieła były znaczne w ilości, ponieważ wydał ponad 20 książek dla dzieci, a także przekłady z języka francuskiego, niemieckiego i angielskiego. Jego twórczość pedagogiczna traktuje o początkowym nauczaniu i opowiadaniach z historii Polski. Należały do nich: „Towarzysz domowy dla pilnych dzieci, czyli początki czytania i innych pożytecznych wiadomości do pojęcia młodocianego wieku zastosowanych”, „Ilustrowany abecadlnik historyczny dla dzieci polskich”, „Historia Polski dla dzieci treściwie napisana”. Cenną publikacją Nowosielskiego był „Pokój dziecinny. Podręcznik w duchu freblowskim do użytku matek”⁴⁸. Po odejściu z ochron Nowosielskiego dominowały w nich wpływy kościelne upowszechniające metody wychowawcze i podręcznik Leopolda Chimaniego. Ochronki w Królestwie Polskim rozwijały się zarówno pod względem programowym, jak i ustawodawczym. W 1857 roku Rada Główna Opiekuńcza, stanowiąca władzę nadzorczą instytucji dobroczynnych w Królestwie Polskim, wydała „Projekt instrukcji dla przełożonych i dozorczyń sal ochrony ubogich dzieci”⁴⁹. Dokument ten zawierał prawa i obowiązki pracowników ochron. Projekt odzwierciedlał ideę podręcznika Chimaniego i na pierwszym miejscu stawiał religię i moralność. Podkreślano w niej także wyrabianie karności i posłuszeństwa. Projekt Instrukcji to pierwsza ustawa stanowiąca o funkcjonowaniu ochronek i obowiązkach pracowników. Jednym z kolejnych prezesów Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności został filantrop warszawski i historyk Jan Tadeusz Lubomirski. Zasługi Lubomirskiego to zorganizowanie pomocy lekarskiej dla dzieci i praktyczne kształcenie wychowawczyń. Lubomirski wprowadził także nadzór nad ochronkami poprzez ustanowienie funkcji inspektora i zatrudnienie wizytatorek. Przeciwny był także metodyce upowszechnianej przez podręcznik Chimaniego⁵⁰. Dlatego przetłumaczył książkę Marii Pape-Carpantier⁵¹. W ten sposób po 20 latach, kiedy w zasadzie dostępne były dla pionierów wychowania przedszkolnego w Królestwie Polskim tylko dwa podręczniki Svobody i Chimaniego, oferta ta

⁴⁸ *Polski słownik biograficzny*, Polska Akademia Umiejętności, t. 23, Wrocław, 1978, s. 385.

⁴⁹ M. Pękowska, *Opieka państwowa w Królestwie Polskim do 1870 roku w świetle przepisów prawnych*, Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne, 9, 1994, s. 86.

⁵⁰ W. Bobrowska-Nowak, *Historia...*, s. 138-144.

⁵¹ M. Pape-Carpantier, *Rady dla prowadzących ochronę*, Drukarnia Gazety Codziennej, Warszawa 1860.

została wzbogacona przez pracę Pape-Carpantier⁵². W Królestwie Polskim pojawiało się coraz więcej wydawnictw przeznaczonych dla wychowawców ochron. Zachęcały one do organizowania ochron wiejskich, a także poświęcone były sprawom wychowawczym dzieci do lat sześciu⁵³. Aż do schyłku wieku XIX były to głównie tłumaczenia, które dopiero na przełomie XIX i XX stulecia zaczęły wypierać prace pierwszych polskich prekursorów pedagogiki przedszkolnej⁵⁴.

Na ziemiach polskich pod zaborami austriackim i pruskim ochronki organizowały zgromadzenia zakonne i świeckie stowarzyszenia dobroczynne. Pierwsza ochronka pod zaborem austriackim powstała w Krakowie około 1850 roku w domu mieszczącym się przy ulicy Wesołej. Rozwój kolejnych ochronek zależał od inicjatyw stowarzyszeń religijnych i poszczególnych filantropów. Pierwsza ochronka na Śląsku powstała w 1848 roku, a uczęszczało do niej 60 dzieci. Opieka nad dziećmi w zaborze pruskim była w rękach zakonów, jednakże instrukcja ministerialna z dnia 31 grudnia 1839 roku uwzględniała zakładanie ochronek przez podmioty prywatne. Wymagało to zgody miejscowych władz szkolnych. Ochronki zakładane były głównie przez zakony żeńskie. i tak powstały ochronki w Poznaniu, Bydgoszczy, Środzie, Kościanie, Kórniku, Zdunach i innych miejscowościach. W latach czterdziestych funkcjonowało 16 ochron. Zarządzenie Ministra Spraw Duchownych, Nauki i Spraw Medycznych z dnia 11 lutego 1852 roku wskazywało zakaz funkcjonowania ochronek o typie freblowskim. Uważano, że system freblowski podważa ustrój stanowy i rozszerza hasła demokratyczne, co uznano za niebezpieczne społeczne. Polityka taka mocno ograniczała rozwój sieci placówek dla najmłodszych dzieci. Jednak rewolucja przemysłowa i związane z tym potrzeby rynku pracy, na którym coraz częściej niezbędne były także kobiety wymusiły zmianę tej polityki. Nie bez znaczenia były także generalne zmiany społeczne i wzrost świadomości społecznej i edukacyjnej kobiet w Prusach i szerzej w całych Niemczech⁵⁵. W 1867 roku zniesiono zakaz pracy według systemu Fröbela i wówczas nastąpił w Wielkopolsce i innych ziemiach zaboru pruskiego rozwój ochron⁵⁶. W zaborze austriackim

⁵² K. Jakubiak, *Początki polskiej pedagogiki przedszkolnej*, Edukacja Elementarna, 4, 2015, s. 110-111.

⁵³ W. Bobrowska-Nowak, *Historia...*, s. 144. Czasopismo „Zorza” redagowane przez Paulinę Krakowową i Walentynę Trojanowską, Wilhelm Walcz „Rady dla matek obejmujące przepisy pielęgnowania, hodowania i wychowywania dzieci w pierwszych latach”, Leopold Chimani „Przewodnik dla nauczycieli w domach ochronnych dla małych dzieci”, August Cieszkowski „O ochronach wiejskich”, Adam Goltz „Obraz wiejskiej ochronki”, „Ochronki wiejskie”, Franciszek Salezy Dmochowski „Obecne kwestie gospodarcze i przemysłowe”, Ksawera Kuwicyńska „Dziecinne ogrody Fryderyka Frobla”, Lucyna Mieroszewska „Rady praktyczne o początkowym wychowaniu dzieci, epoka od 1 do 5 roku życia”.

⁵⁴ K. Jakubiak, dz. cyt., s. 111.

⁵⁵ D. Łukasiewicz, *Kobieta w Prusach 1871–1933*, Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych Kwartalnik 2/2017, s. 45-74.

⁵⁶ W. Bobrowska-Nowak, *Historia...*, s.147-148.

kształtowanie się polskiej szkoły było trudne. Oświata była zaniedbana, co prowadziło do zacofania społeczeństwa. Ochronki dla małych dzieci prowadziły zakony i stowarzyszenia religijne. Ludność polska żyła w trudnych warunkach materialnych i oświata nie była dla nich pierwszoplanowa. W zaborze austriackim rozwój przedszkoli postępował bardzo słabo nawet w dużych ośrodkach miejskich ze względu na brak środków finansowych⁵⁷. Warto podkreślić, że ochronki traktowano jako instytucje filantropijne i opiekuńcze dla dzieci ze środowisk robotniczych, a ogródki freblowskie, jako placówki wychowawcze przygotowujące dzieci do podjęcia nauki szkolnej⁵⁸. Istotnym wydarzeniem dla rozwoju przedszkolnego była ustawa państwowa z dnia 14 maja 1869 roku, w której zapisano, że Rada Szkolna Krajowa ma dążyć do organizowania przy szkołach ludowych zakładów dla dzieci, które jeszcze nie mają obowiązku szkolnego. Między ochronkami, a ogródkami freblowskimi w sposobie ich organizowania powstała różnica. Ożywienie przedszkoli następuje po zajęciu się sprawą reorganizacji przedszkoli przez Krakowskie Towarzystwo Ochronek dla Małych Dzieci oraz Lwowskie Towarzystwo Miejskich Ochronek Chrześcijańskich. W okresie zaborów na temat procesu wychowania małych dzieci wypowiadało się wielu znanych pedagogów. W okresie romantyzmu, między innymi Jędrzej Śniadecki, Bronisław Ferdynand Trentowski, Ewaryst Estkowski czy August Cieszkowski. Jędrzej Śniadecki nie był zwolennikiem kształcenia dziecka do 7 roku życia. Uważał, że najważniejsza jest zabawa mimowolna, wychowywanie do niewygód i wykonywania rozkazów starszych, zalecał wyżywienie proste i lekkie oraz wychowanie koedukacyjne. Natomiast Bronisław F. Trentowski, autor „Chowanny⁵⁹, czyli systemu pedagogiki narodowej” podkreślał, że podstawowymi zasadami w wychowaniu jest rozwijanie aktywności dzieci oraz ich samodzielności. Źle natomiast, zdaniem Trentowskiego, na rozwój osobowości wpływają nakazy i zakazy. Propagował kontakt dzieci z przyrodą, który umożliwia zdobywanie doświadczeń i obserwacji, a przez to rozwija procesy poznawcze⁶⁰. Na poglądach Trentowskiego swoją koncepcję wychowania małych dzieci oparł inny pedagog

⁵⁷ M. Łapot, *Placówki wychowania przedszkolnego we Lwowie do roku 1939*, Przegląd Historyczno-Oświatowy, 2016, nr 1-2, s. 63-87.

⁵⁸ B. Sandler, *System Fröebela w Galicji*. Rozprawy z Dziejów Oświaty, 2, 1959, s. 199–223.

⁵⁹ W. Bobrowska-Nowak, *Historia...*, s. 149-152. Chowanna – pierwszy polski podręcznik pedagogiki o psychicznym rozwoju dzieci i młodzieży. Słowo *nepios* oznacza słowiańską boginię – opiekunkę dzieci. Dzieło to składało się z trzech części: Nepiotyki, Dydaktyki i Epiki. Nepiotyka od słowa *nepios* – niemowlę, przedstawiała zagadnienie rozwoju i wychowania dziecka od chwili narodzin do czasu przekroczenia progu szkolnego. Trentowski promował bezpośredni kontakt dziecka z przyrodą a także ćwiczenia ruchowe oraz gry gimnastyczne, które jego zdaniem wpływały na rozwój fizyczny. W swoich poglądach Trentowski zwracał uwagę na kształcenie zmysłów- wzroku, słuchu i węchu. a nade wszystko artykułował potrzebę aktywności dzieci w zabawie z wykorzystaniem naturalnych zabawek.

⁶⁰ *Dziedzictwo Bronisława Ferdynanda Trentowskiego. W 150-lecie śmierci Filozofa.*, red. B. Pielat, s. Sztobryn, Łódź 2019.

Ewaryst Estkowski. Autor takich prac, jak „Metoda czytania i pisania”, „Książka pierwszego czytania” oraz „Zbiorek rzeczy swojskich ku nauce i rozrywce dla młodzieży”. W wychowaniu akcentował kontakt z przyrodą oraz kształtowanie patriotyzmu poprzez czytanie i pisanie w języku polskim⁶¹. August Cieszkowski natomiast propagował pracę z dziećmi w formie zinstytucjonalizowanej, którą opisał w książce pt. „O ochronach wiejskich”⁶². Uważał, że istotą w wychowaniu jest przygotowanie dzieci w wieku przedszkolnym do podjęcia nauki w szkole. Proces ten powinien być kierowany przez odpowiednio przygotowane kobiety i dlatego głosił potrzebę utworzenia instytucji zajmujących się kształceniem ochmistrzyń. Uważał, że ochronki powinny być pierwszym szczeblem systemu oświaty, finansowanym przez państwo i rozwijanym w kraju. Cieszkowski dużą uwagę przywiązywał do estetyki pomieszczeń w ochronkach, zabawek, roli ogrodu, nauki tańców ludowych, śpiewu i kontaktu z muzyką.

W pozytywizmie pedagogiką przedszkolną zajmowali się Henryk Wernic⁶³ i Jan Władysław Dawid⁶⁴. Henryk Wernic prezentował podobne myślenie, jak angielski filozof i socjolog Herbert Spencer, a dotyczące kultu nauk przyrodniczych bez docenienia wychowania humanistycznego. Myśl pedagogiczna Wernica skierowana była na bogate warstwy społeczne. Wernic zajmował się wychowaniem domowym, zwracał uwagę na istotne znaczenie zabawy w rozwoju dziecka i radosne poznawanie świata. Był zwolennikiem swobodnej zabawy w wyznaczonych miejscach odpowiednio wyposażonych, bez ingerencji dorosłych. Jego zdaniem, już od 3 roku życia należało przygotowywać dzieci do zajęć szkolnych. W swojej koncepcji ujął 10 grup tematycznych do pracy z dziećmi: pokój, sprzęty domowe, kuchnia, piwnica, budowa domu, praca ludzi, różne zawody. Okres pozytywizmu w kontekście wychowania charakteryzuje się zorganizowanymi formami edukacji masowej i elitarnej. W historii długo kształtował się stosunek do dzieci, w której wypowiedzieli się pedagodzy. Wielu z nich upominało się o szacunek dla dziecka. Okazało się jednak, że czynniki ekonomiczne były silniejsze niż zasady humanizmu⁶⁵.

Twórcami ochronek wiejskich w Wielkim Księstwie Poznańskim, a także w Galicji był

⁶¹ W. Bobrowska-Nowak, *Historia...*, s. 153-154. Na twórczość Estkowskiego wywarła wpływ Chowania. Również i on preferował kontakt dzieci z przyrodą, podkreślał potrzebę wycieczek. Był założycielem Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego w dniu 6 grudnia 1848 roku. Rozpoczął wydawanie pisma „Szkoła Polska”.

⁶² A. Cieszkowski, *o ochronach wiejskich*, Warszawa 1842.

⁶³ *Myśl o wychowaniu i nauczaniu przez Henryka Wernica z autobiografią i portretem autora*, Warszawa 1895.

⁶⁴ D. Mucha, *Poglądy pedagogiczne pozytywistów na wychowanie młodego pokolenia*, *Kultura i Wychowanie*, 3, 2012, s. 30-47.

⁶⁵ D. Waloszek, *Pedagogika przedszkolna. Metamorfoza statusu i przedmiotu badań*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2006, s. 25, 32-33; W. Leżańska, *Wizerunek nauczyciela wczesnej edukacji w pedagogice Henryka Wernica*, *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, nr 1-2, 2016, s. 26-39.

Edmund Bojanowski⁶⁶. Pierwszą ochronkę wiejską, we współpracy z gospodynią wiejską Franciszką Przewoźną, założył 3 maja 1850 roku w Podrzeczu koło Gostynia w Wielkim Księstwie Poznańskim. Następną ochronkę otworzył w 1854 roku Kopaszewie, a później następował szybki ich rozwój. Oparciem dla jego działalności było założone przez niego Zgromadzenie Sióstr Służebniczek Bogarodzicy Dziewicy Niepokalanie Poczętej. Siostry Służebniczki działały również na terenie Królestwa i Galicji. Edmund Bojanowski stworzył model polskiej ochrony wiejskiej z naczelną ideą wychowywania dzieci zgodnie z naturą⁶⁷. Program Bojanowskiego zakładał działania spójne i kompleksowe, oparte na diagnozie indywidualnej, ale i społecznych potrzeb. W programie ważne stały się zasady katolickiej tradycji, wartości najwyższych i rozwój osoby. Najważniejszy był człowiek i osobiste relacje. Siostry Służebniczki realizowały program Bojanowskiego, uwzględniając jednocześnie dorobek naukowy, specyfikę społeczno-kulturową regionu i obowiązujące na danym terenie prawo i system edukacji. W koncepcji Bojanowskiego „w centrum stoi osoba i szacunek dla jej godności. Istotą edukacji jest wychowanie całościowe i spójne, nauka życia opartego na fundamencie natury i wiary, wprowadzanie w świat kultury i wartości chrześcijańskich, miłość do ojczyzny oraz przygotowanie dziecka do podjęcia nauki w szkole”. Miał on doświadczenie w pracy z dziećmi na wsi poprzez pracę z nimi. Uczył dzieci zamięłowania do pracy i porządku w swoim gospodarstwie, na które składał się sad, ogród warzywny i kwiatowy. Dużą rolę przywiązywał do wychowania narodowego i religijnego (sam Edmund Bojanowski chciał zostać księdzem, nie udało mu się jednak to ze względu na ogromne problemy ze zdrowiem). Siostry Służebniczki działały nie tylko na ziemiach polskich, ale także w wielu krajach Europy, Afryki i Ameryki Południowej, odpowiadając na potrzeby środowiska⁶⁸.

W okresie pozytywizmu najwybitniejszym pedagogiem był Jan Władysław Dawid, którego prace stanowią trwały wkład w praktykę wychowania przedszkolnego⁶⁹. Ten wybitny pedagog podkreślał znaczenie wpływu warunków rodzinnych na wychowanie dzieci w wieku 3 – 6 lat. Podkreślał, iż nauczyciel powinien rozwijać pamięć dziecka, spostrzegawczość,

⁶⁶ M.M. Kornacka, *Edmund Bojanowski (1814-1871)*, [w]: *Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*. red. ks. Alfons Schletz, Kraków 1967, t. 26, s. 5-145; M. Fąka, *Ziarno wrzucone w ziemię. Błogosławiony Edmund Bojanowski (1814-1871). Założyciel Zgromadzenia Sióstr Służebniczek NMP Niepokalanie Poczętej*, Poznań 1999.

⁶⁷ M. L. Opiela, *Integralna pedagogika przedszkolna w systemie wychowania Edmunda Bojanowskiego. Kontynuacja i zmiana*, Lublin 2013.

⁶⁸ *Taż*, 170 lat realizacji systemu ochrony przez wychowanie w koncepcji Edmunda Bojanowskiego, *Biuletyn Historii Wychowania* 42/2020, s. 199-208.

⁶⁹ W. Okoń, *Dawid*, Warszawa 1980; *Recepcja myśli pedagogicznej Jana Władysława Dawida w XIX i XX wieku*, red. s. Walasek, K. Gandecka, Wrocław 2015.

uwagę, zainteresowania, doświadczenia i wyobraźnię. Dawid propagował przede wszystkim rozwój umysłowy i opublikował w swoich książkach zestaw pytań do diagnozowania dojrzałości umysłowej, a także przykłady zajęć z dziećmi. W drugiej połowie XIX wieku poglądy przeciwne do pozytywistycznych głosiła Cecylia Plater-Zyberkówna, należąca do bezhabitowego Zgromadzenia Sióstr Posłanniczek Najświętszego Serca Jezusowego w Warszawie. Była zwolenniczką kar dla dzieci, wiary w Boga jako recepty na problemy wychowawcze, wychowania dziewcząt, by w przyszłości potrafiły stworzyć odpowiednie ognisko rodzinne oraz nauki katechizmu⁷⁰. Koncepcja Cecylii Plater-Zyberkówny była przeciwna do nurtów wychowania na świecie, które nie promowały surowej dyscypliny i nauki według schematów. Wspomnieć tu należy szwajcarskiego pedagoga Édouarda Claparède⁷¹ czy pedagogikę włoskiej lekarki Marii Montessori⁷², która funkcjonuje w polskich placówkach przedszkolnych do dzisiaj⁷³. Mimo, że XIX wiek negatywnie zapisał się w historii w zakresie pomocy matce i dziecku, to w tym czasie określono zasady zinstytucjonalizowanej opieki edukacyjnej i zdrowotnej dzieci. To właśnie w tym okresie powstały dzieła Marii Montessorii czy Jana W. Dawida⁷⁴. Stowarzyszenia dobroczynne działały także pod zaborami austriackim i pruskim, organizując placówki opiekuńcze dla dzieci. Placówki te miały charakter zarówno zakonny jak i świecki.

Reasumując, w Królestwie Polskim funkcjonowały różnego typu instytucje zajmujące się wychowaniem i opieką małych dzieci. Należały do nich ochronki dla dzieci z rodzin ubogich i proletariackich prowadzonych przez stowarzyszenia filantropijne, ochronki dla dzieci robotników, zakładane przez właścicieli fabryk w dużych ośrodkach przemysłowych i nakierowane na pomoc matkom pracującym, a więc otwarte przez 10-12 godzin dziennie i kolejna instytucja to odpłatne ogródki freblowskie dla dzieci z zamożnych rodzin. Celem edukacji dzieci w ogródku freblowskim był ich rozwój psychiczny i fizyczny pod kątem przygotowania do szkoły. Dzieci w ogródku przebywały od 4 do 5 godzin dziennie. Ochronki rozwijały się we wszystkich zaborach i liczba ich wzrastała, natomiast ogródków było mniej, a do ich założenia wymagana była zgoda odpowiednich władz. Ogródki freblowskie organizowano zgodnie z założeniami Fröbela – wyposażenie w meble i pomoce dydaktyczne

⁷⁰ C. Plater-Zyberkówna, *Kilka myśli o wychowaniu w rodzinie*, Warszawa 1903; *Szkoła Cecylii Plater-Zyberkówny 1883–1944*, red. E. Krasnowolska, Warszawa 1987.

⁷¹ É. Claparède, *Szkoła na miarę*, Warszawa 2005.

⁷² Szerzej m.in.: M. Montessori, *Domy dziecięce: metoda pedagogiki naukowej stosowana w wychowaniu najmłodszych dzieci*, Warszawa 2005; Taż, *Odkrycie dziecka*, Łódź 2014; Taż, *Sekret dzieciństwa*, Warszawa 2018.

⁷³ Z. Ostrach, dz. cyt. s. 21-26.

⁷⁴ D. Waloszek, dz. cyt. s. 33.

oraz lokal wraz z ogrodem, co czasami było trudne do spełnienia. Inną trudnością był brak kadry pedagogicznej, ponieważ nie funkcjonowały szkoły przygotowujące do zawodu wychowawczynie. Innym czynnikiem, utrudniającym zakładanie ogródków, stał się system wychowawczy Fröbela, który nie był pozytywnie oceniany na ziemiach polskich przez zaborców. Metoda Fröbela okazała się zbyt droga dla wszystkich funkcjonujących placówek wychowawczych, tak więc stała się dostępna dla dzieci z rodzin zamożnych. Jednak należy podkreślić, że system Fröbela był pozytywnie oceniany i popularyzowany. Adam Wiślicki – redaktor radykalnego pisma pozytywistycznego „Przeglądu Tygodniowego”⁷⁵ w IX Ochronie im. ks. Baudouina poddał zdiagnozowaniu system Fröbela pod kątem jego efektywności. Roczny eksperyment poprowadzony przez kierownika ochronki Jana Gautiera wykazał osiągnięcia wychowawcze systemu Fröbela. Propagatorką freblizmu była Teresa Pruszk-Mleczkowa - uczennica Stanisława Jachowicza, która w 1870 roku otworzyła prywatne przedszkole, będące pierwszym ogródkiem freblowskim w Królestwie⁷⁶. Placówka zlokalizowana na ul. Królewskiej posiadała wysoki poziom zarówno w zakresie bazy i wyposażenia, jak również kadry pedagogicznej. Ze względu na wysokie opłaty, uczęszczały do niej dzieci z rodzin zamożnych. Teresa Pruszk-Mleczkowa w swojej placówce kształciła wychowawczynie przedszkola poprzez uczestnictwo w hospitowaniu zajęć. Po dwóch latach funkcjonowania, ze względu na trudności finansowe, przedszkole zostało zamknięte, a w 1874 roku Mleczkowa otworzyła ponownie placówkę, lecz już w skromniejszych warunkach. Prowadziła kursy freblowskie dla wychowawczyń, a także w pracy z dziećmi wykorzystywała wskazówki Marii Pape-Carpantier⁷⁷. Mleczkowa dbała o rozwój psychiczny i fizyczny dzieci, kształtowanie postaw patriotycznych i społecznych, a dla starszych dzieci prowadziła zajęcia z programu szkoły elementarnej. Do jej placówki mogły uczęszczać dzieci w wieku od 4 do 10 lat. W placówce, ze względu na jej nazwę „Zakład gimnastyczny dla dzieci”, prowadzono zajęcia z tańca, gimnastyki, jazdy na rowerze, łyżwach, pływania. Nazwa placówki miała ustrzec Mleczkową od interwencji władz zaborczych. Wzorując się na jej placówce w Królestwie powstawały kolejne ogródki freblowskie. W ogródkach freblowskich i ochronkach rozkład dnia uwzględniał kontrole czystości, naukę pacierza, rozmowy, proste prace, opowieści religijne, gimnastykę, naukę wierszy gry ruchowe ze śpiewem. Praca

⁷⁵ A. M. Pycka, *Adam Wiślicki – pozytywista z krwi i kości*, [w:] *Pozytywiści warszawscy: „Przegląd Tygodniowy” 1866–1876*. Seria I: Studia, rewizje, konteksty, red. Anna Janicka, Białystok 2015, s. 63-77.

⁷⁶ M. L. Opiela, *Wkład kobiet w rozwój teorii i praktyki wczesnej edukacji w Polsce XIX i XX wieku*, *Paedagogika Christiana*, 2/34 (2014), s. 109.

⁷⁷ J. Doroszewski, *Papiewska Maria (1859–1942)*, *Słownik Biograficzny m. Lublina*, pod red. Tadeusz Radzik, Adam A. Witusik, Jan Ziótek, t. II, Lublin 1996, s. 185.

z dziećmi starszymi w ochronkach nastawiona była na przygotowanie dzieci do szkoły. Dzień w ochronce dla starszaków zaczynał się o 9.00 godzinie, a kończył o 16.00. Przykładowy rozkład dnia:

„przed godz. 9.00 – zbieranie się dzieci, kontrola ich zdrowia i czystości,
 9.00-9.45 modlitwa, pierwsze zasady religijne, opowiadanie z historii świętej,
 9.45-10.45 kreślenie na tabliczkach lub kajetach,
 10.45-11.00 gimnastyka,
 11.00-11.30 wyuczanie na pamięć wierszy, ze zwróceniem uwagi na dobrą wymowę,
 11.30-12.00 rozmowa o rzeczach otaczających,
 12.00-14.00 odpoczynek i obiad w ochronie lub w domu,
 14.00-14.45 dalszy ciąg rozmowy o rzeczach,
 14.45-15.15 roboty ręczne,
 15.15-16.00 gry popołudniowe z ruchem i śpiewem, wspólna modlitwa lub hymn wieczorny”⁷⁸.

Wysiłek wychowawczy Teresy Pruszk-Mleczkowej będzie przynosił swoje efekty także w późniejszym okresie już po odzyskaniu przez Polskę niepodległości⁷⁹.

Obok ogródków i ochronek w Królestwie funkcjonowały przedszkola dla dzieci robotniczych, zwłaszcza w ośrodkach przemysłowych takich, jak Łódź i Zagłębie Dąbrowskie, powstawały przy fabrykach, garbarniach, kopalniach. Do jednej z największych placówek należała ochrona przy fabryce Dietricha w Żyrardowie obejmująca 1168 dzieci i zatrudniająca 35 wychowawczyń. Dobre warunki posiadała także szkółka freblowska w Środulce pod Sosnowcem założona przez właściciela fabryki C.G. Schona. Ochronki dla poszczególnych grup zawodowych posiadały lepsze warunki niż te, zakładane przez Towarzystwa Dobroczynności w środowiskach robotniczych: Lublin, Pabianice, Ozorków, Zgierz, Będzin, Sosnowiec, Dąbrowa Górnicza. Ochronki zakładały również prywatne osoby i regionalne towarzystwa kulturalno-oświatowe. W Nałęczowie w 1907 roku utworzona została bardzo dobra ochronka z inicjatywy Oktawii i Stefana Żeromskich⁸⁰.

W Królestwie następował rozwój przedszkoli miejskich i wiejskich, ścierały się poglądy ideowe na temat ich modelu. Ważnym wydarzeniem okazał się pierwszy zjazd ochroniarek

⁷⁸ W. Bobrowska-Nowak, *Historia...*, s. 178.

⁷⁹ J. Doroszewski Jerzy, Maria Papiewska, jej przedszkole i seminarium, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 9, 1994, s. 530-536; Tenże, Zasługi Marii Papiewskiej dla kształtowania i rozwoju wychowania przedszkolnego w Polsce międzywojennej, *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, nr 1-2, 2005, s. 173-186.

⁸⁰ W. Bobrowska-Nowak, *Historia...*, s. 179; M. Gabryś-Sławińska, *Historia i prywatność ze Stefanem i z Oktawią Żeromskimi w tle (w świetle egodokumentów Henryki Witkiewicz)*, *Sztuka Edukacji*, 1/2022, s. 23.

ludowych w dniach 7-9 czerwca 1906 roku, w którym uczestniczyło 120 wychowawczyń z przedszkoli wiejskich i 80 nauczycielek z przedszkoli warszawskich. W wyniku obrad uczestniczki zainicjowały uchwały dotyczące warunków pracy i kształcenia wychowawczyń ochronek wiejskich. Dzięki uchwałom rozpoczęto kursy freblowskie dla ochroniarek i nauczycielek ludowych. Kurs zorganizowany w 1907 roku trwał 14 dni, a uczestniczyło w nim 200 osób z różnych powiatów Królestwa. Program obejmował zajęcia teoretyczne oraz wizyty w placówkach oświatowych. Uczestniczki zgłębiały literaturę dla dzieci, metodykę nauczania początkowego, historię Polski, fizjologię człowieka, geografę i przyrodę⁸¹.

Do wybuchu pierwszej wojny światowej rozpoczęło się reformowanie wychowania przedszkolnego poprzez rozwój ochron, kształcenie wychowawczyń i popularyzowanie pedagogiki przedszkolnej. Pierwszoplanowa rola przypadła Marii Weryho-Radziwiłłowiczowej i Stanisławowi Karpowiczowi, którzy prowadzili własne placówki i podejmowali inicjatywy w zakresie kształcenia wychowawczyń. W rozwoju ochronek duży wkład wniosło Towarzystwo Polskiej Macierzy Szkolnej⁸², które do 1916 roku założyło 317 ochron w Królestwie Polskim. Ochronki swój rozwój zawdzięczają także Zgromadzeniu Sióstr Służek NMP Niepokalanej⁸³, które w latach 1895-1918 na terenie Królestwa założyły 96 ochronek, w tym dwie tajne w Łodzi i Kościelnej Wsi koło Kalisza. W Wielkim Księstwie Poznańskich ochronki niestety nie miały tak dobrych warunków do rozwoju, jak w Królestwie Polskim. Antypolskie nastroje i zakaz prowadzenia placówek oświatowych przez stowarzyszenia religijne i zakony wpłynęły na likwidowanie ochronek. Jeśli powstawały ochronki to przede wszystkim niemieckie. W mniejszych miejscowościach poza Poznaniem sytuacja była bardziej sprzyjająca, gdyż Polakom udało się zorganizować do 1871 roku 25 ochronek i ogródków. Generalnie jednak prowadzono akcje germanizacyjne wobec Polaków, a ruch narodowyzwoleńczy był walką o polskie placówki przedszkolne. Zrywy rewolucyjne w zaborze pruskim, wśród których znalazły się wydarzenia we Wrześni, strajki szkolne na Pomorzu i w Wielkopolsce spowodowały uzyskanie pozwolenia na prowadzenie 10 polskich przedszkoli w Poznaniu. Placówkami były głównie ochronki prowadzone przez stowarzyszenia filantropijne o charakterze religijnym. Znane i wyróżniające się przedszkole, jako pierwszy zakład freblowski dla polskich dzieci prowadziła Waleria Puffke⁸⁴. Prowadziła ona także szkołę

⁸¹ W. Bobrowska-Nowak, *Historia...*, s. 180.

⁸² J. Stemler, *Polska Macierz Szkolna. Szkic historyczno-sprawozdawczy z 20-lecia działalności 1905-1925*: wydawnictwo jubileuszowe. Warszawa 1926.

⁸³ M. Wójcik, *Zgromadzenie sióstr służek NMP Niepokalanej pod zarządem przełożonej generalnej Franciszki Zmysłowskiej (1896-1919)*, *Nasza Przeszłość: studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, 74 (1990) s. 147-179.

⁸⁴ W. Karolczak, *z dziejów szkółki i seminarium freblowskiego Walerii Puffke w Poznaniu w latach 1892-1915*,

dla wychowawczyń Polek, choć językiem wykładowym musiał pozostać język niemiecki. W 1911 roku w Toruniu zostały zorganizowane kursy dla wychowawczyń przedszkoli trwające jeden rok. Pracą ich kierowało według Wandy Bobrowskiej-Nowak Zjednoczone Stowarzyszenie Ziemianek⁸⁵. Organizacja ta miała niezbyt wysokie oczekiwania co do bazy lokalowo-dydaktycznej i programu zajęć. Jednak to dzięki temu Stowarzyszeniu zorganizowane tajne ochronki w parafiach, zakonach i dobrach ziemiańskich. Na terenie zaboru pruskiego szkolnictwo polskie powstało dopiero w 1918 roku. Sytuacja polskiej oświaty najmniej korzystnej wyglądała w zaborze austriackim. Ubóstwo Polaków w zaborze austriackim oddalało sprawy oświaty. Niezbyt duża liczba ochron była zakładana i prowadzona przez zakony i stowarzyszenia religijne⁸⁶, nie zawsze zresztą polskie⁸⁷. W 1861 roku powołano Galicyjski Sejm Krajowy z siedzibą we Lwowie. Otwierało to drogę do rozwoju życia polskiego, w tym także szkolnictwa w zaborze austriackim⁸⁸. Znany działacz społeczny, wywodzący się ze środowiska mieszczańskiego, rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego (1861-1862) i prezydent Krakowa (1866-1874) Józef Dietl napisał rozprawę „O reformie szkół krajowych”⁸⁹, głoszącej jego poglądy o unarodowieniu oświaty, ograniczeniu ingerencji kościoła i rozwoju szkół ludowych. Mimo, że Sejm Galicyjski przyjął postulaty Dietla, to nie wszystkie zostały zrealizowane⁹⁰.

W 1867 roku w Galicji powołano Radę Szkolną Krajową, która nie była samodzielna i podlegała władzy cesarskiej w Wiedniu. Ważnym dokumentem uchwalonym przez Radę Szkolną Krajową była ustawa z 1873 roku o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół

Kronika Miasta Poznania, T. 69, Nr 4 (2001) s. 106-113.

⁸⁵ W. Bobrowska-Nowak, *Historia...* dz. cyt. s. 184. Podane przez przywoływaną Autorkę informację budzą pewną wątpliwość. Stowarzyszenie Zjednoczonych Ziemianek (SZZ) to organizacja powstała i działająca na ziemiach Królestwa, pierwotnie utworzona w 1906 t. pod nazwą Zjednoczone Koła Ziemianek. Jest rzeczą wielce wątpliwą, aby SZZ z terenów Kongresówki prowadził tego typu kursy w Toruniu na terenie innego państwa (zabór pruski). Jeśli tego typu organizacje pojawiły się w tym czasie w Toruniu to ewentualnie mogło to być powstałe w Poznaniu w grudniu 1910 r. Towarzystwo Ziemianek dla Wielkopolski i Pomorza (formalnie zarejestrowane dwa miesiące później już pod rokiem 1911). Por.: T. Łaskiewicz, *Ziemiaństwo na Pomorzu w okresie dwudziestolecia międzywojennego - w perspektywie codzienności*, Inowrocław-Toruń 2013, s. 416-417; E. Kostrzewska, *Ruch organizacyjny ziemianek w Królestwie Polskim na początku XX wieku*, Łódź 2007.

⁸⁶ E. Barnas-Baran, *Inicjatywa założenia ochron dla dzieci w Krakowie w pierwszej połowie XIX wieku*, *Biuletyn Historii Wychowania*, (37), 2017, s. 7-21; Taż, *Działania na rzecz upowszechniania ochron podejmowane w Krakowie przez Józefa Teodora Głębockiego w XIX wieku*, *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, vol. 14, nr 3 (53), 2019, s. 75-86.

⁸⁷ I. Myshchysyn, *Opiekuńczo-wychowawcze placówki ukraińskich towarzystw zakonnych Galicji jako forma kompensacji wychowania rodzinnego (koniec XIX – pierwsza połowa XX wieku)*, *Wychowanie w Rodzinie*, t. IX (1/2014), s. 263-270.

⁸⁸ *Galicia i jej dziedzictwo*, t. 22: *Szkolnictwo i oświata w Galicji 1772-1918*, red. J. Krawczyk, J. Dybiec, K. Szmyd, Rzeszów 2015.

⁸⁹ J. Dietl, *o reformie szkół krajowych. Z. 1, Stanowisko szkoły. Rada Szkolna krajowa. Język wykładowy*, Karków 1865.

⁹⁰ W. Bobrowska-Nowak, *Historia...*, s. 185.

ludowych. Stanowiła ona o bezpłatnej nauce dla dzieci w wieku od 6 do 12 lat. Szkoły ludowe utrzymywały gminy i majątki dworskie. Rozwój szkolnictwa ludowego spowodował konieczność kształcenia nauczycieli. Powstawały zatem seminaria nauczycielskie ze szkołami ćwiczeń. W Galicji w efekcie obrad zjazdu nauczycielskiego powołano Towarzystwo Pedagogiczne. Na łamach czasopisma „Szkola” propagowano system Fröbla i zakładanie ogródków freblowskich. Pierwsze ogródki powstały razem z żeńskimi seminariami nauczycielskimi we Lwowie, Przemyślu, Krakowie. Niestety, ogródki nie rozwijały się ze względu na pierwszoplanowe szkoły ludowe. W 1882 roku w zaborze austriackim funkcjonowało 9 ogródków freblowskich. Warto zwrócić uwagę, że działalność placówek przedszkolnych włączono w system oświaty. Większą rolę przypisywano ogródkom freblowskim, które przygotowywały dzieci do szkoły, a ochronkom przypisano funkcję opiekuńczą dla dzieci z rodzin robotniczych. Ożywienie rozwoju przedszkoli nastąpiło z chwilą powstania Krakowskiego Towarzystwa Ochronek dla Małych Dzieci oraz Lwowskiego Towarzystwa Miejskich Ochronek Chrześcijańskich (pierwsze ochronki z inicjatywy Macierzy, w tym z językiem polskim utworzono w Michałkowicach w 1904 roku, Dąbrowie, Boguminie, Polskiej Ostrawie, Cieszynie), a następnie Lwowskiego Towarzystwa Macierzy Polskiej. Do znanych propagatorek wychowania przedszkolnego należały: s. Barbara Żulińska, Fryderyka Grottowa, Natalia Cicimirska, Aleksandra Gustowiczówna, Maria Pogorzelska, Maria Sariusz-Jaworska, Ida Maria Schätzel. Dzięki działaniom Rady Szkolnej Krajowej skierowano do Rzymu Aleksandrę Gustowiczównę na praktykę do Domu Dziecięcego Marii Montessori, a następnie wdrożono nową metodę do przedszkoli. Innym sukcesem w Galicji był wzrost liczby placówek przedszkolnych - przed wybuchem pierwszej wojny światowej w Galicji funkcjonowało około 200 ochronek i 32 ogródki freblowskie⁹¹, które były propagowane w galicyjskiej prasie⁹².

Podsumowując rozwój wychowania przedszkolnego w zaborach należy podkreślić, że ochronki najbardziej rozwijały się w Królestwie Polskim. W Galicji nie dostrzegano aż tak dużej potrzeby otwierania tego rodzaju instytucji. Zwracano natomiast uwagę i reformowano szkolnictwo nakierowane na potrzebę otwierania powszechnych, bezpłatnych i z nauczaniem w języku ojczystym szkół ludowych. Istotny wpływ na wychowanie dzieci w wieku

⁹¹ W. Bobrowska-Nowak, *Historia...*, s. 188-189.

⁹² Propagandę metodyki Fröbla w Królestwie Polskim prowadziła prasa kulturalna i pedagogiczna: „Przegląd Tygodniowy”, „Opiekun domowy”. Wydawano także publikacje na ten temat: Berty – Marenholz-Bulow pt. „Dziecinne ogrody”, „Nowa metoda wychowania i Nauczania Fryderyka Fröbla”, H. Goldammer pt. „Ogródek dziecięcy. Metoda wychowania i nauczania dzieci”.

przedszkolnym miały ochronki zakładane przez Radę Główną Opiekuńczą⁹³ działającą na wszystkich ziemiach polskich w latach 1916 do 1921 roku⁹⁴. Ochronki prowadził Wydział Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą RGO. W 1916 roku RGO prowadziła 1442 ochrony dla 73 829 dzieci, a w końcu 1920 roku 869 ochron dla 44 220 dzieci. W ochronkach pracowały ochraniarki kształcone przez RGO. Obowiązki ochraniarek zawierał Tymczasowy regulamin dla ochron, wydany przez Wydział Opieki w 1917 roku⁹⁵. Wskazywał on warunki, jakie musiały stworzyć ochraniarki dla właściwego rozwoju dzieci. Do warunków między innymi należał obowiązek organizowania pracy w celu rozwoju dzieci, bez zbytniego narzucania zajęć tak, aby podejmowały aktywność z potrzeby i zainteresowania. Program był autorski bez wpływu doświadczeń innych autorów, choć jeśli porównać do znanych pedagogów to najbardziej zbliżony był do poglądów Ovide Jean Decroly (metoda tzw. ośrodków zainteresowań z 1907 roku). RGO w swojej działalności uwzględniała poglądy Stanisława Karpowicza, który negatywnie oceniał wychowanie w szkółkach freblowskich i ogródkach. Założył on Dom Dziecięcy i jako podstawę wychowania uważał swobodę dzieci inspirującą do kreatywności i aktywności. Podobne do RGO instytucje społeczne funkcjonowały w Warszawie (Centralny Komitet Obywatelski miasta Warszawy, Komitet Obywatelski), Lublinie (Żydowski Komitet Obywatelski). Negatywnie o systemie freblowskim wyrażał się Jan Władysław Dawid w publikacji pt. „Nauka o rzeczach”⁹⁶. Uważał, że dziecko powinno podejmować działania realne z wykorzystaniem zmysłów i umysłu, a nie przy pomocy „darów”, według koncepcji Fröebła. Innym polskim pedagogiem, który krytycznie odniósł się do pracy ogródków był Waldemar Osterloff. Swoje poglądy wyartykułował w artykule „O kształceniu umysłowym dzieci w wieku przedszkolnym”. Nie zgadzał się ze szkolnymi metodami w wychowaniu małych dzieci, uważał, że należy zostawić im swobodę w wyborze zajęć zgodnie z zainteresowaniem⁹⁷.

System Fröebła miał także zwolenników, a do takich należała na przykład pionierka wychowania przedszkolnego Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa, która promowała, zmodyfikowała i kontynuowała metodykę Fröebła. Posiadała w tym zakresie wiedzę, ponieważ

⁹³ M. Przeniosło, *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915-1921*, Kielce 2017.

⁹⁴ M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Rada Główna Opiekuńcza w latach i wojny światowej*, Kielce 2018.

⁹⁵ Tymczasowy Regulamin Ochron wyróżniał 3 rodzaje instytucji wychowawczych: ochronę właściwą dla dzieci od 4 do 7 lat, ochronę – szkołę dla dzieci od 7 do 10 lat, ochronę dla dzieci powyżej 10 lat. Por.: W. Bobrowska-Nowak, *Historia...*, s. 310.

⁹⁶ J.W. Dawid, *Teoretyczny i praktyczny wykład nauki o rzeczach pod zmysły podpadających*, Warszawa 1888.

⁹⁷ P. Koprowski, *Ideowo-postępowe i wychowawcze konteksty edukacji humanistycznej na łamach „Przeglądu Pedagogicznego w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX w.*, *Studia Historica Gedanensia*, t. X (2019), s. 123.

w Petersburgu ukończyła dwuletnie kursy freblowskie i odbyła stosowne praktyki⁹⁸. o działalności Marii Weryho-Radziwiłłowiczowej – zasłużonej dla wychowania przedszkolnego szeroko pisała Wanda Bobrowska-Nowak. Z systemem Fröebła zapoznawała się także w Niemczech i Szwajcarii, a następnie w 1887 roku założyła w Warszawie przy ulicy Chmielnej 12 wzorcowy zakład freblowski. Placówka służyła dzieciom, ale również stała się miejscem kształcenia kandydatek na wychowawczynie. Swoje pomysły i doświadczenie opublikowała m.in. w książkach „Wychowanie przedszkolne”⁹⁹ i „Jak zająć dzieci w wieku przedszkolnym”¹⁰⁰. Była osobą podejmującą różne działania: autorskie, redakcyjne, pedagogiczne, społeczne¹⁰¹. W swoim życiu, poświęcając się wychowaniu najmłodszych dzieci, podejmowała działania wokół następujących problemów: „konieczności propagowania nie znanej społeczeństwu idei wychowania przedszkolnego, potrzebie stworzenia polskiego systemu i metod wychowania małego dziecka, konieczności przygotowania kadr wychowawczyń przez stworzenie odpowiedniego typu szkoły i przez ciągi kursów dokształcających zatrudnione wychowawczynie, konieczności zaspokojenia społecznego zapotrzebowania na ochrony, nazwane później przedszkolami, drogą ich upowszechniania”¹⁰². Wychowawczynie kształcono na kursach i w seminariach. Pierwszą szkołę, w której podczas rocznego kursu przygotowywano wychowawczynie, założono w 1903 roku w Pruszkowie pod Warszawą. Nauka uwzględniała teoretyczne i praktyczne przygotowanie kandydatek na wychowawczynie. Praktykę kandydatki zdobywały w ochronce zorganizowanej przy szkole. W pierwszej szkole ochraniarek dbano o rozwój charakteru uczennic, które pełniły dyżury przy sprzątaniu, praniu, gotowaniu i pracach w ogrodzie. Od 1905 roku szkołę prowadziło Towarzystwo Wychowania Przedszkolnego i wówczas naukę wydłużono do dwóch lat, zwiększono liczbę uczennic z 10 do 30 i przeniesiono do nowej lokalizacji z większym lokalem i dużym ogrodem do wsi Włochy. Z uwagi na potrzeby kształcenia ochraniarek następował rozwój szkół: powstały dwie kolejne szkoły prowadzone przez stowarzyszenie społeczno-filantropijne i prowizoryczne kursy organizowane przy szkołach dziecięcych. W 1914 roku w Warszawie funkcjonowało 17 takich kursów, a na wsi 10. Rząd rosyjski ustalił, że nauka w szkole dla ochraniarek mogła być realizowana tylko w formie obserwacji zajęć bez

⁹⁸ S. Moliere, Maria Weryho jako pionierka wychowania fizycznego dzieci, *Przedszkole*, 1964, nr 2, s. 49-55; Taż, Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa – życie i praca, cz. I, *Wychowanie w Przedszkolu*, 1982, nr 9, s. 451; Taż, Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa – życie i praca, cz. II, *Wychowanie w Przedszkolu*, 1982, nr 10, s. 525; M. Wróbel, dz. cyt. s. 13-16.

⁹⁹ J. Strzemeska, M. Weryho, *Wychowanie przedszkolne. Podręcznik dla wychowawców*, Warszawa 1895.

¹⁰⁰ M. Weryho-Radziwiłłowiczowa, *Jak zająć dzieci w wieku przedszkolnym. Pogadanki, rozmowy, zabawy i robótki*, Warszawa 1907.

¹⁰¹ Por. W. Bobrowska-Nowak, *Historia...*, s. 213-219.

¹⁰² M. Wróbel, dz. cyt. s. 21.

korzystania z książek. Spowodowało to niestety niewystarczające przygotowanie kandydatek do pracy. Stan ten trwał do czasu odzyskania niepodległości w 1918 roku¹⁰³.

Do placówek przedszkolnych uczęszczały dzieci, które pozostawały pod opieką rodzin. Warto zaznaczyć, że na przełomie XIX i XX wieku, w związku z występującym problemem dzieci osieroconych, funkcjonowały sierocińce, tzn. domy dla dzieci porzuconych lub sierot. Takimi dziećmi zajmowały się instytucje społeczne oraz prywatne osoby, które zakładały przytułki. Znaną instytucją prowadzącą sierocińce było Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności, które prowadziło między innymi Zakład Sierot Chłopców Stanisława Jachowicza, Zakład Sierot Dziewcząt, przytułki przy ul. Pańskiej i Tamce, przytułki dla dziewcząt przy ul. Czerniakowskiej i Hożej. Najbardziej prężnie rozwijały się przytułki w Warszawie, a także rozbudowane były tego typu placówki w największych miastach, jak: Łódź, Kalisz, Płock, Łowicz, Suwałki, Włocławek, Częstochowa, Radom, Kielce. W przytułkach dbano o zdrowie dzieci, uczono je czytania, pisania, liczenia i przekazywano podstawową wiedzę o świecie. Ważnym elementem wychowawczym były wartości religijne. Domy dla sierot finansowały głównie organizacje społeczne¹⁰⁴.

Wychowanie przedszkolne pod zaborami rozwijało się, ale był to rozwój nierównomierny: najbardziej intensywny rozwój nastąpił na terenie Królestwa Polskiego, a najsłabiej, zwłaszcza na początku, rozwijało się wychowanie przedszkolne w zaborze austriackim aż do odzyskania przez Galicję autonomii. Jednak mimo rozwoju zasięg wychowania przedszkolnego był niewielki. Przyczyniły się również do tego antypolskie działania zaborców¹⁰⁵.

I. 3. Wychowanie przedszkolne w okresie dwudziestolecia międzywojennego.

W okresie tworzenia się granic państwa polskiego w 1918 r. nie było jeszcze ukształtowanego systemu szkolnictwa powszechnego na jego terenie. Cały czas jeszcze trwała walka o granice i ustrój państwa. Władze polskie, a w tym także i oświatowe na początku objęły swoim zarządem obszar byłego Królestwa Polskiego, a dopiero później ziemie dawnego zaboru austriackiego i pruskiego. Ostatecznie, aż do pokoju ryckiego, kiedy to w latach 1921-1922

¹⁰³ W. Bobrowska-Nowak, *Zarys dziejów wychowania przedszkolnego*, część II, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1978, s. 166-168.

¹⁰⁴ A. Bołdyrew, *Opieka i wychowanie dzieci osieroconych w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku* [w:] *Szkolnictwo, opieka i wychowanie w Królestwie Polskim*, red. H. Markiewiczowa, I. Czarnecka, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2016, s. 222-224.

¹⁰⁵ J. Krasuski, dz. cyt., s. 137.

ustalone zostały granice wschodnie, w 1922 roku przejęto Górny Śląsk (decyzja Rady Ambasadorów) oraz w tym samym roku włączona została do Polski Wileńszczyzna (uchwała Sejmu Litwy Środkowej). Największy rozwój szkolnictwa nastąpił po odzyskaniu ziem byłego Królestwa Polskiego i zaboru austriackiego¹⁰⁶.

Okres pierwszej wojny światowej i czas tworzenia się państwa polskiego to aktywna działalność Centralnego Biura Szkolnego w Galicji. Instytucja koordynowała działalność nauczycieli zrzeszonych w związkach i stowarzyszeniach, zabierających głos na temat budowy szkolnictwa polskiego. Na czele Biura stał Ksawery Prauss, postępowy działacz oświatowy z PPS, minister oświaty w rządzie Jędrzeja Moraczewskiego¹⁰⁷. Ksawery Prauss, jako minister (listopad 1918 – styczeń 1919), zaplanował działania mające na celu rozwój szkolnictwa, a przede wszystkim zintegrowanie szkolnictwa ze wszystkich ziem polskich. Innymi ważnymi zadaniami był rozwój zakładów kształcenia nauczycieli, wprowadzenie siedmioletniej szkoły powszechnej, jednolity i bezpłatny system oświatowy, począwszy od przedszkola, a skończywszy na kursach dla dorosłych. W dniu 7 lutego 1919 roku, po zakończeniu urzędu przez Praussa, opublikowano przygotowane przez niego dekrety: o obowiązku szkolnym i kształceniu nauczycieli szkół powszechnych¹⁰⁸. Kiedy zakończył swoje rządy Jędrzej Moraczewski i utworzono gabinet Ignacego Jana Paderewskiego większy wpływ na sprawy państwa, w tym kwestie oświatowe zdobyli zwolennicy prawicy. Miało to swoje odzwierciedlenie we władzach szkolnych i organizacjach nauczycielskich, na przykład w Towarzystwie Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych¹⁰⁹. Aktywne w działaniach na rzecz rozwoju szkolnictwa były także partie i organizacje społeczne, czego dowodem stał się Sejm Nauczycielski (nazwa właściwa Ogólnopolski Zjazd Oświatowy)¹¹⁰. Najbardziej aktywni i prospołeczni działacze oświatowi skupili się w Zrzeszeniu Nauczycielstwa Polskich Szkół Początkowych i Polskim Związku Nauczycielstwa Ludowego, które utworzyły Związek Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych (ZPNPSP). Należeli do niego między innymi Stanisław Nowak, Julian Smulikowski, Zygmunt Nowicki, Aleksander Patkowski, Karol Klimek, Józef Bałaban, Ksawery Prauss i Henryk Rowid. ZPNPSP współpracowało w zakresie

¹⁰⁶ K. Trzebiatowski, *Problem powszechności nauczania w Polsce w latach 1918-1931*, Rozprawy z dziejów oświaty 12/1969, s. 50.

¹⁰⁷ M. Wróbel, *dz. cyt.*, s. 26; Por.: K. Trzebiatowski, *dz. cyt.*, s. 50.

¹⁰⁸ K. Trzebiatowski, *dz. cyt.* s. 51; Dz.U.1919 nr 14 poz. 147, Dekret z dnia 7 lutego 1919 roku o obowiązku szkolnym (Dz.Pr.P.P.1919 nr 14, poz. 147), Dz.U.1919 nr 14, poz. 185, Dekret z dnia 7 lutego 1919 roku o kształceniu nauczycieli szkół powszechnych w Państwie Polskim (Dz.Pr.P.P.1919 nr 14, poz. 185)

¹⁰⁹ Szerzej: Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych (przeszłość i teraźniejszość), Warszawa 1938; J. Chodakowska, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych i jego udział w reformie szkół średnich w Polsce międzywojennej, *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 29, 1986, s. 69-106.

¹¹⁰ Szerzej: H. Płocha, Początki odrodzonego szkolnictwa polskiego – Sejm Nauczycielski 14–17.04.1919 r., [w:] *Kongresy i zjazdy pedagogiczne w Polsce w XX wieku*, red. A. Kicowska, Toruń 2001, s. 15-26.

upowszechniania szkolnictwa ze Związkiem Zawodowym Nauczycieli Polskich Szkół Średnich (ZZNPSS). Do jego działaczy najbardziej aktywnych w obradach Sejmu Nauczycielskiego należeli: Stanisław Kalinowski, Stefania Sempołowska, Władysława Weychert-Szymanowska, Helena Radlińska, Wiktor Chrupek, Marian Odrzywolski¹¹¹.

Nauczyciele w tym czasie dyskutowali o kształcie systemu oświaty, a także o wychowaniu przedszkolnym w ramach zjazdów nauczycielskich. W latach 1917-1919 odbyły się cztery zjazdy: 27 maja 1917 roku, 6-9 stycznia 1918 roku, 25-27 sierpnia 1918 roku i 3-4 stycznia 1919 roku. Największym wydarzeniem okazał się jednak Ogólnopolski Zjazd Oświatowy zorganizowany w dniach 14-17 kwietnia 1919 roku, zwany „Sejmem Nauczycielskim”. W wymienionych wyżej spotkaniach dyskutowano o kształcie wychowania przedszkolnego, a sejm nauczycielski wytyczył zasady organizowania ochron. Na zjeździe z sierpnia 1918 swoje referaty przedstawiły aktywistki wychowania przedszkolnego: Antonina Winiarzowa – nauczycielka z Krakowa, członek Komisji Szkolnej Związku Polskiego Nauczycielstwa Ludowego i Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa z Warszawy, reprezentująca władze ministerialne. Obie referentki dały się już wcześniej poznać jako propagatorki wychowania przedszkolnego¹¹². Winiarzowa w wystąpieniu skupiła się na roli zabawy, rozwoju fizycznym dzieci i konieczności podziału dzieci na grupy według kryterium wieku, tzn. dzieci młodsze w wieku 3-5 lat i dzieci starsze 6-7 lat. Głosiła potrzebę upowszechniania Domów Dziecięcych zakładanych bądź przez osoby prywatne bądź przez samorządy, a funkcjonować powinny przy każdej szkole powszechnej. Domagała się dwuletnich kursów dla kształcenia wychowawczyń i powołania instruktorek wychowania przedszkolnego. Uważała także, że należy tworzyć domy dziecięce dla dzieci odbiegających od normy rozwojowej. Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa w swoim referacie podkreśliła o konieczności oddzielenia ochrony od szkoły i nadaniu jej charakteru opiekuńczego. Skupiła się na scharakteryzowaniu psychiki dziecka i atmosfery panującej w ochronkach, która swoją organizacją i wyposażeniem powinna wpływać na rozwój dziecka. Podsumowała efekty pracy Referatu Wychowania Przedszkolnego w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (WRiOP) od 1917 roku, a więc zainicjowanych jeszcze przed formalnym powołaniem ministerstwa w czasach Tymczasowej Rady Stanu. Składały się na nią: kontrola 370 ochron, zorganizowanie kursu dla ochraniarek. Podkreśliła potrzebę objęcia ochron opieką przez państwo, stworzenie funduszu zapomogowego, przygotowanie kierowniczek ochron oraz wydanie przepisów

¹¹¹ K. Trzebiatowski, dz. cyt. s. 53-54.

¹¹² A. Kulczykowska, Wkład nauczycielstwa w okresie pierwszej wojny światowej w wypracowanie koncepcji przyszłej szkoły polskiej, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Historyczne, nr 6 (1972) s. 476.

normujących sprawy przedszkolne, w tym przepisów dla osób zakładających ochronki. Wystąpienia merytoryczne tych dwóch kobiet pokazały rozbieżność poglądów. Winiarzowa z Galicji była zwolenniczką pedagogiki Marii Montessori, a Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa z Królestwa Polskiego była reprezentantką pedagogiki warszawskiej i zmodyfikowanej metody Fröbela. Weryho-Radziwiłłowiczowa chciała swobody dziecka w wychowaniu, oddzielenia ochronki od szkoły, a Winiarzowa powiązania ochronki ze szkołą. Obie prelegentki były zgodne co do upowszechniania ochron, otwierania ich w miejscowościach ze szkołami i pilnego kształcenia ochraniarek¹¹³.

Szczególne znaczenie miał Ogólnopolski Zjazd Oświatowy zwany „Sejmem nauczycielskim” zorganizowany już w niepodległej Polsce w dniach 14-17 kwietnia 1919 roku. Uczestniczyły w nim liczne organizacje nauczycielskie i oświatowe oraz przedstawiciele Stowarzyszenia Ochraniarek miasta Warszawy i okolic. Dyskutowano o projekcie ustawy szkolnej przygotowanej przez Ministra WRiOP Jana Łukasiewicza przed oddaniem pod obrady sejmu. Przyjęto koncepcję 7-klasowej szkoły z jednolitym programem. Ustalono dwuletnie kształcenie nauczycieli w szkołach pedagogicznych i w perspektywie wyższe kształcenie nauczycieli szkół powszechnych. Zagadnienie wychowania przedszkolnego zostało na Kongresie przedstawione przez przedstawicieli Ministerstwa bardzo ogólnie z uwagi na zapowiedzianą odrębną ustawę. Poinformowali, że ochronki zarządzane będą przez powiatowych inspektorów szkolnych. Reprezentujący MWRiOP w randze inspektora krajowego ks. Jan Gralewski¹¹⁴, wypowiadając się na temat wychowania przedszkolnego, zwrócił uwagę, że funkcjonowanie ochronek powinno stanowić efekt współpracy społeczeństwa z rządem. Wynikała z tego wystąpienia niechęć do utrzymywania przez rząd ochronek przy jednoczesnym nadzorze ideologicznym. Szczegółowe referaty wygłosiły: Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa, siostra zakonna Barbara Teresa Żulińska¹¹⁵ i F. Tatarówna, która opracowała wizję klasy wstępnej przy szkole powszechnej. Weryho-Radziwiłłowiczowa omówiła organizację pracy z dziećmi i wyposażenie placówki, a siostra Żulińska podkreśliła, „że wychowanie przedszkolne należy uznać za istotną i jedną z najważniejszych części całego wychowania”. Instytucje przedszkolne uznała za podbudowę szkoły powszechnej, przygotowujące dzieci do podjęcia obowiązku szkolnego. Ochrony według niej powinny być bezpłatne i obejmować dzieci od piątego roku życia w grupach nie większych niż

¹¹³ M. Wróbel, dz. cyt., s. 26-29, por. K. Trzebiatowski, dz. cyt., s. 53.

¹¹⁴ s. Konarski, *Jan Gralewski*, PSB, t. VIII, Wrocław-Kraków Warszawa 1959-1960.

¹¹⁵ A. Kowalska-Różyło, *Siostra Barbara Teresa Żulińska S.C. – pedagog katolicki na współczesne czasy*, *Pedagogika Katolicka*, 2013, t. 2 (13), s. 191-210.

dwudziestoosobowe. Część placówki powinien stanowić ogród i urządzenia terenowe. W wyniku dyskusji po przedstawionych referatach skonstruowano wnioski do ogólnych uchwał, by przekazać je następnie Ministerstwu WRiOP. Zjazd Nauczycielski przeszedł do historii ze względu na podejmowane w czasie obrad uchwały i wnioski dotyczące m.in. wychowania przedszkolnego:

1. „1. państwo powinno roztoczyć opiekę nad dziećmi od najmłodszego ich wieku za pośrednictwem odpowiednich instytucji wychowawczych, które mają być powszechne i dostępne;
2. ze względu na specjalne, ważne zadania ochrony należy ją oddzielić od szkoły i nadać charakter instytucji wyłącznie wychowawczej;
3. państwo powinno roztoczyć nadzór nad wszystkimi ochronkami, wydać przepisy obowiązujące przy otwieraniu ochron, udzielać pozwoleń na zakładanie ochron tylko tym, którzy poddadzą się wymaganym przepisom; kierowniczkami ochron powinny być tylko osoby fachowo przygotowane; uposażenie kierowniczek ochron powinno być stałe i dostateczne;
4. państwo powinno w czasie możliwie najkrótszym założyć i utrzymywać ochronki w większych środowiskach, które byłyby wzorem i zachętą dla okolicznych ochron;
5. należy dążyć do tego, by w Ministerstwie WRiOP powstał fundusz zapomogowy dla ochron, z którego będą wydawane zasiłki ochronom prywatnym, potrzebującym pomocy materialnej i zasługującym na nią;
6. Ministerstwo WRiOP powinno podjąć wydawnictwo pisma, które by dostarczało materiału i wskazówek kierownikom ochron, urządzać konkursy na pomoce naukowe, prace z metodyki i literatury dziecięcej oraz ułatwiać zwiedzanie wzorowych instytucji zagranicznych;
7. państwo jak najszybciej powinno przystąpić do tworzenia kursów ochroniarskich i kursów dla piastunek żłobków;
8. celem ułatwienia wychowania dzieci w wieku przedszkolnym miasta powinny zakładać na gruntach własnych lub wynajętych ogrody i place zabaw dla dzieci”¹¹⁶.

W czasie zaborów zinstytucjonalizowana opieka nad małymi dziećmi była przedmiotem zainteresowania społeczników, organizacji filantropijnych i wyznaniowych. Po odzyskaniu niepodległości, najważniejszym zadaniem było utworzenie jednego państwa z ziem byłych trzech zaborów: rosyjskiego, niemieckiego, austriackiego. Mimo trudnych warunków

¹¹⁶ M. Wróbel, *dz. cyt.*, s. 30-33, por. K. Trzebiatowski, *dz. cyt.*, s. 53-54.

politycznych, gospodarczych, społecznych i oświatowych w okresie II Rzeczypospolitej powstały centralne regulacje organizacyjne dotyczące zadań edukacyjnych i opiekuńczo-wychowawczych dzieci. Jednym z priorytetów polityki społecznej była zinstytucjonalizowana opieka nad dzieckiem, w tym wychowanie przedszkolne. Rozwój w tym obszarze nie przebiegał równomiernie na terenie całego kraju. Największy dotyczył dużych miast. Edukacja przedszkolna stała się tematem obrad przywoływanego już Zjazdu Nauczycielskiego w kwietniu 1919 roku. Chociaż debata ta nie przełożyła się na skuteczne działania w zakresie wychowania przedszkolnego to jeden z postulatów, istotny i ważny planowano zrealizować, a dotyczył powiązania ochronki/przedszkola ze szkołą, czyniąc je placówkami przygotowującymi do nauki szkolnej. Upowszechnianie edukacji chciano wprowadzić także do ochron poprzez objęcie dzieci z co najmniej dwu roczników przed rozpoczęciem 7 lat tj. obowiązku szkolnego¹¹⁷.

W latach 1921-1922 szkolnictwem kierowały kuratoria oświaty za pośrednictwem inspektoratów szkolnych oraz samorządów terenowych i szkolnych. W latach 1923—1926 w resorcie oświaty pracowali ludzie związanie najczęściej z Narodową Demokracją. W 1923 r. ministrem WRiOP został Stanisław Głabiński (profesor wyższej uczelni), w latach 1923-1924 profesor Bolesław Miklaszewski (działacz lewicowy, w latach dwudziestych przedstawiciel prawicy społecznej), w latach 1925-1926 w fotelu ministra oświaty zasiadł profesor Stanisław Grabski, (jeden z głównych działaczy endecji). Funkcję wiceministra WRiOP przez cały czas pełnił Tadeusz Łopuszański (prawica społeczna). W sprawach oświatowych istniały różnice poglądów między ugrupowaniami politycznymi bloku rządowego, a stojącymi w stosunku do nich w opozycji partiami lewicowymi: PPS i PSL „Wyzwolenie”, Związkiem Chłopskim, Niezależną Partią Chłopską¹¹⁸.

W odrodzonym Państwie Polskim sprawy opiekuńczo – wychowawcze stały się tematem zainteresowania władz, zwłaszcza samorządowych. Spowodowało to rozwój świadczeń społecznych nakierowanych na pomoc rodzinom z trudnościami materialnymi. Koncepcja modelu rodziny wskazywała, że to dom rodzinny ma zajmować się opieką małych dzieci, a nie instytucje. Sytuacja kobiet pracujących i nie zajmujących się dziećmi traktowana była negatywnie. Rozwój opieki nad małymi dziećmi dostosowany był do potrzeb pracujących matek. W pierwszych latach po i wojnie światowej pierwszoplanową, w działalności

¹¹⁷ J. Sosnowska, *Instytucje wychowania przedszkolnego w wielokulturowej Łodzi w latach 1924–1939. Organizacja, zadania, formy działania*, Uniwersytet Łódzki, Polska „Wychowanie w Rodzinie” t. IX (1/2014), s. 287-288; por. Z. Woźnicka, *Wychowanie przedszkolne w Polsce Ludowej*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1972, s. 11.

¹¹⁸ K. Trzebiatowski, dz. cyt. s. 64.

opiekuńczo-wychowawczej, była opieka nad dziećmi. Taki charakter miały przedszkola. Zadanie było trudne, ponieważ wcześniej nie było żadnych regulacji w zakresie zinstytucjonalizowanej opieki nad dziećmi, a także brakowało środków finansowych na tworzenie ochron. Ochronki często spełniały rolę szkoły, a część ochronek rolę przytułków. W roku szkolnym 1918/1919 było w kraju 1089 ochronek i ogródków, w których przebywało ok. 34 tysięcy dzieci w wieku do siedmiu lat i 27 tys. dzieci powyżej siedmiu lat. W pierwszych okresie po odzyskaniu niepodległości nastąpiło ożywienie w rozwoju form opieki nad dziećmi, w tym przedszkoli¹¹⁹. W latach 1918 i 1919 odbyły się w Krakowie zjazdy nauczycieli, podczas których dyskutowano o potrzebie rozwoju instytucji opiekuńczych dla dzieci w wieku przedszkolnym. Komisja Pedagogiczna Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego podkreśliła znaczenie ochronek w systemie oświaty i określiła ich zadania opiekuńcze i wychowawcze. W funkcjonującym Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego powołany został Referat Wychowania Przedszkolnego, którym kierowała Maria Weryho – Radziwiłowiczowa. Ministerstwo nadzorowało placówki nazwane przedszkolami, które wyodrębniono obok ochron i ogródków. Brakowało podstaw prawnych do tworzenia sieci przedszkoli, co było zadaniem referatu i w 1926 roku został on zlikwidowany. Należy jednak podkreślić zasługi referatu w zakresie opieki nad małymi dziećmi. Wśród tych działań wymienię określenie charakteru i zasad działania placówek dla małych dzieci, wydanie zarządzenia w sprawie higieny, zaopatrzenia w pomoce dydaktyczne i biblioteczki pedagogiczne, zlikwidowanie ochronek, obowiązek rozpoczęcia nauki szkolnej przez dzieci powyżej siódmego roku życia, zorganizowanie kontroli nad przedszkolami, unormowanie wymagań kwalifikacyjnych dla wychowawców i nadzorowaniem ich kształcenia. Mimo, że liczba przedszkoli wzrastała to wciąż była niewystarczająca i obejmowała swą działalnością 4% dzieci w wieku przedszkolnym¹²⁰. Pierwszym oficjalnym dokumentem traktującym o placówkach wychowania przedszkolnego był projekt tych placówek przyjęty przez Sejm Nauczycielski w 1919 roku. To w tym projekcie wskazano, że placówki przedszkolne powinny być powszechnie dostępne, bezpłatne i oddzielone od szkoły¹²¹. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku szkoły ochronek zamieniono na seminaria, które podlegały pod Wydział Seminariów powołany przez Ministerstwo Oświecenia. Szkoła Wychowania Przedszkolnego

¹¹⁹ D. Graniewska, *Żłobki i przedszkola w PRL*, Warszawa 1971, s. 15; Por.: Z. Ostrach, *Rozwój praktyki przedszkolnej w ujęciu historycznym* [w:] *Praca przedszkola. Wybrane zagadnienia teoretyczne, praktyczne i organizacyjne*, red. Z. Ostrach, Kraków 2016, s. 26-27: „liczba placówek opiekujących się dziećmi w wieku 7 lat wynosi 1041 oraz korzysta z nich 33 944 najmłodszych” (za s. Okołowiczówną, Stan ochron w 1921 roku i postulaty na przyszłość, „Rocznik Pedagogiczny” 1923, t. 1, s. 383).

¹²⁰ A. Samsel, *Wychowanie przedszkolne w latach 1918–1939* (cz. I), *Wychowanie w przedszkolu*, 8/2003, s. 464.

¹²¹ A. Klim-Klimaszewska, *Pedagogika przedszkolna*, Warszawa 2005 r., s. 20-21.

uzyskała status szkoły państwowej. Ważnym faktem stało się wydanie programu nauczania, ustawy obowiązującej prywatne seminaria ochronek, komisję egzaminacyjną i wizytacje inspektorskie. Niestety, nie mogąc sprostać wymaganiom Ministerstwa, szkoły prywatne w większości zostały zamknięte. W 1921 roku ogółem seminarium ochroniarek było 17: w byłej Kongresówce 12 (w tym trzy państwowe), w Poznaniu 1, w Toruniu 1, w Małopolsce 3 (wszystkie państwowe). Nauka w seminarium państwowym była bezpłatna, a ubogie uczennice mogły skorzystać ze stypendium, seminaria prywatne kształcące zgodnie z programem ministerialnym otrzymywały zapomogę, jeśli udokumentowały deficyt. Nauka w seminarium trwała dwa lata w formie kursu: kurs pierwszy był ogólnokształcący, a kurs drugi posiadał charakter zawodowy. Do seminarium przyjmowano kandydatki w wieku 16-30 lat posiadające co najmniej trzy klasy szkoły średniej lub świadectwo ukończenia siedmiooddziałowej szkoły powszechnej. Od kandydatek wymagano słuchu muzycznego, uzdolnień fizycznych i zamiłowania do pracy z dziećmi. Program nauczania przewidywał następujące zajęcia: religia, pedagogika, metodyka zajęć przedszkolnych, literatura dziecięca, przyrodznawstwo, język polski, nauka o Polsce, arytmetyka z geometrią, higiena, ćwiczenia cielesne, śpiew, rysunek, roboty, ogrodnictwo i ćwiczenia praktyczne. Po drugim roku uczennice zdawały egzamin przed komisją egzaminacyjną składającą się z delegata Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, dyrektorki seminarium oraz nauczycieli przedmiotów, z których odbywał się egzamin. Ukończenie seminarium nadawało kwalifikacje do pracy w zakładach dla dzieci w wieku przedszkolnym. Jeśli do seminarium trafiały absolwentki początkowych szkół, które miały niski poziom to i wyniki nauczania w seminarium były słabe. Pojawił się także problem słabego wynagradzania ochroniarek, brak lokali na ochronki, niezrozumienie w społeczeństwie znaczenia wychowania przedszkolnego, a to z kolei powodowało brak wśród kandydatek na ochroniarki osób z odpowiednim wykształceniem i kulturą¹²².

Od kierowniczkę przedszkola czy ochronki wymagano odpowiednich kwalifikacji pedagogicznych poprzez ukończenie kursu seminarium ochroniarskiego państwowego lub prywatnego z prawami państwowymi. Wychowawczynie powinny posiadać kwalifikacje pedagogiczne i przygotowanie metodyczne, być pogodną i kierować się indywidualnym rozwojem dziecka bez jego niepotrzebnego przyspieszania¹²³. Podsumowując okres 1918-1926 należy stwierdzić, że był to dobry czas dla wychowania przedszkolnego, ponieważ określono zadania ochron, zaczęto używać nazwy przedszkole i nadzór nad tymi placówkami przejęło

¹²² W. Bobrowska-Nowak, *Zarys..., cz. II*, s. 168-170.

¹²³ Tamże, s. 172.

Ministerstwo WRiOP. Ponadto, ukazały się książki Marii Weryho-Radziwiłłowiczowej: „Wskazówki dla osób zakładających i prowadzących ochrony”¹²⁴, zawierające m.in. plany optymalnych budynków przedszkolnych i „Metoda wychowania przedszkolnego. Podręcznik dla wychowawców”¹²⁵. Ochronki w Polsce wykorzystywały system Fröbela, osiągnięcia belgijskie i genewskie, ale najbardziej korzystały z poglądów Jana Władysława Dawida, Stanisława Karpowicza i Waldemara Osterloffa. Niestety, z uwagi na trudności finansowe rozwój ochronek został zahamowany. Dodatkowo, w 1926 roku zostaje zlikwidowany Referat Wychowania Przedszkolnego w Ministerstwie WRiOP. Rozwojowi placówek przedszkolnych nie sprzyjały także rządy po zamachu majowym 1926 r. Wynikało to głównie z innych priorytetów budżetowych. Trudne warunki ekonomiczno-polityczne negatywnie wpłynęły na oświatę. W roku 1927/28 budżet oświaty stanowił 16,6% całości budżetu państwa, w roku 1928/29 było to już tylko 15,17%. Sekcja II Wychowania Przedszkolnego, która obradowała podczas Zjazdu Nauczycielskiego postulowała pomoc państwa ochronom poprzez finansowanie i nadzór. Dominuje pogląd, że ustawa Jędrzejewiczowska, promująca duże ośrodki miejskie, ograniczyła rozwój wychowania przedszkolnego na ubogich terenach wiejskich. Reformę przerwał wybuch drugiej wojny światowej i jej dalekosiężne efekty są niemożliwe do oceny¹²⁶.

Przyglądając się treściom wychowania i nauczania w przedszkolach w pierwszych latach w II Rzeczypospolitej należy podkreślić wyartykułowanie w nich wychowania narodowego. Po przejściu władzy przez obóz sanacyjny w maju 1926 roku priorytetem stało się wychowanie państwowe i obywatelskie, a przedszkole miało kształtować przyszłego obywatela Polski. Zadaniem przedszkola stało się kształtowanie postaw religijnych, patriotycznych i społecznych.

„Do założeń programowych w pracy przedszkoli należały następujące zadania:

- uczenie dzieci miłości do kraju,
- wpajanie zasad wiary katolickiej¹²⁷,
- zaszczepianie gotowości do poświęceń dla innych, zakorzenianie zdolności do wyrzeczeń na rzecz wspólnego, najwyższego dobra,

¹²⁴ M. Weryho-Radziwiłłowiczowa, *Wskazówki dla osób zakładających i prowadzących ochrony*, Warszawa 1921.

¹²⁵ Taż, *Metoda wychowania przedszkolnego. Podręcznik dla wychowawców*, Warszawa 1920.

¹²⁶ Z. Ostrach, dz. cyt. s. 27.

¹²⁷ Dotyczyło to oczywiście przedszkoli przeznaczonych dla dzieci chrześcijańskich, a ściślej katolickich, ponieważ mniejszości religijne w tym zakresie kierowały się własną nauką, prowadząc zresztą bardzo często własne przedszkola. Por. s. Walasek, *Przedszkola żydowskie na terenie lwowskiego i wileńskiego Kuratorium Okręgu Szkolnego w latach Drugiej Rzeczypospolitej*, *Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna* nr 2 (4), 2014, s. 55-68.

- uczenie szacunku dla władzy oraz powszechnie przyjętych i uznanych norm społecznych oraz moralnych,
- wpajanie szacunku dla pracy i poczucia obowiązku,
- uwrażliwianie na krzywdę innych”.

Realizując wychowanie patriotyczne w przedszkolu szczególnie uwzględniano obchody świąt i rocznic państwowych. Uczono dzieci symboli narodowych: godła, flagi, hymnu, a także prezentowano sylwetki ważnych osób w państwie. Obowiązkowo obchodzono w przedszkolu Święto 3 Maja, Święto Niepodległości 11 listopada, dzień imienin marszałka Józefa Piłsudskiego 19 marca, a od 1937 roku rocznicę jego śmierci w dniu 12 maja. Wychowawczynie przedszkoli mogły skorzystać z corocznie zamieszczanych w czasopismach pedagogicznych utworów na ten temat (wierszy, opowiadań, piosenek) gloryfikujących czyny i zalety osobowościowe Józefa Piłsudskiego. W działaniach wychowawczych przedstawiano Marszałka – małego Ziuka, wykorzystując na przykład opowiadania pracującej w MWRiOP Barbary Stefanii Kossutkhówny „Z dzieciństwa Marszałka Piłsudskiego” i wiele innych prac tej autorki¹²⁸. Po śmierci Marszałka dzieci składały wieńce i zawieszały wstęgi przy jego portrecie. W okresie międzywojennym wychowanie patriotyczne łączono z religijnym. Wśród świąt kościelnych obchodzono święta Bożego Narodzenia i Wielkanoc oraz uwzględniano ich symbolikę. Przez cały międzywojenny czas w wychowaniu przedszkolnym aktualne były hasła Bóg-Honor-Ojczyzna¹²⁹.

W roku szkolnym 1926/1927 do przedszkoli uczęszczało około 4% dzieci w wieku przedszkolnym. Sieć przedszkoli nie była zatem dostatecznie rozwinięta, a ich zakładanie nie było priorytetem państwa. Przedszkola głównie organizowały instytucje społeczne, wyznaniowe, osoby prywatne i oczywiście samorządy. Występowały także różnice w rozwoju sieci przedszkoli pomiędzy województwami, a nawet powiatami w tym samym województwie. Dało się także zauważyć różnice pomiędzy miastem a wsią na niekorzyść wsi, gdzie tego rodzaju placówek było znacznie mniej.

¹²⁸ Barbara Stefania Kossutkh. *Bibliografia podmiotowo-przedmiotowa*, Kielce 1996.

¹²⁹ A. Samsel, *Wychowanie patriotyczne w przedszkolach II Rzeczypospolitej* [w:] *Kobieta a patriotyzm, Konteksty historyczno-pedagogiczne XVI-XX wieku*, red. E. J. Kryńskiej, Ł. Kalisza, A. Konopackiego, wyd. Trans Humana, Białystok 2012, s. 126-133.

Tabela 1. Liczba przedszkoli i dzieci w latach 1926/1927 i 1931/1932

	Rok szkolny	Przedszkola w Polsce	Województwa				
			śląskie	wschodnie	centralne	zachodnie	południowe
Miasto	1926/1927	744	60	46	272	174	192
	1931/1932	1 220	87	107	537	218	271
	Przyrost	476	27	61	265	44	79
Wieś	1926/1927	441	84	11	171	58	117
	1931/1932	700	176	21	273	79	151
	Przyrost	259	92	10	102	21	34

Zródło: M. Wróbel, *Wychowanie przedszkolne w Polsce w latach 1918-1939*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 57.

Największy przyrost przedszkoli nastąpił w województwach centralnych zarówno w mieście, jak i na wsi, najmniejszy w województwie śląskim i województwach wschodnich, a także w województwach zachodnich. Analogicznie, w stosunku do zwiększającej się liczby przedszkoli nastąpiło zwiększenie liczby dzieci w przedszkolach. Różnica pomiędzy przedszkolami dotyczyła także ich organizacji. Przedszkola wiejskie były najczęściej jednooddziałowe z przerwą obiadową w domu, a przedszkola miejskie głównie dwuoddziałowe ze spożywaniem obiadu na miejscu. w mieście często ochronki miały letnią przerwę wakacyjną, a na wsi przerwa była zimą podczas śnieżnych zamieci. W przedszkolach miejskich dzieci przebywały od godziny 8.00 do 15.00, a w przedszkolach wiejskich czy fabrycznych dłużej ze względu na pracę matek. W przypadku przedszkola dwuoddziałowego personel placówki składał się z kierowniczką i wychowawczyni i służącej, a jeśli liczba dzieci przekroczyła 40 zatrudniano pomoc wychowawczyni. W przedszkolach często zatrudniano lekarza i higienistkę, która poza pomocą lekarzowi pomagała wychowawczyni w zakresie opieki higieniczno-wychowawczej¹³⁰. Jednym z miast, w którym następował szybki rozwój ochronek była Łódź. W 1919 roku w Łodzi funkcjonowało około 30 ochronek dla dzieci w wieku od 3 do 7 lat, które prowadziły organizacje społeczne bądź osoby prywatne. Łódzkie Chrześcijańskie Towarzystwo Dobroczynności prowadziło 3 ochronki, Kościół rzymskokatolicki prowadził 6 ochronek, gmina ewangelicka dwie ochronki, gmina żydowska pięć ochronek i cztery ochronki osób prywatne. Wielkim wydarzeniem było otwarcie przez magistrat w Łodzi pierwszej miejskiej placówki przedszkolnej 1 marca 1924 r., a następnie kolejnych dwóch. W trzech placówkach przedszkolnych uruchomiono ponad 200 miejsc

¹³⁰ W. Bobrowska-Nowak, *Zarys..., cz. II*, s. 170.

dla dzieci w wieku 4–7 lat. Rozwój placówek następował, a w latach 1926/1927 do pięciu miejskich przedszkoli, ogółem do 11 oddziałów, uczęszczało 376 dzieci, w tym 183 dziewczynek i 193 chłopców. Ponadto, funkcjonowało 18 przedszkoli społecznych. Ogółem w mieście Łodzi wychowaniem przedszkolnym objęto 8,6% dzieci w tym wieku¹³¹.

Historyczny przełom dla oświaty nastąpił w 1932 roku, kiedy to za sprawą ministra Janusza Jędrzejewskiego, przy poparciu grupy Zręb Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego, wprowadzono ustawę, stanowiącą podstawę prawną funkcjonowania szkolnictwa w Polsce¹³². We wstępie dokumentu wskazano, że wprowadzone zasady szkolnictwa „mają państwu ułatwić organizację wychowania i kształcenia ogółu na świadomych swych obowiązków i twórczych obywateli Rzeczypospolitej, obywatelom tym zapewnić jak najwyższe wyrobienie religijne, moralne, umysłowe i fizyczne oraz jak najlepsze przygotowanie do życia, zdolniejszym zaś i dzielniejszym jednostkom ze wszelkich środowisk umożliwić osiągnięcie najwyższych szczebli naukowego i zawodowego wykształcenia”. Cytowana ustawa okazała się niezwykle istotnym aktem prawnym dla placówek przedszkolnych. W art. 4 cytowanej ustawy zapisano, że „Dla dzieci w wieku od 3 lat ukończonych do czasu rozpoczęcia obowiązku szkolnego organizuje się przedszkola, które mają na celu wychowanie fizyczne i psychiczne przez stworzenie odpowiednich ku temu warunków”. Ustawa w art. 37 regulowała kształcenie wychowawczyń przedszkoli w dwóch formach: w czteroletnich seminariach i dwuletnich liceach. „Na pierwszy rok nauczania seminarium przyjmuje się kandydatki, które w danym roku kalendarzowym kończą co najmniej lat 13, na pierwszy rok liceum kandydatki, które ukończyły co najmniej lat 16. Górną granicę wieku kandydatek określał Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego”. Art. 38 określał programy: „Program seminarium dla wychowawczyń przedszkoli opiera się na drugim szczeblu programowym szkoły powszechnej, program liceum opiera się na programie gimnazjum. Program seminarium i liceum obejmuje wykształcenie ogólne, przygotowanie społeczno-obywatelskie i pedagogiczne oraz praktykę pedagogiczną”. Artykuł 39 stanowił, że „Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego określa czas trwania i organizację praktyki pedagogicznej uczennic seminariów i liceów dla wychowawczyń przedszkoli; praktyka ta odbywała się w przedszkolach, istniejących z reguły przy tych zakładach, i w innych przedszkolach”. Wychowawczynie przedszkoli mogły dokształcać się w osobnych zakładach kursach (art. 50). Natomiast w art. 51 ustawa dopuszczała możliwość studiowania

¹³¹ J. Sosnowska, *Instytucje wychowania przedszkolnego w wielokulturowej Łodzi...*, dz. cyt., s. 287-290.

¹³² M. Wróbel, dz. cyt., s. 60, por. L. Szuba, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944-1956*, Lublin 2002, s. 31.

absolwentkom liceów dla wychowawczyń przedszkoli¹³³. Należy zwrócić uwagę, że omawiana ustawa była pierwszym dokumentem legislacyjnym organizacji przedszkoli, wprowadziła nazwę „przedszkole”, przedszkole miało spełniać rolę placówki oświatowo-wychowawczej, która poprzedza szkołę i przygotowuje dzieci do przekroczenia progu szkolnego, priorytetowo traktowała rozwój fizyczny, a potem umysłowy dzieci, ujednoliciła system kształcenia wychowawczyń, przyjmując jako podstawę kształcenie średnie z możliwością dalszego kształcenia, ujednolicono wymagania dla wszystkich nauczycieli w zakresie posiadania wiedzy, przygotowania pedagogicznego i społeczno-obywatelskiego. Zdecydowanie ustawa bardzo dużo wносиła w obszar wychowania przedszkolnego, jednak w praktyce ukazała luki prawne. Do takich należał brak zapisu, kto powinien zakładać i utrzymywać przedszkola¹³⁴. Instytucje zajmujące się małymi dziećmi na mocy ustawy otrzymały oficjalną nazwę „przedszkole”. Nie określono natomiast zasad powoływania, organizowania i finansowania przedszkoli, które sędowano na barki samorządów. Spowodowało to, że przedszkola zakładały organizacje społeczno – dobroczynne, parafie, gminy wyznaniowe, zgromadzenia zakonne, zarządy fabryk, organizacje polityczne i osoby prywatne¹³⁵. Zgodnie z ustawą, przedszkola były rodzajem placówek oświatowo-wychowawczych i dzieliły się na: przedszkola państwowe, czyli utrzymywane przez państwo, przedszkola publiczne, czyli utrzymywane wspólnie przez państwo i samorząd terytorialny lub gospodarczy na podstawie odrębnych ustaw, prywatne, czyli wszystkie inne niż wymienione. Do prywatnych należały przedszkola zakonne prowadzone przez osoby zakonne, choć te osoby również pracowały w przedszkolach nie prywatnych. Przedszkola prywatne – zakonne podlegały pod ustawę z dnia 11 marca 1932 roku o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych¹³⁶. Zgodnie z cytowaną ustawą opiekę i nadzór nad prywatnymi szkołami i przedszkolami sprawowało Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W artykule drugim zapisano, że przedszkole (zakład) mógł założyć każdy obywatel, który spełni określone warunki:

- „a) przedłoży statut szkoły ustalający ustrój wewnętrzny szkoły, język nauczania i program, nazwę oraz stosunek właściciela do dyrektora, kierownika i nauczycieli,
- b) zapewni szkole odpowiedni lokal i wyposażenie w urządzenia i pomoce naukowe,
- c) wykaże, że środki utrzymania szkoły będą wystarczające,
- d) przedłoży pisemne stwierdzenie właściwych władz państwowych, że ubiegający się

¹³³ Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa (Dz.U. nr 38, poz. 389).

¹³⁴ M. Wróbel, *dz. cyt.*, s. 62-64.

¹³⁵ J. Sosnowska, *Instytucje wychowania przedszkolnego w wielokulturowej Łodzi...*, *dz. cyt.*, s. 288.

¹³⁶ Ustawa z dnia 11 marca 1932 roku o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych - Dz. U z 1932 r. nr 33, poz. 343.

o nie zachowywał się nienagannie pod względem moralności oraz w stosunku do Państwa”.

Po uzyskaniu orzeczenia z MWRiOP o spełnieniu warunków osoba mogła otworzyć placówkę. Art. 6 ustawy określał, że dyrektorem, kierownikiem i nauczycielem mógł być obywatel polski z odpowiednim wykształceniem do pracy w tej placówce. Dyrektora czy kierownika zatwierdzała władza szkolna. Ponadto, władza szkolna mogła zażądać od kandydata na dyrektora pisemnego stwierdzenia władz oświatowych o nienagannym zachowaniu moralności i w stosunku do Państwa. Władza szkolna, w uzasadnionych przypadkach, mogła odwołać dyrektora lub go zawiesić w obowiązkach. Możliwe to było, kiedy dyrektor miał zły wpływ wychowawczy na uczących, nie przestrzegał przepisów i statutu, w sposób rażący zaniedbał swoje obowiązki. Artykuł 11 ustawy wskazywał, które placówki podlegają jej przepisom, a mianowicie: szkoły, zakłady naukowe i wychowawcze zakładane, względnie utrzymywane przez zarejestrowane stowarzyszenia i fundacje. Ważnymi aktami prawa oświatowego, regulującymi funkcjonowanie przedszkoli prywatnych, były rozporządzenia MWRiOP. Jedno z nich z dnia 7 czerwca 1932 roku wskazywało zawartość statutu przedszkola – dokumentu regulującego organizację jednostki: zadania i przeznaczenie prywatnej placówki oświatowo-wychowawczej (kryteria rekrutacji na przykład wyznania, narodowościowe), rodzaj/typ placówki, czas nauki i podział na okresy nauczania (na przykład roczne czy półroczne), zasady podziału dzieci do klas/grup/oddziałów, regulamin przyjmowania, a w przypadku szkół klasyfikacji i wydawania świadectw, kompetencje dyrektora i rady pedagogicznej. Ponadto, w statucie zawarto zobowiązanie do przestrzegania ilości dzieci w grupie zgodnie z normami w państwowym i publicznym przedszkolu¹³⁷. Wzór statutu, na podstawie Postanowienia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, został ogłoszony w Monitorze Polskim nr 145, poz. 178. Ustawa o ustroju szkolnym z 1932 roku nic nie wspominała o ochronkach, które funkcjonowały obok przedszkoli, a więc nie oznaczono także nadzoru ministerstwa nad ochronkami. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wypowiedziało się w tym temacie w stosownym okólniku wydanym 30 maja 1936 roku. Ministerstwo podkreśliło, że placówki zwane ochronkami zajmowały się wychowaniem, ale nie realizowały w całości programu wychowawczego. Ich głównym zadaniem była opieka i ochrona podopiecznych przed wpływami ulicy i pomoc matkom

¹³⁷ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 czerwca 1932 roku o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych – Dz. U. Z 1932 r. nr 50, poz. 473; tamże: *Podręczny poradnik dla dyrektorów i nauczycieli i szkół powszechnych*, red. Władysław Gacki, Wydawnictwo Państwowe, Łódź 1932.

pracującym. Ponadto, Ministerstwo twierdziło, że „liczyć się należy z faktem, że nie każdy zakład, gromadzący dzieci w wieku przedszkolnym, jest przedszkolem podlegającym nadzorowi władz szkolnych i przepisom o prywatnych szkołach, oraz zakładach naukowych i wychowawczych”¹³⁸. Pomimo, że ustawa z 1932 roku regulowała podstawy prawne funkcjonowania przedszkoli, to byt materialny uzależniała od dotacji organizacji społecznych i samorządowych. Było to przyczyną spadku liczby placówek przedszkolnych, a tym samym liczba dzieci objętych opieką wychowawczą zmniejszyła się w okresie międzywojennym¹³⁹. Działalność ochronek nie ujmowała ustawa o szkolnictwie i nie traktowano jej jako przygotowanie do szkoły, a jedynie jako opiekę nad dziećmi ze środowisk najuboższych i sierot. zamiennie stosowano nazwę ochrona i ochronka. Placówki te na przykład w Królestwie Polskim podlegały do 1870 roku Radzie Głównej Opiekuńczej. Jak już wcześniej opisywano, ochronki to opieka nad dziećmi z rodzin ubogich i zagrożonych wpływom ulicy. Orędownikiem ochronek był Bolesław Prus, który pisał „dzieci włościan nie mają opieki nawet w domach rodzicielskich. Ojciec i matka wychodzą na robotę, do karczmy lub na jarmark [...] potomstwo zaś zostaje w chacie samo, choć małe, że niejedno chodzić dobrze nie umie. Dzięki też temu systemowi porzucania dzieci na opiekę losu gazety nasze przepełnione są opisami straszliwych wypadków”¹⁴⁰. W okresie międzywojennym priorytetowym zadaniem była skuteczna polityka oświatowa i wdrożenie ujednoczonego systemu edukacyjnego na połączonych już ziemiach polskich. i to właśnie Ustawa oświatowa z 1932 r., dała takie możliwości. Pomysłodawcą tego jakże ważnego, bo pierwszego dokumentu legislacyjnego oświaty, był ówczesny Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Janusz Jędrzejewicz¹⁴¹. Ustawa wskazywała strukturę oświaty i jej zadania na poszczególnych szczeblach, jak również odnosiła się do kadry pedagogicznej. Programy szkolne dla wszystkich typów szkół głosiły ideę wychowania państwowego. Okres międzywojenny był pod wpływem ideologii politycznej. Obóz rządzący preferował ideał wychowania narodowego, a następnie wychowanie państwowe obozu sanackiego związanego z osobą Józefa Piłsudskiego. To właśnie wychowanie państwowe miało znaczący wpływ na ideę pedagogiczną w II Rzeczypospolitej¹⁴². Poza pozytywami ustawa posiadała także pewne braki i luki.

¹³⁸ J. Wiśniewska, *Przedszkola i ochronki zakonne w świetle polskiego prawa oświatowego w latach 1945-1961*, *Studia z prawa wyznaniowego* 18/2015. s. 320-323.

¹³⁹ A. Klim-Klimaszewska, *Pedagogika przedszkolna*, Warszawa 2005, s. 21.

¹⁴⁰ A. Bołdyrew, *Źródła do badań nad ochronkami jako instytucjami opiekuńczo-wychowawczymi w Królestwie Polskim w XIX i na początku XX wieku*, Raporty z badań, Uniwersytet Łódzki 2016, s. 273, 284-285.

¹⁴¹ I. Stelmasiak, *Janusz Jędrzejewicz. Pedagog, wojskowy, ideolog i polityk. (Zarys biografii 1885-1951)*, Toruń 2012.

¹⁴² M. Stolarczyk, *Wychowanie państwowe w drugiej Rzeczypospolitej w świetle programów szkolnych (po wprowadzeniu reformy oświatowej z 1932 roku)*, *Lubelski Rocznik Pedagogiczny* T. XXXVII, z. 3, 2018,

Należy wymienić przede wszystkim wspomniany powyżej brak regulacji podmiotu mającego obowiązek zakładać i utrzymywać przedszkola. Niestety, państwo nie wzięło tego zadania na swoje barki, obciążając inne podmioty, w tym samorządy. Inną słabą stroną ustawy był brak zasady powszechności przedszkoli.

Osoby zajmujące się wychowaniem przedszkolnym, w tym przedstawiciele nauki zwracali uwagę na istotny wpływ tej instytucji na rozwój dziecka. Badania M. Grzywak-Kaczyńskiej, dotyczące rozwoju intelektualnego badanych dzieci w wieku 6 lat i 7 miesięcy do lat siedmiu wykazały, że różnice w rozwoju pomiędzy dziećmi uczęszczającymi do przedszkoli, a nieuczęszczającymi jest na korzyść pierwszych. Badaczka uznała za konieczność, by przedszkole było bezpłatne, przygotowywało do szkoły i obejmowało w pierwszej kolejności dzieci sześciolatnie. Propagowaniem wychowania przedszkolnego i upowszechnianiem przedszkoli zajmował się również Związek Nauczycielstwa Polskiego. Na zjeździe ZNP w dniach 13-14 stycznia 1935 roku Związek postulował o bezpłatne i powszechne przedszkola będące podbudową szkoły powszechnej. Innym podmiotem występującym w obszarze upowszechniania przedszkoli było Stowarzyszenie Społeczno-Oświatowe w Obronie Oświaty Powszechnej, które podczas zjazdu w dniu 8 stycznia 1936 roku domagało się bezpłatnych i państwowych przedszkoli. Sekcja Wychowania Przedszkolnego ZNP wielokrotnie występowała z postulatami o upowszechnianie przedszkoli, na przykład do ministra WRiOP, ministra Spraw Wewnętrznych czy wojewodów podczas Tygodnia Propagandy Przedszkoli w dniach 23-30 maja 1936 roku¹⁴³.

W okresie międzywojennym zagadnienie wychowania małych dzieci do lat siedmiu było przedstawiane na łamach warszawskich periodyków takich, jak „Bluszczy”, „Opieka nad Dzieckiem”, „Dziecko i Matka”. Poruszane kwestie dotyczyły opieki i higieny zdrowotnej, wychowania moralnego i kształcenia charakteru oraz metod wychowawczych i stosunku rodziców do dziecka. W okresie międzywojennym odnotowano mniej urodzeń dzieci niż w okresie przedwojennym. Średnia liczba urodzeń na 1000 mieszkańców wynosiła na terenach polskich pod zaborami około 40, a po i wojnie światowej około 30. Powstawał także nowy model rodziny z dwójką dzieci. Zdecydowanie nastąpiła intensyfikacja troski i opieki nad dzieckiem. Młode matki zachęcano do czytania kobiecych czasopism związanych z pielęgnacją i wychowywaniem najmłodszych dzieci: „Dziecko i Matka”, „Bluszczy”, „Wychowanie Przedszkolne”, „Opieka nad Dzieckiem”, „Młoda Matka”. Publikowano tam artykuły z dziedziny psychologii i pedagogiki. Na łamach wymienionych czasopism doradzano

s. 216-217.

¹⁴³ M. Wróbel, *dz. cyt.*, s. 64-67.

rodzicom, jak wychować dzieci na wzorowych obywateli, których zadaniem była odbudowa ojczyzny w czasach pokoju. Na łamach czasopisma „Bluszcz” Bogdan Suchodolski pisał o zasadach, którymi powinni kierować się rodzice w wychowaniu: ideą pracy, ideą wolności oraz zasadami twórczości. Zabawę uznawano, jako podstawową formę aktywności dzieci oraz istotny środek wychowawczy. Duży nacisk kładziono na indywidualność dziecka i tworzenie atmosfery wychowawczej. Jak widać po ówczesnej prasie wzrastała świadomość wychowania zdrowotnego dzieci oraz troski o ich rozwój¹⁴⁴. Na łamach czasopism przekazywano rodzicom wiedzę na temat metod wychowawczych, uświadamiano znaczenie wpływu dobrej i zgodnej rodziny na wychowanie dzieci. W artykułach zwracano uwagę również na konieczność dbania o zdrowie dzieci, ich higienę i stwarzanie warunków dla zdrowia dzieci. Miało to przełożyć się na zmniejszenie śmiertelności dzieci. W publikacjach zwracano uwagę na kształcenie charakteru, dobre wychowanie, które później gwarantowałyby pomoc rodzicom na starość. Podkreślano znaczenie uczenia dzieci radzenia sobie z trudnościami i panowaniu nad sobą. Wskazywano na znaczenie metody naśladownictwa w wychowaniu „Człowiek czerpie wzór z bohaterstwa, cnoty, zapału, ale też z podłości. Dawanie dobrego przykładu jest wielkim czynem. Uczucie dobroci, miłosierdzia, pomocy jest w sercach ludzi, ale nie wydobyte na wierzch, przyciszone przez głos niby rozsądnego samolubstwa – nie uzewnętrznia się. Potrzeba jest najczęściej przykładu. Gdy ktoś zrobi coś dobrego inni mówią ja też mogę to zrobić. Przykład jest siłą, potęgą”. Liczna prasa publikująca treści związane z wychowaniem dzieci świadczyła o ważności problemu¹⁴⁵. Problematyka wychowania stała się także tematem miesięcznika „Ruch charytatywny”. Pismo poświęcone było ruchowi dobroczynności w kraju i za granicą, wydawanym przez Związek Towarzystw Dobroczynności „Caritas” i Rad Wyższych Kongregacji św. Wincentego a Paulo męskich i żeńskich w Poznaniu w latach 1917-1939. Gazeta zamieszczała treści związane z wychowaniem. Redagowana była przez następujących duchownych: ks. Walenty Dymek, ks. Stefan Janik, ks. Edmund Wołkowski, ale także osoby świeckie, jak Jur Żeński. Wiele artykułów zamieściła zmartwychwstanka siostra Barbara Teresa Żulińska oraz Bronisława Liebekowa. Swoje artykuły na temat wychowania publikowali lekarze: Andrzej Niesiołowski, Lechner, Władysław Arcimowicz, Wincenty Burkhard czy Paulina Oberdörfer¹⁴⁶.

¹⁴⁴ M. Kozłowska, Wychowanie małego dziecka w Polsce w pierwszej dekadzie okresu międzywojennego na łamach wybranych czasopism pedagogicznych – ciągłość i zmiana, „Wychowanie w Rodzinie” t. XII (2/2015), s. 123-134.

¹⁴⁵ M. Okrasa, *Wskazówki dotyczące wychowywania w rodzinie prezentowane na łamach czasopism w XIX wieku*, Wychowanie w Rodzinie, t. 2, 2011, s. 35, 38, 41-43.

¹⁴⁶ A. Skreczko, *Problematyka wychowania w okresie międzywojennym na podstawie artykułów w „Ruchu charytatywnym w latach 1931-39*, Studia Teologiczne, 14 (1996), s. 210.

Sprzymierzeńcami placówek przedszkolnych w II Rzeczypospolitej były także czasopisma pedagogiczne upowszechniające ideę wychowania przedszkolnego. W okresie międzywojennym nastąpił duży rozwój czasopism pedagogicznych, których funkcjonowało ponad 300 tytułów (periodyki ogólnopedagogiczne, przedmiotowo-metodyczne i wąsko wyspecjalizowane). Czasopisma służyły podnoszeniu świadomości edukacyjnej społeczeństwa oraz stanowiły źródło rozwoju nauczycieli. Dla wychowawczyń przedszkoli wydawano 7 specjalistycznych czasopism.

Tabela 2. Wykaz czasopism dla wychowawczyń przedszkoli w okresie międzywojennym

Wydawca	Tytuł pisma	Forma edytorska	Okres i miejsce edycji	Redaktorzy
1. Związek Zawodowy Ochroniarek	„Sprawy Przedszkolne”	Miesięcznik	1922 (nr 1,2,3) Warszawa	H. Wyrzykówna
2. Komitet Pomocy Dzieciom	„Opieka nad Dzieckiem”	Dwumiesięcznik	1923–1931 Warszawa	Władysław Szenajch, M. Gromski
	„Dziecko i Matka”	Dwutygodnik	1926–1939 Warszawa	W. Pełczyńska, M. Podhorska-Okołów
3. Towarzystwo Wychowania Przedszkolnego (pierwsza polska organizacja działająca na rzecz wychowania przedszkolnego)	„Wychowanie Przedszkolne”	Miesięcznik Dwumiesięcznik	I 1925–XII 1931 I 1931–VIII 1939 Warszawa	Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa
4. Związek Nauczycielstwa Przedszkoli w Polsce	„Zagadnienia Przedszkolne”	Miesięcznik	II 1929–1931 Warszawa	Julian Zarembski
5. Polski Komitet Opieki nad Dzieckiem	„Życie Dziecka”	Kwartalnik	1931–1937 Warszawa	Jerzy Michałowicz
6. Związek Polskiego Nauczycielstwa Przedszkoli i Wychowawców	„Zagadnienia Przedszkolne i Wychowawcze”	Miesięcznik	1933–1934 Warszawa	Zofia Witkowska
	„Plan Prac w Przedszkolu”	Miesięcznik	1934–1938/1939 Warszawa	Zofia Witkowska
	„Moje Dziecko”	Miesięcznik	1935/36–1939 Warszawa	Zofia Witkowska Jan Przegodnia Kryński (od 1939)
7. Sekcja Wychowawczyń Przedszkoli ZNP Wyd. s. Machowski	„Przedszkole”	Miesięcznik Dwumiesięcznik	1933–VIII 1938 IX 1938–1939 Warszawa	Lucyna Sękowska

Źródło: J. Sosnowska, *Wydawcy polskich czasopism pedagogicznych adresowanych do wychowawczyń przedszkoli i ich rola w popularyzowaniu idei wychowania przedszkolnego w II Rzeczypospolitej* [w:] *Oświatowe i edukacyjne aspekty działalności wydawniczej w XX i pierwszych latach XXI wieku*, red. I. Michalska i G. Michalski, Łódź 2016, s. 32-33.

Największy wpływ na rozwój wychowania przedszkolnego spośród wyżej wymienionych czasopism miały czasopisma: „Wychowanie przedszkolne” wydawane przez Towarzystwo Wychowania Przedszkolnego¹⁴⁷ i „Przedszkole” wydawane przez Sekcję Wychowawczyń Przedszkoli ZNP (powstała w ramach ZNP w 1933 r. na podstawie przejścia członkiń – założycielek Związku Nauczycielstwa Przedszkoli w Polsce do ZNP). „Wychowanie w przedszkolu” istniało przez 15 lat, a przewodniczącą zespołu redakcyjnego była Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa, inicjatorka czasopisma. Na łamach tych czasopism upowszechniano wiedzę na temat nowych metod w wychowaniu małych dzieci różniących się od metod tradycyjnych, opartych na przymusie i dyscyplinie. Zwracano uwagę na pozostawienie dzieciom większej swobody, zainteresowania dzieci i pomoc w ich rozwijaniu¹⁴⁸. Wielką zasługą tych dwóch, najdłużej wydawanych, periodyków w rozwój wychowania przedszkolnego w wyniku ogromnego zaangażowania zespołów redakcyjnych i pojedynczych osób. Niekwestionowaną postacią - czołową organizatorką i działaczką ruchu przedszkolnego w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku, mającą wpływ na wychowanie przedszkolne, była postać Marii Weryho-Radziwiłłowiczowej. Ta znamienita osoba - propagatorka wychowania przedszkolnego i zawodu wychowawczynie dzieci przyczyniła się do włączenia placówek oświatowo-wychowawczych do systemu oświatowego w Polsce i do zrównania statusu wychowawczyń przedszkoli ze statusem nauczycieli szkolnych, co zostało uwzględnione w prawie¹⁴⁹. M. Weryho-Radziwiłłowiczowa prowadziła kursy dla wychowawczyń oraz zajmowała się, poza działalnością publicystyczną, także szeroką działalnością społeczną i pedagogiczną. Założyła seminaria dla ochroniarek i 30 wzorcowych przedszkoli przygotowujących dzieci do rozpoczęcia nauki w szkole¹⁵⁰.

Sytuacja dzieci po odzyskaniu niepodległości niestety nie była dobra. Wiązała się z wieloma czynnikami, jak społeczno-ekonomicznymi, kondycją rodziny, pomocą i opieką oraz przepisami prawnymi. Sytuacja w Polsce nie była łatwa z powodu trudności gospodarczych, kulturowych i oświatowych. Rodziny żyły w ubóstwie w oczekiwaniu na pomoc państwa. Niestety, najgorsza okazała się sytuacja dzieci osieroconych, które żyły na ulicy. Problemem

¹⁴⁷ Dzięki inicjatywom Marii Weryho-Radziwiłłowiczowej w 1903 roku powstało tajne Koło Wychowania Przedszkolnego, które zalegalizowano w 1907 roku w wyniku ruchów rewolucyjnych w Królestwie. Od tego momentu zmieniło nazwę na Towarzystwo Wychowania Przedszkolnego. Por.: W. Bobrowska-Nowak, *Historia... dz. cyt.*, s. 217.

¹⁴⁸ J. Sosnowska, *Wydawcy polskich czasopism pedagogicznych adresowanych do wychowawczyń przedszkoli i ich rola w popularyzowaniu idei wychowania przedszkolnego w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Oświatowe i edukacyjne aspekty działalności wydawniczej w XX i pierwszych latach XXI wieku*, red. I. Michalska i G. Michalski, Łódź 2016, s. 32-33.

¹⁴⁹ B. Moraczewska, *Prekursorka instytucjonalnego wychowania małych dzieci w Polsce – Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa (1858–1944)*, *Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*, 2015, t. XII, s. 218, 224.

¹⁵⁰ M. L. Opiela, *Wkład kobiet...*, s. 110.

poza państwem czy organizacjami charytatywnymi zajmowała się ówczesna prasa: „Praca i opieka społeczna” (kwartalnik ukazujący się w Warszawie), „Opiekun społeczny” (miesięcznik wydawany przez Wydział Opieki Społecznej i Zdrowia Publicznego), „Samorząd” (tygodnik zajmujący się problematyce samorządu terytorialnego). W pierwszych latach odzyskania niepodległości widoczny był niedostatek, bieda i bezrobocie, co niekorzystnie wpływało na wypełnianie przez rodziców funkcji opiekuńczej i wychowawczej. Poszukiwanie pracy, a następnie poświęcenie się pracy spowodowało, że zmieniła się atmosfera domu rodzinnego. Rodziny robotnicze i rzemieślnicze zamieszkiwały ciasne mieszkania bez własnego kąta, bez ogrzewania i oświetlenia i niedostatecznego odżywiania. Rodziny bez pracy i pieniędzy nie mogły wspierać dzieci poprzez uczestnictwo w płatnych formach opieki i wychowania¹⁵¹.

Znaną działaczką propagującą znaczenie wychowania przedszkolnego dla rozwoju dziecka była Stefania Sempołowska. Podkreślała rolę wychowania fizycznego, umysłowego i moralnego dziecka oraz żądała równych praw dla wszystkich dzieci i laicyzacji szkoły¹⁵². W Europie natomiast, na niwie wychowania przedszkolnego, wyróżniał się francuski nauczyciel Celestyn Freinet, który postulował powiązanie przedszkola i szkoły, zapewnienie warunków do gromadzenia doświadczeń, wskazywał potrzeby i oczekiwania dziecka względem rodziny¹⁵³. Koncepcja tego pedagoga stała się znana w całym świecie, a do dziś w Europie placówki przedszkolne wykorzystują metody pracy Celestyna Freineta¹⁵⁴. Wychowanie w okresie międzywojennym ujmowano jako uczenie funkcjonalne, utylitarne, zgodne z potrzebami człowieka¹⁵⁵. Podsumowując okres dwudziestolecia międzywojennego należy stwierdzić, że mimo licznych działań na rzecz rozwoju wychowania przedszkolnego i osiągnięć w pedagogice przedszkolnej¹⁵⁶, a w tym uchwalenie ustawy z 1932 roku, regulującej podstawy prawne funkcjonowania przedszkoli nie nastąpiło upowszechnienie tego

¹⁵¹ Ł. Kabzińska, K. Kabziński, *Wybrane aspekty zagrożonego dzieciństwa w dwudziestoleciu międzywojennym*, Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy, Nauki Społeczne, 2012/4, s. 11-43.

¹⁵² s. J. Brzeziński, *Stefania Sempołowska*, *Przegląd Historyczno-Oświatowy* 1947 z. 3/4, s. 86-103; A. Pacholczykowa, *Stefania Aniela Sempołowska*, PSB, 1995 z. 149, s. 250-259.

¹⁵³ s. Gwardys-Szczęśna, *Pedagogika Celestyna Freineta. Inspiracja dla nauczycieli przedmiotów przyrodniczych, Refleksje*. Zachodniopomorski Dwumiesięcznik Oświatowy, nr 4, lipiec/sierpień 2014, s. 46-49.

¹⁵⁴ Z. Ostrach, dz. cyt. s. 27.

¹⁵⁵ D. Waloszek, *Pedagogika przedszkolna. Metamorfoza statusu i przedmiotu badań*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2006, s. 25.

¹⁵⁶ Środowiska nauczycielska podejmowała liczne działania w celu ujednoczenia i upowszechnienia oświaty, prezentowane chociażby prezylaty podczas zjazdów nauczycielskich w latach 1918-1919. Znanymi działaczkami na rzecz rozwoju wychowania przedszkolnego były nauczycielki: Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa, s. Marciszewska-Posadzowa i Z. Żukiewiczowa. Ideały wychowawcze, które głosiły stanowiły cenne wartości i osiągnięcia w dążeniu do umiejscowienia przedszkoli jako pierwszego szczebla systemu oświaty, W. Bobrowska-Nowak, *Zarys..., cz. I*, s. 317.

typu placówek. a co gorsza, do wybuchu drugiej wojny światowej następował spadek placówek przedszkolnych. Nie wdrożono także zapowiadanej w ustawie możliwości kształcenia wychowawczyń po ukończonym liceum w szkołach wyższych.

Tabela 3. Dane liczbowe o ilości przedszkoli w dwudziestoleciu międzywojennym

Rok szkolny	Liczba przedszkoli	Liczba dzieci	Przedszkola	
			państwowe i samorządowe	prywatne
1919/20	1041			
1926/27	1185	66603		
1927/28	1430	83900		
1928/29	1557	92898	603	954
1930/31	1808	101500		
1931/32	1920	103700		
1932/33	1724	87200		
1934/35	1876	98200	566	1310
1935/36	1849	96382		
1936/37	1715	87353		
1937/38	1659	83338	486	1173
1938/39	1506	74800		

Zródło: W. Bobrowska-Nowak, *Zarys dziejów wychowania przedszkolnego*, część I, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1978, s. 314.

Zdecydowanie największą liczbę przedszkoli stanowiły placówki prywatne. Przedszkoli państwowych było niewiele, rząd finansowanie przedszkoli opierał głównie na organizacjach społecznych i samorządowych. Bez poparcia rządu sieć placówek przedszkolnych zaczęła się zmniejszać, a w ślad za tym liczba dzieci objętych opieką przedszkolną. Jedynie utrzymanie stałej liczby sprzed 1932 roku miało miejsce na terenach wysoko uprzemysłowionych, jak na przykład na Śląsku, czy w województwach centralnych. Organizacja i struktura szkolnictwa powodowała problemy wychowania przedszkolnego¹⁵⁷. Dane pokazują zróżnicowanie podmiotów organizujących opiekę nad dziećmi. W 1937/38 w miastach do przedszkoli uczęszczało 58 853 dzieci, co stanowi 70,6% ogółu dzieci w przedszkolach, a na wsiach 24 485, co stanowi 29,4% ogółu przedszkolaków¹⁵⁸.

¹⁵⁷ W. Bobrowska-Nowak, *Zarys...*, cz. I, s. 312-314.

¹⁵⁸ D. Graniewska, *Spoleczne funkcje żłobków i przedszkoli. Obecnie i w przyszłości*, Polityka społeczna nr 9/2009, s. 56.

Tabela 4. Dane liczbowe o podmiotach organizujących przedszkola w roku szkolnym 1934/35

Lp.	Właściciel przedszkola	Placówki			Wychowankowie		
		ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
1	Państwo (oraz Śląski Urząd Wojewódzki i przedszkola ćwiczeń)	207	67	140	16268	5580	10688
2	Samorząd terytorialny	358	238	120	22479	16632	5847
3	Samorząd gospodarczy	1	-	1	26	-	26
4	Instytucje i organizacje kościelne	373	226	147	19921	13057	6864
5	Fundacje	11	6	5	599	411	188
6	Organizacje i instytucje społeczne	636	485	151	27797	22384	5413
7	Osoby i instytucje prywatne	290	174	116	11091	6046	5045
8	Ogółem	1876	1196	680	98181	64110	34071

Zródło: M. Wróbel, *Wychowanie przedszkolne w Polsce w latach 1918-1939*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 64.

Powyższa tabela pokazuje wyraźnie, że państwo, poza fundacją, prowadziło najmniej przedszkoli. Ponadto, widoczne jest zróżnicowanie w zaangażowaniu poszczególnych właścicieli w organizowanie przedszkoli. Sytuację taką spowodowała między innymi ustawa z 1932 roku, która nie określała, kto ma zakładać i utrzymywać przedszkola¹⁵⁹. W okresie międzywojennym na rozwój przedszkoli miała wpływ sytuacja społeczno-gospodarcza, która łączyła się z skromnymi możliwościami finałowymi dużych rzeszy społeczeństwa, z drugiej zaś strony z powolnym, ale systematycznym bogaceniem się coraz większych grup. Dlatego też funkcjonowały placówki opiekuńcze skupiające dzieci z rodzin ubogich, a obok nich istniały placówki skupiające dzieci z rodzin zamożnych. Placówki różniły się także charakterem prowadzonej działalności – opieki i wychowania. W wyniku ustawy z 1932 roku

¹⁵⁹ M. Wróbel, *dz. cyt.*, s. 64.

i funkcjonującej ustawy z 1924 roku o ochronie pracy kobiet i młodocianych wyodrębniono dwa resorty. Jednym z resortów był Resort Pracy i Opieki Społecznej, a drugim z nich Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego¹⁶⁰.

Podsumowując dotychczasowe treści należy zwrócić uwagę na konkretne nazwiska twórców metodyki i koncepcji wychowania przedszkolnego. Należeli do nich: Jan Oberlin, Robert Owen i Karol Fourier, którzy założyli pierwsze ochronki mające na celu pomoc dzieciom przed wykorzystywaniem ich w pracy. Pedagog czeski Jan Vladimír Svoboda stworzył własną metodykę pracy z dziećmi w wieku przedszkolnym, którą upowszechnił austriacki pedagog i czołowy organizator ochron wiedeńskich Leopold Chimani. Niekwestionowanym propagatorem wychowania przedszkolnego był Fryderyk Fröbel, który zwrócił uwagę nie tylko na opiekę i bezpieczeństwo, ale także na wychowanie i nauczanie. Podstawą jego koncepcji stały się zajęcia ogródkowe z zabawą, jako podstawową formą aktywności dziecka. W tym celu ten pruski pedagog stworzył zabawki będące jednocześnie pomocami dydaktycznymi, zwane „darami”. Tak, jak ochronki stanowiły nieodpłatną formę opieki nad dzieckiem, tak tzw. freblówki były odpłatne, a więc dostępne tylko dla zamożnych rodzin. Kolejnym ważnym nazwiskiem w rozwoju wychowania przedszkolnego jest przedstawicielka Nowego Wychowania Maria Montessori uważająca, że podstawową formą aktywności dziecka jest praca, a zajęcia powinny mieć charakter swobodnej aktywności bez kierowania przez nauczycieli. Montessori opracowała materiał dydaktyczny, który rozwijał wszystkie sfery osobowości dziecka. Pedagogika zachodnia miała swój wpływ na ziemiach polskich. Koncepcja Fröbela i Montessori to przecieranie szlaków dla wychowania przedszkolnego aż do ustawy jędrzejewiczowskiej – wprowadzającej po raz pierwszy w historii oświaty polskiej nazwę „przedszkola”¹⁶¹. Trzeba także zwrócić uwagę na rozwój w tym okresie myśli o społecznym aspekcie wychowania najmłodszych. Największą rolę w tym rozwoju zaznaczyli wcześniej omawiani pedagodzy Fryderyk Fröbel i Maria Montessori. Dzięki nim rozwój i wychowanie dzieci w wieku przedszkolnym był tematem zainteresowania społecznego i działań decydentów. W okresie tym powstawały ochronki, a następnie ulegały przekształceniu w przedszkola. Po pierwszej wojnie światowej, wraz ze zmianą sytuacji ekonomicznej i społecznej, zaczęto projektować budynki na potrzeby przedszkoli. Znaną postacią projektującą dla dzieci w dwudziestoleciu międzywojennym i po drugiej wojnie

¹⁶⁰ D. Graniewska, *Społeczne funkcje żłobków i przedszkoli. Obecnie i w przeszłości*, Polityka Społeczna nr 9/2009, s. 56.

¹⁶¹ M. Łapot, *Placówki wychowania przedszkolnego we Lwowie do roku 1939*, Przegląd Historyczno-Oświatowy 2016, nr 1-2, s. 63-64.

światowej była Nina Jankowska¹⁶². Tworzyła programy budowlane przedszkoli i współtworzyła rozwiązania typowe i normatywne. W projektowaniu kierowała się ekonomią i higieną. Budynki jej autorstwa były nasłonecznione i wentylowane. Wysokość wynosiła 2,5 metra, co odstawało od norm Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, które uznawało za standard 3,5 metra wysokości i 50 centymetrów nad podłogą okna. Według koncepcji Niny Jankowskiej budynek posiadał duży ciąg okien sięgających stropu, parapety na wysokości 40 centymetrów od podłogi w celu dostępu dla dzieci i oświetlenia podłogi. Jankowska przy budynku uwzględniała ogród wyposażony w takie urządzenia, jak: przepłotnia, kołowrotek, natryski, huśtawki i równoważnia. W projektowanych w latach trzydziestych przedszkolach wyraźnie zaznaczał się wpływ Froblowskiego kindergarten. Nina Jankowska zajmowała się także projektowaniem wnętrza, sprzętu dla dzieci, umywalni i sedesów dostosowanych do wzrostu dzieci. Pierwsze meble dla dzieci w jej wykonaniu powstały na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych. Przy projektowaniu współpracowała z doktorem Aleksandrem Landym i wychowawczyniami, które najwięcej wiedziały o dzieciach¹⁶³.

I. 4. Wychowanie przedszkolne w Toruniu.

Omawiając wychowanie przedszkolne w Toruniu należy sięgnąć do rozwoju tych placówek na terenie Prus¹⁶⁴. Okupacja pruska rozpoczęła się 24 stycznia 1793 roku, a 7 maja tego samego roku złożeniem aktu hołdowniczego przez delegację mieszczan i prezydenta Gereta przed komisarzami Mollendorfem i Danckelmannem w Gdańsku¹⁶⁵. W czasach pruskich w Toruniu zakładano ochronki przy parafiach i stowarzyszeniach polskich. Przykładem jest ochronka Pomorskiego Towarzystwa Opieki nad Dziećmi przy Parafii św.

¹⁶² Nina Jankowska z domu Weinfeld (1889-1979) była architektką i projektantką, studiowała w Warszawie w Szkole Sztuk Pięknych a następnie na Wydziale Architektury w Wiedniu. Zajmowała się projektowaniem domów jednorodzinnych i szeregowych, a w latach trzydziestych budynków przedszkolnych. Pracowała w Biurze Odbudowy Stolicy i w Instytucie Architektury i Urbanistyki. Jest autorką „Materiałów do projektowania przedszkola” (1954), który stał się podręcznikiem dla studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. Jest współautorką opracowania „Budownictwo szkół i przedszkoli” i w którym przedstawiła treści z zakresu architektury przedszkolnej (1962). Architekturę Jankowskiej wyróżnia skromna i prosta bryła z ciągami okien. Zaprojektowała także podstawowe meble przedszkolne, między innymi: stolik, krzesło, leżak, szafki indywidualne i szatnie dziecięcą a także sprzęty do zabaw: stół do lepienia z gliny, dwustronną sztalugę. <http://miejsce.asp.waw.pl/na-dziecieca-miare-2/>, dostęp 13 maja 2015 roku.

¹⁶³ K. Andrzejewska-Batko, *Na dziecięcą miarę. Działalność Niny Jankowskiej w dziedzinie projektowania architektury i wzornictwa przemysłowego dla dzieci*, Miejsce 1/2015, <http://miejsce.asp.waw.pl/na-dziecieca-miare-2/>, dostęp 13 maja 2015 roku.

¹⁶⁴ J. Lusek, *Rozwój opieki przedszkolnej w Katowicach w okresie 20-lecia międzywojennego*, Cieszyński Almanach Pedagogiczny 1/2012, s. 88-100.

¹⁶⁵ K. Mikulski, *Początki zaboru pruskiego*, [w:] *Historia Torunia, t. III, cz. I: w czasach zaboru pruskiego (1793-1920)*, red. Marian Biskup, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Toruń 2003, s. 9.

Jakuba. Obok nich funkcjonowały ochronki niemieckie, jak Evangelischer Frauenverein, Jugendschutz-Verein i Kleinkinder-Bewahrverein¹⁶⁶.

Okres pierwszej wojny światowej, któremu podporządkowało się życie miasta, a więc nastąpiło pogorszenie sytuacji ekonomicznej, gospodarczej i społecznej, a w tym sytuacji rodzin. Wobec ogromnych trudności w życiu każdego mieszkańca Torunia, wynikających z wojny, nie było miejsca na rozwój edukacji. Należy podkreślić, że mimo niedostatków związanych z wojną działały niektóre stowarzyszenia i organizacje, w tym na przykład tajne szkoły dla dzieci, działające przy kościołach św. Jakuba i Najświętszej Marii Panny, których celem była nauka języka polskiego¹⁶⁷.

W pierwszej połowie 1919 roku, dzięki trwającej działalności polskich organizacji, odnotowano istotne osiągnięcia, między innymi w obszarze oświaty. 8 marca 1919 roku Towarzystwo Opieki nad Dziećmi Katolickimi zorganizowało, a następnie uruchomiło kursy „ochroniarskie” (dla przedszkolek) w Toruniu. Stało się tak dzięki zasługom prezesa Towarzystwa ks. Henryka Szumana i sekretarki Heleny Piskorskiej. Kolejnym sukcesem stało się otwarcie w dniu 1 kwietnia 1919 roku pierwszego w mieście polskiego przedszkola. Nastąpiło ożywienie w kierunku używania języka polskiego: 22 maja 1919 roku otwarto w Toruniu polskie seminarium nauczycielskie, a Toruńska Rada Miejska na posiedzeniu w dniu 19 lutego 1919 roku przeznaczyła z budżetu miasta 3000 marek na zatrudnienie nauczyciela do nauki pisania i czytania po polsku. Po podpisaniu traktatu wersalskiego w dniu 28 czerwca 1919 roku, który rozstrzygnął o przyszłości miasta, następowała normalizacja codziennego życia mieszkańców Torunia. Z dużym zaangażowaniem przystąpiono do przygotowania kadr polskich nauczycieli i wychowawczyń przedszkoli tzw. ochroniarek. Pierwszy kurs czteromiesięczny dla ochroniarek zorganizowany przez Towarzystwo Opieki nad Dziećmi Katolickimi w Toruniu zakończył się w drugiej połowie lipca 1919 roku¹⁶⁸. Ksiądz Henryk Anton Szuman w czasie I wojny światowej był proboszczem w Trzebczu, a następnie w Nawrze. Opiekował się sierotami i zorganizował pierwsze w Polsce kolonie dziecięce. Poza Pomorskim Towarzystwem Opieki nad Dziećmi w 1920 roku założył w Toruniu „Sierociniec im. Gen. Hallera”, który został później przeniesiony do Ostrowitego koło Golubia¹⁶⁹.

¹⁶⁶ P. Olstowski, *Oświata polska i niemiecka w Toruniu w latach 1920-1939*, [w:] *Historia Torunia*, t. III, cz. II: *w czasach Polski Odrodzonej i okupacji niemieckiej (1920-1945)*, red. Marian Biskup, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Toruń 2003 r., s. 323.

¹⁶⁷ Do zasłużonych osób należały między innymi Maria Kirmesówna, Halina Urbańska, Wanda Szumanówna, M. Ruchniewiczówna, Maria Swinarska, Helena Piskorska, Helena Hemmerling, M. Wojciechowski, Toruń w latach 1914-1920, [w:] *Historia Torunia*, t. III, cz. I: *w czasach zaboru pruskiego (1793-1920)*, red. Marian Biskup, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego w Toruniu, 2003 r., s. 445.

¹⁶⁸ M. Wojciechowski, *dz., cyt.*, s. 465-467, 471-475.

¹⁶⁹ P. Birecki, Ksiądz Henryk Anton Szuman, [w:] *Słownik biograficzny Powiatu Toruńskiego*, red. J. Krajewski,

Podobnie, jak ks. Henryk Szuman, działalność na rzecz oświaty prowadziła jego siostra Wanda Szuman¹⁷⁰. To nauczycielka z rodziny inteligentnej (1890-1994), która ukończyła elementarne i średnie szkoły niemieckie dla dziewcząt w Toruniu, szkoły polskie w Krakowie, Zakład Sióstr Sacré Coeur we Lwowie, seminarium nauczycielskie w Krakowie¹⁷¹. Była piątym dzieckiem Leona i Eugenii Szuman. W domu rodzinnym otrzymała staranne wychowanie w atmosferze sprzyjającej religijności i rozwojowi intelektualnemu. W takich warunkach ukształtowała się u Wandy Szuman duża wrażliwość społeczna¹⁷². W czasie I wojny światowej wykazała niezwykłą aktywność w organizacji polskiego szkolnictwa na Pomorzu¹⁷³. W latach 1919-1920, w ramach Pomorskiego Towarzystwa Opieki nad Dziećmi, podejmowała liczne działania jako jego członkini w celu poprawy losu dzieci z Torunia i okolic. Stowarzyszenie stawiało sobie za cel nie tylko pomoc sierotom, ale także kształcenie kadr dla ochronek¹⁷⁴.

Na mocy ustawy z 4 kwietnia 1921 roku o tymczasowym ustroju władz szkolnych sprawy szkolno-oświatowe przejęło Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Zgodnie z ustawą dla województwa pomorskiego ustalono Okręg Szkolny Pomorski z Kuratorem na czele. Kurator zarządzał poprzez Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego, które miało od lutego 1921 roku siedzibę w Toruniu. Kuratorowi podlegali inspektorzy szkolni, stojący na czele obwodów szkolnych, którymi był teren powiatu i miast wydzielonych (Toruń, Grudziądz a później Gdynia). Kurator realizował zadania przy pomocy wizytatorów zatrudnionych w poszczególnych wydziałach tematycznych KOSP (Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego). W Toruniu KOSP funkcjonowało do 1 września 1932 roku i od 1 września 1937 roku do końca istnienia II Rzeczypospolitej. W okresie przerwy w funkcjonowaniu, tj. w latach 1932 do 1937 oświata w województwie pomorskim podlegała pod Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego. Ważną rolę w utrzymaniu polskości odegrały ochronki prowadzące zajęcia w języku polskim. Doceniając ich rolę w tym obszarze wydano „Instrukcję w sprawie ochron dla powiatowych inspektorów szkolnych”, w ramach rozporządzenia Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 31 grudnia 1920 roku. Instrukcja

Toruń 2013, s. 9-10.

¹⁷⁰ Wanda Szuman honorowa obywatelka miasta Torunia żyła i działała na rzecz dzieci. Osoba niezwykle zasłużona w obszarze pedagogiki i andragogiki specjalnej. Zajmowała się tematyką dziecka niepełnosprawnego począwszy od wieku niemowlęcego. Borowska-Beszka Beata, Wanda Szuman-pedagog i andragog specjalny w badaniach biograficznych sekcji pedagogiki specjalnej studenckiego koła naukowego pedagogów UMK, *Rocznik Andragogiczny*, 2008. s. 215-223.

¹⁷¹ P. Śpica, *Obszary działalności patriotycznej i edukacyjnej Polek w Prusach Zachodnich w latach 1848-1920*, *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, t. 62, nr 3-4, s. 29.

¹⁷² A. Wałęga, *Środowisko rodzinne Wandy Szuman (1890-1994)*, *Rocznik Toruński* z 2004 nr 31, s. 137-165.

¹⁷³ „Filigranowa Siłaczka”, *Życie i zdrowie*, nr 302 z 14-27.10.1985 r.

¹⁷⁴ A. Wałęga, *Wanda Szuman (1890-1994) – zarys życia i działalności pedagogicznej*, *Biuletyn Historii Wychowania*, nr 17/18 (2003), s. 22-32.

określała zakres działalności opiekuńczo-wychowawczej ochronek, nadając im charakter instytucji użyteczności publicznej dla dzieci w wieku od 4 do 7 lat. Ponadto, zwrócono uwagę na treści przekazywane dzieciom ze szczególnym naciskiem na ich religijno-etyczny i narodowy charakter. Do 1932 roku, w którym uchwalono ustawę jędrzejewiczowską ochronki nie należały do systemu oświatowego. Cytowana ustawa, mimo że podniosła rangę ochronek, to jednak nie wskazała państwa jako podmiotu finansującego je, przenosząc ten obowiązek na samorządy i organizacje społeczne¹⁷⁵.

To, co należy podkreślić, a związane jest z Toruniem, to utworzenie na terenie miasta w 1920 roku dwuletniego Państwowego Seminarium Ochroniarskiego z funkcjonującą przy nim od 1921 roku wzorcowej ochronki, jako szkoły ćwiczeń dla słuchaczek Seminarium. Niestety, dalsze losy Seminarium nie były pomyślne, ponieważ w 1923 roku z powodu kryzysu finansów publicznych zamknięto Seminarium. Ochronkę natomiast przekazano, na mocy decyzji Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 1 października 1924 roku do prowadzenia, jako placówkę prywatną siostron elżbietankom. Placówkę siostry prowadziły pod adresem swojej siedziby przy ulicy Żeglarskiej 9.

Problem finansowy związany z utrzymaniem przedszkoli dotyczył także Magistratu Torunia. W roku 1933/34 miasto prowadziło 6 przedszkoli, z których 2 zostały zlikwidowane. w 1933 roku ówczesny prezydent miasta Antoni Bolt powiadomił Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego o zamiarze likwidacji Przedszkola Miejskiego nr 3 przy ulicy Lubickiej 42/44 i Przedszkola Miejskiego nr 6 przy ulicy Lelewela 5 na Mokrem¹⁷⁶.

W okresie II Rzeczypospolitej na terenie Torunia większość ochronek prowadzona była przez podmioty prywatne i stowarzyszenia: ochronka sióstr Elżbietanek im. św. Stanisława Kostki przy ulicy Żeglarskiej, ochronka im. Dzieciątka Jezus przy parafii św. Jakuba przy ulicy Browarnej 8 (później przy ulicy Szpitalnej 6), w latach trzydziestych: Prywatne Przedszkole im. Anioła Stróża przy parafii pw. Chrystusa Króla (osiedle Mokre, ulica Chrobrego 41), Przedszkole św. Ludwika Sióstr św. Wincentego a Paulo przy ulicy Dominikańskiej10,

¹⁷⁵ P. Olstowski, dz. cyt., s. 312; Tenże, *Przedszkola i ochronki w międzywojennym Toruniu*, Rocznik Toruński, T. 31, 2004, s. 215-226.

¹⁷⁶ Tamże, s. 323-324. W książce adresowej miasta Torunia z 1936 roku w rozdziale „Urzędy państwowe i samorządowe” widnieją dane o 4 przedszkolach miejskich i 6 przedszkolach prywatnych. Przedszkola Miejskie: PM nr 1 przy ulicy Mostowej 1, kierowniczka Siostra Wanda; PM nr 2 przy ulicy Sz. Bydgoska 1, kierowniczka Bronisława Macierzyńska; PM nr 3 przy ulicy Winnica 23, kierowniczka Stefania Majewska; PM nr 4 przy ulicy Sz. Chełmińska 42, kierowniczka Kunegudna Jackowska. Przedszkola Prywatne: Przedszkole SS. Elżbietanek przy ulicy Żeglarskiej 9, kierowniczka siostra Łucja; Przedszkole im. Dzieciątka Jezus przy browarnej 8, kierowniczka siostra Irena; Przedszkole Rodziny Kolejowej przy ulicy Krasieńskiego 44, kierowniczka Maria Domachowska; Przedszkole Rodziny Wojskowej przy ulicy Sienkiewicza 39, kierowniczka Janina Tomczyńska; Przedszkole Niemieckie przy ulicy Krasieńskiego 70, kierowniczka Łucja Gehrke.

w 1938 roku po przyłączeniu Podgórza do Torunia Przedszkole im. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy Sióstr Serafitek przy ulicy Pułaskiego 32. W drugiej połowie lat dwudziestych funkcjonowała ochronka Niny Thommee przy ulicy Bydgoskiej 58 i ochronka „Przedszkole” Heleny Kuczalskiej przy ulicy Bydgoskiej 62. W późniejszych latach ochronkę Niny Thommee, kontynuowało Stowarzyszenie „Rodzina Wojskowa” przy ulicy Sienkiewicza 37, a później Fałata 6. (przez pewien czas Stowarzyszenie utrzymywało filię na Rudaku, a w Toruniu w końcu lat dwudziestych ochronkę w koszarach 8 Baonu balonowego przy ulicy Sienkiewicza i ochronkę przy ulicy Wola Zamkowa 1 w budynku mieszkalnym Dowództwa Okręgu Korpusu nr VIII). Stowarzyszenie „Rodzina Kolejowa” prowadziło dwa przedszkola: przy ulicy Krasińskiego 44 i przy ulicy Dybowskiej 3. W latach trzydziestych funkcjonowały także dwa przedszkola społeczności niemieckiej: Towarzystwa Opieki Nad Małymi Dziećmi (Kleinkinder-Bewahrverein) przy ulicy Krasińskiego 72 i od 1936 roku prywatne przedszkole im. Gerlacha (Gerlach-Spielschule) przy ulicy Lelewela 5. Na początku lat dwudziestych istniały ochronki prywatne prowadzone przez Evangelischer Frauenverein) przy ulicy Lelewela 18 i przez Towarzystwo Jugenschutz przy ulicy Chełmińska 26. W roku szkolnym 1938/39 w Toruniu funkcjonowało 14 przedszkoli, w tym 10 prywatnych i 4 miejskie. Liczba ta jednak nie zaspakajała potrzeb miasta, a problem nie wynikał tylko ze zbyt małych możliwości finansowych Magistratu, ponieważ nie zawsze spotykał się z dobrą wolą środowiska, do którego był kierowany. Pomimo problemów miasto zapewniało opiekę wychowawczą i socjalną przedszkolakom, choć przez niewystarczającą bazę lokalową przedszkola były przepełnione, a liczba dzieci przekraczała dopuszczalną normę. Wychowanie przedszkolne mimo trudności cały czas rozwijało się. Odpłatność w przedszkolach była zróżnicowana pomiędzy przedszkolami, a także przedszkolami miejskimi i prywatnymi. Przedszkola prywatne pobierały dwa razy większą opłatę (20-30 zł rocznie) niż przedszkola miejskie, a w przypadku sióstr elżbietanek w 1937 roku opłata roczna wynosiła 70 zł. W Przedszkolu Miejskim nr 3 opłata wynosiła w 1936 roku od 50 gr do 1 zł miesięcznie. W przedszkolach miejskich starano się zwalniać z opłaty dzieci z najuboższych rodzin. W Przedszkolu Miejskim nr 3 i nr 4 obejmowano dzieci ze środowiska robotniczego i bezrobotnych. Dla porównania, w przedszkolu prywatnym Stowarzyszenia „Rodzin Wojskowych” w 1929 roku od oficerów pobierano 6 zł opłaty miesięcznie, a od podoficerów 1,5 zł. W drugiej połowie lat dwudziestych większość przedszkoli posiadała siedzibę w budynkach własnych lub dzierżawionych, a nie, jak było poprzednio, w pomieszczeniach szkolnych czy salkach parafialnych. Zdecydowanie polepszało się wyposażenie przedszkoli pod kątem wyposażenia, pomocy dydaktycznych i kwalifikacji wychowawczyń ochronek i przedszkoli. Na początku kadra pedagogiczna

legitymowała się kursem zakończonym w 1921 roku egzaminem państwowym. W latach 1919 i 1920 Pomorskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi zorganizowało półroczny kurs dla kadry placówek przedszkolnych (ochronek i przedszkoli). Nieliczne osoby ukończyły kursy freblowskie w Poznaniu czy Berlinie lub seminaria ochroniarskie w Berlinie lub Wrocławiu. Kolejnym krokiem w doskonaleniu umiejętności kadry pedagogicznej było założenie w Toruniu w 1920 roku Państwowego Seminarium Ochroniarskiego, które w 1924 roku zostało zlikwidowane. W placówkach przedszkolnych w kolejnych latach zatrudniano absolwentki Państwowego Seminarium Ochroniarskiego w Poznaniu i Warszawie oraz Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego im. Królowej Jadwigi w Toruniu. Wizytatorzy szkolni oceniali prace wychowawczyń pozytywnie, choć zdarzały się przypadki określeń, że dana osoba nie ma powołania do zawodu. Władze szkolne i miejskie dbały o rozwój wychowawczyń, a jeden z kursów metodycznych MWRiOP zorganizowano w sierpniu 1927 roku w Toruniu. Wychowawczynie pracujące w miejskich przedszkolach często odchodziły z nich, by zakładać prywatne ochronki, a te z kolei wzmacniały przedszkolną mapę Torunia. Kwalifikacje zawodowe wychowawczyń przedszkoli zostały uregulowane dzięki ustawie z 1932 roku o ustroju szkolnictwa. Na podstawie ustawy wydano rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 20 lutego 1936 roku w sprawie kwalifikacji zawodowych wychowawczyń przedszkoli (Dziennik Urzędowy MWRiOP, 1936, nr 1, poz. 12)¹⁷⁷.

Likwidacje przedszkoli i zmniejszenie frekwencji dzieci dały obraz uczęszczających dzieci w 1930 roku w liczbie 574 w 6 ochronkach, a w lutym 1939 roku 342 dzieci już w 4 przedszkolach miejskich. Dane wskazują, że sporo dzieci nie było objętych wychowaniem przedszkolnym¹⁷⁸.

Międzywojenny Toruń zmieniał się w swojej strukturze społecznej, a obszar szkolnictwa, oświaty i kultury zaznaczył swój największy wzrost w zatrudnieniu, z 414 osób (2,5%) w 1921 roku do 777 osób (3,2%) w 1931 roku¹⁷⁹.

W czasie II wojny Toruń włączony został do Rzeszy i stał się częścią Niemiec. Dokładnie 7 września 1939 roku do Torunia wkroczyły oddziały Wehrmachtu i rozpoczęła się niemiecka okupacja Torunia. Hitler poprzez dekret o strukturze i administracji terenów wschodnich zdecydował o włączeniu północnych i zachodnich ziem polskich do Trzeciej

¹⁷⁷ P. Olstowski, dz. cyt., s. 325-327.

¹⁷⁸ Tamże, s. 323-325.

¹⁷⁹ r. Sudziński, *Spółczesność międzywojennego Torunia*, [w:] *Historia Torunia*, t. III, cz. II: w czasach Polski Odrodzonej i okupacji niemieckiej (1920-1945), red. Marian Biskup, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego w Toruniu, 2003, s. 55-56.

Rzeszy. Na podstawie wspomnianego dekretu powstał Okręg Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie, do którego należało Wolne Miasto Gdańsk i większość województwa pomorskiego, w tym Toruń¹⁸⁰. Zarówno system szkolnictwa został połączony z niemieckim¹⁸¹. W związku z wyżej wymienionym systemem szkolnictwo Torunia zostało podporządkowane przepisom niemieckim, a kształcenie dzieci i młodzieży na wszystkich poziomach zunifikowane z systemem niemieckim. Na niewielką skalę, ze względu na rygor okupacyjny, odbywało się także kształcenie tajne polskie, nie obejmowało jednak dzieci przedszkolnych. Memoriał Polityki rasowej NSDAP z 25 listopada 1939 roku określał stosunek władz niemieckich do polskiego szkolnictwa. Autorzy Memoriału zapisali, że „polskich szkół nie będzie już w przyszłości na polskich obszarach”. Na początku organizowania niemieckiego systemu nauczania, ze względu na niedobór kadry pedagogicznej, dopuszczano zatrudnianie polskich nauczycieli w niektórych miejscowościach Pomorza Gdańskiego, w tym także w Toruniu¹⁸².

¹⁸⁰ s. Grochowina, Nauczanie dzieci polskich w jawnym niemieckim i tajnym polskim systemie szkolnym w Toruniu w latach 1939-1945, Toruń 2007, s. 16.

¹⁸¹ W. Jastrzębski, J. Sziling, Okupacja hitlerowska na Pomorzu Gdańskim w latach 1939-1945, Gdańsk 1979.

¹⁸² s. Grochowina, dz. cyt., s.15, 35.

Rozdział II

Organizacja i stan przedszkoli w Toruniu w latach 1945-1956

II.1 Organizacja, baza lokalowa i dydaktyczna

Rok 1945 to czas odbudowy oświaty w powojennej Polsce, a w tym także i w Toruniu. Po zajęciu województwa przez wojska radzieckie rozpoczęto odtwarzanie oświaty wraz z jej administracją. Nadzór nad tym procesem sprawował uzależniony od Związku Radzieckiego Rząd Tymczasowy, powstały w wyniku przekształcenia Polskiego Komitetu Wyzwania Narodowego. Funkcjonowały w nim najpierw Resort, a następnie Ministerstwo Oświaty¹. Kierował nimi reprezentujący PPR dr Stanisław Skrzyszewski². Do zorganizowania oświaty na terenach przedwojennego województwa pomorskiego delegował on dra Czesława Skopowskiego. 12 lutego 1945 roku Cz. Skopowski powołał do życia okręgowy urząd szkolny w postaci Kuratorium i zorganizował inspektoraty szkolne, jako urzędy obwodowe. Podjął także działania mające na celu wspieranie nauczycieli w organizowaniu i otwieraniu szkół. Po uporządkowaniu spraw organizacyjnych, dotychczasowy delegat Cz. Skopowski, w dniu 1 maja 1945 roku został powołany na Kuratora Okręgu Szkolnego Pomorskiego. W strukturze kuratorium znajdował się Wydział Szkolnictwa Powszechnego, który realizował zadania związane z przedszkolami. Pierwszym Naczelnikiem Wydziału został Jan Makaruk. Obowiązki wizytatora w dziale przedszkoli pełniła Apolonia Makarewiczowa. Władzą szkolną pierwszej instancji były Inspektoraty z inspektorami szkolnymi. W roku szkolnym 1945/46 funkcjonowało w Okręgu Pomorskim 20 inspektoratów, którym odpowiadało 20 obwodów³. Obwodami szkolnymi były powiaty bez wydzielonych miast. Oświata w Toruniu należała do obwodu szkolnego toruńskiego. Ówczesna struktura wydzielala obwody odpowiadające powiatom.

W miejsce wcześniejszych struktur samorządowych, funkcjonujących w Polsce w okresie międzywojennym, władze Polski Ludowej wprowadziły po wojnie system Rad

¹ W. J. Chmielewski, *Polska Administracja Szkolna w latach 1944-1950*, wyd. 2, Piotrków Trybunalski 2013, s. 113-122.

² Polski Słownik Biograficzny, t. XXXVIII/3, Warszawa-Kraków 1988, s. 419-422.

³ Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego (Dz. Urz. Kur. Okr. Szk. Pom.) – *Oświata i szkolnictwo w okręgu szkolnym pomorskim w roku szkolnym 1945/46*, Toruń 1946, s. 3 Obwód: brodnicki, bydgoski, chełmiński, chojnicki, grudziądzki, inowrocławski, lipnowski, lubawski, nieszawski, rypiński, sepołęński, szubiński, świecki, toruński, tucholski, wąbrzeski, włocławski, wyrzyski a także człuchowski i złotowski, które w sierpniu zostały włączone do okręgu szkolnego szczecińskiego.

Narodowych, który oczywiście funkcjonował także na Pomorzu i w Toruniu⁴. Przy Radach Narodowych funkcjonowały, jako organy doradcze, komisje oświaty⁵.

W Inspektoracie Szkolnym w Toruniu zatrudniony był jeden inspektor szkolny, trzech podinspektorów oraz jedna instruktorka wychowania przedszkolnego. Inspektorzy, w ramach przydzielonych rejonów, sprawowali nadzór nad szkołami i przedszkolami. Natomiast instruktorka wychowania przedszkolnego realizowała zadania dotyczące tylko przedszkoli, a wśród nich jedno z priorytetowych zadań, dotyczące opracowania planu sieci przedszkoli, w sposób zapewniający objęcie, jak największej liczby dzieci w wielu 4-7 lat, ze szczególnym zwróceniem uwagi na dzielnice robotnicze⁶.

Z jednej strony obiektywne potrzeby angażowania do odbudowy zniszczonego wojną kraju większej liczby osób, w tym kobiet, z drugiej zaś ideologia, na jakiej opierały się władze Polski Ludowej powodowały, że dla władz oświatowych istotne znaczenie miało upowszechnianie wychowania przedszkolnego, co wybrzmiewa w ówczesnych dokumentach: *„Władze szkolne, jak i decydujące czynniki społeczne uznały ważność i konieczność zakładania przedszkoli i przystąpiły same oraz wezwały wszystkie czynniki społeczne do jak najpowszechniejszego organizowania przedszkoli. Wezwania te nie pozostały bez echa, gdyż zarówno samorządy wiejskie jak i miejskie, partie polityczne oraz różne organizacje społeczne, np. Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Samopomoc Chłopska, Rady Zakładowe przy fabrykach i inni przystępują coraz częściej do zakładania przedszkoli. Rząd, aby nadać tej sprawie większego rozmachu, uruchomił na ten cel poważne kredyty: na opłacenie wszystkich wychowawczyń przedszkoli, na organizację kursów i seminariów dla kandydatek na wychowawczynie i na subsydia na pomoce naukowe, biblioteki dla przedszkoli oraz na pomoc finansową przy organizowaniu najbiedniejszych przedszkoli, jednak wysiłek rządu nie jest w stanie zaspokoić wszystkich potrzeb przedszkoli i dlatego resztę trosk powinny i muszą wziąć na siebie wyżej wymienione instytucje samorządowe i społeczne. Będą to takie sprawy jak dostarczenie lokalu, umeblowania, obsługi, światła, pomocy naukowych i dożywiania”*⁷.

⁴ Szerzej: r. Sudziński, *Tworzenie się władzy ludowej i administracji samorządowej na terenie Torunia w latach 1945-1947*, Rocznik Toruński 10 (1975) s. 21-63; Tenże, *Ukonstytuowanie się rad narodowych w województwie pomorskim w 1945 roku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Polityczne”, t. 12: 1981, s. 93-117; Tenże, *Organizacja i funkcjonowanie rad narodowych w województwie pomorskim 1945-1950. Studium historyczno-prawne*, „Roczniki TNT”, r. 80, z. 1: 1981; Tenże, *Samorząd terytorialny w województwie pomorskim w latach 1945-1950*, Zapiski Historyczne, 48 /4 (1983) s. 67-101.

⁵ Dz. Urz. Kur. Okr. Szk. Pom., *Oświata i szkolnictwo w okręgu szkolnym pomorskim w roku szkolnym 1945/46*, Toruń 1946, s. 3-4.

⁶ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu. Plany pracy Inspektoratu szkolnego 1946-1950, sygn. 8, *Plan pracy Inspektoratu szkolnego na okres od 1 maja do 31 sierpnia 1946 roku*.

⁷ Dz. Urz. Kur. Okr. Szk. Pom., *Oświata i szkolnictwo w okręgu szkolnym pomorskim w roku szkolnym 1945/46*, Toruń 1946, s. 8.

W akcję popularyzowania wychowania przedszkolnego włączona została także prasa pomorska, która często zamieszczała artykuły o przedszkolach, na przykład o fakcie, że Koło Kobiet Toruńskich przy PPR otworzyło przedszkole z dożywianiem dzieci⁸, czy o pojawieniu się pierwszego prywatnego przedszkola w Toruniu⁹. o sprawach tych traktowały też artykuły: „Przedszkole dla dziatwy robotniczej”¹⁰, „Gwiazdor wśród dziatwy szkolnej Torunia”¹¹, „Działalność Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci”, które prowadziło w całym kraju 47 przedszkoli, „Konferencja inspektorów szkolnych w Toruniu”, podczas której wyartykułowano zagadnienie upowszechniania wychowania przedszkolnego¹².

W dniu 30 czerwca 1945 roku w województwie pomorskim funkcjonowało 48 przedszkoli, z czego większość, bo 46 w miastach. W roku 1946 liczba przedszkoli wzrosła do 148, w tym 95 stanowiły przedszkola w miastach. Również znacząco zwiększyła się liczba wychowawczyń z 52 w 1945 roku do 237 w 1946 roku. Należy podkreślić, że władze opłacały wynagrodzenia prawie wszystkim wychowawczyniom (220 etatów na 237), przeznaczyły kwotę 900.000 zł na urządzenie najbiedniejszych przedszkoli, na pomoce naukowe, a także na zasiłki na utrzymanie. Do słabszych stron w funkcjonowaniu przedszkoli należało wyposażenie, pomoce naukowe, zabawki, książki, dożywianie dzieci, brak opieki lekarskiej i wykwalifikowanych wychowawczyń, co związane było ze stratami wojennymi zarówno w wymiarze materialnym, jak i ludzkim¹³. Sytuację toruńskiej oświaty po wojnie opisał w sprawozdaniu do Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu Inspektor szkolny Henryk Gebel. Sprawozdanie dotyczyło okresu od 5 lutego 1945 roku do 31 stycznia 1946 roku. Jak relacjonował inspektor Gebel w Toruniu zatrudnionych było 277 nauczycieli i 15 wychowawczyń przedszkoli¹⁴. Mimo bardzo trudnego czasu i zniszczeń wojennych „*przy braku jakiegokolwiek grosza, kąta, węgla, chleba, papieru, koperty, maszyny itd.*” znalazły się osoby, które zaczęły odbudowywać szkoły w Toruniu. Brakowało wszystkiego: mebli, podręczników czy szyb w oknach, a mimo to uruchomiono 17 publicznych szkół powszechnych. Dzieci bardzo chętnie przychodziły do szkoły, choć często głodne i zmarznięte. Analogiczna sytuacja dotyczyła przedszkoli. W dożywianiu dzieci pomagało PCK, Opieka

⁸ „Robotnik Pomorski” z dnia 30 maja 1945 roku.

⁹ „Robotnik Pomorski” z dnia 4 czerwca 1945 roku.

¹⁰ „Robotnik Pomorski” z dnia 13 czerwca 1945 roku.

¹¹ „Robotnik Pomorski” z dnia 24 grudnia 1945 roku.

¹² „Robotnik Pomorski” z dnia 9 stycznia 1946 roku.

¹³ Dz. Urz. Kur. Okr. Szk. Pom., *Oświata i szkolnictwo w okręgu szkolnym pomorskim w roku szkolnym 1945/46*, Toruń 1946, s. 9.

¹⁴ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, *Szkolnictwo powszechne i oświata w Toruniu i powiecie, 1945-46*, sygn. 25, *Jak powstawało szkolnictwo powszechne z przedszkolami w Toruniu i powiecie toruńskim od 5 lutego 1945 roku do 31 stycznia 1946 roku.*

Rodzicielska, Inspektorat Szkolny. Powstał także specjalny Komitet Opieki nad Dzieckiem, którego zadaniem były zbiórki pieniężne w celu pomocy dzieciom. Poza sprawą wyżywienia nacisk położono na pracę obywatelską i społeczną. Powstawały koła PCK, koła Ligii Morskiej, gromady harcerzy, spółdzielnie uczniowskie. W mieście widoczne były także dzieci przedszkolne. Przedszkoli w okresie sprawozdawczym było 12 z liczbą dzieci 1250. Dwa pierwsze przedszkola uruchomiły siostry zakonne ze Zgromadzenia Sióstr św. Elżbiety - s. Edmunda przy ul. Strumykowej i s. Aleksandra przy ul. Szosa Chełmińska. Inspektor Henryk Gebel zaznaczył, że Zarząd Miejski dbał o rozwój przedszkoli i dożywianie dzieci¹⁵.

Podstawą prawną funkcjonowania przedszkoli była ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, na mocy której po raz pierwszy wprowadzono nazwę przedszkole. W postanowieniach szczegółowych dotyczących przedszkoli w art. 4 czytamy „*dla dzieci w wieku od 3 lat ukończonych do czasu rozpoczęcia obowiązku szkolnego organizuje się przedszkola, które mają na celu wychowanie fizyczne i psychiczne przez stworzenie odpowiednich ku temu warunków*”. W cytowanej ustawie w art. 37 wskazano formy kształcenia wychowawczyń przedszkoli „*kształcenie kandydatek na wychowawczynie przedszkoli odbywa się w 4 letnich seminariach dla wychowawczyń przedszkoli, w 2 letnich liceach dla wychowawczyń przedszkoli*”¹⁶.

W sprawozdaniu Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego z 1946 roku wskazano, że w roku szkolnym 1945/46 na terenie miasta funkcjonowało 20 przedszkoli (10 samorządowych, 1 fabryczne oraz 9 społecznych i innych), do których uczęszczało 1800 dzieci i pracowały 32 wychowawczynie¹⁷, natomiast wcześniej, co potwierdza sprawozdanie Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki w Toruniu funkcjonowało ogółem 12 przedszkoli (5 miejskich i 7 prywatnych), do których uczęszczało 1247 dzieci¹⁸. Ze „statystyki szkolnej za I kwartał 1945 r.” wynika, że w marcu do 12 przedszkoli w Toruniu uczęszczało 236 dzieci, w których zatrudnionych było wraz z kierownictwem 8 nauczycieli¹⁹.

¹⁵ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Szkolnictwo powszechne i oświata w Toruniu i powiecie, sygn. 25, 1945-46, *Jak powstawało szkolnictwo powszechne z przedszkolami w Toruniu i powiecie toruńskim od 5 lutego 1945 roku do 31 stycznia 1946 roku*. Inspektor w sprawozdaniu wymienił następujące osoby: koleżanki - Jędrzykówna, Rekowska, Lubińska, Wycisłowna, Skorska, Tuschowa, Giecwiczówna, koledzy - Rychcik, Stąporek, Ryczakowicz, Suchocki, Talaśka, Grzenda, Czarnecki, Tajchman, Niezgodka, Głomski, Miętkiewicz.

¹⁶ Dz.U. 1932, Nr 38 poz. 389, Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa.

¹⁷ Dz. Urz. Kur. Okr. Szk. Pom., *Oświata i szkolnictwo w okręgu szkolnym pomorskim w roku szkolnym 1945/46*, Toruń 1946, s. 9.

¹⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, 1946, sygn. 626, *Krótki zarys powstania szkolnictwa na terenie miasta Torunia w 1945* s. 3.

¹⁹ APT. Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, sygn. 622, *Sprawozdanie z działalności samorządu terytorialnego za okres 5 letni (1945-1950) w dziedzinie oświaty, kultury i sztuki*.

W drugim kwartale roku 1945 liczba przedszkoli uległa zmianie: w kwietniu – było ich 10, w maju i w czerwcu – 11. Zdecydowanie natomiast zwiększyła się liczba dzieci: w kwietniu – 336, w maju – 531, w czerwcu – 626 i liczba nauczycieli: w kwietniu nadal 8, ale w maju – 9, a w czerwcu – 10²⁰. Natomiast do końca 1946 roku istniało już 14 przedszkoli: 6 miejskich, 1 państwowe i 7 przedszkoli innych właścicieli. Przedszkola Miejskie od nr 1 do 6, Przedszkole Państwowe przy ul. Szumana 2, Przedszkole Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci przy ul. Królowej Jadwigi 20, Przedszkole Koła Kobiet Polskiej Partii Socjalistycznej przy ul. Mickiewicza 46, Przedszkole Caritas prowadzone przez ss. Serafitki na ulicy Wyrzyńska 3, dwa przedszkola parafialne: jedno na Rudaku, drugie im. św. Jana Bosko przy ulicy Kościuszki 54, Przedszkole Towarzystwa Ogródków Działkowych przy ul. św. Józefa, Przedszkole przy Dworcu Głównym Związku Zawodowego Kolejowego²¹.

Na terenie Torunia po wojnie wychowanie przedszkolne odnotowywało widoczny rozwój, co pozytywnie wyróżniało miasto pod tym względem w okręgu pomorskim. W okresie przedwojennym w roku szkolnym 1933/34 stan przedszkoli był bardzo skromny, ze względu na problemy finansowe Zarządu Miasta, a także sytuację lokalową Szkoły Podstawowej nr 7 w budynku której znajdowało się Przedszkole Miejskie nr 3. Magistrat prowadził wówczas 6 przedszkoli. W kolejnych latach dwa z nich (Przedszkole nr 3 ul. Lubicka 42/44 i Przedszkole nr 6 ul. Lelewela 5) zostały zlikwidowane w celu uzyskania oszczędności. W następstwie liczba dzieci objętych opieką w przedszkolach miejskich zmniejszyła się. o ile w 1930 r. Wynosiła 574 dzieci, to w lutym 1939 zaledwie 342 dzieci. W roku szkolnym 1938/39 na terenie Torunia (powiększonego w tym czasie o dzielnice położone na lewym brzegu Wisły) funkcjonowało 14 przedszkoli, w tym 4 miejskie i 10 prywatnych, które nie zaspokajały potrzeb mieszkańców²². Po 10 latach z nowym rokiem szkolnym 1948 liczba przedszkoli wzrosła do 21, w tym 13 miejskich i 8 społecznych. Rozmach ten datuje się już od początku 1945 roku, kiedy w dniu 15 lutego 1945 r. uruchomiono już 5 przedszkoli, dalszy etap rozwoju nastąpił w kolejnych latach. Dodać należy, że przedszkola zostały tak rozmieszczone, aby odpowiadały sieci szkolnej obejmującej rejon danej dzielnicy. Wszystkie przedszkola wyposażone były na ówczesny czas w nowoczesny sprzęt i funkcjonowały w budynkach

²⁰ Tamże.

²¹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, *Spis kierowniczek i wychowawczyń przedszkoli na dzień 1.11.1946 r.*, sygn.71; W. Rozynkowski, Wokół początków sióstr Serafitek w Toruniu-Podgórzu, *Rocznik Toruński*, T. 30, 2003, s. 217-224.

²² P. Olstowski, *Oświata polska i niemiecka w Toruniu w latach 1920-1939* [w:] *Historia Torunia*, T. III, cz. 2, red. M. Biskup, Toruń 2006, s. 324-327, Tenże: *Przedszkola i ochronki w międzywojennym Toruniu*, *Rocznik Toruński*, T. 31, 2004, s. 215-226.

własnych przystosowanych do zadań wynikających z ich roli²³. Reasumując, w 1946 roku na terenie Torunia funkcjonowało 14 przedszkoli, w tym 6 miejskich i 8 innych podmiotów²⁴.

Przedszkole Miejskie nr 1 przy ul. Strumykowej 13 jest najstarszym toruńskim przedszkolem reaktywowanym po II wojnie światowej. Zostało uruchomione już 1 lutego 1945 roku i zarejestrowane 1 września 1945 roku, jako 3 oddziałowa placówka. W roku 1946, jako mienie poniemieckie²⁵, budynek przeszedł na własność Skarbu Państwa²⁶. Kierowniczką przedszkola od 1 października 1945 roku była siostra zakonna, elżbietanka s. Edmunda (Bronisława Szczurkówna)²⁷. Przedszkole funkcjonowało na podstawie orzeczenia Kuratorium Oświaty z 22 maja 1946 roku²⁸. w organizacji placówki współpracowało Koło Opieki Rodzicielskiej i Wojsko. Według stanu na 15 grudnia 1948 roku w przedszkolu funkcjonowało 5 oddziałów z 14 pomieszczeniami i boiskiem. Ponadto, w przedszkolu znajdowały się sale zajęć, zabaw, kuchnia, pralnia i spiżarnia. Stan wyposażenia w zabawki i pomoce był dostateczny. Placówkę corocznie w latach 1945-1950 wizytowały Instruktorzy Wychowania Przedszkolnego, dwa razy był to Inspektor, a trzy razy wizytator²⁹. Przedszkole Miejskie nr 1 posiadało filię w baraku szkolnym przy Zarządzie Miejskim. W wyniku starań Wydziału Oświaty i Kultury Przedszkole Miejskie nr 1 w dniu 1 grudnia 1947 roku otworzyło drugi oddział. Filia mogła przyjąć ponad 100 dzieci do trzech „estetycznych” sal³⁰. w lutym 1949 roku do przedszkola uczęszczało 155 dzieci. Wśród nich najwięcej, bo aż 66 dzieci, pochodziło z rodzin o wolnych zawodach, 48 z rodzin urzędników, 17 rodzin kupieckich, 9 z rodzin robotniczych i po jednym dziecku funkcjonariusza MO i z rodziny nauczycielskiej³¹.

²³ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, sygn. 622, *Sprawozdanie z działalności samorządu terytorialnego za okres 5 letni (1945-1950) w dziedzinie oświaty, kultury i sztuki*.

²⁴ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, *Spis kierowniczek i wychowawczyń przedszkoli, miasto wydzielone Toruń, stan na 1.11.1946 r.*, sygn. 71, Były to następujące placówki: Przedszkole Miejskie nr 1, Przedszkole Miejskie nr 2, Przedszkole Miejskie nr 3, Przedszkole Miejskie nr 4, Przedszkole Miejskie nr 5, Przedszkole Miejskie nr 6, Przedszkole Państwowe (Ćwiczeniówka), Przedszkole RTPD, Przedszkole Koła Kobiet Toruńskich przy PPR, Przedszkole „Caritas”, Przedszkole Związku Zawodowego Kolarzy, Przedszkole parafialne na Rudaku, Przedszkole parafialne św. Jana Bosko, Przedszkole im. Króla J. Sobieskiego.

²⁵ Dz.U. 1946 nr 13 poz. 87, Dekret z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich.

²⁶ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 1 w Toruniu, *Pismo Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Toruniu, znak; GKM-ZT-I-3d/3/68 do Wydziału Finansowego Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Toruniu; Notatka o historii przedszkola z Przedszkola Miejskiego nr 1*.

²⁷ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Spis kierowniczek i wychowawczyń przedszkoli na dzień 1.11.1946 r.*

²⁸ Orzeczenie organizacyjne Kuratorium Oświaty Nr. 16043/46 z 22 V 1946 r.

²⁹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Karta ewidencyjna przedszkola, Przedszkole Miejskie nr 1 w Toruniu*.

³⁰ APT Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Miesięczne sprawozdania z działalności Wydziału Oświaty i Kultury, 1947, sygn. 620, *Sprawozdanie Wydziału Oświaty i Kultury za miesiąc wrzesień 1947 r.*, *Sprawozdanie Wydziału Oświaty i Kultury za miesiąc październik 1947 r.*, *Sprawozdanie Wydziału Oświaty i Kultury za miesiąc grudzień 1947 r.*

³¹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Wykaz przedszkoli i dzieci*

W sierpniu 1948 roku kierowniczką przedszkola pozostawała nadal siostra Edmunda (Bronisława Szczurkówna)³². W roku szkolnym 1948/49 kadre pedagogiczną stanowiły cztery osoby: kierowniczka Halina Kuczevska oraz trzy wychowawczynie: Marta Cichoradzka, Halka Krasieńska, Klementyna Szawerdo³³. 1 marca 1949 roku w przedszkolu funkcjonowały trzy oddziały i pracowały trzy wychowawczynie: Leokadia Grabowska, Marta Cichoradzka, Klementyna Szawerdo. Zajęcia w przedszkolu trwały od 8.00 do 15.00. Tygodniowa liczba godzin nauczania przez nauczycielki wynosiła od 42 do 46, obowiązkowy wymiar godzinowy wynosił 24-30, a nadgodziny od 12 godzin do 16. Przyczyną nadgodzin była praca matek pracujących³⁴. W pierwszych latach po wojnie do przedszkola uczęszczało bardzo dużo dzieci, a w jednym pomieszczeniu odbywała się dwuzmianowość. W pierwszym kwartale 1947 roku do przedszkola uczęszczało 210-219 dzieci, w tym 108-109 dziewczynek. Ze względu na duże mrozy i oszczędzanie opału zamknięto pierwsze piętro, a dzieci uczęszczały na dwie zmiany. Po miesiącach zimowych do przedszkola zgłosiły się dzieci, które zimą nie uczęszczały do niego z powodu braku ciepłej odzieży. W pierwszym kwartale 1947 roku kadre pedagogiczną stanowiły kierowniczka, dwie wychowawczynie oraz dwie pomocnice³⁵. W drugim kwartale liczba dzieci codziennie wzrastała i wynosiła od 216-240, w tym 110-121 dziewczynek. W przedszkolu funkcjonowały trzy klasy z oddziałami równoległymi. W sześciu salach prowadzono nauczanie na dwie zmiany. W czerwcu zatrudniono dodatkową osobę woźną, która na początku pracowała w kuchni³⁶. W trzecim kwartale 1947 roku, czyli w miesiącach letnich frekwencja dzieci była zróżnicowana, najmniejszą odnotowano w lipcu, gdy w zajęciach uczestniczyło 80 dzieci, w tym 46 dziewczynek, we wrześniu 231, w tym 120 dziewczynek, w sierpniu przedszkole było zamknięte. W omawianym kwartale zwiększono zatrudnienie o dwie osoby: pomocnicę i sprzątaczkę³⁷. W czwartym kwartale 1947 roku do przedszkola uczęszczało 238-241 dzieci, w tym większość stanowiły

według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z lutego 1949 roku.

³² APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Pismo Inspektora Szkolnego do Kuratorium Okręgu Szkolnego w Toruniu, L. Dz. 4986/48 w odpowiedzi na pismo z dnia 26 sierpnia 1948 roku Nr I.35343/48.*

³³ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Wykaz kierowniczek i wychowawczyń przedszkoli miejskich miasta Torunia w roku szkolnym 1948/49.*

³⁴ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Ewidencja przedszkoli według stanu z dnia 1 marca 1949 roku.*

³⁵ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1947 r., sygn. 628, *Przedszkole Miejskie nr 1, Statystyka szkolna za I kwartał 1947 r.*

³⁶ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1947 r., sygn. 629, *Przedszkole Miejskie nr 1, Statystyka szkolna za II kwartał 1947 r.*

³⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1947 r., sygn. 630, *Przedszkole Miejskie nr 1, Statystyka szkolna za III kwartał 1947 r.*

dziewczynki w liczbie 133-134. Funkcjonowały 4 klasy z oddziałami równoległymi, a personel stanowiły: kierowniczką, trzy wychowawczynie, trzy pomocnice i jedna sprzątaczką. W styczniu 1948 r. planowano dwa oddziały popołudniowe przenieść do baraku przy Zarządzie Miejskim³⁸. W drugim kwartale 1948 roku liczba dzieci zwiększyła się i wynosiła od 258 do 273, w tym dziewczynek od 134 do 141. Liczba personelu zwiększyła się i wynosiła poza kierowniczką: cztery wychowawczynie, dwie sprzątaczkę i trzy pomocnice³⁹. W trzecim kwartale 1948 roku, w miesiącach letnich lipcu i sierpniu, dzieci nie uczęszczały do przedszkola. W tym czasie organizowano remonty bądź półkolonie. We wrześniu, po letniej przerwie, do przedszkola uczęszczało 198 dzieci, w tym 103 dziewczynek⁴⁰. W czwartym kwartale 1948 roku liczba dzieci wynosiła od 208 do 222, w tym dziewczynek od 98 do 102. Kierowniczką w zestawieniu statystycznym zapisała uwagę, że z tej wielkiej frekwencji dzieci zapisanych do Przedszkola Miejskiego nr 1 przypada na dwie wychowawczynie w baraku aż 62 dzieci⁴¹. W drugim kwartale 1949 roku liczba dzieci zwiększyła się do 157, w tym 89 dziewczynek⁴². W trzecim kwartale 1949 roku dzieci uczęszczały na zajęcia tylko we wrześniu (wzorem poprzedniego roku w lipcu i sierpniu przedszkole pozostawało zamknięte). Było ich 150, w tym 82 dziewczynki⁴³. w czwartym kwartale 1949 roku liczba dzieci wynosiła 150, w tym 82 dziewczynki w czterech oddziałach i bez dwuzmianowości⁴⁴. W pierwszym kwartale 1950 roku liczba dzieci zmalała do 141, w tym 79 dziewczynek⁴⁵ a w drugim kwartale znów zwiększyła się do 151, w tym 84 dziewczynek. W statystyce

³⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1947 r. 1947-1948, sygn. 631, *Przedszkole Miejskie nr 1, Statystyka szkolna za IV kwartał 1947 r.*

³⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1948r. 1947-1948, sygn. 633, *Przedszkole Miejskie nr 1, Statystyka szkolna za II kwartał 1948 r.*

⁴⁰ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, sygn. Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1948 r. 1947-1948, sygn. 634, *Przedszkole Miejskie nr 1, Statystyka szkolna za III kwartał 1948 r.*

⁴¹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1948 r. 1947-1948, sygn. 635, *Przedszkole Miejskie nr 1, Statystyka szkolna za IV kwartał 1948 r.*

⁴² APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 637, *Przedszkole Miejskie nr 1, Statystyka szkolna za II kwartał 1949 r.*

⁴³ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 638, *Przedszkole Miejskie nr 1, Statystyka szkolna za III kwartał 1949 r.*

⁴⁴ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 639, *Przedszkole Miejskie nr 1, Statystyka szkolna za IV kwartał 1949 r.*

⁴⁵ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1950 r., sygn. 640, *Przedszkole Miejskie nr 1, Statystyka szkolna za I kwartał 1950 r.*

odnotowano frekwencję tylko w kwietniu⁴⁶. W roku szkolnym 1950/51 liczba dzieci zmalała do 115 w czterech oddziałach. Pracowały wówczas cztery wychowawczynie: Leokadia Grabowska, Regina Przybyszewska, Irena Gazperowicz i Leokadia Litwinczuk⁴⁷.

Przedszkole Miejskie nr 2 przy ul. Szosa Chełmińska 40 funkcjonowało w budynku własnym miasta. Założone 15 marca 1945 roku, orzeczenie organizacyjne zostało wydane przez Kuratorium Oświaty 22 maja 1946 roku⁴⁸. Kierowniczką przedszkola od 1 sierpnia 1945 roku była elżbietanka s. Aleksandra (Urszula Domżałicka) urodzona 21 października 1916 roku, a następnie od roku 1949 roku Jadwiga Domżałicka urodzona 12 maja 1924 roku. W organizacji placówki współpracowało Koło Rodziców, Komitet Opieki, Inspektorat Szkolny, Zarząd Miejski. Komitet Rodzicielski wpłacał dobrowolne składki na rzecz przedszkola w kwotach: 12.400 zł w roku 1946, 45 300 zł w 1947, 69 300 zł w roku 1948 i 110.000 zł. W 1949. Według stanu na 15 grudnia 1948 roku w przedszkolu funkcjonowały cztery oddziały z jedenastoma pomieszczeniami (cztery sale zajęć o powierzchni 48 m², dwie szatnie, umywalnia, kuchnia, łazienka, toaleta i kancelaria), ogrodem i boiskiem. Stan wyposażenia w zabawki i pomoce był dobry. Do przedszkola w latach 1945-1949 uczęszczało od 151 do 230 dzieci. W poszczególnych latach liczby te kształtowały się następująco: w 1945 - 200 dzieci, w tym 100 dziewczynek, dziesięć sierot bez ojca i siedem bez matek; w 1946 - 200 dzieci, w tym 100 dziewczynek, siedem sierot bez ojca i pięć bez matek; w 1947- 230 dzieci, w tym 125 dziewczynek, dwie sieroty bez ojca i trzy bez matek; w 1948 - 210 dzieci, w tym 116 dziewczynek, dwie sieroty bez ojca i trzy bez matek, w 1949 - 151 dzieci, w tym 77 dziewczynek. Dzieci korzystały w przedszkolu z posiłków. W roku 1946 był to jeden posiłek, a w latach 1947-1949 już dwa. Objęte były także opieką lekarza (1-3 razy w roku) i higienistki (2-3 razy w roku). Placówkę w latach 1945-1950 sześć razy wizytowały Instruktorzy Wychowania Przedszkolnego (po dwa razy w 1947, 1948 i 1949), dwa razy Inspektor (raz w 1946 i raz w 1947) i trzy razy wizytatorki (po jednej wizycie w latach 1946-1948)⁴⁹. W pierwszym kwartale 1947 roku do przedszkola uczęszczało 200-220 dzieci, w tym 110-120 dziewczynek do czterech sal z oddziałami równoległymi, w czterech izbach nauczanie odbywało się w systemie dwuzmianowym. Kadre pedagogiczną stanowiły trzy osoby:

⁴⁶ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1950 r., sygn. 641, *Przedszkole Miejskie nr 1, Statystyka szkolna za II kwartał 1950 r.*

⁴⁷ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Miasto Toruń, Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51.*

⁴⁸ Orzeczenie organizacyjne Kuratorium Oświaty Nr. I.16046/46 z 22 V 1946 r.

⁴⁹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Karta ewidencyjna przedszkola, przedszkole Miejskie nr 2 w Toruniu.*

kierowniczką wspieraną przez dwie pomocnice⁵⁰. W drugim i trzecim kwartale 1947 roku liczba dzieci zwiększyła się: w drugim do 225-230, w tym 125-130 dziewczynek⁵¹, w trzecim kwartale w lipcu uczęszczało 230 dzieci, w tym 130 dziewczynek, a we wrześniu 180, w tym 100 dziewczynek. W miesiącu sierpniu prowadzono remonty, więc przedszkolaki korzystały z wakacji⁵². W czwartym kwartale 1947 roku do przedszkola uczęszczało 230 dzieci, w tym 125 dziewczynek. Funkcjonowały cztery sale z oddziałami równoległymi, które otwarte były na dwie zmiany i pracowały cztery wychowawczynie, w tym kierowniczką⁵³. W pierwszym kwartale 1948 roku liczba dzieci i personelu nie zmieniła się⁵⁴. W drugim kwartale 1948 roku liczba dzieci również nie zmieniła się, a personel powiększył się o dwie osoby personelu pomocniczego. Kierowniczka raportując statystykę zwróciła uwagę na absencję dzieci spowodowaną chorobami lub brakiem ubrania⁵⁵. W trzecim kwartale 1948 roku, w miesiącach letnich lipcu i sierpniu, dzieci nie uczęszczały do przedszkola. W tym czasie organizowano w przedszkolu remonty bądź półkolonie. We wrześniu do przedszkola uczęszczało 180 dzieci, w tym 100 dziewczynek⁵⁶. W czwartym kwartale 1948 roku liczba dzieci wynosiła 210, w tym 115 dziewczynek, a personel stanowiły cztery wychowawczynie, w tym kierowniczką⁵⁷.

W pierwszym kwartale 1949 roku liczba dzieci wynosiła od 140, w tym dziewczynek 76, a liczba personelu pedagogicznego zmniejszyła się o jedną osobę⁵⁸.

W lutym 1949 roku do przedszkola uczęszczało 146 dzieci. Wśród nich najwięcej dzieci pochodziło z rodzin robotniczych – 67, urzędników – 43, wojska – 3, kupców – 3, wolnych zawodów – 3 i 25 dzieci z rodzin o innych zawodach. W roku szkolnym 1948/49 kadre

⁵⁰ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1947 r., sygn. 628, *Przedszkole Miejskie nr 2, Statystyka szkolna za I kwartał 1947 r.*

⁵¹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1947 r., sygn. 629, *Przedszkole Miejskie nr 2, Statystyka szkolna za II kwartał 1947 r.*

⁵² APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1947 r., sygn. 630, *Przedszkole Miejskie nr 2, Statystyka szkolna za III kwartał 1947 r.*

⁵³ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1947 r. 1947-1948, sygn. 631, *Przedszkole Miejskie nr 2, Statystyka szkolna za IV kwartał 1947 r.*

⁵⁴ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1948 r., sygn. 632, *Przedszkole Miejskie nr 2, Statystyka szkolna za I kwartał 1948 r.*

⁵⁵ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1948 r. 1947-1948, sygn. 633, *Przedszkole Miejskie nr 2, Statystyka szkolna za II kwartał 1948 r.*

⁵⁶ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1948 r. 1947-1948, sygn. 634, *Przedszkole Miejskie nr 2, Statystyka szkolna za III kwartał 1948 r.*

⁵⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1948 r. 1947-1948, sygn. 635, *Przedszkole Miejskie nr 2, Statystyka szkolna za IV kwartał 1948 r.*

⁵⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1949 r., sygn. 636, *Przedszkole Miejskie nr 2, Statystyka szkolna za I kwartał 1949 r.*

pedagogiczną stanowiły trzy osoby: kierowniczką Jadwiga Domżałicka, dwie wychowawczynie: Helena Jasna i Urszula Siemiątkowska. 1 marca 1949 roku w przedszkolu funkcjonowały cztery oddziały i pracowały cztery wychowawczynie, w tym kierowniczką: Jadwiga Domżałicka, Helena Jasna, Krystyna Morawska i Barbara Kurowska. Zajęcia w przedszkolu trwały od 8.00 do 15.00. Tygodniowa liczba godzin nauczania przez nauczycielki wynosiła od 42-46, obowiązkowy wymiar godzinowy wynosił 24-30, a nadgodziny od 12 do 16 godzin. Przyczyną nadgodzin była praca matek dzieci⁵⁹. W drugim kwartale 1949 roku do przedszkola uczęszczało 168-172 dzieci, w tym 92-93 dziewczynek⁶⁰. W trzecim kwartale frekwencję odnotowano tylko w miesiącu wrześniu – 140 dzieci, w tym 76 dziewczynek⁶¹. W czwartym kwartale liczba dzieci nieznacznie zwiększyła się 140-144, w tym 66-69 dziewczynek⁶².

W pierwszym półroczu 1950 roku frekwencja była podobna od 147 dzieci, w tym 72 dziewczynki w pierwszym kwartale⁶³ i 151 dzieci, w tym 78 dziewczynek w drugim kwartale⁶⁴. W roku szkolnym 1950/51 liczba dzieci zmalała do 151 w 4 oddziałach. Pracowały wówczas 4 wychowawczynie: kierowniczką Jadwiga Domżałicka, oraz Helena Czerniak, Teresa Rypińska i Teresa Michnikowska⁶⁵.

Przedszkole Miejskie nr 3 przy ul. Lelewela 5 funkcjonowało w lokalu własnym miasta. Założone 1 maja 1945 roku, orzeczenie organizacyjne wydane zostało przez Kuratorium Oświaty z dnia 22 maja 1946 roku⁶⁶. Pełniącą obowiązki kierowniczką przedszkola od 1 września 1945 roku była siostra zakonna elżbietanka Eufemia (Bożena Chyłówna) urodzona 8 listopada 1908 roku, następnie od roku 1949 roku Maria Bielicka, a po niej Halina Kalinowska urodzona 25 maja 1923 roku. W organizacji placówki współpracował Komitet Opieki i Zarząd Miejski. Komitet Rodzicielski wpłacał dobrowolne składki na rzecz

⁵⁹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Ewidencja przedszkoli według stanu z dnia 1 marca 1949 roku*.

⁶⁰ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 637, *Przedszkole Miejskie nr 2, Statystyka szkolna za II kwartał 1949 r.*

⁶¹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 638, *Przedszkole Miejskie nr 2, Statystyka szkolna za III kwartał 1949 r.*

⁶² APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 639, *Przedszkole Miejskie nr 2, Statystyka szkolna za IV kwartał 1949 r.*

⁶³ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1950 r., sygn. 640, *Przedszkole Miejskie nr 2, Statystyka szkolna za I kwartał 1950 r.*

⁶⁴ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1950 r., sygn. 641, *Przedszkole Miejskie nr 2, Statystyka szkolna za II kwartał 1950 r.*

⁶⁵ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Miasto Toruń, Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51*.

⁶⁶ Orzeczenia organizacyjnego Kuratorium Oświaty Nr. I.16045/46 z 22 V 1945 r.

przedszkola: 1946 rok - 15.684 zł, 1947 rok - 40 683 zł, 1948 rok – 53 856 zł, 1949 rok – 14.590 zł. Według stanu na 15 grudnia 1948 roku w przedszkolu funkcjonowały trzy oddziały z czterema pomieszczeniami (trzy sale zajęć o powierzchni od 18,4 do 34,44 m² i sala zabaw – 51,74 m², szatnia, umywalnia, kuchnia i toaleta) i boiskiem. Stan wyposażenia w zabawki i pomoce był dostateczny. Do przedszkola w latach 1945-1949 uczęszczało od 94 do 220 dzieci (1945-117 dzieci, w tym 64 dziewczynek, dwadzieścia pięć sierot bez ojca i siedem bez matek, 1946- 220 dzieci, w tym 120 dziewczynek, dwadzieścia cztery sierot bez ojca i trzy bez matek, 1947-182 dzieci, w tym 92 dziewczynek, dwadzieścia sierot bez ojca i pięć bez matek, 1948- 151 dzieci, w tym 78 dziewczynek, dwadzieścia dwie sieroty bez ojca i dwie bez matek, 1949- 116 dzieci, w tym 60 dziewczynek, 8 sierot bez ojca, 1950 – 94 dzieci, w tym 44 dziewczynek, 9 sierot bez ojca). Dzieci korzystały w przedszkolu z posiłków: w 1946 i 1947 roku z jednego, w latach 1948-1949 z dwóch, a w 1950 roku z trzech. Objęte były także opieką lekarską, przechodząc badania 1-3 razy w roku. Placówkę w latach 1945-1948 cztery razy wizytowały Instruktorzy Wychowania Przedszkolnego (dwa razy w 1947 i dwa razy w 1948), dwa razy Inspektor (po jednym razie w 1946 i w 1948) i dwa razy wizytatorzy (jedna wizyta w 1946 i 1947)⁶⁷.

W pierwszym kwartale 1947 roku do przedszkola uczęszczało 182 dzieci, w tym 92 dziewczynek do trzech klas z oddziałami równoległymi. Kadra pedagogiczna to trzy osoby wraz z kierowniczką⁶⁸. W drugim kwartale 1947 roku liczba dzieci wynosiła 158-184, w tym 83-102 dziewczynek⁶⁹, w trzecim kwartale w lipcu uczęszczało 105 dzieci, w tym 59 dziewczynek, a we wrześniu 140, w tym 87 dziewczynek. W miesiącu sierpniu dzieci miały wakacje⁷⁰. W czwartym kwartale 1947 roku do przedszkola uczęszczało 176-200 dzieci, w tym 90-110 dziewczynek. Funkcjonowały cztery klasy z oddziałami równoległymi i pracowały trzy wychowawczynie, w tym kierowniczka⁷¹.

W pierwszym kwartale 1948 roku dzieci w miesiącu styczniu nie chodziły

⁶⁷ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Karta ewidencyjna przedszkola, przedszkole Miejskie nr 3 w Toruniu*.

⁶⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1947 r., sygn. 628, *Przedszkole Miejskie nr 3, Statystyka szkolna za I kwartał 1947 r.*

⁶⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1947 r., sygn. 629, *Przedszkole Miejskie nr 3, Statystyka szkolna za II kwartał 1947 r.*

⁷⁰ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1947 r., sygn. 630, *Przedszkole Miejskie nr 3, Statystyka szkolna za III kwartał 1947 r.*

⁷¹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1947 r. 1947-1948, sygn. 631, *Przedszkole Miejskie nr 3, Statystyka szkolna za IV kwartał 1947 r.*

do przedszkola z powodu panującej odry, w lutym uczęszczało 168 dzieci, w tym 97 dziewczynek, a w marcu 122 dzieci, w tym 90 dziewczynek. Funkcjonowały cztery klasy z równorzędnymi oddziałami⁷². W drugim kwartale 1948 roku liczba dzieci wynosiła 160-182, w tym 86-102 dziewczynek⁷³. W trzecim kwartale 1948 roku w miesiącach letnich lipiec i sierpień był wolny od zajęć w przedszkolu. We wrześniu z powodu remontu przedszkola dzieci mogły uczęszczać od 20 września, przyszło 100 dzieci, w tym 53 dziewczynek⁷⁴. W czwartym kwartale 1948 roku liczba dzieci wynosiła 140-153, w tym 73-80 dziewczynek i trzy wychowawczynie (w tym kierowniczkę)⁷⁵.

W pierwszym kwartale 1949 roku liczba dzieci wynosiła od 117 do 125, w tym dziewczynek od 48-58. funkcjonowały trzy klasy z równoległymi oddziałami. Dzieci bardzo często przeziębiały się ze względu na nieogrzewaną toaletę i umywalnię⁷⁶. W drugim kwartale 1949 roku do przedszkola uczęszczało 123-125 dzieci, w tym 55-57 dziewczynek⁷⁷. W trzecim kwartale frekwencję odnotowano tylko w miesiącu wrześniu (w lipcu i sierpniu przedszkole nie pracowało) – 110 dzieci, w tym 55 dziewczynek. W miesiącu lipcu i sierpniu nie odbywały się zajęcia w przedszkolu⁷⁸. W czwartym kwartale liczba dzieci nieznacznie zwiększyła się do 120, w tym 61 dziewczynek⁷⁹.

W lutym 1949 roku do przedszkola uczęszczało 98 dzieci. Wśród nich najwięcej dzieci pochodziło z rodzin robotniczych - 48, urzędników – 9, wojska – 1, kupców – 3, a 44 z innych zawodów⁸⁰. W roku szkolnym 1948/49 kadrę pedagogiczną stanowiły trzy osoby:

⁷² APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1948 r, sygn. 632, *Przedszkole Miejskie nr 3, Statystyka szkolna za I kwartał 1948 r.*

⁷³ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1948r. 1947-1948, sygn. 633, *Przedszkole Miejskie nr 3, Statystyka szkolna za II kwartał 1948 r.*

⁷⁴ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1948 r. 1947-1948, sygn. 634, *Przedszkole Miejskie nr 3, Statystyka szkolna za III kwartał 1948 r.*

⁷⁵ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1948 r. 1947-1948, sygn. 635, *Przedszkole Miejskie nr 3, Statystyka szkolna za IV kwartał 1948 r.*

⁷⁶ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1949 r., sygn. 636, *Przedszkole Miejskie nr 3, Statystyka szkolna za I kwartał 1949 r.*

⁷⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 637, *Przedszkole Miejskie nr 3, Statystyka szkolna za II kwartał 1949 r.*

⁷⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 638, *Przedszkole Miejskie nr 3, Statystyka szkolna za III kwartał 1949 r.*

⁷⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 639, *Przedszkole Miejskie nr 3, Statystyka szkolna za IV kwartał 1949 r.*

⁸⁰ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z lutego 1949 roku.*

kierowniczką Maria Bielicka, dwie wychowawczynie: Barbara Kurowska i Janina Kaczmarek. 1 marca 1949 roku w przedszkolu funkcjonowały trzy oddziały i pracowały trzy wychowawczynie, w tym kierowniczką: Maria Bielicka, Janina Kaczmarek i Stanisława Konklewska. Zajęcia w przedszkolu trwały od 8.00 do 15.00. Tygodniowa liczba godzin nauczania przez nauczycielki wynosiła od 42 do 46, obowiązkowy wymiar godzinowy wynosił 24-30, a nadgodziny od 12 do 16 godzin. Przyczyną nadgodzin była praca matek dzieci⁸¹.

W pierwszym kwartale 1950 roku do przedszkola uczęszczało 111-118, w tym 53-55 dziewczynek do trzech równoległych oddziałów⁸². w drugim kwartale 1950 roku liczba była podobna – 115 dzieci, w tym 46 dziewczynek w czterech równoległych oddziałach⁸³. W roku szkolnym 1950/51 liczba dzieci zmalała do 95 w trzech oddziałach. Pracowały wówczas trzy wychowawczynie: kierowniczką – Halina Kalinowska, Krystyna Morawska, Danuta Purwin⁸⁴.

Przedszkole Miejskie nr 4 na Osiedlu Wrzosy przy ul. Wrzosowej 48 do 1949 roku funkcjonowało w lokalu wynajętym, a w roku 1949/1950 własnym miasta. Założone zostało 29 maja 1945 roku⁸⁵. Przedszkolem w tym okresie kierowały: Gertruda Lewandowska (od 1 sierpnia 1946 do 14 marca 1947), siostra ze Zgromadzenia Sióstr Elżbietanek Ziemowita Ordon (od 15 marca 1947 do końca roku szkolnego 1947/1948), Teresa Olszewska (w roku szkolnym 1948/49 do drugiego kwartału włącznie), Regina Dziwulska (od trzeciego kwartału 1949 roku i w roku szkolnym 1949/50 roku). W organizacji placówki współdziałały Zarząd Miejski, Inspektorat szkolny oraz Miejski Komitet Opieki Społecznej (MKOS). Komitet Rodzicielski wpłacał dobrowolne składki na rzecz przedszkola: 1947 rok - 4 600 zł, 1948 rok – 7 000 zł, 1949 rok – 5 100 zł. Według stanu na 15 grudnia 1948 roku w przedszkolu funkcjonowały dwa oddziały z dwoma pomieszczeniami (dwie sale zajęć o powierzchni 64,71 i 18,5 m² oraz kuchnia i kancelaria), ogrodem i boiskiem. Stan wyposażenia w zabawki i pomoce uznawano za niedostateczny. Do przedszkola w latach 1945 - 1949 uczęszczało od 36 do 76 dzieci (1945- dzieci, w tym 28 dziewczynek, 1946 – 36 dzieci, w tym 20 dziewczynek, 1947 - 44 dzieci, w tym 28 dziewczynek, 1948- 63 dzieci, w tym 31 dziewczynek, cztery sieroty bez ojca i jedna bez matki, 1949- 76 dzieci, w tym

⁸¹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Ewidencja przedszkoli według stanu z dnia 1 marca 1949 roku*.

⁸² APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1950 r., sygn. 640, *Przedszkole Miejskie nr 3, Statystyka szkolna za I kwartał 1950 r.*

⁸³ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1950 r., sygn. 641, *Przedszkole Miejskie nr 3, Statystyka szkolna za II kwartał 1950 r.*

⁸⁴ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Miasto Toruń, Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51*.

⁸⁵ Orzeczenia organizacyjnego Kuratorium Oświaty Nr. I.16047/46.

38 dziewczynek, 10 sierot bez ojca, 1950 – 60 dzieci, w tym 29 dziewczynek, 5 sierot bez ojca). Dzieci w latach 1948-1950 korzystały w przedszkolu z dwóch posiłków. W latach 1946 – 1950 objęte były opieką lekarza i higienistki i badane raz lub dwa razy w roku. Placówkę w latach 1947-1950 siedem razy wizytowały Instruktorzy Wychowania Przedszkolnego (dwa razy w 1947, trzy razy w 1948 i po jednym razie w roku 1949 i 1950), trzy razy Inspektor w 1949 roku, a wizytatorzy nie przeprowadziły żadnej kontroli⁸⁶.

W początkach roku 1947 do jednego wówczas funkcjonującego oddziału przedszkola uczęszczało 15 dzieci, w tym 9 dziewczynek. Liczba ta wzrosła w marcu do 60, w tym 35 dziewczynek i utworzono drugi oddział. Zajęcia odbywały się na dwie zmiany. Kadre pedagogiczną stanowiły dwie osoby wraz z kierowniczką, która zmieniła się 15 marca⁸⁷. W drugim kwartale 1947 roku liczba dzieci wynosiła 60-66, w tym 35-41 dziewczynek⁸⁸, w trzecim kwartale uczęszczało 30-62 dzieci, w tym 20-35 dziewczynek⁸⁹.

W ostatnim kwartale 1947 roku do przedszkola uczęszczało od 62 do 89 dzieci. Liczba dziewczynek wahała się od 35 do 49. W jednej sali opieka nad dziećmi odbywała się na dwie zmiany. Pracowały dwie wychowawczynie, z których jedna na stanowisku kierowniczk⁹⁰. w pierwszym kwartale 1948 roku liczba dzieci wynosiła od 66 do 72, w tym 45 dziewczynek. Dziećmi opiekowały się dwie osoby personelu pedagogicznego. Wykorzystywane były dwie sale w systemie dwuzmianowym⁹¹.

w roku szkolnym 1948/49 kadre pedagogiczną stanowiły dwie osoby: kierowniczka Teresa Olszewska i jedna wychowawczynie Janina Stryżowna. Zajęcia w przedszkolu trwały od 8.00 do 15.00. Tygodniowa liczba godzin nauczania przez nauczycielki wynosiła od 42 do 44, obowiązkowy wymiar godzinowy wynosił 28-30 a nadgodziny od 12 do 14 godzin. Przyczyną nadgodzin było zaangażowanie zawodowe matek pracujących⁹².

⁸⁶ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Karta ewidencyjna przedszkola, Przedszkole Miejskie nr 4*.

⁸⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1947 r., sygn. 628, *Przedszkole Miejskie nr 4, Statystyka szkolna za I kwartał 1947 r.*

⁸⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1947 r., sygn. 629, *Przedszkole Miejskie nr 4, Statystyka szkolna za II kwartał 1947 r.*

⁸⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1947 r., sygn. 630, *Przedszkole Miejskie nr 4, Statystyka szkolna za III kwartał 1947 r.*

⁹⁰ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1947 r. 1947-1948, sygn. 631, *Przedszkole Miejskie nr 4, Statystyka szkolna za IV kwartał 1947 r.*

⁹¹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1948r. 1947-1948, sygn. 632, *Przedszkole Miejskie nr 4, Statystyka szkolna za I kwartał 1948 r.*

⁹² APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Ewidencja przedszkoli według stanu z dnia 1 marca 1949 roku.*

W drugim kwartale 1948 roku do przedszkola uczęszczało 72 dzieci, w tym 45 dziewczynek⁹³. W kwartale trzecim 1948 roku w miesiącach letnich lipcu i sierpniu dzieci nie uczęszczały do przedszkola. W tym czasie organizowano remonty bądź półkolonie. We wrześniu do przedszkola uczęszczało 45 dzieci, w tym 24 dziewczynek⁹⁴. W czwartym kwartale 1948 roku liczba dzieci wzrosła do 65, w tym 34 dziewczynek. Opiekę nad nimi nadal sprawowały dwie wychowawczynie (w tym kierowniczką)⁹⁵. W pierwszym kwartale 1949 roku liczba dzieci wynosiła 60 do 75, w tym dziewczynek 25-35, a liczba personelu pedagogicznego nie uległa zmianie.

W lutym 1949 roku do przedszkola, które składało się z dwóch oddziałów, uczęszczało 63 dzieci. Wśród nich najwięcej bo osiemnaścioro dzieci pochodziło z rodzin robotniczych, 33 z rodzin o innych zawodach, jedno dziecko z rodziny wojskowej i jedno z rodziny kupieckiej⁹⁶.

W pierwszym kwartale 1949 roku liczba dzieci w przedszkolu wynosiła od 60-75, w tym 25-35 dziewczynek w dwóch oddziałach, w których pracowały dwie wychowawczynie, w tym kierowniczką przedszkola⁹⁷. W drugim kwartale liczba dzieci wzrosła do 80, w tym 44 dziewczynek⁹⁸. W trzecim kwartale, ze względu na przerwę wakacyjną, frekwencję odnotowano tylko w miesiącu wrześniu. Na zajęcia uczęszczało wówczas 53 dzieci, w tym 27 dziewczynek⁹⁹. w ostatnim kwartale tego roku liczba dzieci nieznacznie zwiększyła się do 55-60, w tym 29-31 dziewczynek¹⁰⁰.

W początkach roku 1950 liczba przedszkolaków utrzymywała się na podobnym

⁹³ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1948r. 1947-1948, sygn. 633, *Przedszkole Miejskie nr 4, Statystyka szkolna za II kwartał 1948 r.*

⁹⁴ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1948r. 1947-1948, sygn. 634, *Przedszkole Miejskie nr 4, Statystyka szkolna za III kwartał 1948 r.*

⁹⁵ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1948 r. 1947-1948, sygn. 635, *Przedszkole Miejskie nr 4, Statystyka szkolna za IV kwartał 1948 r.*

⁹⁶ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z lutego 1949 roku.*

⁹⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1949 r., sygn. 636, *Przedszkole Miejskie nr 4, Statystyka szkolna za I kwartał 1949 r.*

⁹⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 637, *Przedszkole Miejskie nr 4, Statystyka szkolna za II kwartał 1949 r.*

⁹⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 638, *Przedszkole Miejskie nr 4, Statystyka szkolna za III kwartał 1949 r.*

¹⁰⁰ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 639, *Przedszkole Miejskie nr 4, Statystyka szkolna za IV kwartał 1949 r.*

poziomie 60 dzieci, w tym 31 dziewczynek¹⁰¹. Nieznaczny wzrost liczby dzieci nastąpił w drugim kwartale 1950 roku. Do przedszkola uczęszczało wówczas od 67 do 73 dzieci, w tym 33-37 dziewczynek¹⁰². W roku szkolnym 1950/51 do przedszkola uczęszczało 63 dzieci, nad którymi opieka odbywała się w dwóch oddziałach. Dziećmi opiekowały się dwie wychowawczynie: Regina Dziwulska, będąca także kierowniczką i Krystyna Skoczek¹⁰³.

Przedszkole Miejskie nr 5 przy ul. Winnica 27 funkcjonowało formalnie od 22 maja 1946 roku¹⁰⁴, kiedy stosowną decyzję podjęły władze oświatowe¹⁰⁵. Kierowniczką przedszkola od 9 lipca 1945 do 31 grudnia 1947 była siostra zakonna Bronisława (Irena Wasiekówna) ze Zgromadzenia Sióstr Elżbietanek. Następnie rolę tę pełniła w 1947/1948 Gertruda Lewandowska, a od drugiego kwartału roku 1949 w roku szkolnym 1948/49 Krystyna Lasota, w drugim półroczu tegoż roku szkolnego Janina Przybyszewska, a następnie w roku szkolnym 1950/51 Irena Maj (wcześniej Osińska)¹⁰⁶.

W początkach roku 1947 do dwóch oddziałów przedszkola uczęszczało 50-75 dzieci, w tym 20-25 dziewczynek. Kadre pedagogiczną stanowiły dwie osoby wraz z kierowniczką¹⁰⁷. W drugim kwartale 1947 roku liczba dzieci systematycznie wzrastała od 216-240, w tym 110-121 dziewczynek. Zwiększyła się liczba oddziałów do trzech oraz zatrudniono dwie pomocnice i woźną na próbę, którą skierowano do pracy w kuchni¹⁰⁸. W trzecim kwartale sierpień był wolny od zajęć przedszkolnych, w lipcu uczęszczało na zajęcia 42 dzieci, w tym 16 dziewczynek, a we wrześniu 62 dzieci, w tym 31 dziewczynek¹⁰⁹. W czwartym kwartale 1947 roku do przedszkola uczęszczało 64-67 dzieci, w tym 29-30 dziewczynek. Pracowały

¹⁰¹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1950 r., sygn. 640, *Przedszkole Miejskie nr 4, Statystyka szkolna za I kwartał 1950 r.*

¹⁰² APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1950 r., sygn. 641, *Przedszkole Miejskie nr 4, Statystyka szkolna za II kwartał 1950 r.*

¹⁰³ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Miasto Toruń, Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51.*

¹⁰⁴ Orzeczenie organizacyjnego Kuratorium Oświaty Nr. I.16044/46 r.

¹⁰⁵ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Ewidencja przedszkoli według stanu z dnia 1 marca 1949 roku.*

¹⁰⁶ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Miasto Toruń, Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51, Ewidencja przedszkoli według stanu z dnia 1 marca 1949 roku, Wykaz kierowniczek i wychowawczyń przedszkoli miejskich miasta Torunia w roku szkolnym 1948/49.*

¹⁰⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1947 r., sygn. 628, *Przedszkole Miejskie nr 5, Statystyka szkolna za I kwartał 1947 r.*

¹⁰⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1947 r., sygn. 629, *Przedszkole Miejskie nr 5, Statystyka szkolna za II kwartał 1947 r.*

¹⁰⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1947 r., sygn. 630, *Przedszkole Miejskie nr 5, Statystyka szkolna za III kwartał 1947 r., sygn.630.*

dwie wychowawczynie, w tym kierowniczką¹¹⁰. W początkach 1948 roku liczba dzieci wynosiła od 60 do 65, w tym 25-30 dziewczynek i dwie osoby personelu pedagogicznego¹¹¹. W drugim kwartale 1948 roku liczba dzieci wahała się od 67 do 73, w tym 32-35 dziewczynek¹¹². W trzecim kwartale 1948 roku w miesiącach letnich lipcu i sierpniu dzieci nie uczęszczały do przedszkola. W tym czasie organizowano remonty bądź półkolonie. We wrześniu do przedszkola uczęszczało 72 dzieci, w tym 35 dziewczynek¹¹³. W czwartym kwartale 1948 roku liczba dzieci wynosiła 68-70, w tym 35 dziewczynek i dwie wychowawczynie (w tym kierowniczką)¹¹⁴.

Według stanu na 15 grudnia 1948 roku w przedszkolu funkcjonowały dwa oddziały z dwoma pomieszczeniami (dwie sale przeznaczone na zajęcia dla dzieci o powierzchni 37,5 m²) oraz kuchnią, szatnią, toaletą i umywalnią. Do przedszkola w 1949 uczęszczało 67 dzieci, w tym 33 dziewczynek, w 1950 roku 67 dzieci, w tym 40 dziewczynek. W latach 1949 – 1950 dzieci objęte były opieką lekarza i higienistki. W roku 1949 były badane dwa razy, a w 1950 r. dwa lub trzy razy. Placówkę w latach 1949-1950 cztery razy wizytował Inspektor, po dwa razy w każdym roku. W ciągu każdego z tych lat miały także miejsce doroczne odwiedziny wizytatorki. Komitet Rodzicielski wpłacał dobrowolne składki na rzecz przedszkola w 1949 roku – 44 390 zł¹¹⁵. W lutym 1949 roku do przedszkola uczęszczało 67 dzieci. Wśród nich najwięcej, bo aż 30-ścioro dzieci pochodziło z rodzin robotniczych, siedmioro z kupieckich, pięcioro z rodzin urzędników, troje z wojskowych, po dwoje z rodzin nauczycielskich i zawodów wolnych¹¹⁶. W roku szkolnym 1948/49, w dniu 1 marca 1949 roku w przedszkolu funkcjonowały dwa oddziały w godzinach od 8.00 do 15.00. Zatrudnione były dwie wychowawczynie, w tym kierowniczką Janina Przybyszewska i wychowawczyni Teresa

¹¹⁰ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1947 r. 1947-1948, sygn. 631, *Przedszkole Miejskie nr 5, Statystyka szkolna za IV kwartał 1947 r.*

¹¹¹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1948r. 1947-1948, sygn. 632, *Przedszkole Miejskie nr 5, Statystyka szkolna za I kwartał 1948 r.*

¹¹² APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1948r. 1947-1948, sygn. 633, *Przedszkole Miejskie nr 5, Statystyka szkolna za II kwartał 1948 r.*

¹¹³ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1948r. 1947-1948, sygn. 634, *Przedszkole Miejskie nr 5, Statystyka szkolna za III kwartał 1948 r.*

¹¹⁴ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1948 r. 1947-1948, sygn. 635, *Przedszkole Miejskie nr 5, Statystyka szkolna za IV kwartał 1948 r.*

¹¹⁵ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Karta ewidencyjna przedszkola, Przedszkole Miejskie nr 5.*

¹¹⁶ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z lutego 1949 roku.*

Michnikowska. Tygodniowa liczba godzin nauczania przez nauczycielki wynosiła od 42 do 44, obowiązkowy wymiar godzinowy wynosił od 28 do 30, a nadgodziny od 12 do 14 godzin. Przyczyną nadgodzin było tradycyjnie zaangażowanie matek w pracę zarobkową¹¹⁷.

W pierwszym kwartale 1949 roku liczba dzieci wynosiła 61, w tym dziewczynek 32. Personel pedagogiczny nadal stanowiły dwie osoby.

W drugim kwartale 1949 roku liczba dzieci wynosiła 70, w tym 36 dziewczynek¹¹⁸. W trzecim kwartale, z powodu wakacji, frekwencję odnotowano tylko we wrześniu – 68 dzieci, w tym 33 dziewczynek¹¹⁹. W czwartym kwartale liczba dzieci była porównywalna i wynosiła 67-68, w tym 34 dziewczynek¹²⁰. W pierwszej połowie roku 1950 roku liczba przedszkolaków utrzymywała się na podobnym poziomie 67-68 dzieci, w tym 32-33 dziewczynek¹²¹. W roku szkolnym 1950/51 do przedszkola uczęszczało 67 dzieci, które były objęte opieką w dwóch oddziałach. Pracowały wówczas dwie wychowawczynie: kierowniczka – Irena Maj (wcześniej Osińska), Genowefa Górzna¹²².

Przedszkole Miejskie nr 6 przy ul. Krasieńskiego 72 zostało formalnie powołane do życia 22 lutego 1947 r.¹²³ na podstawie decyzji władz oświatowych¹²⁴. Kierowniczką przedszkola, jeszcze przed jego zalegalizowaniem, na dzień 1 listopada 1946 roku była Urszula Siemiątkowska, według stanu na 20 lutego 1947 siostra Bronisława (Irena Wasiekówna) ze Zgromadzenia Sióstr Elżbietanek, w 1948/1949 przedszkolem kierowała Klara Szarafińska, a wychowawczyniami były Leokadia Grabowska i Helena Wiśniewska.

W pierwszych miesiącach roku 1947 do trzech oddziałów przedszkola uczęszczało 174-200 dzieci, w tym 92-101 dziewczynek. Kadre pedagogiczną stanowiły trzy osoby wraz

¹¹⁷ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Ewidencja przedszkoli według stanu z dnia 1 marca 1949 roku*.

¹¹⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 637, *Przedszkole Miejskie nr 5, Statystyka szkolna za II kwartał 1949 r.*

¹¹⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 638, *Przedszkole Miejskie nr 5, Statystyka szkolna za III kwartał 1949 r.*

¹²⁰ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 639, *Przedszkole Miejskie nr 5, Statystyka szkolna za IV kwartał 1949 r.*

¹²¹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1950 r., *Przedszkole Miejskie nr 5, Statystyka szkolna za I kwartał 1950 r.*, sygn. 640; APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1950 r., sygn. 641, *Przedszkole Miejskie nr 5, Statystyka szkolna za II kwartał 1950 r.*

¹²² APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Miasto Toruń, Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51*.

¹²³ Orzeczenie organizacyjne Kuratorium Oświaty Nr. I.4042/47.

¹²⁴ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Ewidencja przedszkoli według stanu z dnia 1 marca 1949 roku*.

z kierowniczką¹²⁵. W drugim kwartale 1947 roku liczba dzieci utrzymała się na podobnym poziomie 200 dzieci, w tym 101 dziewczynek. Zwiększyła się liczba osób zatrudnionych o jedną wychowawczynię¹²⁶. W trzecim kwartale 1947 roku sierpień był wolny od zajęć przedszkolnych, w lipcu uczęszczało na zajęcia 58 dzieci, w tym 31 dziewczynek, we wrześniu zaś 209 dzieci, w tym 102 dziewczynek¹²⁷. W czwartym kwartale 1947 roku do przedszkola uczęszczało 64 - 67 dzieci, w tym 29-30 dziewczynek, a pracowały dwie wychowawczynie, w tym kierowniczka¹²⁸.

W pierwszym kwartale 1948 roku liczba dzieci wynosiła 200-201, w tym 101-102 dziewczynek. Dzieci były objęte opieką w trzech oddziałach przez trzy osoby personelu pedagogicznego¹²⁹. W drugim kwartale 1948 roku liczba dzieci była zbliżona i wynosiła 200 przedszkolaków, w tym 101 dziewczynek¹³⁰. W trzecim kwartale 1948 roku w miesiącach letnich lipcu i sierpniu dzieci nie uczęszczały do przedszkola. We wrześniu do przedszkola uczęszczało 129 przedszkolaków, w tym 63 dziewczynek¹³¹. W czwartym kwartale 1948 roku liczba dzieci wynosiła 125-135, w tym 59-66 dziewczynek. Opiekę nad nimi sprawowały dwie wychowawczynie, a w grudniu już trzy (w tym kierowniczka)¹³².

W roku szkolnym 1948/49, w dniu 1 marca 1949 roku w przedszkolu funkcjonowały trzy oddziały w godzinach od 8.00 do 15.00. Zatrudnione były trzy wychowawczynie, w tym kierowniczka Klara Szarafińska, a także: Bronisława Szulcowa i Helena Wiśniewska. Tygodniowa liczba godzin nauczania przez nauczycielki wynosiła od 42 do 46, obowiązkowy wymiar godzinowy wynosił 26-30, a nadgodziny od 12 do 16 godzin. Przyczyna nadgodzin

¹²⁵ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1947 r., sygn. 628, *Przedszkole Miejskie nr 6, Statystyka szkolna za I kwartał 1947 r.*

¹²⁶ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1947 r., sygn. 629, *Przedszkole Miejskie nr 6, Statystyka szkolna za II kwartał 1947 r.*

¹²⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1947 r., sygn. 630, *Przedszkole Miejskie nr 6, Statystyka szkolna za III kwartał 1947 r.*

¹²⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1947 r. 1947-1948, sygn. 631, *Przedszkole Miejskie nr 5, Statystyka szkolna za IV kwartał 1947 r.*

¹²⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1948r. 1947-1948, sygn. 632, *Przedszkole Miejskie nr 6, Statystyka szkolna za I kwartał 1948 r.*

¹³⁰ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1948r. 1947-1948, sygn. 633, *Przedszkole Miejskie nr 6, Statystyka szkolna za II kwartał 1948 r.*

¹³¹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1948r. 1947-1948, sygn. 634, *Przedszkole Miejskie nr 6, Statystyka szkolna za III kwartał 1948 r.*

¹³² APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1948 r. 1947-1948, sygn. 635, *Przedszkole Miejskie nr 6, Statystyka szkolna za IV kwartał 1948 r.*

wynikała z tych samych powodów, co we wcześniej omawianych placówkach¹³³.

W lutym 1949 roku do przedszkola uczęszczało 121 dzieci. Wśród nich najwięcej, bo dziesięcioro dzieci, pochodziło z rodzin robotniczych, pięcioro z kupieckich, czworo z nauczycielskich, po dwoje z rodzin urzędników i wojskowych, a 79 dzieci reprezentował rodziny z innych zawodów¹³⁴.

W pierwszym kwartale 1949 roku liczba dzieci wynosiła 120-125, w tym dziewczynek 56-59, a liczba personelu pedagogicznego pozostała na poziomie trzech osób. W drugim kwartale 1949 roku liczba dzieci oscylowała od 118 do 119, w tym 56-57 dziewczynek. Dzieci cały czas pozostawały w trzech oddziałach, ale pod opieką ponownie tylko dwóch wychowawczyń¹³⁵. W trzecim kwartale 1949 roku frekwencję odnotowano tylko w miesiącu wrześniu – 121 dzieci, w tym 64 dziewczynek. W miesiącu lipcu i sierpniu tegoż roku nie odbywały się zajęcia w przedszkolu¹³⁶. W czwartym kwartale 1949 roku liczba dzieci była porównywalna i wynosiła 120, w tym 61 dziewczynek¹³⁷.

W pierwszym kwartale 1950 roku w przedszkolu funkcjonowały trzy oddziały, a pracowały ponownie trzy wychowawczynie, w tym kierowniczką, liczba przedszkolaków wynosiła 120-122 dzieci, w tym 61-63 dziewczynek¹³⁸. Taka sama liczba dzieci utrzymała się w drugim kwartale 1950 roku: 120, w tym 67 dziewczynek¹³⁹. W roku szkolnym 1950/51 do przedszkola uczęszczało 106 dzieci w trzech oddziałach. Pracowały wówczas trzy osoby: kierowniczką – Klara Szarafińska i wychowawczynie: Halina Kwiatkowska, Halka Krasińska¹⁴⁰.

W dniu 11 września 1952 roku Przedszkole Miejskie nr 6 zostało protokolarnie przekazane przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej – Wydział Oświaty w Toruniu

¹³³ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Ewidencja przedszkoli według stanu z dnia 1 marca 1949 roku*.

¹³⁴ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z lutego 1949 roku*.

¹³⁵ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 637, *Przedszkole Miejskie nr 6, Statystyka szkolna za II kwartał 1949 r.*

¹³⁶ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 638, *Przedszkole Miejskie nr 6, Statystyka szkolna za III kwartał 1949 r.*

¹³⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 639, *Przedszkole Miejskie nr 6, Statystyka szkolna za IV kwartał 1949 r.*

¹³⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1950 r., sygn. 640, *Przedszkole Miejskie nr 6, Statystyka szkolna za I kwartał 1950 r.*

¹³⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1950 r., sygn. 641, *Przedszkole Miejskie nr 6, Statystyka szkolna za II kwartał 1950 r.*

¹⁴⁰ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Miasto Toruń, Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51*.

Towarzystwu Przyjaciół Dzieci Oddział w Toruniu. Przedszkole zostało przekazane wraz z inwentarzem, pomocami naukowymi i sprzętem gospodarczym. Przekazanie nastąpiło w obecności następujących osób: Żołnowska, jako przedstawiciel Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej – Wydział Oświaty, Sobczak, jako przedstawiciel Prezydium Miejskiej Rady Narodowej – Wydział Oświaty, Houdykowa, jako przedstawiciel Oddziału Towarzystwa Przyjaciół Dzieci oraz kierowniczka przedszkola Łukaszewska¹⁴¹.

Przedszkola prowadzone w tym czasie przez inne podmioty niż samorząd miasta Toruń to Przedszkole Państwowe Ćwiczeń, Przedszkole PPR, Przedszkole Kolejowe, Przedszkole Ogródków Działkowych, Przedszkole TPD (nr 1) oraz trzy przedszkola prowadzone przez organizacje kościelne: Przedszkole Caritas prowadzone przez ss. Serafitki, Przedszkole Parafialne Rudak (w 1946 bez zgody Kuratorium Oświaty), Przedszkole Parafialne Św. Bosko przy ul. Kościuszki 54 (październik 1945).

Przedszkole Państwowe Ćwiczeń założone zostało 30 maja 1945 roku i początkowo podlegało pod Państwowe Liceum dla Wychowawczyń Przedszkoli, a następnie pod Państwowe Seminarium dla Wychowawczyń Przedszkoli z siedzibą przy ul. Szumana 2¹⁴². Ten rodzaj przedszkoli, spopularyzowany zwłaszcza po roku 1956 i wydanym wówczas zarządzeniu ministra oświaty w sprawie organizacji i działalności przedszkoli ćwiczeń, przy liceach pedagogicznych dla wychowawczyń przedszkolnych, służył kształceniu kadr do pracy w placówkach przedszkolnych¹⁴³. Kierowniczką toruńskiego Przedszkola Państwowego Ćwiczeń była Kazimiera Bieńkowska. W placówce na dzień 15 grudnia 1948 roku funkcjonowały trzy oddziały. Przedszkole zorganizowano w budynku wynajętym z ogrodem i boiskiem. Całość składała się z trzech sal zajęć (20,70 m², 24,96 m², 23,85 m²) i jednej sali zabaw (26,10 m²). Ponadto w budynku znajdowała się kuchnia, szatnia, umywalnia, magazyn, pracownia dziecięca i kącik przyrodniczy. Stan wyposażenia w pomoce i zabawki był dobry. Liczba dzieci w 1945 roku wynosiła 42, w tym 20 dziewczynek i 14 sierot bez ojca, w 1946 r. 85 dzieci, w tym 44 dziewczynek i dwadzieścia sierot bez ojca i jedno dziecko bez matki, w 1947 r. 90 dzieci, w tym 42 dziewczynek i dziewiętnaście sierot bez ojca i troje bez matki, w 1948 r. 85 dzieci, w tym 48 dziewczynek i piętnaście sierot bez ojca i dwie bez matki, w 1949 r. 80 dzieci, w tym 46 dziewczynek i dwie sieroty bez ojca i jedna bez matki, w 1950 r.,

¹⁴¹ AAN, Ministerstwo Oświaty, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Wydział przedszkoli, przekazanie przedszkoli TPD wydziałom oświaty powiatowych i miejskich rad narodowych. Protokoły zdawczo-odbiorcze. Okręgi: Białystok, Bydgoszcz, Gdańsk, Katowice, Koszalin, 1951-1952, sygn. 39, *Protokół zdawczo – odbiorczy spisany w dniu 11 września 1952 roku w Przedszkolu Miejskim nr 6 w Toruniu, przy ulicy Krasieńskiego 72.*

¹⁴² Orzeczenie organizacyjne Kuratorium Oświaty z dnia 27 czerwca 1945 roku Nr I-5361/45.

¹⁴³ M. Wiśniewska, *Przedszkola Polski „ludowej”*..., s. 231.

65 dzieci, w tym 38 dziewczynek i dwie sieroty bez ojca i jedna bez matki. W latach 1946 – 1950 przedszkole objęte było opieką lekarską. Badania przeprowadzano dwa razy w roku. Komitet Rodzicielski w latach 1946-48 wpłacał składki w wysokości od 50-300 zł, ogółem w 1946 – 26 420 zł, w 1947 – 62 931 zł, w 1948 – 73 750 zł, w latach 1949-50 składki były dobrowolne i ogółem wyniosły w 1949 – 176 668 zł i w 1950 – 85 156 zł. Dzieci były dożywiane raz w ciągu dnia, a w 1950 roku dwa razy¹⁴⁴.

W pierwszych miesiącach roku 1947 do trzech oddziałów przedszkola uczęszczało 86-90 dzieci, w tym 44-50 dziewczynek. Kadre pedagogiczną stanowiły cztery osoby wraz z kierowniczką¹⁴⁵. W drugim kwartale 1947 roku liczba dzieci utrzymała się na podobnym poziomie 90, w tym 44 dziewczynek¹⁴⁶. W czwartym kwartale 1947 roku do przedszkola uczęszczało 90 dzieci, w tym 42 dziewczynek. Pracowały cztery wychowawczynie, w tym kierowniczka, zatrudniano również jedną pomocnicę¹⁴⁷.

W roku 1948 przedszkole mieściło się przy ulicy Szosa Chełmińska 88/40. Pracowało wówczas 19 pełnozatrudnionych osób, w tym jeden mężczyzna, kierowniczką była B. Kilaszewska¹⁴⁸.

W pierwszym kwartale 1948 roku liczba dzieci wynosiła 90-100, w tym 48-53 dziewczynek, którymi opiekowały się cztery osoby personelu pedagogicznego w trzech oddziałach¹⁴⁹. W drugim kwartale 1948 roku liczba dzieci wynosiła 80-90, w tym 47-50 dziewczynek¹⁵⁰. W czwartym kwartale 1948 roku liczba dzieci wynosiła 85, w tym 46-48 dziewczynek i cztery wychowawczynie (w tym kierowniczka)¹⁵¹. W pierwszym kwartale

¹⁴⁴ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Karta ewidencyjna przedszkola; tamże, Spis kierowniczek i wychowawczyń przedszkoli stan na 1 listopada 1946 r.*

¹⁴⁵ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1947 r., sygn. 628, *Państwowe Przedszkole Ćwiczeń, Statystyka szkolna za I kwartał 1947 r.*

¹⁴⁶ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1947 r., sygn. 629, *Państwowe Przedszkole Ćwiczeń, Statystyka szkolna za II kwartał 1947 r.*

¹⁴⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1947 r. 1947-1948, sygn. 631, *Państwowe Przedszkole Ćwiczeń, Statystyka szkolna za IV kwartał 1947 r.*

¹⁴⁸ APT, PMRN w Toruniu, sygn. 1312, *Sprawozdanie o stanie i ruchu zatrudnionych za rok 1948.*

¹⁴⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1948r. 1947-1948, sygn. 632, *Państwowe Przedszkole Ćwiczeń, Statystyka szkolna za I kwartał 1948 r.*

¹⁵⁰ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1948r. 1947-1948, sygn. 633, *Państwowe Przedszkole Ćwiczeń, Statystyka szkolna za II kwartał 1948 r.*

¹⁵¹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1948 r. 1947-1948, sygn. 635, *Państwowe Przedszkole Ćwiczeń, Statystyka szkolna za IV kwartał 1948 r.*

1949 roku liczba dzieci wynosiła 81-100, w tym dziewczynek 44-56¹⁵², w drugim kwartale 90-100, w tym 51-56 dziewczynek, w czerwcu liczba oddziałów zwiększyła się do czterech¹⁵³, w trzecim kwartale dzieci uczęszczały do przedszkola tylko we wrześniu – 80, w tym 41 dziewczynek¹⁵⁴, w czwartym kwartale liczba dzieci wynosiła 80-82, w tym 46-47 dziewczynek¹⁵⁵.

W czerwcu 1949 roku liczba dzieci zwiększyła się do 90. Przedszkole zapewniało dwa posiłki w ciągu dnia i stałą opiekę lekarską. Pracę przedszkola wspierał Komitet Rodzicielski¹⁵⁶. W lutym 1949 do przedszkola uczęszczało 82 dzieci, najwięcej 26 pochodziło z rodzin urzędników, 12 dzieci z rodzin robotniczych, 8 z nauczycielskich, 7 z kupieckich, po troje z wojskowych i rolniczych, dwoje z rodzin wolnych zawodów i 21 z innych profesji¹⁵⁷. W marcu 1949 roku na trzy oddziały w przedszkolu zatrudniano cztery osoby kadry pedagogicznej: kierowniczkę Kazimierę Bieńkowską i trzy wychowawczynie: Janinę Kutzówną, Irenę Osińską i Bogusławę Kilaszewską¹⁵⁸.

W pierwszym kwartale 1950 roku w przedszkolu funkcjonowały cztery oddziały, liczba przedszkolaków wynosiła 79-81 dzieci, w tym 41-43 dziewczynek¹⁵⁹. W roku szkolnym 1950/51 do przedszkola uczęszczało 63 dzieci w dwóch oddziałach. Pracowały wówczas dwie osoby: kierowniczka Bogusława Kilaszevska i wychowawczynie Barbara Bieńkowska¹⁶⁰.

W 1945 roku funkcjonowało w Toruniu przy ul. Mickiewicza 46 **Przedszkole Kola Kobiet Toruńskich przy PPR** nakierowane na opiekę dla dzieci robotniczych. Wpisywało się ono w dużą aktywność Polskiej Partii Robotniczej, jaką partia ta, dążąc do zmonopolizowania

¹⁵² APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1949 r., sygn. 636, *Państwowe Przedszkole Ćwiczeń, Statystyka szkolna za I kwartał 1949 r.*

¹⁵³ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 637, *Państwowe Przedszkole Ćwiczeń, Statystyka szkolna za II kwartał 1949 r.*

¹⁵⁴ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 638, *Państwowe Przedszkole Ćwiczeń, Statystyka szkolna za III kwartał 1949 r.*

¹⁵⁵ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 639, *Państwowe Przedszkole Ćwiczeń, Statystyka szkolna za IV kwartał 1949 r.*

¹⁵⁶ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Przedszkola Toruń, stan na dzień 15 czerwca 1949 r.*

¹⁵⁷ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z lutego 1949 roku.*

¹⁵⁸ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Ewidencja przedszkoli według stanu z dnia 1 marca 1949 roku.*

¹⁵⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1950 r., sygn. 640, *Państwowe Przedszkole Ćwiczeń, Statystyka szkolna za I kwartał 1950 r.*

¹⁶⁰ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Miasto Toruń, Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51.*

życia politycznego, wykazywała w Polsce i na Pomorzu¹⁶¹, ale także w Toruniu¹⁶². 30 maja 1945 roku zachęcano, na łamach codziennej prasy, do zapisywania dzieci w wieku 3-7 lat do przedszkola, które oferowało także wyżywienie¹⁶³. Przedszkole zostało otwarte 10 czerwca 1945 roku. Zlokalizowane było w baraku, który przy zaangażowaniu Koła Kobiet został wyremontowany i właściwie urządzony. W inauguracji uczestniczyli przedstawiciele władz samorządowych, wojskowych, partii, organizacji społecznych, prasy i rodziców, a także dzieci zapisane do przedszkola. Pierwszy głos zabrał sekretarz PPR Igor Szantyra, a następnie ks. Jan Mykowski poświęcił placówkę. Wszystko to działo się w okresie początków Polski Ludowej, gdzie nawet władze i instytucje partyjne PPR chętnie podpierały się autorytetem Kościoła katolickiego¹⁶⁴. Kolejne przemówienia wygłosili przewodnicząca Koła Kobiet Lewłowa, prezydent miasta Władysław Dobrowolski, starosta powiatu Zbigniew Gordon, przedstawiciel wojsk radzieckich mjr Niepoczłowicz, a także reprezentanci partii i Rady Związków Zawodowych. W wystąpieniach podkreślano znaczenie przedszkola w rozwoju dzieci. Zwrócono uwagę, że przedszkole pomaga uczyć „*demokratycznej równości i braterstwa*”, zaspakaja ciekawość świata, pozwala miło spędzać czas na zabawie i śpiewie oraz zapewnia wyżywienie. Podkreślono znaczenie przedszkola dla rodziny, a zwłaszcza dla matek pracujących zawodowo, a także „*jak ważną zdobyczą jest wzorowe przedszkole*”¹⁶⁵. Formalnie przedszkole zostało powołane do życia decyzją Kuratorium¹⁶⁶. Jego pierwszą kierowniczką została Alina Zagórska, która objęła stanowisko 15 października 1945 r. Rok później 20 października 1946 roku zatrudniono kolejną wychowawczynię. Kierowniczką przedszkola posiadała pełne kwalifikacje, natomiast wychowawczynie legitymowała się trzymiesięcznym kursem wychowania przedszkolnego. W latach 1945-1948 do przedszkola uczęszczało 100 dzieci, w tym 61-64 dziewczynek. W 1945 roku 60 dzieci było sierotami bez ojców, a sześcioro bez matek, w 1946 były 42 sieroty bez ojca i trójka bez matki, w 1947 roku 32 sierot bez ojca i dwoje bez matki, w 1948 roku 30 sierot bez ojca i dwójka bez matki. 20 lutego 1947 roku do przedszkola zapisanych było 100 dzieci w dwóch oddziałach. Ogółem placówka dysponowała sześcioma izbami, w tym dwiema salami zajęć o powierzchni 44 m² i 43,20 m² oraz szatnią, kancelarią, kuchnią, łazienką i toaletą. Przedszkole czynne było w godzinach 8.00

¹⁶¹ r. Kozłowski, *Ruch robotniczy w województwie pomorskim w latach 1945-1948*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia”, t. 15 (102): 1978, s. 39–85.

¹⁶² Szerzej: r. Sudziński, *Powstanie i rozwój Polskiej Partii Robotniczej w Toruniu (1945-1948)*, Rocznik Toruński 14 (1979) s. 5-29.

¹⁶³ „Robotnik Pomorski” z dnia 30 maja 1945 r.

¹⁶⁴ A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995, s. 7-8.

¹⁶⁵ „Robotnik Pomorski” z dnia 13 czerwca 1945 r., *Przedszkole dla dziatwy robotniczej*.

¹⁶⁶ Orzeczenie organizacyjne Kuratorium Oświaty z 8 stycznia 1946 r. Nr I.335/46.

do 15.00. Urządzenie sal oraz wyposażenie w pomoce i zabawki było dostateczne. W latach 1947-49 przedszkole wizytowano 10 razy: wizytatorki dwa razy w 1947, trzy razy w 1948 i pięć razy w 1949 roku, inspektor wizytował raz w 1949 roku. W placówce działał Komitet Rodzicielski, który w 1949 roku zasilił budżet przedszkola kwotą 64 568 zł. Przedszkole w organizacji wspierała PPR¹⁶⁷. W związku z powstaniem w miejsce PPR i PPS na kongresie zjednoczeniowym w grudniu 1948 r. Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej¹⁶⁸ musiało dojść do zmiany nazwy także prezentowanego przedszkola. W roku szkolnym 1949/50 przedszkole zmieniło nazwę na Przedszkole Wydziału Kobiecego przy KM PZPR i funkcjonowało nadal w dotychczasowym lokalu, który przeszedł na własność nowej partii. Otwarte było w godzinach od 7.30 do 16.00, a uczęszczało do niego 100 dzieci do 3 oddziałów. Dochody przedszkola pochodziły z opłat dzieci (na dożywianie 100 zł), Komitetu Rodzicielskiego, Komitetu Opiekuńczego, Inspektoratu szkolnego. Skład personelu przedszkola stanowiły cztery osoby kadry pedagogicznej oraz woźna i kucharka. Dzieci korzystały z dwóch posiłków – śniadania i obiadu oraz z opieki lekarza, który przychodził do przedszkola dwa razy w roku¹⁶⁹. Koło Kobiet przy Komitecie Miejskim Polskiej Partii Robotniczej w Toruniu, w ramach zadań związanych z prowadzonym przedszkolem, spotykało się w listopadzie 1948 roku w każdą środę o godz. 18.00. Spotkanie Koła w dniu 15 listopada 1948 roku odbyło się o godz. 17.00, a głównym tematem był referat na temat „Opieka nad dzieckiem w wieku przedszkolnym”, wygłoszony przez tow. Walczakową. Sprawy związane z funkcjonowaniem przedszkola w zakresie organizacji i jego zadań przedstawiła kierowniczka przedszkola Alina Zagórska. Kierowniczka przedszkola omówiła także propozycję imprezy, której celem było pozyskanie środków finansowych dla przedszkola. Temat współpracy przedszkola z rodzicami zreferowała przewodnicząca Wydziału Kobiecego, przy wówczas jeszcze KM PPR, Szóstakowa. Program spotkania przewidywał także dyskusję¹⁷⁰. W lutym 1949 roku, już po zmianie nazwy, do przedszkola uczęszczało 100 dzieci, z czego 60 dzieci pochodziło z rodzin robotniczych, 5 urzędników, 4 nauczycieli, 6 kupców, 15 zawodów wolnych, 8 zawodów innych, dwoje z rodzin funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej¹⁷¹. W 1949 roku przedszkole

¹⁶⁷ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Spis kierowniczek i wychowawczyń przedszkola, Miasto wydzielone: Toruń, stan z dnia 1.11.1946 r., Dane dotyczące przedszkoli obwodu toruńskiego wg stanu z dnia 20 lutego 1947 r., Karta ewidencji przedszkola.*

¹⁶⁸ W. Pronobis, *Kongres zjednoczeniowy – powstanie PZPR*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia”, t. 15 (102): 1978, s. 21–37.

¹⁶⁹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Formularze statystyczno-organizacyjne przedszkoli 1948-1950, sygn. 72, *Formularz statystyczny dla przedszkoli na rok szkolny 1949/50.*

¹⁷⁰ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (APB), Komitet Miejski Polskiej Partii Robotniczej w Toruniu (KM PPR w Toruniu), sygn. 6/1889/5/XII/1, *Plan pracy Wydziału Kobiecego przy MK PPR na miesiąc listopad 1948 r., Sprawozdanie miesięczne z Wydziału Kobiecego przy PPR za miesiąc listopad 1947.*

¹⁷¹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn.71, *Wykaz przedszkoli dzieci*

opiekowało się dziećmi w godz. 8.00-15.00. Tygodniowa liczba godzin nauczania wynosiła 42-44, obowiązujący wymiar godzin nauczania 20-30, a tygodniowa liczba nadgodzin 12-14 spowodowana była oczekiwaniem na odbiór pociech przez ich pracujące matki¹⁷².

Przedszkole kolejowe założone zostało 1 listopada 1946 r. i mieściło się przy ul. Dybowskiej 3. Kuratorium jednak wydało stosowną decyzję dopiero 21 maja 1948 r.¹⁷³ Właścicielem był Związek Zawodowy Pracowników Kolejowych Rzeczypospolitej Polskiej Koło ZZK Toruń¹⁷⁴. Była to wówczas jedna z wiodących organizacji związkowych na Pomorzu¹⁷⁵. W budowę przedszkola zaangażowane było oczywiście PKP. Kadra pedagogiczna składała się na początku zaledwie z dwóch osób kierowniczką i wychowawczynią. Na przestrzeni lat 1946-1950 wychowawczyniami w placówce były: Teresa Wierniewska, Alfreda Kiełpińska, Irena Jackowska. 1 listopada 1946 roku pełniła obowiązki kierowniczką Wanda Kurowska, w roku szkolnym 1950/51 Wanda Paczkowska. Przedszkole było dwuoddziałowe i uczęszczało do niego 56 dzieci, w tym 16 przebywało w przedszkolu powyżej 9 godzin. Początkowo przedszkole posiadało jedną salę zajęć (60,32 m²), a w 1949 roku pozyskało drugą salę. Poza tym w lokalu znajdowała się szatnia, umywalnia, kuchnia, kancelaria, korytarz. Stan wyposażenia w zabawki i pomoce był początkowo dostateczny, a w następnych latach dobry. W 1947 roku liczba dzieci wynosiła 61, w tym 32 dziewczynek, jedna sierota bez ojca i troje bez matki. W 1948 roku liczba dzieci zmalała do 40, w tym 16 dziewczynek, dwie sieroty bez ojca i troje bez matki, w 1949 roku liczba dzieci wynosiła 48, w tym 26 dziewczynek, 5 sierot bez ojca i jedna bez matki. Działalność przedszkola wspierał Komitet Rodzicielski poprzez między innymi wpłacanie składek: w 1947 wysokość składki wynosiła 50 zł, a wpływ ogólny 20 000 zł, w 1948 składki podwyższono do 100-200 zł, a całoroczny wpływ wyniósł 30 000 zł, w 1949 składki na tym samym poziomie przyniosły wpływ 46 228 zł, w 1950 składka wzrosła do 200-300 zł, a wpływ 74 200 zł¹⁷⁶. W lutym 1949 roku do przedszkola uczęszczało 36 dzieci, w tym 20 z rodzin robotniczych, 12 rodziców

według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z lutego 1949, miasto Toruń.

¹⁷² APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Ewidencja przedszkoli według stanu z dnia 1 marca 1949 roku.*

¹⁷³ Orzeczenie organizacyjne Kuratorium Oświaty z 21 maja 1948 r. Nr i .18795/48.

¹⁷⁴ „Nowy Dzień Robotnika”, 24 kwietnia 1945 rok.

¹⁷⁵ Związek Zawodowy Pracowników Kolejowych Rzeczypospolitej Polskiej był największą organizacją zawodową na Pomorzu. Zrzeszał 17 tys. członków w 8 oddziałach ZZK: w Bydgoszczy, Toruniu, Pile, Laskowicach, Tczewie, Grudziądzu, Gdyni i Jabłonowie.

¹⁷⁶ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Spis wychowawczyń przedszkoli, stan na 1.II.1946 r., Wykaz przedszkoli z liczbą dzieci objętych 9 godzinnym dniem pracy z zaznaczeniem ilości dzieci matek pracujących, Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51, Karta ewidencyjna przedszkola.*

będących urzędnikami, jedno z rodziny MO, jedno innego zawodu i dwoje wolnego zawodu¹⁷⁷. w roku szkolnym 1949/50 liczba uczęszczających dzieci do przedszkola wynosiła 48, w tym 41 z rodzin robotniczych, w 1948/49 liczba dzieci wynosiła nieznacznie więcej bo 51. Przedszkole funkcjonowało od 8.00 do 15.00. Tygodniowa liczba godzin zajęć wynosiła 30. Personel przedszkola liczył pięć osób: kierowniczkę, wychowawczyni, kucharkę, woźną, oraz osobę prowadzącą dożywianie i administrację. Przedszkole było pod opieką lekarza, który odwiedzał je dwa razy w roku. Wyżywienie w przedszkolu składało się z dwóch posiłków – śniadania i obiadu. W listopadzie 1948 roku liczba miejsc w sali wynosiła 30, ale rzeczywista liczba przebywających dzieci wynosiła 40, co przekraczało limit miejsc. Dzieci chodziły do placówki na jedną zmianę. Sala ćwiczeń i zabaw miała 60,32 m¹⁷⁸. W 1950 roku liczba zwiększyła się do 74 dzieci, w tym 38 chłopców. Przedszkole corocznie, od początku istnienia, tj. od 1946 roku do 1950 było wizytowane przez władze szkolne. Instruktorzy odwiedzały je od dwóch do trzech razy w roku (1946-dwa razy, 1947 – trzy razy, 1948 – dwa razy, 1949 – trzy razy, 1950 – dwa razy), inspektor raz w ciągu 5 lat (w 1948), a wizytatorka po jednym razie w roku w 1949 i 1950 r.¹⁷⁹

Przedszkole utrzymywało się z różnych źródeł dochodów: z Zarządu Głównego ZZK, Dyrekcji Okręgowej Kolei w Gdańsku, Inspektoratu Szkolnego w Toruniu, MKOS w Toruniu, opłat od rodziców, organizowanych imprez czy dotacji Koła ZZK. Opłaty przedszkole ponosiło na wynagrodzenia personelu, utrzymanie przedszkola, światło, opał, remonty, zakup wyposażenia i pomocy, a także na akcje dożywiania¹⁸⁰. 1 marca 1949 roku placówka funkcjonowała od godz. 8.00 do 15.00, z dwuosobową kadrą pedagogiczną: Wandą Kurowską i Ireną Jackowską. Tygodniowa liczba godzin nauczania wynosiła 42-44, obowiązkowy wymiar godzin nauczania 28-30, tygodniowa liczba nadgodzin, wynikająca z potrzeb matek pracujących, które prosiły o dłuższą opiekę nad ich dziećmi, wynosiła od 12 do 14¹⁸¹. W 1950/51 roku liczba uczęszczających dzieci do dwóch oddziałów przedszkola wynosiła 55.

¹⁷⁷ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z lutego 1949 roku.*

¹⁷⁸ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Formularze statystyczno-organizacyjne przedszkoli 1948-1950, sygn. 72, *Formularz przedszkola. Karta inwentaryzacyjna budynków i lokali szkół, stan z dnia 1.II.1948 r.*

¹⁷⁹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Wykaz przedszkoli z liczbą dzieci objętych 9 godzinnym dniem pracy z zaznaczeniem ilości dzieci matek pracujących, Spis wychowawczyń przedszkoli, stan na 1.II.1946 r., Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51, Karta ewidencyjna przedszkola, Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z lutego 1949 roku.*

¹⁸⁰ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, Przedszkola (zezwoleń na otwarcie i statuty) 1947/48, sygn. 110, *Preliminarz budżetowy na rok 1948.*

¹⁸¹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Ewidencja przedszkoli według stanu z dnia 1 marca 1949 roku.*

Opiekę nad nimi sprawowały dwie wychowawczynie: Irena Szutkowska i Jadwiga Jakielska oraz kierowniczka Wanda Paczkowska¹⁸².

Na ul. św. Józefa znajdowało się **Przedszkole im. Króla Jana Sobieskiego**, które należało do **Towarzystwa Ogródków Działkowych**. Placówka funkcjonowała od roku 1945¹⁸³. W przedszkolu zatrudniona była od 1 września 1946 roku pełniąca obowiązki wychowawczyni jak i jednocześnie kierowniczka Janina Kitschke. Na dzień 13 grudnia 1947 roku kierowniczką była Wanda Lewińska, a w dniu 28 grudnia 1949 L. Łopatówna. Według stanu na 1 marca 1949 roku obowiązki kierowniczką i wychowawczyni pełniła Irena Raczkowska. W 1947 roku do przedszkola uczęszczało od 47-50 dzieci, w tym 28-30 dziewczynek¹⁸⁴. Z każdym rokiem liczba dzieci zwiększała się. W czwartym kwartale 1948 roku do 58 dzieci, w tym 32-35 dziewczynek¹⁸⁵. W czwartym kwartale 1949 roku do 61 dzieci¹⁸⁶, a w pierwszym kwartale 1950 roku liczba dzieci zwiększyła się do 64, w tym 30-32 dziewczynek¹⁸⁷. Wzrastająca liczba dzieci powodowała zwiększenie się liczby oddziałów z jednego w 1945 roku do trzech w 1950 roku. W lutym 1949 roku do przedszkola uczęszczało 54 dzieci z rodzin o różnych zawodach, w tym 9 dzieci z rodzin robotniczych, po dwoje z urzędniczych i z wolnych zawodów i 41 innych zawodów. W marcu 1949 roku placówka prowadziła działalność od 9.00 do 14.00 z 30 obowiązującymi godzinami nauczania w ciągu tygodnia. W czerwcu 1949 roku liczba dzieci zmalała do 46. Przedszkole zapewniało jeden posiłek w ciągu dnia oraz doraźną opiekę lekarską. Pracę przedszkola wspierał powołany Komitet Rodzicielski¹⁸⁸. Na dzień 1 października 1949 roku w przedszkolu zatrudnionych było

¹⁸² APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51*.

¹⁸³ Orzeczenie organizacyjne Kuratorium Oświaty z dnia 7 grudnia 1945 roku Nr I-23553/45.

¹⁸⁴ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1947 r., sygn. 628, *Przedszkole im. Króla J. Sobieskiego Towarzystwa Ogródków Działkowych, Statystyka szkolna za I kwartał 1947 r.*

APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1947 r., sygn. 629, *Przedszkole im. Króla J. Sobieskiego Towarzystwa Ogródków Działkowych, Statystyka szkolna za II kwartał 1947 r.*

Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1947 r., sygn. 631, *Przedszkole im. Króla J. Sobieskiego Towarzystwa Ogródków Działkowych, Statystyka szkolna za IV kwartał 1947 r.*

¹⁸⁵ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1948 r. 1947-1948, sygn. 635, *Przedszkole im. Króla J. Sobieskiego Towarzystwa Ogródków Działkowych, Statystyka szkolna za IV kwartał 1948 r.*

¹⁸⁶ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 639, *Przedszkole im. Króla J. Sobieskiego Towarzystwa Ogródków Działkowych, Statystyka szkolna za IV kwartał 1949 r.*

¹⁸⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1950 r., sygn. 640, *Przedszkole im. Króla J. Sobieskiego Towarzystwa Ogródków Działkowych, Statystyka szkolna za I kwartał 1950 r.*

¹⁸⁸ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Spis kierowniczek i wychowawczyń przedszkoli, stan na 1.II.1946 r., Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego*

pięć osób: p.o. kierowniczkę, kucharkę, dwie pomoce do dzieci (siła pomocnicza), pracownik zajmujący się wyżywieniem (przewodnicząca sekcji dożywiania). Tygodniowa liczba godzin zajęć wynosiła 30. Do trzech oddziałów w 1949 roku uczęszczało 56 dzieci, a od 1 października tegoż roku 60 dzieci, w tym 32 chłopców¹⁸⁹.

Przedszkole Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (RTPD)¹⁹⁰ nr 1 założone 1 września 1945 roku mieściło się w lokalu wynajętym przy ul. Królowej Jadwigi nr 20¹⁹¹. RTPD nawiązywało wprawdzie do przedwojennych tradycji, ale było już w tym czasie elementem ideologizacji systemu kształcenia przez władze budowanej Polski Ludowej¹⁹². PPR, która od 1947 r. zaczęła jeszcze bardziej uważnie przyglądać się i nadzorować działalność RTPD zalecała, aby prowadziła ona „postępowe placówki”, wśród których wymieniała także przedszkola¹⁹³. W dniu założenia karty ewidencyjnej przedszkola, tj. 15 grudnia 1948 roku placówka była zlokalizowana przy ul. Małe Garbary 5. Od 14 stycznia 1946 roku pełniącą obowiązki kierowniczkę przedszkola była Irena Grubecka. W roku 1945 do przedszkola uczęszczało 105 dzieci (53 dziewczynki i 52 chłopców), w tym 51 sierot bez ojca i troje bez matki, w 1946 – 123 dzieci (69 chłopców, 54 dziewczynek), w tym 44 sierot bez ojca i jedno bez matki, w 1947 – 141 dzieci (76 chłopców i 65 dziewczynek), w tym 42 sieroty bez ojca i jedno bez matki, w 1948 – 101 dzieci (60 chłopców i 41 dziewczynek), w tym 34 sierot bez ojca, w 1949 – 121 dzieci (71 chłopców i 50 dziewczynek), w tym 43 sierot bez ojca i jedno bez matki. Według danych Inspektoratu Szkolnego z dnia 20 lutego 1947 roku do dwóch oddziałów w przedszkolu uczęszczało 104 dzieci, którymi opiekowały się dwie osoby z kadry

obwodu toruńskiego z lutego 1949 roku, Ewidencja przedszkoli według stanu z dnia 1 marca 1949 roku.

¹⁸⁹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Formularze statystyczno-organizacyjne przedszkoli 1948-1950, sygn. 72, *Formularz statystyczny dla przedszkoli na rok szkolny 1949/50*.

¹⁹⁰ Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci to instytucja społeczna z tradycjami w obszarze działalności pedagogiczno-wychowawczej sięgającymi roku 1919 r. a reaktywująca działalność w 1945 r. Działania RTPD nakierowane były na opiekę dziecka robotniczego i dlatego przedszkola prowadzone przez tę instytucję powstawały w miastach i wokół skupisk robotniczych. 17 grudnia 1945 roku powstaje w ramach ZMW „WICI” powstaje instytucja opiekuńczo-wychowawcza pod nazwą Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci. Obie te instytucje po wojnie obok Ministerstwa Oświaty mocno angażowały się w organizację przedszkoli. W 1949 roku instytucje te łączą się w jedną instytucję i w tej strukturze trwają do 1953 roku, czyli do czasu przejścia przedszkoli przez Ministerstwo Oświaty. Działalność wychowawcza i opiekuńcza nad dziećmi w powojennej Polsce prowadzona była na rzecz dzieci osieroconych i zaniedbanych. RTPD posiadało 52 oddziały, 8 żłobków, 47 przedszkoli, 8 świetlic, 5 szkół i gimnazjów, 2 poradnie pedagogiczno-psychologiczno-wychowawcze, 2 prewentoria – sanatoria, 5 domów dziecka, 2 polikliniki, 1 gabinet dentystryczny, 1 internat dla dzieci szkolnych, 2 stacje opieki nad matką i dzieckiem, 2 biblioteki dziecięce, 4 teatry i kina dziecięce i 3 placówki kulturalno-oświatowe. W początkach stycznia 1946 r. RTPD posiadało 92 placówki z których skorzystało 7 645 dzieci. W 1946 roku planowano wzrost placówek do 807 a liczby dzieci do 73 675. Szerzej; Z. Krzysztozek, s. Lewinowa, *Wychowanie przedszkolne w Polsce w okresie dwudziestolecia*, Kwartalnik Pedagogiczny, nr 4, 1964, s. 85-87; „Robotnik Pomorski” z 9 stycznia 1946 r.

¹⁹¹ Orzeczenie organizacyjne Kuratorium Oświaty z 1 lutego 1946 r. W-I.2982/46.

¹⁹² A. Józwiak, *Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci w latach 1944-1949: funkcjonowanie i problemy ideowo-organizacyjne*, Polska 1944/45-1989: studia i materiały, 13 (2015), s. 5-28.

¹⁹³ L. Szuba, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944-1956*, Lublin 2002, s. 175-174.

pedagogicznej – kierowniczką i wychowawczynią. Placówka czynna była od 9.00 do 14.00. W kolejnym roku 1948 przedszkole zwiększyło liczbę oddziałów do trzech, a kadra pedagogiczna powiększyła się o jedną wychowawczynię¹⁹⁴. Placówka posiadała 9 pomieszczeń, w tym dwie sale zabaw (23,24 m²), dwie sale zajęć (55,67 m²; 47,97 m²), salę gimnastyczną (36,21 m²) oraz kancelarię, szatnię, umywalnię i kuchnię. Urządzenie sal było dobre, a stan wyposażenia w zabawki i pomoce dostateczny. W organizowanie przedszkola włączyli się: Inspektor Szkolny, PPS, Zarząd Miejski. Finansowanie przedszkola odbywało się z kilku źródeł: środki Oddziału RTPD, Inspektoratu szkolnego i opłat wnoszonych przez rodziców dzieci. Ponadto, wpływami były także środki finansowe Komitetu Rodzicielskiego. W latach 1946-1949 składki roczne z dobrowolnych składek wynosiły od 15 000 zł do 25 595 zł. Placówkę wizytowały instruktorki (w 1946 – raz, w 1948 – dwa razy, w 1949 – dwa razy) i inspektor (w 1947 – raz, w 1948 – raz)¹⁹⁵.

Od 1 kwietnia do 30 czerwca 1948 roku w trzech oddziałach według planu organizacyjnego przedszkole posiadało 120 miejsc, jednak wychodząc naprzeciw potrzebom rodziców do przedszkola przyjęto 151 dzieci. Placówka funkcjonowała od godziny 8.00 do 15.00. Przedszkole zapewniało jeden posiłek dziennie. Przykładowy tygodniowy jadłospis:

poniedziałek – mleko, bułki z masłem,
wtorek – zupa manna i chleb z marmoladą,
środa – bułki z marmoladą i mleko,
czwartek – zupa grochowa i pieczone mięso,
piątek – jarzyna z kartoflami i wędlina,
sobota – chleb z masłem, jajka i kawa z mlekiem.

W przedszkolu zatrudniano siedem osób, w tym personel pedagogiczny (Irena Grubecka – kierowniczką, wychowawczyniami: L. Kulczyńska i Bronisława Szulc, kucharka – Irena Hartman, pomoc wychowawczyni Stanisława Banaszkiwicz, sprzątaczkami: Konstancja Wojnowska i Genowefa Masłowska. Przedszkole utrzymywało się z funduszy opieki rodzicielskiej, Inspektoratu Szkolnego, Wydziału Oświaty i Kultury, Zarządu

¹⁹⁴ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Spis kierowniczek i wychowawczyń przedszkola, Miasto wydzielone: Toruń, stan z dnia 1.11.1946 r.*, w późniejszych dokumentach wskazany jest inny adres siedziby przedszkola – ul. Małe Garbary 5, *Dane dotyczące przedszkoli obwodu toruńskiego wg stanu z dnia 20 lutego 1947 r.*, *Karta ewidencji przedszkola*, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Formularze statystyczno-organizacyjne przedszkoli 1948-1950, sygn. 72, *Formularz statystyczny dla przedszkoli na rok szkolny 1949/50*, *Karta inwentaryzacyjna budynków i lokali szkół*

¹⁹⁵ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn.71, *Karta ewidencyjna przedszkola*, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Formularze statystyczno-organizacyjne przedszkoli 1948-1950, *Formularz statystyczny dla przedszkoli na rok szkolny 1949/50*, sygn.72.

Miejskiego, Oddziału RTPD¹⁹⁶.

w roku szkolnym 1948/49 na 120 miejsc w przedszkolu przyjęto 85 dzieci. Nastąpiły zmiany kadrowe w placówce: kierowniczką przedszkola została Jadwiga Kańczewska, wychowawczynią: Cecylia Strzelecka i Kulczyńska Łucja¹⁹⁷.

Największą grupę dzieci w przedszkolu stanowiły dzieci robotników, na przykład w lutym 1950 roku do Przedszkola RTPD nr 1 w Toruniu uczęszczało ogółem 101 dzieci, w tym 57 dzieci robotników. Drugą dużą grupę w Przedszkolu nr 1 stanowiły dzieci urzędników: 14 dzieci, a także dwójka dzieci rodziców mających wolny zawód i 28 dzieci z rodzin o innych zawodach¹⁹⁸. W marcu 1949 roku przedszkole funkcjonowało w godz. 8.00-15.00. Kuratorium w stosunku do personelu pedagogicznego ustaliło tygodniową liczbę godzin nauczania 42-44, obowiązujący wymiar godzin nauczania 28-30, tygodniową liczbę godzin nadliczbowych, która wynosiła 12-14¹⁹⁹. Według stanu na 15 czerwca 1949 roku liczba dzieci w Przedszkolu nr 1 zmniejszyła się do 86.

W roku 1949 doszło do połączenia dwóch, i tak już kontrolowanych przez ówczesne władze organizacji, Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci z Chłopskim Towarzystwem Przyjaciół Dzieci. W ten sposób powstało Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (TPD)²⁰⁰, które przejęło majątek i zadania RTPD, w tym toruńskie przedszkole. W roku szkolnym 1950/51 ponownie zwiększyła się liczba wychowawczyń w Przedszkolu nr 1 do 5 osób. Zwiększeniu uległa także liczba dzieci do 106²⁰¹. Bez względu na zmieniającą się liczbę dzieci w przedszkolu w 1950 i 1951 roku liczba oddziałów pozostawała taka sama i wynosiła ogółem pięć, a w nich pięć etatów finansowanych przez państwo. Na terenie województwa bydgoskiego w latach 1950 i 1951 funkcjonowały 53 przedszkola TPD, łącznie z 92 oddziałami i 92 etatami opłacanymi przez państwo²⁰².

¹⁹⁶ AAN, Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Dział Przedszkoli. Sprawozdania statystyczne i opisowe w pracy przedszkoli w okręgu bydgoskim 1947-1949, sygn. 14, *Sprawozdanie z pracy przedszkola RTPD w Toruniu, ul. Małe Garbary 5, Oddział RTPD za okres od 1 kwietnia do 30 czerwca 1948 roku.*

¹⁹⁷ AAN, Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Dział Przedszkoli. Sprawozdania statystyczne i opisowe w pracy przedszkoli w okręgu bydgoskim 1947-1949, sygn. 14, *Sprawozdanie z pracy przedszkola RTPD w Toruniu, ul. Małe Garbary 5, Oddział RTPD za okres od 1 kwietnia do 30 czerwca 1948 roku.*

¹⁹⁸ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z dnia 10 lutego 1949 roku.*

¹⁹⁹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Ewidencja przedszkoli według stanu na dzień 1 marca 1949 roku.*

²⁰⁰ Dz.U. 1949 nr 40 poz. 286, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 czerwca 1949 r. W sprawie uznania „Towarzystwa Przyjaciół Dzieci” za stowarzyszenie wyższej użyteczności i rozwiązania stowarzyszenia „Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci”.

²⁰¹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Miasto Toruń. Przedszkola. Stan na 15 czerwca 1949 r., Miasto Toruń, Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51.*

²⁰² APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu (KOSP), Przedszkola. Orzeczenia organizacyjne

Przedszkole przy ulicy Małe Garbary 5 wizytowano także w 1951 roku, jednocześnie przez dwie osoby: wizytatorkę Zarządu Głównego TPD Władysławę Góralczyk i instruktorkę Miejskiego Wydziału Oświaty Aleksandrę Karowicz. Wizytacja dotyczyła wszystkich obszarów pracy przedszkola: organizacji, pracowników (czas pracy, stan zdrowia, kwalifikacje), budynku i otoczenia, wyposażenia, dzieci (statystyki, opieki higieniczno-lekarskiej), współpracy z rodzicami i środowiskiem, obserwacji zajęć zgodnie z rozkładem dnia, dochodów przedszkola i kancelarii prowadzonej przez kierowniczkę. W czasie wizytacji, tj. w dniu 25 czerwca 1951 roku w przedszkolu funkcjonowały cztery oddziały dla 139 dzieci, głównie matek pracujących, z rodzin robotniczych (94) i z rodzin pracowników umysłowych (45). Wśród dzieci troje było sierotami, a 36 półsierotami. Dzieci matek pracujących spożywały w placówce trzy posiłki. Placówka świadczyła usługi od godziny 7.00 do 17.00 i zatrudniała cztery osoby personelu pedagogicznego (kierowniczkę Irenę Grubecką, i trzy wychowawczynie: Łucję Kulczyńską, Martę Śmietnicką, Irenę Nowak) oraz osiem osób personelu technicznego i intendentkę. W kręgu zainteresowań wizytatorek była przynależność partyjna i do organizacji personelu pedagogicznego i komitetu rodzicielskiego, a także dokształcanie ideologiczne pracowników i postawa ideologiczna wychowawczyń. Na sześć osób z Komitetu Rodzicielskiego pięć należało do PZPR, a jedna była bezpartyjna. Kierowniczka i wychowawczynie należały do Związku Nauczycielstwa Polskiego, dwie osoby do Ligii Kobiet, jedna osoba do ZMP. Pracę wychowawczo-dydaktyczną prowadziły na podstawie programu Ministerstwa Oświaty, który odzwierciedlał plan roczny i dzienniki zajęć prowadzone w każdej grupie. Przedszkole współpracowało z rodzicami poprzez comiesięczne zebrania. Placówka współpracowała z zakładem opiekuńczym, którym był Browar Państwowej Rozlewni Piwa. Wyniki wizytacji wskazywały na mocne strony placówki i obszary wymagające poprawy.

Po wizytacji, wykonując zalecenia, podniesiono stan higieniczno-sanitarny lokalu (wietrzenie budynku, pastowanie podłóg), zintensyfikowanie działań związanych z opieką nad zdrowiem dzieci, we współpracy z Ośrodkiem Zdrowia przydzielono higienistkę i lekarza. Ponadto, podniesiono poziom pracy dydaktyczno-wychowawczej polegający między innymi na bieżącym prowadzeniu dzienników zajęć, wydzieleniu miejsca na prace dzieci i udostępnianiu dzieciom zabawek. Po uzyskaniu środków finansowych z Zarządu Głównego kierowniczka przedszkola zadeklarowała zakupić literaturę marksistowską i pomoce naukowe. Podjęła także wspólnie z Komitetem Rodzicielskim starania do Prezydium Miejskiej Rady

i statuty 1945-50, sygn. 108, *Wykaz przedszkoli TPD czynnych w 1950 r., Wykaz przedszkoli TPD czynnych w 1951 r.*

Narodowej o dzierżawę terenu z przeznaczeniem na ogród przedszkolny²⁰³.

Przedszkole RTPD nr 2 zostało założone 13 września 1948 roku i mieściło się w lokalu wynajętym i współużytkowanym przez Teatr Baj Pomorski przy ulicy Piernikarskiej nr 9²⁰⁴ z ogrodem i boiskiem. Kierowniczką była Eugenia Drożdżyk, w kolejnych latach Jadwiga Kańczewska, a następnie Ryszarda Sokołowska (1950)²⁰⁵. Do przedszkola w roku 1948 uczęszczało 53 dzieci (28 chłopców i 25 dziewczynek), w tym 12 sierot bez ojca i jedno dziecko bez matki, w 1950 roku 55 dzieci (32 chłopców i 22 dziewczynki), w tym siedmioro sierot bez ojca i jedno dziecko bez matki. W 1949 roku w ramach opieki lekarskiej dzieci zostały po dwa razy przebadane przez lekarza i higienistkę. Lokal składał się z sześciu izb, w tym jednej sali zabaw (44,89 m²) i dwóch sal zajęć (35,50 m² i 32,16 m²) oraz szatni, umywalni i toalety. Stan urządzenia sal był dobry, a stan wyposażenia w zabawki i pomoce niedostateczny, ale w roku 1950 uległ poprawie na dostateczny. Przedszkole TPD nr 2²⁰⁶ funkcjonowało w budynku o powierzchni 1884 m², z których zajmowało 628 m² powierzchni²⁰⁷. W Przedszkolu w roku szkolnym 1949/50 funkcjonowały dwa oddziały w godzinach od 8.00 do 15.00. Dzieci korzystały z dwóch posiłków – śniadania i obiadu. Przykładowy jadłospis Przedszkola:

poniedziałek: śniadanie (mleko, chleb z masłem), obiad (zupa jarzynowa),

wtorek: śniadanie (mleko, chleb z marmoladą), obiad (zupa grochowa),

środa: śniadanie (kawa, chleb ze smalcem), obiad (krupnik, budyń),

czwartek: śniadanie (mleko, chleb z marmoladą), obiad (zupa kartoflana z makaronem),

piątek: śniadanie (kawa, chleb z masłem), obiad (zupa mleczna, gulasz),

sobota: śniadanie (mleko, chleb z marmoladą), obiad (zupa marchwiowa).

Koszt utrzymania jednego dziecka wynosił od 60 zł do 150 zł. Personel przedszkolny stanowiła

²⁰³ AAN, Ministerstwo Oświaty, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Wydział Przedszkoli. Sprawozdania z wizytacji w okręgu bydgoskim 1951-1953, sygn. 13, *Sprawozdanie z wizytacji przedszkola, Pismo Naczelnika Wydziału Przedszkoli Zarządu Głównego TPD z dnia 11 lipca 1951 r., Pismo kierowniczki Przedszkola TPD nr 1 przy ul. Małe Garbary 5 do Okręgu TPD w Bydgoszczy z dnia 24 września 1951 roku, L. Dz. 125/51.*

²⁰⁴ Teatr Baj Pomorski założony został 1 kwietnia 1945 roku w Bydgoszczy, a w rok później przeniesiony do lepszych warunków do Torunia gdzie od 1946 roku mieścił się pod adresem Piernikarska 9. W budynku wcześniej mieścił się niemiecki Teatr Zamkowy. B. Langer, s. Gajownik, *Polskie teatry lalkowe dla młodego odbiorcy w latach 1945-1989* [w:] *Literatura dla dzieci i młodzieży (1945-1989)*, T. 3, red. K. Heska-Kwaśniewicz, K. Tałuc, Katowice 2013, s. 295. <https://www.torun.pl/pl/baj-pomorski-konczy-75-lat> dostęp 5 i 2021 r.

²⁰⁵ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Karta ewidencyjna przedszkola.*

²⁰⁶ Podobnie jak w przypadku Przedszkola RTPD nr 1 po 1949 r. Wraz z przekształceniem się RTPD w TPD przedszkole zmieniło formalnie właściciela i nazwę.

²⁰⁷ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Formularze statystyczno-organizacyjne przedszkoli 1948-1950, sygn. 72, *Karta inwentaryzacyjna budynków i lokali szkół.*

kierowniczką, wychowawczyni i kucharką²⁰⁸. W organizowanie przedszkoli włączyli się: Inspektor szkolny, PPS i Zarząd Miejski. Finansowanie przedszkola odbywało się z kilku źródeł: Oddziału TPD, Inspektoratu szkolnego i opłat wnoszonych przez rodziców dzieci. Dodatkowym wsparciem były wpłaty Komitetu Rodzicielskiego. Przedszkole było wizytowane przez instruktorki dwukrotnie w roku 1948 roku i trzykrotnie w 1949²⁰⁹. Przedszkole przy ulicy Piernikarskiej wizytowano także w 1951 roku, jednocześnie przez trzy osoby: wizytatorkę Zarządu Głównego TPD, instruktorkę Miejskiego Wydziału Oświaty i instruktorkę Okręgu TPD. Wizytacja dotyczyła wszystkich obszarów pracy przedszkola: organizacji, pracowników (czas pracy, stan zdrowia, kwalifikacje), budynku i otoczenia, wyposażenia, dzieci (statystyki, opieki higieniczno-lekarskiej), współpracy z rodzicami i środowiskiem, obserwacji zajęć zgodnie z rozkładem dnia, dochodów przedszkola i kancelarii prowadzonej przez kierowniczkę. W czasie wizytacji, tj. W dniu 24 czerwca 1951 roku w przedszkolu funkcjonowały trzy oddziały dla 56 dzieci, głównie matek pracujących, z rodzin robotniczych (52) i z czterech rodzin pracowników umysłowych. Placówka świadczyła usługi od godziny 8.00 do 17.00 i zatrudniała dwie osoby personelu pedagogicznego (kierowniczkę Ryszardę Sokołowską i wychowawczynię Urszulę Siemiątkowską) oraz trzy osoby personelu technicznego i intendentkę. Wizytatorki interesowały się przynależnością partyjną i do organizacji personelu pedagogicznego i komitetu rodzicielskiego, a także doształcaniem ideologicznym pracowników i postawą ideologiczną wychowawczyń. Kierowniczką i wychowawczyni należały do Ligii Kobiet i Związku Nauczycielstwa Polskiego. Pracę wychowawczo-dydaktyczną prowadziły na podstawie programu Ministerstwa Oświaty, który odzwierciedlał plan roczny i dzienniki zajęć prowadzone w każdej grupie. Przedszkole współpracowało z rodzicami poprzez comiesięczne zebrania, a także włączanie rodziców w organizację wycieczek i uroczystości. Współpraca ze środowiskiem to jedynie świetlica TPD oraz zakład opiekuńczy, jakim były zakłady zbożowe. Wyniki wizytacji wskazywały na mocne strony placówki i obszary wymagające poprawy.

Po wizytacji wprowadzono tygodniowe i miesięczne plany pracy, indywidualne zajęcia z dziećmi i spacerzy. Wzbogacona została baza dydaktyczna, doposażono przedszkole w zabawki i książki. Poszerzono formy współpracy z rodzicami o zajęcia otwarte cztery razy

²⁰⁸ AAN, Ministerstwo Oświaty, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Wydział Przedszkoli. Sprawozdania z pracy przedszkoli w okręgu bydgoskim 1949-1951, sygn. 28, *Sprawozdanie z pracy Przedszkola RTPD nr 2, Toruń, ul. Piernikarska nr 9, Oddział RTPD w Toruniu za okres od 13 września 1949 roku do 31 grudnia 1949 roku.*

²⁰⁹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], *Karta ewidencyjna przedszkola*, sygn. 71. Inspektorat Szkolny w Toruniu, Formularze statystyczno-organizacyjne przedszkoli 1948-1950, sygn. 72, *Formularz statystyczny dla przedszkoli na rok szkolny 1949/50.*

w miesiącu, rozmowy indywidualne oraz gazetkę ścienną dla rodziców. Zalecenia powizytacyjne wdrożyła i przedstawiła pisemnie do Zarządu Głównego TPD już kolejna kierowniczka przedszkola Bieńkowska²¹⁰.

W placówce największą grupę stanowiły dzieci robotników, na przykład w lutym 1950 roku do Przedszkola TPD nr 2 uczęszczało ogółem 56 dzieci, w tym 45 z rodzin robotniczych. Drugą pod względem liczebności grupę stanowiły dzieci urzędników, których była trójka²¹¹. Według stanu na 15 czerwca 1949 roku liczba dzieci w Przedszkolu nr 2 nieznacznie wzrosła do 56²¹². Bez względu na zmieniającą się liczbę dzieci w przedszkolu w 1950 i 1951 roku liczba oddziałów pozostawała taka sama i wynosiła ogółem pięć, a w nich pięć etatów finansowanych było przez państwo²¹³. Kuratorium w stosunku do personelu pedagogicznego ustaliło tygodniową liczbę godzin nauczania od 42 do 44, obowiązujący wymiar godzin nauczania wynosił od 28 do 30, a tygodniową liczbę godzin nadliczbowych od 12 do 14²¹⁴.

Przedszkola RTPD w kraju podlegały bezpośrednio pod okręgi wojewódzkie, których według stanu na grudzień 1949 roku było 19. Okręgi natomiast podlegały pod Zarząd Główny RTPD, mający siedzibę w Warszawie. W strukturze Zarządu Głównego funkcjonował Dział Przedszkoli, a do jego zadań należał z jednej strony nadzór nad placówkami RTPD, a z drugiej wsparcie kierownictwa i wychowawczyń poprzez szkolenia i konferencje. Przedszkola RTPD przeżywały rozwój, czego przykładem jest rok 1947. Według stanu na dzień 1 stycznia 1947 roku w kraju funkcjonowało 100 przedszkoli, do których uczęszczało 6300 dzieci i pracowało w nich 189 osób personelu pedagogicznego i 150 osób personelu technicznego. Według stanu na dzień 31 grudnia 1947 roku przedszkoli było już 133, dzieci do nich uczęszczających 8100, personelu pedagogicznego 240 i personelu technicznego 190. W 1947 roku finansowanie przedszkoli RTPD odbywało się z kilku źródeł: z Zarządu Głównego – 3 057 000 zł. Z Oddziałów RTPD – 142 743 000 zł, z subwencji władz szkolnych,

²¹⁰ AAN, Ministerstwo Oświaty, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Wydział Przedszkoli. Sprawozdania z wizytacji w okręgu bydgoskim 1951-1953, sygn. 13, *Sprawozdanie z wizytacji przedszkola, Pismo Naczelnika Wydziału Przedszkoli Zarządu Głównego TPD z dnia 14 grudnia 1951 r., Pismo kierowniczki Przedszkola TPD nr 2 przy ul. Piernikarskiej do Zarządu Głównego TPD z dnia 11 stycznia 1952 roku, L. Dz. 797/52.*

²¹¹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z dnia 10 lutego 1949 roku.*

²¹² APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Miasto Toruń. Przedszkola. Stan na 15 czerwca 1949 r., Miasto Toruń, Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51.*

²¹³ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu (KOSP), Przedszkola. Orzeczenia organizacyjne i statuty 1945-50, sygn. 108, *Wykaz przedszkoli TPD czynnych w 1950 r., Wykaz przedszkoli TPD czynnych w 1951 r.*

²¹⁴ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Ewidencja przedszkoli według stanu na dzień 1 marca 1949 roku.*

samorządowych i innych. Koszt utrzymania 1 dziecka w przedszkolu wynosił 1500 zł²¹⁵. Na początku roku szkolnego 1947/48 funkcjonowało w kraju 130 przedszkoli, a na koniec roku już 150. Liczba dzieci wzrosła wówczas z 6 300 do 8 750, a liczba personelu pedagogicznego ze 189 do 240. W większości przedszkoli zajęcia odbywały się w godzinach od 7.30 do 17.00. W czasie wakacji realizowano szkolenia dla wychowawczyń: kursy wakacyjne, kursy wprowadzające w zagadnienia wychowania przedszkolnego, kursy umuzykalnienia. Po zwizytowaniu sześciu województw odbyły się dwudniowe konferencje pedagogiczne zorganizowane przez Dział Przedszkoli Zarządu Głównego RTPD. W programie uwzględniono następujące zagadnienia: hospitacja zajęć w przedszkolu, omówienie przebiegu zajęć, uwagi o wizytowanych przedszkolach oraz referaty wygłaszane przez przedstawicielki Działu Przedszkoli Zarządu Głównego RTPD: organizacja i administracja przedszkola, metodyka wprowadzenia elementu pracy w zajęciach, inscenizacja w przedszkolu, ideologia RTPD w pracy przedszkolnej, zabawy dowolne i zajęcia w ogrodzie, referat polityczny, teatr. W konferencjach uczestniczyły wizytatorki i instruktorki wychowania przedszkolnego władz szkolnych, władz samorządowych i RTPD oraz wychowawczynie przedszkoli RTPD poszczególnych województw²¹⁶.

W pierwszych latach po wojnie pozytywnym faktem był wzrost liczby przedszkoli, jednak nie we wszystkich stan bazy lokalowej i wyposażenia zadawała. Według stanu na dzień 31 grudnia 1947 roku nie wszystkie lokale nadawały się do użytku ponieważ były ciasne, ciemne, bez szatni i ogródka. Brakowało pomocy naukowych, zabawek, sprzętu, urządzeń terenowych. Ponadto, w większości przedszkoli pracowały osoby z niepełnymi kwalifikacjami, co powodowało niski poziom pracy przedszkoli. Niedobór wychowawczyń powodował, że w przedszkolach funkcjonujących od godziny 8.00 do 17.00 wychowawczynie pracowały bez zmiany. Przedszkola RTPD były placówkami świeckimi dla dzieci w wieku od trzech do siedmiu lat. Koszt utrzymania dziecka w przedszkolu w 1947 roku wynosił 1500 zł. Źródłem finansowania przedszkoli była między innymi subwencja władz szkolnych i samorządu²¹⁷. Przedszkola RTPD w kolejnym roku sprawozdawczym 1948 ponownie zaznaczyły swój wzrost

²¹⁵ AAN, Ministerstwo Oświaty, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Dział Przedszkoli. Sprawozdania opisowe i statystyczne, plan pracy. Sprawozdania z konferencji wychowawczyń przedszkoli 1948-1949, sygn. 11, *Sprawozdanie z Działu Przedszkoli Zarządu Głównego za rok 1947*.

²¹⁶ AAN, Ministerstwo Oświaty 7748, Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Dział przedszkoli, Sprawozdania opisowe i statystyczne, plan pracy. Sprawozdania z konferencji wychowawczyń przedszkoli, 1948-1949, sygn. 11, *Sprawozdanie z działalności RTPD w zakresie akcji przedszkolnej w roku szkolnym 1947/48*.

²¹⁷ AAN, Ministerstwo Oświaty 7748, Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Dział przedszkoli, Sprawozdania opisowe i statystyczne, plan pracy. Sprawozdania z konferencji wychowawczyń przedszkoli, 1948-1949, sygn. 11, *Sprawozdanie z Działu Przedszkoli Zarządu Głównego RTPD za rok 1947*.

liczbowy. W styczniu 1948 roku funkcjonowały w kraju 133 przedszkola: 73 jednooddziałowe, 46 dwuoddziałowych, 11 trzyoddziałowych i 3 czterooddziałowe. Na dzień 1 października 1948 roku stan przedszkoli wynosił 150, a wśród nich zmniejszyła się liczba przedszkoli jednooddziałowych z 73 do 52, a zwiększyła liczba przedszkoli dwuoddziałowych z 46 do 73 i trzyoddziałowych z 11 do 18. Liczba przedszkoli czynnych od godziny 9.00 do 14.00 zmniejszyła się z 83 do 81, natomiast czynnych od godziny 7.00 do 17.00 zwiększyła się z 50 do 69.

O potrzebie opieki przedszkolnej świadczyła także zwiększona liczba dzieci uczęszczających do placówek RTPD – z 8100 w styczniu 1948 roku do 9252 w październiku 1948 roku. Przybyło osób z pełnymi kwalifikacjami (ukończone seminarium dla wychowawczyń przedszkoli) z 65 do 76 i z niepełnymi kwalifikacjami (ukończone kursy pedagogiczne) ze 105 do 202, a zmniejszyła się liczba osób bez kwalifikacji z 70 do 52. Ogółem w styczniu 1948 roku pracowało w przedszkolach 240 osób, a w październiku liczba ta zwiększyła się do 330. Kolejnym dobrym zjawiskiem był przyrost lokali przedszkolnych dostosowanych do potrzeb – z 68 w styczniu do 111 w październiku. Poprawiło się także wyposażenie przedszkoli w sprzęt, pomoce naukowe i zabawki²¹⁸.

Okręg bydgoski w roku szkolnym 1947/48 prowadził 19 przedszkoli, w tym 7 przedszkoli jednooddziałowych i 12 przedszkoli dwuoddziałowych w następujących miejscowościach:

Bydgoszcz	- dziewięć przedszkoli;
Inowrocław	- jedno przedszkole;
Aleksandrów Kujawski	- jedno przedszkole;
Chełmno	- jedno przedszkole;
Ciechocinek	- jedno przedszkole;
Grudziądz	- dwa przedszkola;
Toruń	- dwa przedszkola;
Rypin	- jedno przedszkole;
Włocławek	- jedno przedszkole.

Ogółem do przedszkoli okręgu bydgoskiego uczęszczało 1162 dzieci, a pracowało w nich 70 osób (4 osoby z pełnymi kwalifikacjami, 25 osób z niepełnymi kwalifikacjami, 10 osób bez

²¹⁸ AAN, Ministerstwo Oświaty 7748, Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Dział przedszkoli, Sprawozdania opisowe i statystyczne, plan pracy. Sprawozdania z konferencji wychowawczyń przedszkoli, 1948-1949, sygn. 11, *Sprawozdanie z Działu Przedszkoli Zarządu Głównego RTPD za okres 1 stycznia 1948 do 1 października 1948.*

kwalifikacji i 31 pracowników fizycznych). Warunki lokalowe w większości przedszkoli (16) dobre, a w pozostałych trzech zróżnicowane. We wszystkich przedszkolach występował niedobór w sprzęcie i pomocach dydaktycznych. Większość przedszkoli (13) była objęta opieką lekarską²¹⁹.

Dział Przedszkoli Zarządu Głównego RTPD zajmował się wizytowaniem przedszkoli, instruowaniem personelu, organizowaniem konferencji wojewódzkich w celu podniesienia poziomu pracy przedszkoli, załatwianiem spraw z władzami szkolnymi, prowadzeniem kancelarii, pisaniem sprawozdań z pracy Działu, gromadzeniem materiału i pisaniem instrukcji dla przedszkoli. Natomiast Dział Szkoleń Zarządu Głównego RTPD prowadził szkolenia dla wychowawczyń przedszkolnych. Niektóre wychowawczynie szkoliły się na wieczornych semestralnych kursach organizowanych przez poszczególne kuratoria. Sytuacja taka dotyczyła na przykład Warszawy, Łodzi, Torunia, Białostoku czy Bydgoszczy. W Dziale Przedszkoli pracowały dwie lub trzy instruktorki²²⁰, a zadania realizowały zgodnie z planami pracy Działu opracowywanymi na podstawie ramowego planu pracy Działu Przedszkoli. W ramowym planie pracy na rok 1949 zaplanowano 91 całodniowych wizytacji przedszkoli w województwie łódzkim, bydgoskim, wrocławskim, poznańskim, gdańskim, olsztyńskim, białostockim i kieleckim. Ponadto, zaplanowano konferencje dla wychowawczyń przedszkoli w ośmiu województwach i opracowanie sześciu instrukcji do pracy z dziećmi (Na Święto Pracy, Święto Przyjaźni Polsko – Radzieckiej, Święto Grudniowe – Górnika, urodziny Józefa Stalina, Choinka, Święto Matki, ustalenie norm odpłatności za wyżywienie dzieci w przedszkolach i inne)²²¹. Dział Przedszkoli współpracował także z Ministerstwem Oświaty w zakresie ustalenia programu szkoleń pracowników i planowania pracy w przedszkolach. W planie pracy uwzględniano współpracę kół rodzicielskich, czynnika partyjnego i społecznego z przedszkolem, a także wypracowanie zasad otwierania nowych przedszkoli.

Plany pracy Działu Przedszkoli na początku lat pięćdziesiątych zawierały zadania podstawowe, do których należało nadzorowanie przedszkoli, zadania instrukcyjno-metodyczne (wzbogacenie biblioteczek pedagogicznych, opracowanie dziennika spostrzeżeń o dzieciach,

²¹⁹ AAN, Ministerstwo Oświaty 7748, Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Dział Przedszkoli, Sprawozdania z wizytacji przedszkoli 1946 – 1949, sygn. 12, *Sprawozdanie z delegatury bydgoskiej 1947/48*.

²²⁰ AAN, Ministerstwo Oświaty 7748, Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Dział Przedszkoli, Sprawozdania opisowe i statystyczne, plan pracy. Sprawozdania z konferencji wychowawczyń przedszkoli, 1948-1949, sygn. 11, *Sprawozdanie z Działu Przedszkoli Zarządu Głównego RTPD za okres 1 stycznia 1948 do 30 czerwca 1948; Sprawozdanie z Działu Przedszkoli Zarządu Głównego RTPD za okres 1 stycznia 1948 do 1 października 1948*.

²²¹ Dobór świąt i rocznic, które miały być upamiętnione nie był przypadkowy i wpisywał się w stalinowską praktykę tego okresu. Szerzej: P. Osęka, *Rytuały stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944-1956*, Warszawa 2007.

zaopatrzenie przedszkoli w teksty do teatrzyków), zadania organizacyjno-administracyjne (kontrola budżetu, miesięczna ewidencja, rozesłanie książek i fotografii do przedszkoli, rozdzielniki zasiłków jednorazowych i miesięcznych), konferencje dla kierowniczek i wychowawczyń przedszkoli, wizytacje przedszkoli w kraju.

Plan wyjazdów w ramach wizytacji przedszkoli w pierwszym kwartale 1953 roku przewidywał następujące wizytacje:

w styczniu – Kraków, Katowice, Wrocław, Poznań;

w lutym – Kraków, Białystok, Lublin, Zielona Góra, Bydgoszcz, Gdańsk, Szczecin;

w marcu – Rzeszów, Katowice, Łódź, Poznań, Kielce, Opole, Olsztyn.

W październiku 1953 roku zrealizowano 27 wizytacji, z tego 8 w Warszawie, w miesiącu listopadzie 14 wizytacji, a w grudniu 4.

Poza wizytacjami organizowano konferencje, które były formą wsparcia personelu pedagogicznego. Na jednej z konferencji w czwartym kwartale 1952 roku przedstawiona tematyka dotyczyła: mowy ojczystej w realizacji socjalistycznego wychowania, poznawanie przyrody w kształtowaniu naukowego światopoglądu i wykorzystanie kukiełek w pracy z dziećmi. Na konferencji (120 uczestników) w listopadzie 1953 roku dla miasta Warszawy i województwa warszawskiego przedstawiono następujące zagadnienia: referat ideologiczny, referat pt. „Ekonomiczne problemy socjalizmu w ZSRR”, hospitacje przedszkoli warszawskich, mowa ojczysta – kształtowanie uczuć patriotycznych, umuzykalnienie. W czwartym kwartale 1953 roku zrealizowano 5 kursokonferencji. w listopadzie zrealizowano konferencję z następującym programem: aktualne zadania przedszkoli w świetle VII Plenum, o moralności socjalistycznej, kształtowanie moralności socjalistycznej poprzez ojczystą oraz zajęcia praktyczne z kukielkami. Sprawozdania z nich podpisywał Kierownik/Naczelnik Wydziału Przedszkoli (1948 – M. Minasiewicz, 1952 – M. Pięcińska)²²².

²²² AAN, Ministerstwo Oświaty 7748, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Wydział przedszkoli, plany pracy, sprawozdania z działalności 1949 -1953, sygn. 9, *Plan pracy Wydziału Przedszkoli na III kwartał 1952; Plan pracy Wydziału Przedszkoli na IV kwartał 1952; Plan pracy na I kwartał 1953, Sprawozdanie opisowe za IV kwartał 1953 roku Wydziału Przedszkoli Zarządu Głównego TPD.*

Tabela 5. Stan liczbowy przedszkoli TPD w latach 1949-1950

Lp	Województwo	Liczba przedszkoli i dzieci XII.1949		Liczba przedszkoli i dzieci XII 1950				Przedszkola według stopnia organizacji XII 1950 roku						Przedszkola miejskie XII 1950		Przedszkola wiejskie XII. 1950
		l. plac.	l. dzieci	użyto	przyb.	l. plac.	l. dzieci	1 oddz.	2 oddz.	3 oddz.	4 oddz.	5 oddz.	6 oddz.	ogółem	gdzie są szkoły TPD	ogółem
1	Białystok	3	433	-	2	11	798	1	5	5	-	-	-	9	7	2
2	Bydgoszcz	47	2405	3	11	55	2929	33	13	7	1	-	1	29	16	26
3	Gdańsk	14	769	-	13	27	1516	13	7	5	2	-	-	12	12	15
4	Katowice	48	3071	15	8	41	3059	10	17	8	6	-	-	35	29	6
5	Kielce	20	914	3	18	35	1435	24	9	2	-	-	-	15	9	20
6	Koszalin	-	-	-	31	31	1365	20	6	5	-	-	-	11	7	20
7	Kraków	73	2943	-	12	85	3714	54	19	10	2	-	-	28	18	57
8	Lublin	12	880	-	12	24	1237	15	3	6	-	-	-	11	11	13
9	Łódź	64	2713	11	7	60	3052	43	5	6	6	-	-	16	10	44
10	Olsztyn	4	242	-	7	11	590	6	3	-	1	1	-	5	1	6
11	Opole	-	-	-	20	20	1023	11	7	-	1	1	-	9	3	11
12	Poznań	39	2062	12	10	37	2100	21	8	5	3	-	-	8	11	19
13	Rzeszów	6	296	-	5	11	448	8	3	-	-	-	-	5	1	6
14	Szczecin	42	1911	38	17	21	1153	14	2	4	1	-	-	9	3	12
15	Warszawa	39	1346	-	8	47	1679	35	8	3	1	-	-	9	4	38
16	Wrocław	29	1647	3	10	36	2373	17	10	7	2	-	-	19	8	17
17	Zielona Góra	-	-	-	6	6	428	1	4	1	-	-	-	5	3	1
18	m. Łódź	14	949	-	1	15	1229	-	7	7	1	-	-	15	15	-
19	m. W-wa	6	549	-	1	7	660	-	3	1	2	-	1	7	7	-
Razem		466	23130	85	199	580	30788	326	139	82	29	2	2	267	175	313

Źródło: AAN, Ministerstwo Oświaty 7748, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Wydział Przedszkoli, sygn. 9, plany pracy, sprawozdania z działalności 1949 -1953.

Tabela 6. Stan liczbowy przedszkoli TPD w latach 1951-1952

Lp.	Wojew.	1951												1952											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1.	Białystok	11	11	11	11	11	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	9	9	9	9	
2.	Bydgoszcz	55	55	55	55	56	44	44	44	30	30	30	30	28	28	28	28	28	27	27	26	26	26	26	
3.	Gdańsk	27	27	27	27	27	27	27	27	16	16	16	16	18	18	18	18	18	18	18	26	26	26	26	
4.	Katowice	41	41	41	-	41	41	40	40	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	35	36	35	35	
5.	Kielce	35	35	36	36	36	36	36	36	18	17	18	18	18	18	18	18	18	18	18	17	17	17	17	
6.	Koszalin	31	31	30	27	27	27	11	11	11	10	11	11	11	11	11	11	11	11	11	14	14	14	14	

Lp.	Wojew.	1951												1952											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
7.	Kraków	85	83	83	83	83	83	83	83	26	31	33	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	
8.	Lublin	24	24	24	24	25	25	25	25	15	16	16	16	16	16	16	16	17	17	17	17	17	17	17	
9.	Łódź	60	60	60	59	59	59	59	59	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	18	18	18	18	
10.	Olsztyn	11	11	11	11	12	11	11	11	5	6	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	
11.	Opole	20	20	20	20	22	20	20	20	15	15	15	15	15	15	15	16	16	16	16	16	14	13	13	
12.	Poznań	37	37	39	40	40	40	40	40	21	22	20	20	20	20	20	20	20	20	20	22	22	22	22	
13.	Rzeszów	11	11	11	11	11	11	11	11	5	5	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	10	10	10	

	Woj. cw.	1951												1952											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
14.	Szczecin	21	21	21	21	19	17	17	17	8	9	8	8	8	8	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
15.	Warszawa	42	42	39	39	33	34	33	33	10	11	11	11	9	9	9	9	9	9	9	9	11	11	11	11
16.	Wroclaw	36	36	36	36	36	35	34	34	16	18	20	20	21	21	21	22	21	22	22	24	25	26	26	26
17.	Zielona G.	6	6	6	6	6	6	6	6	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	8	8	8	8
18.	Lódź m.	15	15	15	15	15	15	15	15	16	16	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	20	20	20	20
19.	Warszawa m	7	8	8	8	8	9	9	10	11	12	19	13	17	17	18	18	19	19	19	19	21	21	22	22
Razem		572	576	573	570	570	564	548	529	529	285	298	313	309	309	318	310	311	311	311	312	338	339	339	339

Opracowanie własne na podstawie materiałów AAN.

Do września 1952 roku liczba przedszkoli TPD wynosiła od 576 do 529, a od października 1951 liczba ta zdecydowanie zmalała do 285. Był to czas, w którym przedszkola TPD przekazywano Wydziałom Oświaty. Największy spadek przedszkoli nastąpił na obszarach wiejskich. Na wsiach zamykano przedszkola z powodu niskiej frekwencji dzieci, na przykład w marcu 1951 roku zamknięto 6 przedszkoli w powiecie warszawskim w miejscowościach: Józefów, Kobiałka, Łosia Wólka, Zielonka i Skrzyszew. Placówki wiejskie w 1951 roku także przekazywano Wydziałom Oświaty, na przykład w kwietniu przekazano przedszkola w Kełpinie powiat Kołobrzeg, Miastku powiat Drętyń, Linowie powiat Drawsko. W maju przekazano 7 przedszkoli, w czerwcu 17, w tym 12 w województwie bydgoskim (między innymi w Rucewie, Zbożu, Warszewicach, Ślesinie, Maksymilianowie, Okoninie, Lisnowie, Linowie, Choceniu, Starym Brześciu, Tucholi), w lipcu 18. Najwięcej przedszkoli wiejskich Wydziały Oświaty przejęły we wrześniu 1951 roku bo aż 253. Najwięcej w Krakowie – 44, Łodzi – 44, Warszawie – 23. Na terenie województwa bydgoskiego Wydziałom Oświaty przekazano 14 przedszkoli. W styczniu 1952 roku w bydgoskim przekazano dwa przedszkola w Bydgoszczy przy ulicy Hanki Sawickiej i Nakielskiej. W sierpniu 1952 roku w województwie bydgoskim przekazano Wydziałowi Oświaty przedszkole miejskie w Ciechocinku, a we wrześniu tegoż samego roku Przedszkole Miejskie nr 6 w Toruniu przy ulicy Krasieńskiego 72.

We wrześniu 1952 roku sytuacja była nieco inna ponieważ ubywały przedszkola, a z drugiej strony powstawały nowe przedszkola TPD. W województwie bydgoskim ubył przedszkola TPD w Aleksandrowie Kujawskim, Brodnicy, Bydgoszczy przy ulicy Jackowskiego i Toruńskiej oraz Wąbrzeźnie. Natomiast nowe przedszkola TPD zyskało w Chełmży, Chojnicach, Toruniu przy ulicy Krasieńskiego 72, Włocławku przy ulicy Świerczewskiego, Grudziądzu przy ulicy Słowiańskiej. Należy podkreślić, że wyżej wymienione przykłady dotyczą znaczących zmian, ale były także sytuacje w poszczególnych miesiącach powstawania pojedynczych przedszkoli lub nieznacznego ubywania tych placówek.

Przedszkole „Caritas” na Podgórzu przy ulicy Wyrzyska 3 prowadziły siostry ze Zgromadzenia Córek Matki Bożej Bolesnej (Serafitki)¹. Przedszkole zostało

¹ Obecność Serafitek w Toruniu datuje się na 1926 rok i jest wynikiem prośby proboszcza parafii św. św. Piotra i Pawła ks. Józefa Domachowskiego (Archiwum Parafii św. Piotra i Pawła na Podgórzu, *Spis kapłanów pracujących na terenie parafii św. św. Piotra i Pawła w Toruniu – Podgórzu od 1900 r.*). Arcybiskup gnieźnieński w piśmie z dnia 22 kwietnia 1926 roku wyraził zgodę na przyjęcie sióstr do parafii. Powstała nowa wspólnota na Podgórzu sióstr Serafitek a siostrą przełożoną została s. Irena Laskowska. Cztery siostry otrzymały mieszkanie i pomieszczenie na ochronkę w budynku nieczynnej szkoły należącej do miasta. Następną przełożoną została siostra Baptysta Rychert a w roku 1933 siostra Romualda Bagsik. W kolejnych latach budynek z powrotem przeznaczono na szkołę a ówczesny kierownik szkoły Wiśniewski dał siostronom pokój na strychu. Ochronkę natomiast przeniesiono do prywatnego domu przy ulicy Poznańskiej. Siostry

zatwierdzone przez władze oświatowe 5 lutego 1946 r.² Źródłem utrzymania przedszkola była subwencja Inspektoratu szkolnego, środki finansowe z Caritasu i Miejskiej Komisji Opieki Społecznej. Z karty ewidencyjnej przedszkola wynika, że już w 1945 roku do przedszkola uczęszczały 4 roczniki dzieci, ogółem 116 dzieci, w tym 54 chłopców i 62 dziewczynki. Dzieci urodzonych w 1940 roku uczęszczało 42, urodzonych w 1941 i 1942 po 34 i urodzonych w 1943 – 6. W kolejnych latach ogólna liczba dzieci wynosiła odpowiednio: w 1946 roku – 118 dzieci, w 1947 roku – 113 dzieci i w 1948 roku – 96 dzieci. W skład placówki wchodziły dwie sale zajęć (30,50 m² i 32,50 m²) i dwie sale zabaw (32,50 m² i 40 m²), a ponadto szatnia, umywalnia i ustępy. W przedszkolu ogółem zorganizowano dwa oddziały dzieci z wykorzystaniem sześciu izb. Stan urządzeń w przedszkolu oceniany był jako dobry, a stan wyposażenia i zabawek jako dostateczny. Na początku 1946 roku kierowniczką przedszkola była s. Reginalda Konieczna, a wychowawczynią s. Gertruda Dypoldt (w roku szkolnym 1946/47 i 1947/48), od 1 września 1946 r. kierowniczką została s. Stanisława Sasówna, która sprawowała tę funkcję także w kolejnym roku szkolnym 1947/48³. W roku szkolnym 1948/49 kierowniczką zostaje s. Elżbieta Żurek, a s. Stanisława Sasówna przeszła na stanowisko wychowawczynie. W przedszkolu pracowała także woźna. Dzieci objęte były opieką lekarza z Ośrodka Zdrowia, który przychodził do przedszkola raz na kwartał. Przedszkole zapewniało dzieciom jeden posiłek składający się z zupy i pieczywa⁴.

Placówka sióstr Serafitek na Podgórzu miała bardzo bogatą tradycję⁵. Zanim powstało przedszkole jeszcze w okresie międzywojennym siostry ze Zgromadzenia Córek Matki Bożej Bolesnej prowadziły ochronkę, której przełożoną była s. Irena Laskowska. W dniu 2 maja 1926 roku na ul. Wyrzyska 30 otwarto ochronkę na 100 dzieci pod wezwaniem Maryi Panny Niepokalanej. Zainteresowanie przekroczyło możliwości lokalowe ponieważ w pierwszym dniu do ochronki przyszło 180 dzieci przy dwóch salach obliczonych na 50 dzieci. Dwiema grupami dzieci opiekowały się s. Adolfina Czaplicka i s. Irena Laskowska, a zajęciami domowymi i kuchnią zajmowała się s. Ludwika Dymała. Ze względu na dużą ilość dzieci

same opłacały ten lokal. Dzięki staraniom sióstr i pomocy Komitetowi honorowemu zakupiono parcelę od miasta i ostatecznie wybudowano dom przy ulicy Wyrzyskiej 3/5 a otwarcie i poświęcenie przez ks. Proboszcza Domachowskiego nastąpiło 10 grudnia 1935 roku. Źródło: Archiwum Prowincji Poznańskiej Sióstr Serafitek (APPSS), Kronika Domu Zakonnego ss. Serafitek Filia Toruń - Podgórz ul. Wyrzyska 3/5).

² Orzeczenie organizacyjne Kuratorium Oświaty z dnia 5 lutego 1946 roku Nr I.3832/46.

³ APT Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Karta ewidencyjna przedszkola, Spis kierowniczek i wychowawczyń przedszkola, Miasto wydzielone: Toruń, stan z dnia 1.II.1946 r., Dane dotyczące przedszkoli obwodu toruńskiego wg stanu z dnia 20 lutego 1947 r.*

⁴ APT Inspektora szkolny w Toruniu, Formularze statystyczno-organizacyjne przedszkoli 1948-1950, sygn. 72, *Formularz statystyczny dla przedszkola na rok szkolny 1949/50.*

⁵ W. Rozykowski, *Wokół początków sióstr Serafitek w Toruniu-Podgórzu*, Rocznik Toruński, T. 30, 2003, s. 217-224.

po dwóch tygodniach na miejsce s. Ludwiki przyjechała siostra Flawiana Dobosz. Dzieci przychodziły do ochronki dwa razy w ciągu dnia od 7.30 do 12.00 i od 14.00 do 17.00. Urządzenie ochronki i mieszkania sióstr było możliwe dzięki pomocy burmistrza, wówczas jeszcze odrębnego od Torunia miasta Podgórz⁶, Tadeusza Webera i Komitetu Opieki nad Dziećmi. Władze miasta także opłacały światło, opał i miesięczne wynagrodzenie sióstr. Ze strony miasta nad ochronką czuwał Komitet Opieki nad Dziećmi. Ochronka w tym budynku funkcjonowała do 1934 roku, gdyż wówczas miasto potrzebowało budynek na potrzeby szkolne. Siostry jednak dalej prowadziły ochronkę choć już mniejszą i w wynajętych pomieszczeniach na ul. Poznańskiej. Siostry podjęły trud budowania nowej ochronki, co nie było łatwe, ale dzięki swojej zaradności została wybudowana. Pieniądze uzyskały między innymi od władz miasta, jako zwrot kosztów poniesionych przez siostry na remont ochronki w pierwszej jej lokalizacji. Ostatecznie nowa siedziba ochronki zaczęła być budowana 23 kwietnia 1935 roku. W październiku 1935 roku budynek przy ul. Wyrzyńska 3/5⁷ był gotowy.

Po wybuchu II wojny światowej siostry Serafitki zostały zmuszone do opuszczenia budynku w dniu 27 października 1939 roku, a dom został zajęty przez partię NSDAP. Po zakończeniu wojny w 1945 roku siostry powróciły do swojego domu przy ul. Wyrzyńska 3 i w krótkim czasie uruchomiły ochronkę, do której zgłosiło się 90 dzieci. Jesienią 1945 roku w domu zakonnym było 5 sióstr Serafitek – siostra Anna jako przełożona i 4 inne siostry. Ochronka została przekształcona na dwuoddziałowe przedszkole ze 120 miejscami. Początkowo przedszkole funkcjonowało pod opieką znajdującego się pod zarządem Kościoła katolickiego Caritas.

Władze komunistyczne po II wojnie światowej, niepewne jeszcze swojej pozycji, początkowo tolerowały tego rodzaju aktywność Kościoła, a wręcz ją niekiedy wspierały. Miało to swoje odzwierciedlenie także w polityce wobec prowadzonych przez Kościół placówek edukacyjnych takich, jak przedszkola czy ochronki, choć polityka ta dość szybko ewoluowała na niekorzyść dla Kościoła i prowadzonych przez niego instytucji⁸. Po umocnieniu się u władzy, zwłaszcza po roku 1947 i sfałszowanych wówczas wyborach do Sejmu Ustawodawczego, realizując założenia doktryny marksistowskiej, w ramach, której religia była

⁶ Podgórz został włączony do Torunia 1 kwietnia 1938 r. Dz.U. 1937 nr 29 poz. 217, Ustawa z dnia 8 kwietnia 1937 r. o zniesieniu miasta Podgórze w powiecie toruńskim, województwa pomorskiego i włączeniu go do miasta Torunia w tymże województwie; M. Potaszewska, *Włączenie Podgórze do Torunia w latach Drugiej Rzeczypospolitej*, Rocznik Toruński 31, 2007, s. 95-120.

⁷ Budynek położony był na dwóch działkach stąd też podawano zamiennie dwa numery siedziby przedszkola ul. Wyrzyńska 3 lub ul. Wyrzyńska 3/5.

⁸ J. M. Wiśniewska, *Przedszkola i ochronki zakonne w świetle polskiego prawa oświatowego w latach 1945-61*, Studia z Prawa Wyznaniowego, 18, 2015, s. 311-333.

„opium dla ludu”, rozpoczęły zwalczanie wszelkich form aktywności Kościoła katolickiego. W pierwszej kolejności uderzono właśnie w Caritas, który został z początkiem roku 1950 przejęty przez państwo⁹. Wpłynęło to na funkcjonowanie przedszkola przy ul. Wyrzyska 3, które w 1950 roku zostało przejęte przez kontrolowane przez władze komunistyczne Zrzeszenie Katolików „Caritas” i ograniczono liczbę dzieci do 70¹⁰. Po wojnie kierowniczkami przedszkola były kolejno: s. Domicjana Żurek (1949-1956), s. Lilioza Ruszczyńska (1956-1959), s. Modesta Tomczak (1959-1962). Wprawdzie walka ze szkolnictwem katolickim w okresie Polski Ludowej rozpoczęła się jeszcze w latach czterdziestych¹¹ i już wówczas nie ominęła także przedszkoli¹², jednak do końcowej rozprawy z placówkami, gdzie jeszcze pozostawały wpływy instytucji kościelnych czy też z nauczaniem religii w szkołach, doszło w okresie ostatecznej laicyzacji szkolnictwa w PRL¹³.

Po, jak się miało okazać, nietrwałej odwilży w relacjach państwo-kościół w okresie Października 1956 r.¹⁴ władze komunistyczne szybko wróciły do zwalczania instytucji kościelnych, ze szczególnym uwzględnieniem oświaty¹⁵. Liczne, wcześniej praktykowane, szykany przybrały sformalizowaną postać w ustawie o rozwoju systemu oświaty i wychowania z 19 sierpnia 1961 r., która m.in. usuwała religię ze szkół w PRL¹⁶. W efekcie tej polityki zabrakło także miejsca dla siostr zakonnych, jako wychowawczyń w przedszkolach¹⁷, nawet gdy te i tak były zarządzane przez władze państwowe¹⁸.

1 sierpnia 1962 roku ostatecznie odebrano siostram przedszkole na Podgórzu łącznie z wyposażeniem i zatrudniono osoby świeckie¹⁹.

⁹ Szerzej: D. Zamiatąła, *Caritas – działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000.

¹⁰ APPSS, Bar Joachim, *Historia domów Zgromadzenia Sióstr Serafitek 1881-1963*, Kraków 1964 (maszynopis), Belchnerowska Barbara, *Historia Domu Zakonnego w Toruniu – Podgórzu Zgromadzenia Córek Matki Bożej Bolesnej (Sióstr Serafitek) w latach 1926-2000*, Gdańsk-Lublin 2002, mps pracy magisterskiej, s. 83.

¹¹ W. Chmielewski, *Początki likwidacji katolickich zakładów opiekuńczo-wychowawczych po drugiej wojnie światowej*, *Wychowanie w Rodzinie*, 2011, 2, s. 321-336.

¹² L. Szuba, *dz. cyt.*, s. 238-266; r. Grzybowski, *Laicyzacja szkoły jako forma walki władzy komunistycznej z Kościołem katolickim i obecnością religii w wychowaniu dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1944-1956*, *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika*, 2016, t. XXV, s. 559-579; W. J. Chmielewski, *Likwidacja szkolnictwa katolickiego w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku*, Kraków 2019, s. 57-86.

¹³ Szerzej: H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944-1961)*, Białystok 1995.

¹⁴ Szerzej: A. Dudek, *Kościół katolicki w Polsce w 1956 roku*, *Polska 1944/45-1989: studia i materiały*, 3 (1997), s. 103-117; J. Żurek, *Kościelny Październik '56*, *Biuletyn IPN* nr 10/2006, s. 69-86.

¹⁵ J. Wiśniewska, *Eliminacja siostr zakonnych z systemu oświaty i wychowania Polski Ludowej*, *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 51, 2014, s. 157-180.

¹⁶ Dz. U. 1961 nr 32, poz. 160.

¹⁷ E. Kaczmarek, *Dlaczego przeszkadzały? Polityka władz partyjno-rządowych wobec żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce w latach 1945-1956*, Warszawa 2007.

¹⁸ J. Wiśniewska, *Eliminacja siostr zakonnych...*, s. 157-180.

¹⁹ APPSS, Bar Joachim, *Historia domów Zgromadzenia Sióstr Serafitek 1881-1963*, Kraków 1964, s. 249, Belchnerowska Barbara, *Historia Domu Zakonnego w Toruniu – Podgórzu Zgromadzenia Córek Matki Bożej*

Rozłożona na raty walka z wpływami Kościoła na wychowanie i edukację młodzieży, przynajmniej jeśli chodzi o edukację w obrębie placówek edukacyjnych, została w ten sposób dopełniona²⁰. W latach osiemdziesiątych siostry starały się o odzyskanie pomieszczeń, kierując prośbę do dyrektora Miejskiego Zespołu Ekonomiczno-Administracyjnego w Toruniu. Ostatecznie władze miasta w dniu 2 kwietnia 1990 roku przeniosły przedszkole do innego budynku²¹.

Zarząd Główny Zrzeszenia Katolików w Warszawie uzgadniał corocznie plan przedszkoli miejskich i wiejskich Caritas na kolejny rok szkolny z Ministerstwem Oświaty – Departamentem Przedszkoli. Najpierw odbywała się konferencja, podczas której omawiano plan, a następnie Ministerstwo go zatwierdzało²². Stan przedszkoli Caritas w 1956 roku obrazuje poniższa tabela.

Tabela 7. Wykaz przedszkoli Caritas w 1955 roku i plan na 1956.

Lp.	Oddział Wojewódzki Caritas	Liczba przedszkoli	Liczba miejsc w przedszkolu zatwierdzone a w 1955 roku	Planowana liczba miejsc w przedszkolu w 1956 rok
1	Białystok	3	250	250
2	Bydgoszcz	6 przedszkoli: Brusy, pow. Chojnice Bydgoszcz, Farna 10 Chojnice, Plac Niepodległości Nakło, 1 Maja 6 Toruń, Podgórz Włocławek, Łazienna 6	60 60 70 60 70 70	60 60 70 60 70 70
3	Gdańsk	10	694	694

Bolesnej (Sióstr Serafitek) w latach 1926-2000, Gdańsk-Lublin 2002, mps pracy magisterskiej, s. 83; Archiwum Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie I, vol.1, sygn. 2688, Położenie kościoła w Polsce 1945-66, pkt. IV „Konfiskaty i wywłaszczenia obiektów materialnych związanych bezpośrednio z działalnością kościoła, Kronika parafii pw. św. Piotra i św. Pawła w Toruniu.

²⁰ P. Środa, *Proces likwidacji kościelnych placówek opiekuńczo-wychowawczych w Polsce w latach 1946-1965*, Studia z Prawa Wyznaniowego, 11, 2008, s. 293-320.

²¹ APPSS, Belchnerowska Barbara, *Historia Domu Zakonnego w Toruniu – Podgórzu Zgromadzenia Córek Matki Bożej Bolesnej (Sióstr Serafitek) w latach 1926-2000*, Gdańsk-Lublin 2002, mps pracy magisterskiej, s. 83 – 84. Kronika Domu Zakonnego ss. Serafitek Filia Toruń-Podgórz, ul. Wyrzyska 3/5.

²² AAN, Ministerstwo Oświaty, Przedszkola Caritas i zakonne, Otwarcie, przekształcenie, upaństwowienie, likwidacje, sieć, wykazy, sprawozdania, wnioski, notatki, interwencje, korespondencja 1954-1957, sygn. 48/14, *Pismo Zarządu Głównego Caritas z dnia 13 czerwca 1955 roku, L. dz. II. A/3829/55 w sprawie planu usług na 1956 rok do Ministerstwa Oświaty Departament Przedszkoli, Pismo Zarządu Głównego Caritas z dnia 16 czerwca 1955 roku, L. dz. II. A/3900/55 do Ministerstwa Oświaty Departament Przedszkoli.*

4	Koszalin	2	140	140
5	Kielce	16	940	970
6	Kraków	104	4965	4965
7	Lublin	11	550	550
8	Łódź m.	18	1300	1300
9	Łódź woj.	4	320	320
10	Olsztyn	3	230	230
11	Opole	3	105	105
12	Poznań	74	4115	4115
13	Przemyśl	42	1670	1855
14	Stalinogród	11	485	485
15	Warszawa m.	21	1355	1355
Razem		328	17509	17724

Zródło: AAN, sygn. 48/14, Ministerstwo Oświaty, Przedszkola Caritas i zakonne, Otwarcie, przekształcenie, upaństwowienie, likwidacje, sieć, wykazy, sprawozdania, wnioski, notatki, interwencje, korespondencja 1954-1957.

W latach czterdziestych XX wieku powstało jeszcze kilka przedszkoli w Toruniu, o których należy wspomnieć. Były to placówki zarządzane przez: MKOS, Leśników, Milicję Obywatelską i drugie Przedszkole RTPD/TPD.

Przedszkole prowadzone przez Miejski Komitet Opieki Społecznej (MKOS) z siedzibą przy ul. 3 maja, a od 1948 roku przy ul. Mickiewicza 24. Komitet działał na terenie Torunia przy ul. 3 maja (obecnie Uniwersytecka) w baraku obok gmachu dawnej Ubezpieczalni Społecznej. Udzielał pomocy w zakresie dożywiania (również przedszkolom), żywienia, pomocy lekarskiej, pomocy odzieżowej, pomocy opałowej. MKOS wydawał w 1945 roku 300 obiadów dziennie dla najuboższych mieszkańców Torunia oraz powracających z obozów i prac przymusowych²³. Był to Oddział Terenowy Centralnego Komitetu Opieki Społecznej (CKOS) powołanego przez PKWN w grudniu 1944 r. Podlegały jemu, budowane wraz z zajmowaniem ziem polskich przez administracje nowej władzy, struktury wojewódzkie, powiatowe i miejskie w postaci Miejskich Komitetów Opieki Społecznej²⁴. Wśród licznych zadań CKOS, do których należał nadzór nad jednostkami terenowymi wyznaczono, tej instytucji prowadzenie

²³ „Robotnik Pomorski” z dnia 7 stycznia 1946 roku; „Robotnik Pomorski” z dnia 3 września 1945 rok.; APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Miejski Komitet Pomocy Działwie Szkolnej i Kształcącej się Młodzieży w Toruniu (Protokoły zebrań, sprawozdania, korespondencja) 1948, sygn. 704, *Pismo Miejskiego Komitetu Pomocy Działwie Szkolnej i Kształcącej Młodzieży z dnia 6 lutego 1948 roku do Miejskiego Komitetu Opieki Społecznej*.

²⁴ P. Grata, *Odbudowa polskiej polityki społecznej w okresie istnienia Rządu Tymczasowego (styczeń-czerwiec 1945)*, UR, Journal of Humanities and Social Sciences, nr 4 (5) 2017, s. 106.

przedszkoli. W grudniu 1945 r. CKOS prowadził już 167 w całej Polsce, opiekując się 11 951 dziećmi²⁵. Toruńskie przedszkole MKOS w lutym 1949 roku liczyło 42 dzieci, w tym 35 dzieci z rodzin robotniczych, jedno z rodziny rolników, dwoje z rodzin pracowników MO i Urzędu Bezpieczeństwa oraz czworo dzieci z rodzin o innych zawodach²⁶. W przedszkolu zatrudniona była jedna osoba z personelu pedagogicznego na etacie Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego (KOSP) – Eugenia Janczarska. Przedszkole było otwarte od 9.00-14.00, obowiązująca tygodniowa liczba godzin nauczania i obowiązujący wymiar godzin nauczania wynosił 30²⁷. Dzięki pomocy MKOS dzieci w przedszkolach spożywały leguminę i chleb z masłem. Otrzymywały także zupę mleczną i od czasu do czasu cukierki²⁸.

Przedszkole prowadzone przez Milicję Obywatelską zlokalizowane było przy ulicy Bydgoskiej i należało do najmniejszych przedszkoli, bo uczęszczało do niego 16 dzieci. Były to dzieci z rodzin pracujących w Milicji Obywatelskiej i Urzędzie Bezpieczeństwa. Przedszkole wyróżniało się na tle pozostałych tym, że dzieci były objęte stałą, a nie doraźną jak w większości placówek, opieką lekarską. W sposób szczególny uczęszczające do niego dzieci były także traktowane w zakresie wyżywienia. Tylko w przedszkolu prowadzonym przez MO i w Przedszkolu Wojskowym (WSArt.) dzieciom serwowano aż trzy posiłki dziennie. W pozostałych 20 funkcjonujących w tym czasie placówkach dzieci były dożywiane o wiele skromniej, raz, względnie dwa razy w czasie pobytu w przedszkolu. Było to elementem systemowego uprzywilejowania w Polsce Ludowej tych grup zawodowych (w szczególności wojsk i służb bezpieczeństwa), które pełniły w państwie szczególną rolę, wspierając zbrojnie partię w utrzymywaniu się u władzy²⁹. W propagandzie podkreślano wsparcie dla rodzin milicyjnych, m.in. przez opiekę nad dziećmi funkcjonariuszy w przedszkolach³⁰. W przedszkolu zatrudniona była jedna osoba z kadry pedagogicznej – Irena Kadłubowska. Placówka czynna była w godzinach 8.00-15.00³¹.

²⁵ M. Wiśniewska, *Przedszkola Polski „ludowej”...*, s. 206.

²⁶ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z lutego 1949 roku; tamże: Przedszkola Toruń, stan na dzień 15 czerwca 1949 r.; tamże: Ewidencja przedszkoli według stanu na 1 marca 1949 roku.*

²⁷ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Ewidencja przedszkoli według stanu na dzień 1 marca 1949 roku.*

²⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Informacje, Komunikaty i obwieszczenia zgłaszane przez Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki do opublikowania w lokalnej prasie 1949, sygn. 669, *Notatka.*

²⁹ P. Mayer, *Milicja Obywatelska 1944–1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy*, Olsztyn 2004.

³⁰ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Koła Rodzin Milicyjnych – powstanie, organizacja i praca propagandowa*, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, 2017, 1(2), s. 39.

³¹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z lutego 1949 roku; Przedszkola Toruń, stan na dzień 15 czerwca 1949 r.; Ewidencja przedszkoli według stanu na 1 marca 1949 roku.*

Przedszkole Związku Zawodowego Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego Oddział Toruń mieściło się przy ulicy Mickiewicza w budynku bardzo słabo nadającym się do swoich zadań. Przedszkole zalegalizowały władze oświatowe 12 stycznia 1948 r.³² Personel pedagogiczny placówki stanowiły dwie osoby będące na etatach Kuratorium (Urszula Kutzówna, Zuzanna Wojdyło). Placówka składała się z 12 pomieszczeń, w tym sali zajęć dla młodszych dzieci (powierzchnia 31,04 m²), sali zajęć dla starszych dzieci (35,45 m²), pokoju gimnastycznego (22,67 m²), kuchni, toalet, szatni i innych. Liczba miejsc w sali wynosiła 30, choć w rzeczywistości w grupie starszej przekroczono ten stan o 9 osób, a w grupie młodszej o jedną. Dzieci uczęszczały na jedną zmianę w godz. 8.00-15.00. Obowiązujący tygodniowy wymiar godzin nauczania wynosił 28 dla jednej wychowawczynie i 30 dla drugiej. Ponadto, na prośbę rodziców wychowawczynie pracowały w nadgodzinach (12 i 14 nadgodzin). W 1949 roku liczba dzieci wynosiła 64 (8 z rodzin rzemieślniczych i 54 wojskowych). Dzieci spożywały dwa posiłki w ciągu dnia i były objęte stałą opieką lekarską³³. W lutym 1949 roku do przedszkola uczęszczało 67 dzieci (8 robotników, 5 nauczycieli, 5 kupców, 40 urzędników i 9 innych zawodów)³⁴. W pierwszym kwartale 1950 roku do przedszkola uczęszczało 80-86 dzieci, w tym 36-40 chłopców i 40-48 dziewczynek. Opieka była prowadzona w dwóch oddziałach przez dwie wychowawczynie, z których jedna była jednocześnie kierowniczką przedszkola³⁵.

W lutym 1949 roku liczba przedszkoli na terenie miasta wzrosła do 21, w tym 8 przedszkoli miejskich i 13 przedszkoli innych podmiotów³⁶.

Z początkiem roku szkolnego 1947/48 otwarto nową placówkę **Przedszkole Miejskie nr 7** przy ulicy Droga Treposka 19/23. Zapisy dzieci przyjmowano w dniach 21-23 sierpnia 1947 roku. Pierwszeństwo miały dzieci w wielu od 4-7 lat, w przypadku wolnych miejsc mogły

³² Orzeczenie organizacyjne Kuratorium Oświaty z dnia 12 stycznia 1948 r. Nr I-53305/47.

³³ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Formularze statystyczno-organizacyjne przedszkoli 1948-1950, sygn. 72, *Karta inwentaryzacyjna budynków i lokali szkół, stan z dnia 1.11.1948 r., Przedszkola miasto Toruń, stan na 15 czerwca 1949 r.*

³⁴ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Karta ewidencyjna przedszkola, Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z lutego 1949 roku, Ewidencja przedszkoli według stanu na 1 marca 1949 roku.*

³⁵ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1950 r., sygn. 640, *Przedszkole Związku Zawodowego Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego Oddział Toruń.*

³⁶ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z lutego 1949 r.*, Przedszkole Miejskie nr 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, przedszkole PZPR, RTPD nr 1, RTPD nr 2, Związku Zawodowego Kolejarzy, Związku Zawodowego Pracowników Leśnych, MKOS, Caritas, Państwowe, Milicji Obywatelskiej, Ligii Kobiet CWAart. „Nasza Przyszłość”, Ligii Kobiet OSA „Promyk”, Przedszkole Towarzystwa Ogródków Działkowych, Przedszkole przy Cegielni i Klinkierni.

być przyjęte dzieci poniżej czwartego roku życia³⁷. w 1946 roku Wydział Oświaty i Kultury Miasta Torunia pozyskał na potrzeby przedszkola murowany budynek na terenach Banku Rolnego przy ul. Targowej. Ponieważ budynek wymagał remontu, w celu wsparcia finansowego gminy, odbyła się konferencja z dyrektorami sąsiadujących fabryk, którzy zadeklarowali pomoc. Miasto zaplanowało, aby przedszkole obsługiwało dwa okręgi szkolne – Mokre i Jakubskie Przedmieście³⁸. Prace remontowe przedszkola przebiegały w szybkim tempie i obejmowały szeroki zakres: prace dekarские, murarskie, stolarskie, ciesielskie, instalacyjno-elektryczne. Duży wkład pracy wniosło Koło Rodzicielskie z Prezesem inż. Kadlecem na czele³⁹. W trzecim kwartale 1947 roku przedszkole prowadziło zajęcia w miesiącu wrześniu dla 84 dzieci, w tym 35 chłopców i 46 dziewczynek, w dwóch grupach i przy zatrudnieniu dwóch wychowawczyń. Kierowniczką placówki była Irena Rosińska⁴⁰. W czwartym kwartale 1947 roku liczba przedszkolaków kształtowała się na podobnym poziomie 82-83, w tym 44 chłopców i 39 dziewcząt⁴¹. W roku 1948 odnotowano zwiększającą się liczbę dzieci w poszczególnych kwartałach: pierwszy kwartał 1948 – 88-90 dzieci, w tym 47-48 chłopców i 41-42 dziewczynek⁴², drugi kwartał 1948 – ta sama liczba dzieci 88-90, w tym 46-51 chłopców i 37-44 dziewczynek⁴³, czwarty kwartał 1948 rok – 92-95 dzieci, w tym

³⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Informacje, Komunikaty i obwieszczenia zgłaszane przez Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki do opublikowania w lokalnej prasie 1949, *Notatka*, sygn. 669; APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Miesięczne sprawozdania z działalności Wydziału Oświaty i Kultury, *Sprawozdanie Wydziału Oświaty i Kultury za miesiąc sierpień 1947 r.*, sygn. 620. W dokumentach archiwalnych w różnych wykazach przedszkoli pojawia się zamiennie adres Przedszkola nr 7 przy ul. Targowej i przy ul. Droga Treposka (pisownia Trepowska – Treposka zamienna) a także Przedszkole 7/9 (np. APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], *Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51*, sygn. 71, APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Miesięczne sprawozdania z działalności Wydziału Oświaty i Kultury, *Sprawozdanie Wydziału Oświaty i Kultury za miesiąc sierpień 1947 r.*, sygn. 620). Przedszkole nr 7 przy ul. Droga Treposka funkcjonowało do czasu jego likwidacji w roku 1992 i rozpoczęcia pod tym samym adresem choć nazwa ulicy z pisownią Droga Trzeposka 19/23 działalności Przedszkola Niepublicznego Bim Bam Bino.

³⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Miesięczne sprawozdania z działalności Wydziału Oświaty i Kultury, sygn. 619, *Sprawozdanie Wydziału Oświaty i Kultury za miesiąc październik 1946*.

³⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Miesięczne sprawozdania z działalności Wydziału Oświaty i Kultury, sygn. 619, *Sprawozdanie Wydziału Oświaty i Kultury za miesiąc listopad 1946*.

⁴⁰ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1947 r., sygn. 630, *Przedszkole Miejskie nr 7, Statystyka szkolna za III kwartał 1947 r.*

⁴¹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1947 r. 1947-1948, sygn. 631, *Przedszkole Miejskie nr 7, Statystyka szkolna za IV kwartał 1947 r.*

⁴² APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1948r. 1947-1948, sygn. 632, *Przedszkole Miejskie nr 7, Statystyka szkolna za I kwartał 1948 r.*

⁴³ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1948 r. 1947-1948, sygn. 633, *Przedszkole Miejskie nr 7, Statystyka szkolna za II kwartał 1948 r.*

50-52 chłopców i 42-43 dziewczynek. Kierowniczką placówki była w tym czasie Irena Rosińska – Jaskowska⁴⁴. W 1948 roku wykonano ogrodzenie przedszkola parkanem o długości 200 metrów bieżących i koszcie 17 000 zł przy współpracy Komitetu Opieki Rodzicielskiej⁴⁵.

W roku szkolnym 1948/49 w placówce zatrudnione były dwie osoby personelu pedagogicznego: kierowniczka – Irena Jaskowska i wychowawczynie Leokadia Litwińczuk⁴⁶. W pierwszym kwartale 1949 roku liczba dzieci wzrosła do 97, w tym 55 chłopców i 42 dziewczynek, kierowniczką była Krystyna Lassota⁴⁷. W lutym 1949 roku do przedszkola uczęszczało 93 dzieci, w tym 45 z rodzin robotniczych, 11 z urzędników, troje nauczycielskich, po dwoje kupieckich, rolników i zawodów wolnych oraz siedmioro z rodzin innych zawodów⁴⁸. Według stanu na dzień 1 marca 1949 roku kierowniczką przedszkola była Krystyna Lassota, a wychowawczynią Danuta Gaworowska. Przedszkole zostało zatwierdzone przez władze oświatowe 22 listopada 1947 r.⁴⁹ Czynne było w godzinach od 8.00 do 15.00. Tygodniowa liczba godzin nauczania dla personelu pedagogicznego wynosiła 42-44, obowiązujący wymiar godzin nauczania 28-30, tygodniowa liczba godzin nadliczbowych 12-14⁵⁰. W roku szkolnym 1950/51 liczba dzieci zmniejszyła się do 38 dzieci w jednym oddziale. W placówce zatrudniono jedną wychowawczynię – Maria Politowska⁵¹.

Przedszkole Miejskie nr 8 mieściło się przy ulicy Szosa Chełmińska 3. Powstało w styczniu 1949 roku w baraku, który wcześniej był Filią Przedszkola Miejskiego nr 1. Obiekt rozbudowano o kuchnię⁵². W roku 1948/49 kadrę pedagogiczną stanowiły dwie osoby: kierowniczka Stella Rosińska i wychowawczynie Krystyna Morawska⁵³. W lutym 1949 roku do

⁴⁴ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1948 r. 1947-1948, sygn. 635, *Przedszkole Miejskie nr 7, Statystyka szkolna za IV kwartał 1948 r.*

⁴⁵ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Miesięczne sprawozdania z działalności Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki, 1948, sygn. 621, *Sprawozdanie Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki za miesiąc maj i czerwiec 1948.*

⁴⁶ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Wykaz kierowniczek i wychowawczyń przedszkoli miejskich miasta Torunia w roku szkolnym 1948/49.*

⁴⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1949 r., sygn. 636, *Przedszkole Miejskie nr 7, Statystyka szkolna za I kwartał 1949 r.*

⁴⁸ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z lutego 1949 r.*

⁴⁹ Orzeczenie organizacyjne Kuratorium Oświaty z dnia 22 listopada 1947 roku Nr 46094/47.

⁵⁰ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Ewidencja przedszkoli według stanu na dzień 1 marca 1949 roku.*

⁵¹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51.*

⁵² APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Sprawozdania miesięczne i kwartalne z działalności Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki 1949 rok, sygn. 624, *Pismo ZMT Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki z dnia 5 lutego 1949 roku do Prezydenta Miasta i Przewodniczącego MRN w sprawie sprawozdania za miesiąc styczeń 1949.*

⁵³ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Wykaz kierowniczek i wychowawczyń przedszkoli miejskich miasta Torunia w roku szkolnym 1948/49.*

przedszkola uczęszczało 63 dzieci: 14 z rodzin urzędników, 13 z rodzin robotniczych, 4 z rodzin nauczycielskich, po dwie z rodziny pracowników MO, kupców, zawodów wolnych i 26 dzieci z rodzin innych zawodów⁵⁴. Według stanu na dzień 1 marca 1949 roku w placówce funkcjonowały dwa oddziały, w których pracowały trzy wychowawczynie: kierowniczką Stella Rosińska, Halka Krasieńska i Maria Blokowa. Przedszkole prowadziło zajęcia w godzinach od 8.00 do 15.00, tygodniowa liczba godzin nauczania wynosiła 42-44, obowiązujący wymiar godzin nauczania 28-30, a tygodniowa liczba godzin nadliczbowych wahała się od 12 do 14⁵⁵. W pierwszym kwartale 1949 roku liczba dzieci wynosiła 60-66. W tym 34-38 chłopców i 26-28 dziewczynek. Zajęcia prowadzone były w dwóch oddziałach przez dwie wychowawczynie⁵⁶, w drugim kwartale 1949 roku liczba dzieci wynosiła 66-75 (34-38 chłopców i 32-37 dziewczynek)⁵⁷. W trzecim kwartale 1949 roku we wrześniu liczba dzieci zwiększyła się do 89. W tym 45 chłopców i 44 dziewczynek, kierowniczką wówczas była dotychczasowa kierowniczką z Przedszkola Miejskiego nr 7 Irena Jaskowska⁵⁸. W czwartym kwartale 1949 roku liczba dzieci ponownie zwiększyła się do 98, w tym 48 chłopców i 50 dziewczynek przy tej samej liczbie trzech oddziałów, ale przy zwiększonej do trzech liczbie wychowawczyń⁵⁹. Podobna organizacja została utrzymana w pierwszym kwartale 1950 roku, w trzech oddziałach trzy wychowawczynie, w tym kierowniczką Irena Jaskowska opiekowały się 95-97 dziećmi, w tym 44-47 chłopców i 50-51 dziewczynek⁶⁰.

Przedszkole Miejskie nr 9 przy ul. Droga Trepowska 19/23 zostało założone 1 września 1949 roku w budynku własnym Zarządu Miejskiego. Intensywne przygotowywanie remontu budynku przy ul. Droga Trepowska rozpoczęto w lutym 1949 roku. W ramach remontu prowadzono prace murarskie, stolarskie. Z Okręgu Urzędu Likwidacyjnego zakupiono kafle na piece na ogólną kwotę 94 017 zł⁶¹. Mimo, że przedszkole założone w 1949 roku to

⁵⁴ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z lutego 1949 r.*

⁵⁵ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Ewidencja przedszkoli według stanu na dzień 1 marca 1949 roku.*

⁵⁶ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1949 r., sygn. 636, *Przedszkole Miejskie nr 8, Statystyka szkolna za I kwartał 1949 r.*

⁵⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 637, *Przedszkole Miejskie nr 8, Statystyka szkolna za II kwartał 1949 r.*

⁵⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 638, *Przedszkole Miejskie nr 8, Statystyka szkolna za III kwartał 1949 r.*

⁵⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 639, *Przedszkole Miejskie nr 8, Statystyka szkolna za IV kwartał 1949 r.*

⁶⁰ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1950 r., sygn. 640, *Przedszkole Miejskie nr 8, Statystyka szkolna za I kwartał 1950 r.*

⁶¹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Sprawozdania miesięczne i kwartalne

władze oświatowe zalegalizowały jego istnienie dopiero 11 maja 1950 r.⁶² w dokumencie tym Kurator wskazał siedzibę przedszkola na Jakubskim Przedmieściu, liczbę miejsc w przedszkolu dla 82 dzieci w trzech oddziałach, Zasięg terytorialny został określony na Jakubskie Przedmieście, a środowisko, z którego miały wywodzić się uczęszczające do placówki dzieci, na robotnicze⁶³. W marcu 1949 roku pogłębiono piwnicę w budynku, aby mogła tam powstać jadalnia i kuchnia. Lokalizację przedszkola wskazywano zamiennie jako ul. Targową, która była działką w sąsiedztwie Drogi Trepowskiej. W kwietniu 1949 roku założono instalację wodociągową i kanalizacyjną, wytykowano ściany i położono podłogi. Remont ostatecznie zakończył się w czerwcu 1949 roku i wówczas zaplanowano otwarcie przedszkola na 1 września 1949 roku⁶⁴.

W przedszkolu funkcjonowały trzy oddziały. Placówka składała się z trzech sal zajęć i jednej sali zabaw, a także dwóch szatni i umywalni oraz kuchni, kancelarii, piwnicy z magazynem, boiska i ogrodu. Przedszkole wyposażone było w zabawki, pomoce do gier i ćwiczeń zmysłów, meble, książki, a także czasopisma dla dzieci „Iskierki”, „Płomyczek” oraz książki dla wychowawczyń. Kierowniczką przedszkola była Aleksandra Horowicz. Kadre pedagogiczną stanowiły także cztery wychowawczynie: Krystyna Raczkowska, Walentyna Madajewska, Halina Dembek i Eugenia Janczarska. W organizacji przedszkola uczestniczył aktywnie Komitet Rodzicielski, który wpłacił w 1949 roku składki na łączną kwotę 15 000 zł. Dzieci w pierwszym roku działalności placówki objęto opieką lekarską i przebadano przez lekarza i higienistkę. Przedszkole w 1949 roku czterokrotnie wizytowały instruktorki i raz wizytatorka. W 1949 roku do przedszkola uczęszczało 98 dzieci, w tym 45 chłopców i 53 dziewczynek. Było wśród nich dziesięć sierot bez ojca. W 1950 roku liczba dzieci nieznacznie wzrosła do 103 (60 chłopców i 43 dziewczynek), w tym osiemnaście sierot bez ojca⁶⁵. Dane kwartalne liczby dzieci przez dwa pierwsze lata funkcjonowania przedszkola pokazują niewielką zmianę liczby oddziałów przy także nieznacznej zmianie liczby dzieci. W trzecim kwartale we wrześniu 1949 roku liczba dzieci w trzech oddziałach wynosiła 89, w tym 44

z działalności Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki 1949 rok, sygn. 624, *Sprawozdanie za miesiąc luty 1949 r.*

⁶² Orzeczenie organizacyjne Kuratorium Oświaty z dnia 11 maja 1950 roku Nr I-17207/50.

⁶³ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, Przedszkola (orzeczenia organizacyjne) 1949-1950, *Pismo Zarządu Miejskiego w Toruniu z dnia 26 września 1949 roku do Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego, nr 6030/IX/2/49*, sygn. 109. W piśmie widnieje numer domu 17 a w innych dokumentach najczęściej podawany jest 19/23.

⁶⁴ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Sprawozdania miesięczne i kwartalne z działalności Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki 1949 rok, sygn. 624, *Sprawozdanie za miesiąc marzec, kwiecień, czerwiec, lipiec 1949 r.*

⁶⁵ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z lutego 1949 r.*

chłopców i 45 dziewczynek. Opiekowały się nimi trzy wychowawczynie⁶⁶. W czwartym kwartale 1949 roku liczba dzieci wynosiła 76-82, w tym 35-39 chłopców i 41-43 dziewczynek⁶⁷. W pierwszym kwartale 1950 roku liczba dzieci była zbliżona i wahała się od 80 do 82, w tym 43 chłopców i 37-38 dziewczynek. Liczba oddziałów i liczba wychowawczyń wzrosła do czterech⁶⁸. W drugim kwartale 1950 roku do przedszkola uczęszczało 96-99 dzieci, w tym 40-43 chłopców i 56 dziewczynek do trzech oddziałów, w których pracowały trzy wychowawczynie⁶⁹.

Do 21 toruńskich przedszkoli w roku 1948 ogółem uczęszczało 1490 wychowanków. Zarząd Miejski w Toruniu realizował politykę władz państwowych idącą w kierunku upowszechniania - wychowania przedszkolnego, co potwierdza wzrastająca corocznie liczba przedszkoli w mieście. Szczególnie uwzględniano rozwój przedszkoli na szybko rozbudowujących się peryferiach miasta: Chełmińskim i Jakubskim Przedmieściu, Stawkach oraz Podgórzu. To właśnie w tych robotniczych dzielnicach powstały nowe przedszkola⁷⁰. Było to uzasadnione zarówno potrzebami wynikającymi z aktywności zarobkowej tamtejszych mieszkańców, jak i wpisywało się w ogólną politykę władz Polski Ludowej chętnie podkreślającą wsparcie dla klasy robotniczej w postaci opieki przedszkolnej dla ich pociech⁷¹.

Przedszkola były zróżnicowane pod względem liczby dzieci, od najmniejszej liczby 16 w Przedszkolu Milicji Obywatelskiej do 168 w Przedszkolu Miejskim nr 2. We wszystkich miejskich przedszkolach funkcjonowały Komitety Rodzicielskie. Dzieci w przedszkolach miały zapewnione posiłki, głównie dwa razy w ciągu dnia, a także opiekę lekarską – doraźną lub stałą, choć w 3 przedszkolach miejskich nie było tej opieki w ogóle (Przedszkole Miejskie nr 3, 6 i 10)⁷².

Tabela 8. Rozwój wychowania przedszkolnego w okresie 5 lat⁷³.

⁶⁶ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 638, *Przedszkole Miejskie nr 9, Statystyka szkolna za III kwartał 1949 r.*

⁶⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 639, *Przedszkole Miejskie nr 9, Statystyka szkolna za IV kwartał 1949 r.*

⁶⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1950 r., sygn. 640, *Przedszkole Miejskie nr 9, Statystyka szkolna za I kwartał 1950 r.*

⁶⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1950 r., sygn. 641, *Przedszkole Miejskie nr 9, Statystyka szkolna za II kwartał 1950 r.*

⁷⁰ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, sygn. 622, *Sprawozdanie z działalności i osiągnięć samorządu terytorialnego za okres 5 letni.*

⁷¹ M. Wiśniewska, *Przedszkola Polski „ludowej”...*, s. 110-126.

⁷² APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Przedszkola Miasta Toruń, stan na 15 czerwca 1949 r.*

⁷³ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, sygn. 622, *Sprawozdanie z działalności i osiągnięć samorządu terytorialnego za okres 5 letni.*

	1945	1946	1947	1948	1949
Liczba przedszkoli miejskich	2	6	7	7	13
Ilość klas	7	14	21	21	33
Ilość uczniów	236	803	865	939	1101
Ilość nauczycieli	8	21	25	25	39

Źródło: APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, sygn. 622, *Sprawozdanie z działalności i osiągnięć samorządu terytorialnego za okres 5 latni*.

Władze miasta starały się zadbać zarówno o bazę lokalową, jak i wyposażenie. o trosce władz miejskich w zakresie poprawiania warunków funkcjonowania przedszkoli świadczy analiza ich potrzeb, dokonana w 1948 roku⁷⁴. Przede wszystkim zwrócono uwagę na umeblowanie sal i wyposażenie w pomoce naukowe. Ogółem oszacowano umeblowanie na kwotę 285 600 zł i na pomoce naukowe na kwotę 50 000 zł. Wsparciem planowano objąć 6 przedszkoli (PM nr 1, PM nr 2, PM nr 3, PM nr 4, PM nr 5, PM nr 14). Zestawienia budżetowe pokazały, że potrzeby przewyższyły możliwości finansowe w poszczególnych latach o następujące kwoty: 1945/46 – 51 900 zł, 1946/47 – 60 000 zł.

W 1947 roku widoczny jest dalszy rozwój przedszkoli. Zwiększa się liczba dzieci, a w niektórych przedszkolach praca odbywa się w systemie dwuzmianowym⁷⁵. Przykładem jest Przedszkole Miejskie nr 1, Przedszkole Miejskie nr 2, Przedszkole Miejskie nr 6. Organizacja przedszkoli w 1947 roku była różna pod względem wielkości od 75 dzieci w PM nr 5 przez 182 w PM nr 3 do ponad 200 dzieci w PM nr 1 i PM nr 2⁷⁶. Zmieniała się także liczba dzieci w ujęciu porównawczym między miesiącami, i tak na przykład w PM nr 5 w styczniu uczęszczało do niego 50 dzieci, a w marcu 75 dzieci, w PM nr 6 w styczniu uczęszczało 88 dzieci, a w marcu 99⁷⁷. W dużych przedszkolach (PM nr 1, PM nr 2, PM nr 3, PM nr 6) zatrudnione były po trzy wychowawczynie łącznie z kierowniczką przedszkola,

⁷⁴ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, sygn. 623, *Sprawozdanie z osiągnięć WOKiS za rok 1948*.

⁷⁵ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, sygn. 628, *Statystyka szkolna. Zestawienia statystyczne za i kwartał 1947*.

⁷⁶ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, sygn. 628, *Statystyka szkolna. Zestawienia statystyczne za i kwartał 1947*.

⁷⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, sygn. 628, *Statystyka szkolna. Zestawienia statystyczne za i kwartał 1947*.

a w niektórych dodatkowo zatrudniano 2 pomocnice, jak w PM nr 1 i PM nr 2⁷⁸. Kolejny wzrost liczby dzieci widoczny jest również w następnym, drugim kwartale 1947 r.: w PM nr 1 do 240, w PM nr 2 do 230, w PM nr 3 do 198, w PM nr 4 do 66, w PM nr 5 do 104, w PM nr 6 do 200⁷⁹. W niektórych przedszkolach zwiększono także zatrudnienie: w PM nr 1 zatrudniono woźną, a w PM nr 6 zatrudniono cztery wychowawczynie⁸⁰. Realizowana zgodnie z wytycznymi władz polityka upowszechniania wychowania przedszkolnego w państwie przynosiła efekty także w Toruniu.

W styczniu 1949 roku w Toruniu było 17 przedszkoli, a w czerwcu czynnych było już 18 przedszkoli: 10 miejskich i 8 prywatnych. Jednocześnie zakładano, że w końcu roku będzie ich już 21⁸¹. W dniu 15 czerwca 1949 roku liczba przedszkoli miejskich zwiększyła się o Przedszkole Miejskie nr 10 i nr 11, natomiast liczba przedszkoli innych podmiotów zmniejszyła się o przedszkole Miejskiej Komisji Opieki Społecznej i Przedszkole przy Cegielni i Klinkierni, które przejęło miasto⁸².

Przedszkole Miejskie nr 10 przy ul. Zjednoczenia 119 (obecnie ul. Legionów). W związku z likwidacją przez władze w 1949 r, Centralnego Komitetu Opieki Społecznej prowadzone przez CKOS placówki, w tym przedszkola, przejęło Ministerstwo Oświaty⁸³. W konsekwencji w maju 1949 roku Zarząd Miejski przejął prowadzone do tej pory przez MKOS przedszkole i włączył do miejskich zasobów przedszkolnych. Placówka była nowocześnie wyposażona na wartość 333 263 zł⁸⁴. W drugim kwartale 1949 roku w przedszkolu funkcjonował jeden oddział, do którego uczęszczało 33-40 dzieci, w tym 16-21 chłopców i 17-19 dziewczynek. Kadre pedagogiczną stanowiła zaledwie jedna osoba kierownicza i wychowawczynie jednocześnie – Janczarska Eugenia⁸⁵. W trzecim kwartale 1949 roku liczba dzieci wynosiła 33, w tym 16 chłopców i 17 dziewczynek⁸⁶, a w czwartym

⁷⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, sygn. 628, *Statystyka szkolna. Zestawienia statystyczne za I kwartał 1947*.

⁷⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, sygn. 629, *Statystyka szkolna. Zestawienia statystyczne za II kwartał 1947*.

⁸⁰ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, sygn. 629, *Statystyka szkolna. Zestawienia statystyczne za II kwartał 1947*.

⁸¹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, sygn. 624, *Sprawozdania miesięczne i kwartalne z działalności Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki, 1949*.

⁸² APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Karta ewidencyjna Przedszkola Miejskiego nr 9*.

⁸³ M. Wiśniewska, *Przedszkola Polski „ludowej”...*, s. 209.

⁸⁴ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Sprawozdania miesięczne i kwartalne z działalności Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki 1949 rok, sygn. 624, Sprawozdanie za miesiąc maj 1949 r.

⁸⁵ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 637, *Przedszkole Miejskie nr 10, Statystyka szkolna za II kwartał 1949 r.*

⁸⁶ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 638, *Przedszkole Miejskie nr 10, Statystyka szkolna za III*

kwartale 1949 roku do przedszkola uczęszczało 38-39 dzieci, w tym 17 chłopców i 21-22 dziewczynek⁸⁷. W roku 1950 organizacja przedszkola była porównywalna do 1949 roku: w pierwszym kwartale 1950 roku do jednego oddziału uczęszczało 35-40 dzieci, w tym 17-18 chłopców i 18-22 dziewczynek⁸⁸, w drugim kwartale 1950 roku 41 dzieci, w tym 18 chłopców i 23 dziewczynek. Placówka wciąż zatrudniała jedną wychowawczynię będącą jednocześnie kierowniczką przedszkola⁸⁹.

Niewielkie przyzakładowe przedszkole działało także po II wojnie światowej przy znajdującej się na Rudaku Cegielni i Klinkierni. Ta bardzo przydatna, zwłaszcza w warunkach powojennej odbudowy, firma została jeszcze w okresie dwudziestolecia międzywojennego wykupiona i stała się własnością miasta Toruń, jako jeden z zakładów komunalnych⁹⁰. Realia życia politycznego i gospodarczego Polski Ludowej doprowadziło do przejęcia tego zakładu od miasta przez państwo. Pod kontrolą miasta postanowiono jednak pozostawić przyzakładowe przedszkole Ośrodka Fabrycznego Cegielni i Klinkierni przy ul. Lipnowskiej 22/24. W ten sposób doszło do powstania Przedszkola Miejskiego nr 11.

Przedszkole Miejskie nr 11 miasto Toruń przejęło od gminy Rudak po przedszkolu w Ośrodku Fabrycznym Cegielni i Klinkierni ul. Lipnowska 22/24. W przedszkolu funkcjonował jeden oddział i zatrudniona była jedna wychowawczyni będąca jednocześnie kierowniczką przedszkola – Sulikowa Leokadia. W drugim kwartale 1949 roku liczba dzieci wynosiła 31-43, w tym 8-15 chłopców i 23-28 dziewczynek⁹¹. W trzecim kwartale 1949 liczba dzieci zmalała do 20, w tym 4 chłopców i 16 dziewczynek. Placówka posiadała 1 salę zajęć, 1 salę zabaw, kuchnię i szatnię⁹². W czwartym kwartale 1949 roku do przedszkola uczęszczało 21-24 dzieci, w tym 6-7 chłopców i 15-17 dziewczynek. Poza wychowawczynią została

kwartał 1949 r.

⁸⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 639, *Przedszkole Miejskie nr 10, Statystyka szkolna za IV kwartał 1949 r.*

⁸⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1950 r., sygn. 640, *Przedszkole Miejskie nr 10, Statystyka szkolna za I kwartał 1950 r.*

⁸⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1950 r., sygn. 641, *Przedszkole Miejskie nr 10, Statystyka szkolna za II kwartał 1950 r.*

⁹⁰ K. Przybyszewski, *Przedsiębiorstwa miejskie Torunia w międzywojennym dwudziestoleciu*, Rocznik Toruński, T. 15, 1980, s. 117-146.

⁹¹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 637, *Przedszkole Miejskie nr 11, Statystyka szkolna za II kwartał 1949 r.*

⁹² APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 638, *Przedszkole Miejskie nr 11, Statystyka szkolna za III kwartał 1949 r.*

zatrudniona pomocnica⁹³. W pierwszym kwartale 1950 roku w przedszkolu funkcjonowały 2 oddziały dla ogółem 24-30 dzieci, w tym 7-9 chłopców i 17-21 dziewczynek⁹⁴, w drugim kwartale 1950 roku liczba dzieci zwiększyła się i wynosiła od 34-38, w tym 12-14 chłopców i 22-24 dziewczynek⁹⁵.

Przedszkole Miejskie nr 12 przy ul. Poznańskiej 115 funkcjonowało od września 1949 roku. Jednak orzeczenie organizacyjne Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu wydało dopiero 11 maja 1950 roku⁹⁶. Procedura zatwierdzenia przedszkola przez KOSP była wymogiem prawnym, a w przypadku PM nr 12 trwała kilka miesięcy⁹⁷. Zarząd Miejski w Toruniu wystosował do KOSP za pośrednictwem Inspektoratu Szkolnego pismo o wydanie zaświadczenia, argumentując to tym, że PM nr 12 posiada odpowiednie pomieszczenia na cele przedszkolne, jest dostatecznie wyposażone w potrzebne urządzenia i pomoce naukowe do funkcjonowania placówki. Do pisma dołączono załączniki, które potwierdzały spełnienie wszystkich wymaganych przez władze warunków⁹⁸. Inspektorat Szkolny Obwodu Toruńskiego potwierdził w odpowiedzi, że Przedszkole Miejskie nr 12 jest dostatecznie wyposażone w potrzebne urządzenia i pomoce naukowe⁹⁹ oraz wydał zaświadczenie z dnia 8 października 1949 roku o odpowiednich pomieszczeniach na cele przedszkolne. Następnie Inspektorat Szkolny przekazał pismo ZM w Toruniu do KOSP¹⁰⁰. Ze względu na niewystarczające informacje, niezbędne do zatwierdzenia przedszkola, KOSP wydało polecenie miastu, jako właścicielowi przedszkola, a Naczelnik Wydziału przekazał je

⁹³ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 639, *Przedszkole Miejskie nr 11, Statystyka szkolna za IV kwartał 1949 r.*

⁹⁴ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1950 r., sygn. 640, *Przedszkole Miejskie nr 11, Statystyka szkolna za I kwartał 1950 r.*

⁹⁵ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1950 r., sygn. 641, *Przedszkole Miejskie nr 11, Statystyka szkolna za II kwartał 1950 r.*

⁹⁶ Orzeczenie organizacyjne Kuratorium Oświaty z dnia 11 maja 1950 roku Nr I-17208/50.

⁹⁷ Ustawa z 11 lutego 1932 roku o prywatnych szkołach oraz zakładach wychowawczych – Dz.U. r. P Nr 33, poz. 343

⁹⁸ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, Przedszkola (orzeczenia organizacyjne) 1949-1950, sygn. 109, *Pismo Zarządu Miejskiego w Toruniu z dnia 26 września 1949 roku do Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego, nr 6030/XII/2/49*. Pismo w zastępstwie za Prezydenta miasta podpisał Naczelnik Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki Arkuszewski. Do pisma załączono statut przedszkola, spis inwentarza, spis pomocy naukowych, wyciąg z preliminarza budżetowego na rok 1949, szkic przedszkola.

⁹⁹ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, Przedszkola (orzeczenia organizacyjne) 1949-1950, sygn. 109, *Pismo do ZM w Toruniu podpisane przez Inspektora Szkolnego Leję Józefa z dnia 8 października 1949 roku, L.dz. 6345/49*.

¹⁰⁰ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, Przedszkola (orzeczenia organizacyjne) 1949-1950, sygn. 109, *Pismo Inspektora Szkolnego Józefa Lei do KOSP w Toruniu z dnia 8 października 1949 roku, L.dz. 6345/49*.

Inspektorowi Szkolnemu¹⁰¹. Uzupełnieniem była uchwała Rady Miasta Torunia zawierająca zobowiązanie na „utrzymywanie przedszkoli miejskich w formie pokrywania świadczeń rzeczowych analogicznie, jak w ustawie z dnia 17 lutego 1922 roku o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powszechnych”¹⁰². Wobec podjęcia uchwały przez RMT zostało wydane orzeczenie organizacyjne z określeniem tymczasowej organizacji PM nr 12 z siedzibą: Toruń-Podgórz, określeniem liczby dzieci – 50, dla środowiska robotniczego, zasięgu terytorialnego Toruń-Podgórz i organizacją wewnętrzną w postaci dwóch oddziałów¹⁰³. Miasto przygotowywało się na otwarcie PM nr 12 w lipcu 1949 roku, przeznaczając na remont 800 000 zł, a w sierpniu 1949 roku prace remontowe były na ukończeniu. Przedszkole wyposażono w 60 krzeseł, 8 stolików, 1 stół kancelaryjny i 3 komplety godeł państwowych¹⁰⁴. Placówka funkcjonowała w budynku własnym Zarządu Miejskiego, posiadała dwie sale zajęć o pow. 54 m² (na wyposażeniu 80 krzesełek i 14 stolików), kancelarie, dwie toalety, umywalnię, szatnię i kuchnię. Kadra pedagogiczna składała się z trzech osób: kierowniczką Ireny Jackowskiej i dwóch wychowawczyń Danuty Zawadzkiej i Urszuli Nowak. W 1950 roku do przedszkola uczęszczało 35 dzieci: 11 chłopców i 24 dziewczynki, w tym 4 sieroty bez ojca i 2 bez matki. Dzieci miały zapewnioną jeden raz w roku opiekę lekarza lub higienistki i dziennie dwa posiłki. Działalność przedszkola wspierał Komitet Rodzicielski, którego składki ogółem w roku 1949 wyniosły 19 400 zł. Władze szkolne wizytowały przedszkole w 1949 roku sześć razy: cztery razy instruktorki i dwa razy inspektor, w 1950 roku pięć razy: cztery razy inspektorki i raz wizytatorka¹⁰⁵. W trzecim kwartale 1949 roku we wrześniu prowadzono zapisy dzieci¹⁰⁶. W czwartym kwartale 1949 roku otwarty był jeden oddział z liczbą dzieci 36-50, w tym 20-31 chłopców i 16-19 dziewczynek, Pracowały wówczas dwie wychowawczynie,

¹⁰¹ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, Przedszkola (orzeczenia organizacyjne) 1949-1950, sygn. 109, *Akta KOSP w Toruniu w sprawie zatwierdzenia Przedszkola Miejskiego nr 12*, Nr I-47291/49.

¹⁰² APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, Przedszkola (orzeczenia organizacyjne) 1949-1950, sygn. 109, *Uchwała Miejskiej Rady Narodowej w Toruniu z dnia 15 lutego 1959 roku, Nr 5/66/1950, przedmiot: Sprawa utrzymania przedszkoli miejskich. Podpisana przez Przewodniczącego Miejskiej Rady Narodowej J. Wardacha*. Podstawą do wydania uchwały była Instrukcja Ministra Oświaty z dnia 14 lipca 1949 roku Nr II-WP-3988/49.

¹⁰³ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, Przedszkola (orzeczenia organizacyjne) 1949-1950, sygn. 109, *Pismo Kuratora Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu do Zarządu Miejskiego w Toruniu Nr I-17208/50 dostarczone 11 maja 1950 roku*.

¹⁰⁴ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Sprawozdania miesięczne i kwartalne z działalności Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki 1949 rok, sygn. 624, *Sprawozdanie za miesiąc lipiec i sierpień 1949 r.*

¹⁰⁵ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Karta ewidencyjna Przedszkola Miejskiego nr 12*.

¹⁰⁶ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za III kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 638, *Przedszkole Miejskie nr 12, Statystyka szkolna za III kwartał 1949 r.*

a kierowniczką była Ludwika Stanisławska¹⁰⁷. W pierwszym kwartale 1950 roku organizacja przedszkola zwiększyła się do 2 oddziałów z ogólną liczbą dzieci 60, w tym 35 chłopców i 25 dziewczynek, w których pracowały 3 wychowawczynie, w tym kierowniczka Irena Jackowska¹⁰⁸. W drugim kwartale 1950 roku liczba dzieci zwiększyła się do 84, w tym 50 chłopców i 31-34 dziewczynek¹⁰⁹. W roku szkolnym 1950/51 do przedszkola do dwóch oddziałów razem uczęszczało 67 dzieci. Kadre pedagogiczną stanowiły kierowniczka Irena Jackowska i wychowawczynie Urszula Nowak¹¹⁰. Jednym z nierozłącznych dokumentów orzeczenia organizacyjnego był Statut Przedszkola, który określał cel przedszkola, organizację, kompetencje Zarządu Miasta i kierowniczki. Na podstawie zapisów statutu do przedszkola uczęszczały dzieci narodowości polskiej, od trzeciego roku życia do czasu, kiedy nie osiągnęły wieku obowiązku szkolnego lub obowiązek szkolny im odroczone. Ponadto, dzieci z wadą lub chorobą zagrażającą bezpieczeństwu zdrowia innych dzieci nie mogły uczęszczać do przedszkola. Dzieci mogły być przydzielane do grup według wieku lub stopnia rozwoju umysłowego. Jednej wychowawczynie nie można było powierzyć więcej niż 40 dzieci. Zajęcia w przedszkolu miały charakter wychowawczy, dostosowany do rozwoju i możliwości dzieci, a prowadzenie nauczania metodami szkolnymi zostało wyłączone. Program zajęć uwzględniał wszechstronny rozwój: śpiew, ćwiczenia oddechowe, gry i zabawy ruchowe, gimnastyka rytmiczna, ćwiczenia zmysłów, prace ręczne, rysunki, rozwój mowy poprzez opowiadania i wierszyki, ćwiczenia w obserwowaniu przedmiotów i zjawisk, pogadanki mające na celu wpajanie zasad moralnych, budzenie i pielęgnowanie uczuć religijnych, społecznych i humanitarnych. Do kompetencji właściciela przedszkola (Zarząd Miejski Torunia) należały sprawy kadrowe: zatrudnianie i zwalnianie pracowników pedagogicznych (w ciągu roku szkolnego tylko w szczególnych przypadkach), powoływanie i zmiana personelu administracyjno-gospodarczego, udzielanie urlopów pracownikom przedszkola. Ponadto, zabezpieczenie środków finansowych na utrzymanie przedszkola, układanie preliminarza wydatków na potrzeby przedszkola i przekazywanie sprawozdania budżetowego władzom szkolnym. ZMT miał prawo wglądu do dokumentacji wizytacyjnej i biernego udziału

¹⁰⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 639, *Przedszkole Miejskie nr 11, Statystyka szkolna za IV kwartał 1949 r.*

¹⁰⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1950 r., sygn. 640, *Przedszkole Miejskie nr 12, Statystyka szkolna za I kwartał 1950 r.*

¹⁰⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1950 r., sygn. 641, *Przedszkole Miejskie nr 12, Statystyka szkolna za II kwartał 1950 r.*

¹¹⁰ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51.*

w zajęciach w obecności kierowniczk. Kierowniczka przedszkola odpowiadała za pracę pedagogiczną i realizację programu, była przełożoną wszystkich pracowników przedszkola, opiniowała wybór wychowawczyń, przedkładała władzom szkolnym i właścicielowi przedszkola okresowe sprawozdania z działalności przedszkola, współpracowała z władzą szkolną, czuwała nad wyposażeniem w pomoce naukowe i urządzenia. W przedszkolu można było powoływać Radę Opiekuńczą lub Rodzicielską, a ich regulaminy zatwierdzała władza szkolna¹¹¹.

Przedszkole Miejskie nr 13 przy ul. Czarnieckiego 16/18 uruchomione zostało w listopadzie 1949 roku. Kosztorys na przebudowę budynku i dostosowanie na potrzeby przedszkola przygotowano w lipcu 1949 roku. Prace remontowe prowadzono od sierpnia 1949 roku i kosztowały w sumie 953 000 zł. Placówkę wyposażono w 120 krzeseł, 1 stół kancelaryjny i wieszak. Urządzenia i niezbędny sprzęt kosztował 967 000 zł¹¹². Zarząd Miejski w Toruniu we wrześniu 1949 roku zwrócił się do KOSP o zatwierdzenie przedszkola¹¹³. Ze względu na braki formalne, a dokładnie brak uchwały RMT potwierdzającej utrzymanie założonego przedszkola, KOSP wydało polecenie uzupełnienia wniosku¹¹⁴. Dlatego też orzeczenie organizacyjne przedszkola zostało wydane przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego dopiero w dniu 21 kwietnia 1950 roku¹¹⁵. Wydanie orzeczenia organizacyjnego było możliwe po dosłaniu do KOSP uchwały RMT. Orzeczenie organizacyjne określało tymczasową organizację PM nr 13 z siedzibą: Toruń-Mokre, ul. Czarnieckiego 16/18, liczbę dzieci – 107, dla środowiska robotniczego, zasięgu terytorialnego Toruń-Mokre i organizacją wewnętrzną na 3 oddziały¹¹⁶. Statut przedszkola zatwierdzony przez KOSP był niczym nie różniącym się w zapisach, poza nazwą przedszkola, dokumentem, jak w PM nr 12. Kierowniczką przedszkola była Krystyna Lassota. We wrześniu 1949 roku prowadziła zapisy

¹¹¹ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, Przedszkola (orzeczenia organizacyjne) 1949-1950, sygn. 109, *Pismo Zarządu Miejskiego w Toruniu z dnia 26 września 1949 roku do Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego, nr 6030/XII/2/49*.

¹¹² APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Sprawozdania miesięczne i kwartalne z działalności Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki, 1949, sygn. 624, *Sprawozdanie za miesiąc lipiec i sierpień 1949 r. i IV kwartał 1949 r.*

¹¹³ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, Przedszkola (orzeczenia organizacyjne) 1949-1950, sygn. 109, *Pismo Zarządu Miejskiego w Toruniu z dnia 26 września 1949 roku do Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego, nr 6030/XIII/2/49*.

Pismo w zastępstwie za Prezydenta miasta podpisał Naczelnik Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki Arkuszewski. Do pisma załączono statut przedszkola, spis inwentarza, spis pomocy naukowych, wyciąg z preliminarza budżetowego na rok 1949, szkic przedszkola.

¹¹⁴ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, Przedszkola (orzeczenia organizacyjne) 1949-1950, sygn. 109, *Akta KOSP w Toruniu w sprawie zatwierdzenia Przedszkola Miejskiego nr 13, Nr I-47290/49*.

¹¹⁵ Orzeczenie organizacyjne Kuratorium Oświaty z dnia 21 kwietnia 1950 roku Nr I-12069/50.

¹¹⁶ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, Przedszkola (orzeczenia organizacyjne) 1949-1950, sygn. 109, *Pismo Kuratora Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu do Zarządu Miejskiego w Toruniu Nr I-12069/50 dostarczone 21 kwietnia 1950 roku*.

dzieci do przedszkola. W czwartym kwartale 1949 roku do placówki uczęszczało 107 dzieci, w tym 44 chłopców i 63 dziewczynek, z którymi pracowały razem z kierowniczką 3 wychowawczynie¹¹⁷. W pierwszym kwartale 1950 roku liczba przedszkolaków wynosiła 110-139, w tym 47-67 chłopców i 63-72 dziewczynek. Liczba wychowawczyń wzrosła do czterech¹¹⁸. W drugim kwartale 1950 roku przedszkole zwiększyło organizację do czterech oddziałów, w których opiekowano się 140 dzieci, w tym 68 chłopców i 72 dziewczynek¹¹⁹. w roku szkolnym 1950/51 liczba dzieci zwiększyła się do 164 przydzielonych do 4 oddziałów. Liczba wychowawczyń zwiększyła się do pięciu¹²⁰.

W Toruniu zwiększała się poza liczbą przedszkoli także liczba dzieci, które do nich uczęszczały z 1444 w styczniu 1949 r. do 1490 dzieci w czerwcu¹²¹. Przez cały rok trwały prace związane z tworzeniem sieci przedszkoli, dokonywane były zmiany lokalowe, remonty i otwieranie nowych placówek. w styczniu 1949 r. filia Przedszkola Miejskiego nr 1, mieszcząca się pod adresem ul. Szosa Chełmińska 3, została przekształcona w Przedszkole Miejskie nr 8 i poddana gruntownemu remontowi. Przebudowano i wyremontowano Przedszkole Miejskie nr 9 na ul. Targowej, przeprowadzono remonty w Przedszkolu Miejskim nr 12 na ul. Poznańskiej 115 i w Przedszkolu Miejskim nr 13 na ul. Czarnieckiego 16/18. W przypadku pierwszego przedszkola planowano koszt 800 000 zł, a w przypadku drugiego 954 000 zł. Ostatecznie remont w dwóch wyżej wymienionych przedszkolach wyniósł 5 000 000 zł. W czwartym kwartale 1949 roku uruchomione zostało Przedszkole Miejskie nr 14 na ul. Żwirki i Wigury na Przedmieściu Chełmińskim. Po wykonanych remontach w roku szkolnym 1949/50 oddano do użytku Przedszkole nr 9, ul. Targowa, Przedszkole nr 12, ul. Poznańska 115, Przedszkole nr 13, ul. Czarnieckiego 16/18, Przedszkole nr 14, ul. Żwirki i Wigury¹²². Przedszkola nr 9, 12, 13 wyposażono w sprzęt i urządzenia, głównie w krzesła, stoliki, szafy. Wydatki na remonty i wyposażenie pokryto z budżetu

¹¹⁷ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za IV kwartał 1949 r. 1949-1950, sygn. 639, *Przedszkole Miejskie nr 13, Statystyka szkolna za IV kwartał 1949 r.*

¹¹⁸ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za I kwartał 1950 r., sygn. 640, *Przedszkole Miejskie nr 13, Statystyka szkolna za I kwartał 1950 r.*

¹¹⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1950 r., sygn. 640, *Przedszkole Miejskie nr 13, Statystyka szkolna za II kwartał 1950 r.*

¹²⁰ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51.*

¹²¹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, sygn. 624, *Sprawozdania miesięczne i kwartalne z działalności Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki, 1949.*

¹²² APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Sprawozdania miesięczne i kwartalne z działalności Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki, 1949, sygn. 624, *Sytuacja gospodarcza w III kwartale.*

administracyjnego Zarządu Miejskiego i kredytów planu Inwestycyjnego¹²³.

Wielkość funkcjonujących przedszkoli w latach 1945-1956 była różna; od jednooddziałowych do posiadających cztery oddziały. i tak, do najmniejszych przedszkoli jednooddziałowych należały PM nr 7 i PM nr 10, do dwuoddziałowych przedszkoli należały PM nr 4, PM nr 5, PM nr 12, do posiadających trzy oddziały przedszkoli należały PM nr 3, PM nr 6, PM nr 9, PM nr 14, a największymi przedszkolami czterooddziałowymi były PM nr 1, PM nr 2, PM nr 13. Oddział był powierzony opiece jednej wychowawczynie (łącznie z dyrektorem), poza wyjątkiem PM nr 9, PM nr 13, PM nr 14, gdzie było zatrudniano o jedną wychowawczynię więcej niż liczba oddziałów¹²⁴. W roku szkolnym 1948/49 w ośmiu funkcjonujących przedszkolach miejskich zatrudnionych było od dwóch do czterech wychowawczyń łącznie z kierowniczką; 4 osoby w PM nr 1, 3 osoby w PM nr 2, PM nr 3, PM nr 6, 2 osoby w PM nr 4, PM nr 5, PM nr 7, PM nr 8¹²⁵. Kolejne lata to dalszy etap rozwoju przedszkoli miejskich w zakresie zwiększonej liczby przedszkoli, a tym samym liczby wychowawczyń. W czerwcu 1949 roku w Toruniu funkcjonowało 18 przedszkoli, w tym 10 miejskich (od nr 1 do nr 10) a do końca roku 1949 miasto uruchomiło, a właściwie przejęło trzy kolejne 3 przedszkola (PM nr 11, PM nr 12 i PM nr 13)¹²⁶. W latach szkolnych 1949/50 i 1950/51 funkcjonowało 25 przedszkoli, w tym 1 państwowe i 16 publicznych¹²⁷.

Przedszkole Miejskie nr 14 ul. Grunwaldzka 69. Placówka powstała na bazie Przedszkola, którego organem prowadzącym (właścicielem) było Towarzystwo Ogródków Działkowych. Przedszkole mieściło się w baraku przy ul. św. Józefa. 1 maja 1950 roku zostało przeniesione do tzw. „Prezydentówki”¹²⁸. Przedszkole zostało otwarte 1 maja 1950 roku. Otwarcie placówki włączono w hucznie obchodzone Święto Ludzi Pracy. Przedszkole zostało przeniesione z pawilonu Ogródków Działkowych przy ul. Św. Józefa do wspomnianej już „Prezydentówki”. Przedszkole dla dzieci robotniczych zmieniło warunki z ciasnych sal na sale „przestrzenne o lśniących podłogach”. Uroczystość inauguracji przedszkola zgromadziła

¹²³ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Sprawozdania miesięczne i kwartalne z działalności Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki, 1949, sygn. 624, *Sytuacja gospodarcza w III kwartale*.

¹²⁴ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51*.

¹²⁵ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Wykaz kierowniczek i wychowawczyń przedszkoli miejskich m. Torunia w roku szkolnym 1948/49*.

¹²⁶ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Sprawozdania miesięczne i kwartalne z działalności Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki, 1949, sygn. 624, *Sprawozdanie za miesiąc czerwiec 1949 r.*

¹²⁷ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Sprawozdanie roczne Inspektora Szkolnego w Toruniu z akcji wychowania przedszkolnego w mieście wydzielonym Toruniu za rok szkolny 1949/50*.

¹²⁸ Relacja pani Marianny Kempary właścicielki Przedszkola Prywatnego Calineczka, które powstało na bazie Państwowego Przedszkola nr 14 w 1992 roku.

różnych gości. Zabierając głos przewodniczący Komitetu Rodzicielskiego Reding podkreślił w swoim wystąpieniu poniesiony wysiłek dla nowego przedszkola. W uroczystości udział wzięły także władze partii, przedstawiciele Kuratorium Oświaty, rodzice. Wśród przemawiających był także Inspektor Szkolny Józef Leja, który podkreślił zadania przedszkola, jakie władza uznawała za istotne w ówczesnym czasie. Po przemówieniach Błachowiak dokonał przecięcia wstęgi. Wśród przygotowanych dekoracji widniał napis w sali zabaw „Przedszkole to przyszłość Polski Ludowej” oraz obrazki przygotowane przez kierowniczkę przedszkola Ludmiłę Łopatównę. Na zakończenie uroczystości orkiestra odegrała hymn państwowy i Międzynarodówkę¹²⁹. w drugim kwartale 1950 roku do przedszkola uczęszczało 63-98 dzieci, w tym 29-52 chłopców i 34-46 dziewczynek do jednego oddziału, a w czerwcu do dwóch oddziałów, Kadre pedagogiczną stanowiły dwie wychowawczynie, w tym kierowniczka Ludmiła Łopatówna¹³⁰. W roku szkolnym 1950/51 do przedszkola uczęszczało 109 dzieci do trzech oddziałów, a pracowały wówczas cztery wychowawczynie wraz z kierowniczką Marią Bielicką¹³¹.

Przedszkole Miejskie nr 15 przy ul. Mickiewicza zarządzane było początkowo przez kierowniczkę Urszulę Kutzównę¹³². W drugim kwartale 1950 roku kierowniczką przedszkola była Urszula Łukaszewska. Liczba dzieci wynosiła 106-108, w tym 51-53 chłopców i 55 dziewczynek, którymi w trzech oddziałach opiekowały się trzy wychowawczynie¹³³.

Przedszkole Miejskie nr 16 przy ul. Mickiewicza 46 powstało na bazie Przedszkola Wydziału Kobiet PZPR i liczyło 100 dzieci w dwóch oddziałach, dwie wychowawczynie, w tym kierowniczkę Alinę Zagórską oraz wychowawczynię Bronisławę Kurłowicz¹³⁴. W drugim kwartale 1950 roku było to już Przedszkole Miejskie nr 16. Do przedszkola uczęszczało 120 dzieci, w tym 52 chłopców i 68 dziewczynek do dwóch oddziałów. Wśród kadry zatrudnione były trzy wychowawczynie i dwie pomocnice¹³⁵.

¹²⁹ Archiwum Przedszkola Prywatnego „Calineczka” w Toruniu, *Kronika Przedszkola Miejskiego nr 14, Złota Księga*.

¹³⁰ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1950 r., sygn. 640, *Przedszkole Miejskie nr 14, Statystyka szkolna za II kwartał 1950 r.*

¹³¹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51*.

¹³² APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51*.

¹³³ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1950 r., sygn. 641, *Przedszkole Miejskie nr 15, Statystyka szkolna za I kwartał 1950 r.*

¹³⁴ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Wykaz wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1950/51*.

¹³⁵ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, Zestawienia statystyczne za II kwartał 1950 r., sygn. 641, *Przedszkole Miejskie nr 16, Statystyka szkolna za I kwartał 1950 r.*

Należy podkreślić, że poza zwiększeniem dostępności do wychowania przedszkolnego poprzez rozwój sieci, organizację bazy lokalowej i dydaktycznej skupiano uwagę na pracy dydaktyczno-wychowawczej i promowaniu wychowania przedszkolnego w środowisku lokalnym. Przykładem takich działań były obchody Dnia Dziecka Przedszkolnego (DDP) w 1946 r., a w latach 1947 i 1948 Tydzień Dziecka Przedszkolnego. Na podstawie pisma Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego ustanowiło Dzień Dziecka Przedszkolnego pismem z dnia 20 maja 1946 r.¹³⁶. Podczas zebrania kierowniczek i wychowawczyń z przedszkoli z obwodu toruńskiego w dniu 5 czerwca 1946 r. Wybrano komitet wykonawczy, którego zadaniem była organizacja tego święta. Postanowiono zaprosić przedstawicieli społeczności lokalnej: duchowieństwa¹³⁷, samorządu, partii, wojska, ZNP, organizacji społecznych. Początkowo dniem ustalonym na obchody DDP był 16 czerwca, jednak ze względu na radiofonizację Pomorza dzień ten przesunięto na 29 czerwca. Do współpracy zaproszono Naczelnika Oświaty i Kultury przy Zarządzie Miejskim Arkuszewskiego, inspektora ogrodów miejskich Bagińskiego, przedstawicieli wojska, ZNP, RTPD, dyrekcję Seminarium dla Wychowawczyń oraz wszystkie kierowniczki i wychowawczynie przedszkoli. Podczas spotkania ustalono program DDP, który rozpoczynał się od godz. 8.00 zbiórką uliczną na cele toruńskich przedszkoli i na zabawę dzieci z podwieczorkiem w parku miejskim. o 14.00 zaplanowano nabożeństwo w kościele św. Jana, a od 14.30 pochód dzieci ulicami miasta do parku miejskiego z udziałem orkiestry i wykorzystaniem transparentów. W parku o 15.00 przewidziano podwieczorek, od 16.00 popisy i zabawy dowolne dzieci. Po zakończonej o godzinie 18.00 uroczystości dzieci powróciły do swoich przedszkoli. Święto według opisanego wyżej programu odbyło się w Toruniu, a przedszkola w powiecie toruńskim miały zorganizować DDP we własnym zakresie.

W kolejnym roku odbył się już Tydzień Dziecka Przedszkolnego¹³⁸, który był zorganizowany na podstawie pisma Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego z dnia

r.

¹³⁶ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego z dnia 20 maja 1946 r., Nr 1-16294/46; tamże, Sprawozdanie z Dnia Dziecka Przedszkolnego, sygn. 71; Dz. Urz. Kur. Okr. Szk. Pom., *Oświata i szkolnictwo w okręgu szkolnym pomorskim w roku szkolnym 1946/47*, Toruń 1947, s. 5.

¹³⁷ Mniej więcej do roku 1948 duchowni byli chętnie zapraszani i widziani przez władze zarówno centralne jak i toruńskie na uroczystościach państwowych, miejskich, a także szkolnych. Sytuacja ta ulegnie zmianie po umocnieniu się władz komunistycznych i zwrotu w kierunku walki z Kościołem, który przybierze na sile pod koniec lat czterdziestych XX wieku i z różną intensywnością będzie występował przez cały okres istnienia PRL.

¹³⁸ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Sprawozdanie z Tygodnia Dziecka Przedszkolnego*.

20 maja 1947 r.¹³⁹ Program został ustalony podczas zebrania kierowniczek i wychowawczyń w dniu 28 maja 1947 r. Przewodniczącym Komitetu Honorowego został Konsul Honorowy Francji w Toruniu Bronisław Hozakowski, a przewodniczącym Komitetu Wykonawczego Wiceprezydent Miasta Torunia Kazimierz Józef Frąckiewicz. Wydarzenie trwało od 14 do 21 czerwca 1947 r. Wśród zaproszonych gości byli: przedstawiciele PPR, samorządu, wojska, ZNP, organizacji społecznych, a przede wszystkim zaproszono całe społeczeństwo Torunia. Oferta programowa była różnorodna: rozpoczęto od mszy świętej w kościele świętych Janów, następnie przeszedł pochód ulicami Torunia z placu świętej Katarzyny aż do parku przy ulicy Bydgoskiej. W ramach TDP uwzględniono zwiedzanie przedszkoli, referaty, przemówienia i zabawy dowolne dla dzieci aż do zakończenia obchodów do godziny 20.00. Ogółem w TDP udział wzięło 14 przedszkoli i 2000 dzieci. Jak ważny dla miasta był Tydzień Dziecka Przedszkolnego świadczy kolejna jego edycja w 1948 roku. Podstawą do realizacji tego przedsięwzięcia było pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego z 12 maja 1948 r.¹⁴⁰. W dniu 12 czerwca 1948 roku odbyło się zebranie komitetu TDP pod przewodnictwem Prezydenta Miasta Torunia Władysława Dobrowolskiego, który został także przewodniczącym Komitetu Wykonawczego¹⁴¹. o znaczeniu TDP i aktualnym stanie przedszkoli w Okręgu mówiła wizytatorka Makarewiczowa. Na zebraniu wybrano sekcję gospodarczą w składzie: dyrektor zakładu „Polchem” Dwojak, przedstawicielki Ligii Kobiet: Wiśnicka i Malinowska oraz sekcję propagandową w składzie: przewodniczący MRN Jan Borek, instruktorka przedszkoli Plechowska i przedstawiciele prasy. Podczas zebrania ustalono termin trwania TDP od 14 do 20 czerwca 1948 roku, a także przyjęto program obchodów. Dzień pierwszy otwierały wycieczki przedszkoli do lasów lub przedszkoli wiejskich, następnie społeczność lokalna mogła zwiedzać przedszkola, choć zadanie to nie było zrealizowane ze względu na niepoinformowanie mieszkańców o takiej możliwości przez prasę. Należy podkreślić, że rodzice bardzo interesowali się wydarzeniem i przez cały tydzień współpracowali z przedszkolami. 19 czerwca zaplanowano nabożeństwo w kościele św. Janów, a 20 czerwca pochód przedszkoli ulicami Torunia. Dzieci zebrały się o 11.00 na placu przy ul. 3 Maja skąd wyruszył pochód na 21 udekorowanych pojazdach. W pochodzie przedstawiono sceny z bajek: „Na jagody” i „Królestwo krasnoludków” oraz inscenizacje piosenek „Kominiarz” i „Bal Lalek”. Również 20 czerwca zaplanowano zabawy dzieci z rodzicami na terenie

¹³⁹ Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego z dnia 20 maja 1947 r. Nr-I-17442/47.

¹⁴⁰ Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego z 12 maja 1948 r. Nr I-19137/48.

¹⁴¹ Do współpracy nie zaproszono tym razem Bronisława Hozakowskiego, który zmarł. K. Podlaszewska, *Hozakowski Bronisław Julian Wiktor (1887–1948), kupiec, działacz społeczny*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. II: G–K, red. Zbigniew Nowak, Gdańsk 1994, s. 228–229.

przedszkoli¹⁴².

Inspektorzy szkolni corocznie planowali działania nakierowane na środowisko rodzinne¹⁴³. Wśród zadań, w obszarze współpracy z rodzicami, uwzględniono inicjowanie utworzenia Opiek Rodzicielskich w kolejnych przedszkolach¹⁴⁴ i aktywizowanie już istniejących¹⁴⁵. W 1949 roku, zgodnie z zarządzeniem Ministra Oświaty Koła Opieki Rodzicielskiej, zostały zlikwidowane, a w ich miejsce powstały Komitety Rodzicielskie¹⁴⁶. Dyrektorzy zostali zobowiązani w terminie do 31 marca 1949 roku do uporządkowania spraw agend Kół Opieki Rodzicielskich. Do obowiązków dyrektorów przedszkoli należało między innymi zamknięcie ksiąg kasowo inwentarzowych, spis majątku koła, dopilnowanie sporządzenia protokołu przez Komisję Rewizyjną, a całość należało przekazać kierownictwu przedszkola/szkoły do dyspozycji Zarządu Miejskiego¹⁴⁷. W składzie osobowym nowych Komitetów Rodzicielskich i Komitetów Opiekuńczych kierowniczki przedszkoli miały poinformować władze oświatowe¹⁴⁸. W planach pracy inspektoratu szkolnego na rok szkolny 1948/49 w zaplanowanych spotkaniach z przedszkolami uwzględniono tematy dotyczące rodziców i ich zbliżenia do przedszkoli oraz ukierunkowania przedszkoli na ideowe podejście do pracy z nastawieniem do potrzeb Polski Ludowej¹⁴⁹.

Istotne znaczenie dla władz oświatowych miały także sprawy pedagogiczne i kadra pedagogiczna, co odzwierciedlały roczne plany pracy inspektoratu i poszczególnych inspektorów i instruktorki wychowania przedszkolnego¹⁵⁰. Szczególnie wymieniono dokształcanie wychowawczyń przedszkoli ze wskazaniem konferencji rejonowych, kursów, instruktażu indywidualnego i zespołowego¹⁵¹. Zwrócono uwagę na planowanie pracy pedagogicznej w perspektywie 3-letniej, pomoc w zakupie pomocy dydaktycznych

¹⁴² APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu. Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn.71, *Sprawozdanie z Tygodnia Dziecka Przedszkolnego*.

¹⁴³ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Plan pracy Inspektoratu szkolnego 1946-1950, sygn. 8, *Plan pracy Inspektoratu szkolnego toruńskiego na rok szkolny 1947/48*.

¹⁴⁴ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu. Plany pracy Inspektoratu szkolnego 1946-1950, sygn. 8, *Plan pracy Inspektoratu szkolnego toruńskiego na rok szkolny 1946/47*.

¹⁴⁵ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu. Plany pracy Inspektoratu szkolnego 1946-1950, sygn. 8, *Plan pracy Inspektoratu szkolnego toruńskiego na rok szkolny 1947/48*.

¹⁴⁶ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Okólniki inspektoratu Szkolnego w Toruniu 1949, sygn. 5, *Okólnik nr 8 Inspektoratu szkolnego obwodu toruńskiego w Toruniu z dnia 21 marca 1949 r. L.dz. 1964/49*.

¹⁴⁷ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Okólniki inspektoratu Szkolnego w Toruniu 1949, sygn. 5, *Okólnik nr 8 Inspektoratu szkolnego obwodu toruńskiego w Toruniu z dnia 21 marca 1949 r. L.dz. 1964/49*.

¹⁴⁸ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Okólniki inspektoratu Szkolnego w Toruniu 1949, sygn. 5, *Okólnik nr 9 Inspektoratu szkolnego obwodu toruńskiego w Toruniu z dnia 25 marca 1949 r. L.dz. 2105/49*.

¹⁴⁹ APT Inspektorat Szkolny w Toruniu. Plany pracy Inspektoratu szkolnego 1946-1950, sygn. 8, *Plan pracy Inspektoratu szkolnego na okres od 1 maja do 31 sierpnia 1946 roku*.

¹⁵⁰ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu. Plany pracy Inspektoratu szkolnego 1946-1950, sygn. 8, *Plan pracy Inspektoratu szkolnego na okres od 1 maja do 31 sierpnia 1946 roku*.

¹⁵¹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu. Plany pracy Inspektoratu szkolnego 1946-1950, sygn. 8, *Plan pracy Inspektoratu szkolnego toruńskiego na rok szkolny 1946-47*.

niezbędnych do realizacji planów, wsparcie w zakresie organizacji zajęć i realizacji planów¹⁵². Wśród planowanych zadań, poza doбором kandydatek na wychowawczynie i kierowniczkę, znaczenie miał wpływ na ich ideowe nastawienie do zagadnień Polski Ludowej i w tym temacie organizowano również konferencje poruszające zagadnienia polityczne, społeczne i zawodowe. W trosce o wsparcie kadry pedagogicznej proponowano wiele form wsparcia: organizowano biblioteki, wyjazdy studyjne na przykład do przedszkoli na Śląsku i w Warszawie¹⁵³.

Organizowane były konferencje metodyczne z udziałem kierownika Wydziału Oświaty, przedstawiciela Związku Nauczycielstwa Polskiego, wizytatorki i instruktorki wychowania przedszkolnego. Prowadzono wówczas zajęcia z dziećmi, a następnie omawiano i dyskutowano na temat przedstawionego referatu związanego tematycznie z zajęciami dydaktycznymi. Ważnymi konferencjami były te zorganizowane na początku roku szkolnego we wrześniu 1949 roku, na podstawie zarządzenia Ministra Oświaty¹⁵⁴, które miały dokonać bilansu dotychczasowych działań¹⁵⁵. Podczas tej konferencji podsumowywano poprzedni rok szkolny 1948/49 i omówiono wytyczne na nowy rok szkolny 1949/50. Udział w konferencji dla kierowniczek był obowiązkowy. Wśród zaproszonych gości z prawem do dyskusji uczestniczyli przedstawiciele partii, władz państwowych i samorządowych, związków zawodowych, Samopomocy Chłopskiej, organizacji politycznych i społecznych, Komitetów Rodzicielskich i Opiekuńczych¹⁵⁶.

Praca pedagogiczna w przedszkolach nakierowana była na wszechstronny rozwój dziecka: ruchowy, poznawczy, artystyczno-techniczny, mowy, prowadzono również zajęcia gospodarczo-domowe. Praca pedagogiczna planowana była według ośrodków zainteresowań. W latach czterdziestych XX wieku w obszarze pracy pedagogicznej zwracano uwagę na zwiększenie efektywności wychowania ideologicznego¹⁵⁷. Inspektorzy planowali wdrożenie przez dyrektorów kącików ideologicznych i prac opierających się na pedagogice socjalistycznej np. Antona Makarenki. Jednym z zadań było budzenie uczuć przyjaźni do ZSRR

¹⁵² APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu. Plany pracy Inspektoratu szkolnego 1946-1950, sygn. 8, *Plan pracy Inspektoratu szkolnego toruńskiego na rok szkolny 1947/48*.

¹⁵³ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu. Plany pracy Inspektoratu szkolnego 1946-1950, sygn. 8, *Plan pracy Inspektoratu szkolnego toruńskiego na rok szkolny 1947/48*.

¹⁵⁴ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Okólniki Inspektoratu Szkolnego w Toruniu 1949, sygn. 5, *Okólnik nr 22 Inspektoratu szkolnego obwodu toruńskiego w Toruniu z dnia 30 sierpnia 1949 r. L.dz. 5444/49*.

¹⁵⁵ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 12 lipca 1949 roku NR IIP-3690/49

¹⁵⁶ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Okólniki inspektoratu Szkolnego w Toruniu 1949, sygn. 5, *Okólnik nr 22 Inspektoratu szkolnego obwodu toruńskiego w Toruniu z dnia 30 sierpnia 1949 r. L.dz. 5444/49*.

¹⁵⁷ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu. Plany pracy Inspektoratu szkolnego 1946-1950, sygn. 8, *Plan pracy Inspektoratu szkolnego toruńskiego na rok szkolny 1947/48*.

oraz nastawienie socjalistycznego stosunku do własności społecznej poprzez uroczystości¹⁵⁸.

16 listopada 1950 r. podczas konferencji kierowniczek i wychowawczyń miasta Torunia, która odbyła się w Przedszkolu Miejskim nr 1 przy ul. Strumykowej 13, omawiano metodykę prowadzenia zajęć z mowy ojczystej. Podstawą do dyskusji były wcześniej obserwowane zajęcia prowadzone przez wychowawczynie. Podczas dyskusji zwrócono uwagę na wykorzystanie w zajęciach pomocy dydaktycznych¹⁵⁹. Organizacja tego rodzaju spotkań kadry pedagogicznej przedszkolnej świadczy o współpracy (zapewne w dużej mierze wymuszanej administracyjnie), dostrzeganiu potrzeby wymiany doświadczeń oraz doskonaleniu warsztatu pracy. Podczas konferencji została przygotowana rezolucja do uczestników II Światowego Kongresu Obrońców Pokoju w Warszawie. Hasła nawołujące do walki o pokój były stałym elementem propagandy komunistycznej w okresie PRL¹⁶⁰. Rezolucja wpisywała się w organizowaną na szeroką skalę akcję propagandową wspierającą zbliżający się II Światowy Kongres Obrońców Pokoju¹⁶¹. W rezolucji zawarto zobowiązanie „wzmocnić siły pokoju przez wychowanie dziecka w wieku przedszkolnym w miłości do Polski Ludowej, do potężnego obrońcy pokoju Związku Radzieckiego, do wszystkich ludzi pracy świata, walczących o pokój a w nienawiści do podżegaczy wojennych”¹⁶².

Wychowanie przedszkolne zajmowało ważne miejsce w polityce władz państwowych. Określenie funkcjonujących form wychowania przedszkolnego oraz szczegółowej organizacji przedszkoli odzwierciedlała instrukcja Ministra Oświaty z dnia 14 lipca 1949 r. W sprawie organizacji wychowania przedszkolnego w roku 1949/1950¹⁶³. Za priorytetowe zadania uznano zwiększenie liczby dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym poprzez rozbudowę sieci, zwiększenie liczby przedszkoli o kolejne dwa, dodanie nowych etatów wychowawczyń, podniesienie poziomu organizacji poprzez „podniesienie poziomu ideologicznego i zawodowego wychowawczyń, współpraca przedszkola ze środowiskiem społecznym, szczególnie zaś z Komitetami Rodzicielskimi oraz z Przedszkolnymi Komitetami Opiekuńczymi”¹⁶⁴. Również do priorytetowych spraw należał temat poprawy stanu zdrowia polegającej na właściwej opiece higieniczno-lekarskiej, organizowaniu dożywiania

¹⁵⁸ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu. Plany pracy Inspektoratu szkolnego 1946-1950, sygn. 8, *Plan pracy Inspektoratu szkolnego toruńskiego na rok szkolny 1946-47*.

¹⁵⁹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu. Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn.71, *Spis kierowniczek i wychowawczyń przedszkoli, stan na 1.II.1946 r.*

¹⁶⁰ J. Ślusarczyk, *Ruch obrońców pokoju w latach 1948-1989*, Warszawa 1996; K. Łagojda, *Stalinowski gołąbek pokoju*, Biuletyn IPN Pamięć, pl, nr 9 (54)/2016, s. 38-42.

¹⁶¹ „Trybuna Ludu” nr 342 (695) z 24.XI.1950 r.

¹⁶² APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, sygn. 22, Protokoły konferencji kierowników szkół powszechnych, 1949-1950.

¹⁶³ Dz. Urz. Min. Ośw., Nr 10 z 5.VIII.1949 r., poz. 185, Instrukcja MO z dnia 14 lipca 1949 r. Nr 8 WP-3988/49.

¹⁶⁴ Tamże.

i podniesienie poziomu realizacji wychowania fizycznego.

Organizację przedszkoli określały władze państwowe. W roku szkolnym 1949/50 w kraju funkcjonowały różnego typu przedszkola. Należały do nich „przedszkola publiczne – zakładane i utrzymywane przez państwo i samorząd terytorialny, przedszkola państwowe – zakładane i utrzymywane wyłącznie przez państwo, przedszkola samorządowe – zakładane i utrzymywane przez samorząd, przedszkola TPD – zakładane i utrzymywane przez to towarzystwo, przedszkola związków zawodowych – zakładane i utrzymywane przez te związki i przedszkola prywatne – zakładane i utrzymywane przez niewymienione wyżej osoby i organy”¹⁶⁵. Nadzór i kontrola przedszkoli należała do zadań władz szkolnych¹⁶⁶. Przedszkola państwowe i publiczne zobowiązane były do realizacji programu i pracy wychowawczej zgodnie z wytycznymi Ministra Oświaty w stosownym zarządzeniu. Minister, w wydanej przez siebie Instrukcji, określił szczegółową organizację grup i zatrudnienie wychowawczyń. Dla przedszkola liczącego do 35 dzieci przydzielona była jedna wychowawczyni, od 35-70 dzieci dwie wychowawczynie, od 71-100 dzieci trzy wychowawczynie, a ponad 100 dzieci cztery wychowawczynie i więcej. Przeciętnie na jedną wychowawczynię przypadało 35 dzieci. W celu wspierania wychowawczyń zatrudniano dodatkową osobę zwaną „siłą wychowawczą”, jednak wymagało to zgody kuratorium. Osoba ta zatrudniana była w wymiarze 12 godzin tygodniowo do grupy dzieci starszych. Pomoc wychowawczyni musiała legitymować się ukończeniem kursu przysposabiającego do pracy wychowawczej w dziecińcach sezonowych. Czas pracy przedszkoli wynosił 5 godzin, a zajęcia obowiązkowe odbywały się w godzinach od 9.00 do 14.00. W zależności od potrzeb rodziców dzieci mogły przebywać dłużej w przedszkolu po uzgodnieniu kierowniczką przedszkola z Komitetem Rodzicielskim, a następnie zatwierdzeniu przez inspektora szkolnego. W roku szkolnym 1949/1950 władze państwowe określiły nabór do przedszkoli do trzech oddziałów: do pierwszego oddziału przyjmowanie dzieci w rocznikach 1945 i 1946, do drugiego oddziału dzieci z rocznika 1944, do trzeciego oddziału dzieci z rocznika 1943¹⁶⁷. Zgłoszenia dokonywali rodzice bądź opiekunowie dziecka w czerwcu przed rozpoczęciem nowego roku szkolnego lub we wrześniu zgodnie z ustaleniami inspektora oświaty. Zgłoszenia przyjmowała kierowniczka przedszkola na podstawie karty indywidualnej według wzoru określonego przez Ministra Oświaty, a w przedszkolach prywatnych „delegat” zarządu instytucji prowadzącej przedszkole.

¹⁶⁵ Tamże.

¹⁶⁶ Dz. U. Nr 50 z 1920 r., poz. 304, Ustawa z dnia 4 czerwca 1920 roku o tymczasowym ustroju władz szkolnych.

¹⁶⁷ Dz.Urz. Min. Ośw., Nr 10 z 5.VIII.1949 r., poz. 185, Instrukcja MO z dnia 14 lipca 1949 r. Nr 8 WP-3988/49.

W przypadku większej liczby zainteresowanych niż miejsc w przedszkolu powoływana była komisja społeczna prowadzona przez inspektora szkolnego. o terminie naboru mieszkańców Torunia informowano 10 dni przed rozpoczęciem przyjmowania zgłoszeń. Do niezbędnych dokumentów w procedurze naboru należała metryka urodzenia dziecka, świadectwo szczepienia ospy, ze zwróceniem uwagi na oczekiwane udokumentowanie dodatkowo szczepienia błonicy i świadectwa zdrowia dziecka. Ponadto, niezbędnym dokumentem koniecznym do przedstawienia było zaświadczenie z pracy z uwzględnieniem wysokości miesięcznego zarobku bądź zaświadczenie zarządu gminy o „stanie gospodarczym” rodziców/opiekunów lub zaświadczenia z opieki społecznej o stanie zdrowia żywiciela rodziny w sytuacji, gdy korzysta ona z pomocy społecznej¹⁶⁸.

Reasumując kondycję przedszkoli w latach 1945-1956 należy podkreślić intensywny rozwój przedszkoli w zakresie tworzenia sieci tych placówek i szerokie działania nakierowane na upowszechnianie wychowania przedszkolnego. Tendencja przyrostu liczby przedszkoli widoczna jest w porównaniu okresu od 1937 do 1946 roku.

Tabela 9. Zwiększenie liczby przedszkoli w okresie od 1937 roku do 1946 roku

Lp.	Lata szkolne/ Kraj/województwo	Przedszkola		Wychowawczynie		Dzieci	
		Ogółem	Na wsi	Ogółem	Na wsi	Ogółem	Na wsi
1.	Polska 1937/38	1659	521	2179	599	83338	24485
2.	Polska 1945/46	2287	1201	3757	1571	137450	59432
3.	Pomorskie 1937/38	110	21	217	26	8311	781
4.	Pomorskie 1945/46	169	61	274	70	11792	2492
5.	Ludność Torunia w 1946	68 085					

Zródło: Rocznik statystyczny r. 11(1947) s. 156.

W działaniach wychowawczo-dydaktycznych i opiekuńczych kładziono nacisk na współpracę z rodzicami i środowiskiem społecznym. Odzwierciedleniem procesu rozwoju wychowania przedszkolnego w okresie powojennym jest referat pt. „Przedszkola w okręgu szkolnym pomorskim w roku szkolnym 1949/50”. W powojennej rzeczywistości widocznym zjawiskiem była idea upowszechniania wychowania przedszkolnego i wzrost liczby przedszkoli. Rozwój oświaty po wojnie spowodował także wzrost znaczenia przedszkoli, które stały się częścią systemu szkolnego. Koniec realizacji planu trzyletniego to na terenie Okręgu Szkolnego Pomorskiego trzykrotny wzrost przedszkoli w stosunku do stanu przedwojennego.

¹⁶⁸ Tamże.

Od 1946 roku następuje także wzrost urodzeń, co wymusza planowanie dalszego rozwoju przedszkoli pod względem zwiększenia liczby miejsc, bazy lokalowej i dydaktycznej, kandydatek do zakładów kształcenia wychowawczyń przedszkoli, a także budżetu na ten cel przeznaczanego. Przedszkola ze względu na stwarzanie warunków dla wszechstronnego rozwoju dzieci, których nie mógł zagwarantować dom rodzinny oraz pomoc matkom pracującym, stały się bardzo popularne zarówno w mieście, jak i na wsi. W roku szkolnym 1946/47 w okręgu pomorskim na 111 500 dzieci w wieku przedszkolnym 14 980 uczęszczało do przedszkoli (234 przedszkola, w tym 114 na wsi), a więc zaledwie 13,4%. W 18 istniejących powiatach okręgu pomorskiego sytuacja upowszechniania wychowania przedszkolnego była różna¹⁶⁹. W powiecie rypiński i szubińskim najmniejszy był odsetek dzieci w przedszkolach i wynosił 5%, natomiast największy procent dzieci korzystających z przedszkoli odnotowano w Toruniu 26% (liczba przedszkoli 29, ilość dzieci w wieku przedszkolnym – 8650, ilość dzieci uczęszczających do przedszkoli – 2323). W miastach, a w tym i w Toruniu, zwiększanie dostępu do wychowania przedszkolnego poprzez uruchamianie przedszkoli przez Zarząd Miejski, wspierały różne organizacje, które także otwierały przedszkola: RTPD, Koło Kobiet przy PPR, Caritas i inne. Trzeba podkreślić, że poziom przedszkoli był różny, bo różna była świadomość organizacji otwierających przedszkola co do zadań tych placówek, a także różne były ich predyspozycje i możliwości. Na pewno do czynników wpływających na poziom przedszkola należały: stopień organizacyjny przedszkoli (liczba oddziałów, wiek dzieci w danym oddziale, najlepiej jednorodna grupa wiekowa), baza lokalowa (wielkość i liczba pomieszczeń, warunki higieniczne, ogródek, boisko), urządzenie (meble – stoły, krzesła, wieszaki, umywalnia), pomoce dydaktyczne (środki dydaktyczne do rozwoju umysłowego i fizycznego, słabiej wypadają przedszkola samorządowe niż fabryczne z uwagi na brak funduszy i nie planowanie w preliminarzach budżetowych, wówczas ciężar zdobywania funduszy na pomoce dydaktyczne spadał na wychowawczynię), organizacja pracy, która uzależniona była od bazy lokalowej, dydaktycznej i wyposażenia. Dzieci w przedszkolach otrzymywały posiłki, głównie śniadanie, a także organizowano dla biednych dzieci dożywianie. W przedszkolach zorganizowana była opieka lekarska choć najslabiej w tym obszarze wypadały przedszkola samorządowe i Caritasu, w których nie było stałego lekarza. Wychowawczynie pracujące w przedszkolach systematycznie doksztalały się

¹⁶⁹ Dz. Urz. Kur. Okr. Szk. Pom., *Oświata i szkolnictwo w okręgu szkolnym pomorskim w roku szkolnym 1946/47*, Toruń 1947, s. 3-4. Opracowanie dotyczy 18 powiatów: Brodnica, Bydgoszcz, Chełmno, Chojnice, Grudziądz, Inowrocław, Lipno, Lubawa, Nieszawa, Rypin, Sępólno, Szubin, Świecie, Toruń, Tuchola, Wąbrzeźno, Włocławek, Wyrzysk.

na comiesięcznych konferencjach metodycznych i 10-dniowych kursach poświęconych wybranej tematyce (na przykład wychowaniu fizycznemu, zajęciom artystyczno-technicznym). Ponieważ brakowało fachowej literatury dla kadry pedagogicznej przedszkoli Kuratorium od listopada 1946 roku wydawało „Materiały pedagogiczne dla wychowawczyń przedszkoli”. Rozwój przedszkoli następował dzięki wysiłkowi samorządów i Ministerstwu Oświaty, które przekazywało środki finansowe na remonty, urządzenia oraz opłacając wychowawczynie w przedszkolach samorządowych i społecznych. Mimo dużego trudu i widocznego rozwoju przedszkoli (w porównaniu stanu z dnia 30 czerwca 1946 roku do stanu z czerwca 1947 roku w Okręgu Pomorskim ilość przedszkoli wzrosła o 58%, ilość dzieci o 46%, liczba wychowawczyń z 237 wzrosła do 375) wciąż jednak ówczesny stan wychowania przedszkolnego był niezadawalający¹⁷⁰.

W kolejnym roku szkolnym 1947/48¹⁷¹ następował dalszy rozwój sieci przedszkolnej dzięki organizacjom społecznym, przedsiębiorstwom i zakładom pracy, które uwzględniały w planach gospodarczo-finansowych uruchamianie i prowadzenie przedszkoli. Również Wojewódzkie Władze Samorządowe interesowały się sprawami przedszkoli, co zostało wyartykułowane podczas konferencji dla starostów powiatowych i prezydentów, organizowanej przez Wojewódzką Radę Narodową. Zarówno Wojewoda, jak i przewodniczący Komisji Oświatowej podkreślili konieczność organizowania przedszkoli. Wydzwięk tych wystąpień odzwierciedlały budżety samorządów i projekty planów prac zakładających szersze organizowanie przedszkoli w roku 1949.

W roku szkolnym 1947/48 wzrosła liczba przedszkoli w Okręgu Pomorskim i wynosiła 260 (w tym 147 w miastach), liczba dzieci wynosiła 15 340, co stanowiło 17% ogółu dzieci w wieku przedszkolnym. Największy procent dzieci uczęszczających do przedszkoli odnotowano w powiecie toruńskim – 30%, najniższy w powiecie rypińskim i szubińskim od 6 – 10%. Najwięcej przedszkolaków pochodziło z rodzin robotników (36%) i rzemieślników (20%) i urzędników (11,5%), a ponadto 8,9% dzieci było sierotami. Sytuacja lokalowa placówek przedszkolnych nie przedstawiała się najlepiej, gdyż mało przedszkoli funkcjonowało w budynkach własnych (tylko 52), nie wszystkie miały ogród i boisko. W Okręgu najwięcej funkcjonowało przedszkoli jedno i dwuoddziałowych, a w Toruniu dwu i trzyoddziałowych choć w mieście funkcjonowały także przedszkola jedno

¹⁷⁰ Dz. Urz. Kur. Okr. Szk. Pom., *Oświata i szkolnictwo w okręgu szkolnym pomorskim w roku szkolnym 1946/47*, Toruń 1947, s. 4-6.

¹⁷¹ Dz. Urz. Kur. Okr. Szk. Pom., *Oświata i szkolnictwo w okręgu szkolnym pomorskim w roku szkolnym 1947/48*, Toruń 1947, s. 7-10.

i czterooddziałowe. Nowością, która pojawiła się w omawianym roku szkolnym był program opracowany przez instruktorki wychowania przedszkolnego. Program zawierał minimum wymagań dla dzieci i określał dokładne tematy do realizacji. Zgodnie z intencją autorów programu wychowanie i kształcenie miało odbywać się w duchu ideologii ludowo-demokratycznej. Władze oświatowe wspierały w dalszym ciągu kadrę pedagogiczną poprzez organizowanie powiatowych konferencji metodycznych i publikowanie metodycznych materiałów. Podczas konferencji wychowawczynie poza zdobywaniem wiedzy metodycznej zdobywały wiedzę w dziedzinie ideologicznej i polityczno-gospodarczej. Referaty wygłaszali specjaliści w zakresie pedagogiki lub wychowania ideologicznego. W 1947/48 roku zorganizowano 104 zjazdy konferencyjne. Ponadto, nauczycielki uczestniczyły w konferencjach organizowanych przez Związek Nauczycielstwa Polskiego. W omawianym roku szkolnym polepszyły się warunki bazowe przedszkoli lecz nie odnotowano zwiększenia dostępu dzieci do przedszkoli¹⁷².

Od 1 października 1949 roku do przedszkoli w Okręgu Pomorskim uczęszczało 16,4% dzieci w wieku przedszkolnym. Największy odsetek widoczny był w miastach wydzielonych: w Toruniu – 42, 9%, we Włocławku – 40, 3%, Grudziądzu – 36, 3%, Inowrocławiu – 36, 1%, Bydgoszcz natomiast zajmowała dopiero 12 miejsce. Brak zwiększenie odsetka dzieci w przedszkolach powodowały głównie trudności lokalowe, a z tego powodu nie wszystkie dzieci mogły dostać się do przedszkoli. 68,1% dzieci w przedszkolach stanowiły dzieci w miastach, a dzieci na wsiach stanowiły 31,9%. Dzieci matek pracujących stanowiły 14,9%, a najwięcej takich dzieci było w miastach wydzielonych. W skali kraju odsetek dzieci w przedszkolach matek pracujących wynosił w roku szkolnym 1948/49 18,9%. Najmniejszy odsetek uczęszczających dzieci do przedszkola stanowiły dzieci trzyletnie – 9,5%, czteroletnie – 16,3%, pięcioletnie – 20,9%, sześcioletnie – 21,4% oraz 171 dzieci odroczonech od obowiązku szkolnego ze względu na opóźnienie w rozwoju fizycznym bądź umysłowym. Najwięcej takich dzieci było w mieście Grudziądzu – 66 i w mieście Toruniu – 29.

Po wojnie wzrastała liczba przedszkoli, a w samym tylko okresie od 1 października 1948 roku do 1 października 1949 otwarto w Okręgu Szkolnym Pomorskim 122 nowe przedszkola (20 zamknięto z powodu złych warunków lokalowych bądź niewłaściwego kierunku wychowawczego), tak więc ogólna liczba przedszkoli 269 wzrosła o 102 przedszkola. W mieście Toruniu wzrost był o 8 nowych przedszkoli. W planie na rok 1950 wskazano do osiągnięcia 500 przedszkoli w całym okręgu. Najbardziej aktywne w organizowaniu

¹⁷² Dz. Urz. Kur. Okr. Szk. Pom., *Oświata i szkolnictwo w okręgu szkolnym pomorskim w roku szkolnym 1947/48*, Toruń 1947, s. 7-10.

nowych przedszkoli były samorządy (zapewniały lokal i wyposażenie rzeczowo - administracyjne), ale na uwagę zasługuje także aktywność TPD, które w sumie w Województwie Pomorskim otworzyło 19 przedszkoli, a 4 przejęło od innych podmiotów. Natomiast wśród 20 zlikwidowanych przedszkoli w okresie roku szkolnego 1949/50 - 15 przedszkoli należało do Caritasu i innych organizacji religijnych. Zwiększała się liczba dzieci w przedszkolu zwłaszcza w miastach i założono, że na jedną wychowawczynię przypada do 35 dzieci. Na wsiach 93,4% stanowiły przedszkola jednooddziałowe, a w mieście odwrotnie, tzn. przedszkola jednooddziałowe stanowiły mniejszość 24,8%, dwuoddziałowe 52,3%, trzy lub więcej oddziałowe 22,4%¹⁷³.

W Toruniu w roku 1949 przedszkola miejskie były trzyoddziałowe (Przedszkole nr 1, 3,8) i czterooddziałowe (Przedszkole nr 2, 6, 7), a dwa przedszkola były dwuoddziałowe (Przedszkole nr 4 i Przedszkole nr 5). Poza przedszkolami miejskimi na terenie Torunia funkcjonowało 13 przedszkoli innych właścicieli, a wśród nich były: 3 przedszkola jednooddziałowe (Przedszkole Milicji Obywatelskiej, Przedszkole przy Cegielni i Klinkierni, Przedszkole „Promyk” Ligii Kobiet OSA przy ul. Prądyńskiego 3), 7 przedszkoli dwuoddziałowych (Przedszkole Związku Zawodowego Kolejarzy, Przedszkole „Nasza Przyszłość” Ligii Kobiet WSArt przy ul. Sienkiewicza 35, Przedszkole Związku Zawodowego Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego Oddział Toruń, Przedszkole prowadzone przez Miejski Komitet Opieki Społecznej, Przedszkole Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci nr 1, Przedszkole Caritas, Miejskiego Komitetu PZPR), 3 przedszkola trzyoddziałowe (Przedszkole Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci nr 2, Przedszkole im. Króla Jana Sobieskiego Towarzystwa Ogródków Działkowych, Ćwiczeniówka)¹⁷⁴.

Warunki lokalowe przedszkoli nie były zadowalające z uwagi na fakt, że przed wojną wychowanie przedszkolne nie zajmowało znaczącego miejsca, nie budowano przedszkoli, a zniszczenia wojenne, stanowiące 51% ogólnej wartości stanu, jeszcze ten stan pogorszyły. W pięcioletnim okresie powojennej odbudowy ani Skarb Państwa ani Samorząd nie posiadały finansów, które można by przeznaczyć na infrastrukturę przedszkoli. Priorytetem była odbudowa szkół, a zwłaszcza szkół podstawowych. Przedszkola funkcjonowały w salach adaptowanych na sale przedszkolne i często warunki higieniczno-dydaktyczne były słabe. W Toruniu liczba sal własnych samorządu była dość znaczna w stosunku do innych

¹⁷³ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Referaty dotyczące stanu szkolnictwa powszechnego i przedszkoli w okręgu szkolnym pomorskim 1949-1950, sygn. 28, *Przedszkola w okręgu szkolnym pomorskim w roku szkolnym 1949/50*.

¹⁷⁴ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn. 71, *Wykaz przedszkoli i dzieci według pochodzenia socjalnego obwodu toruńskiego z lutego 1949 r.*

miejsowości w województwie. Kadra pedagogiczna w przedszkolach była niewystarczająca, wojna dokonała zniszczeń także w tym obszarze.

Po drugiej wojnie światowej odnotowujemy ogromne braki kadrowe na każdym poziomie kształcenia. Problemy te nie ominęły także przedszkoli. Nauczycieli brakowało z jednej strony z uwagi na ogromne starty wojenne wynikające zarówno z tego, że nauczyciele należeli do tej części społeczeństwa polskiego, która w sposób wyjątkowo okrutny była eksterminowana przez niemieckiego okupanta w ramach Intelligenzaktion, dotknęło to zwłaszcza Pomorza¹⁷⁵. Nauczyciele z Torunia zostali wręcz zdziesiątkowani w wyniku represji¹⁷⁶, czego do dziś widocznym miejscem jest „Barbarka”¹⁷⁷. W okresie okupacji nie funkcjonował w zasadzie, nie licząc tajnych kompletów, polski system kształcenia nauczycieli, a kształcenie niemieckie w żaden sposób nie mogło go zastąpić¹⁷⁸. Problemy te pogłębiły się jeszcze w okresie powojennym z uwagi na dynamiczny rozwój przedszkoli w okresie realizacji planu sześcioletniego (1950-1955), a także w związku z „czystkami kadrowymi” przeprowadzonymi wobec niepewnych ideologicznie nauczycieli¹⁷⁹. Na dodatek nawet osoby kształcone w tym czasie i przygotowywane do zawodu często nie podejmowały w nim pracy z uwagi na fakt innych, bardziej atrakcyjnych możliwości zarobkowania i robienia kariery. Aby temu przeciwdziałać podejmowane były środki administracyjne w postaci nakazów pracy wprowadzone dla nauczycieli i wychowawczyń przedszkoli w 1950 r.¹⁸⁰

Ponieważ następował szybki rozwój przedszkoli potrzebna była kadra pedagogiczna. Dla pozyskania nowych wychowawczyń szkolono kandydatki na trzy i sześciomiesięcznych kursach wprowadzających w wychowanie przedszkolne. Założono, że już w szkole podstawowej należy zachęcać do nauki w liceum kształcenia wychowawczyń przedszkoli. 94,2% ogółu wychowawczyń w okręgu było osobami świeckimi, a pozostałe 5,8% osobami zakonnymi. Należy podkreślić, że wychowawczynie zakonne z reguły miały pełne kwalifikacje. Jednak liczba ich zmalała z uwagi na likwidacje przedszkoli Caritas i innych

¹⁷⁵ Szerzej: B. Bojarska, *Eksterminacja inteligencji polskiej na Pomorzu Gdańskim (wrzesień-grudzień 1939)*, Poznań 1972.

¹⁷⁶ H. s. Kamiński, *Losy nauczycieli i pracowników oświaty miasta Torunia i powiatu toruńskiego w latach wojny 1939-1945*, Rocznik Toruński, R.20/1991, s. 91-125.

¹⁷⁷ s. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka. Miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik-grudzień 1939)*, Toruń 2009.

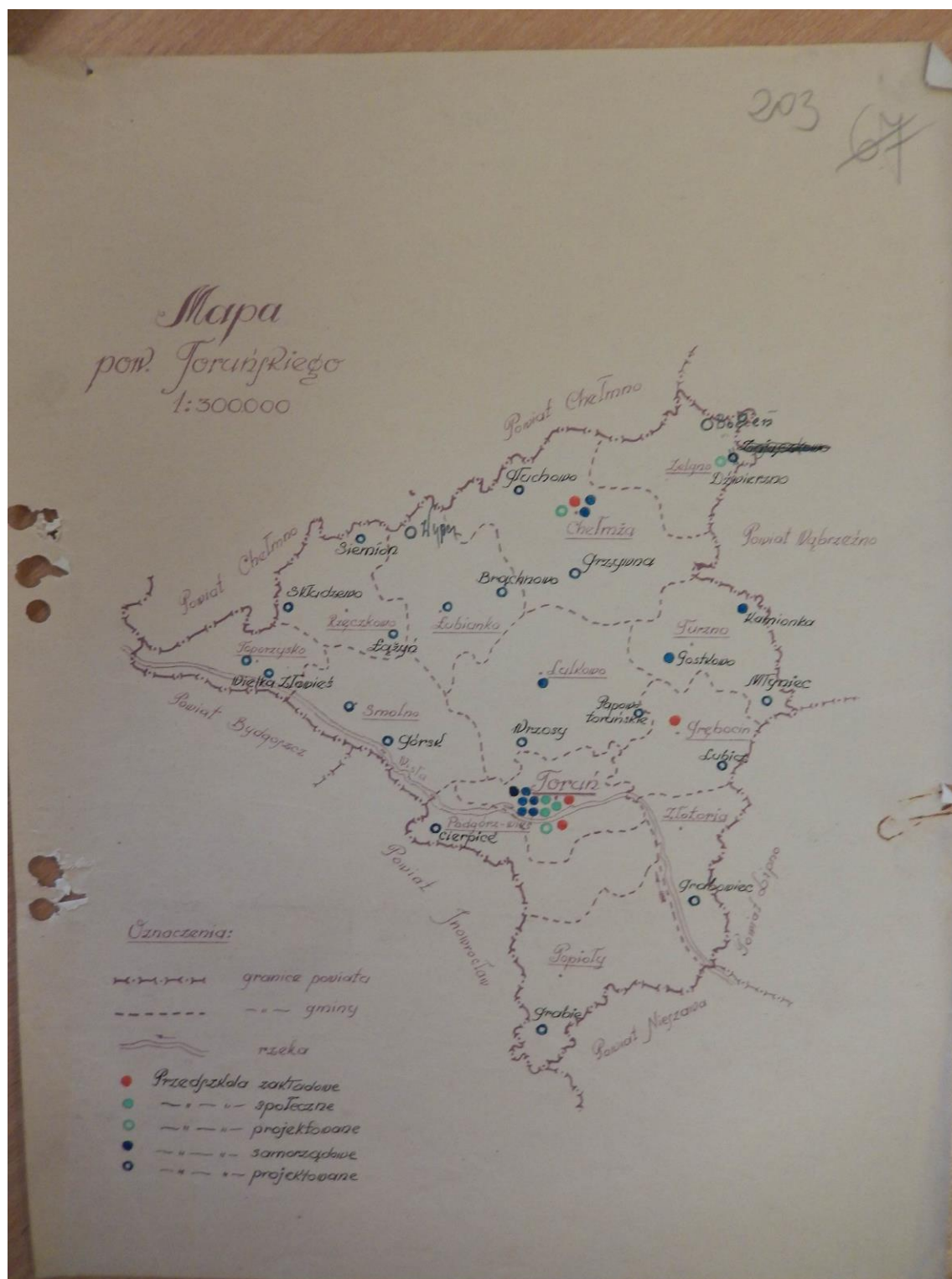
¹⁷⁸ s. Grochowina, *Kształcenie nauczycieli w Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie w latach 1939-1945* [w:] *Po obu stronach Odry, Polska, Niemcy i ich wzajemne relacje w XX i XXI wieku: wybrane problemy*, red. Katarzyna Kącka, Toruń 2011, s. 165-187.

¹⁷⁹ W. Chmielewski, *Licea Pedagogiczne - formą kształcenia nauczycieli szkół podstawowych w latach 1944-1956*, Przegląd Historyczno-Oświatowy, R.L, nr 1-2 (195-196), 2007, s. 83.

¹⁸⁰ Dz. Urz. Min. Ośw. Nr 9 z 5.VI.1950 r., poz. 128, Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 30 maja 1950 r. W sprawie powołania Komisji Przydziału pracy dla Absolwentów zakładów kształcenia nauczycieli i wychowawczyń przedszkoli.

organizacji religijnych z powodu szykan politycznych wobec kościoła katolickiego, które formalnie oczywiście maskowano „nieprzestrzeganiem przepisów o prowadzeniu przedszkoli”. Największy procent wychowawczyń z kwalifikacjami pracowało w miastach, w Toruniu 31,5%. w dniu 1 października 1949 roku 83,3% wychowawczyń w Okręgu opłacało Ministerstwo Oświaty, a 16,7% właściciele przedszkoli. 6-letni Plan Gospodarczy uwzględnił zadania

związane z rozwojem przedszkoli, a w tym ze wzrostem ich liczby¹⁸¹.

Przedszkola na mapie powiatu toruńskiego. APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu. Sprawy przedszkoli 1946-1950, sygn.71.

¹⁸¹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Referaty dotyczące stanu szkolnictwa powszechnego i przedszkoli w okręgu szkolnym pomorskim 1949-1950, sygn. 28, *Przedszkola w okręgu szkolnym pomorskim w roku szkolnym 1949/50*.

Przedszkola katolickie w Toruniu

Odbudowa po wojnie szkolnictwa i rozwój wychowania przedszkolnego odzwierciedlało wznowienie działalności przedszkoli katolickich. Już przed wojną wkład Kościoła katolickiego w prowadzeniu placówek ukierunkowanych na edukację najmłodszych, zwłaszcza przedszkoli i ochronek, był bardzo znaczący¹. Ten wysiłek instytucji kościelnych ukierunkowanych na pomoc dla najmłodszych był wielowątkowy i nie zamykał się bynajmniej tylko w prowadzeniu tego typu placówek². Przedszkola te prowadzone były przez Caritas, zakony, zgromadzenia zakonne, parafie i stowarzyszenia. Dzięki temu sieć przedszkoli miejskich uzupełniały przedszkola katolickie. Stopniowo likwidowano dziecińce i jednooddziałowe przedszkola. Przedszkola katolickie w Polsce po wojnie (1945/46) stanowiły 13,1% ogółu (wszystkich 2286 placówek przedszkolnych). Według danych Ministerstwa Oświaty na dzień 1 października 1948 przedszkoli katolickich było 703, a RTPD 254. Obrazuje to politykę państwa, która zmierzała do rozwoju przedszkoli świeckich, a tym samym ograniczała także przez likwidacje przedszkola katolickie³. Również w dokumentach państwowych pomijano placówki katolickie. Instrukcja Ministerstwa Oświaty z dnia 19 października 1945 roku w sprawie organizacji wychowania przedszkolnego i rozbudowy sieci przedszkolnej w Okręgach Szkolnych podkreślała publiczny charakter przedszkoli i pozyskanie do współpracy instytucji społecznych i podległych resortom państwowym. Nie było mowy w instrukcji o podmiotach katolickich. a więc przedszkola katolickie nie były w kręgu zainteresowań władz oświatowych i to w czasie, kiedy władze komunistyczne nie odważyły się jeszcze na otwartą walkę z Kościołem, co nastąpi wkrótce⁴. Wśród powodów do zamykania przedszkoli katolickich pojawiały się takie argumenty, jak brak wymaganych kwalifikacji u sióstr zakonnych, nie spełnianie wymogów higienicznych w placówkach czy niewłaściwa praca pedagogiczna z dziećmi. Zarzucano siostrze nie uwzględnianie wychowania ideologicznego, brak rozmów z dziećmi na temat uroczystości państwowych, a nawet brak portretów prezydenta Bieruta czy marszałka Konstantego Rokossowskiego⁵. W kraju w roku szkolnym 1946/47 funkcjonowało 360 przedszkoli katolickich, do których uczęszczało 23 854 dzieci, w których zatrudnionych było 564 wychowawczyń. W okręgu pomorskim powstało w tym czasie jedynie 11 nowych przedszkoli katolickich. Według stanu

¹ W. J. Chmielewski, *Likwidowanie szkolnictwa katolickiego w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku*, Kraków 2019, s. 58.

² T. Kraszewski, *Udział Pomorskiego Towarzystwa Opieki nad Dziećmi w Toruniu w działaniach społecznych na terenie miasta w latach 1918-1949*, Rocznik Toruński, T. 32, 2005, s. 111-132.

³ W. J. Chmielewski, *Dz. cyt.*, s. 63, 73.

⁴ Dz.Urz.Min. Ośw., nr 6 z 1945, poz. 254.

⁵ M. Wiśniewska, *Przedszkola Polski „ludowej” ...*, s. 173-174.

na dzień 1 października 1947 roku stan przedszkoli katolickich wynosił w całej Polsce 727 placówek, 1 października 1948 roku – 703, natomiast w 1951 roku liczba ta wynosiła 489 placówek. W okręgu szkolnym pomorskim 1 października 1948 roku były 42 przedszkola katolickie i 24 RTPD⁶. Na rok szkolny 1948/49 Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego zbierało dane związane z przydziałem etatów w nowopowstających przedszkolach, w których nie uwzględniono przedszkoli katolickich. Na 89 organizujących się przedszkoli 53 należały do podmiotów publicznych, 19 do CHTPD, 1 do RTPD, 3 do Samopomocy Chłopskiej, 2 do zakładów pracy, 3 do organizacji społecznych oraz 8 do innych podmiotów. Szczegółowe dane obrazuje poniższa tabela⁷.

Tabela 10. Dane do wniosku o przydział etatów do nowopowstających przedszkoli na rok szkolny 1948/49. Okręg Szkolny Pomorski.

Właściciel przedszkola	Ilość przedszkoli	Ilość oddziałów	Ilość dzieci	Ogółem wychowawczyń	Oplaconych z własnych środków	Przydział dotycz. państw. etatów	Wniosek o nowe etaty na 1948/49
publiczne	53	73	2383	278	-	205	73
CHTPD	19	23	701	24	-	1	23
RTPD	1	1	28	47	3	43	1
Związek Samopomocy Chłopska	3	3	84	12	1	8	3
Zakłady pracy	2	3	70	52	21	28	3
społeczne	3	5	134	132	59	68	5
Inne	8	8	175	15	3	4	8
Razem	89	116	3575	560	87	357	116

Zródło: APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego, Przedszkola (orzeczenia organizacyjne) 1948/49, sygn. 109, *Dane do wniosku o przydział etatów do nowopowstających przedszkoli na rok szkolny 1948/49.*

W Toruniu funkcjonowały dwa przedszkola RTPD i jedno przedszkole Caritas prowadzone przez ss. Serafitki. Siostry zakonne pracowały także w przedszkolach miejskich, jak PM nr 1, PM nr 3, PM nr 4 czy PM nr 6.

1 czerwca 1945 roku w Toruniu otwarto pierwsze przedszkole prywatne założone przez

⁶ W. J. Chmielewski, *Likwidowanie szkolnictwa katolickiego w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku*, Kraków 2019, s. 65-70, 73-74, 81.

⁷ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego, Przedszkola (orzeczenia organizacyjne) 1948/49, sygn. 109, *Dane do wniosku o przydział etatów do nowopowstających przedszkoli na rok szkolny 1948/49.*

Parafię Chrystusa Króla przy ul. Kościuszki 52 pod wezwaniem **Dzieciątka Jezus**. Kierowniczką przedszkola została Katarzyna Czajkówna – siostra zakonna ze Zgromadzenia Sióstr Elżbietanek o imieniu zakonnym Hipolita. Przedszkole składało się z sali zajęć, zabaw, gabinetu przyjęć i umywalni, posiadało także duży ogród z olbrzymią piaskownicą. Do przedszkola zapisano 100 dzieci z rodzin robotniczych. Lokalna prasa wyrażając satysfakcję z otwarcia przedszkola podkreślała, że zostało ono sprawnie i ładnie urządzone, a prowadząca je s. Hipolita posiadała wysokie kwalifikacje pedagogiczne⁸. W pierwszym kwartale 1947 do przedszkola uczęszczało 85-152 dzieci, w tym 39-62 chłopców i 46-90 dziewczynek. Opieka nad nimi odbywała się w trzech oddziałach. Widoczny wzrost liczby dzieci nastąpił w miesiącu marcu. W lutym od 15 do 28 lutego przedszkole było zamknięte z powodu mrozów. Kadre pedagogiczną stanowiły trzy wychowawczynie, w tym kierowniczka s. Hipolita⁹. Także przy ulicy Kościuszki, ale pod nr 54 funkcjonowało Przedszkole Parafialne pw. **św. Jana Bosko**, którego kierowniczką była także ta sama s. Hipolita¹⁰. Rozpoczęła ona tam pracę na stanowisku p.o. kierowniczki 1 października 1945 roku¹¹. W drugim kwartale 1947 roku z opieki przedszkolnej korzystało 100-120 dzieci, w tym 40-50 chłopców i 60-75 dziewczynek, ogółem w trzech oddziałach i przy zatrudnieniu trzech wychowawczyń, w tym kierowniczki s. Hipolity jako kierowniczki¹². W pierwszym kwartale 1948 roku do przedszkola uczęszczało w lutym 103 dzieci, w tym 52 chłopców i 51 dziewczynek, w marcu 114, w tym 59 chłopców i 55 dziewczynek. W styczniu przedszkole było zamknięte z powodu choroby odry. Przedszkole posiadało trzy oddziały i trzy sale, w których odbywały się zajęcia¹³. W drugim kwartale 1948 roku do przedszkola uczęszczało od 102 do 120 dzieci, w tym 48-54 chłopców i 54-66 dziewcząt. Wówczas funkcjonowały dwa oddziały, czyli o jeden mniej w stosunku do pierwszego kwartału. Kadra pedagogiczna także pomniejszyła się o jedną osobę i poza kierowniczką przedszkola pracowała już tylko jedna wychowawczyni¹⁴. Przedszkole

⁸ „Robotnik Pomorski” z 4 czerwca 1945 roku, Pierwsze prywatne przedszkole w Toruniu.

⁹ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, sygn. 628, *Statystyka szkolna. Zestawienia statystyczne za I kwartał 1947, Przedszkole Parafialne pw. Dzieciątka Jezus*.

¹⁰ Archiwum Diecezji Pelplińskiej (ADP), Kuria Biskupia Chełmińska 1945-1992, Zakony Elżbietanki, sygn. 1431, *Siostry Elżbietanki 1945-1954*. Wynika z dokumentów, że s. Hipolita zajmowała stanowisko kierowniczki dwóch przedszkoli: pw. Dzieciątka Jezus przy ul. Kościuszki 52 i pw. Św. Jana Bosko przy ul. Kościuszki 54.

¹¹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Spis kierowniczek i wychowawczyń przedszkoli, stan na 1.II.1946 r.*

¹² APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, sygn. 629, *Zestawienia statystyczne za II kwartał 1947, Przedszkole im. Św. Jana Bosko*.

¹³ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, sygn. 632, *Zestawienia statystyczne za I kwartał 1948 roku, Statystyka szkolna za I kwartał 1948 roku, Przedszkole im. św. Jana Boska*.

¹⁴ APT., Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, sygn. 634, *Zestawienia statystyczne za II kwartał 1948 roku, Przedszkole im. św. Jana Boska*.

parafialne również funkcjonowało na **Rudaku**. Pełniącą obowiązki kierowniczką była Leokadia Duszkiewicz, która rozpoczęła pracę na stanowisku w dniu 1 lutego 1946 roku. Inspektorat szkolny wysłał do kuratorium wnioski o umowę i uposażenie dla L. Duszkiewicz w dniu 8 sierpnia 1946 roku¹⁵. Jej nominacja nastąpiła w dniu 28 sierpnia 1946 roku¹⁶. Przedszkole na Rudaku przy ul. Stara Droga 48, pw. św. Teresy było własnością Związku Caritas Archidiecezji Gnieźnieńskiej. Mimo, że przedszkole funkcjonowało w 1946 roku, to dopiero 10 stycznia 1948 roku Związek Caritas Archidiecezji Gnieźnieńskiej złożył wniosek o wyrażenie zgody na otwarcie przedszkola do Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego, wskazując na stanowisko kierowniczką Leokadię Sulikową¹⁷. Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w orzeczeniu z dnia 27 kwietnia 1948 wydało odmowę otwarcia przedszkola¹⁸. Uzasadnieniem negatywnego orzeczenia na prowadzenie przedszkola było niespełnienie warunków określonych w ustawie z dnia 11 marca 1932 roku o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych. Wymagania konieczne do spełnienia określał art. 2 ust. 1 pkt 1,2,3 cytowanej ustawy¹⁹. Caritas tych warunków nie spełnił, ponieważ nie przedłożył statutu przedszkola opracowanego według wzoru określonego przez Ministra²⁰, nie zapewnił odpowiednich warunków lokalowych przedszkola, nie wykazał, że środki utrzymania przedszkola będą wystarczające. Oczywiście powody te były mistyfikacją intencji politycznych takiej decyzji, czego najlepszym dowodem jest fakt, że warunki sanitarno-higieniczne przedszkola zostały ocenione pozytywnie przez Zarząd Miejski w Toruniu Wydział Zdrowia²¹. Kuratorium orzeczenie o odmowie przekazało Caritasowi za pośrednictwem inspektora szkolnego, który potwierdzenie odbioru zaświadczenia był zobowiązany dostarczyć do kuratorium. Korespondencja Związku Caritas w sprawie zgody na prowadzenie przedszkola odbywała się także za pośrednictwem inspektora szkolnego. Inspektor szkolny w piśmie do kuratorium, przekazującym wnioski Caritasu o zgodę na otwarcie przedszkola, zawarł

¹⁵ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Pismo Inspektoratu Szkolnego do Kuratorium nr 3407/46 z dnia 8 sierpnia 1946 roku.*

¹⁶ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Sprawy przedszkoli [1946-1950], sygn. 71, *Spis kierowniczek i wychowawczyń przedszkoli, stan na 1.II.1946 r.*

¹⁷ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, Przedszkola (zezwolenia na otwarcie i statuty), 1947/48, sygn. 110, *Pismo Związku Caritas Archidiecezji Gnieźnieńskiej z 10 stycznia 1948 roku, nr 169/48 do Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w sprawie zalegalizowania przedszkola Caritas w Toruniu – Rudaku.*

¹⁸ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, Przedszkola (zezwolenia na otwarcie i statuty), 1947/48, sygn. 110, *Pokwitowanie odbioru orzeczenia KOSP Nr .I-10410/48 z 26 kwietnia 1948 roku przez Związek Caritas.*

¹⁹ Dz.U. nr 33 z 1932 roku, poz.343.

²⁰ Dz. Urz. Min. WR i OP nr 4 z dnia 30.VI.1932 roku.

²¹ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, Przedszkola (zezwolenia na otwarcie i statuty), 1947/48, sygn. 110, *Pismo Zarządu Miejskiego w Toruniu z dnia 2 stycznia 1947 roku do Zarządu Caritas na Rudaku.*

swoją pozytywną uwagę. a mianowicie zaznaczył, że mimo braku odpowiedniego lokum przedszkole jest jedynym punktem opieki nad dziećmi na Rudaku²². Przedszkole pw. św. Teresy na Rudaku było małym jednooddziałowym przedszkolem, do którego w pierwszym kwartale 1947 roku uczęszczało 48-56 dzieci, w tym 23-30 chłopców i 25-26 dziewczynek. W placówce zatrudniona była jedna wychowawczyni – Leokadia Sulikowa, która jednocześnie pełniła funkcję kierowniczkę przedszkola²³. W drugim kwartale 1947 roku uczęszczało 50-53 dzieci, w tym 20-21 chłopców i 30-32 dziewczynek²⁴. W pierwszym kwartale 1948 roku liczba przedszkolaków zmniejszyła się do 23-28, w tym 7-12 chłopców i 16 dziewczynek²⁵. W drugim kwartale 1948 roku liczba dzieci kształtowała się podobnie od 28-33, w tym 10-12 chłopców i 18-21 dziewczynek²⁶. Wydanie przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego orzeczenia organizacyjnego z dnia 27 kwietnia 1948 z odmową otwarcia przedszkola było jednoznaczne z jego zamknięciem.

Caritas prowadził przedszkola na terenie całego kraju. Na dzień 31 sierpnia 1950 roku w samym tylko Okręgu Pomorskim funkcjonowały 22 przedszkola katolickie: 15 przedszkoli, których właścicielami był Związek Caritas, trzy przedszkola zakonne i cztery parafialne. Dotacje ze skarbu państwa otrzymywało 5 przedszkoli (Bydgoszcz, 2 przedszkola w Inowrocławiu, Grabiu, Włocławku), dotacje samorządowe otrzymywało 2 przedszkola (w Kowalu i Więcborku). Przedszkola otrzymywały środki finansowe także z innych źródeł: opłat rodziców, produktów w naturze z Inspektoratu Szkolnego, świadczeń właścicieli, dobrowolnych datków, Caritasu, Komitetu Rodzicielskiego, Komitetu Opiekuńczego, subwencji parafialnej²⁷. Na terenie Torunia funkcjonowało wówczas już tylko jedno

²² APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, Przedszkola (zezwolenia na otwarcie i statuty), 1947/48, sygn.110, *Pismo Inspektoratu Szkolnego w Toruniu, z dnia 5 marca 1948 roku, L.dz.1014/48 do Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu w sprawie zatwierdzenia przedszkola*

²³ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna. Zestawienia statystyczne za I kwartał 1947, sygn. 628, *Przedszkole pw. św. Teresy na Rudaku*.

²⁴ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna. Zestawienia statystyczne za II kwartał 1947, sygn. 629, *Przedszkole pw. św. Teresy na Rudaku*.

²⁵ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, zestawienia statystyczne za I kwartał 1948 roku, Statystyka szkolna za I kwartał 1948 roku, sygn. 632, *Przedszkole pw. św. Teresy na Rudaku*.

²⁶ APT, Zarząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki, Statystyka szkolna, zestawienia statystyczne za II kwartał 1948 roku, Statystyka szkolna za II kwartał 1948 roku, sygn. 633, *Przedszkole pw. św. Teresy na Rudaku*.

²⁷ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, Przedszkola (orzeczenia organizacyjne) 1949/1950, sygn. 109, *Wykaz przedszkoli Caritas, zakonnych i parafialnych w Okręgu Szkolnym Pomorskim*.
Przedszkola Caritas: w Aleksandrowie Kujawskim prowadzone przez Zgromadzenie ss. Niepokalanego Poczęcia, w Ciechocinku ss. Rodziny Marii, w Inowrocławiu przy parafii Matki Boskiej i św. Mikołaja, w Kruszewicy, w Lipnie, w Osieku gm. Czernikowo, w Szpetalu Górnym, w Więcborku, w Grabiu, we Włocławku ul. Leśna, w Lubrańcu, w Kowalu, w Nakle nad Notecią, we Włocławku ul. Łazienna.
Przedszkola Parafialne: w Bydgoszczy pw. św. Rodziny, w Bydgoszczy pw. Król. Korony Polskiej, w Nowym Mieście im. św. Wincentego a Paulo, w Więcborku.

przedszkole katolickie - zakonne prowadzone przez Zgromadzenie ss. Serafitek.

W Toruniu działalność prowadził Związek Caritas Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Związek Caritas Diecezji Chełmińskiej²⁸, które między innymi organizowały swoje przedszkola²⁹. Takim przedszkolem było Przedszkole Caritas przy Parafii św. Piotra i Pawła na Podgórzu przy ul. Wyrzyska 3, prowadzone przez ss. Serafitki. Przedszkole to było najdłużej funkcjonującym przedszkolem Caritas, przekazanym Państwu dopiero w dniu 1 sierpnia 1962 roku³⁰. Caritas w dniu 1 października 1948 roku i 1 października 1949 roku był właścicielem jednego przedszkola na terenie Torunia³¹. Przedszkole prywatne Sióstr Serafitek z początkiem roku szkolnego 1946/47 zostało przekształcone na Przedszkole Caritas przy parafii św. Piotra i Pawła na Podgórzu. Przekształcenie wynikało z zarządzenia Archidiecezjalnego Związku Caritas w Gnieźnie (l.dz. 126/46), o czym został powiadomiony Inspektorat Szkolny w Toruniu przez proboszcza tamtejszej parafii ks. Bernarda Polzina pismem z dnia 20 września 1946 roku³².

Kiedy władze kościelne rozwiązały Związek Caritas kierownictwo Przedszkola Caritas pismem z dnia 6 marca 1950 roku powiadomiło Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego, że Przedszkole z powrotem przechodzi na własność Sióstr Serafitek. KOSP jednak nie zgodziło się z tą informacją, uzasadniając w piśmie do Kierownictwa Przedszkola z dnia 20 kwietnia 1950 roku Nr i 12068/50, że Zrzeszenie Caritas prawnie wciąż istnieje i prowadzi swoją działalność, a udokumentowane przekształcenie przedszkola ss. Serafitek w Przedszkole Caritas było podstawą do wydania Orzeczenia Kuratorium z dnia 5 lutego 1946 roku

Przedszkola zakonne: Przedszkole „Wiosna”, którego właścicielem było Zgromadzenie ss. Franciszkanek Rodziny Marii, w Lubawie św. Jerzego, którego właścicielem były ss. Miłosierdzia, Przedszkole ss. Serafitek w Toruniu, którego właścicielem było Zgromadzenie ss. Serafitek, w Brusach pow. Chojnice, Zgromadzenia ss. Zmartwychstanek.

²⁸ w okresie międzywojennym i po II wojnie światowej aż do roku 1992 Toruń należał do dwóch kościelnych jednostek administracyjnych: Diecezji Chełmińskiej obejmującej zasadniczą, prawobrzeżną część miasta i Archidiecezji Gnieźnieńskiej w części lewobrzeżnej. Stan ten uległ zmianie dopiero 25 marca 1992 r. W wyniku powstania Diecezji Toruńskiej.

²⁹ ADP, Kuria Biskupia Chełmińska 1945-1992, Caritas 1945-47, sygn. 1050, *Pismo Biskupa Ordynariusza Diecezji Chełmińskiej do Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Bydgoszczy, Statut Związku Caritas, Związek Caritas Diecezji Chełmińskiej* był instytucją kościelną erygowaną dekretem Ordynariusza diecezji Chełmińskiej ks. Administratora Apostolskiego Andrzeja Wronkę w Pelplinie z dnia 15 kwietnia 1946 roku i ma osobowość prawną. Jednym z zadań było „inicjowanie, tworzenie i prowadzenie akcji zapobiegawczej i pomocy doraźnej, jak...przedszkoli...”

³⁰ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Zarządzenia dotyczące przekazywania zakładów „Caritas” władzom oświatowym 1961-1962, sygn. 19, *Protokół nr 2/62 z zatwierdzenia niżej wymienionych bilansów likwidacyjnych zakładów, przekazywanych lub zlikwidowanych w III kwartale 1962 roku.*

³¹ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, sygn. 184, *Właściciele przedszkoli (stan z dnia 1.10.1948 i 1.10.1949 r.).*

³² APT, Zarząd Miejski w Toruniu Wydział Opieki Społecznej, Dom opieki społecznej dla dorosłych „Caritas” Toruń-Podgórze 1947-1950, sygn. 744, *Sprawozdanie z kontroli przeprowadzonej w instytucji charytatywnej „Caritas” Podgórze, archidiecezji gnieźnieńskiej w dniu 2 grudnia 1948 r.*

Nr I 3832/46 w sprawie zezwolenia na prowadzenie przedszkola³³.

Dzieci do przedszkola kwalifikowane były przez komisje społeczne, w skład której najczęściej wchodził: kierowniczka przedszkola, przedstawiciel Powiatowej Rady Związków Zawodowych, przedstawiciel Miejskiej Rady Narodowej i przewodniczący Komitetu Rodzicielskiego oraz rzadziej przedstawiciel Ligi Kobiet i przedstawiciel Caritasu. Odbywało się to już oczywiście po przejęciu przez władze komunistyczne kontroli nad „Caritas” i powołania kontrolowanych przez siebie władz tej organizacji. Komisja zbierała się w zależności od potrzeb, nawet kilka razy w roku. Komisja Społeczna kwalifikowała dzieci zgodnie z obowiązującą Instrukcją Ministerstwa Oświaty z dnia 2 maja 1950 roku. Do przedszkola najczęściej przyjmowane były dzieci członków związków zawodowych³⁴. Dzieci członków związków zawodowych wcześniej kwalifikowały rady zakładowe, koła i oddziały związków zawodowych. Dzieci rodzin kolejarzy nie były przyjmowane ze względu na planowane przeniesienie przedszkola kolejowego z Rudaku na ul. Poznańską³⁵. Zdarzało się, że nie przyjmowano dzieci z powodu po prostu braku miejsc³⁶. Komisje społeczne podejmowały także decyzje o pokrywaniu opłat za dzieci z funduszy własnych w sytuacji, kiedy zakład pracy odmawiał ponoszenia opłat z funduszu społecznego i decyzje w sprawie wykreślenia dzieci lub przeniesienia dzieci do innego przedszkola³⁷. Komisje społeczne ustalały odpłatność za przedszkole, biorąc pod uwagę pobory rodziców i warunki mieszkaniowe. Odpłatność zatem była różna dla dzieci, jak również niektórzy rodzice byli zwolnieni z odpłatności za pobyt dziecka w przedszkolu z powodu, na przykład śmierci ojca

³³ APB, Zrzeszenie Katolików Caritas Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, sprawa przejęcia przedszkola w Toruniu przez Caritas 1950-1951, sygn. 536, *Pismo KOSP z dnia 20 kwietnia 1950 roku do kierownictwa Przedszkola Caritas*.

³⁴ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej Toruń-Podgórz w dniu 28 sierpnia 1953 roku w przedszkolu ss. Serafitek przy ul. Wyrzyjska nr 3*.

³⁵ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej Toruń-Podgórz w dniu 31 sierpnia 1950 roku w przedszkolu ss. Serafitek przy ul. Wyrzyjska nr 3*, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej Toruń-Podgórz w dniu 25 czerwca 1951 roku w przedszkolu ss. Serafitek przy ul. Wyrzyjskiej nr 3*, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej Toruń-Podgórz w dniu 20 sierpnia 1951 roku w przedszkolu ss. Serafitek przy ul. Wyrzyjskiej nr 3*, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej Toruń-Podgórz w dniu 7 marca 1952 roku w przedszkolu ss. Serafitek przy ul. Wyrzyjskiej nr 3*.

³⁶ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej Toruń-Podgórz w dniu 18 września 1951 roku w przedszkolu ss. Serafitek przy ul. Wyrzyjska nr 3*.

³⁷ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej Toruń-Podgórz w dniu 10 kwietnia 1951 roku w przedszkolu ss. Serafitek przy ul. Wyrzyjska nr 3*.

czy odbywania przez niego kary w więzieniu³⁸. Komisja Społeczna, opierając się na wytycznych Ministerstwa Oświaty z 24 kwietnia 1952 roku, zakwalifikowała doprzedzszkola na 9 godzin dzieci matek pracujących, a pozostałe dzieci matek niepracujących warunkowo na 5 godzin. W przypadku gdyby była konieczność zapewnienia miejsca dzieciom matek pracujących, dzieci przebywające warunkowo miały ustąpić im miejsca³⁹. W protokołach Komisji Społecznej z każdym następnym rokiem zwiększała się liczba miejsc w przedszkolu, ale i zwiększała się liczba dzieci nieprzyjętych. Na przykład Komisja w dniu 30 sierpnia 1954 roku w składzie: przewodnicząca komisji - s. Elżbieta Żurek – kierowniczką przedszkola, przedstawiciel Wydziału Oświaty – Helena Skorska, przedstawiciel Komitetu Rodzicielskiego – Elżbieta Buller, przedstawiciel Związków Zawodowych – Wojciech Lis, przedstawiciel Ligii Kobiet – Halina Mendykowska nie przyjęła 10 dzieci. Komisja pracowała wówczas w oparciu o Instrukcję Ministerstwa Oświaty w sprawie organizacji roku szkolnego 1954/55 w przedszkolach⁴⁰. Komisja w kryteriach przyjęcia dziecka do przedszkola uwzględniała w pierwszej kolejności rodziny wielodzietne, a także matki pracujące i warunki bytowe dziecka⁴¹. Zdarzało się, że Komisja kwalifikowała dzieci z 5-godzinnego pobytu na 9-godzinny pobyt w przedszkolu ze względu na warunki bytowe dziecka, na przykład z uwagi na chorobę matki, która uniemożliwiała zajmowanie się dzieckiem, ciasne i wilgotne mieszkanie, niskie zarobki. Były zatem przypadki, że w przedszkolu wszystkie dzieci korzystały z 9-godzinnego pobytu w przedszkolu⁴². Komisja podejmowała również decyzje w odwrotnym kierunku to znaczy, jeśli warunki bytowe dziecka poprawiały się lub matka przestała pracować,

³⁸ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej Toruń-Podgórz w dniu 7 marca 1952 roku w przedszkolu ss. Serafitek przy ul. Wyrzyska nr 3*, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej Toruń-Podgórz w dniu 1 maja 1952 roku w przedszkolu ss. Serafitek przy ul. Wyrzyska nr 3*.

³⁹ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej Toruń-Podgórz w dniu 27 sierpnia 1952 roku w przedszkolu ss. Serafitek przy ul. Wyrzyska nr 3*.

⁴⁰ Dz.Urz. Min. Ośw. nr 7 z dnia 27 maja 1954 roku.

⁴¹ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej Toruń-Podgórz w dniu 29 sierpnia 1955 roku w przedszkolu ss. Serafitek przy ul. Wyrzyskiej nr 3/5 w sprawie kwalifikacji dzieci do przedszkola na rok 1955/1956*, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej odbytego w dniu 23 września 1956 roku w Przedszkolu Caritas w Toruniu ul. Wyrzyska 3*, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej w dniu 30 września 1956 roku*, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej w dniu 31 października 1956 roku*.

⁴² APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej w dniu 31 października 1956 roku*, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej w dniu 30 marca 1957 roku*.

to Komisja kwalifikowała dzieci z 9-godzinnego pobytu w przedszkolu na 5-godzinny pobyt⁴³. Komisja Społeczna na spotkaniu w dniu 26 sierpnia 1956 roku w składzie: przewodnicząca – s. Jadwiga Ruszczyńska – kierowniczka przedszkola, przedstawiciel KM PZPR – Bernard Wachowiak, przedstawiciel Ligii Kobiet – Urszula Długokińska, przedstawiciel Związków Zawodowych – Maria Marcinkowska, przedstawiciel Komitetu Rodzicielskiego - Łucja Tańska nie przyjęła do przedszkola 33 dzieci z powodu braku miejsc, a na spotkaniu w dniu 26 sierpnia 1957 roku Komisja w tym samym składzie nie przyjęła 10 dzieci. Również w dniu 25 sierpnia 1958 roku Komisja nie przyjęła 12 dzieci z powodu braku miejsc oraz w dniu 27 czerwca 1959 roku Komisja w składzie: przewodnicząca s. Jadwiga Ruszczyńska – kierowniczka przedszkola, Z. Grocholska – przedstawicielka Oddziału Wojewódzkiego Caritas w Bydgoszczy, L. Karpiński – przedstawiciel instytucji społecznych tzw. „czynnik społeczny”, A. Rosińska – przedstawiciel Komitetu Rodzicielskiego nie przyjęła 7 dzieci z braku miejsc⁴⁴. Zarząd Główny Caritas miał swoją siedzibę w Warszawie i podlegały jemu Oddziały Wojewódzkie. Zarząd Główny ustalał z Ministerstwem Oświaty plan organizacyjny przedszkoli poprzez ustalenie górnej liczby dzieci w przedszkolach należących do Caritas. Na terenie Oddziału Wojewódzkiego Bydgoskiego w roku szkolnym 1954/55 Caritas prowadził 9 przedszkoli, w tym 3 na wsiach, łącznie uczęszczało do nich 450 dzieci, w tym 60 na wsi. Zarząd Główny Caritas wśród wytycznych na rok szkolny 1954/55 przypominał o bezwzględnym przestrzeganiu ustalonej liczby dzieci w poszczególnych przedszkolach, zapewnieniu opieki dzieciom matek pracującym z uwzględnieniem ustąpienia im miejsca przez dziecko matki niepracującej⁴⁵. Ponadto, Zarząd w piśmie skierowanym do przedszkoli zwrócił

⁴³ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej w dniu 28 lutego 1957 roku.*

⁴⁴ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej Toruń-Podgórz w dniu 26 sierpnia 1956 roku w przedszkolu ss. Serafitek przy ul. Wyrzyska nr 3/5 w sprawie kwalifikacji dzieci do przedszkola na rok 1956/1957, Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej Toruń-Podgórz w dniu 26 sierpnia 1957 roku w przedszkolu ss. Serafitek przy ul. Wyrzyska nr 3/5 w sprawie kwalifikacji dzieci do przedszkola na rok 1957/1958, Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej w dniu 25 sierpnia 1958 roku w przedszkolu Caritas w Toruniu przy ul. Wyrzyskiej nr 3/5 w sprawie kwalifikacji dzieci do przedszkola na rok 1957/1958, Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej w dniu 27 czerwca 1958 roku w przedszkolu Caritas w Toruniu przy ul. Wyrzyska nr 3 w sprawie kwalifikacji dzieci do przedszkola na rok 1959/1960.*

⁴⁵ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Plan usług przedszkoli 1954/55, sygn. 126, *Pismo z 5 sierpnia 1954 roku dyrektora Zarządu Głównego Caritas do Okręgu Wojewódzkiego Caritas w Bydgoszczy, Pismo z 13 września 1954 roku kierownika Oddziału Wojewódzkiego w Bydgoszczy do Zarządu Głównego Caritas.*

Przedszkola miejskie Caritas: Bydgoszcz, Farna (60 dzieci: 57 na 9 godz. i 3 na 5 godz.), Nakło (60 dzieci: 29 na 9 godz. i 31 na 5 godz.), Toruń, Wyrzyska (70 dzieci: 33 na 9 godz. i 37 na 5 godz.), Włocławek, Łazienna (70 dzieci: 57 na 9 godz. i 16 na 5 godz.), Chojnice, Klasztorna (70 dzieci na 9 godz.), Brusy (60 dzieci: 9 na 9 godz. i 51 na 5 godz.).

uwagę na obowiązującą podstawę prawną w organizacji pracy przedszkola, określoną w Instrukcji dla przedszkoli⁴⁶.

Caritas w końcu lat pięćdziesiątych XX wieku, mając na uwadze oszczędności budżetowe, wydał zalecenia przedszkolom, aby przesunąć dzieci przebywających przez 9 godzin w przedszkolu, na 5-godzinny pobyt. Nie znalazło to zrozumienia wśród członków Komisji w dniu 26 września 1959 roku, która uznała takie postępowanie „z punktu widzenia wychowawczego za szkodliwe ze względu na ujemny wpływ na psychikę dziecka”. Komisja uznała, że oszczędności można poczynić poprzez likwidację podwieczorku, a nie poprzez podział dzieci na dwie grupy pięcio i dziewięciogodzinnego pobytu w przedszkolu⁴⁷. Zarząd Główny Caritas w 1961 roku przekazał także do Oddziału Wojewódzkiego w Bydgoszczy wytyczne związane z rekrutacją do przedszkoli. Przypomniał, że ustalenie terminów rekrutacji należy do kompetencji miejskich Inspektoratów Oświaty. Podstawą prawną prowadzonej rekrutacji do przedszkoli było Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 23 czerwca 1958 roku w sprawie organizacji przedszkoli i innych placówek wychowania przedszkolnego oraz Okólnik nr 14 Ministerstwa Oświaty z dnia 6 czerwca 1957 r. W sprawie rekrutacji i czasu przebywania dzieci w przedszkolach⁴⁸. Zarząd Główny wskazał dzień 31 maja 1961 r. jako ostateczny termin przyjmowania zgłoszeń dzieci do przedszkoli. Poleciał, by Oddziały Wojewódzkie we współpracy z terenowymi Inspektoratami Oświaty zakończyły prace komisji społecznych z udziałem przedstawiciela Caritas, rekrutujących dzieci do przedszkoli do końca czerwca 1961 roku. Ze względów budżetowych proporcja dzieci z dziewięciogodzinnym pobytym w stosunku do pięciogodzinnego pobytu dzieci wynosi 65% do 35%. Ponieważ wzrastało zapotrzebowanie w miastach na dziewięciogodzinny pobyt dzieci Zarząd Główny polecił Oddziałom Wojewódzkim zdiagnozować, wśród kierowniczek przedszkoli i Komitetów Rodzicielskich, potrzeby pobytu dzieci w przedszkolu dziewięcio i pięciogodzinnego. Stosowne protokoły i wnioski z analizy zebranych danych przez Oddział Wojewódzki,

Przedszkola wiejskie:

Grabie, pow. Toruński (20 dzieci na 5 godz.), Osiek nad Wisłą pow. Lipno (20 dzieci na 5 godz.), Szpetal Górny, pow. Lipno (20 dzieci na 5 godz.).

⁴⁶ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Plan usług przedszkoli 1954/55, sygn. 126, *Pismo z 5 sierpnia 1954 roku dyrektora Zarządu Głównego Caritas do Okręgu Wojewódzkiego Caritas w Bydgoszczy*.

Podstawa prawna: Instrukcja będąca załącznikiem do Zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 27 marca 1953 roku, str.92 (Dz.Urz.MO nr 4/53 poz.30), Zarządzenie MO z dnia 6 maja 1954 roku (Dz.Urz.MO nr 7/54, poz.54)

⁴⁷ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z posiedzenia Komisji Społecznej w sprawie rekrutacji dzieci do Przedszkola Caritas w dniu 26 września 1959 roku*.

⁴⁸ Dz. Urz. Min. Ośw. nr 10 z dnia 20 sierpnia 1958 r., poz.127.

przesłanych do 15 maja 1961 r., miały być podstawą do zmian. Przedszkole Caritas w Toruniu, ul. Wyrzyska 3 zaproponowało, aby na 70 miejsc w przedszkolu 52 miejsca (74,28%) przeznaczone zostały dla dzieci z pobytem 9-godzinnym, a 18 (25,72%) miejsc dla dzieci z pobytem 5-godzinnym⁴⁹.

Przedszkole ss. Serafitek było przedszkolem, w którym bardzo aktywnie działał Komitet Rodzicielski. 2 maja 1949 r. Komitet na podstawie swojego regulaminu powołał Komisję Rozrywkowo-Imprezową, Pomocy Naukowych oraz Komisję Rewizyjną. Komitet Rodzicielski wspierał przedszkole zarówno w pracach gospodarczych, jak i w pracy wychowawczej, a także finansowo. Na przykład organizował wycieczki, uroczystości, przygotowywał paczki świąteczne dla dzieci, naprawił płot. Działanie Zarządu Komitetu Rodzicielskiego było protokołowane. W sprawozdaniach Komitet przedstawia rozwój przedszkola po wojnie we wszystkich obszarach jego funkcjonowania: rozwoju bazy, wyposażenia, pracy wychowawczej, współpracy z nauczycielkami. Na spotkaniach Komitetu Rodzicielskiego omawiano także zagadnienia niezwiązane bezpośrednio z pracą wychowawczą placówki, a wpisujące się w pogłębiającą się, zwłaszcza w latach stalinowskich, propagandę komunistyczną. Przykładem jest zebranie KR w dniu 18 września 1952 roku, podczas którego omówiono Program Wyborczy Frontu Narodowego i wybory do i Sejmu PRL⁵⁰.

Praca pedagogiczna w placówce wynikała z realizacji Programu Tymczasowego Zajęć w Przedszkolu wydanym przez Ministerstwo Oświaty. Zgodnie z założeniem programu zadaniem przedszkola było wszechstronne wychowanie dziecka: moralne, umysłowe i fizyczne. Przywiązywano wagę do wychowania patriotycznego, zainteresowania przyrodą, braterstwa między narodami. Ważnym zadaniem przedszkola była pomoc matkom pracującym w opiece nad ich dziećmi. W przedszkolu Caritas prowadzono, zgodnie z całorocznym planem pracy, wychowanie religijne. Na koniec roku szkolnego w przedszkolu żegnano dzieci idące do szkoły. Efekty pracy personelu przedszkola i rodziców potwierdzone zostały w wizytacjach Wydziału Oświaty i Oddziału Wojewódzkiego Caritas, promocji absolwentów przedszkola do klasy II, a także nagrody zdobytej w pierwszym półroczu 1952 roku w województwie w grupie

⁴⁹ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, plany usług przedszkoli i wyniki nauczania wychowanków 1961, sygn. 127, *Pismo Zarządu Głównego Caritas z dnia 3 maja 1961 r. do Oddziału Wojewódzkiego Caritas w Bydgoszczy w sprawie rekrutacji dzieci do przedszkoli w 1961/62.*

⁵⁰ APB, Zrzeszenie Katolików Caritas Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, sprawa przejścia przedszkola w Toruniu przez Caritas 1950-1951, sygn. 536, *Pismo Oddziału Wojewódzkiego Caritas z dnia 6 października 1952 roku, Nr II.A.2/4672/52 do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Toruniu, podpisane przez zastępcę dyrektora Oddziału Wojewódzkiego A. Wojtczaka, który wygłosił na zebraniu referat i zastępcę kierownika Wydziału Opieki Fl. Nasiadka.*

przedszkoli. o jakości pracy przedszkola świadczyła także współpraca z rodzicami, którzy uczestniczyli w opracowaniu planu pracy przedszkola w roku szkolnym 1952/53 czy hospitowali zajęcia⁵¹. Organizację pracy wychowawczej przedszkola Caritas zatwierdzał Wydział Oświaty Prezydium Rady Narodowej w Toruniu z programem obowiązującym w przedszkolach państwowych i publicznych⁵².

Kierowniczka przedszkola systematycznie organizowała narady z pracownikami (określane także jako wytwórcze/produkcyjne). Narady wytwórcze odbywały się w połowie co drugiego miesiąca⁵³. Na koniec roku odbywały się narady podsumowujące rok przedszkolny z udziałem całego personelu przedszkola i przedstawicieli Komitetu Rodzicielskiego⁵⁴.

Podczas narad omawiano bieżące i gospodarcze sprawy przedszkola, ważne wydarzenia z kraju i ze świata na podstawie przeglądu prasy, a także wygłaszano referaty. Spotkania pracowników były również okazją do wręczenia nagród pieniężnych i wyrażenia podziękowania przez kierowniczkę przedszkola pracownikom za ich zaangażowanie w pracę⁵⁵. Do wydarzeń z kraju i świata, omawianych podczas zebrań pracowników, należały między innymi: II Zjazd PZPR⁵⁶, 36 rocznica Rewolucji Październikowej⁵⁷, uchwała Rządu z 3 stycznia 1953 roku⁵⁸, ustawa o zabezpieczeniu socjalistycznej dyscyplinie pracy⁵⁹,

⁵¹ APB, Zrzeszenie Katolików Caritas, Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Przedszkole Caritas w Toruniu-Podgórz, sygn. 535, *Protokoły komisji rewizyjnej i materiały z działalności komitetu rodzicielskiego 1949-1954*.

⁵² APB, Zrzeszenie Katolików Caritas Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, sprawa przejęcia przedszkola w Toruniu przez Caritas 1950-1951, sygn. 536, *Pismo Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej z dnia 14 sierpnia 1951 roku, Nr RP-2549 4/51 do Zrzeszenia Katolików Caritas Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy*.

⁵³ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z narady wytwórczej z dnia 15 września 1952 roku*.

⁵⁴ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z narady produkcyjnej z dnia 28 czerwca 1952 roku, Protokół z narady wytwórczej z dnia 18 czerwca 1953 roku, Protokół z narady wytwórczej z dnia 28 maja 1954 roku*.

⁵⁵ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Sprawozdanie z uroczystości MDK w przedszkolu Caritas w Toruniu*.

⁵⁶ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z narady wytwórczej z dnia 17 listopada 1953 roku, 15 grudnia 1953 roku, 26 lutego 1954 roku*.

⁵⁷ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z narady wytwórczej z dnia 15 października 1953 roku*.

⁵⁸ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z narady wytwórczej z dnia 15 stycznia 1953 roku*.

⁵⁹ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z narady wytwórczej z dnia 15 listopada 1952 roku*.

osiągnięcia Polski Ludowej w obszarze gospodarczym i wiadomości z XIX Zjazdu WKP/b/⁶⁰, 10 rocznica wyzwolenia Warszawy⁶¹, zmiany na stanowisku przewodniczącego Rady Ministrów ZSRR⁶². Omawiano także przebieg przedszkolnych uroczystości: choinki, Międzynarodowego Dnia Dziecka⁶³, urodzin Józefa Stalina, uczczenie XIX Zjazdu WKP/b/, obchody 1 maja⁶⁴, 61 urodziny Bolesława Bieruta⁶⁵. Szeroko podczas zebrań omawiano plany pracy, przydział obowiązków, organizację zakończenia i rozpoczęcia roku przedszkolnego⁶⁶.

Propaganda, która będzie obecna w przedszkolach przez cały okres PRL w tym okresie przybierała wręcz karykaturalny obraz. W czerwcu każdego roku podczas narady produkcyjnej podsumowywano rok przedszkolny, zwracając uwagę na osiągnięcia i wyniki pracy z dziećmi. Sprawozdanie z pracy przedstawiali wszyscy pracownicy przedszkola, ponieważ wszyscy przyczyniali się do rozwoju dzieci, wychowawczynie, a także personel administracyjno-gospodarczy (dbanie o czystość, przygotowywanie posiłków i zaopatrzenie). W naradzie poza pracownikami przedszkola, wśród nich kierowniczką placówki, która przedstawiała referat, uczestniczyli przedstawiciele Komitetu Rodzicielskiego, którzy także dokonywali podsumowania swojej całorocznej działalności⁶⁷. Sprawozdania odzwierciedlają szczegółowe funkcjonowanie przedszkola. W dwóch grupach przedszkolnych praca oparta była o plan zajęć i plan roczny opracowany przez kierowniczkę i plany miesięczne opracowane przez wychowawczynie grup: grupy młodszej liczącej 32 dzieci i grupy starszej liczącej 33 dzieci.

⁶⁰ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z narady wytwórczej z dnia 15 listopada 1952 roku*.

⁶¹ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z narady wytwórczej z dnia 15 stycznia 1955 roku*.

⁶² APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z narady wytwórczej z dnia 15 lutego 1955 roku*.

⁶³ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z narady wytwórczej z dnia 23 maja 1953 roku*.

⁶⁴ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z narady wytwórczej z dnia 21 maja 1955 roku*.

⁶⁵ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z narady wytwórczej z dnia 15 września 1952 roku, i 16 marca 1953 roku*.

⁶⁶ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z narady wytwórczej z dnia 17 sierpnia 1953 roku, 22 września 1953 roku, 15 czerwca 1954 roku, 16 września 1954 roku*.

⁶⁷ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z narady produkcyjnej z dnia 28 czerwca 1952 roku, Protokół z narady wytwórczej w dniu 18 czerwca 1953 roku, Protokół z narady wytwórczej podsumowującej z dnia 28 maja 1954 roku*.

Do dokumentacji pedagogicznej należały także tygodniowe plany pracy i dzienniki zajęć. Metody i formy pracy skierowane były na aktywność dzieci: obserwacje, hodowle roślin, wycieczki, dyżury, zajęcia gospodarczo - użytkowe⁶⁸. Wychowawczynie rozwijały swój warsztat pracy poprzez szkolenia, czytanie specjalistycznej literatury, uczestnictwo w konferencjach metodycznych. Współpraca z rodzicami polegała na systematycznych kontaktach z Komitetem Rodzicielskim, kąciakiem dla rodziców, w którym zamieszczano ważne informacje z życia przedszkola, uczestnictwo w akademiach i imprezach przedszkolnych oraz zajęciach otwartych, zebraniach ogólnych i grupowych. Na zebraniach przedstawiano referaty z wytycznych Wydziału Oświaty. Mimo aktywności Komitetu, jako organu wspierającego pracę przedszkola, to nie wszyscy jego członkowie angażowali się w prace na rzecz przedszkola. W przedszkolu dbano o zdrowie dzieci poprzez przynajmniej raz w roku przeprowadzane badanie przez lekarza, podawanie dzieciom witamin i tranu⁶⁹.

Kontrolowane przez władze Zrzeszenie Katolików Caritas Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy prowadziło inspekcje w przedszkolu. Protokoły z inspekcji w lutym 1958 roku, 23 maja 1959 roku (przez p.o. kierownika Sekcji Opieki Zofię Grocholską), 29 stycznia 1960 roku (przez st. instruktora Sekcji Opieki Krystynę Szpotańską), 7 marca 1961 roku (przez kierownika Sekcji Opieki Zofię Grocholską i st. instruktora Krystynę Szpotańską) szczegółowo opisują działalność przedszkola. Inspekcje prowadzono w wybranych 3-4 obszarach funkcjonowania przedszkola: w 1959 roku kontrolowano sprawy wstępne, lokal i wyposażenie, organizację pracy wychowawczej, żywienie i zdrowie, w 1960 roku sprawy wstępne, lokal i wyposażenie, ewidencję dzieci i organizację pracy wychowawczej, sprawy opiekuńczo-

⁶⁸ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z narady produkcyjnej z dnia 28 czerwca 1952 roku, Protokół z narady wytwórczej w dniu 18 czerwca 1953 roku, Protokół z narady wytwórczej podsumowującej z dnia 28 maja 1954 roku.*

Na naradzie 28 czerwca 1952 roku obecnych było 6 pracowników przedszkola i 2 przedstawiciele Komitetu Rodzicielskiego: s. Żurek Elżbieta – kierowniczka przedszkola, s. Sass Sylwia – wychowawczynie, Wiśniewska Gertruda – intendentka, s. Sitek Eleonora – kucharka, Bronchard Janina – pomoc techniczna, Michałowska Jadwiga – pomoc kuchenna, Żydołowicz Władysław – przewodniczący Komitetu Rodzicielskiego, Lipińska Felińska – delegat Komitetu Rodzicielskiego.

Na naradzie 18 czerwca 1953 roku obecnych było 6 pracowników przedszkola i 2 przedstawiciele Komitetu Rodzicielskiego: s. Żurek Elżbieta – kierowniczka przedszkola, s. Sass Sylwia – wychowawczynie, Wiśniewska Gertruda – intendentka, s. Sitek Eleonora – kucharka, Bronchard Janina – pomoc techniczna, Michałowska Jadwiga – sprzątaczką, Zielińska i Lipińska Felińska – członkowie Komitetu Rodzicielskiego.

Na naradzie 28 maja 1954 roku obecnych było 7 pracowników przedszkola: s. Żurek Elżbieta – kierowniczka przedszkola, s. Sass Sylwia – wychowawczynie, Wiśniewska Gertruda – intendentka, s. Hrycaj Zofia – kucharka, Bronchard Janina – pomoc techniczna, Michałowska Jadwiga – pomoc kuchenna, s. Zagnińska Helena – pomoc wychowawcza.

⁶⁹ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z narady wytwórczej w dniu 18 czerwca 1953 roku, Protokół z narady wytwórczej podsumowującej z dnia 28 maja 1954 roku.*

finansowe, w 1961 roku sprawy pracowników, ewidencję dzieci i organizację pracy wychowawczej oraz zagadnienia opiekuńczo – finansowe. Wszystkie inspekcje zakończono wydaniem zaleceń. Zalecenia poinspekcyjne dotyczyły między innymi w 1958 roku - uporządkowania terenu przed przedszkolem, założenia książki hospitacyjnej, uzupełnienia akt personelu (życiorysy i podania o pracę), w 1959 roku – uzupełnienie zapisów w zeszycie hospitacyjnym, w 1960 roku – organizowanie spotkań rady pedagogicznej zgodnie z wytycznymi Ministra Oświaty, tj. 6 razy w ciągu roku, zużycie artykułów żywnościowych powinno odpowiadać obowiązującym normom dokumentowania i planowania pracy wychowawczej⁷⁰. o wykonaniu zaleceń kierownictwo placówki pisemnie informowało Zarząd Główny Caritas.

Każda inspekcja rozpoczynała się od stwierdzenia czy placówka wykonała zalecenia. Kontrolowano takie obszary, jak: lokal i wyposażenie, organizacja pracy wychowawczej, zdrowie i wyżywienie, ewidencja dzieci, sprawy opiekuńczo-finansowe, sprawy pracowników⁷¹. Inspekcje, chociaż kończyły się zaleceniami, to ich wyniki wskazywały na właściwy poziom funkcjonowania przedszkola. Praca przedszkola opierała się na obowiązującym prawie zewnętrznym i wewnętrznych ustaleniach. Warunki lokalowe i wyposażenie placówki były wystarczające. Pomieszczenia utrzymywano w ładzie i porządku, sale dla dzieci były jasne i przestronne, posiadały dużo zieleni, bogato wyposażone w zabawki i pomoce dydaktyczne dostosowane do wieku i zainteresowań dzieci, a także pianino do prowadzenia zajęć rytmicznych. Na zadbanym terenie wokół przedszkola znajdowały się dwie piaskownice, basen kąpielowy, równoważnie, huśtawki i altana. W przedszkolu zatrudniano pracowników zarówno pedagogicznych, jak i niepedagogicznych. W 1960 placówka zatrudniała 10 osób w pełnym wymiarze czasu pracy, w tym cztery siostry zakonne, sześć osób świeckich i jednego lekarza na ryczałcie. W 1961 roku ogółem placówka zatrudniała 9 pracowników, w tym 6 zakonnice, trzy osoby zajmowały stanowisko wychowawczyń, w tym dwie zakonnice. Podczas inspekcji kontrolowano akta pracowników, ich uposażenie, badania lekarskie i listy obecności. Prowadzone inspekcje potwierdzały, że sprawy organizacyjne, kadrowe, żywieniowe i finansowe prowadzono zgodnie z obowiązującymi przepisami. Przedszkole Caritas przy ul. Wyrzyńska 3 było dwuoddziałowe. Organizacja placówki zakładała 70 miejsc dla dzieci: 35 miejsc w grupie młodszej i 35 miejsc

⁷⁰ APB, Zrzeszenie Katolików Caritas, Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Sprawozdania poinspekcyjne przedszkoli 1958-1962, sygn. 103, *Sprawozdania z inspekcji przedszkola Caritas 1959, 1960, 1961*.

⁷¹ APB, Zrzeszenie Katolików Caritas, Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Sprawozdania poinspekcyjne przedszkoli 1958-1962, sygn. 103, *Sprawozdania z inspekcji przedszkola Caritas 1959, 1960, 1961*.

w grupie starszej. Dzieci do przedszkola przyjmowano na podstawie kart zgłoszeń. Większość dzieci przebywała w przedszkolu 9 godzin, na przykład w roku szkolnym 1959/60, w styczniu 1960 roku 48 dzieci korzystało z dziewięciogodzinnego pobytu a 22 dzieci z pięciogodzinnego. W 1961 roku zaplanowano 44 miejsc dla dzieci przebywających 9 godzin w przedszkolu i 26 miejsc dla dzieci przebywających 5 godzin. W protokole inspekcji pojawia się zapis o prowadzeniu pracy wychowawczej w trzech grupach, co oznacza zwiększenie liczby oddziałów bez zwiększenia liczby miejsc w przedszkolu. Spowodowało to mniejsze pod względem liczebności grupy dzieci. Pobyt dzieci w przedszkolu był odpłatny. W 1961 roku odpłatność wynosiła od 22 zł do 150 zł. 62 dzieci ponosiło pełną odpłatność, dwoje dzieci korzystało z 50% zniżki, a sześcioro dzieci było zwolnionych z odpłatności. W przedszkolu dbano o zdrowie dzieci między innymi poprzez prowadzone badania lekarskie przez lekarza zatrudnionego w przedszkolu. Dzieci mające rozpocząć naukę szkolną we wrześniu badano według przyjętego terminu w kwietniu każdego roku.

Przedszkole posiadało kuchnię, w której przygotowywano smaczne i urozmaicone posiłki dla dzieci. Jednak mimo tej generalnej opinii podczas kontroli zwrócono uwagę, że w przygotowywaniu posiłków nie zachowano prawidłowych norm żywieniowych. Za mało w jadłospisie uwzględniano mleka, sera, jaj, mięsa, jarzyn, owoców i w ogóle nie podawano ryb. Za dużo natomiast podawano ziemniaków. Stawka żywieniowa w 1960 roku dla jednego dziecka przebywającego w przedszkolu 9 godzin wynosiła od najwyższej 8,33 zł do najniższej 6,28 zł. Najwyższa stawka żywieniowa w 1961 roku zł dla jednego dziecka przebywającego w przedszkolu 9 godzin wynosiła 8,59, dla jednego dziecka przebywającego w przedszkolu 5 godzin 3,76 zł. Najniższa stawka 7,69 zł i 3,41 zł. Wyniki inspekcji wykazały znacznie zaniżony koszt żywienia wynikający z wykonania stawki żywieniowej w roku na poziomie 70,96%.

Pracę wychowawczą z dziećmi prowadzono na podstawie rocznego planu pracy uwzględniającego szeroki zakres działań. Zajęcia organizowano prawidłowo, a plany zajęć opracowywano w ścisłym porozumieniu z terenowym Wydziałem Oświaty. Zajęcia z dziećmi planowano z dwutygodniowym wyprzedzeniem, realizowano zgodnie z planem i dokumentowano w dziennikach zajęć. Instrukcja Ministra Oświaty określała wyraźnie sposób planowania zajęć dydaktycznych i dowolnych. Dla dzieci starszych należało zaplanować 12 zajęć obowiązkowych w tygodniu: 4 razy w tygodniu zajęcia z mowy ojczystej, w tym dwa razy nauka o przyrodzie. Ponadto, dwa razy wychowanie fizyczne i umuzykalnienie, natomiast zajęcia artystyczno-techniczne trzy razy w tygodniu, a mierzenie i liczenie raz w tygodniu. W grupie młodszej dwa razy zajęcia z mowy ojczystej, umuzykalnienia i zajęcia

artystyczno-techniczne. Zatem w grupie najstarszej należało planować 12 zajęć obowiązkowych i dwa razy pogadanki religijne, w grupie młodszej 6 zajęć obowiązkowych i również dwa razy pogadanki religijne. Natomiast pozostały czas spędzany przez dzieci w przedszkolu powinien poświęcony być zabawom dowolnym, tematycznym i twórczym⁷².

Kierowniczka przedszkola nadzorowała pracę wychowawczyń poprzez prowadzenie hospitacji zajęć w każdej grupie, a fakt ten odnotowywała w dzienniku. Prowadziła także starannie i wnikliwie zeszyt hospitacyjny, jednak jak wskazano w protokole z inspekcji w 1959 roku nie był prowadzony na bieżąco. Zarządzenie Ministra Oświaty⁷³ wskazywało obowiązek prowadzenia hospitacji zajęć 10 – 12 godzin w kwartale, w każdej grupie dzieci. W czasie inspekcji w 1959 roku kontrolujący hospitał zajęcia w obu grupach i stwierdził prawidłowość ich przebiegu. Dzieci starsze wycinały i kleiły kwiaty majowe, a dzieci młodsze malowały sad farbą klejową.

W przedszkolu funkcjonowała Rada Pedagogiczna i Komitet Rodzicielski. Współpraca z Komitetem Rodzicielskim w ramach inspekcji zewnętrznej została oceniona jako wyróżniająca, tzn. nie ograniczająca się tylko do wsparcia finansowego przedszkola, ale polegała także na realizowaniu różnych zadań przez ojców dzieci. W przedszkolu zorganizowano kącik dla rodziców, w którym zamieszczano bieżące informacje, w tym tygodniowy jadłospis dla dzieci.

Zgodnie z Zarządzeniem Ministra Oświaty Rada Pedagogiczna powinna spotykać się 6 razy w roku. Serafitki stosowały ten przepis prawny dopiero po wydaniu zaleceń poinspekcyjnych i wówczas dopiero zaplanowały posiedzenia Rady. Odbywały się raz na dwa miesiące, czego dowodem były protokoły z posiedzeń⁷⁴.

Rada Pedagogiczna spotykała się na posiedzeniach o różnym charakterze: podsumowujące rok szkolny, które odbywały się w czerwcu, rozpoczynające rok szkolny we

⁷² APB, Zrzeszenie Katolików Caritas, Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Sprawozdania poinspekcyjne przedszkoli 1958-1962, sygn. 103, *Sprawozdania z inspekcji przedszkola Caritas 1959, 1960, 1961*.

⁷³ Dz. Urz. Min. Ośw. nr 20 z dnia 20 sierpnia, Okólnik nr 24 z dnia 16 lipca 1958 roku.

⁷⁴ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z rady pedagogicznej z dnia 8 września 1952 roku; Tamże, Protokół z rady pedagogicznej z dnia 22 września 1952 roku; Tamże, Protokół z rady pedagogicznej z dnia 8 października 1952 roku, 22 października 1952 roku, 8 listopada 1952 roku, 22 listopada 1952 roku, 8 grudnia 1952 roku, 22 grudnia 1952 roku, 8 stycznia 1953 roku, 22 stycznia 1952 roku, 7 lutego 1953 roku, 21 lutego 1953 roku, 10 marca 1953 roku, 23 marca 1953 roku, 8 i 22 kwietnia 1953 roku, 8 i 22 maja 1953 roku, 8 i 22 czerwca 1953 roku, 8 i 28 września 1953 roku, 8 i 22 października 1953 roku, 8 i 25 stycznia 1954 roku, 12 i 22 lutego 1954 roku, 22 marca 1954 roku 8 i 22 kwietnia 1954 roku, 22 maja 1954 roku, 8 czerwca 1954 roku, 8 i 22 września 1954 roku, 22 października 1954 roku, 8 listopada 1954 roku, 8 i 22 grudnia 1954 roku, 8 i 22 stycznia 1955 roku, 8 i 22 lutego 1955 roku, 22 marca 1955 roku, 8 i 22 kwietnia 1955 roku, 23 maja 1955 roku, 8 czerwca 1955 roku.*

wrześniu, szkoleniowe i bieżące, podczas których omawiano bieżące zagadnienia wychowawcze i uroczystości. Na posiedzeniu rady pedagogicznej w dniu 8 września 1952 roku ustalono, że posiedzenia będą odbywały się dwa razy w miesiącu w dniach 8 i 22 każdego miesiąca z udziałem przedstawicieli komitetu rodzicielskiego. Ustalono także tematykę posiedzeń: układanie planów wychowawczych, sprawozdanie z pracy wychowawczyń w oddziałach, omawianie artykułów z czasopisma *Wychowanie w Przedszkolu*, omawianie działów z programu zajęć, układanie programu uroczystości w przedszkolu⁷⁵. Rada pedagogiczna ustalała plan pracy na podstawie Tymczasowego Programu Zajęć (umuzycznienie, poznawanie przyrody, zabawy i ćwiczenia ruchowe, zajęcia artystyczno-techniczne, mierzenie i liczenie) z uwzględnieniem aktualnych świąt. Na przykład w październiku zaplanowano tematykę z mowy ojczystej: Dzień Wojska Polskiego, Przyjaźń Polsko-Radziecka, opieka nad młodszym rodzeństwem, obrady Sejmu, w grudniu święto Górnika, urodziny oraz rocznica śmierci Józefa Stalina, uroczystość choinki z wizytą Gwiazdora, II Zjazd PZPR, w lutym rocznicę Wyzwolenia Torunia, rocznicę powstania Armii Radzieckiej, zabawę karnawałową, w marcu urodziny Bolesława Bieruta, w maju Święto Pracy, Dni Oświaty, Książki i Prasy, w czerwcu Międzynarodowy Dzień Dziecka. W pracy wychowawczej planowano zamierzenia: patriotyczne - budzenie uczuć miłości do żołnierza polskiego, budzenie uczuć do ZSRR, kulturalne - poprawne wycieranie nosa, społeczne – pomoc młodszym dzieciom. Tematem rozmów rady pedagogicznej były sprawozdania z pracy wychowawczej z wyartykułowaniem osiągnięć dzieci i sprawy bieżące⁷⁶. Spotkania Rady Pedagogicznej miały także formę szkoleniową, wówczas wygłaszano referaty, w tym otrzymane z Wydziału Oświaty i Oddziału Wojewódzkiego Caritas, dyskutowano na tematy metodyczne i omawiano wytyczne z konferencji metodycznych organizowanych przez referat przedszkoli kuratorium oświaty i omawiano artykuły z *Wychowania w Przedszkolu*⁷⁷.

⁷⁵ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z rady pedagogicznej z dnia 8 września 1952 roku*.

⁷⁶ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z rady pedagogicznej w dniu 22 września 1952 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 22 października 1952 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 22 listopada 1952 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 22 grudnia 1952 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 8 stycznia 1953, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 22 stycznia 1953, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 10 marca 1953, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 22 października 1953, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 8 grudnia 1953, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 22 grudnia 1953, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 22 stycznia 1955, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 8 lutego 1955, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 22 lutego 1955, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 22 marca 1955, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 22 kwietnia 1955*.

⁷⁷ APB, Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy, Protokoły z posiedzeń Rady Pedagogicznej i Komisji Społecznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z rady pedagogicznej w dniu 8 października 1952 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 8 listopada 1952*

Kierowniczką przedszkola corocznie przedstawiała do Oddziału Wojewódzkiego Caritas w Bydgoszczy komplet dokumentów dotyczących sprawozdawczości finansowo-księgowej. Sprawozdanie sporządzano zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, zasadami nauki rachunkowości i przyjętym wzorem⁷⁸. Sprawozdanie przyjmował główny księgowy Oddziału Wojewódzkiego w Bydgoszczy. Sprawozdanie za 1960 rok przyjął główny księgowy Władysław Łach, który postawił wniosek przyjęcia sprawozdania bez zmian. Dokument podpisywały dwie osoby: kierowniczką przedszkola i księgową przedszkola, którą wówczas była s. Aniela Malinowska. Powyższe sprawozdanie składało się z: oświadczenia kierownictwa przedszkola, zestawienia obrotów i sald kont syntetycznych, bilansu sprawozdawczego, sprawozdania z wykonania budżetu, planu kosztów i dochodów, planu zadań rzeczowych, wykonania etatów i funduszu płac, Komisji Inwentaryzacyjnej, potwierdzenia zgodności salda bankowego, protokołu z rewizji kasy, potwierdzenia zgodności sald rozrachunkowych, kart analitycznych do konta kosztów i dochodów, zestawienia osobodni i dziennych raportów żywieniowych, specyfikacji do kont, poleceń księgowania (przebieganie sum sald wynikowych, przebieganie kosztów pozabudżetowych, przebieganie sald kont bilansowych)⁷⁹. Komisja Inwentaryzacyjna pracowała w oparciu o Instrukcję Zarządu Głównego Caritas i pisma Oddziału Wojewódzkiego⁸⁰. W skład Komisji w 1960 roku wchodziły cztery osoby: wychowawczyni s. Irena Pierchlewicz jako przewodnicząca Komisji oraz członkowie - kierowniczką przedszkola s. Tomczak H, Jadwiga Bilaska, Klara Jarlak. Skład Komisji w 1961 roku był podobny poza jedną osobą, a mianowicie Jadwigę Bilaską

roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 8 grudnia 1952 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 10 marca 1953 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 23 marca 1953 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 8 kwietnia 1953 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 22 kwietnia 1953 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 8 maja 1953 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 22 maja 1953 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 8 czerwca 1953 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 8 października 1953 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 21 listopada 1953 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 8 stycznia 1954 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 22 lutego 1954 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 22 marca 1954 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 22 maja 1954 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 8 września 1954 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 22 października 1954 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 8 listopada 1954 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 8 grudnia 1954 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 8 stycznia 1955 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 8 kwietnia 1955 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 23 maja 1955 roku, Protokół z rady pedagogicznej w dniu 8 czerwca 1955 roku.

⁷⁸ Monitor Polski nr 29/1958, poz. 166, Zarządzenie Ministra Finansów z dnia 27 marca 1958 r. W sprawie zasad opracowania projektów budżetów, sporządzenia preliminarzy budżetowych, prowadzenia rachunkowości oraz sporządzenia sprawozdań przez instytucje społeczne dotowane z budżetu państwa.

⁷⁹ APB, Oddział Wojewódzki Caritas w Bydgoszczy, sygn. 324, Sprawozdania roczne finansowe przedszkola Caritas w Toruniu za rok 1960 [1960-1961].

⁸⁰ Inwentaryzacja w 1960 roku uwzględniała wytyczne z Instrukcji Zarządu Głównego z czerwca 1959 roku i pisma Oddziału Wojewódzkiego Caritas z dnia 9 listopada 1960 roku, L.dz. III/A/380/2684/60 i z dnia 7 grudnia 1961 roku, L.dz. C-1/3416/61, sygn. 324.

zastąpiła H. Niestoruk – przewodnicząca Komitetu Rodzicielskiego⁸¹.

Na terenie miasta Torunia swoją bardzo aktywną, z uwagi na siedzibę prowincji, działalność prowadziło również Zgromadzenie Sióstr Elżbietanek⁸², które zajmowały cztery domy, w tym przy ul. Żeglarskiej 9 zamieszkiwało 12 sióstr (siostra przełożona s. M. Imelda Nakulska), przy ul. Podgórnjej 76 w dzielnicy Mokre – 5 sióstr, w tym s. Czajkówna Hipolita (siostra przełożona s. M. Waleria Zielińska)⁸³. Formami działalności opiekuńczo - wychowawczej Zgromadzenia była praca w domach sierot, poprawczo-wychowawczych, żłobkach, przytułkach, ochronkach, a potem przedszkolach⁸⁴. Siostry Elżbietanki prowadziły działalność w Toruniu w sumie w 5 przedszkolach. W trzech przy domu zakonnym przy ul. Żeglarskiej, a w kolejnych dwóch przy domu zakonnym przy ul. Podgórnjej⁸⁵. Od 1945 roku do 1952 roku siostry prowadziły działalność w sześciu przedszkolach: w latach 1946-1949 w przedszkolu parafialnym Toruń-Wrzosy, w latach 1946-1952 w przedszkolu państwowym na Chełmińskim Przedmieściu, w latach 1946-1949 w przedszkolu w parafii św. Jakuba, w latach

⁸¹ APB, Oddział Wojewódzki Caritas w Bydgoszczy, sygn. 324, Sprawozdania roczne finansowe przedszkola Caritas w Toruniu za rok 1960 [1960-1961].

⁸² Szerzej: K. Ż. Szylic, *Prowincja Toruńska Zgromadzenia Św. Elżbiety w latach 1946-2006*, Toruń 2010.

⁸³ K. Ż. Szylic, P. M. Nikiel, K. Cebula, T. Zipzer, P. A. Kemnic, *Zgromadzenie Sióstr Św. Elżbiety w latach 1945-1989 w Polsce*, Lublin 2018, s. 6, 9, 83, 93, 157.

Założycielką i pierwszą Matką Generalną Sióstr św. Elżbiety była Maria Merkert. Stowarzyszenie zostało zatwierdzone przez biskupa w dniu 4 września 1859 roku i po tej dacie nastąpił jego rozwój. W 1850 roku zgromadzenie przyjęło za patronkę św. Elżbietę z Turyngii. Patronką była tercjarką św. Franciszka a także Patronką Trzeciego Zakonu Franciszkańskiego. Siostry Elżbietanki nazwały się Szarymi Siostrami św. Elżbiety. Lata powojenne 1945 – 1989 były trudnym okresem dla Kościoła, który przeciwstawiał się rządowi władzy komunistycznej. Ograniczono wówczas zakonowi apostołsko-charytatywną działalność, na przykład usuwano siostry ze szpitali, zamykano prowadzone przez nie ośrodki wychowawcze, domy dziecka i przedszkola. Na mocy reskryptu stolicy Apostolskiej z dnia 30 grudnia 1946 roku powstało 6 polskich prowincji: dolnośląska z siedzibą we Wrocławiu, nyska, poznańska, katowicka, pomorska z siedzibą w Toruniu oraz warszawska. Obecnie Zgromadzenie Sióstr Elżbietanek prowadzi działalność w 18 krajach i na czterech kontynentach.

ADP, Kuria Biskupia Chełmińska 1945-1992, sygn. 1431, Zakony Elżbietanki, *Siostry Elżbietanki 1945-1954* Dom przy ul. Żeglarskiej 9 zamieszkiwały siostry: Imelda Nakulska – przełożona, Spirydiona Wierzbowska, Placencia Pietryga, Edmunda Szczurkówna, Pankracja Manerowska, Humilissa Józefowska, Blandyna Perlicka, Irena Wasiekówna, Perpetua Romanówna, Dezyderia Łukasiewicz, Aleksandra Domżałicka, Blanda Górznińska

Dom przy ul. Podgórnjej 76 zamieszkiwały siostry: Waleria Zielińska – przełożona, Sykata Plewińska, Hipolita Czajkówna, Zenona Iwicka, Bożenna Chyłówna. Dom został założony 23 października 1886 roku i istnieje do dzisiaj (Archiwum Prowincji Toruńskiej, *Karta Domu i placówki zakonnej do grudnia 1947 roku*).

Pozostałe 2 domy sióstr mieściły się przy ul. Sienkiewicza 36, Dom św. Józefa (Dom Starców) – 2 siostry (siostra przełożona S.M. Ansgaria Rekowska), przy ul. Przedzamcze 10, Szpital Miejski (pielęgnowanie chorych) – 20 sióstr (siostra przełożona s. M. Luminosa Lisiecka). W Toruniu mieściła się siedziba Prowincji Pomorskiej Zgromadzenia Szarych Sióstr Świętej Elżbiety. Do reprezentowania praw i interesów Prowincji upoważniona była Matka Tymotea Ropińska. Działalność Zgromadzenia była dobroczytna.

⁸⁴ Ż. Szylic, s. P. M. Nikiel, s. K. Cebula, s. T. Zipzer, s. P. A. Kemnic, *Zgromadzenie Sióstr Św. Elżbiety w latach 1945-1989 w Polsce*. Lublin 2018, s. 571; Archiwum Prowincji Toruńskiej Zgromadzenia Sióstr Elżbietanek (APTZSE), Ogólne sprawy dotyczące domów i działalności Sióstr w Prowincji, *Zestawienie Domów Zakonnych Prowincji Toruńskiej, Skrócony zarys działalności sióstr od roku 1946*, ss. 8 – 9, 54 - 55

⁸⁵ ADP, Kuria Biskupia Chełmińska 1945-1992, Zakony Elżbietanki, sygn. 1431, *Siostry Elżbietanki 1945-1954*; APTZSE, *Spis domów prowincji 1939 – 1946, 1946 – 1947, stan na listopad 1947*.

1946-1952 w przedszkolu państwowym na ul. Bydgoskiej, w latach 1946-1952 w przedszkolu państwowym przy ul. Strumykowej, w latach 1946-1950 w przedszkolu państwowym przy ul. Żeglarskiej. Siostry zakonne pełniły także stanowiska kierownicze w przedszkolach: siostra Irena Wasiekówna była kierowniczką dwóch przedszkoli miejskich nr 5 i nr 6 w okresie od 9 lipca 1945 roku do 31 grudnia 1947 roku⁸⁶.

Podsumowując działalność przedszkoli katolickich należy wskazać znaczący ich wpływ na rozwój tego rodzaju placówek, a zwłaszcza na opiekę nad dziećmi w trudnym powojennym okresie. Politykę władz oświatowych odzwierciedlała liczba przedszkoli katolickich. Po wojnie w Toruniu było ich kilka, prowadzonych przez dwa zakony żeńskie (Elżbietanki i Serafitki) i Caritas, a w drugiej połowie lat czterdziestych zostało tylko jedno na Podgórzu, które formalnie prowadził po 1950 roku przejęty przez władze państwowe świecki Caritas, a siostry Serafitki tylko w nim pracowały i to pod ścisłym nadzorem i stałą kontrolą państwa.

II.2 Działalność wychowawczo-dydaktyczna i opiekuńcza (program, współpraca z rodzicami, doskonalenie nauczycieli)

Realizacja działalności wychowawczo-dydaktycznej i opiekuńczej w przedszkolu wynikała z programu określanego przez właściwe Ministerstwo. Program realizowano we współpracy z rodzicami i instytucjami wspierającymi działalność przedszkola. Cel wychowania przedszkolnego określała ustawa z dnia 11 marca 1932 roku o ustroju szkolnictwa⁸⁷ w art. 4, który brzmiał „Dla dzieci w wieku od 3 lat ukończonych do czasu rozpoczęcia obowiązku szkolnego organizuje się przedszkola, które mają na celu wychowanie fizyczne i psychiczne przez stworzenie odpowiednich ku temu warunków”. W pierwszym roku po zakończeniu wojny celem Ministerstwa było upowszechnienie wychowania przedszkolnego i stworzenie podstawy prawnej do wprowadzenia obowiązku przedszkolnego w kraju⁸⁸. Przedszkola prywatne, których dotyczyła ustawa z dnia 11 marca 1932 roku o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych⁸⁹, wskazywała jako jeden z warunków do założenia placówki przedłożenie statutu uwzględniającego między innymi program⁹⁰. W nowych warunkach politycznych, choć ustawa ta formalnie obowiązywała, władze

⁸⁶ Ż. Szylc, s. P. M. Nikiel, s. K. Cebula, s. T. Zipzer, s. P. A. Kemnic, *dz. cyt.*, s. 578; APTZSE, *Życiorys siostry Marii Ireny, Bronisławy Wasiek*.

⁸⁷ Dz.U. nr 38 z 1932 roku, poz.389. Zgodnie z art. 7 cytowanej ustawy „obowiązek szkolny zaczyna się z początkiem roku szkolnego, w tym roku kalendarzowym, w którym dziecko kończy siedem lat życia”.

⁸⁸ Dz. Urz. Min. Ośw. Z 1945 roku nr 6, poz. 254, *Instrukcja z dnia 19 października 1945 roku (Nr.II WP – 1963/45N)*.

⁸⁹ Dz.U. Min. Ośw. Z 1932 roku, poz. 343. Ustawa podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej I. Mościckiego, Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego J. Jędrzejewicza, Ministra Spraw Wewnętrznych Bronisława Pierackiego, Ministra Przemysłu i Handlu Zarzyckiego.

⁹⁰ Dz. U. nr 33 z 1932 r., poz. 343, Art. 2 pkt. 1 ustawy z dnia 11 marca 1932 roku o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych.

komunistyczne miały już swoje koncepcje i cele, jakie chciały realizować w oświacie, w tym w wychowaniu przedszkolnym. Minister Oświaty w wydanej w 1946 roku Instrukcji wskazał, że celem przedszkola jest „pełny i wszechstronny rozwój” dziecka⁹¹. W pracy pedagogicznej kluczowe były potrzeby dziecka i jego indywidualny rozwój. To właśnie do potrzeb rozwojowych dzieci należało dostosowywać metody pracy oraz pomoce dydaktyczne. W pracy z dziećmi ważne było uwzględnianie zainteresowań dziecka, bez przymusu i z jego wyborem w podejmowaniu działań. Do głównych zadań programowych należało stwarzanie warunków do wszechstronnego rozwoju, w tym społecznego i przygotowania do obowiązku szkolnego. Duże znaczenie przywiązywano do higieny osobistej i pobytu na świeżym powietrzu⁹². Do czasu pojawienia się pierwszego obowiązującego programu wychowania przedszkolnego, wychowawczynie w pracy pedagogicznej korzystały ze znanych wzorów sprzed wojny, poglądów pedagogicznych organizatorów i pracowników placówek wychowania przedszkolnego oraz „Poradnika” wydanego przez Ministerstwo WRiOP w 1933 roku. Dlatego praca pedagogiczna odzwierciedlała różne wpływy i systemy, na przykład system Montessori, Froebela, Declorego i tradycję świeckiego wychowania realizowanego w RTPD⁹³.

Kierownictwo przedszkola realizowało także wytyczne władz oświatowych: kuratorium i inspektoratu. Wymienione organy, poza wizytacjami przedszkoli, realizowały wsparcie merytoryczne, między innymi poprzez organizację konferencji metodycznych czy przygotowywanie materiałów pomocniczych dla wychowawczyń do pracy z dziećmi. Po wojnie, gdy brakowało literatury przedmiotowo-metodycznej dla wychowawczyń przedszkoli, kuratorium od listopada 1946 roku wydawało „Materiały pedagogiczne”. W opracowaniu znalazły się wskazówki metodyczne oraz gotowe teksty wierszy, piosenek i opowiadań⁹⁴. W opracowaniu znajdowały się teksty wierszy, opowiadań, przykłady pracy z dziećmi, obserwacje przyrodnicze.

Po wojnie brakowało opracowań teoretycznych w zakresie rozwoju i wychowania małych dzieci. Publikowano wznowienia przedwojenne. Jako cenne merytorycznie władze oświatowe oceniały publikacje popularno-metodyczne oparte na doświadczeniach praktyków, z których korzystały wychowawczynie. Do nich należały: publikacja w Bibliotece Popularno-

⁹¹ Dz. Urz. Min. Ośw. nr 7 z 1946 roku, poz. 221, *Instrukcja z dnia 24 lipca 1946 roku (Nr II WP – 3959/46) w sprawie organizacji wychowania przedszkolnego i rozbudowy sieci przedszkolnej w roku szkolnym 1946/47*.

⁹² Dz. Urz. Min. Ośw. nr 7 z 1946 roku, poz. 221, *Instrukcja z dnia 24 lipca 1946 roku (Nr II WP – 3959/46) w sprawie organizacji wychowania przedszkolnego i rozbudowy sieci przedszkolnej w roku szkolnym 1946/47*.

⁹³ Z. Woźnicka, *Wychowanie przedszkolne w Polsce Ludowej*, Państwowe Wydawnictwo Szkolnych, Warszawa 1972, s. 6, 45. Zofia Woźnicka – pracowała w Ministerstwie Oświaty i Ministerstwie Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, w latach 1953-1969 roku zajmowała się sprawami wychowania przedszkolnego.

⁹⁴ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, *Oświata i szkolnictwo w Okręgu Szkolnym Pomorskim w roku szkolnym 1946/47*, Dz. Urz. KOSP, Toruń 1947.

Wychowawczej Państwowego Instytutu Higieny Psychiczej „Jak sobie radzić z dzieckiem w wieku od 4 do 7 lat”, książka J. Skarżyńskiej i M. Librachowej „Jak chować dziecko”, wydana przez Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci w 1946 roku, książka Ireny Merżan „Moja praca w domu dziecka” wydana w 1947 roku, książka Danuty Działołowskiej „Wychowanie dziecka w przedszkolu”, wydana w 1948 roku przez RTPD. Sekcja Wychowania Przedszkolnego ZNP w latach 1945-1947 wydała dwa numery „Biuletynu Informacyjnego”, a w roku szkolnym 1947/48 pismo „Przedszkole”⁹⁵. Z pewnością nie promowanie publikacji przedwojennych spowodowane było przyczynami ideowymi.

Do zadań zalecanych w przedszkolach należały obchody Święta 1 Maja, akademie pierwszomajowe i czyny społeczne rodziców polegające na przykład na porządkowaniu terenu przedszkolnego⁹⁶. Ministerstwo Oświaty prowadziło szkolenia dla instruktorek wychowania przedszkolnego, które następnie organizowały dla wychowawczyń konferencje rejonowe. Podczas konferencji wygłaszany był przez specjalistów referat będący wstępem do dyskusji. Podobnie, jak kształcenie nauczycieli do innych poziomów systemu oświaty nacechowane ono było ideologią⁹⁷. Rozmawiano o prowadzeniu zajęć i wykorzystywanych metodach pracy. Jednym z zagadnień takiej konferencji był obszar ideologiczny i społeczno-gospodarczy. W roku szkolnym 1947/48 w Okręgu Szkolnym Pomorskim odbyły się 104 konferencje. Nauczycielki realizowały programy opracowane specjalnie dla Okręgu Pomorskiego. Określone w nich były minimalne wymagania dla dzieci i szczegółowe tematy. Kształcenie i wychowanie opierało się na ideologii ludowo-demokratycznej. Program zawierał wszystkie działy zajęć w przedszkolu. Do priorytetów w edukacji dzieci należało poszanowanie pracy, człowieka pracy, zbliżenie dziecka do przyrody i jej poszanowanie. Ważne było to, co znajduje się w najbliższym otoczeniu dzieci. Zwracano także uwagę na zajęcia ruchowe, ćwiczenia konstrukcyjne, ćwiczenia zmysłów, uspołecznienie i samodzielność. Ważnym działem były zajęcia artystyczno-techniczne⁹⁸.

Konferencje dla wychowawczyń i kierowniczek prowadziły także podmioty

⁹⁵ Z. Woźnicka, *dz. cyt.*, s. 48-51.

⁹⁶ AAN, Ministerstwo Oświaty, Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Dział Przedszkoli. Sprawozdania statystyczne i opisowe w pracy przedszkoli w okręgu bydgoskim 1947-1949, sygn. 14, *Sprawozdanie z uroczystości i czynów pierwszomajowych kierownika przedszkola RTPD w Toruniu przy ulicy Małe Garbary z dnia 3 czerwca 1949 roku, Sprawozdanie kierownika przedszkola RTPD w Toruniu przy ulicy Piernikarskiej 9 z dnia 1 czerwca 1949 roku, Pismo kierownika Oddziału TPD z dnia 20 czerwca 1949 roku L. Dz. 343/49 do Wojewódzkiej Delegatury Zarządu Głównego RTPD w Bydgoszczy.*

⁹⁷ W. Chmielewski, *Kształcenie nauczycieli w okresie ideologizacji szkolnictwa (1944-1956)*, Warszawa 2006; tenże, *Edukacja nauczycieli szkół podstawowych po II wojnie światowej*, Warszawa 2007.

⁹⁸ ADP, Oświata i szkolnictwo w Okręgu Szkolnym Pomorskim w roku szkolnym 1947/48, sygn. 795, *Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego, Oświata i szkolnictwo w Okręgu Szkolnym Pomorskim w roku szkolnym 1947/48*, s. 7-10.

założycielskie przedszkoli, jak RTPD. W roku szkolnym 1947/48 po zwizytowaniu przedszkoli odbyły się dwudniowe konferencje pedagogiczne zorganizowane przez Dział Przedszkoli Zarządu Głównego RTPD. W tematyce konferencji znalazły się: hospitacja zajęć w przedszkolu, referaty na temat organizacji i administracji przedszkola, metodyka wprowadzenia elementu pracy w zajęciach, inscenizacja w przedszkolu, ideologia RTPD w pracy przedszkolnej, zabawy dowolne i zajęcia w ogrodzie, referat polityczny, teatr. Referaty wygłaszały przedstawicielki Zarządu Głównego RTPD. W konferencji brały udział wizytatorki i instruktorki wychowania przedszkolnego miejscowych władz szkolnych, przedstawiciele władz szkolnych samorządowych i RTPD oraz wychowawczynie przedszkoli RTPD danych województw. W dniach 30 i 31 marca 1949 roku w Bydgoszczy odbyła się konferencja dla wychowawczyń przedszkoli województwa pomorskiego. W konferencji wzięli udział również przedstawiciele PZPR, ChTPD, Inspektoratu Szkolnego, Pełnomocnik Zarządu Głównego RTPD - Hojan, kierownik Oddziału RTPD w Bydgoszczy - Nehrebecka, kierownik pedagogiczny Oddziału w Bydgoszczy - Gajewska. Uczestniczki zjeżdżały się między 8.00 a 10.00 i o 10.00 nastąpiło otwarcie konferencji przez Hojana. Pierwsza wystąpiła Działełowska, wyjaśniając cel konferencji, który nawiązuje do Ogólnopolskiej konferencji RTPD i dotyczył planowania pracy. Następnie kierownik Oddziału w Bydgoszczy Nehrebecka wygłosiła referat polityczno-oświatowy. Działełowska w swoim wystąpieniu skupiła się na planowaniu pracy na konkretnym przykładzie „Święta Pracy”. Uczestniczki miały za zadanie opracować samodzielnie ten punkt podczas konferencji. W drugim dniu po śniadaniu wizytowano przedszkola, w tym w godzinach 9.00 – 11.30 uczestniczono w hospitacji zajęć w przedszkolu RTPD w Bydgoszczy przy ulicy Grodzkiej. Tematem zajęć było opowiadanie bajki pt. „W ogrodzie”, inscenizowane chińskimi cieniami. Po obserwacji nastąpiło omówienie zajęć. Podsumowania dokonała Gajewska po wcześniejszym ustaleniu wniosków z przedstawicielkami Zarządu Głównego RTPD. Podczas konferencji Czyżewska omówiła sprawy bieżące: administracyjno-gospodarcze, finansowanie i sprawozdawczość. Ostatnim wystąpieniem był referat Jaroszewskiej pt. „Powietrze, woda, słońce w życiu dziecka”. W przerwie konferencji odbyło się spotkanie z kierownictwem Zarządu Głównego RTPD, podczas którego omówiono występujące problemy w codziennej pracy⁹⁹.

Innym przykładem była organizacja dwudniowej konferencji w dniach 20 i 21 stycznia

⁹⁹ AAN, Ministerstwo Oświaty, Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Dział przedszkoli. Sprawozdania opisowe i statystyczne, plan pracy, sygn. 11, *Sprawozdania z konferencji wychowawczyń przedszkoli 1948-1949, sprawozdanie z konferencji wychowawczyń przedszkoli RTPD województwa pomorskiego.*

1952 roku dla wychowawczyń przedszkoli. Tematyka konferencji zawierała wystąpienia teoretyczne, metodyczne i praktyczne.

Dzień pierwszy uwzględniał referat polityczny, metodykę prowadzenia rozmów z grupą, i uwagi powizytacyjne. Dzień drugi ujmował hospitację i omawianie uwag pohospitacyjnych, wystąpienia i dyskusje¹⁰⁰. Do kwestii pracy dydaktyczno-wychowawczej odnosiły się wizytacje Zarządu Głównego TPD. W zaleceniach powizytacyjnych zrealizowanej wizytacji w dniu 24 listopada 1951 roku wskazano obszary do poprawy. Wśród wymienionych, między innymi należy wymienić „obniżyć portrety dostojników państwa – zawiesić nieco wyżej lamperii”, „zbliżyć dzieciom bardziej osobę prezydenta Bieruta”¹⁰¹.

W latach 50 tych Przedszkola pracowały w oparciu o Program Tymczasowy Zajęć w Przedszkolu wydany przez Ministerstwo Oświaty w 1950 roku. W 1951 roku realizowano „Tymczasowy Program Zajęć w Przedszkolu” na rok szkolny 1951/52 wraz z Instrukcją do niego¹⁰². Zanim pojawiła się publikacja wyżej wymienionego programu w 1949 roku opracowany został przez Ministerstwo Oświaty we współpracy z Sekcją Wychowania Przedszkolnego Związku Nauczycielstwa Polskiego projekt programu. Projekt¹⁰³ ten nie był wydany drukiem, lecz rozesłany w formie powielonych materiałów w sierpniu 1949 roku do kuratoriów i inspektoratów szkolnych. Obejmował on:

- 1) projekt instrukcji do programów wraz z siatką godzin dla I, II i III oddziału;
- 2) projekty programów mowy ojczystej, poznawania przyrody, ćwiczeń liczbowych, zajęć plastyczno-technicznych, zajęć gospodarczych, zabaw dowolnych (programy dwóch przewidzianych ponadto działów: umuzykalnienia i ćwiczeń ruchowych miały być dostarczone później);
- 3) przykładowe plany miesięczne”¹⁰⁴.

Projekt nie był doskonałym dokumentem, dotyczył przedszkoli prowadzących

¹⁰⁰ AAN, Ministerstwo Oświaty, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Wydział Przedszkoli, Konferencje wizytatorek i wychowawczyń przedszkoli, sprawozdania z konferencji, referaty szkoleniowe, krótkie teksty sztuki dla teatru kukielkowego 1949-1952, sygn. 10, *Program konferencji dla wychowawczyń przedszkoli TPD Okręgu Bydgoskiego organizowanej w dniach 20 i 21 stycznia 1952 roku.*

¹⁰¹ AAN, Ministerstwo Oświaty, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Zarząd Główny, Wydział Przedszkoli, Sprawozdanie z wizytacji przedszkoli w okręgu bydgoskim 1951-1953, sygn. 13, *Pismo Naczelnika Wydziału Przedszkoli z 1951 roku do kierownictwa Przedszkola TPD.*

¹⁰² Dz. Urz. Min. Ośw. z 1951 roku nr 12, poz. 150, *Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 24 czerwca 1951 roku (Nr GM Sekr:- 2645/51) w sprawie instrukcji do Tymczasowego Programu Zajęć w Przedszkolu na rok szkolny 1951/52 i załącznik - Instrukcja na rok szkolny 1951/52 w sprawie realizacji Programu Tymczasowego Zajęć w Przedszkolu;*

tamże, s. Majewski, *Wychowanie przedszkolne w województwie kieleckim w latach 1950/51-1960*, Studia pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne 9, 1994, s. 64.

¹⁰³ Tymczasowy Program Zajęć w Przedszkolu na rok szkolny 1951/52, Nr II WP-5328/49.

¹⁰⁴ Z. Woźnicka, *dz. cyt.*, s. 46.

działalność pięciogodzinną przy potrzebie upowszechnienia przedszkoli, zbytnio skupiał się na przygotowaniu dziecka do szkoły, pomijając dominującą rolę zabawy. Następnie, „Instrukcję” zastąpiono „uwagami wstępnymi”, wyraźnie wyartykułowano cele i zadania przedszkola, podnosząc znaczenie placówki przedszkolnej w rozwoju dziecka. Dookreślono pojęcie wychowania socjalistycznego poprzez wskazanie metodyki pracy, zmieniono kolejność działów programowych z przesunięciem zajęć fizycznych z ostatniego na pierwsze miejsce, uporządkowano terminologię i wyjaśniono pojęcie zabawy, zajęć dowolnych i obowiązkowych. Przedstawiono rolę wychowawczynie zgodną z teorią wychowania socjalistycznego, a nie jak wcześniej Instrukcja ukazywała teorię propagowaną przez burżuazyjną pedagogikę. Jak wielkie znaczenie odgrywa osoba wychowawczynie świadczyło umieszczenie rozdziału jej poświęconego na początku opracowania, dostosowano program do przedszkoli jednooddziałowych¹⁰⁵. Program kilkakrotnie był wznawiany i obowiązywał do 1963 roku.

Przed drugą wojną światową dla przedszkoli nie było programu aż do czasów Polski Ludowej. Państwo w okresie międzywojennym dbało wprawdzie o ideowy profil wychowania dzieci i młodzieży (zwłaszcza po 1926 roku ukierunkowany w duchu obozu piłsudczykowskiego), ale działa się to bardziej przez pewne upowszechniane pozytywne wzorce i schematy, niż przez regulacje ściśle formalne. Władza ludowa w tym zakresie poszła zdecydowanie dalej, co miało swoje odzwierciedlenie zwłaszcza w okresie stalinowskim, a i później występowało, tylko w nieco mniej siermiężnej formie.

Ustawa o rozwoju oświaty i wychowania z 15 lipca 1961 roku stała się podstawą do opracowania i wdrożenia w 1963 roku nowego programu wychowania przedszkolnego. W opracowywaniu programu wykorzystano program pracy przedszkoli w Związku Radzieckim oraz doświadczenia szkoły podstawowej w rozwiązaniach organizacyjnych, programowych i metodycznych. Z tego też względu głoszono krytykę programu ze względu na duży nacisk na zajęcia dydaktyczne, działy programu analogiczne, jak w programie klas początkowych 1-4 szkoły podstawowej, co wiązało się ze stosowaniem rozwiązań metodycznych z gruntu szkolnego. Dlatego Program z 1950 roku podlegał zmianom i uzupełnieniom, a największe zmiany dokonano w wydaniu z 1957 roku¹⁰⁶. Warto podkreślić, że zrezygnowano z nadmiernie rozbudowanej części materiału, co ułatwiało jego realizację.

¹⁰⁵ I. Merżan, *Analiza uwag wstępnych do programu tymczasowego zajęć dla przedszkoli*, Wychowanie w Przedszkolu nr 2, 1950/51, s. 70-78.

¹⁰⁶ Z. Krzysztoszek, s. Lewin, *z teorii i praktyki wychowania przedszkolnego*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1967, s. 20-22.

Treści programowe wskazywały, jakie należy wyrabiać u dzieci funkcje, umiejętności i sprawności estetyczne, ekspresyjne, fizyczne, umysłowe, moralne i techniczne. W nauczaniu ważne stało się zintegrowanie treści zgodnie z możliwościami dzieci, połączenie nauczania z wychowaniem¹⁰⁷.

Program w wersji wydanej w 1959 roku zawierał:

Uwagi wstępne:

1. Uwagi do nowego wydania,
2. Zadania przedszkola,
3. Osobowość, postawa i praca wychowawczynie,

Działy programowe:

1. Zabawy,
2. Zabawy i ćwiczenia ruchowe,
3. Mowa ojczysta,
4. Poznawanie przyrody,
5. Zajęcia artystyczno-techniczne,
6. Umuzykalnienie,
7. Mierzenie i liczenie,
8. Zajęcia porządkowo-gospodarcze.

Treści programowe podzielono na 3 grupy wiekowe: dzieci 3-4-letnie, dzieci 5-letnie i dzieci 6-letnie. W dwóch przypadkach działu zabawy i umuzykalnienie wyodrębniono osobne treści dla dzieci 3-letnich i 4-letnich. Każdy dział programowy wyodrębniał wstęp, treści programowe, wyniki pracy, uwagi/wskazania metodyczne. Wznowiony i uzupełniony Program z 1959 roku pomijał z poprzedniej wersji rozdział IV (Programy) i V (Planowanie) ponieważ zasady planowania i rozkładu dnia zostały opublikowane w okólniku Ministerstwa Oświaty¹⁰⁸. Władze oświatowe określiły w sposób uproszczony zasady przygotowania się do pracy i jej planowania. Nauczycieli obowiązywało staranne przygotowywanie się do pracy wychowawczej poprzez właściwy dobór treści, pomocy i materiałów. Nauczyciele ze stażem pracy do 3 lat obowiązkowo sporządzali codzienne notatki na temat zaplanowanych zajęć. Plany pracy nauczycielki opracowywały na 2 tygodnie w rozłożeniu na poszczególne dni. Roczny plan pracy przedszkola opracowywała kierowniczka we współpracy z pracownikami.

¹⁰⁷ Z. Krzysztozek, s. Lewin, *Wychowanie przedszkolne w Polsce w okresie dwudziestolecia*, Kwartalnik Pedagogiczny nr 4 z 1964 roku, s. 88-92.

¹⁰⁸ Ministerstwo Oświaty, *Program Tymczasowy. Zajęcia w przedszkolu*, Państwowy Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1959.

Do rocznego planu załączano terminarz i tematykę posiedzeń rady pedagogicznej i ogólnych zebrań z rodzicami. Nauczycielki po zajęciach notowały spostrzeżenia z realizacji planu i zachowań dzieci, natomiast kierowniczka przedszkola notowała swoje uwagi podczas hospitacji zajęć nauczycieli i określała zalecenia pohospitacyjne. Opisane wytyczne zastąpiły zapisy w instrukcji w sprawie organizacji roku szkolnego 1953/54 w rozdziale V Programu Tymczasowego oraz w zeszycie III „Praca w Przedszkolu”¹⁰⁹.

Dużo uwagi w Programie Tymczasowym w wersji z 1959 roku poświęcono zabawie, jako głównej formie działalności dziecka. W celu zlikwidowania przedydaktyzowania programu na plan pierwszy wysunięto dział zabaw. W rozkładzie dnia w przedszkolu także wskazano zabawę, jako dominującą formę nad zajęciami dydaktycznymi, co było dużą zmianą w organizacji pracy przedszkola¹¹⁰. Publikowane były pozycje książkowe i czasopisma dla nauczycieli przedszkoli poświęcone zagadnieniom zabawy, co zdecydowanie stawiało zabawę jako priorytetową formę pracy z dziećmi. Przykładem są między innymi liczne artykuły na łamach „Wychowania w Przedszkolu”. Wśród pozycji książkowych skierowanych do nauczycielek przedszkoli były opracowania polskich autorów, ale także pozycje zatwierdzone przez Ministerstwo Oświaty do bibliotek pedagogicznych i do bibliotek liceów pedagogicznych dla wychowawczyń przedszkoli, oparte na doświadczeniach teoretyków i praktyków wychowania przedszkolnego w ZSRR¹¹¹. Ponadto, tematyka zabawy w pracy przedszkola była tematem porad z pracownikami i posiedzeń Rad Pedagogicznych. Podczas omawiania zagadnienia zabawy odniesiono się do słów Antona Makarenki, który powiedział, że „dobra zabawa jest podobna do dobrej roboty, zła zabawa do złej roboty”¹¹².

Nauczycielki realizowały Tymczasowy Program z wykorzystaniem różnorodnych form i metod pracy. Zajęcia kierowane prowadzono z całą grupą, a indywidualne z dziećmi wymagającymi pomocy i wsparcia w rozwoju. Zajęcia z przyrody odbywały się z wykorzystaniem wycieczek, obserwacji, zakładania hodowli, na przykład fasoli, grochu,

¹⁰⁹ Program „Zajęcia w przedszkolu”, Okólnik nr 24 z dnia 24 sierpnia 1955 r. (Prz. 2-1160/55) w sprawie uproszczenia systemu planowania pracy w przedszkolu.

¹¹⁰ Program „Zajęcia w przedszkolu”, Okólnik nr 24 z dnia 24 sierpnia 1955 r. (Prz. 2-1160/55) w sprawie uproszczenia systemu planowania pracy w przedszkolu.

Załącznik 1 do Okólnika nr 24 z 24 sierpnia 1955 r. (Prz. 2-1160/55); tamże, Z. Topińska, *Uwagi o rozkładzie dnia w przedszkolu*, [w:] *Wychowanie w Przedszkolu* nr 1, 1950/51, s. 12-16.

¹¹¹ W. Dyner, *Zagadnienie zabawy w przedszkolu*, PZWS, Warszawa 1958; red. W. Bisko, *Problemy wychowania przedszkolnego*, PZWS, Warszawa 1956 – pismo Ministerstwa Oświaty Nr Oc-29/12/56 z 18 maja 1956 roku; A. Usowa, *Zagadnienia nauczania w przedszkolu*, PZWS, Warszawa 1955 - pismo Ministerstwa Oświaty Nr Oc-29/32/55 z 19 lipca 1955 roku.

¹¹² APB, *Zrzeszenie Katolików Caritas, Oddział Wojewódzki Caritas w Bydgoszczy, Protokoły Rady Pedagogicznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955*, sygn. 537, *Protokoły Narady Wytwórczej i Rady Pedagogicznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu, ul. Wyrzyńska 3 z dnia 28 maja 1954 roku i 22 lutego 1955 roku*.

zajęć w kąci przyrody. Dzieci pracowały w ogrodzie na zagonkach w ramach czynu pierwszomajowego. Efekty pracy pedagogicznej były tematem narad podsumowujących organizowanych w czerwcu. Przedstawiano sprawozdania według wzoru Prezydium Miejskiej Rady Narodowej (PMRN) Wydziału Oświaty, a w przedszkolach prowadzonych przez inne podmioty także według zaleceń tych organów. Zajęcia prowadzone były metodami aktywnymi, opartymi na działalności dzieci. Jedną z często wykorzystywanych form były wyjazdy do teatrów „Baj Pomorski” i „Zaczarowany Świat” oraz wycieczki w ciekawe miejsca. Nauczycielki na co dzień współpracowały z rodzicami w celu ujednolicenia oddziaływań wychowawczych i włączenia rodziców w życie przedszkola poprzez udział w zajęciach dydaktycznych, układanie planów pracy, organizowanie imprez i paczek świątecznych¹¹³. Tematyka zajęć nawiązywała do bliskiego otoczenia dziecka, jak droga do przedszkola, opieka nad młodszym rodzeństwem, przywitanie wiosny, święto mamy, Dzień Kobiet, ale także związana była z wydarzeniami w kraju kształtującymi postawy ideowe dzieci, na przykład: Wybory do Sejmu, Dzień Wojska Polskiego, rocznica śmierci Lenina, postać Marszałka Polski Konstantego Rokossowskiego, sylwetka i urodziny Bolesława Bieruta, Polska w Planie 6-letnim, choinka noworoczna. Tematyka prowadzonych zajęć wynikała z treści programowych i uroczystości przedszkolnych. Sporządzane przez wychowawczynie gazetki ściennie związane były z aktualną tematyką zajęć¹¹⁴. Wydawane w tym celu instrukcje nie pozostawiały cienia wątpliwości co to tego, w jakim kierunku powinno zmierzać wychowanie przedszkolaków: „Przedszkole w Polsce Ludowej w okresie Planu 6-letniego jest placówką, która zapewniając opiekę dzieciom pozwala kobietom wziąć czynny udział w budowie podstaw socjalizmu. Przedszkole realizuje zasady wszechstronnego rozwoju dziecka według założeń socjalistycznego wychowania”. Cel ten przekładał się na główne zadania przedszkola w Polsce Ludowej, jako pierwszego szczebla systemu nauczania i wychowania: wychowanie dziecka w duchu klasowym na przyszłego budowniczego socjalizmu w myśl założeń programu zajęć, wszechstronny rozwój dziecka i przygotowanie go do szkoły, umożliwienie kobiecie wzięcia udziału w budowie socjalizmu¹¹⁵. Przedszkole realizowało zasady wszechstronnego rozwoju

¹¹³ APB, Zrzeszenie Katolików Caritas, Oddział Wojewódzki Caritas w Bydgoszczy, Protokoły Rady Pedagogicznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokoły z Narady produkcyjnej odbytej dnia 22 czerwca 1952 roku o godz. 18.00 w Przedszkolu Caritas ss. Serafitek Toruń-Podgórz ul. Wyrzyska 3/5, Narady wytwórczej z dnia 18 czerwca 1953 roku, Narady wytwórczej odbytej w dniu 15 września 1952 roku.*

¹¹⁴ APB, Zrzeszenie Katolików Caritas, Oddział Wojewódzki Caritas w Bydgoszczy, Protokoły Rady Pedagogicznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokół z Narady Produkcyjnej odbytej w dniu 22 czerwca 1952 roku o godz. 18.00 w Przedszkolu Caritas ss. Serafitek, Toruń – Podgórz, ul. Wyrzyska 3/5, Protokół z Narady Wytwórczej odbytej 18 czerwca 1953 r., Protokół z Narady Wytwórczej podsumowującej odbytej w Przedszkolu Caritas w Toruniu dnia 28 maja 1954 r. godz. 17.00.*

¹¹⁵ Dz. Urz. Min. Ośw. Z 1951 roku nr 8 poz. 86, *Instrukcja z 19 kwietnia 1951 roku w sprawie organizacji*

dziecka według założeń socjalistycznego wychowania. Ważne w tej realizacji było podnoszenie poziomu realizacji programu, poprawianie stanu zdrowia dzieci, poprawianie stanu wyposażenia w pomoce i sprzęt, upowszechnianie właściwych metod wychowawczych wśród rodziców, współpraca ze środowiskiem, komitetami rodzicielskimi i opiekuńczymi¹¹⁶. W tej sytuacji nawet 6-letni plan gospodarczy zakładał szeroko rozumiany rozwój przedszkoli od ich rozbudowy i upowszechnienia połączonych z potrzebami rynku pracy do podniesienia poziomu pracy wychowawczej. Budowanie podstaw socjalizmu wiązało się bowiem z uwzględnieniem, także już w przedszkolach, w wychowaniu socjalistycznych zasad. Prezydium Rad Narodowych było organem nadzorującym realizację wychowania w duchu nowej pedagogiki¹¹⁷.

Instrukcje Ministerstwa Oświaty regulowały organizację pracy przedszkoli z uwzględnieniem wytycznych do pracy pedagogicznej. W Polsce Ludowej przedszkole miało zapewniać dzieciom wszechstronny rozwój i przygotowanie do rozpoczęcia nauki w szkole. Realizacja tego celu miała odbywać się poprzez „wychowanie dziecka w duchu klasowym na przyszłego budowniczego socjalizmu, wszechstronny rozwój dziecka i przygotowanie go do szkoły, umożliwienie kobiecie wzięcia udziału w budowie socjalizmu”¹¹⁸. Doskonałym przykładem, tak prowadzonej polityki oświatowej Ministerstwa, jest zamieszczony fragment przemówienia Bolesława Bieruta w Instrukcji w sprawie organizacji roku szkolnego 1953/54 „Jeszcze mocniej zjednoczmy, spotęgujemy swe siły w walce o Stalinowskie idee pokoju i socjalizmu! w codziennej ofiarnej pracy dajmy wyraz swej czci dla świetlanej pamięci Józefa Stalina – nie szczędząc sił, aby przyspieszyć zbudowanie socjalizmu w naszej Ojczyźnie”¹¹⁹. Zwrócono uwagę na zależność efektów pracy pedagogicznej od jakości pracy wychowawczyń. Istotna była postawa wychowawczyń, ich stosunek do dzieci, ich rodziców, pracy. Wychowawczynie swoją postawą poprzez opanowanie, pogodne usposobienie, estetyczny wygląd tworzyły właściwą atmosferę. Przed personelem pedagogicznym postawiono konkretne zadania: otaczać dziecko troskliwą opieką wychowawczą, serdeczną i pogodną atmosferą, dbać o zdrowie dziecka, jego rozwój fizyczny, o właściwe odżywianie i odpoczynek, organizować zajęcia i zabawy w terenie, sen i odpoczynek w miarę możliwości na świeżym powietrzu,

przedszkoli w roku szkolny 1951/52.

¹¹⁶ Dz. Urz. M. Ośw. Z 1952 roku nr 6 poz. 48, *Załącznik do Zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 8 kwietnia 1952 roku (Nr G.M. Prez. - 2210/52) w sprawie organizacji roku szkolnego 1952/53.*

¹¹⁷ J. Pawłowska, *Przedszkole w Planie 6 letnim*, Wychowanie w Przedszkolu nr 2, 1950/51, s. 66-70.

¹¹⁸ Dz. Urz. Min. Ośw. Z 1951 roku nr 8 poz. 86, *Instrukcja z 19 kwietnia 1951 roku w sprawie organizacji przedszkoli w roku szkolny 1951/52.*

¹¹⁹ Dz. Urz. Min. Ośw. nr 4 z 1953 roku, poz. 30, *Instrukcja do Zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 23 marca 1953 roku (Nr GM 1 – 1679/53) w sprawie organizacji roku szkolnego 1953/54.*

stosować różne rodzaje i formy zajęć, stosować stopniowanie trudności. Oczekiwano od wychowawczyń dbałości o własny rozwój i swój warsztat pracy poprzez sumienne przygotowywanie się do zajęć, podnoszenie poziomu swego przygotowania ideologicznego i zawodowego, znajomość programu zajęć dla przedszkoli, materiałów uzupełniających, poradników, korzystanie z literatury zawodowej, z pisma „Wychowanie w Przedszkolu”, poznawanie z literatury dla dzieci, korzystanie z biblioteki, pomocy naukowych i audycji radiowych dla przedszkoli i wychowawczyń. Nauczycielki miały obowiązek monitorować frekwencję dzieci, zbierać dane o dzieciach, dbać o dobór i konserwację zabawek.

Praca pedagogiczna realizowana była na podstawie planu rocznego opracowywanego przez kierowniczkę przedszkola do 20 września przy współudziale pracowników, na podstawie wytycznych ustalonych przez radę pedagogiczną i podczas narad. Roczny plan pracy określał główne zadania w zakresie pracy dydaktyczno-wychowawczej, administracyjno-gospodarczej i higieniczno-lekarskiej. Za całość w przedszkolu odpowiadała kierowniczka, której zadaniem był nadzór i pomoc nauczycielkom. Plan pracy dydaktyczno-wychowawczej obejmował roczny plan pracy rady pedagogicznej, plan ideologicznego i zawodowego kształcenia personelu, roczny plan pracy komitetu rodzicielskiego. Wychowawczynie opracowywały do 25 każdego miesiąca plany miesięczne i tygodniowe. Plan miesięczny uwzględniał treści programowe, tematykę zajęć z dziećmi, zamierzenia wychowawcze i współpracę z rodzicami. Na podstawie planu miesięcznego wychowawczynie opracowywały plan tygodniowy z podziałem na dni. Plan dzienny obejmował 4 obszary pracy: zajęcia obowiązkowe i dowolne w sali i na powietrzu oraz wycieczki, zamierzenia wychowawcze skierowane do grupy i indywidualnie do dziecka, sprawy do omówienia z rodzicami¹²⁰.

Współpraca z rodzicami była codziennym zadaniem przedszkola. Już w pierwszych latach po wojnie Komitety Rodzicielskie wspierały przedszkola w zaopatrzeniu w meble, sprzęt gospodarczy i pomoce dydaktyczne¹²¹. Odbывała się w ramach indywidualnych kontaktów z rodzicami i w ramach działalności Komitetu Rodzicielskiego. Temat współpracy z rodzicami omawiany był podczas zebrań pracowników przedszkoli i rad pedagogicznych¹²². Jednym z zadań do realizacji przez przedszkola w roku szkolnym 1948/49, określonym w Instrukcji Ministerstwa, było zacieśnienie współpracy przedszkola z domem rodzinnym

¹²⁰ Dz. Urz. Min. Ośw. nr 4 z 1953 roku, poz. 30, *Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 23 marca 1953 roku (Nr GM 1 – 1679/53) w sprawie organizacji roku szkolnego 1953/54.*

¹²¹ ADP, Oświata i szkolnictwo w Okręgu Szkolnym Pomorskim w roku szkolnym 1947/48, sygn. 795, *Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego, Oświata i szkolnictwo w Okręgu Szkolnym Pomorskim w roku szkolnym 1947/48*, s. 7-10.

¹²² APB, KM PPR Toruń, Plany pracy, protokoły, sprawozdania, Referat Kobięcy KM 1947-1948, *Plan pracy Wydziału Kobięcego przy MK PPR na miesiąc listopad 1948 rok*, sygn.6 – 1889, 5/12/1

dzieci i środowiskiem. Współpraca miała polegać nie tylko na organizowaniu uroczystości, ale także poprzez czynny udział rodziców w codziennym życiu przedszkola i rozwiązywaniu codziennych trudności¹²³. Prawo oświatowe wskazywało konieczność współpracy pracowników przedszkola z rodzicami w celu ujednolicenia oddziaływań wychowawczych w przedszkolu i w domu.

Do realizowanych form współpracy przedszkola z rodzicami należały: kącik dla rodziców, indywidualne rozmowy podczas przyprowadzania i odbierania dzieci, ogólne i grupowe zebrania z rodzicami, wystawy prac dziecięcych, wizyty wychowawczyń w domach dzieci, prowadzenie zajęć otwartych. Przedszkole dostarczało rodzicom odpowiednią literaturę i rozwiązywało wspólnie problemy wychowawcze. Komitety rodzicielskie i opiekuńcze miały za zadanie włączać się aktywnie w życie przedszkolne, między innymi poprzez udział w posiedzeniach rad pedagogicznych, organizowanie uroczystości, imprez, kolonii letnich, rozwiązywanie trudności organizacyjnych¹²⁴. Współpraca z domem rodzinnym przedszkolaków była kluczowa dla zdiagnozowania ich potrzeb rozwojowych w celu właściwych zabiegów wychowawczych. Ważnym zagadnieniem we współpracy wychowawczynie z rodzicami była znajomość warunków bytowych dziecka i relacji rodziców z dziećmi. Wiedza ta pozwalała na edukowanie rodziców w kierunku ujednolicenia oddziaływań wychowawczych dwóch najważniejszych dla dzieci środowisk¹²⁵. Bezpośrednia współpraca z rodzicami odbywała się w trzech formach: współpraca z komitetem rodzicielskim, rodzicami z danej grupy i kontakty indywidualne. Przedszkolu przypisywano także znaczącą rolę w środowisku lokalnym - instytucji będącej ośrodkiem kultury integrującej społeczeństwo. Włączającą we wspólne działania Koło Gospodyń Wiejskich, Związek Młodzieży Wiejskiej, Związek Młodzieży Socjalistycznej czy harcerstwo¹²⁶.

Nasilająca się po wojnie indoktrynacja marksistowska w oświacie, a w tym i w przedszkolach mocno zaznaczona została w realizowanym Tymczasowym Programie. Zgodnie z nim przedszkole miało „wychowywać dzieci w miłości i szacunku do ZSRR, wiernego przyjaciela Polski Ludowej, kraju zwycięskiego socjalizmu i wzoru dla wszystkich krajów narodów, dla jego wodzów, Lenina i Stalina, i dla jego bohaterskiej armii”;

¹²³ Dz. Urz. M. Ośw. Z 1948 roku nr 6, poz.111, *Instrukcja z dnia 29 maja 1948 roku (Nr II WP – 2732/48) w sprawie organizacji wychowania przedszkolnego na rok szkolny 1948/49.*

¹²⁴ Dz. Urz. M. Ośw. Z 1953 roku nr 4, poz. 30, *Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 23 marca 1953 roku (Nr GM 1 – 1679/53) w sprawie organizacji roku szkolnego 1953/54*

¹²⁵ H. Jaegermannowa, *Współpraca wychowawczynie z rodzicami dziecka*, *Wychowanie w Przedszkolu*, nr 1 z 1950/51, s. 3-7.

¹²⁶ Z. Krzysztosek, *Wychowanie przedszkolne w zarysie*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1961, s. 40, 47.

„wychowywać w miłości do wszystkich ludzi pracy całego świata i do wszystkich uciskanych narodów walczących pod przewodnictwem ZSRR o pokój, postęp i wolność, a w duchu nienawiści do obozu imperializmu, ucisku człowieka przez człowieka i podżegaczy do wojny”. Hasła te odzwierciedlano w codziennych zajęciach, a szczególnie w uroczystościach: obchody 1 maja, Międzynarodowego Dnia Dziecka, Rewolucji Październikowej, rocznicy urodzin, a potem śmierci Stalina, pogadanek na temat Lenina i ZSRR¹²⁷. Powszechnie stało się także pomijanie wszelkich tradycyjnych akcentów religijnych przez ich świeckie zamienniki: (Święty Mikołaj – Dziadek Mróz, choinka noworoczna zamiast bożonarodzeniowej)¹²⁸.

Na kartach kroniki Przedszkola Miejskiego nr 14 w Toruniu, zlokalizowanego w tzw. „Prezydentówce”, zapisanych z okazji jego otwarcia w dniu 1 maja 1950 roku czytamy „dzieci ubrały się odświętnie, aby godnie powitać podwójne święto, 1) święto ludzi pracy, którzy osiągnęli swój cel, wzięli władze w swoje ręce, aby stworzyć nowy ład i ustrój. Ustrój sprawiedliwy, bez wyzysku człowieka przez człowieka, oparty na bohaterstwie ludzi i narodów, przebudowującą gospodarkę państwową i społeczną. Tylko ludzie pracy stojący u steru władzy mogli dać dzieciom taki piękny prezent w dniu swojego święta”. 21 grudnia 1950 roku zapisano w kronice, że w Przedszkolu odbyła się uroczystość z okazji urodzin Józefa Stalina¹²⁹. Urodziny J. Stalina obchodziły także dzieci z Przedszkola Caritas prowadzonego przez ss. Serafitki. 20 grudnia 1952 roku w przedszkolu świętowano 73. rocznicę urodzin J. Stalina. Dzieci odświętnie ubrane przygotowały dekoracje i krzesła dla gości, którzy byli zaproszeni na akademię, a wśród nich najliczniejszą grupę stanowili rodzice. Bogaty program uroczystości uwzględniał rozmowę przy gazecie, tańce regionalne, oglądanie książki o Stalinie, zabawy przy radiu, recytowanie wierszy i śpiewanie piosenek¹³⁰. Przedszkolne uroczystości „choinki noworocznej” uatrakcyjniała wizyta Dziadka Mroza lub Gwiazdora, który obdarowywał dzieci prezentami. W przedszkolach także corocznie obchodzony był Międzynarodowy Dzień Dziecka. W Przedszkolu Miejskim nr 3 kierowniczka placówki, podczas swojego wystąpienia skierowanego do dzieci, mówiła o dzieciach z krajów kapitalistycznych, „...o ich doli i walce o pokój...”¹³¹. Czasopismo dla wychowawczyń przedszkoli pn. „Wychowanie

¹²⁷ D. Jarosz, *Główne kierunki działalności państwa w zakresie stalinizacji wychowania dzieci w Polsce w latach 1948-1956*, Mazowieckie Studia Humanistyczne 4/2, 105 – 140, 1998; tamże, *Zajęcia w przedszkolu. Program tymczasowy*, Warszawa 1950, s. 4 i 62—63

¹²⁸ Szerzej: P. Osęka, *Mydlenie oczu. Przypadki propagandy w Polsce*, Kraków 2010.

¹²⁹ Archiwum Przedszkola Niepublicznego „Calineczka” w Toruniu, *Złota Księga Przedszkola Miejskiego nr 14, Otwarcie przedszkola 1 maja 1950 roku*.

¹³⁰ Archiwum Domu Zakonnego ss. Serafitek w Toruniu, *Księga Pamiątkowa Przedszkola Caritas ss. Serafitek, Toruń, ul. Wyrzyska 3*.

¹³¹ Archiwum Przedszkola Niepublicznego „Krasnal” w Toruniu, *Księga Pamiątkowa Przedszkola Miejskiego nr 3 w Toruniu, Dzień 15 stycznia 1953 roku, Choinka noworoczna 1954, 1 czerwca 1953 roku; tamże, Księga Pamiątkowa Przedszkola Caritas ss. Serafitek, Toruń, ul. Wyrzyska 3*.

w przedszkolu”¹³² dostarczało wiedzę na temat spraw przedszkolnych, instrukcje i pomysły metodyczne do pracy z dziećmi. Artykuły z „Wychowania w Przedszkolu” omawiane podczas posiedzeń rad pedagogicznych, często stanowiły wprowadzenie do omawianej tematyki¹³³. W 1953 roku śmierci Józefa Stalina w czasopiśmie opublikowano jego życiorys i zasługi, odezwę do narodu polskiego oraz przykłady obchodzonej żałoby w przedszkolach przez pracowników i dzieci, obchody 1 maja z pamięcią o Stalinie – „kontynuatorze nauk Marksa – Engelsa”¹³⁴. W 1950 roku w rocznicę Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej opublikowano artykuły na temat tejże rewolucji, wychowania przedszkolnego w ZSRR, wspomnienia o ludziach radzieckich¹³⁵. W innym numerze miesięcznika zamieszczono artykuł pokazujący sylwetkę Józefa Stalina w 70. rocznicę jego urodzin¹³⁶. W pracy pedagogicznej wykorzystywano także broszury metodyczne pt. „Praca w przedszkolu”, przekazywane przedszkolom przez Referat Przedszkoli, a wydane pod kierunkiem Sekcji Wychowania ZNP opublikowano w formie 6 zeszytów. Zeszyt I pt. „Przedszkole i dom” zawierał między innymi artykuł o uroczystościach szkolnych, zeszyt II pt. „W trosce o zdrowie dziecka” zawierał artykuł pt. „Elementy wychowania fizycznego w przedszkolu”, zeszyt III pt. „Planowanie w przedszkolu”, zeszyt IV pt. „Zabawy i ćwiczenia ruchowe w przedszkolu” zawierał artykuł o metodyce i organizacji zabaw ruchowych, zeszyt V pt. „Higiena w przedszkolu”, zeszyt VI pt. „Organizacja dnia w przedszkolu wielooddziałowym”¹³⁷.

Organizacja oświaty, w tym odbudowa wychowania przedszkolnego widoczna była w Okólnikach Inspektoratu Szkolnego w Toruniu. W okólniku z dnia 17 maja 1945 roku

¹³² „Wychowanie w Przedszkolu” - założone w 1948 roku, miesięcznik przeznaczony dla nauczycieli przedszkoli. Czasopismo ma charakter specjalistyczno-metodyczny, porusza zagadnienia doskonalenia, rozwoju zawodowego i refleksji pedagogicznej. Pierwszym wydawcą miesięcznika było Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, później Towarzystwo Przyjaciół Dzieci i Sekcja Wychowania Przedszkolnego ZNP. Od 1953 roku miesięcznik był organem podlegającym Ministerstwu Oświaty. Od stycznia 1974 roku – wydawcą zostały Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, od stycznia 2006 roku – wydawcą został Dr Josef Raabe Spółka Wydawnicza Sp. Z o.o., od października 2014 roku – wydawcą zostało Forum Media Polska (W. Dwyner, *Zagadnienie zabawy w przedszkolu*, PZWS, Warszawa 1958, s. 35).

¹³³ APB, Zrzeszenie Katolików Caritas, Oddział Wojewódzki Caritas w Bydgoszczy, Protokoły Rady Pedagogicznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokoły z narady wytwórczej i Rady Pedagogicznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu, ul. Wyrzyńska 3 z dnia 23 maja 1953 roku, 8 października 1953 roku, 22 października 1953 roku, 8 grudnia 1953 roku, 8 grudnia 1954 roku*.

¹³⁴ „Wychowanie w Przedszkolu” nr 8 z 1952/53 roku, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, s. 451-459.

¹³⁵ „Wychowanie w Przedszkolu” nr 3 z 1950/51 roku, H. Zachariaszowa, w *rocznicę Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej, J. Dziarnowska, Wychowanie przedszkolne w ZSRR*, I. Merżan, *Wspomnienia o ludziach radzieckich*, s.130 -135.

¹³⁶ „Wychowanie w Przedszkolu” nr 4 z 1950 roku, H. Zachariaszowa, *Józef Stalin*, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Sekcja Wychowania Przedszkolnego ZNP, s. 194 – 195.

¹³⁷ APB, Zrzeszenie Katolików Caritas, Oddział wojewódzki Caritas w Bydgoszczy, Protokoły Rady Pedagogicznej w Przedszkolu Caritas w Toruniu 1950-1955, sygn. 537, *Protokoły Rad Pedagogicznych w przedszkolu Caritas w Toruniu, ul. Wyrzyńska 3 z dnia 8 i 22 maja 1953 roku*; Z. Woźnicka, *Wychowanie przedszkolne w Polsce Ludowej*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1972, s. 74.

Inspektor Szkolny apelował do nauczycieli o aktywność w organizowaniu przedszkoli. Podkreślał, aby wspierać się w tym działaniu na samorządzie miejskim, związkach zawodowych, instytucjach społecznych. Wymienił konieczne warunki do założenia przedszkola: lokal, budżet, pomoce naukowe, stwierdzona moralność właściciela, kwalifikacje wychowawczyń. Placówki funkcjonujące na podstawie zezwolenia przedwojennego zobowiązał do niezwłocznego uzyskania zezwolenia przez władze oświatowe (kuratorium). Inną sprawą, z którą Inspektor zwrócił się do środowiska oświatowego było upowszechnienie informacji o 8-tygodniowym kursie (lipiec, sierpień) dla instruktorek wychowania przedszkolnego w Krakowie. Nauka na kursie i zakwaterowanie nieodpłatne, a za wyżywienie znacząca pomoc. Po kursie miały zajmować się sprawami wychowania przedszkolnego w inspektoracie powiatowym. Przed kandydatkami stawiano wymagania: dobra opinia władz, praktyka 5-letnia w przedszkolu i miały być wybitnymi osobami. Podanie z życiorysem należało kierować do Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego. Inspektor zwracał się do kierowników i wychowawców o inicjatywę w tworzeniu Kół Rodzicielskich. Podkreślał znaczenie współpracy przedszkola i domu rodzinnego. Zwrócił się do kierowników i nauczycieli o organizowanie z własnej inicjatywy konferencji rejonowych, aczkolwiek nie oznaczało to, że Inspektorat nie będzie organizował¹³⁸.

W marcu 1949 roku Minister Oświaty wprowadził zarządzenie o organizacji i zakresie działania Komitetów Rodzicielskich i Szkolnych Komitetów Opiekuńczych. Wcześniej Minister Administracji Publicznej zarządził likwidację dotychczasowych organizacji rodzicielskich. Mając na uwadze powyższe, Inspektor Szkolny zobowiązał kierowników szkół i przedszkoli do przeprowadzenia organizacji nowych Komitetów Rodzicielskich. Od kandydatów do Komitetu oczekiwano, by dawali gwarancję pomocy szkole/przedszkolu w rzeczywistym wypełnianiu ich zadań: „zapewnienie młodzieży gruntownego wykształcenia, opartego na naukowym światopoglądzie oraz wychowanie młodego pokolenia na obywateli wiernie oddanych demokracji ludowej i przygotowanych do wypełniania zadań, jakie stoją przed państwem i narodem”¹³⁹. Władze oświatowe w swojej polityce wskazywały zadania związane z poziomem nauczania i opieki w przedszkolach. Zadania takie uwzględniały roczne plany pracy Inspektoratu Szkolnego czy ministerialne Instrukcje. Instruktorka wychowania przedszkolnego Antonina Plechawska, zatrudniona w Inspektoracie Szkolnym w 1946 roku

¹³⁸ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Okólniki Inspektoratu Szkolnego Toruńskiego 1945, sygn. 1, *Okólnik Inspektoratu Szkolnego, 17 maja 1945, L. Dz. 665/45.*

¹³⁹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Okólniki Inspektoratu Szkolnego w Toruniu 1949, sygn. 5, *Okólnik Inspektoratu Szkolnego nr 8, 21 marca 1949 roku, L. Dz. 1964/49.*

zaplanowała „podnoszenie poziomu fachowego i ogólnego wykształcenia wychowawczyń przez indywidualne i zespołowe instruowanie”. Inspektor Szkolny przygotowywał roczny plan pracy Inspektoratu i przekazywał następnie do Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu¹⁴⁰. W 1946 roku podstawą opracowania planu było Zarządzenie KOSP z dnia 29 sierpnia 1946 roku¹⁴¹. Plan dostarczono do KOSP 25 września 1946 roku. Plan na rok szkolny 1946/47 w obszarze przedszkoli uwzględniał między innymi następujące zadania: udzielanie porad przy organizowaniu przedszkoli, doksztalcanie kadry pedagogicznej poprzez organizację konferencji rejonowych, kursów, instruktażu indywidualnego i zespołowego¹⁴². W planie pracy na rok szkolny 1947/48 jednym z ważnych do realizacji obszarów była „Współpraca z domem rodzicielskim i instytucjami”, a w tym współpraca z samorządami i właścicielami przedszkoli w zakresie świadczeń rzeczowych, zacieśnienie współpracy z instytucjami wspierającymi i sprzyjającymi przedszkolom, jak Związek Kupców, Samopomoc Chłopska, Związki Zawodowe, Społeczna Liga Kobiet. W obszarze dotyczącym kadry pedagogicznej znalazły się zadania: organizowanie bibliotek dla wychowawczyń, organizowanie form doskonalenia zawodowego poprzez konferencje, zjazdy, wizyty studyjne, dobór kandydatek na kierowniczkę i wychowawczynię oraz oddziaływanie na nie, dotyczące ideowego nastawienia do Polski Ludowej¹⁴³.

W planie pracy na rok szkolny 1949/50 zapisano Dział pedagogiczny, a w nim obszary: 1. Podniesienie wychowania ideologicznego w przedszkolach, 2. Podniesienie metody i organizacji zajęć w przedszkolach, 3. Opieka nad zdrowiem dzieci, 4. Doksztalcanie ideologiczne i zawodowe wychowawczyń, 5. Współpraca ze środowiskiem. Wyznaczone zadania z obszaru nr 1: realizacja Instrukcji Ministerstwa Oświaty i programu, zorganizowanie kącików ideologicznych (fotografie, albumy) opartych na pedagogice socjalistycznej między innymi Antona Makarenki, wzbudzanie uczuć przyjaźni do ZSRR oraz rozwój socjalistycznego stosunku do własności społecznej poprzez uroczystości w przedszkolu. W drugim obszarze wyartykułowano metodę obserwacji w przyrodzie zgodnie z programem. W trzecim obszarze zintensyfikowanie wychowania fizycznego poprzez prowadzenie ćwiczeń ruchowych,

¹⁴⁰ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Plan pracy Inspektoratu Szkolnego 1946-1950, sygn. 8, *Plan pracy Inspektoratu Szkolnego na okres od 1 maja do 31 sierpnia 1946 roku*.

¹⁴¹ Zarządzenie KOSP z dnia 29 sierpnia 1946 roku Nr.I-29502/46.

¹⁴² APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Plan pracy Inspektoratu Szkolnego 1946-1950, sygn. 8, *Plan pracy Inspektoratu Szkolnego w Toruniu na rok szkolny 1946/47*.

Inspektorem Szkolnym był Józef Leja, następcą Henryka Gebela. W 1946 roku Inspektorat zatrudnił pracowników zajmujących się pracą pedagogiczną: inspektor Szkolny Leja Józef, Podinspektor Szkolny Józef Syrek, Podinspektor Szkolny Strzelecki Kornel, Podinspektor Oświaty Dorosłych Różalski Henryk, Instruktor wychowania przedszkolnego Plechawska Antonina.

¹⁴³ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Plan pracy Inspektoratu Szkolnego 1946-1950, sygn. 8, *Plan pracy Inspektoratu Szkolnego Toruńskiego na rok szkolny 1947/48*.

wyposażenie placówki w odpowiedni sprzęt ze środków Komitetu Rodzicielskiego. W obszarze czwartym „Dokształcanie ideologiczne i zawodowe wychowawczyń”: zorganizowanie 6 konferencji rejonowych z uwzględnieniem zagadnień politycznych, społecznych i zawodowych (w miesiącach – październiku, listopadzie, styczniu, marcu, kwietniu i maju), wyjazd do Warszawy w celu zwiedzenia Trasy W-Z i przedszkoli (na własny koszt), prowadzenie poradni wychowania przedszkolnego, wizytacje mające na celu instruowanie prowadzenia zajęć z dziećmi. W obszarze piątym: nawiązanie i utrzymywanie kontaktu z Partią, organizacjami społecznymi, wojskiem itp. W celu podniesienia prestiżu wychowania przedszkolnego i stworzenie lepszych warunków pracy w przedszkolach, czynny udział przedszkoli w uroczystościach państwowych. W planie wyodrębniono także zagadnienie propagandy ze wskazaniem na zorganizowanie Tygodnia Dziecka Przedszkolnego we współpracy z instytucjami i zorganizowanie wystawy prac dziecięcych¹⁴⁴.

Instrukcja Ministra Oświaty z 1949 roku w obszarze „Organizacji pracy wychowawczej” wskazywała, aby kredyty na pomoce dydaktyczne wykorzystać w pierwszej kolejności na pomoce do zajęć przyrodniczych i konstrukcyjnych. Priorytetowo należało potraktować narzędzia do pracy w ogrodzie, narzędzia do majsterkowania, budownictwo klockowe i listewkowe, ścinki drewna i tektury, resztki materiałów włókienniczych, odpowiednie gatunki glinki. Kolejnym ważnym zadaniem w pracy wychowawczej była opieka nad zdrowiem, a w tym zapewnienie przedszkolom opieki lekarskiej, kontrola wychowawczyń i kierowniczek czystości osobistej i stanu zdrowia dzieci. Uświadamianie rodzicom potrzeby dbania o zdrowie dziecka i zwrócenie uwagi rodzicom w sytuacjach zagrożenia chorobą epidemiczną, aby przestrzegali przepisów sanitarnych. W Instrukcji podkreślono także konieczność wykorzystania otwartego terenu na potrzeby zajęć dydaktyczno-wychowawczych: uprawy roślin, zajęć konstrukcyjnych, ćwiczeń ruchowych oraz przebywania na świeżym powietrzu. Zawarto zobowiązanie przedszkoli do jak najczęstszego korzystania w ciągu roku z przedszkolnego ogródka czy boiska do celów dydaktycznych i zdrowotnych¹⁴⁵. W wytycznych planu pracy na rok szkolny 1949/50 ujęto zadanie dla kierowniczek przedszkoli związane z propagandą, aby wszystkie dzieci uczęszczały do przedszkoli, a przedszkola były jak najlepiej wyposażone w pomoce i sprzęt do zajęć. Kolejne wytyczne dotyczyły propagowania wśród rodziców znaczenia wychowania przedszkolnego i zachęcanie do

¹⁴⁴ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Plany pracy Inspektoratu Szkolnego 1946-1950, sygn. 8, *Plan pracy Obwodu Toruńskiego w dziale wychowania przedszkolnego na rok szkolny 1949/50*.

¹⁴⁵ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Plany pracy Inspektoratu Szkolnego 1946-1950, sygn. 8, *Instrukcja Ministra Oświaty z dnia 14 lipca 1949 roku (Nr IIWP-3988/49) w sprawie organizacji wychowania przedszkolnego w roku szkolnym 1949/50*.

organizowania nowych przedszkoli¹⁴⁶. Wytyczne dotyczące pracy pedagogicznej i udziału dzieci przedszkolnych w uroczystościach zawierały Okólniki Inspektoratu Szkolnego. Przykładami są uroczystości: obchody 70-tych urodzin Józefa Stalina czy obchody pierwszomajowe. W pierwszym przypadku umożliwiono organizację uroczystości z udziałem dzieci przedszkolnych przy wykorzystaniu środków z funduszy akcji socjalnej (FAS). Ministerstwo Oświaty pismem z dnia 1 grudnia 1949 r., Nr. I. B.10375/49 poinformowało, że uroczystości mogą odbyć się w terminie od 6 grudnia 1949 roku do 6 stycznia 1950 roku. o piśmie MO powiadomiło przedszkola KOSP pismem z dnia 10 grudnia 1949 roku, nr I-54984/49¹⁴⁷, w drugim przypadku udział dzieci także był możliwy pod warunkiem zorganizowana transportu dla dzieci¹⁴⁸.

W Okólnikach poruszano również kwestie konferencji rejonowych dla dyrektorów, kierowników i nauczycieli szkół różnego typu i przedszkoli. Na początku roku 1949/50 zapowiedziano dwudniową konferencję rejonową poświęconą podsumowaniu roku szkolnego 1948/49, jak również wytycznym i planom w nowym roku 1949/50. W konferencjach z możliwością zabrania głosu mogli uczestniczyć przedstawiciele związków zawodowych, partii politycznych, władz państwowych i samorządowych, Związku Samopomocy Chłopskiej, organizacji polityczno-społecznych, Komitetów Rodzicielskich i Opiekuńczych. Miejska konferencja została zapowiedziana na 10-11 września 1949 rok w budynku III Państwowej Szkoły Ogólnodostępnej 11-letniej im. T. Kościuszki, w Toruniu, Plac Generała Świerczewskiego 8 (obecnie Plac św. Katarzyny, budynek Centrum Kształcenia Ustawicznego)¹⁴⁹.

¹⁴⁶ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Plany pracy Inspektoratu Szkolnego 1946-1950, sygn. 8, *Wytyczne planu pracy na rok szkolny 1949/50 inspektora Szkolnego J. Lei*.

¹⁴⁷ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Okólniki Inspektoratu Szkolnego 1949, sygn. 5, *Okólnik nr 34 Inspektoratu Szkolnego obwodu toruńskiego w Toruniu, 13 grudnia 1949 rok, L. Dz. 8476/49*.

¹⁴⁸ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Okólniki Inspektoratu Szkolnego 1949, sygn. 5, *Okólnik nr 13 Inspektoratu Szkolnego obwodu toruńskiego w Toruniu, 23 kwietnia 1949 rok, L. Dz. 2680/49*.

¹⁴⁹ APT, Inspektorat Szkolny w Toruniu, Okólniki Inspektoratu Szkolnego 1949, sygn. 5, *Okólnik nr 22 Inspektoratu Szkolnego obwodu toruńskiego w Toruniu, 30 sierpnia 1949 rok, L. Dz. 5444/49*.

Rozdział III

Przedszkola w Toruniu w latach 1956-1975

III.1 Organizacja, baza lokalowa i dydaktyczna.

Omawiany przedział czasowy to na początku czas reform lat czterdziestych i pięćdziesiątych zakończonych uchwaleniem przez Sejm w 1961 roku ustawy o rozwoju oświaty i wychowania. Zatem to czas, w którym kształtował się stan prawny systemu oświaty od Manifestu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego i trwania stanu przejściowego. Do 1961 roku ciągle obowiązywała ustawa z dnia 11 marca 1932 roku o ustroju szkolnictwa¹, a minister oświaty decydował o programach i organizacji podległych jednostek oświatowych². Zgodnie z Manifestem „Jednym z najpilniejszych zadań Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego będzie na terenach oswojonych odbudowa szkolnictwa i zapewnienie bezpłatnego nauczania na wszystkich szczeblach. Przymus powszechnego nauczania będzie pilnie przestrzegany. Polska inteligencja zdziesiątkowana przez Niemców, a zwłaszcza ludzie nauki i sztuki zostaną otoczeni specjalną opieką. Odbudowa szkół zostanie natychmiast podjęta”³. Odbudowa szkolnictwa odbywała się z wpływami partii i ideologii⁴. Środowiska oświatowe, popierając „Polski Październik” liczyły na reformę szkolnictwa. W październiku 1956 roku zmiany, jakie zaszły po XX Zjeździe PZPR, dotyczące polityki gospodarczej i społecznej państwa odzwierciedlały między innymi spadek uprzemysłowienia kraju. Było to powodem zmniejszenia zapotrzebowania na pracę kobiet, a to z kolei miało wpływ na wychowanie przedszkolne. Największe osłabienie wychowania przedszkolnego i zmniejszenie sieci przedszkoli nastąpiło na wsi. Również w miastach spadło zainteresowanie zakładaniem przedszkoli zakładowych. Liczba przedszkoli zakładowych z 938 w 1957 roku zmniejszyła się do 888 w roku 1960, a liczba przedszkolaków z 30,8% spadła do 26% ogółu przedszkolaków w miastach. Likwidacja przedszkoli zakładowych spowodowała reakcję Sejmu PRL. W Uchwale z dnia 12 lutego 1959 roku o Narodowym Planie Gospodarczym na rok 1959 wydano zalecenie Radzie Ministrów i prezydiom rad narodowych, aby podjęły działania hamujące nieuzasadnione likwidacje. Otwieranie nowych przedszkoli zmalało, a zwiększająca się liczba dzieci urodzonych w latach 1952-1956, będących w wieku przedszkolnym uniemożliwiło zaspokojenie potrzeb rodziców w opiece nad dzieckiem.

¹ Dz.U. 1932, nr 38, poz. 389.

² Art. 1 dekretu z dnia 23 października 1945 roku o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym - (Dz.U., 1945, nr 50, poz. 304/20).

³ *Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*, Rocznik Lubelski 2, s. 7-14.

⁴ M. Pyter, *Prawne zasady funkcjonowania oświaty w Polsce Ludowej*, Studia Iuridica Lublinensia, 2015, t. 24, nr 4, s. 106.

Mimo obowiązujących norm powierzchniowych, 2,4m² przypadające na dziecko, grupy przedszkolne były zbyt liczne, a sytuacja ta spowodowała także organizowanie odpłatnych prywatnych kompletów przedszkolnych⁵. W latach 1956-1960 nie prowadzono propagandy w kierunku aktywizacji zawodowej kobiet, co spowodowało zmniejszenie rozwoju placówek przedszkolnych w stosunku do poprzednich lat 1950-1955. Z taką tendencją nie zgadzały się związki zawodowe, ujmując to w 30 punkcie uchwały IV Kongresu Związków Zawodowych z kwietnia 1958 roku. Od 1959 roku ponownie nastąpiło ożywienie rozwoju placówek opiekuńczo-wychowawczych, a tym samym zwiększenie liczby dzieci w przedszkolach, co ilustruje poniższa tabela.

Tabela 11. Dzieci w przedszkolach w tys. W latach 1956 - 1960

	1955	1956	1957	1958	1959	1960	%
Dzieci w przedszkolach							
Ogółem	370,9	376,5	344,7	349,2	364,1	388,2	104,7
w miastach	230,7	239	236,1	245,1	260,4	279,6	121,2
na wsiach	140,2	137,5	108,6	104,1	103,7	108,6	77,5

Źródło: Danuta Graniewska, *Żłobki i przedszkola w PRL*, Warszawa 1971, s. 246.

W 1960 roku nastąpił wzrost liczby dzieci w porównaniu z rokiem 1955 o 4,7%, zwłaszcza w przedszkolach miejskich o 21%, a w tym samym czasie nastąpiło zmniejszenie na wsiach. W roku 1965 nastąpił ponowny wzrost liczby dzieci w przedszkolach w stosunku do roku 1960, co obrazuje poniższa tabela.

Tabela 12. Dzieci w przedszkolach w tys. W latach 1961 – 1965

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	%
Dzieci w przedszkolach							
Ogółem	388,2	408,3	431,5	438,9	446,7	451,3	116,2
w miastach	279,6	296,3	318,2	325	331,4	334	119,4
na wsiach	108,6	112	113,3	113,9	115,3	117,3	107,9

Źródło: Danuta Graniewska, *Żłobki i przedszkola w PRL*, Warszawa 1971, s. 131 i 192.

⁵ Z. Woźnicka, *dz. cyt.*, s. 76-81.

Sytuacją sprzyjającą rozwojowi placówek przedszkolnych było uchwalenie przez Sejm PRL ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania z dnia 15 lipca 1961 roku, która to określiła cele i zadania wychowania przedszkolnego. W latach 1966-1970 nastąpiła kontynuacja wzrostu miejsc w przedszkolach spowodowana wzrostem zatrudnienia kobiet w gospodarce uspołecznionej. Jednak przyrost ten był niewspółmierny do rosnących potrzeb wynikających z jeszcze szybszej dynamiki wzrostu aktywności zawodowej kobiet. Ciągle także niesatysfakcjonująca była jakość kształcenia przedszkolnego ponieważ placówki były przepełnione, co budziło obawy matek o posyłanie do nich swoich pociech⁶.

Tabela 13. Dzieci w przedszkolach w tys. W latach 1966 – 1970

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	%
Dzieci w przedszkolach							
Ogółem	451,3	463,1	478,5	484,9	500,2	486,6	108
w miastach	334	343,3	355,8	362,3	375,3	364,9	109
na wsiach	117,3	119,8	122,7	122,6	124,9	121,7	104

Źródło: Danuta Graniewska, *Żłobki i przedszkola w PRL*, Warszawa 1971, s. 192.

Resort oświaty, jako jeden z priorytetów, przyjął zmiany w kształceniu i poprawę warunków pracy wychowawczyń przedszkoli. W latach 1955-1959 trzyletnie liceum dla wychowawczyń przedszkoli przekształcono w pięcioletnie liceum pedagogiczne. Po liceum pedagogicznym wychowawczyń przedszkoli absolwentki mogły kontynuować naukę na studiach wyższych. Spowodowało to podniesienie rangi zawodu wychowawczynie przedszkola i zwiększenie zainteresowania pracą w placówkach przedszkolnych. Powołano pierwsze studia nauczycielskie, a wraz z nimi zaoczne trzyletnie studia nauczycielskie o kierunku wychowanie przedszkolne. Znacznie poprawił się stan wykształcenia nauczycieli. W 1956 roku na ogólną liczbę wychowawczyń 17 435 bez kwalifikacji było 2 437 (13,98%), a w 1960 na ogólną liczbę 17 681 wychowawczyń pozostawało bez kwalifikacji 9,4% wychowawczyń. Liczba wychowawczyń wzrosła w 1965 roku do 22 325 i zmniejszyła się liczba osób bez odpowiedniego przygotowania zawodowego. W 1965 roku takich wychowawczyń było tylko 5,4%. Kwalifikacje wychowawczyń przedszkoli regulowało w ówczesnym czasie rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 12 kwietnia 1962 roku w sprawie kwalifikacji

⁶ J. Mrozek, *Przemiany pozycji kobiet w PRL-u – wybrane konteksty*, Studia Edukacyjne nr 54/2019, s. 271.

nauczycieli i wychowawczyń, które ustalało poziom wykształcenia średniego⁷.

Od 1956 roku zasadnicze tendencje w oświacie wiązały się z podwyższeniem poziomu dydaktycznego i opiekuńczego oraz wzmocnieniem jej socjalistycznego i świeckiego charakteru. Ważnym i istotnym zagadnieniem były kwestie kadr nauczycielskich. Od 1 września 1954 roku zaczęły powstawać studia nauczycielskie, w Wyższych Szkołach Pedagogicznych czas nauki wydłużono do czterech lat i wprowadzono egzaminy magisterskie, a od 1957 roku do pięciu lat. Status prawny nauczycieli został zdecydowanie poprawiony na mocy „Ustawy o prawach i obowiązkach nauczycieli”, uchwalonej przez Sejm 27 kwietnia 1956 roku⁸. Ustawa o prawach i obowiązkach nauczycieli była istotnym dokumentem pragmatyki nauczycielskiej. Ustawa zawierała regulacje dotyczące: zadań nauczyciela, stosunku pracy, pensum, urlopów, odpowiedzialności służbowej, a także uprawnień Związku Nauczycielstwa Polskiego. Zadanie nauczyciela określone w ustawie to „wychowywać dzieci i młodzież na ideowych, wykształconych i kulturalnych obywateli, patriotów Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, oddanych sprawie budownictwa socjalizmu i pokoju”. Z nauczycielem, który posiadał wymagane kwalifikacje i mógł być zatrudniony w pełnym wymiarze zajęć nawiązywało się stosunek pracy poprzez mianowanie. Wynagrodzenie nauczycieli zależało od wykształcenia, stażu pracy, typu szkoły oraz zajmowanego stanowiska⁹. W przedszkolach i innych placówkach przedszkolnych mogła pracować osoba, która legitymowała się ukończeniem studium nauczycielskiego o kierunku wychowanie przedszkolne albo liceum pedagogiczne dla wychowawczyń przedszkoli. W wyżej wymienionych placówkach mogła pracować również osoba, która posiadała kwalifikacje do nauczania w szkołach podstawowych lub średnich i ukończyła kurs z zakresu wychowania przedszkolnego lub ukończyła szkołę co najmniej średnią, ogólnokształcącą lub zawodową i kurs pedagogiczny z zakresu wychowania przedszkolnego¹⁰. Lata 1956-1958 to zmiany w organizacji i treściach kształcenia, to dyskusja nad zmianami w zarządzaniu i kierowaniu oświatą, to także dyskusja nad 8-9-letnią szkołą podstawową¹¹. W roku szkolnym 1955/56 odsetek dzieci w wychowaniu przedszkolnym spadł do 13,7%. W miastach kształtował się

⁷ D. Graniewska, *Żłobki i przedszkola w PRL*, Warszawa 1971, s. 130 – 132.

⁸ K. Wojciechowski, *Oświata w Polsce Ludowej*, s. 14-15, Informator nauczyciela 1973-1974, Instytut Wydawniczy „Nasza Księgarnia”, Warszawa 1973.

⁹ Ustawa o prawach i obowiązkach nauczycieli z dnia 27 kwietnia 1956 roku – Dz. U. Z 1956 roku, nr 12, poz. 63.

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 12 kwietnia 1962 roku w sprawie kwalifikacji nauczycieli i wychowawców szkół i innych placówek oświatowo – wychowawczych i opiekuńczo – wychowawczych podległych Ministrowi Oświaty, Dz.U. 1962, nr 30, poz. 141.

¹¹ Cz. Banach, *Blaski i cienie polskiej edukacji w XX wieku*, Przegląd Historyczno-Oświatowy, nr 1-2, 2001, s. 8.

powyżej 21%¹². W 1956 roku odbył się krajowy Zjazd Wychowawczyń Przedszkoli, podczas którego dokonano analizy stanu wychowania przedszkolnego. Wnioski zostały przekazane przez Zarząd Główny ZNP do Ministerstwa Oświaty i zostały wykorzystane do Krajowego Zjazdu Oświatowego, który odbył się w 1957 roku. W ramach Zjazdu zostały postawione postulaty dotyczące między innymi stopniowego upowszechniania wychowania przedszkolnego dla dzieci pięcioletnich i sześciolletnich, a zmniejszenia liczby dzieci trzyletnich przyjmowanych do przedszkola. Uważano, że tymi dziećmi powinni zajmować się rodzice. Postulowano zorganizowanie pięciogodzinnych przedszkoli, jako podstawową formę placówki przedszkolnej, likwidację przedszkoli dwuzmianowych na korzyść przedszkoli tygodniowych w celu pomocy matkom pracującym na dwie zmiany, zmniejszenie liczby dzieci w grupach starszych do 30, a w młodszych do 20-25, docelowo pełną odpłatność rodziców za wyżywienie dziecka w przedszkolu, zminimalizowanie dysproporcji w finansowaniu przedszkoli wiejskich i miejskich. W miastach za jedno z ważnych do realizacji zadań uznano likwidację przeludnienia w grupach oraz ograniczenie czasu przebywania dziecka w przedszkolu, jeśli nie jest powodem praca matki. Postulaty były realizowane w kolejnych latach przez regulacje w dokumencie pn. Wytyczne w sprawie organizacji pracy w przedszkolach w roku 1956/57 oraz w Piśmie Okólnym z dnia 5 grudnia tego roku, a także w Okólniku nr 14 z dnia 7 kwietnia 1956 roku w sprawie rekrutacji i czasu przebywania dzieci w przedszkolach miejskich w roku szkolnym 1956/57¹³. Pierwszeństwo w przyjęciu do przedszkoli miały dzieci pięcioletnie i sześciolletnie. Dla dzieci, które mogły mieć opiekę w domu w czasie pracy rodziców oferowano przedszkole pięciogodzinne. Zalecono ograniczenie liczby dzieci w oddziałach starszych do 30, a w młodszych do 25¹⁴. Wizytacja Ministerstwa Oświaty w 1957 roku przedszkoli na terenie województwa bydgoskiego wykazała nieprawidłowości w liczebności przyjmowanych dzieci. Wydane zostało w tym zakresie zalecenie „zanalizować stan rekrutacji dzieci w poszczególnych przedszkolach miejskich. Ograniczyć przyjmowanie dzieci do liczby ustalonej w wytycznych na rok szkolny 1956/57. Dążyć do zmniejszania tej liczby, szczególnie w grupach dzieci młodszych i w tych grupach, gdzie po zaspokojeniu potrzeb matek pracujących istnieją takie możliwości, przede wszystkim w przedszkolach, do których uczęszczają dzieci matek niepracujących”. PWRN przesłało do Ministerstwa stosowne wyjaśnienia „liczba przyjętych dzieci na rok szkolny 1956/57 została w stosunku do norm

¹² M. Wiśniewska, *Przedszkola Polski „ludowej”*. *Ideologizacja instytucji (1944-1965)*, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego i Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2019, s. 120-122.

¹³ Dz. Urz. Min. Ośw. 1957 nr 7, poz. 91.

¹⁴ Z. Woźnicka, *dz. cyt.*, s. 89-92.

w wielu przedszkolach miejskich przekroczone, gdyż były wypadki konieczności przyjęcia dzieci matek pracujących i chorych (np. Chełmno, Włocławek, Bydgoszcz). Poza tym w ciągu roku domy małego dziecka przekazują do przedszkoli dzieci, które ukończyły już 3 rok życia. Pewne, acz niewielkie rozładowanie przedszkoli nastąpiło tylko w tych wypadkach, gdy na miejsce zwolnionych dzieci z przedszkoli nie przyjęto nowych”¹⁵. Kolejne regulacje prawne dotyczące wychowania przedszkolnego wystąpiły na podstawie Zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 23 czerwca 1958 roku w sprawie organizacji przedszkoli i innych placówek wychowania przedszkolnego oraz rady pedagogicznej przedszkola¹⁶. W dokumencie uregulowano odpłatność rodziców za przedszkole, uzależniając je od zarobku przypadającego na jednego członka rodziny.

Początek 1958 roku to powstanie ognisk przedszkolnych i przedszkoli przy szkołach podstawowych, które generowały mniej wydatków niż samodzielne przedszkola. Placówki te były przeznaczone głównie dla dzieci sześciolletnich, by przygotować dzieci do obowiązku szkolnego. Organizacyjnie obie formy wychowania przedszkolnego podlegały pod szkołę podstawową. Ogniska przedszkolne funkcjonowały dwa lub trzy razy w ciągu tygodnia, w godzinach popołudniowych i trwały od dwóch do trzech godzin. Zajęcia te prowadziły nauczycielki szkoły w ramach godzin ponadwymiarowych. Działalnością ognisk zajęło się Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, które w 1957 roku wznowiło działalność. TPD działało na podstawie Okólnika nr 23 Ministerstwa Oświaty z dnia 23 czerwca 1958 roku z załączoną Instrukcją TPD w sprawie organizacji i prowadzenia placówek wychowawczych dla dzieci w wieku przedszkolnym. Wytoczne metodyczne do pracy w ogniskach przedszkolnych wyznaczał dokument z maja 1959 roku pn. Wskazania do pracy wychowawczej z dziećmi w ogniskach przedszkolnych. Zawierały one zadania, formy pracy i pomoce do pracy z dziećmi. Dokument wyartykułował zabawę, jako podstawową formę działalności dziecka, co stało się podstawą pracy wychowawczo-dydaktycznej. Inną formą placówek przedszkolnych były przedszkola przy szkole podstawowej będące czymś w rodzaju oddziału przedszkolnego. Organizacyjnie placówki te podlegały pod kierownictwo szkoły podstawowej, a wychowawczynie prowadzące zajęcia wchodziły w skład rady pedagogicznej szkoły¹⁷. Przedszkola przy szkołach podstawowych działały na podstawie Okólnika nr 22 Ministerstwa

¹⁵ AAN, Ministerstwo Oświaty, Pismo dyrektora Departamentu Ministerstwa Oświaty Z. Woźnickiej z lutego 1957 roku, znak: WP 5 b-158/57 do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydziału Oświaty w Toruniu, sygn. 7749.

¹⁶ Dz. Urz. Min. Ośw. 1958 nr 10, poz. 127.

¹⁷ Z. Woźnicka, *dz. cyt.*, s. 89-92.

Oświaty z dnia 10 czerwca 1958 roku¹⁸. Placówki te działały codziennie i były pozytywnie oceniane, jednak nie rozwijały się tak szybko, jak ogniska przedszkolne ze względu na napotykaną problemy. Występowały trudności związane z pozyskaniem wykwalifikowanej kadry i pomieszczeń w szkole na ten cel. Po roku 1956 nastąpiło zaktywizowanie organizacji społecznych na rzecz opieki nad dzieckiem, którą organizowała wyłącznie władza państwowa. Poza TPD zainteresowanie opieką wychowawczą dzieci na wsi przejawiały organizacje młodzieżowe: Związek Młodzieży Wiejskiej i Związek Harcerstwa Polskiego. ZMW organizował kluby dziecięce, prowadzone w niedzielę lub dwa razy na tydzień. W prowadzeniu ognisk przedszkolnych pomagali harcerze¹⁹. W przedszkolach występowało zagęszczenie w oddziale do 40 dzieci. Wacław Tułodziecki minister oświaty w latach 1959-1966 szacował, że w 1960 roku państwo nie zdoła upowszechnić wychowania przedszkolnego przez 15 lat. Problemem słabego upowszechniania wychowania przedszkolnego zajmowała się także Sekcja Wychowania Przedszkolnego ZNP, która podnosiła ten temat w kierunku władz oświatowych. Niestety, przeszkodą w upowszechnieniu wychowania przedszkolnego były kwestie finansowe związane z niewydolną gospodarką²⁰. Ministerstwo Oświaty w ramach nadzoru nad kuratoriami kontrolowało Kuratorium Okręgu Szkolnego Bydgoskiego i ich działania w zakresie wychowania przedszkolnego. Wśród tematyki wizytacji prowadzonej przez Ministerstwo Oświaty była organizacja pracy kuratorium w zakresie wychowania przedszkolnego i praca kuratorium nad rozwojem sieci placówek wychowania przedszkolnego. W kuratorium w 1962 roku opiekę nad wychowaniem przedszkolnym sprawowała wizytatorka Maria Śmigielska. Nadzór nad wychowaniem przedszkolnym kuratorium planowało w dwóch dokumentach: w planie rocznym i w planie kwartalnym. Plany opracowywano w dwóch wersjach: ogólny plan działu przekazywany do akceptacji Ministerstwa, w którym sprawy wychowania przedszkolnego ujmowano w niewielkim zakresie, nieproporcjonalnym do pozostałych, szczegółowy plan działania w zakresie wychowania przedszkolnego w wersji bardzo szczegółowej, ukazujący całokształt pracy kuratorium w tym obszarze. Kuratorium w ciągu roku szkolnego 1962/1963 przeznaczyło 138 dni na nadzór związany z wychowaniem przedszkolnym, w tym: 41 na wizytacje i lustracje, 11 na konferencje, 12 na załatwianie skarg i zażaleń, 5 na wyjazdy związane z podsumowaniem współzawodnictwa o najlepsze wyposażenie przedszkola PGR, 69 na inne wyjazdy. W ramach sprawowanego nadzoru nad wychowaniem przedszkolnym kuratorium organizowano konferencje z podinspektorami

¹⁸ Dz. Urz. Min. Ośw. 1958 nr 10, poz. 138.

¹⁹ Z. Woźnicka, *dz. cyt.*, s. 92-93.

²⁰ M. Wiśniewska, *Przedszkola Polski „ludowej” ...*, s. 120-122.

do spraw wychowania przedszkolnego.

Tabela 14. Rozwój sieci wychowania przedszkolnego w latach 1959 – 1961 według danych statystycznych

Rodzaj placówki	Ilość placówek w latach według danych statystycznych						Miejsce KOS bydgoskiego w skali kraju
	1959		1960		1961		
	placówki	dzieci	placówki	dzieci	placówki	dzieci	
przedszkola	394	19848	390	20871	402	21727	9
przedszkola przy szkołach	14	296	17	348	14	285	8
ogniska przedszkolne	23	bd	39	924	58	1140	11
dziecińce	84	2586	80	2591	78	2441	9
przedszkola PGR	19	432	19	431	26	584	3

Źródło: AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 7749.

Liczba przedszkoli w latach 1959-1961 wynosiła ok. 400 placówek, natomiast liczba dzieci, z roku na rok wzrastała. Przeciętna liczba dzieci w oddziale 29,2 w roku 1959 zwiększyła się do 30,5 w roku 1961. Jedną z przyczyn nie powstawania nowych przedszkoli był brak lokali. Zatem przepełnienie przedszkoli stało się widoczne, zwłaszcza w przedszkolach miejskich. Mimo planowanych nowych przedszkoli ilość miejsc nie była wystarczająca w stosunku do potrzeb²¹.

Na terenie Torunia w końcu lat 60-tych i początkach 70-tych wychowanie przedszkolne rozwijało się pod względem bazy lokalowej i przyrostu miejsc. W 1970 roku na oddział przypadało 34,8 dzieci przy powierzchni na jedno dziecko 1,99 m². Władze miasta podejmowały działania w celu zwiększenia liczby miejsc w tych rejonach, w których występowało największe zapotrzebowanie, na przykład zwiększenie liczby oddziałów o dwa w Przedszkolu nr 19, w związku z przejściem pomieszczeń po internacie Studium Nauczycielskiego przy ulicy Bydgoskiej 34²². W Przedszkolu nr 8 przy ulicy Bydgoskiej 5 zapisano w planie gospodarczym utworzenie dodatkowego oddziału oraz uruchomienie

²¹ AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 7749, *Sprawozdanie z wizytacji Kuratorium Okręgu Szkolnego Bydgoskiego w zakresie wychowania przedszkolnego, przeprowadzonej w czasie od 13 do 18 sierpnia 1962 roku przez wizytatora Zofię Kaszyńską*, 95/63.

²² APT, PMRN Toruń, Część opisowa do planu gospodarczego na rok 1971 działalności oświatowej miasta Torunia z dnia 4 lipca 1970 roku, Nr 0.IV/26-4/70, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Toruniu, Wydział Oświaty dla miasta Torunia i powiatu Toruńskiego, sygn. 1233.

Przykładowego Przedszkola Zakładu Włókien Sztucznych „Elana” na Osiedlu Chrobrego dla 120 dzieci. Podjęcie tych działań miało spowodować wzrost miejsc w przedszkolach i zmniejszenie liczby dzieci w oddziałach. Dane te przedstawiały się następująco: 1969 – 35,8 dzieci w oddziale; 1970 – 33,3 dzieci w oddziale, 197 – 32 dzieci w oddziale.

Jak wynika z danych miasto Toruń poprawiało warunki organizacyjne w przedszkolach, choć zgodnie z Zarządzeniem Ministra Oświaty z dnia 15 lutego 1965 roku w sprawie statutu przedszkola podległego Ministerstwu Oświaty liczba dzieci w oddziale powinna wynosić 30²³. Procent dzieci w wieku 3-6 lat objętych wychowaniem przedszkolnym w Toruniu wyglądał następująco: w 1969 – 39, 8% (6 702 dzieci), w 1970 – 38,6% (6 655), w 1971 – 40,1% (6 565 dzieci)²⁴. Obowiązkiem kuratora było wywiązanie się z zaleceń powizytacyjnych i tak również stało się w odniesieniu do omawianej wyżej wizytacji. Kurator Okręgu Szkolnego Władysław Bachowski udzielił Ministerstwu sprawozdania z wykonania zaleceń. W sprawozdaniu znalazła się informacja na temat sieci wychowania przedszkolnego donosząca, że „plan perspektywiczny rozwoju sieci ognisk, oddziałów i przedszkoli jest w toku opracowywania i zakończony będzie do dnia 30 czerwca 1963 roku”²⁵.

Do zadań Kuratorium Oświaty Okręgu Szkolnego Bydgoskiego należało kontrolowanie wydziałów oświaty w zakresie wychowania przedszkolnego, będącego w kompetencjach kuratorium. Wychowanie przedszkolne podlegało Działowi Szkolnictwa Ogólnokształcącego. Kuratorium nadzór nad wychowaniem przedszkolnym planowało w kwartalnych planach pracy oraz rocznych planach wizytacji. Planowanie nadzoru nad wychowaniem przedszkolnym odbywało się zarówno w kuratorium oświaty, jak również w wydziałach oświaty. W tych drugich także opracowywano kwortalne plany pracy i roczne plany wizytacji. Kuratorium organizowało konferencje dla podinspektorów wychowania przedszkolnego, mające na celu ich wspomaganie. Tematem jednej z takich konferencji, zrealizowanych dla wszystkich powiatów województwa bydgoskiego, były wytyczne ministerstwa dotyczące poprawy stanu higieniczno-sanitarnego w placówkach oświatowych²⁶. Realizowane przez kuratorium formy działalności w zakresie wychowania przedszkolnego w roku szkolnym 1964/65 wyglądały następująco:

²³ Dz. Urz. Min. Ośw. 1965 r., nr 6, poz. 46.

²⁴ APT, PMRN Toruń, Część opisowa do planu gospodarczego na rok 1971 działalności oświatowej miasta Torunia z dnia 16 grudnia 1970 roku, Nr 0.IV P6-9/70 Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Toruniu, Wydział Oświaty, podpisana przez Inspektora Oświaty mgr Józefa Krymskiego, sygn. 1233.

²⁵ AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 7749, *Sprawozdanie z wykonania zaleceń Kuratora Okręgu Szkolnego z dnia 5 stycznia 1963 roku, nr 1-1-4/26/62 adresowane do Ministerstwa Oświaty, Wydział Wychowania Przedszkolnego, podpisane przez Kuratora Okręgu Szkolnego mgr Wł. Bachowskiego.*

²⁶ AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 7749, *Sprawozdanie z wizytacji Kuratorium Okręgu Szkolnego Bydgoskiego w zakresie wychowania przedszkolnego, przeprowadzonej w czasie od 13 do 18 sierpnia 1962 roku przez wizytatora Zofię Kaszyńską, 95/63, Pismo Kuratorium Oświaty z dnia 8 stycznia 1965 roku., Nr GM1-91/65.*

na 99 zaplanowanych dni wyjazdowych 35 dni przeznaczono na wizytacje i lustracje, 33 na konferencje zarówno organizowane przez kuratorium, jak i udział w konferencjach organizowanych przez inne podmioty, 31 dni na inne wyjazdy, jak na przykład w związku z załatwianiem skarg. Zmniejszenie liczby wizytacji wydziałów oświaty z powodu nieobecności pracownika zastępowano innymi formami – pisemne informacje wydziałów oświaty o stanie placówek wychowania przedszkolnego, realizacja wskazań kuratorium, rozmowy z pracownikami wydziałów w kuratorium, przesyłanie sprawozdań powizytacyjnych do kuratorium.

W województwie bydgoskim funkcjonowało 21 wydziałów oświaty, a w 11 spośród nich przez wiele lat nie odnotowano zmian, sytuacja była ustabilizowana na przykład w Bydgoszczy, Grudziądzu, Inowrocławiu, Włocławku, Mogilnie, Rypinie, Lipnie, Sępólnie. W przypadku zatrudnienia nowych podinspektorów kuratorium dokonywało ich wprowadzenia do pracy, najczęściej poprzez kilkudniowy kurs, w oparciu wizytacje jednego z dobrze pracujących wydziałów.

Tabela 15. Sieć placówek wychowania przedszkolnego w latach 1962 – 1964

Rodzaj placówki	Ilość placówek w latach według danych statystycznych					
	1962		1963		1964	
	placówki	dzieci	placówki	dzieci	placówki	dzieci
Placówki ogółem	569	27026	599	27809	601	27898
przedszkola ogółem	414	23023	415	23017	410	22840
Przedszkola przy szkołach	13	266	10	191	10	223
Przedszkola PGR	26	606	31	679	34	723
Ogniska przedszkolne	60	1172	72	1422	70	1471
dziecińce	95	2831	112	3370	121	3587

Źródło: AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 7749.

W opinii ministerstwa sieć placówek przedszkolnych rozwijała się słabo. Przedszkola, przedszkola przy szkołach, ogniska przedszkolne wykazywały tendencje spadkowe lub utrzymywały się na poziomie stanu z poprzedniego roku, co oceniono, jako stan niepokojący. Innym zagadnieniem, będącym tematem wizytacji ministerstwa, było „doskonalenie organizacji i podnoszenie poziomu pracy kierowniczej i wychowawczej placówek przedszkolnych oraz podnoszenie kwalifikacji zawodowych i ideowo-moralnych tej kadry”. Na

terenach województwa bydgoskiego w roku 1964 zatrudnionych było 1 100 wychowawczyń, w tym 31 bez wymaganych kwalifikacji. Stan ten nie uległ poprawie: w 1959 zatrudniano 58 wychowawczyń bez kwalifikacji, w 1961 54 wychowawczyń, a w 1963 51 wychowawczyń bez kwalifikacji. Najwięcej wychowawczyń bez kwalifikacji zatrudniały wydziały oświaty. Jednak w województwie bydgoskim nie stwierdzono braków kadrowych, a w powiecie Włocławek i Toruń nawet obserwowano nadwyżki kadrowe. W tych powiatach przypadały dwie wychowawczynie na dziewięciogodzinny oddział. Kuratorium kontrolowało gospodarkę i fundusze komitetów rodzicielskich na podstawie Instrukcji Ministra Oświaty z dnia 28 lipca 1961 roku Nr PF3-0a9/61²⁷. Zgodnie z wynikami kontroli dobrowolne składki rodziców wynosiły od 5 do 30 zł miesięcznie od jednego dziecka. Składki najczęściej zbierali pracownicy przedszkola. Wydatki uzgadniane były przez komitet rodzicielski i kierownictwo przedszkola. Za pieniądze komitetu rodzicielskiego najczęściej kupowano takie rzeczy, jak odkurzacze, adaptory, dywany, kostiumy gimnastyczne dla dzieci, organizowano wycieczki, dokonywano drobnych remontów budynku i terenu wokół przedszkola. Gospodarkę finansową komitetów rodzicielskich kontrolowały komisje rewizyjne²⁸. Kuratorium skierowało pismo do Ministerstwa Oświaty ze sprawozdaniem z wykonania zaleceń²⁹. Na rzecz przedszkoli organizowano czyny społeczne, w których udział brały liczne podmioty: Komitet Rodzicielski, Komitet Opiekuńczy, personel pedagogiczny, personel administracyjno-techniczny oraz zakłady pracy współpracujące z przedszkolami. Dyrektorzy przedkładali sprawozdania z czynów w rozliczeniu kwartalnym i rocznym do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej. Sprawozdania roczne także opracowywał Wydział Oświaty. Do często powtarzających się czynności należały: prace w ogrodzie przedszkolnym – sadzenie roślinności, naprawa sprzętu, budowanie piaskownicy, montowanie ławek, w pomieszczeniach drobne remonty, prace ślusarskie, malowanie pomieszczeń, prace krawieckie. Wychowawczynie wykonywały pomoce dydaktyczne, zastępowały w pracy chore koleżanki. Woźne, także w ramach czynów społecznych, zastępowały nieobecne inne woźne. W sprawozdaniach kierowniczkich przedszkoli wskazywały liczbę przeprowadzonych godzin, ich wartość i wykonane czynności z podziałem na grupy osób: rodzice, pracownicy i zakłady pracy. W 1964 roku czyny społeczne realizowano

²⁷ Dz. Urz. Min. Ośw. 1961 r., nr 10, poz. 126.

²⁸ AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 7749, *Sprawozdanie z wizytacji Kuratorium Okręgu Szkolnego Bydgoskiego w zakresie wychowania przedszkolnego, przeprowadzonej w dniach 25 marca do 1 kwietnia 1965 roku przez Zofię Kaszyńską – wizytatora Ministerstwa Oświaty*, 3599/65.

²⁹ AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 7749, *Sprawozdanie z wykonania zaleceń Kuratora Okręgu Szkolnego z dnia 30 sierpnia 1965 roku, nr I-I-4/14/65 adresowane do Ministerstwa Oświaty, Wydział Wychowania Przedszkolnego, podpisane przez Naczelnika Wydziału St. Burzyńskiego*.

dla uczczenia XX-lecia Polski Ludowej³⁰.

W województwie bydgoskim w 1965 roku było ogółem 431 przedszkoli, w tym w miastach 199, a dzieci ogółem 22 966, w tym w miastach 16 800. W Polsce przedszkoli ogółem było 8121, w tym 3870 w miastach i 466 017 dzieci, w tym 340 973 w miastach. Wskaźnik upowszechnienia wychowania przedszkolnego w latach 1960-1965 podniósł się o 6,8% w stosunku do wskaźnika z 1950 roku³¹. III Zjazd PZPR w 1959 potwierdził konieczność reformowania szkolnictwa i zalecił zmianę ustroju szkolnego. Reforma ostatecznie została ukierunkowana przez IV Plenum KC PZPR w 1960 roku, które zajmowało się analizą postępu technicznego w Polsce³². W latach 1961-1965, ze względu na konieczność oszczędnego i racjonalnego wydawania środków finansowych, w ramach realizacji planu gospodarczego, a także zaostrzenia dyscypliny finansowej, nastąpiło zmniejszenie wzrostu liczbowego zasięgu wychowania przedszkolnego w miastach i na wsiach. Zapotrzebowanie na miejsca w przedszkolach ciągle było duże, a terenowe władze oświatowe nie posiadały finansów na ich utrzymanie. Powszechnie zatem przekraczano limity dzieci w grupach. Innym sposobem na ratowanie sytuacji w obliczu potrzeb rodziców było wprowadzenie opłat przez rodziców za świadczoną usługę.

Mimo braku podstawy prawnej rady narodowe podejmowały uchwały w tym zakresie. Podstawę prawną stworzyła uchwała Rady Ministrów nr 333/64 o Narodowym Planie Gospodarczym na rok 1965 oraz 334/64, która umożliwiała tworzenie usług pozalimitowych. Minister Oświaty był zobowiązany do wzmocnienia dyscypliny w przestrzeganiu zadań planu w zakresie liczby dzieci korzystających z przedszkola. Jeśli miałyby nastąpić przekroczenie liczby dzieci korzystających z przedszkola, to tylko na warunkach pełnej płatności, którą ustalały władze terenowe. Niekorzystny wpływ na rozwój przedszkoli miały zmiany finansowania tych placówek, polegające na usprawnieniu zarządzania przyzakładowymi urządzeniami socjalnymi poprzez przekazanie radom narodowym finansowania przedszkoli zakładów pracy, z wyjątkiem przedszkoli PKP, MSW i MON. Poza tym przedszkola, z wyjątkiem przedszkoli przy szkołach, przekształcono w zakłady budżetowe, co powodowało trudności, a to z kolei miało wpływ na niezwiększanie przez wydziały oświaty usług przedszkolnych. Znalazło to odzwierciedlenie w spadku liczby dzieci korzystających z przedszkoli zakładów pracy z 6 609 w 1962 roku do 828 i 1026 w kolejnych latach 1963 i 1964. Ogólny wzrost liczby dzieci w miastach w latach 1960 – 1962 wynosił rocznie

³⁰ APT, PMRN, sygn. 1294, 1290, 1289, 1288, Sprawozdania kierowniczek przedszkoli z czynów społecznych.

³¹ M. Wiśniewska, *Przedszkola Polski „ludowej”*..., s. 120-122.

³² M. Pyter, *dz. cyt.*, s. 113.

ok. 20 000, w latach 1963-1965 przeciętnie wynosił 6 000, a w 1965 roku ok. 3 000. Zapotrzebowanie na miejsca w przedszkolu było duże z powodu pracy zawodowej kobiet.

Udział kobiet w zatrudnieniu w 1960 roku wynosił 32,8%, a w 1965 wynosił 35,7%. Na potrzeby miejsc w przedszkolach odpowiadały przedszkola społeczne Towarzystwa Przyjaciół Dzieci. Do przedszkoli TPD przyjmowano dzieci rodziców lepiej sytuowanych, przez co nie przyjęto ich dzieci do przedszkoli państwowych. Pobyt dziecka w TPD był opłacany przez rodzica w całości. Miał to być formalny sposób organizowania w dużych miastach prywatnych kompletów przedszkolnych. Sieć przedszkoli TPD jednak nie rozwijała się dynamicznie ze względu na różne trudności: niestabilna sytuacja finansowa spowodowana dużą rotacją dzieci, trudności lokalowe i kadrowe – stawiano wymagania, jak w przedszkolach państwowych. Liczba dzieci z ok. 60 000 w 1965 roku spadła do 50 500. W latach 1961 – 1963 zakończył się proces przejmowania przez państwo przedszkoli zrzeszenia Caritas, powstałego z przekształcenia organizacji kościelnej Caritas na podstawie porozumienia rządu RP i Episkopatu z dnia 14 kwietnia 1950 roku³³. Początek lat sześćdziesiątych to wydanie wielu aktów prawnych istotnych dla wychowania przedszkolnego, a w tym ustawa o rozwoju oświaty i wychowania z 15 lipca 1961 roku. Innym istotnym aktem prawnym było Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 26 lutego 1965 roku w sprawie zasad i warunków prowadzenia niepaństwowych szkół i innych placówek oświatowo – wychowawczych³⁴.

W lipcu 1961 roku Sejm PRL przyjął „Ustawę o rozwoju oświaty i wychowania”. Dokument ten wprowadzał nowe zadania do systemu. Wprowadzono obowiązek szkolny od 7 do 17 roku życia i włączono wychowanie przedszkolnego do systemu oświaty. Ustrój szkolny zatem zaczynał się od przedszkola, następnie w strukturze oświaty były szkoły - ośmioklasowa szkoła podstawowa, 2-3-letnie zasadnicze szkoły zawodowe i 4-5-letnie licea ogólnokształcące i technika zawodowe. Ustawa poprzez artykuł 20 dawała upoważnienie do funkcjonowania szkolnictwa specjalnego dla dzieci i młodzieży przewlekle chorych, opóźnionych w rozwoju umysłowym, upośledzonych fizycznie lub umysłowo. Realizacja nauczania i wychowania odbywała się w specjalnych przedszkolach, szkołach i oddziałach przy szkołach podstawowych lub ośrodkach szkolno-wychowawczych. Oświata w socjalistycznej Polsce była powszechna, bezpłatna i świecka. Ustawa dopuszczała zakładanie szkół, placówek oświatowych, wychowawczych, oświatowo-wychowawczych przez inne podmioty niż państwo: organizacje zawodowe, młodzieżowe, instytucje społeczne, osoby prawne i fizyczne, jednak tylko za zezwoleniem Ministra Oświaty, na określonych przez

³³ Z. Woźnicka, *dz. cyt.*, s. 113-118, 126.

³⁴ Dz. Urz. Min. Ośw. 1966, nr 1, poz. 6.

niego zasadach i warunkach oraz pod jego nadzorem³⁵. Można stwierdzić, że ten zapis, jak i wydane dopiero 4 lata później zarządzenie Ministra Oświaty utrudniały założenie jednostki oświatowej prywatnej. W § 6 wymienionego zarządzenia uruchomienie placówki uzależniano dodatkowo od zgody właściwego organu administracji szkolnej. Ponadto, Minister Oświaty i Wychowania mógł w zezwoleniu zastrzec wydawanie organizatorom placówek poleceń w sprawie programów, podręczników, pomocy naukowych, egzaminów, nadzoru pedagogicznego, kwalifikacji oraz doskonalenia kadry pedagogicznej w komórkach zarządzania, nadzoru i w placówkach oświatowo-wychowawczych³⁶. Dyrektorem szkoły mógł być nauczyciel, którego mianował organ administracji szkolnej bezpośrednio nadzorujący szkołę, po zasięgnięciu opinii właściwego zarządu Związku Nauczycielstwa Polskiego³⁷. Organizacja pracy przedszkola określona była w dokumentach prawa centralnego: w 1958 roku w instrukcji Ministra Oświaty³⁸ i w 1965 roku w zarządzeniu Ministra Oświaty. Wymienione wcześniej zarządzenie wydano na podstawie delegacji art. 37 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 15 lipca 1961 roku.

Był to niezwykle ważny i pierwszy akt wykonawczy stanowiący o statucie przedszkola. Statut przedszkola zawierał cele i zadania przedszkola, założenia organizacyjne przedszkola, organizację wychowania i opieki w przedszkolu, zasady przyjmowania dzieci do przedszkola, zadania kierowniczkii przedszkola i rady pedagogicznej, zadania wychowawczyń i innych pracowników zatrudnionych w przedszkolu, zasady działalności komitetu rodzicielskiego i komitetu opiekuńczego, działalność administracyjno-gospodarczą przedszkola, dokumentację przedszkola i postanowienia końcowe. Przedszkole było placówką świecką, która współpracowała z rodzicami wychowanków i środowiskiem zewnętrznym (organizacje społeczne, instytucje kulturalno-oświatowe i gospodarcze). Zadaniem przedszkoli w szczególności była troska o rozwój fizyczny i umysłowy wychowanków, ich stan zdrowia. W statucie wyartykułowano zadanie związane z „kształtowaniem elementów socjalistycznej postawy moralno-społecznej wychowanków przez przyzwyczajanie ich do zgodnego współżycia i współdziałania w zespole rówieśników, budzenie i rozwijanie uczuć przywiązania i życzliwości oraz gotowości pomocy wobec rodziny i innych ludzi, kształtowanie rzetelności

³⁵ Ustawa z dnia 15 lipca 1961 roku o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz.U z 1961 roku, nr 32, poz. 160; M. Pyter, *dz. cyt.*, s. 114-115.

³⁶ Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania, (M.P. 1965, nr 13, poz. 48); M. Pyter, *dz. cyt.*, s. 115.

³⁷ M. Pyter, *dz. cyt.*, s. 116-117; Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 22 czerwca 1966 roku w sprawie warunków wymaganych przy mianowaniu na stanowiska kierownicze w szkołach i innych placówkach oświatowo-wychowawczych podległych ministrowi oświaty (Dz. Urz. Min. Ośw., 1966, nr 9, poz. 103).

³⁸ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 23 czerwca 1958 roku w sprawie organizacji przedszkoli i innych placówek wychowania przedszkolnego organizacji rady pedagogicznej przedszkola (Dz. Urz. Min. Ośw. 1958, nr 10, poz. 127).

i samodzielności, wytrwałości w działaniu, poszanowania dla pracy ludzi i jej wytworów oraz wyrabianie nawyków kulturalnego zachowania się”. Przedszkola zakładały rady narodowe, a funkcjonowanie rozpoczynały na podstawie orzeczenia wydanego przez wydział oświaty i kultury prezydium miejskiej rady narodowej. Orzeczenie wskazywało siedzibę przedszkola, liczbę oddziałów i liczbę miejsc. Oddział skupiał 30 wychowanków, choć użycia słowa „w zasadzie” umożliwiało zwiększenie tej liczby. Placówka przedszkolna funkcjonowała w roku szkolnym, a więc była feryjna z czasem wolnym w ferie. Godziny otwarcia przedszkola i terminy ferii ustalał wydział oświaty i kultury prezydium miejskiej rady narodowej zgodnie z potrzebami rodziców³⁹.

W latach 1961-1965 nastąpiło zmniejszenie wzrostu liczbowego zasięgu wychowania przedszkolnego. Przyczyn było wiele, ale główną było oszczędne i racjonalne dysponowanie środkami finansowymi w realizacji narodowego planu gospodarczego. Z jednej strony zapotrzebowanie społeczne na miejsca w przedszkolach, a z drugiej strony ograniczenia środków finansowych zmuszały do poszukiwania innych rozwiązań. Rady Narodowe w poszczególnych województwach, nie mając podstawy prawnej, wprowadzały usługi opłacane w dużej części przez rodziców. W 1965 roku Uchwała Rady Ministrów nr 333/64 o Narodowym Planie Gospodarczym na rok 1965 oraz 334/64 stworzyła podstawę prawną do usług pozalimitowych, opłacanych nawet do wysokości pełnego utrzymania przez rodziców. W uchwale zapisano „dla realizacji zadań planu na rok 1965 zobowiązuje się Ministra Oświaty do szczególnego wzmocnienia dyscypliny w przestrzeganiu zadań planu w zakresie liczby dzieci korzystających z przedszkoli. Przekroczenie ustalonych w planie zadań może nastąpić jedynie w ramach organizowania tych form na warunkach pełnej odpłatności”. Usługi pozalimitowe należały do decyzji władz terenowych, dlatego były różne w różnych województwach.

W celu przewyciężenia trudności w zwiększeniu miejsc w przedszkolach organizowano przedszkola społeczne Towarzystwa Przyjaciół Dzieci. Rozwój tych przedszkoli przebiegał jednak wolno. W omawianych latach dążono do zacieśnienia więzi między wychowaniem przedszkolnym a szkołą podstawową. Dla dzieci nie objętych wychowaniem przedszkolnym organizowano ogniska przygotowawcze zapoczątkowane w Łodzi, a rozwijane w Szczecinie i w Warszawie. Ogniska przygotowawcze organizowane w przedszkolach i szkołach czynne były kilka miesięcy w roku, tj. od 3 do 5, najczęściej 2-3 razy w tygodniu po 2-4 godziny. W tym czasie zakończono przejmowanie przez państwo przedszkoli zrzeszenia

³⁹ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 15 lutego 1965 roku (nr S01-630/65), Dz. Urz. Min. Ośw. 1965, nr 6, poz. 46.

Caritas. W omawianym okresie wydano szereg aktów prawnych regulujących miejsce i rolę wychowania przedszkolnego w systemie oświaty. Najważniejszym aktem była Ustawa o rozwoju oświaty i wychowania z 15 lipca 1961 roku, która była podstawą prawną dla postulatu upowszechniania wychowania przedszkolnego dla starszych roczników przedszkolaków. Ustawa priorytetowo traktowała zadania wychowawcze przedszkola i przygotowujące dzieci do nauki w szkole. Stała się także podstawą prawną dla opracowania po raz pierwszy w historii statutu przedszkola. Statut został wprowadzony 1 września 1965 roku⁴⁰ i był najważniejszym aktem prawa wewnętrznego regulującego organizację przedszkola. Statut wprowadził dwa nowe postanowienia: pierwsze dotyczyło zapewnienia opieki dzieciom przez cały czas ich pobytu w przedszkolu (wcześniej grupa liczącą mniej niż 10 osób mogła opiekować się pracownica fizyczna) i uczestnictwo w posiedzeniu rady pedagogicznej lekarza na prawach jej członka (dotychczas był zapraszany gościem). Innymi ważnymi aktami prawnymi dla wychowania przedszkolnego był regulamin dla kierowniczek przedszkoli ze stycznia 1966 roku⁴¹ i Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 26 lutego 1965 roku w sprawie zasad i warunków prowadzenia niepaństwowych szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych, Normatyw techniczny projektowania przedszkoli z 1962 roku⁴², który wyparł standard budowlany przedszkoli o budynkach wolnostojących opublikowany w Monitorze Polskim nr A-45, poz. 538⁴³. W latach 1966-1970 rozwój wychowania przedszkolnego nadal był słaby. Zapotrzebowanie na miejsca w przedszkolach, bez powstawania nowych placówek, spowodowało zbyt gęste zagęszczenie w przedszkolach i przekroczenie limitów miejsc. Sytuacja ta dotyczyła głównie miast. Średnia liczba dzieci w przedszkolach zwiększyła się z 30,3 w 1965 roku do 31 w 1969 roku, w przedszkolach miejskich z 31,3 do 31,8. Zmniejszone tempo przyrostu miejsc w przedszkolach związane było z trudnościami finansowymi i organizacyjnymi, jednak mimo to odnotowano zwiększenie odsetka dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym z 18,9% w 1965 roku do 24% w 1969 roku. W 1970 roku wprowadzono zmiany w odpłatności rodziców za przedszkole. Polegały na przyjęciu, jako podstawy do określenia opłaty, dochód na jednego członka rodziny. Uwzględniono ulgę w opłatach, jeśli do przedszkola uczęszczało więcej niż jedno dziecko z rodziny. Była to korzystna sytuacja dla rodzin wielodzietnych.

Wprowadzona zmiana podniosła opłatę dla rodzin najwyżej zarabiających. Z jednej

⁴⁰ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 15 lutego 1965 roku, Dz. Urz. Min. Ośw. 1965 nr 6, poz. 46.

⁴¹ Dz. Urz. Min. Ośw. 1966 nr 1, poz. 6.

⁴² Dziennik Budownictwa 1962 nr 17 z dnia 22 grudnia.

⁴³ Z. Woźnicka, *dz. cyt.*, s. 113-117, 123-126.

strony zlikwidowano różnice między utrzymaniem państwa a opłatą rodziców, jednak z drugiej strony trudno powiedzieć o bezpłatnym wychowaniu przedszkolnym⁴⁴. Od 1959 roku ponownie nastąpił okres ożywienia w rozwoju sieci przedszkoli. W 1955 roku do przedszkoli uczęszczało 370,9 tys. dzieci, w tym w miastach 230,7 tys., a w 1960 roku 388,2 tys., w tym w miastach 279,6 tys., nastąpił wzrost o 4,7%; w miastach zwiększenie miejsc w przedszkolach o 21%. Należy zaznaczyć, że okres ten charakteryzował się dysproporcją pomiędzy miastem a wsią na korzyść miasta. Roczniki z wyżu demograficznego 1952-58 wchodziły do przedszkoli, co wiązało się z zapotrzebowaniem na miejsca. W latach 1961-1965, zgodnie z uchwałą Sejmu o planie 5-letnim, zakładano rozwój gospodarczy, a tym samym wzrost zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej. Nastąpił w tym czasie wzrost zatrudnienia kobiet z 32,8% do 35,7% w 1965 roku. W okresie realizacji 5-letniego planu nastąpił wzrost dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym o 16% w stosunku do roku 1960. W latach 1961-1965 liczba dzieci wzrosła z 388,2 tys. W 1960, w tym w miastach 279,6 tys. do 451,3 tys. W 1965, w tym w miastach 334 tys. Uchwała Sejmu PRL w 5-letnim planie rozwoju na lata 1966-1970 przewidywała kolejny wzrost zatrudnienia, a więc nastąpiła kontynuacja zwiększenia miejsc w przedszkolach. Liczba dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym wynosiła 26% ogółu dzieci w wieku 3-6 lat. Zwiększyła się liczba dzieci w przedszkolach z 451,3 tys. W 1965, w tym w miastach 334 tys., do 486,6 tys. W 1970, w tym w miastach 364,9 tys. W 1969 roku w miastach ok. 38% dzieci w wieku 3-6 lat uczęszczało do przedszkoli. Co drugi sześciolatek korzystał z opieki przedszkolnej. Upowszechnianie wychowania przedszkolnego stało się tematem obrad VI Kongresu Związków Zawodowych w 1967 roku. Postulowano, aby w pierwszej kolejności upowszechnianiem objąć dzieci sześciolatek⁴⁵. W 1960/61 z wychowania przedszkolnego korzystało 476 484 dzieci, co zdecydowanie uległo poprawie w roku 1972/73, w którym liczba korzystających dzieci z różnorodnych form wychowania przedszkolnego wzrosła do 900 800 (27,2% ogółu dzieci w wieku 3-6 lat, w miastach ponad 42%, na wsiach około 13%). W 1972/73 roku na terenie kraju funkcjonowało 25 872 placówki przedszkolne, w tym 9000 państwowych, około 50 przedszkoli społecznych prowadzonych przez Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, około 90 przedszkoli społecznych prowadzonych przez inne organizacje, 6642 dziecińców sezonowych na wsiach (czynne przez 6 miesięcy w roku i przeznaczone dla dzieci od 2 do 10 lat) i 9928 ognisk przedszkolnych⁴⁶.

Oświata rozwijała się dynamicznie i wzrastało zaufanie środowiska nauczycielskiego

⁴⁴ Tamże; s. 141-143, 148.

⁴⁵ D. Graniewska, *dz. cyt.*, s. 34-46.

⁴⁶ A. Świecki, *Oświata i szkolnictwo w XXX-leciu PRL*, Książka i Wiedza, Warszawa 1975, s. 436-439.

do zmian oraz pozytywnego stosunku społeczeństwa do reformy wyrażonego w kampanii „1000 szkół na tysiąclecie” państwa polskiego. Mimo wzrostu liczby przedszkoli wciąż nie zaspokajało to potrzeb społecznych. W 1973 roku powstał raport o stanie oświaty w PRL, a sejm uchwałą z 13 października 1973 roku w sprawie systemu edukacji narodowej zapowiedział reformę strukturalną i programową, której głównym celem było upowszechnianie dziesięcioletniej szkoły średniej. W raporcie uwzględniono postulat dotyczący upowszechniania wychowania przedszkolnego. Raport zwracał uwagę na niekorzystną sytuację wychowania przedszkolnego w Polsce w ujęciu porównawczym zarówno z krajami, które odniosły sukces w tym zakresie (Anglia), jak i krajami socjalistycznymi (30 do 80% upowszechnienie). Istotne zatem stało się, aby w Polsce chociaż jeden rocznik dzieci najstarszych objąć opieką przedszkolną⁴⁷. W 1975 roku miała pojawić się ustawa o systemie oświaty narodowej łącznie z zapewnieniem jej sfinansowania. Trudności gospodarcze i polityczne oraz problemy finansowe oświaty nie sprzyjały realizacji reformy. Sejm 26 stycznia 1982 roku uchylił częściowo uchwałę z 1973 roku i zobowiązał Radę Ministrów do przedstawienia zmian programowych i strukturalnych. Przygotowano program zmian w edukacji na lata osiemdziesiąte⁴⁸.

Miasto Toruń prowadziło politykę oświatową w kierunku dalszego rozwoju wychowania przedszkolnego. W latach 60-tych w Toruniu funkcjonowało 19 przedszkoli miejskich, 1 przedszkole państwowe ćwiczeń⁴⁹ oraz 5 przedszkoli zakładowych. Przedszkola miejskie posiadały od 2 do 5 oddziałów. Najwięcej było przedszkoli 3 i 4-oddziałowych, 4 przedszkola 2-oddziałowe i 1 przedszkole 5-oddziałowe. Przedszkole Miejskie nr 4 funkcjonowało do 1964 roku⁵⁰. Jednym z zakładów, przy którym funkcjonowały przedszkola był Zakład Włókien Sztucznych „Elana” (ZWS). W roku 1968 były to 2 przedszkola: na ul. Bażyńskich 22 i na ul. Skłodowskiej-Curie 73. Pierwsze Przedszkole przyzakładowe ZWS Elana powstało w październiku 1963 roku. Na początku mieściło się w bloku, w którym zajmowało 2 mieszkania. Do 9-godzinnego przedszkola uczęszczało 35 dzieci matek pracujących. Kierowniczką przedszkola była Janina Przybyszewska. Zakład Elana w tym samym czasie budował siedzibę dla tego przedszkola przy ul. Bażyńskich 22. Otwarcie

⁴⁷ Tamże, s. 439-440.

⁴⁸ Cz. Banach, *dz. cyt.*, s. 6-9.

⁴⁹ APT, PMRN Toruń, sygn. 1299, *Sprawozdanie z wykonania planu zatrudnienia i funduszu w szkolnictwie ogólnokształcącym i w placówkach opieki nad dzieckiem i młodzieżą za rok 1965.*

Przedszkole w latach 60 tych zmieniło siedzibę z ul. Szumana 2 na ul. Szosa Chelmińska 38/40.

⁵⁰ APT, PMRN Toruń, sygn.1288, *Pismo do PMRN w Toruniu o wartości przepracowanych godzin w ramach czynów społecznych w 1964 r., Sprawozdanie z wykonania planu zatrudnienia i funduszu w szkolnictwie ogólnokształcącym.*

przedszkola w nowym budynku nastąpiło 6 czerwca 1966 r. Przedszkole było 2-oddziałowe i uczęszczało do niego 30 dzieci⁵¹. Przedszkole Elany przy ul. Skłodowskiej – Curie zatrudniało ogółem 19 osób, w tym 8 nauczycieli, 1 osobę na stanowisku administracyjnym i 10 gospodarczych i obsługowych⁵². 7 marca 1972 roku Elana otworzyła kolejne Przedszkole ZWS Elana nr 2 przy ul. Panieńskiej (obecnie ul. Wojska Polskiego) w byłym budynku przedsiębiorstwa „Geofizyka”. Kierowniczką przedszkola była Jadwiga Kańczewska. Budynek piętrowy pomieścił 120 dzieci⁵³.

Przedszkola zakładowe różniły się strukturą organizacyjną: liczbą oddziałów i liczbą zatrudnionych pracowników⁵⁴. Przedszkole „Łączności” podlegające pod Dyrekcję Okręgu Poczty i Telekomunikacji w Gdańsku (jednostka nadrzędna Ministerstwo Łączności) zatrudniało w pełnym wymiarze czasu pracy 8 osób, w tym 3 nauczycielki, 1 osobę na stanowisku administracyjnym i 4 osoby gospodarcze. Przedszkole Toruńskich Zakładów Ceramiki Budowlanej (Przedsiębiorstwo Państwowe z siedzibą w Toruniu, jednostka naczelna Ministerstwo Budownictwa Przemysłu Materiałów Budowlanych) na Rudaku przy ul. Lipnowskiej 46/50 zatrudniało w pełnym wymiarze 5 osób, w tym 2 nauczycielki, 1 administracyjną i 2 gospodarce. Przedszkole „Kopernik” przy ul. 22 lipca 34 (obecnie ul. Żółkiewskiego, jednostka nadrzędna Zjednoczenie Przemysłu Cukierniczego w Warszawie, jednostka naczelna Ministerstwo Przemysłu Spożywczego i Skupu) zatrudniało w pełnym wymiarze 6 osób, w tym 3 nauczycieli i 3 gospodarczych, a także 6 osób w niepełnym wymiarze, w tym 3 pracowników administracyjno-biurowych i 3 gospodarczych. W Przedszkolu Ćwiczeń (jednostka nadrzędna Wydział Oświaty Prezydium MRN w Toruniu, jednostka naczelna Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego) zatrudnionych było w pełnym wymiarze 19 osób, w tym 8 nauczycieli, 1 pracownik administracyjno-biurowy i 10 osób gospodarczo-obługowych, a także 1 osoba w niepełnym wymiarze czasu⁵⁵.

⁵¹ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 15 w Toruniu, Kronika Przedszkola ZWS Elana, sygn.1299.

⁵² APT, PMRN, Zatrudnienie i fundusz płac w szkolnictwie i placówkach oświatowo – wychowawczych, sygn.1307, Arkusze Głównego Urzędu Statystycznego ZK „Sprawozdanie o stanie i ruchu zatrudnionych za rok 1968, sygn.1312.

⁵³ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 16 w Toruniu, Kronika Przedszkola ZWS Elana 2.

⁵⁴ APT, PMRN Toruń, *Sprawozdanie z wykonania planu zatrudnienia i funduszu w szkolnictwie ogólnokształcącym i w placówkach opieki nad dzieckiem i młodzieżą za rok 1965*, sygn.1302, *Sprawozdanie z wykonania planu zatrudnienia i funduszu w szkolnictwie ogólnokształcącym i w placówkach opieki nad dzieckiem i młodzieżą za rok 1966*, *Sprawozdanie z wykonania planu zatrudnienia i funduszu płac w szkolnictwie ogólnokształcącym i wychowaniu oraz w szkolnictwie zawodowym za rok 1967*, sygn.1311, *Sprawozdanie z wykonania planu zatrudnienia i funduszu płac w szkolnictwie ogólnokształcącym i wychowaniu oraz w szkolnictwie zawodowym za rok 1968*, sygn.. 1299.

⁵⁵ APT, PMRN Toruń, sygn. 1308, *Sprawozdanie z wykonania planu zatrudnienia i funduszu płac w szkolnictwie ogólnokształcącym i wychowaniu oraz w szkolnictwie zawodowym za rok 1967*, *Sprawozdanie z wykonania planu zatrudnienia i funduszu płac w szkolnictwie ogólnokształcącym i wychowaniu oraz w szkolnictwie zawodowym za rok 1968*, sygn.1311.

W przedszkolach miejskich ogółem zatrudnionych było 269 pracowników, w tym 112 nauczycieli, 26 pracowników administracyjnych i 131 osób na stanowiskach gospodarczo-obługowych, ponadto zatrudniano 12 osób w niepełnym czasie pracy, w tym 1 nauczyciel, 1 pracownik administracyjny i 10 gospodarczo-obługowych⁵⁶.

4 grudnia 1964 roku w budynku dawnej szkoły podstawowej nr 13 otwarto Przedszkole Miejskie nr 19 przy ul. Bydgoskiej 34. Sale zostały wyposażone w nowe zabawki i sprzęt. Na uroczystość przybyli: przewodniczący MRN – W. Merkel, inspektor szkolny - T. Rasch, przedstawiciele Wydziału Oświaty i inni. Kierowniczką przedszkola została Helena Zielińska⁵⁷.

W grudniu 1967 roku Państwowe Przedszkole nr 14 zostało otwarte w nowym budynku przy ulicy Osiedlowej. Przed otwarciem przedszkola w porządkowanie pomieszczeń i terenu zaangażowali się w czynie społecznym pracownicy i rodzice wraz z kierowniczką panią Siemiątkowską. Na uroczystość otwarcia przybyli goście w osobach: kuratora wojewódzkiego Backowskiego, inspektora szkolnego T. Rascha, inspektorki Krystyny Skoczek, sekretarza MK PZPR Ptaszyńskiego oraz sekretarza Prezydium MRN Orsztynowicza, którzy zostali obdarowani kwiatami. Na uroczystości obecni byli także rodzice, a w ich imieniu z podziękowaniem wystąpił przewodniczący Komitetu Rodzicielskiego K. Lichy. Oczywiście nie zabrakło występów dzieci z wierszami, piosenkami i tańcem. Budynek przedszkola był nowoczesny, przestronny z czterema salami i dużym placem zabaw w otoczeniu drzew⁵⁸. Przedszkola były wyposażane w sprzęt, meble, pomoce dydaktyczne i zabawki, umożliwiające realizację programów wychowawczo-dydaktycznych. W salach zajęć organizowano kąciki tematyczne, które sprzyjały różnej aktywności dzieci, na przykład popularnymi były kąciki książki czy kąciki przyrody. Kącik przyrody wzbogacano o eksponaty przyniesione przez dzieci z wycieczki, w skrzynkach i doniczkach prowadzono hodowle pomidorów, ziół, warzyw i kwiatów. Dzieci miały możliwość obserwacji wzrostu roślin oraz ich pielęgnowania. Sale zdobiły prace plastyczne dzieci, gazetki tematyczne i dekoracje okazjonalne, na przykład wykonywane z okazji karnawału czy choinki noworocznej. Przedszkola posiadały wyposażone w odpowiedni sprzęt ogrody przedszkolne. Znajdowały się tam drabinki, huśtawki, ogródek warzywny⁵⁹. Struktura zatrudnienia w przedszkolach była podobna: kierownik przedszkola,

⁵⁶ APT, PMRN Toruń, sygn. 1299, *Sprawozdanie z wykonania planu zatrudnienia i funduszu w szkolnictwie ogólnokształcącym i w placówkach opieki nad dzieckiem i młodzieżą za rok 1965*.

⁵⁷ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 4, *Złota Księga 1965-1978*.

⁵⁸ Archiwum Prywatnego Przedszkola „Calineczka” w Toruniu, *Kronika Przedszkola nr 14 od grudnia 1967 roku do 28 maja 1977 roku*.

⁵⁹ Archiwum Prywatnego Przedszkola „Calineczka” w Toruniu, *Kronika Przedszkola nr 14 od grudnia 1967 roku do 28 maja 1977 roku*, Archiwum Prywatnego Przedszkola „Krasnal” w Toruniu, *Księga Pamiątkowa od 1*

nauczyciele, pracownicy administracyjno-biurowi, pracownicy gospodarczo – obsługowi. Liczba zatrudnionych pracowników była uzależniona od wielkości przedszkola pod względem liczebności dzieci, która miała wpływ na liczbę oddziałów. Najliczniejszą grupę pracowników stanowili nauczyciele od czterech do dziewięciu osób, następnie pracownicy gospodarczo-obsługowi od pięciu do jedenastu osób. W mniejszości byli pracownicy administracyjno-biurowi ponieważ przeważnie była to jedna lub dwie osoby. Wśród zatrudnionych pracowników dominowały kobiety ok. 90-100%. Pracownicy w zdecydowanej większości byli zatrudnieni w pełnym wymiarze czasu pracy, a zdarzało się, że jedna do czterech osób, zatrudnionych było w niepełnym wymiarze. Przykładowo, w 1965 roku w przedszkolach miejskich pełnozatrudnionych było 269 osób, w tym 263 kobiety, w tym 112 nauczycieli, 26 pracowników administracyjno-biurowych i 131 pracowników gospodarczych. W niepełnym wymiarze czasu pracy zatrudnionych było 12 osób, w tym jeden nauczyciel, jeden pracownik administracyjny i dziesięciu gospodarczych⁶⁰. W planach gospodarczych dotyczących działalności oświatowej w obszarze przedszkoli rozwój przejawiał się między innymi zwiększeniem stopnia upowszechniania wychowania przedszkolnego, zmniejszeniem liczby dzieci przypadających na jeden oddział czy rozwojem bazy lokalowej. w 1970 roku liczba dzieci przypadająca na jeden oddział wynosiła 34,8, a powierzchnia średnio na jedno dziecko 1,99 m kwadratowego⁶¹.

W planie gospodarczym na rok 1971 zaplanowano, że w 1972 roku Przedszkole nr 8 zostanie przeniesione do nowego budynku na Osiedlu Młodych, a budowę budynku zaplanowano w planach inwestycyjnych w latach 1971-1972. W 1971 roku zaplanowano zwiększenie liczby oddziałów z trzech do pięciu w Przedszkolu nr 19 w wyniku przejęcia internatu Studium Nauczycielskiego przy ul. Bydgoskiej 34⁶².

Od 1 września 1971 roku zaplanowano uruchomić nowe przedszkole przyzakładowe Elana na Osiedlu Chrobry oraz zwiększenie Przedszkola nr 8 o jeden oddział, co w sumie miało zwiększyć liczbę miejsc o 120, pięć oddziałów i 66 dzieci. Dzięki zwiększaniu liczby miejsc

czerwca 1951 roku do 1975.

⁶⁰ APT, PMRN Toruń, Sprawozdanie jednostkowe z wykonania planu zatrudnienia i funduszu płac w szkolnictwie ogólnokształcącym i w placówkach opieki nad dzieckiem i młodzieżą za rok 1965 – druk K-0-33, sygn.1299, za rok 1966, sygn.1302, Sprawozdanie z wykonania planu zatrudnienia i funduszu płac w szkolnictwie ogólnokształcącym i wychowaniu oraz w szkolnictwie zawodowym za rok 1967 – druk K-0Z-1, sygn.1308, za rok 1968 sygn. 1311. Przedszkole „Łączności” jednostka sprawozdawczości Poczta i Telekomunikacja w Gdańsku, Przedszkole FCS „Kopernik”: jednostka nadrzędna PZPC Bydgoszcz, jednostka naczelną ZPC Warszawa, Przedszkole Zakładowe Ceramiki Budowlanej Rudak, Przedszkole Zakładowe „Elana” (w 1965 roku ul. Bażyńskich 22, w 1968 roku kolejne ul. Curie-Skłodowskiej).

⁶¹ APT, PMRN Toruń, sygn. 1233, Część opisowa do planu gospodarczego za rok 1971 działalności oświatowej miasta Torunia.

⁶² Tamże.

w przedszkolach następowało zmniejszenie liczby dzieci w oddziale: w 1969 roku – 35,8, w 1970 – 33,3, w 1971 zaplanowano 32.

W 1969 roku udział procentowy dzieci w wieku 3-6 lat objętych wychowaniem przedszkolnym wynosił 39,8%, w 1970 roku – 38,6%, w 1971 roku – 40,1%. Liczby dzieci przyjęte do obliczenia wskaźnika wynoszą odpowiednio: 1969 - 6 702, 1970 - 6 655, w 1971 planowano 6 565. Według zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 15 lutego 1965 roku w sprawie statutu przedszkola podległego Ministrowi Oświaty w oddziale powinno być maksymalnie 30 dzieci⁶³. W latach 60-tych poza przedszkolami pojawiła się nowa forma edukacji przedszkolnej pod nazwą ogniska przedszkolnego: w 1969 roku było 11 ognisk, w 1970 – 13, a w 1971 – 12⁶⁴. Do rozwoju przedszkoli przyczyniły się także powszechnie organizowane czyny społeczne, z których kierowniczki przedszkoli przedkładały sprawozdanie z ich wykonania do Wydziału Oświaty⁶⁵.

W roku 1964 czyny społeczne w przedszkolach dedykowane były XX-leciu Polski Ludowej⁶⁶. W czynach społecznych w 1965 roku uczestniczył personel pedagogiczny, personel gospodarczy i administracyjny, Komitet Rodzicielski i Komitet Opiekuńczy. Realizowane czyny polegały na wykonywaniu prac w ogrodzie i w budynku oraz dotyczyły wyposażenia. Prace w ogrodzie polegały między innymi na porządkowaniu placu zabaw, sadzeniu roślinności, porządkowaniu terenu, naprawie parkanu, malowaniu altany, ułożenia chodnika z płytek, wybudowaniu piaskownicy, zrobieniu ławki. Prace wykonywane w budynku to między innymi malowanie ścian, wykonywanie pomocy naukowych, zastępowanie chorych koleżanek, malowanie podłóg, a w ramach wyposażenia na przykład szyto pokrowce na koce⁶⁷. Wartości czynów zrealizowanych rocznie przez przedszkola oscyływały w kwotach od 4058 tys. Zł do 11 060 zł. W zaplanowanych czynach w 1965 roku ujęto Przedszkole na Osiedlu Młodych na kwotę 1 100 000,00 zł, które nie doszło do skutku i remont w Przedszkolu nr 6 na kwotę 58 000, 00 zł, który został zrealizowany. W przypadku tego przedszkola udział państwa wyniósł 27 000, 00 zł, a wkład ludności 31 000,00 zł⁶⁸.

⁶³ Dz. Urz. Min. Ośw. 1965 nr 6, poz.46.

⁶⁴ APT, PMRN Toruń, Część opisowa do planu gospodarczego za rok 1971 działalności oświatowej miasta Torunia, sygn.1233.

⁶⁵ APT, PMRN Toruń, sygn. 1290, 1294, Sprawozdanie przedszkoli i kuratorium.

⁶⁶ APT, PMRN Toruń, sygn. 1288, Sprawozdania przedszkoli. Problematyka czynów społecznych przedstawiona została przez przedszkola: Przedszkole nr 2 „Program czynów społecznych na rok 1964 dla uczczenia 20 lecia Polski Ludowej, Przedszkole nr 3 - zobowiązanie do wykonania czynów społecznych, Przedszkole nr 4 – sprawozdanie z wykonania czynów społecznych, Przedszkole nr 5 – zrealizowane czyny społeczne, Przedszkole nr 10 i Przedszkole nr 11 – sprawozdanie z wykonania czynów społecznych, Przedszkole nr 12, 14, 15 i 16 – plany czynów społecznych.

⁶⁷ APT, PMRN Toruń, sygn. 1290, Sprawozdanie Przedszkoli nr 2, 3, 5, 7, 12, 16, 17, 18 19.

⁶⁸ APT, PMRN, sygn. 1290, Meldunek Inspektora szkolnego Rasch Teodor z Wydziału Oświaty z czynów

W 1966 roku inspektor szkolny w sprawozdaniu za I półrocze 1966 roku zrealizowanych czynów nieinwestycyjnych wskazał 10 obiektów oświatowych, a w tym jedno Przedszkole nr 18 na ul. Wyrzyska. Przedmiotem czynów było urządzenie terenu przedszkolnego oraz odmalowanie sprzętu i zabawek znajdujących się na terenie na kwotę 1 500,00 zł⁶⁹. Na koniec III kwartału 1966 roku⁷⁰ czyny społeczne w oświacie zamknęły się w kwocie 1 522 tys., tj. 9,5% wśród 5 działów gospodarki narodowej. Z zaplanowanej kwoty 1522 zł wykonano 70,1%, tj. 1.067,6 zł, w tym było przedszkole na Osiedlu Młodych przy ul. Matejki, nie wykonano inwestycji z powodu braku wykonawcy. Inspektor szkolny Wydziału Oświaty Prezydium MRN w Toruniu przedstawiał sprawozdanie i plany dotyczące czynów społecznych w ujęciu 4-letnim do Kuratorium Okręgu Szkolnego Bydgoskiego w Toruniu⁷¹. W roku 1965 i 1969 zaplanowano budowę 2 przedszkoli. W 1965 roku zaplanowano rozpoczęcie budowy przedszkola 4-oddziałowego na Osiedlu Młodzieżowym z przewidywanym terminem oddania do użytku w trzecim kwartale 1966 roku. W 1969 roku zaplanowano budowę przedszkola 4-oddziałowego dla 120 dzieci przy ul. Idzikowskiego na potrzeby Przedszkola Nr 12, które mieściło się na tym terenie w drewnianym baraku ponemieckim. Budynek zaplanowano do oddania w roku 1970⁷².

Tabela 16. Struktura organizacyjna przedszkoli na przykładzie przedszkoli w 1968 roku ⁷³

Przedszkole	Liczba oddziałów	Liczba dzieci	Liczba nauczycieli
Państwowe nr 1, ul. Strumykowa 13	3	90	6
Państwowe nr 2, ul. Nowickiego 40	4	156	8
Państwowe nr 3, ul. Lelewela 5	3	103	6
Państwowe nr 5, ul. Winnica 27	2	bd	4

społecznych zrealizowanych w 1965 roku w zakresie inwestycji w oświacie.

⁶⁹ APT, PMRN, sygn. 1290, Pismo Inspektora szkolnego Rasch Teodor z Wydziału Oświaty do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Toruniu, znak C.V.C/30-14/66 w sprawie sprawozdania z wykonania czynów społecznych za II kwartał 1966 r.

⁷⁰ APT, PMRN, sygn. 1290, Sprawozdanie z wykonania czynów społecznych za okres III kwartału 1965 roku, z 6 lipca 1966 roku Inspektora szkolnego z Wydziału Oświaty dla miasta Torunia i Powiatu toruńskiego, Sprawozdanie Inspektora Szkolnego z Wydziału Oświaty dla miasta Torunia i Powiatu Toruńskiego z 6 lipca 1966 r. Z wykonania czynów społecznych za okres III kwartału 1965 r.

⁷¹ APT, PMRN, sygn. 1289, Pismo z dnia 24 marca 1965 r. Znak: Nr. C.V.C/30-3/65 do Kuratorium Okręgu Szkolnego Bydgoskiego w Toruniu Dział Ogólny, dotyczące czynów społecznych w latach 1961 – 65 i planów na lata 1966 – 70, podpisane przez Inspektora Szkolnego mgr Resch Teodora.

⁷² APT, PMRN, sygn. 1289, Pismo z dnia 24 marca 1965 r. Znak: Nr.C.V.C/30-3/65 do Kuratorium Okręgu Szkolnego Bydgoskiego w Toruniu Dział Ogólny, dotyczące czynów społecznych w latach 1961 – 65 i planów na lata 1966 – 70, podpisane przez Inspektora Szkolnego mgr Resch Teodora.

⁷³ APT, PMRN, Zatrudnienie i fundusz płac w szkolnictwie i placówkach oświatowo – wychowawczych, sygn.1307, Arkusze Głównego Urzędu Statystycznego ZK „Sprawozdanie o stanie i ruchu zatrudnionych za rok 1968, sygn.1312.

Państwowe nr 6, ul. Mickiewicza 46	4	151	8
Państwowe nr 7, ul. Droga Trepowska 19	4	140	7
Państwowe nr 8, ul. Nowickiego 8/16	3	95	6
Państwowe nr 9, ul. Małe Garbary 5	4	140	6
Państwowe nr 10, ul. Zjednoczenia 119	3	bd	5
Państwowe nr 11, ul. Polna 18	2	68	5
Państwowe nr 12, ul. Idzikowskiego 15	2	70	4
Państwowe nr 13, ul. Przy Kaszowniku 7	4	137	9
Państwowe nr 14, ul. Osiedlowa 53	4	125	7
Państwowe nr 15, ul. Krasieńskiego 72	3	102	6
Państwowe nr 16, ul. Mickiewicza 5	3	109	6
Państwowe nr 17, ul. Reja 13	5	170	9
Państwowe nr 18, ul. Wyrzyska 3	2	70	4
Państwowe nr 19, ul. Bydgoska 34	3	118	6
Przedszkole Ćwiczeń, ul. Szosa Chełmińska 38/40	4	132	9
Przedszkole Zakładowe Łączności Poczty i Telekomunikacji w Gdańsku, ul. Moniuszki 11/13	2	70	4
Przedszkole przy Toruńskich Zakładach Ceramiki Budowlanej Toruń – Rudak, ul. Lipnowska 46/50	bd	22	2
Przedszkole Zakładowe Pomorskich Zakładów Przemysłu Cukierniczego w Bydgoszczy. Zakład „Kopernik” w Toruniu, ul. 22 lipca 34	2	bd	3
Przedszkole Zakładów Włókien Sztucznych „Elana” ul. Skłodowskiej – Curie 73	bd	bd	9
Przedszkole Zakładów Włókien Sztucznych „Elana” ul. Bażyńskich 22	4	150	7

III.2 Działalność wychowawczo-dydaktyczna i opiekuńcza (program, współpraca z rodzicami, doskonalenie nauczycieli)

W pierwszych latach Polski Ludowej brakowało programów, metodyki i pomocy dydaktycznych. Władze oświatowe centralne i wojewódzkie zapępniały tę lukę instrukcjami programowo-metodycznymi. Z pomocą przyszło także pismo „Wychowanie w Przedszkolu”, wydawane od 1948 roku. Na łamach tej publikacji zajmowano się między innymi metodyką

wychowania przedszkolnego⁷⁴. W 1950 roku Ministerstwo Oświaty powołało Państwowy Ośrodek Prac Programowych i Badań Pedagogicznych, w ramach którego komisja programowa pod kierunkiem Ireny Merżan opracowała program „Zajęcia w przedszkolu – program tymczasowy”⁷⁵. W 1951 roku program został uzupełniony instrukcją programową⁷⁶, a w 1954 roku wprowadzono niewielkie zmiany w kolejnym wydaniu. Był to pierwszy w historii wychowania przedszkolnego program wydany przez władze państwowe, obowiązujący we wszystkich przedszkolach, zawierał cele i zadania, treści zajęć, metody i wyniki pracy. Autorzy wzorowali się na przykładach radzieckich. Program kładł nacisk na pomoc matkom pracującym, pomoc rodzinie w wychowaniu dzieci i przygotowaniu ich do szkoły. Znacząca była rola wychowawczynie, przed którą postawiono zadanie organizowania procesu wychowawczego, zgodnie z celami wychowania socjalistycznego. Omawiany Program określał zatem cele wychowania socjalistycznego i odpowiadającą jego treści terminologię. W tym czasie nastąpiło również zainteresowanie pedagogiką radziecką i tłumaczeniem literatury pedagogicznej. Wśród tłumaczonych tekstów w 1954 roku ukazała się „Pedagogika wieku przedszkolnego” Anny Sorokiny, „Psychologia” Aleksandra Zaporozca, w 1955 roku „Zagadnienia nauczania w przedszkolu” pod red. Aleksandry Platonovnej Usovej, „Wizytacja przedszkola” Olgi Aleksandrowny Frołowej, „Wybór pism” Nadieżdny Krupskiej i wiele prac Antona Makarenki⁷⁷.

Program zbliżony był do programów szkolnych, a treści jego ułożono według odpowiedników przedmiotów szkolnych: mowa ojczysta, poznawanie przyrody, zajęcia artystyczno-techniczne, umuzykalnienie, mierzenie i liczenie. Cennym zagadnieniem w omawianym programie były wskazówki metodyczne i charakterystyka rozwoju dziecka. Program, jako jedyny określał wyniki pracy wychowawczo-dydaktycznej. Dokument ten w wyniku dyskusji i uwag środowiska oświatowego był poprawiany i wznawiany. Zarzucano między innymi niewłaściwe określenie wyników pracy i upolitycznienie programu. Temat programu dyskutowano podczas zjazdu krajowych kierowników sekcji wychowania przedszkolnego WODKO (byłe wojewódzkie ośrodki doskonalenia kadr oświatowych). W czasie zjazdu wskazano postulaty do nowego programu, które brzmiały: „zabawę potraktować jako podstawową formę pracy w przedszkolu, nie stosować formy poradnika,

⁷⁴ Z. Krzysztożek, s. Lewinowa, *Współczesne metody wychowania przedszkolnego*, Kalendarz Nauczycielski 1964-1965, s. 217-218.

⁷⁵ AAN, Ministerstwo Oświaty, Departament Szkolnictwa Ogólnokształcącego (Wydział Wychowania Przedszkolnego), *Zajęcia w przedszkolu, program tymczasowy 1950*, sygn. 1457, *Zajęcia w przedszkolu. Program tymczasowy, Warszawa 1950*, PZWS, sygn. 4967.

⁷⁶ Dz.Urz. Min.Ośw., Z dnia 11 lipca 1951 roku.

⁷⁷ Z. Woźnicka, *dz. cyt.*, s. 70-72.

napisać prostym i komunikatywnym językiem”⁷⁸. Podczas krajowego Zjazdu Oświatowego w 1957 roku postulowano między innymi opracowanie nowego programu uwzględniającego treści wychowawcze, zapewniającego ciągłość pracy przedszkola i szkoły dotyczącej metodyki pracy. Program z 1951 roku zmieniano i modyfikowano, w latach 1957 i 1959 znacznie poprawiono⁷⁹.

Niestety, brak metodyki wychowania przedszkolnego stało się przyczyną słabego przygotowania słuchaczy liceów dla wychowawczyń przedszkoli⁸⁰. Polscy autorzy literatury pedagogicznej promowali radziecką pedagogikę i psychologię, na przykład artykuły radzieckie pod redakcją Wincentego Okonia „O zabawie” czy artykuły w „Wychowaniu w Przedszkolu” (od 1 stycznia 1953 roku organ Ministerstwa Oświaty) o teorii i praktyce radzieckiej. Wychowanie przedszkolne stało się punktem zainteresowań badaczy z Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie i Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu⁸¹. W latach 1956-1960 trwała dyskusja pracowników przedszkoli i innych zainteresowanych osób nad nowym programem przedszkolnym. Na koncepcję programu miały wpływ następujące założenia: całościowe ujęcie procesu wychowawczego bez podziału na „przedmioty”, objęcie programem całości pracy przedszkola w ciągu dnia, łączne ujęcie zadań dydaktycznych i wychowawczych, a tym samym podkreślenie wszechstronności wpływu przedszkola na rozwój dziecka, układ programu według grup wiekowych dzieci. Prowadzono wiele prac naukowych na podstawie badań w przedszkolach. Pojawiły się publikacje na łamach „Wychowania w przedszkolu”. Publikowano materiały metodyczne i podręcznikowe związane z wychowaniem przedszkolnym.

Warto zaznaczyć publikacje takich autorów, jak H. Mystkowska na temat kształcenia wymowy dzieci (Halina Mystkowska, *Kształcenie wymowy dziecka w przedszkolu*, Warszawa 1959, PZWS) oraz „Materiały do metodyki wychowania przedszkolnego” pod red. Haliny Mystkowskiej, Marii Parnowskiej-Kwiatkowskiej na temat zajęć artystyczno-technicznych (Maria Parnowska-Kwiatkowska, *Zajęcia artystyczno-techniczne w przedszkolu*, Warszawa 1959, PZWS), W. Dyner na temat zagadnienia zabawy (Władysław Dyner, *Zagadnienie zabawy w przedszkolu*, Warszawa 1958, PZWS). Badania Zofii Krzysztoszek z Uniwersytetu Warszawskiego zostały opublikowane w książce pt. „Zabawa, praca i nauka w przedszkolu” w 1960 roku. Inną cenną pozycją dla wychowawczyń przedszkolnych stanowiły prace

⁷⁸ L. Weselińska, *Koncepcja programu wychowania w przedszkolu w latach od 1945 do 1985*, Wychowanie w Przedszkolu nr 3, 1987, s. 143-145; Z. Woźnicka, *dz. cyt.*, s. 71-72.

⁷⁹ Z. Woźnicka, *dz. cyt.*, s. 100.

⁸⁰ Z. Krzysztoszek, s. Lewinowa, *dz. cyt.*, s. 218-219.

⁸¹ Z. Woźnicka, *dz. cyt.*, s. 72-73.

Z. Bogdanowicz i D. Horn traktujące o pomocach dydaktycznych i wyposażeniu ogrodu przedszkolnego (Pomoce do zajęć i zabaw dla przedszkoli. Praca zbiorowa pod red. Zofii Bogdanowicz, PZWS, Warszawa 1957, oraz Zofia Bogdanowicz i Danuta Horn, Wyposażenie ogrodów przedszkolnych oraz placów zabaw, PZWS, Warszawa 1960). W latach 1959-1960 w wychowaniu przedszkolnym po raz pierwszy wprowadzono próbnie naukę języka obcego: francuskiego, angielskiego, rosyjskiego, niemieckiego w najstarszych grupach i przy pełnej odpłatności rodziców. Nauka języka nie sprawdziła się powszechnie ze względu na wysokie koszty i brak kontynuacji w szkole podstawowej⁸². W latach 1961-1965 nastąpiło zmniejszenie się dynamiki wzrostu liczbowego zasięgu wychowania przedszkolnego, a od 1962 roku zaostrzona została dyscyplina finansowa w tym obszarze.

W 1962 roku wydany został kolejny program wychowania w przedszkolu pt. „Program wychowania w przedszkolu”, który obowiązywał od 1 stycznia 1963 roku. Znowelizowano w nim zasady planowania pracy w przedszkolu⁸³. Pracę wychowawczą – dydaktyczną w przedszkolu planowano w rocznych i miesięcznych planach pracy, dziennych planach i rozkładzie dnia odmiennego dla każdego oddziału. Także formy pisemnej wymagało przygotowywanie się do pracy nauczycielek przez pierwsze trzy lata pracy⁸⁴. Swoją wkład w opracowanie, opiniowanie, wdrażanie i przygotowanie wychowawczyń do jego realizacji miała Sekcja Wychowania Przedszkolnego ZNP. Sekcja włączała się także w tworzenie ognisk i oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz doskonalenie nauczycieli. Zagadnienia pracy wychowawczo-dydaktycznej omawiano podczas konferencji i zebrań Związku Nauczycielstwa Polskiego i w ramach organizowanych kursów i kursokonferencji. Ponadto Sekcja działała na rzecz upowszechniania wychowania przedszkolnego i wyrównywania dysproporcji między placówkami wiejskimi i miejskimi⁸⁵.

Podstawą opracowania Programu wychowania w przedszkolu z 1962 roku⁸⁶ była ustawa z dnia 15 lipca 1961 roku o rozwoju systemu oświaty i wychowania. Program uwzględniał dwa cele wychowania przedszkolnego: wszechstronny rozwój dzieci i przygotowanie ich do rozpoczęcia nauki w szkole oraz pomoc rodzicom pracującym w zakresie opieki wychowawczej nad dziećmi. W części pierwszej programu opisano zadania przedszkola realizowane we współpracy z rodzicami i szkołą. Do zadań tych należały: ochrona

⁸² Tamże, s. 105-112.

⁸³ Okólnik nr 23 z dnia 14 czerwca 1963 roku – Dz.Urz. Min.Ośw., 1963, nr 8, poz. 77.

⁸⁴ Z. Woźnicka, *dz. cyt.*, s. 133.

⁸⁵ W. Mentel, *65 lat działalności Sekcji Wychowania Przedszkolnego na rzecz nauczyciela i dziecka*, Wychowanie w Przedszkolu nr 3, 1987, s. 147-148.

⁸⁶ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 17 lipca 1962 roku Nr P1-3071/62 w sprawie programu wychowania w przedszkolu, Dz.Urz. Min.Ośw., 1962, nr 10, poz. 112.

zdrowia i rozwijanie sprawności fizycznej dziecka, kierowanie poznawaniem przez dziecko otaczającej rzeczywistości i wyrabianie umiejętności zachowania się w kontaktach z ludźmi i światem przyrody, a także rozwijanie sprawności technicznych i wrażliwości estetycznej dziecka. Program w pierwszej części szczegółowo wskazywał zadania przedszkola, a w drugiej części wskazówki metodyczne dla nauczycieli podzielone według czterech grup wiekowych. Każdy z czterech rozdziałów składał się z wykazu tematów, materiału programowego i uwag o realizacji programu. W pierwszej części określono w trzech obszarach zadania wychowawcze: w zakresie ochrony zdrowia i rozwijania sprawności fizycznej dziecka, w zakresie kierowania poznawaniem przez dziecko otaczającej rzeczywistości i wyrabiania umiejętności zachowania się w kontaktach z ludźmi i światem przyrody, w zakresie rozwijania sprawności technicznych i wrażliwości estetycznej dziecka. Drugą część stanowiły szczegółowe treści programu wychowawczo-dydaktycznego dla czterech grup wiekowych: 3, 4, 5 i 6 latków. Tematyka dotyczyła otoczenia społecznego i przyrodniczego ujętego od najbliższych dziecku do dalszych. Treści można było poszerzać i uzupełniać. Dzieci najmłodsze poznawały salę, pomieszczenia przedszkolne, z których korzystały, teren przedszkolny, kolegów i ich imiona, członków rodziny, uczestniczyły w uroczystościach przedszkolnych: choinka noworoczna, Międzynarodowy Dzień Kobiet, Międzynarodowy Dzień Dziecka⁸⁷. Święta rodzinne takie, jak Dzień Babci, Międzynarodowy Dzień Kobiet, Międzynarodowy Dzień Dziecka, Dzień Matki stały się tradycją w każdym przedszkolu. Dzieci zapraszały gości do przedszkola, prezentowały umiejętności taneczne, recytatorskie, wokalne i wręczały własnoręcznie wykonane upominki. Spotkania odbywały się z poczęstunkiem, który zdarzało się, że przygotowywały samodzielnie. Międzynarodowy Dzień Kobiet obchodzono poprzez wizyty mam w przedszkolu na zajęciach otwartych, poznawanie zawodów, w których pracowały kobiety, a także następowało wręczenie upominków, np. laurek, haftowanych serwetek, wazonów z gliny.

W kronikach przedszkolnych odnotowano hucznie obchodzony Dzień Dziecka z pochodem przedszkoli ulicami Torunia i przed trybuną, na której zasiadali przedstawiciele Wydziału Oświaty. Hasło przewodnie tego wydarzenia brzmiało: „Dzieci wszystkich krajów łączcie się”. Dzieci przygotowywały upominki dla dzieci z Domu Dziecka i zaprzyjaźnionych przedszkoli, na przykład Państwowe Przedszkole nr 3 wybrało się z okazji Międzynarodowego Dnia Dziecka z wizytą do przedszkola w Kamionkach i zaprosiło tamte przedszkolaki z rewizytą do Torunia na uczenie 500 urodzin Mikołaja Kopernika⁸⁸. Otoczenie przyrodnicze

⁸⁷ Program wychowania w przedszkolu, PZWS, Warszawa 1962.

⁸⁸ Archiwum Prywatnego Przedszkola „Calineczka” w Toruniu, *Kronika Przedszkola nr 14 od grudnia 1967 roku*

poznawały zgodnie z następującymi porami roku i ich charakterystycznymi cechami. Jedną z powszechnie stosowanych form pracy z dziećmi były wycieczki, a ich celem poznawanie przyrody w jej naturalnym środowisku. Najczęściej przedszkolaki poznawały takie ekosystemy, jak las, na przykład w Górsku czy łąka. W zależności od pomysłowości nauczycielek realizowano wycieczki w inne ciekawe miejsca, do których należały Państwowe Gospodarstwa Rolne. Tam dzieci zwiedziły cieplarnię i miały możliwość pielęgnowania kwiatów⁸⁹. Materiał programowy pokazywał sposób realizacji zadań wychowawczych w połączeniu z tematyką. Wskazywał, jaką postawę kształtować, jakie rozwijać funkcje, sprawności i umiejętności. W uwagach o realizacji programu odnoszono się najpierw do rozwoju dziecka, a następnie udzielano wskazówek wychowawczyniom do pracy. Im starsza grupa wiekowa, tym treści dalsze i trudniejsze. Dzieci sześciolatnie, na przykład pełniły dyżury, korzystały z kącika do majsterkowania i krawieckiego, uprawiały zagonki, przygotowywały upominki dla maluchów, pracowały w zespole. Sześciolatki były wdrażane do obowiązków analogicznych, jak w szkole. Wychowawczynie prowadziła dwa zajęcia następujące po sobie z małą dziesięciominutową przerwą, organizowała wycieczki nad staw, na pole, do lasu, wprowadzała treści z mierzenia i liczenia. Katalog uroczystości, w których uczestniczyły sześciolatki był znacznie dłuższy niż u dzieci młodszych. Starszacy uczestniczyli w obchodach takich świąt, jak: 1 maja, Dzień Żołnierza. Dzień Ludowego Wojska Polskiego obchodzono z udziałem żołnierzy: wizyty żołnierzy w przedszkolu bądź wizyty przedszkolaków w jednostce wojskowej.

W kronikach przedszkolnych odnotowano także obchody XXI rocznicy Ludowego Wojska Polskiego. Do innych świąt, które znalazły odzwierciedlenie w pracy pedagogicznej przedszkola należały: Dzień Zwycięstwa przypadający na dzień 9 maja, Dzień Milicjanta, Dzień Nauczyciela, rocznica wybuchu II wojny światowej zbiegająca się z inauguracją roku szkolnego, podczas której najstarsze przedszkolaki wysłuchały przemówienia Ministra Oświaty i Wychowania Jerzego Kuberskiego⁹⁰, Dzień Górnika, Dzień Kolejarza, a jeśli przedszkole było czynne w lipcu to w święcie 22 lipca. Program wychowania w przedszkolu z 1962 roku zawierał dodatek, którym były Uwagi o realizacji programu w przedszkolu

do 28 maja 1977 roku; Archiwum Prywatnego Przedszkola „Krasnal” w Toruniu, Księga Pamiątkowa od 1 czerwca 1951 roku do 1975.

⁸⁹ Archiwum Prywatnego Przedszkola „Calineczka” w Toruniu, *Kronika Przedszkola nr 14 od grudnia 1967 roku do 28 maja 1977 roku*; tamże: Archiwum Prywatnego Przedszkola „Krasnal” w Toruniu, *Księga Pamiątkowa od 1 czerwca 1951 roku do 1975 i od 1 stycznia 1974 roku.*

⁹⁰ Archiwum Prywatnego Przedszkola „Calineczka” w Toruniu, *Kronika Przedszkola nr 14 w Toruniu od grudnia 1967 roku do 28 maja 1977 roku*; tamże: Archiwum Prywatnego Przedszkola „Krasnal” w Toruniu, *Księga Pamiątkowa od 1 czerwca 1951 roku do 1975.*

jednooddziałowym. Treści realizowano takie same, jednak sposób ich realizacji zależny był od warunków pracy przedszkola. Urządzenie sali i ogrodu przedszkolnego powinno uwzględniać kilka poziomów wiekowych. Odpowiednie kąciki zainteresowań, stoliki i krzesła o zróżnicowanej wysokości w celu dostosowania do wzrostu dzieci. Zabawy ruchowe należało przeprowadzać osobno dla dzieci młodszych i osobno dla dzieci starszych, a ćwiczenia gimnastyczne tylko dla dzieci pięcioletnich i sześciolletnich. Wyjścia poza przedszkole nie mogły być zbyt męczące dla maluchów. Wychowawczynie powinny dbać o relacje między dziećmi i wyrabiać w starszych opiekuńczy stosunek do młodszych dzieci, a młodszych uczyć, by nie przeszkadzały w zajęciach dzieciom starszym. Pracując z grupami niejednorodnymi wiekowo praca przebiegała na dwóch poziomach i z uwzględnieniem takiej organizacji, aby dzieci wzajemnie sobie nie przeszkadzały. Możliwa była realizacja tych samych zajęć dla wszystkich dzieci ze zróżnicowanym stopniem trudności. Nie łączyło się natomiast dzieci w jedną grupę na zajęciach umuzykalniających⁹¹. Opisany powyżej program wymagał w realizacji połączenia wychowania i nauczania oraz różnych aktywności dziecka. W celu osiągnięcia sukcesu w rozwoju dziecka, w programie podkreślono konieczność stosowania różnych form pracy, a nie tylko zajęć. Zawarte w programie uwagi stanowiły cenną pomoc metodyczną, jednak nie były metodyką wychowania przedszkolnego, a tej z kolei nie opracowano. Na uwagę zasługuje fakt rozwoju ruchu naukowo-metodycznego w obszarze wychowania przedszkolnego. Do autorów zajmujących się tym zagadnieniem należeli: Halina Mystkowska, Zofia Krzysztoszek, Maria Cukierówna, Maria Wieman, Zofia Topińska, Anna Grzęska, Stanisław Kowalski, Maria Przetacznikowa⁹². Program z 1962 roku był pozytywnie oceniony i przyjęty przez wychowawczynie, aczkolwiek uznany został jako trudny. To, co podobało się w programie to jego struktura, wydzielone zadania wychowawcze i podział treści na grupy wiekowe. Nie podobała się natomiast w programie możliwość jego interpretacji, poprzez między innymi ramowość i skrótowe sformułowanie programu. W następnych latach podczas

⁹¹ Program wychowania w przedszkolu, PZWS, Warszawa 1962.

⁹² Z. Krzysztoszek, s. Lewinowa, *dz. cyt.*, s. 219-221. Do pierwszych opracowań w zakresie metodyki wychowania przedszkolnego należą następujące publikacje: H. Mystkowska, *Kształcenie wymowy dzieci w przedszkolu*, Warszawa 1959; M. Parnowska-Kwiatkowska, *Badanie twórczości plastycznej dzieci 3-4 letnich na zajęciach zespołowych w przedszkolu*, Warszawa 1960; Z. Krzysztoszek, *Zabawa, praca i nauka w przedszkolu. Z badań eksperymentalnych*, Warszawa 1960; J. Maćkowiakowa, A. Maćkowiak, *Rozwój pojęć matematycznych u dzieci w wieku przedszkolnym*, Poznań 1960; M. Cukierówna, M. Wieman, *Zajęcia umuzykalniające w przedszkolu dla dzieci w wieku od lat 3 do 7*, Warszawa 1961; A. Grzęska, *Zajęcia ruchowe w przedszkolu*, Warszawa 1962, *Materiały pomocnicze do pracy w ogniskach przedszkolnych*. Praca zbiorowa pod red. H. Kruk, Warszawa 1962; St. Kowalski, *Rozwój mowy i myślenia dziecka w sytuacjach społeczno-wychowawczych przedszkola*, Warszawa 1962; z Topińska, *Kierowanie zabawą dziecka w przedszkolu a warunki jego aktywności*, Warszawa 1961; M. Przetacznikowa, *Rozwój struktury i funkcji zdań u dzieci w wieku przedszkolnym*, Kraków 1963.

realizacji programu gromadzono uwagi do programu, które posłużyły przygotowywania przez Instytut Pedagogiki poprawionej wersji. Należy podkreślić, że mimo krytycznych uwag, program spowodował większe zainteresowanie wychowawczyń sprawami wychowawczymi.

Do priorytetowych zadań, wynikających z programu przedszkola, należała ochrona zdrowia i rozwijanie sprawności fizycznej, które przyczyniły się do organizowania pracy z dziećmi na powietrzu. Teren ten wyposażony był w sprzęt i piaskownice umożliwiające różną aktywność dzieci. Ogrody przedszkolne często urządzano z pomocą rodziców w czynach społecznych i udziałem szkół podstawowych i zawodowych, które wykonywały zabawki i pomoce⁹³. Ogród przedszkolny był świetnym miejscem do spędzania czasu na zabawy swobodne, zajęcia organizowane przez wychowawczynie czy uroczystości przedszkolne⁹⁴. Co innego ważnego w programie z 1962 roku było, to podkreślenie kontaktu dziecka z otoczeniem społecznym i przyrodniczym, wprowadzenie możliwości prowadzenia zajęć w małych grupkach, a to z kolei spowodowało zwiększenie roli kąciaków zainteresowań (na przykład spółdzielcze, fryzjerskie), zwrócenie uwagi na czynności samoobsługowe i społecznie użyteczne. Poza wpływem programu na zwiększenie zaangażowania w pracę wychowawczą istotny był wpływ postanowień XIII Plenum KC PZPR. Plenum przed oświatą postawiło kierunek wzmocnienia oddziaływania ideowo-wychowawczego na dzieci i młodzież. Kierunek ten okazał się zbieżny z zadaniami programu przedszkolnego z 1962 roku. Pracowano także nad polityczno-społeczną postawą wychowawczyń, co spowodowało ich aktywność w życiu społecznym. Wychowawczynie były aktywne w odczytach pedagogicznych na tematy wychowawcze. Efektem tej aktywności były wyróżnienia i nagrody przyznawane wychowawczyniom. Wiele odczytów publikowano, a następnie wykorzystywano w pracy przedszkoli.

Jednym z przykładów jest publikowany odczyt Ireny Merżan „Przedszkolaki w domu dziecka”. Poziom pracy wychowawczej w przedszkolach wzrastał także dzięki tworzeniu od 1963 roku tzw. przedszkoli wiodących. Do zadań tego typu przedszkoli należało promowanie twórczego dorobku nauki, praktyki pedagogicznej oraz włączanie do praktyki przedszkolnej osiągnięć placówek eksperymentalnych⁹⁵. Zgodnie z ramowymi statutami przedszkola realizowały program wychowania ustalony przez Ministra Oświaty. W pracy

⁹³ Z. Woźnicka, *dz. cyt.*, s. 134-136.

⁹⁴ Archiwum Przedszkola Prywatnego „Mały Świątek” w Toruniu, Kronika Państwowego Przedszkola nr 2 w Toruniu od 1963 do 1965 roku; Archiwum Przedszkola Prywatnego „Calineczka” w Toruniu, Kronika Państwowego Przedszkola nr 14 w Toruniu od 1 maja 1950 do 1958 roku; Archiwum Przedszkola Prywatnego „Krasnal w Toruniu, Księga pamiątkowa Państwowego Przedszkola nr 3 w Toruniu od 1 czerwca 1951 do 1975 roku.

⁹⁵ Z. Woźnicka, *dz. cyt.*, s. 136-138.

wychowawczej podstawę stanowiła indywidualna i zespołowa działalność przedszkolaków w formie zabaw i zajęć, czynności samoobsługowych i społecznie użytecznych oraz porządkowo-higienicznych, bezpośrednich kontaktów z otoczeniem, życiem społecznym i przyrodą. Dzień przedszkolaka przebiegał zgodnie z ustalonym rozkładem dnia dla każdej grupy wiekowej i zapewnieniem właściwych proporcji w aktywności dzieci. Ponadto, przedszkole zapewniało wyżywienie w zależności od czasu przebywania w przedszkolu: jeśli dziecko przebywało 5 godzin to otrzymywało 1 posiłek, a jeśli dłużej niż 5 godzin to 2 lub 3 posiłki. Dzieci korzystały w przedszkolu z opieki lekarskiej i higienicznej. o tym, kto może być przyjęty do przedszkola decydowała komisja społeczna powoływana przez wydział oświaty i kultury prezydium miejskiej rady narodowej. W pierwszej kolejności do przedszkola przyjmowano dzieci matek/ojców samotnych, rodzin, w których rodzice pracowali zawodowo, rodzin wielodzietnych. Niestety, do przedszkola nie przyjmowano dzieci wymagających odrębnego trybu życia lub specjalnej indywidualnej opieki ze względu poważnej wady fizycznej lub głębokiego upośledzenia. Za pracę wychowawczą i jej wyniki odpowiadała wychowawczynie. Do jej obowiązków należało diagnozowanie rozwoju dziecka i otaczanie go opieką, zapewnienie bezpieczeństwa, współpraca z rodzicami, systematyczne doskonalenie własnego warsztatu pracy, dbanie o właściwy stan sali i wyposażenia, prowadzenie dokumentacji oddziału. Cenną działalnością przedszkola było zatrudnianie stomatologa i higienistki, którzy dbali o zdrowie, higienę osobistą i rozwój fizyczny wychowanków i jakość żywienia dzieci. Przedszkole w działaniach wzmacniał komitet rodzicielski i opiekuńczy. Komitet opiekuńczy nad przedszkolem mógł być powołany za zgodą wydziału oświaty i kultury prezydium miejskiej rady narodowej⁹⁶. Kuratorium oczekiwało realizacji wytycznych Ministerstwa Oświaty na dany rok szkolny i dlatego realizowało kontrole w tym zakresie. Kuratoria omawiały te wytyczne na konferencji podinspektorów, a następnie przekazywały do realizacji właściwym inspektoratom. Kontroli kuratorium podlegała dokumentacja przedszkolna – plany pracy i dzienniki zajęć, które powinny odzwierciedlać wytyczne MO. Jeśli takich zapisów nie stwierdzono to formułowano zalecenia. Przykład zalecenia powizytacyjnego z 1962 roku: „W celu podniesienia poziomu pracy dydaktyczno-wychowawczej w przedszkolach należy: ściślej kontrolować realizację zarządzeń i zaleceń nadrzędnych władz oświatowych, nauczyć kierowniczkę przedszkoli opracowywania rocznych planów pracy przedszkoli oraz właściwego ich wykorzystania, w stosunku do wychowawczyń zwiększyć wymagania w zakresie świadomego i celowego oddziaływania wychowawczego

⁹⁶ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 15 lutego 1965 roku (Dz. Urz. Min. Ośw. 1965, nr 6, poz. 46).

na dzieci oraz wyraźniejszego uwidocznienia tego działania w dziennikach zajęć”. Kuratorium kontrolowało także opiekę nad dzieckiem w okresie przerwy wakacyjnej. Wówczas kuratorium organizowało tzw. przedszkola zbiorcze. Przedszkola obowiązywały wytyczne MO⁹⁷, ale nie wszystkie stosowały się do nich. Przerwę wakacyjną ustalano, mając także na uwadze urlopy wychowawczyń. Ponadto, czas przerwy wakacyjnej w placówce wykorzystywano na remonty. Personel przedszkolny odnawiał meble, sprzątał sale i czyścił sprzęt. Placówkę przygotowywano do rozpoczęcia nowego roku szkolnego. Oczywiście zabiegi te nie mogły wpływać na pogorszenie warunków dzieci przebywających w czasie przerwy wakacyjnej w przedszkolach.

Rok 1962 to sytuacja nieprzyjęcia do przedszkola wszystkich chętnych dzieci. Rodzice kierowali wówczas wiele interwencji do wydziałów oświaty i kultury. Pracownicy nadzoru oceniali tę sytuację jako pogarszającą się z roku na rok⁹⁸. Zgodnie z pismem Ministerstwa⁹⁹ do Kuratorium Okręgu Szkolnego Bydgoskiego w Toruniu, kurator sprawozdanie przesłał, lecz w późniejszym niż określono terminie¹⁰⁰. W treści sprawozdania wyjaśnił następujące zagadnienia: kontrolowanie realizacji zaleceń i zarządzeń Ministerstwa Oświaty podczas wizytacji terenowych Wydziałów Oświaty i Kultury. Kurator na konferencji inspektorów szkolnych również wyartykułował konieczność realizacji zarządzeń władz oświatowych. W sprawozdaniu zaznaczył, iż praca Wydziałów Oświaty i Kultury z kadrą kierowniczą przedszkoli dotyczy między innymi opracowywania rocznych i miesięcznych planów pracy. Na konferencjach metodycznych bardzo dokładnie omówiono zwiększenie wymagań w odniesieniu do wychowawczyń na temat świadomego i celowego oddziaływania wychowawczego na dzieci oraz dokumentowanie działań w dziennikach zajęć. Na prawidłowe prowadzenie dokumentacji pracownicy kuratorium zwracali uwagę w czasie wizytacji Wydziałów Oświaty i Kultury¹⁰¹.

W 1965 roku, w ramach wizytacji Kuratorium Okręgu Szkolnego Bydgoskiego

⁹⁷ AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 7749, *Sprawozdanie z wizytacji Kuratorium Okręgu Szkolnego Bydgoskiego w zakresie wychowania przedszkolnego, przeprowadzonej w czasie od 13 do 18 sierpnia 1962 roku przez wizytatora Zofię Kaszyńską, 95/63, Pismo MO Nr SO 1-1869/62 z dnia 2 maja 1962 roku.*

⁹⁸ AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 7749, *Sprawozdanie z wizytacji Kuratorium Okręgu Szkolnego Bydgoskiego w zakresie wychowania przedszkolnego, przeprowadzonej w dniach 13 do 18 sierpnia 1962 roku przez Zofię Kaszyńską – wizytatora Ministerstwa Oświaty, 95/63.*

⁹⁹ AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 7749, *Pismo z dnia 24 października 1962 roku, nr SO1-4100/62 Dyrektora Departamentu MO Z. Woźnickiej do Kuratorium Okręgu Szkolnego Bydgoskiego w Toruniu, 95/63.*

¹⁰⁰ AAN, Ministerstwo Oświaty., sygn. 7749, *Pismo z dnia 5 stycznia 1963 roku (data wpływu do MO w dniu 10 stycznia 1963 roku SO1-95/63), nr 1-1-4/26/62 Kuratora Okręgu Szkolnego mgr Wł. Bachowskiego do Ministerstwa Oświaty Wydział Wychowania Przedszkolnego, 95/63.*

¹⁰¹ AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 7749, *Pismo z dnia 5 stycznia 1963 roku (data wpływu do MO w dniu 10 stycznia 1963 roku SO1-95/63), nr 1-1-4/26/62 Kuratora Okręgu Szkolnego mgr Wł. Bachowskiego do Ministerstwa Oświaty Wydział Wychowania Przedszkolnego.*

w Toruniu, Ministerstwo Oświaty badało realizację programu wychowania w przedszkolu ze szczególnym zwróceniem uwagi na ochronę zdrowia i rozwijanie sprawności fizycznej dziecka. Ministerstwo w raporcie z wizytacji zapisało, że działalność mającą na celu polepszenie warunków zdrowia, bezpieczeństwa i higieny w placówkach przedszkolnych kuratorium zainaugurowało dwudniową konferencją dla podinspektorów do spraw wychowania przedszkolnego z udziałem przedstawicieli wojewódzkich władz zdrowia. Kolejną tego typu konferencję zorganizowano w 1964 roku. Z protokołu konferencji, sprawozdań Wydziałów Oświaty i ich wizytowania oraz informacji kuratorium wynikało, że stan warunków zdrowia i bezpieczeństwa w placówkach wychowania przedszkolnego znacznie się poprawił. W czasie wizytacji przedszkoli stwierdzono, że zagadnienia związane z bezpieczeństwem i higieną znajdują odzwierciedlenie w rocznych planach pracy, a także w miesięcznych i dziennych planach pracy wychowawczyń. Efekty pracy wychowawczyń były widoczne w postawach dzieci w przestrzeganiu zasad higieny osobistej, w dbałości o czystość i porządek otoczenia. Przedszkola zostały pozytywnie ocenione przez kuratorium, jako zadbane, schludne i estetyczne, poza wyjątkiem nie dotyczącym Torunia. Dbłość o zdrowie i sprawność fizyczną dzieci przedstawiała się różnie w poszczególnych placówkach. W obrębie nawet jednego przedszkola występowały różnice, na przykład estetyczne i czyste przedszkole nie posiadało właściwego zabezpieczenia okien, pomimo, że był przypadek wyjścia dziecka przez okno na zewnątrz - na przybudówkę, o wysokości pierwszego piętra. Innym nagannym przykładem pracy wychowawczyń, opisanym przez kuratorium, były zajęcia gimnastyczne, w których kilkoro dzieci nie uczestniczyło z powodu braku stroju. Zachowanie takie w opinii kuratorium nie powinno mieć miejsca, a wydziały oświaty i kuratorium powinny baczniej przyjrzeć się tym problemom¹⁰². Przedszkole rozwijało różne zdolności i zainteresowania dzieci: muzyczne, taneczne, literackie. Dzieci prezentowały swoje umiejętności podczas organizowanych w przedszkolu uroczystości, imprez i wydarzeń: Choinki Noworocznej z wizytą Dziadka Mroza, Balu Karnawałowego i pożegnania sześciolatków. Tańczyły wówczas trojaka, krakowiaka, deklamowały Brzechwę i Zarembinę. W pożegnaniu sześciolatków uczestniczyli rodzice, a przedstawiciele Komitetu Rodzicielskiego i Opiekunczego wręcali dzieciom tzw. Wyprawki, na które składał się tornister i przybory szkolne. Przedszkolaki miały możliwość udziału w spektaklach teatralnych, odbywających się w Teatryku „Zaczarowany Świat” przy Studium Nauczycielskim przy Szosie Chełmińskiej 38/40 i w Teatrze Horzycy.

¹⁰² AAN, Ministerstwo Oświaty, *Sprawozdanie z wizytacji Kuratorium Okręgu Szkolnego Bydgoskiego w zakresie wychowania przedszkolnego, przeprowadzonej w dniach 25 marca do 1 kwietnia 1965 roku przez Zofię Kaszyńską – wizytatora Ministerstwa Oświaty*, 3599/65, sygn. 7749.

„Zaczarowany Świat” funkcjonujący od 1950 roku cieszył się bardzo dużą popularnością wśród przedszkoli. Początkowo działał przy Przedszkolu nr 13 a od 1975 roku przy Studium Wychowania Przedszkolnego. Cenne działania nauczycieli dotyczyły także zainteresowania dzieci życiem miasta Torunia. W 1973 roku przypadała 500 rocznica urodzin Mikołaja Kopernika i rocznica wyzwolenia miasta. Kroniki przedszkolne na swoich kartach odnotowały te wydarzenia bardzo szeroko. Zorganizowane zostały wycieczki po Toruniu, przedszkolaki złożyły kwiaty pod pomnikiem Mikołaja Kopernika. 500 urodziny Mikołaja Kopernika obchodzono w mieście w dniu 18 lutego 1973 roku. Ulice Torunia udekorowano specjalnie na to święto, w przedszkolach przygotowano gazetki na temat Kopernika, wykonywano prace plastyczne. W obchody tego święta włączyła się cała społeczność przedszkolna wraz z rodzicami¹⁰³. W latach 1966-1970 rozwijała się współpraca międzynarodowa: uczestnictwo polskiej delegacji w IV Międzynarodowym Seminarium Wychowania Przedszkolnego, w V Seminarium organizowanym przez Polskę, formalne przyjęcie Polski 28 marca 1968 roku w Pradze do członków Światowej Organizacji Wychowania Przedszkolnego (Organisation Mondiale pour l'Education Prescolaire – OMEP). Polski Komitet inicjował prace związane z polepszeniem systemu wychowania i opieki nad dziećmi do lat siedmiu, współpracował z Komitetami z innych krajów w ramach wymiany doświadczeń¹⁰⁴. Od 22 lutego 1970 roku uznanie Polski, jako pełnoprawnego członka OMEP. W 1973 roku omawiany program z 1962 roku stracił moc z powodu wprowadzenia nowego programu, który obowiązywał od 1 września 1973 roku¹⁰⁵.

Program powstał w Instytucie Programów Szkolnych w Pracowni Wychowania Przedszkolnego. Do jego opracowania posłużyły wyniki pracy wielu specjalistów z różnych dyscyplin naukowych oraz specjalistów metodyki przedszkolnej. Przedszkole stanowiło pierwszy szczebel systemu wychowania socjalistycznego, a program był jednym z głównych zadań Ministerstwa Oświaty i Wychowania na lata 1972-1975. Placówki przedszkolne w strategii rozwoju oświaty spełniały ważną rolę. Program wychowania w przedszkolu wzmacniał proces upowszechniania opieki wychowawczo-dydaktycznej i ukierunkowany był na wyrównywanie startu najmłodszym obywatelom Polski Ludowej. Pozwalał także na zmniejszenie różnic pomiędzy instytucją przedszkola i szkoły. Głównym założeniem programu

¹⁰³ Archiwum Prywatnego Przedszkola „Calineczka” w Toruniu, *Kronika Przedszkola nr 14 od grudnia 1967 roku do 28 maja 1977 roku*; tamże: Archiwum Prywatnego Przedszkola „Krasnal” w Toruniu, *Księga Pamiątkowa od 1 czerwca 1951 roku do 1975 i od 1 stycznia 1974 roku*.

¹⁰⁴ Z. Woźnicka, *dz. cyt.*, s. 155-159.

¹⁰⁵ Decyzja Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 11 maja 1973 roku (Nr KO-410-3/73) w sprawie programu wychowania w przedszkolu, wydanie broszurowe.

był pełen rozwój osobowości w warunkach zdrowia, bezpieczeństwa i radosnego dzieciństwa. Rola nauczyciela polegała na rozbudzaniu aktywności dzieci i wyposażanie w określoną wiedzę i umiejętności, a także pomoc w wyrównywaniu niedoborów psychofizycznych poprzez indywidualną pracę wychowawczą z dzieckiem. Zadania programowe realizowano we współpracy z domem rodzinnym i środowiskiem¹⁰⁶.

Przedszkola na bieżąco współpracowały z rodzicami zarówno indywidualnie, jak i poprzez Komitet Rodzicielski i Komitet Opiekuńczy. Rodzice włączali się aktywnie w życie przedszkolne, przygotowując gazetki dla rodziców, uczestnicząc w imprezach i świętach przedszkolnych, fundując wyprawki dla dzieci żegnających się z przedszkolem. Rodzice chętnie włączali się w czyny społeczne i na przykład naprawiali i malowali sprzęt terenowy. Coroczną tradycją stała się uroczystość pożegnania dzieci najstarszych kończących przedszkole. Rodzice wręczali wówczas tak zwaną wyprawkę szkolną w postaci tornistra i przyborów. Na uroczystość pożegnania sześciolatków zapraszano gości: rodziców, władze oświatowe i partnerów przedszkola. Dzieci odświętnie ubrane prezentowały swoje osiągnięcia w piosenkach, tańcach, wierszach między innymi Jana Brzechwy, Ewy Szelburg-Zarembiny¹⁰⁷. Program składał się z trzech części:

część pierwsza: założenia systemu wychowania w przedszkolu – funkcje i zadania przedszkola, metody i formy pracy wychowawczej, planowanie pracy;

część druga – praca wychowawcza w przedszkolu z podziałem na cztery grupy wiekowe (dzieci trzyletnie, czteroletnie, pięcioletnie i sześcioletnie);

część trzecia – dojrzałość szkolna i przygotowanie dziecka do nauki szkolnej.

Przedszkole zyskało wysoką rangę ze względu na upowszechnianą wiedzę psychologiczną, mówiącą o znaczącym wpływie okresu dzieciństwa na rozwój osobowości dziecka. Przedszkole pełniło funkcję społeczno-pedagogiczną obejmującą opiekę nad zdrowiem, bezpieczeństwo i prawidłowy rozwój, wszechstronne wychowanie dzieci, przygotowanie ich do nauki w szkole oraz pomoc rodzicom pracującym. Głównym założeniem programu było kształtowanie osobowości dziecka w toku aktywności przedszkolaka w kontaktach z otaczającym światem. Wszechstronny rozwój polegał na wychowywaniu dziecka w zespole poprzez kształtowanie postaw, przekonań, rozwijanie zainteresowań, umiejętności i sprawności oraz poszerzanie wiedzy. Wychowywanie dzieci odbywało się

¹⁰⁶ Program wychowania w przedszkolu, Ministerstwo Oświaty i Wychowania, Warszawa 1973.

¹⁰⁷ Archiwum Prywatnego Przedszkola „Calineczka” w Toruniu, *Kronika Przedszkola nr 14 od grudnia 1967 roku do 28 maja 1977 roku*; tamże: Archiwum Prywatnego Przedszkola „Krasnal” w Toruniu, *Księga Pamiątkowa od 1 czerwca 1951 roku do 1975*.

od najbliższego środowiska rodzinnego i grupy przedszkolnej do stopniowego poszerzania kontaktów z otoczeniem. W korelacji z założeniami programu pozostawały hasła programowe. Program określał cztery obszary aktywności dzieci odpowiadające sferom osobowości. Zadania i treści w obszarach: wychowania zdrowotnego, społeczno-moralnego, umysłowego i estetycznego. Program szczegółowo wskazywał zadania w poszczególnych czterech obszarach. Natomiast realizacja wszystkich czterech obszarów służyła przygotowaniu dzieci do szkoły, począwszy od grupy najmłodszej. Tak więc na osiągnięcie dojrzałości szkolnej miały wpływ oddziaływania wychowawcze przez cały czas pobytu dzieci w przedszkolu.

Praca z dziećmi na rok przed podjęciem obowiązku szkolnego wymagała poszerzenia treści dydaktycznych programu. Warunkiem harmonijnego rozwoju dzieci była współpraca personelu pedagogicznego, lekarskiego i administracyjno-obługowego. Przedszkola prowadziły także niezwykle istotną działalność reedukacyjną dzieci, których rozwój przebiegał nierównomiernie.

W pracy wychowawczo-dydaktycznej dążono do zniwelowania braków rozwojowych, korygowania nieprawidłowości rozwojowych i wyrównywania startu szkolnego. Pomoc w pracy wyrównawczej stanowił „Program pracy Wychowawczo-Dydaktycznej w Ogniskach Przedszkolnych”, wydany przez Ministerstwo Oświaty i Wychowania w 1972 roku¹⁰⁸. Podstawą efektywnej pracy wychowawczej, która stanowiła obowiązek nauczycielki było poznanie dzieci i ich środowiska rodzinnego oraz zdiagnozowanie rozwoju dziecka. W pracy pedagogicznej stosowano indywidualizację polegającą na osobistym kontakcie nauczycielki z dzieckiem, skupienie uwagi na możliwościach dziecka. Efekty rozwoju dziecka ściśle zależne były od współpracy z rodzicami. Istotne było ujednoczenie oddziaływań wychowawczych przedszkola i domu rodzinnego dziecka. W tym zakresie przedszkole spełniało rolę wiodącą, a do zadań przedszkola należało „podnoszenie kultury pedagogicznej w zakresie wiedzy o warunkach prawidłowego, psychofizycznego rozwoju dziecka, budzenie społecznej inicjatywy rodziców, ich współdziałania w dziedzinie doskonalenia warunków pracy przedszkola, gromadzenie informacji o środowisku rodzinnym, konfrontacja opinii rodziców o dziecku z obserwacjami poczynionymi na terenie przedszkola, zaznajamianie rodziców z pracą przedszkola”. W pracy z dzieckiem wykorzystywano różnorodne metody pracy: czynne, słowne i oglądowe. Metody czynne polegały na aktywności dziecka, a do nich należały: metody samodzielnych doświadczeń i przeżyć, zadań stawianych do wykonania, ćwiczeń utrwalających. Do metod słownych należały: przyswajanie wiadomości i umiejętności

¹⁰⁸ Program wychowania w przedszkolu, Ministerstwo Oświaty i Wychowania, Warszawa 1973.

- rozmowy, zagadki, opowiadania, instrukcje, objaśnienia, itp., sposoby społecznego porozumienia się – umowy, zakazy, nakazy, polecenia, pochwały, itp., przekaz żywym słowem utworów artystycznych – baśni, wierszy, itp. Metody oglądowe polegały na bezpośrednim spostrzeganiu zmysłem wzroku i słuchu – pokazy, obserwacje, oddziaływanie własnym przykładem przez nauczyciela i bohatera literackiego, udostępnianie dzieł sztuki, ilustracji, obrazów, form teatralnych, itp. Metody mogły być wykorzystywane łącznie bądź samodzielnie.

Do realizacji programu niezbędna była właściwa baza lokalowa i dydaktyczna. Istotne wyposażenie stanowiły meble, zabawki, książki, narzędzia, instrumenty i pomoce dydaktyczne – graficzne, manipulacyjne i audyjne. Treści programowe nauczyciel realizował, dobierając odpowiednie formy organizacyjne pracy wychowawczej, a należały do nich: zabawa, prace dowolne, czynności samoobsługowe, prace społecznie użyteczne, zajęcia zaplanowane i kierowane przez nauczycielkę oraz kontakty okolicznościowe występujące w zależności od sytuacji. Program szczegółowo opisuje w części pierwszej metodykę każdej organizacyjnej formy. Realizacja programu polegała na zintegrowaniu treści, form i metod pracy, przyjmując zabawę jako podstawową działalność dziecka¹⁰⁹.

Podstawę planowania pracy wychowawczo-dydaktycznej stanowiła analiza aktualnej sytuacji związanej z realizacją programu, ale przede wszystkim znajomość dzieci. Informacji o rozwoju dziecka dostarczały karty zapisu, karty zdrowia, współpraca z rodzicami i pracownikami służby zdrowia, a także obserwacja prowadzona przez nauczycielki. Dogłębna wiedza o dziecku umożliwia planowanie pracy wychowawczo-dydaktycznej, wyrównawczej i kompensacyjnej. Wyniki wychowania zależały od dobrego planu – zwięzłego, rzeczowego, uwzględniające różnorodne formy organizacyjne i odpowiadające im formy aktywności wychowanków. Plany pracy zawierały tematykę kompleksową, integrującą różne działy programu, które miały charakter długofalowy. Plan obejmował także tematykę poszczególnych dziedzin wychowania. Nie planowano natomiast zabaw swobodnych dzieci, kontaktów okolicznościowych nauczycielki z dziećmi oraz czynności powtarzających się zgodnie z ramowym rozkładem dnia. W planie szczególne znaczenie miała współpraca z rodzicami. Konstruując plan pracy wychowawczo-dydaktycznej dostosowywano odpowiednie pomoce dydaktyczne i literaturę. Planowanie pracy wymagało znajomości programu w celu właściwego doboru zadań i treści do możliwości dzieci. Program wychowania w przedszkolu z 1973 roku szczegółowo odnosił się do organizacji i planowania pracy w przedszkolach jednooddziałowych i grupach mieszanych wiekowo. Podkreślić należy, że w takich grupach

¹⁰⁹ Tamże.

praca odbywała się na kilku poziomach i najczęściej w małych grupkach. Wdrażano wychowanków, by podczas pracy w grupkach nie przeszkadzały sobie wzajemnie. Rekomendowano łączenie dzieci 3 i 4-letnich, 5-latki i 6-latki w oddzielnych grupach. Nie zalecano łączenia dzieci 4 i 5-letnich, ze względu na zbyt duże różnice rozwojowe, zwłaszcza w zakresie rozwoju fizycznego¹¹⁰. Budynek przedszkola, poza salami zajęć, posiadał szatnie dla dzieci, toalety, kuchnie, w których przygotowywano posiłki. Dzieci spożywały je przy wspólnym stole lub osobno. W części drugiej programu poszczególne dziedziny programowe poprzedzono wstępem o właściwościach rozwojowych danej grupy wiekowej. W części trzeciej programu przedstawiono zagadnienie dojrzałości szkolnej, skupiając się na kryteriach jej osiągnięcia. Dojrzałość szkolna oznaczała rozwój fizyczny, emocjonalno-społeczny i umysłowy, który umożliwiał dziecku przekroczenie progu szkolnego. Do kryteriów należały: w dojrzałości fizycznej – stan zdrowia, odporność na choroby, sprawność manualna i ruchowa polegająca na koordynacji wzrokowo-ruchowej; w dojrzałości emocjonalno-społecznej – samodzielność, zaradność, chęć i umiejętność nawiązywania kontaktów z innymi, obowiązkowość, wytrwałość, przestrzeganie przyjętych zasad zachowania w grupie i uczestniczenie w pracach społecznych; w dojrzałości umysłowej – poziom aktywności poznawczej, zainteresowanie wiedzą, jako źródłem informacji, interesowanie się dziecka czytaniem i pisanem, słuchanie i wykonywanie poleceń nauczyciela, poziom mowy i myślenia, poprawna mowa pod względem artykulacyjnym, dokonywanie analizy i syntezy wzrokowo-słuchowej, orientacja przestrzenna, rozumienie i określanie stosunków przestrzennych, czasowych i ilościowych, klasyfikowanie przedmiotów, dodawanie i odejmowanie na konkretnych w zakresie dziesięciu. W trzeciej części programu zamieszczone zostały wskazówki metodyczne dla nauczycieli nakierowane na osiągnięcie przez dzieci dojrzałości szkolnej i przygotowanie do nauki, przede wszystkim czytania, pisanie i matematyki.

Nauczycielka miała obowiązek objąć oddziaływaniem pedagogicznym każdego sześciolatka, zarówno dzieci rozwijające się nieharmonijnie z problemami zdrowotnymi, jak również dzieci uzdolnione. W tym celu nauczyciel indywidualizował proces wychowawczo-dydaktyczny, współpracował z rodzicami, a także, gdy zachodziła taka potrzeba, z poradnikami specjalistycznymi. Wyrównywanie startu szkolnego określono, jako jedno z ważniejszych zadań przedszkola. W części tej autorzy programu podkreślają znaczenie współpracy z rodzicami i pomoc im w przygotowaniu wyprawki szkolnej dla pierwszoklasisty. Polityka

¹¹⁰ Tamże.

oświatowa w kraju zmierzała w kierunku objęcia wychowaniem przedszkolnym wszystkich dzieci na rok przed pójściem do szkoły. Realizacja następować miała w trzech formach organizacyjnych: przedszkolach, oddziałach przedszkolnych w szkołach podstawowych i ogniskach przedszkolnych. Chodziło o wdrożenie powszechnego systemu przygotowania dzieci do szkoły¹¹¹.

W 1973 roku nastąpiła zmiana programowa dotycząca dzieci sześciolletnich: wprowadzono naukę czytania, rozwijanie pojęć matematycznych oraz przygotowanie do nauki pisania i czytania. Nastąpiło upowszechnienie wychowania przedszkolnego dla dzieci sześciolletnich we wszystkich funkcjonujących placówkach przedszkolnych: całodzienne przedszkola, ogniska przedszkolne i oddziały przedszkolne przy szkołach podstawowych¹¹².

W 1956 roku powstaje ustawa o prawach i obowiązkach nauczycieli z dnia 27 kwietnia 1956 roku. To niezwykle istotny dokument określający: zadania nauczycieli, ich kwalifikacje, sposób zawiązywania stosunku pracy, wymiar godzin pracy, wynagrodzenie i regulacje emerytalne, możliwości urlopowe, inne uprawnienia, w tym nadanie tytułu honorowego „Zasłużony Nauczyciel Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej” i „Medalu Komisji Edukacji Narodowej”, zmiany w stosunku pracy, odpowiedzialność służbowa, rozwiązanie stosunku pracy, uprawnienia Związku Zawodowego Nauczycielstwa Polskiego¹¹³. Ustawa o prawach i obowiązkach nauczycieli była określana, jako jedna z najbardziej demokratycznych pragmatyk zawodu nauczyciela. Po październiku 1956 roku jednym z priorytetów systemu oświaty stały się zmiany w kształceniu nauczycieli, które zapoczątkowano utworzeniem w 1954 roku studiów nauczycielskich. Przy studiach nauczycielskich i Wyższych Szkołach Pedagogicznych funkcjonowały studia zaoczne. Od 1957 roku wydłużono do 5 lat cykl nauki w liceach pedagogicznych i w Wyższych Szkołach Pedagogicznych. Status prawny nauczycieli uzyskał wyższą rangę, także za sprawą ustawy o prawach i obowiązkach nauczycieli. W okresie 1956/1957 projekt ustawy szeroko dyskutowano, a postulaty nauczycieli i organizacji związkowej w większości zostały ujęte. Na początku lat sześćdziesiątych słabszym obszarem systemu oświaty był niedostateczny poziom nauczycieli. Mimo uchwalenia ustawy o systemie oświaty w 1961 roku nie polepszone obszaru kadry pedagogicznej. Skrócony został okres nauki w studiach zaocznych przy studiach nauczycielskich z trzech do dwóch lat, zrezygnowano z egzaminów wstępnych na studia zaoczne, podjęto decyzję

¹¹¹ Tamże.

¹¹² M. Magda-Adamowicz, *Przemiany edukacji przedszkolnej w Polsce i Czechach okresu transformacji ustrojowej*, Toruń 2017, s. 17, 44-45.

¹¹³ Dz. U. 1956, nr 12, poz. 63, 1958, nr 21, poz. 93.

o likwidacji liceów pedagogicznych. Natomiast w 1968 roku rozpoczęto tworzenie Wyższych Szkół Nauczycielskich. Pierwsze funkcjonowały w Warszawie, Białymstoku i Szczecinie¹¹⁴.

Zgodnie z ustawą z 1961 roku kształcenie nauczycieli odbywało się w liceach pedagogicznych dla wychowawczyń przedszkoli, studium nauczycielskim lub szkole wyższej. Nauczycielami mogły być osoby posiadające właściwe kwalifikacje naukowe, zawodowe, pedagogiczne, moralne, ideowe i fizyczne określone szczegółowo w rozporządzeniu Ministra Oświaty. Do pracy w przedszkolu lub innej placówce przedszkolnej do kwalifikacji naukowo – pedagogicznych zaliczano ukończenie studium nauczycielskiego o kierunku wychowania przedszkolnego, albo liceum pedagogicznego dla wychowawczyń przedszkoli. Kwalifikacje posiadała także osoba, która posiadała kwalifikacje naukowo – pedagogiczne do nauczania w szkołach podstawowych lub średnich i ukończyła kurs z zakresu wychowania przedszkolnego, albo ukończyła co najmniej średnią szkołę ogólnokształcącą lub zawodową i kurs pedagogiczny z zakresu wychowania przedszkolnego. Kwalifikacje naukowo-pedagogiczne potwierdzały dyplomy i świadectwa ukończonych szkół. Kwalifikacje ideowo-moralne, którymi musiał wykazać się kandydat do pracy w przedszkolu, zgodnie z cytowanym rozporządzeniem podlegały sprawdzeniu przez organ do spraw oświaty prezydium właściwej rady narodowej. Jeśli kandydat na nauczyciela miał być zatrudniony przed upływem trzech miesięcy od ukończenia zakładu kształcenia nauczycieli to świadectwo lub dyplom wystarczały na potwierdzenie tych kwalifikacji. i jeszcze jeden rodzaj kwalifikacji był niezbędny do zawodu nauczyciela, a mianowicie kwalifikacje fizyczne, czyli zaświadczenie służby zdrowia o braku schorzeń uniemożliwiających prawidłowe wykonywanie pracy nauczyciela¹¹⁵. W roku szkolnym 1965/66 na terenie kraju funkcjonowało 110 liceów pedagogicznych, 40 liceów pedagogicznych dla wychowawczyń przedszkoli i 60 studiów nauczycielskich. Najkrócej trwała nauka w liceum pedagogicznym, bo 4 lata (w 1957 roku wydłużono do 5 lat), wyższe kształcenie odbywało się w dwuletnich studiach nauczycielskich dla absolwentów szkół średnich, w 1968 roku pojawiła się nowa wyższa forma kształcenia nauczyciela, a mianowicie wyższe szkoły nauczycielskie. Absolwenci tych szkół mogli kontynuować naukę na studiach magisterskich¹¹⁶.

Sytuacja oświaty, a tym samym i nauczycieli zmieniała się na lepsze w wyniku działań

¹¹⁴ K. Wojciechowski, *Oświata w Polsce Ludowej*, Kalendarz Nauczycielski 1973/1974, s. 14 – 15, 20 - 23.

¹¹⁵ Ustawa z dnia 15 lipca 1961 roku o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz. U. 1961, nr 32, poz. 160; Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 12 kwietnia 1962 roku w sprawie kwalifikacji nauczycieli i wychowawców szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych i opiekuńczo – wychowawczych podległych Ministrowi Oświaty.

¹¹⁶ J. Kulpa, *System kształcenia nauczycieli w Polsce*, Kalendarz Nauczycielski 1974/1975, s. 321 – 322.

władz od 1971 roku. Wówczas Biuro Polityczne KC PZPR podjęło decyzje o powołaniu Komitetu Ekspertów w celu opracowania raportu o stanie oświaty. o istotnym znaczeniu oświaty w Polsce świadczyły spotkania i sekretarza KC PZPR – Edwarda Gierka z nauczycielami: 10 marca i 26 sierpnia 1971 roku. Oświata stała się ważnym tematem w obradach VI Zjazdu PZPR, co znalazło odzwierciedlenie w uchwale Zjazdu, a zapis „zapewnić należy wzrost społecznej rangi zawodu nauczyciela, zwiększyć troskę o poziom ideowy oraz warunki życia i pracy środowiska nauczycielskiego” w kolejnych latach zrealizowano. Działaniem, w ramach realizacji ustaleń obrad VI Zjazdu, było przyjęcie przez Sejm PRL w 1972 roku Karty praw i obowiązków nauczycieli (Ustawa z dnia 27 kwietnia 1972 roku karta praw i obowiązków nauczycieli – Dz. U. Z 1972, nr 16, poz. 114) oraz wydanie przez Radę Ministrów PRL rozporządzenia o nowym systemie płac nauczycieli i nauczycieli akademickich¹¹⁷. W Karcie praw i obowiązków nauczycieli zawarto zmiany w systemie oświaty, w tym w obszarze kształcenia i doskonalenia nauczycieli. Dział III Karty „Kwalifikacje oraz doskonalenie zawodowe nauczycieli i nauczycieli akademickich” uwzględniał dwa ważne rozdziały: 1 – kwalifikacje nauczycieli i nauczycieli akademickich, 2 – kształcenie i doskonalenie nauczycieli. Nauczycielem w przedszkolu lub innej placówce przedszkolnej mogła być osoba, która ukończyła studia w szkole wyższej kształcącej nauczycieli lub ukończyła studia w innej szkole wyższej i posiada przygotowanie pedagogiczne ukończone podczas studiów lub na kursie. Ponadto, prawo oświatowe dopuszczało zatrudnienie osoby legitymującej się ukończeniem co najmniej średniego lub policealnego zakładu kształcenia nauczycieli. Tygodniowy obowiązkowy wymiar godzin pracy nauczyciela zatrudnionego w pełnym wymiarze w przedszkolu lub innej placówce przedszkolnej wynosił 30 godzin. Nauczyciele podlegali ocenie, mogli być nagradzani i wyróżniani¹¹⁸.

W latach 70-tych poprawia się sytuacja kadrowa w oświacie i wzrasta prestiż zawodu nauczyciela. W obszarze kadry pedagogicznej zwraca się uwagę na ich pozycję materialną i poziom wykształcenia. Zawód nauczyciela widoczny był w dokumentach polityki oświatowej Ministerstwa Oświaty i Wychowania czy w uchwale Sejmu PRL z 13 października 1973 roku. Nastąpiły zmiany w poziomie wykształcenia nauczycieli polegające na wzroście od 1972 roku liczby nauczycieli z wyższym wykształceniem, wzrostem liczby absolwentów studiów nauczycielskich, a od 1971 roku zmniejszeniem udziału tej grupy nauczycieli, zmniejszaniem się grupy nauczycieli ze średnim wykształceniem. W latach 1963 do 1973 liczba nauczycieli

¹¹⁷ K. Wojciechowski, *Oświata w Polsce Ludowej*, Kalendarz Nauczycielski 1973/1974, s. 14 – 15, 20 - 23.

¹¹⁸ Ustawa z dnia 27 kwietnia 1972 roku Karta praw i obowiązków nauczycieli – Dz. U. 1972, nr 16, poz. 114.

ze średnim wykształceniem zmniejszyła się z 56,9 % do 21,8%, liczba nauczycieli, którzy ukończyli studia nauczycielskie wzrosła z 21,1% do 48,8%, a w 1971 roku wynosiła 55,8%. Wzrósł udział nauczycieli z wyższym wykształceniem z 18,3% do 23%. Najmniej nauczycieli z wyższym wykształceniem było w przedszkolach, bo poniżej 1% i w szkołach podstawowych na wsi – 2% i w szkołach podstawowych w miastach – 10%.

Podstawę prawną funkcjonowania przedszkoli stanowiła ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania z 15 lipca 1961 roku oraz zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 15 lutego 1965 roku w sprawie statutu przedszkola. Placówki przedszkolne miały charakter świecki i przeznaczone były dla dzieci w wieku od 3 roku życia do czasu rozpoczęcia nauki w szkole. W celach i zadaniach przedszkoli wybrzmiewała współpraca ze środowiskiem rodzinnym i instytucjami społecznymi. Współpraca ze środowiskiem najbliższym dziecka znalazła odzwierciedlenie w realizowanych w przedszkolu programach. Zgodnie ze statutem „przedszkole realizuje swe zadania w ścisłym współdziałaniu z rodzicami (opiekunami) wychowanków, z organizacjami społecznymi oraz z instytucjami kulturalno- oświatowymi i gospodarczymi działającymi w środowisku”¹¹⁹. Przedszkola wypełniały swoje zadania w zakresie współpracy ze środowiskiem, a zwłaszcza z rodzicami, o czym świadczy ich zaangażowanie w pracę przedszkola poprzez: działalność Komitetu Rodzicielskiego i Opiekuńczego, udział w ważnych przedszkolnych wydarzeniach, czynach społecznych i pomoc materialna. Przykładem zadowolenia rodziców z pracy przedszkola są ich zapiski w kronikach przedszkolnych:

„Paniom wychowawczyniom za trud włożony w wychowanie dzieci, za wspaniałą „matczyną” opiekę serdecznie dziękuję i życzę dalszych równie owocnych sukcesów w tej trudnej pracy nauczyciela” (Bogumiła Wyrąbkiewicz),

„Wiele serdecznych życzeń dla całego grona wychowawców oraz podziękowanie za kształtowanie młodych umysłów i talentów” (Ewa Gopińska),

„Serdeczne podziękowanie za troskliwą opiekę oraz trud włożony w wychowanie i nauczanie P. D. Zmarzlak, P. M. Targońskiej, pani Dyrektor oraz całemu personelowi” (J. Drązkowska z Piotrusiem),

„Miłej Pani Danusi za dobre wychowanie i dzielną opiekę nad dziećmi” (Kostrzewska)¹²⁰.

Szczególną okazją do przekazania słów uznania i podziękowań personelowi przedszkola stały się tradycyjne uroczystości pożegnania dzieci z najstarszej grupy przed ich

¹¹⁹ Dz.Urz. Min.Ośw., 1965, nr 6, poz. 46, § 5 *Zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 15 lutego 1965 roku*.

¹²⁰ Archiwum Prywatnego Przedszkola „Krasnal” w Toruniu, *Księga Pamiątkowa Przedszkola Państwowego nr 3 w Toruniu od 1 czerwca 1951 roku do 1975*.

pójściem do szkoły. Dzieci najstarsze prezentowały swoje umiejętności, a dzieci młodsze występem artystycznym żegnały kolegów i koleżanki. Rodzice licznie uczestniczyli w takich uroczystościach, podczas których wręczali przygotowywane „wyprawki” szkolne. Wydarzenia odnotowywano w kronikach przedszkolnych: „...w wypełnionej do ostatniego miejsca sali przez Kochanych rodziców i swoich najbliższych wchodzi stary zaciąg wraz ze swoimi paniami p. B. Maniszewską i p. H. Ciechorską by zaprezentować Rodzicom, zaproszonym gościom i całemu gronu przedszkola swoje całoroczne zdobyte wiadomości, sprawności i umiejętności”, „...dzieci z przejęciem uczestniczą w wierszu pt. „Pożegnanie przedszkola” - *„Za pracę Wam dziękujemy, za trudy dla nas włożone, długo wspominać będziemy, chwile w przedszkolu spędzone”*... Wręczając p. kierownicze Siemiątkowskiej wiązankę czerwonych goździków”, „...ostatnim akcentem tej miłej i wielkiej uroczystości pożegnalnej było pożegnanie przez przewodniczącego Komitetu Rodzicielskiego ob. Lichego Kazimierza oraz wręczenie wszystkim starszacom „wyprawki” w postaci tornistra i przyborów szkolnych, a ze strony dzieci słowa piosenki – *„Żegnaj przedszkole kochane, nadeszła chwila rozstania, tak dziwnie serce uderza, mgła jakaś oczy zasłania...”*” „...Na zakończenie Komitet Rodzicielski w osobie ob. Witczaka wręczył piękne tornistry z wyprawką, a dzieci obdarowały swe wychowawczynie wiązkami kwiatów”¹²¹.

¹²¹ Archiwum Prywatnego Przedszkola „Calineczka” w Toruniu, *Kronika Przedszkola Państwowego nr 14 od grudnia 1967 roku do 28 maja 1977 roku.*

Rozdział IV

Organizacja i stan przedszkoli w Toruniu w latach 1975-1990

IV. 1 Organizacja, baza lokalowa i dydaktyczna.

Lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte to kolejny ważny etap rozwoju wychowania przedszkolnego. Nastąpiło zwiększenie liczby przedszkoli ze względu na potrzeby społeczne, spowodowane zwiększoną liczbą urodzeń przez kobiety z wyżu demograficznego, a tym samym powrót ich na rynek pracy. Nie bez znaczenia był także systematyczny wzrost liczby mieszkańców Torunia, w wyniku z jednej strony stałego w tym czasie jeszcze napływu ludności z mniejszych ośrodków, ze względu na uprzemysłowienie, czego żywym dowodem były nowe osiedla Rubinkowo i Skarpa, z drugiej zaś strony z powodu rozszerzenia granic administracyjnych miasta w 1976 r. o Kaszczorek, Bielawy i część Grębocina. Mimo znacznie zwiększonej w latach siedemdziesiątych liczby przedszkoli wciąż zachodziła konieczność tworzenia nowych miejsc. W 1974 w kraju do przedszkoli uczęszczało 68% dzieci w wieku 3-6 lat. Natomiast w końcówce lat 70-tych XX wieku wychowaniem przedszkolnym objętych było 95% dzieci sześciolatków¹. System oświaty wskazywał, że wychowanie przedszkolne może być prowadzone w trzech formach: przedszkolach, oddziałach przedszkolnych w szkołach podstawowych i ogniskach przedszkolnych. Najwyżej zorganizowaną formą organizacyjną były przedszkola, które świadczyły całodzienną opiekę. Szczególnie istotne znaczenie miało to dla matek powracających na rynek pracy.

Tabela 17. Wychowanie przedszkolne w liczbach

Lp.	Forma wychowania przedszkolnego w miastach	Liczba w 1970	Liczba w 1975	Liczba w 1980
1	przedszkola	8653	9917	11498
2	oddziały przedszkolne	253	2271	4249
3	ogniska przedszkolne	5528	12531	10295
Razem	-	14434	24719	26042

Zródło: r. Domke, *Kształcenie dzieci i młodzieży w Polsce w latach 70. XX wieku*, Studia Zachodnie 2015, 17, s. 241.

Potrzeba miejsc w przedszkolach oznaczała konieczność upowszechnienia tego obszaru edukacji. Do innych zagadnień wymagających uwagi władz oświatowych należało

¹ r. Domke, *Kształcenie dzieci i młodzieży w Polsce w latach 70. XX wieku*, Studia Zachodnie 2015, 17, s. 240-241.

wykształcenie kadry pedagogicznej i liczba dzieci przypadająca na wychowawcę (w Polsce największa spośród krajów socjalistycznych)². W latach siedemdziesiątych polityka oświatowa wynikała z programu politycznego i nakierowana była na ideologię socjalistyczną. Zgodnie z uchwałą VI zjazdu PZPR państwo miało działać na podstawie zgodności z zasadami ideowymi marksizmu-leninizmu, linią polityczną partii przy poparciu ludzi pracujących. Szkoła powinna „wpajać wartości ideologii socjalistycznej – patriotyzmu i internacjonalizmu, socjalistycznego stosunku do pracy i mienia społecznego”. W uchwale VI zjazdu PZPR zapisano, że należy zapewnić „wzrost społecznej rangi zawodu nauczyciela, zwiększyć troskę o poziom ideowy oraz warunki życia i pracy”³. Treść uchwały reagowała na problemy oświaty i nauki, które miały duże znaczenie dla społecznego rozwoju. „Podkreślono rolę szkoły w kształtowaniu wśród młodzieży postaw współuczestnictwa w rozwoju kraju”⁴. Po VI Zjeździe PZPR nacisk położono na rozwój oświaty, określono nową strategię społeczno-ekonomiczną rozwoju kraju. W wyniku uchwały VI Zjazdu przyjęty został program działań Ministerstwa Oświaty i Wychowania na lata 1972-1975, który miał przyczynić się do reformy systemu edukacji narodowej⁵. Do takich działań należała ustawa z dnia 24 kwietnia 1972 roku Karta praw i obowiązków nauczyciela. W preambule ustawy przypisano zadanie nauczycielom związane z wychowaniem młodego pokolenia, zgodnie z socjalistycznymi ideałami Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej⁶. Ustawa miała przyczynić się do podniesienia rangi zawodu nauczyciela. Celem było także umożliwianie zdobywania kwalifikacji w ramach jednolitych czteroletnich studiów magisterskich lub, dla czynnych zawodowo nauczycieli, kształcenie w trybie zaocznych studiów magisterskich⁷. Ustawa Karta praw i obowiązków nauczyciela podkreślała znaczącą rolę Związku Nauczycielstwa Polskiego, poprzez zobowiązanie organów administracji szkolnej do współpracy z ZNP, w sprawach dotyczących nauczycieli⁸. o ważności

² Tamże.

³ VI Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, 6-11 grudnia 1971, Podstawowe materiały i dokumenty, Warszawa 1972, s. 261-271; s. Sławiński, Statut zawodowy nauczyciela. Analiza prawna, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2012, s. 132 – 133.

⁴ M. Rataj, Realizujemy uchwały VI Zjazdu PZPR, [w:] Kalendarz Nauczycielski ZNP 1972-1973, s. 11-12, Warszawa 1972.

⁵ Program i metody pracy inspekcji szkolnej, WSiP, Warszawa 1974, s. 31 – 32.

⁶ Ustawa z dnia 27 kwietnia 1972 roku Karta praw i obowiązków nauczyciela – Dz. U. 1972, nr 16, poz. 114 z późn. Zm.

⁷ Program i metody pracy inspekcji szkolnej, WSiP, Warszawa 1974, s. 32.

⁸ Ustawa z dnia 27 kwietnia 1972 roku Karta praw i obowiązków nauczyciela – Dz. U. 1972, nr 16, poz. 114 z późn. Zm. dział XI. Współdziałanie ze Związkiem Nauczycielstwa Polskiego przede wszystkim w sprawach: działania na rzecz poprawy warunków i wydajności pracy, poprawy warunków socjalno-bytowych pracowników i ich rodzin, wykorzystania funduszu socjalnego, doskonalenia ideowego i zawodowego, zmian i rozwiązywania stosunku pracy, planowania i wykorzystania urlopów, nadania wyróżnień i odznaczeń, przydziału godzin nauczania i innych zajęć wewnątrzszkolnych, organizacji i składu komisji dyscyplinarnych oraz postępowania dyscyplinarnego.

tego zapisu świadczy Porozumienie Ministra Oświaty i Wychowania oraz Zarządu Głównego ZNP z dnia 29 grudnia 1973 roku⁹. Związek Nauczycielstwa Polskiego traktowany był przez władze, jako szczególna organizacja związkowa, która zawsze szeroko zajmowała się problemami oświaty i podejmowała działania nie tylko związane ze sprawami socjalno-bytowymi. Prezes Rady Ministrów PRL Piotr Jaroszewicz, w liście skierowanym do uczestników Światowej Konferencji Nauczycieli w 1975 roku, a odczytanym przez Ministra Oświaty i Wychowania Jerzego Kuberskiego, podkreślił wpływ ZNP na życie oświaty. ZNP spełniał ważną rolę w rozwoju oświaty, a współpraca władz partyjno-państwowych ze Związkiem Nauczycielstwa Polskiego sprzyjała kreowaniu zmian w oświacie w kierunku pożądanym przez władze¹⁰.

Planowana reforma oświaty rozpoczęła się od powołania z inicjatywy Biura Politycznego KC PZPR w styczniu 1971 roku Komitetu Ekspertów dla Opracowania Raportu o Stanie Oświaty w PRL. Raport o stanie oświaty w PRL został wydany w maju 1973 roku, a przewodniczył pracom Stefan Szczepański. W Raporcie zawarto ocenę sytuacji w oświacie i przedstawiono propozycję nowego modelu szkolnictwa. Realizując te plany 13 października 1973 r. sejm PRL przyjął uchwałę o reformie szkolnictwa, która zapowiadała między innymi upowszechnienie wychowania przedszkolnego trwającego co najmniej rok, 10 klas szkoły podstawowej oraz powszechność wykształcenia średniego¹¹. Reforma wzorowana była na systemie radzieckim, z którego 1 stycznia 1971 roku Rada Najwyższa ZSRR wycofała się na rzecz ośmioklasowej szkoły podstawowej. Reforma w Polsce przygotowywana była z okazji 200 rocznicy powstania Komisji Edukacji Narodowej. Jednocześnie inna agenda Ministerstwa Oświaty i Wychowania (MOiW) „Główna Komisja Prognozowania”, która podlegała bezpośrednio ministrowi Jerzemu Kuberskiemu przygotowywała reformę. Reforma zakończyła się niepowodzeniem, nie uchwalono projektowanej ustawy, a w listopadzie 1980 roku minister Krzysztof Kruszewski ogłosił jej zakończenie. Ze względu na problemy gospodarcze i ekonomiczne PRL-u nie przeprowadzono reformy oświaty¹². Od połowy lat siedemdziesiątych nastąpiło osłabienie rozwoju gospodarczego oraz udziału procentowego wydatków na oświatę w dochodzie narodowym (3,8%). Oświatę dotknął kryzys ekonomiczny, słabo wyglądała sytuacja płacowa i mieszkaniowa nauczycieli, a także niezadowolające okazały się założenia programowo-organizacyjne. Ocena stanu oświaty znalazła się także

⁹ Program i metody pracy inspekcji szkolnej, WSiP, Warszawa 1974, s. 95.

¹⁰ K. Wojciechowski, Światowa konferencja nauczycieli, [w:] Kalendarz nauczycielski 1976-1977, s. 26 -27.

¹¹ Monitor Polski 1973, nr 44, poz. 260

¹² R. Domke, dz. cyt., s. 244-249.

w uchwale IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR w 1981 roku. Zatem Sejm PRL uchwałą z dnia 26 stycznia 1982 roku uchylił swoją uchwałę z 1973 roku w sprawie zapowiadanej reformy systemu edukacji narodowej. Sejm stwierdził, że „nie zostały osiągnięte warunki umożliwiające prawidłowe i skuteczne przeprowadzenie reformy strukturalnej systemu edukacji narodowej określonej uchwałą Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 13 października 1973 roku (Monitor Polski Nr 44, poz. 260)”. Sejm zaakceptował realizację reformy strukturalnej oświaty, i postanowił „zobowiązać Radę Ministrów do systematycznej modernizacji programowych i organizacyjnych zasad pracy szkół i placówek oświatowo – wychowawczych, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki wychowawczej, do opracowania w oparciu o opinie świata nauki oraz środowisk nauczycielskich długofalowego programu rozwoju systemu edukacji narodowej oraz jego form strukturalnych, poddania tego programu szerokiej konsultacji społecznej i przedstawienia Sejmowi do aprobaty, do podjęcia prac nad nową ustawą o systemie edukacji narodowej”. Rada Ministrów została także zobowiązana przez Sejm do „systematycznego działania na rzecz dalszej poprawy warunków pracy i życia nauczycieli oraz otoczenia w aktualnej kryzysowej sytuacji szczególną troską działalności szkół i placówek oświatowo-wychowawczych, zapewniając im niezbędne środki materialne oraz podręczniki i pomoce naukowe, a dzieciom i młodzieży odpowiednie przydziały żywności i odzieży, szczególna odpowiedzialność w tym zakresie spoczywa również na terenowych organach władzy i administracji państwowej”¹³.

Lata 70-te XX wieku są istotnym okresem dla miasta Torunia ze względu na utworzenie województwa toruńskiego¹⁴. W tym samym roku z dniem 1 sierpnia zmieniła się struktura organizacyjna Urzędu Miasta Torunia i utworzony został Wydział Oświaty i Wychowania (WOiW). Kierownikiem WOiW był inspektor oświaty i wychowania, który odpowiadał za „należyta organizację pracy oraz prawidłowe i sprawne wykonanie zadań” przed terenowym organem administracji państwowej¹⁵. Wydział wykonywał zadania w pięciu dziedzinach: spraw dydaktyczno-wychowawczych, spraw organizacyjnych, spraw kadrowych, spraw socjalno-bytowych, spraw ekonomiczno-administracyjnych¹⁶. „Wydział Oświaty i Wychowania

¹³ Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 26 stycznia 1982 roku, Monitor Polski 1982, nr 5, poz. 21; M. Michalik, Cz. Banach, *Polityka edukacyjna Polski Ludowej*, Warszawa-Kraków 1989, s. 39-41.

¹⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 maja 1975 roku w sprawie określenia miast oraz gmin wchodzących w skład województw, Dz.U. 1975, nr 17, poz. 92.

¹⁵ Archiwum Zakładowe Urzędu Miasta Torunia (AZUMT), Akta Miasta Torunia, Zarządzenie Nr 16/75 Prezydenta Miasta Torunia z dnia 29 lipca 1975 roku w sprawie utworzenia wydziałów w Urzędzie Miasta Torunia podpisane przez Prezydenta Miasta Mariana Rissmanna, sygn. 1508/1. Zarządzenie wydano na podstawie § 3 ust. 1, § 4 i § 5 ust. 3 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 30 maja 1975 roku w sprawie zasad organizacji urzędów terenowych organizacji administracji państwowej (Dz.U.nr 17, poz. 93) oraz zgody Wojewody Toruńskiego zawartej w piśmie z czerwca 1975 roku, znak: Or.I-0222-2/75.

¹⁶ AZUMT, Akta Miasta Torunia, sygn. 1508/1, Zarządzenie nr 21/75 Prezydenta Miasta Torunia z dnia 21

nadzorował działalność placówek wychowania przedszkolnego, szkół podstawowych, liceów ogólnokształcących, zasadniczych szkół zawodowych i szkół przysposabiających do zawodu, nieszkolnych form kształcenia ogólnego i zawodowego oraz pozostałych placówek oświatowo-wychowawczych i pozaszkolnych dzieci i młodzieży”. Zadania Wydziału realizowali pracownicy wchodzący w skład zespołów: pedagogicznego, do spraw opieki nad dzieckiem, sportu i turystyki, bhp i wychowania oraz na samodzielnym stanowisku do spraw organizacyjnych, kadrowych i socjalnych. Wydział koordynował problemy wychowawczo-opiekuńcze dzieci i młodzieży oraz sprawy socjalno-bytowe nauczycieli. W sprawach organizacyjnych zajmował się między innymi lokalizacją, powoływaniem, przekształcaniem i likwidacją szkół¹⁷.

Z Uchwały VII Zjazdu PZPR wynikały zadania oświaty na lata 1976 – 1980. Do nich między innymi należało doskonalenie organizacji i metod pracy dydaktyczno-wychowawczej w szkołach i placówkach oświatowo-wychowawczych oraz rozpoczęcie wdrażania powszechnej szkoły średniej. Wśród istotnych warunków wdrożenia reformy wskazano rozwój bazy szkół, przedszkoli i placówek oraz objęcie dzieci wychowaniem przedszkolnym, w tym wszystkich dzieci sześciolatków. Zapowiedziano także realizację ujednoczonego programu dla dzieci sześciolatków¹⁸.

Realizując uchwałę Sejmu PRL z dnia 13 października 1973 roku w sprawie systemu edukacji narodowej oraz programu Ministerstwa Oświaty i Wychowania administracja oświatowa podejmowała liczne działania upowszechniające wychowanie przedszkolne. Rozwój wychowania przedszkolnego widoczny był z roku na rok. Placówki przedszkolne stały się częścią systemu i były coraz bardziej popularne w społeczeństwie. Najbardziej cenioną formą wychowania przedszkolnego były przedszkola, które uzupełniono 30godzinnymi oddziałami przedszkolnymi w szkołach podstawowych i ogniskami przedszkolnymi, funkcjonującymi od 6 do 9 godzin tygodniowo w okresie 5-10 miesięcy. Na wsiach dodatkowo tworzono dziecińce wiejskie czynne w czasie prac polowych po kilka godzin dziennie. W roku szkolnym 1974/75 55,2% dzieci w wieku 3-6 lat uczestniczyło w edukacji przedszkolnej, w tym 59,9% w miastach. W porównaniu z rokiem 1970 liczba dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym zwiększyła się o ponad 440 000. W roku szkolnym 1974/75 do różnych

sierpnia 1975 roku w sprawie wytycznych do określenia zakresu czynności Wydziałów /jednostek równorzędnych/ Urzędu Miejskiego w Toruniu podpisane przez Prezydenta Miasta Mariana Rissmanna.

¹⁷ AZUMT, Akta Miasta Torunia, sygn. 1508/1, Zarządzenie Nr 22/75 Prezydenta Miasta Torunia z dnia 30 sierpnia 1975 roku w sprawie ustanowienia statutu organizacyjnego Urzędu Miejskiego w Toruniu podpisane przez Prezydenta Miasta Mariana Rissmanna.

¹⁸ Cz. Banach, Zadania systemu oświatowo-wychowawczego na lata 1976 – 1980, [w:] Kalendarz nauczycielski 1976-1977, s. 8, 20.

placówek przedszkolnych uczęszczało 85,3% sześciolatków, w tym 84,4% w miastach i najwięcej w przedszkolach – 65,5%¹⁹. W roku szkolnym 1976/77 wychowaniem przedszkolnym objęto 1 002 260 dzieci w wieku 3-6 lat, co stanowi 44,06% ogółu dzieci w tym wieku, w tym 442 360 dzieci sześciolatków, tj. 89% ogółu sześciolatków. Spośród wskazanej liczby dzieci sześciolatków do przedszkoli i oddziałów przedszkolnych uczęszcza 240 029 dzieci, tj. 54,3%. Pozostałe dzieci – 202 334 (45,7%) uczęszzczają do ognisk przedszkolnych. Ogniska przedszkolne pracowały od 3 do 10 miesięcy w roku, w wymiarze od 6 do 18 godzin tygodniowo, w tym około 30% ognisk czynnych było krócej niż 10 miesięcy, a około 60% prowadziło zajęcia w wymiarze mniejszym niż 18 godzin tygodniowo. Objęcie wychowaniem przedszkolnym dzieci sześciolatków plasowało się różnie w zależności od województw. W żadnym z województw nie osiągnięto 100% udziału sześciolatków w edukacji przedszkolnej. Najwyższy udział odnotowano w województwie zielonogórskim – 97,2%. Województwo toruńskie uplasowało się w grupie województw, w których udział sześciolatków w edukacji przedszkolnej wynosił od 80,86% do 89,9% (województwo toruńskie). Dla objęcia wychowaniem przedszkolnym wszystkich sześciolatków potrzebne było w skali kraju uruchomienie 50 tysięcy nowych miejsc w edukacji przedszkolnej. Główna Inspekcja Szkolna (GISz) wskazała konieczność rozwijania różnych form wychowania przedszkolnego i podejmowanie działań przez kuratoria w celu zwiększenia udziału dzieci sześciolatków w wychowaniu przedszkolnym. Szczególnie dotyczyło to województw, w których wskaźnik upowszechniania wychowania przedszkolnego dzieci sześciolatków wynosił mniej niż średnia krajowa, a przez to był niekorzystny (dot. Chełm, Zamość, Tarnobrzeg). Główna Inspekcja Szkolna w lutym i w marcu 1977 roku dokonała kontroli budynków przedszkolnych w miastach, pod kątem ich uruchomienia po oddaniu do użytkowania. W niektórych województwach (poza dziesięcioma) nie było problemu z uruchomieniem obiektu po jego oddaniu do użytkowania. Wizytatorzy GISz stwierdzili podczas kontroli, że niektóre przedszkola zostały uruchomione mimo przekroczenia limitu zatrudnienia z uwagi na duże zapotrzebowanie społeczne. Kontrola GISz wykazała także, że przedsiębiorstwa budowlane nie wywiązywały się z terminów oddania obiektu. Tak było między innymi w Radomiu, Mińsku Mazowieckim, Chobrze, Moderowce, Zamościu, a także i w Toruniu. W Toruniu przyjęto do użytkowania dwa obiekty przedszkolne, w których nadal trwały remonty. Tak więc przyczyną nieuruchomienia przedszkoli nie był tylko limit w etatach. Inną przyczyną

¹⁹ S. Grześniak, Sytuacja i perspektywy rozwoju oświaty i wychowania w PRL, [w:] Kalendarz nauczycielski 1975-1976, Warszawa 1975, s. 290-292. Cytowany wcześniej r. Domke podaje, że w 1970 roku odsetek dzieci w wieku przedszkolnym od 3 do 6 lat wynosił 68%.

niemożliwości uruchomienia przedszkola był brak wyposażenia obiektu z powodu wydłużającego się terminu oczekiwania na realizację zamówienia. Kontrola GISz zakończyła się następującymi uwagami skierowanymi do najbliższej kontroli przygotowania roku szkolnego 1977/78 (Departamenty Kształcenia Ogólnego, Ekonomiki Oświaty, Inwestycji, Kadr i Spraw Socjalnych): dalsze zwiększenie stopnia upowszechniania wychowania przedszkolnego dla dzieci sześciolatków, udzielenie pomocy województwom ze wskaźnikiem poniżej średniej krajowej, terminowe oddawanie budynków do użytku wraz z wyposażeniem pomieszczeń na cele wychowania przedszkolnego, optymalne wykorzystanie obsady etatowej w oświacie w celu uzyskania oszczędności z przeznaczeniem na zwiększenie w wychowaniu przedszkolnym²⁰. Na podstawie kontroli GISz zebrano materiał dotyczący wstępnej oceny warunków powszechnego objęcia wychowaniem przedszkolnym dzieci sześciolatków. Materiał ten, podpisany przez dyrektora Głównej Inspekcji Szkolnej, przekazano do wykorzystania na telekonferencję ministra Jerzego Kuberskiego. W materiale GISz poinformował, że przekazał kuratorom, jakie działania zostały podjęte: dokonanie weryfikacji wskaźników i ustalenie potrzeb w zakresie realizacji zadań na rzecz upowszechniania wychowania przedszkolnego dla sześciolatków, ustalenie województw, którym zostanie udzielona pomoc w zakresie zwiększenia wskaźnika upowszechnienia wychowania przedszkolnego, ustalenie problematyki i harmonogramu indywidualnych konsultacji z kuratoriami, w których wskaźnik upowszechniania wychowania przedszkolnego dla sześciolatków jest poniżej średniej krajowej²¹. Od 1977 roku edukacja przedszkolna zaczęła w większym stopniu obejmować dzieci sześciolatków poprzez funkcjonowanie różnych form organizacyjnych placówek przedszkolnych. Do najbardziej popularnych należały całodzienne przedszkola, ale także funkcjonowały osiemnastogodzinne ogniska wychowawcze i trzydziestogodzinne oddziały przedszkolne²². Od początku lat osiemdziesiątych następowało zwiększenie upowszechnienia wychowania przedszkolnego. Powstawały nowe przedszkola państwowe, zakładowe i resortowe. Po porozumieniach sierpniowych z dużą aktywnością związków zawodowych w 1982 roku powstała ustawa bez charakteru ideologicznego,

²⁰ AAN, Ministerstwo Oświaty i Wychowania (MOiW), Główna Inspekcja Szkolna, Kontrola warunków do upowszechniania wychowania przedszkolnego sześciolatków – wstępna ocena 1977, sygn. 580, Wstępna ocena przygotowania warunków do upowszechnienia wychowania przedszkolnego sześciolatków z dnia 18 marca 1977 roku, znak: IS-0941-4/3/77, podpisane przez dyrektora Głównej Inspekcji Szkolnej Józefa Szymańskiego, z dnia 24 marca 1977 roku, znak: IS-0941-4/3/77.

²¹ AAN, Ministerstwo Oświaty i Wychowania, Główna Inspekcja Szkolna, Kontrola warunków do upowszechniania wychowania przedszkolnego sześciolatków – wstępna ocena 1977, sygn. 580, Pismo do Towarzysza Ministra Jerzego Kuberskiego z dnia 8 kwietnia 1977 roku, podpisane przez dyrektora Głównej Inspekcji Szkolnej Józefa Szymańskiego.

²² M. Magda-Adamowicz, *Przemiany edukacji przedszkolnej w Polsce i Czechach okresu transformacji ustrojowej*, Toruń 2019, s. 17.

pokazująca nowy kształt pragmatyki nauczycielskiej. W preambule została podkreślona rola oświaty i wychowania oraz ranga społeczna zawodu nauczyciela²³. W ustawie Karta Nauczyciela w art. 4 ust.1 zapisano, iż „zasady współdziałania w dziedzinie oświaty i wychowania organów administracji państwowej ze związkami zawodowymi zrzeszającymi nauczycieli nie ustalone w ustawie o związkach zawodowych określa porozumienie zawarte przez Ministra Oświaty i Wychowania lub właściwego ministra z naczelnymi organami związku”²⁴. Stosowne porozumienie między organem administracji państwowej, a Zarządem Głównym ZNP podpisane zostało w 1984 roku. Dokument dotyczył współdziałania we wszystkich dziedzinach oświaty i wychowania, „a w szczególności kształtowania socjalistycznego oblicza szkoły, etyki zawodowej nauczycieli oraz przestrzegania praworządności i ustawodawstwa pracy²⁵”. Na terenie Torunia istniejący Oddział Związku Nauczycielstwa Polskiego, współpracował z organami zarówno państwowymi, jak i samorządowymi w zakresie oświaty. W opisywanym przedziale czasowym Prezesem Zarządu Oddziału ZNP w Toruniu był Józef Sawionek²⁶. Karta Nauczyciela jest szczególną ustawą regulującą prawa i obowiązki nauczycieli, która po wielokrotnych zmianach funkcjonuje do dziś.

Prezydium Kolegium Ministerstwa Oświaty i Wychowania w 1982 roku określiło w planach rozwój wychowania przedszkolnego i zwiększenie stopnia jego upowszechnienia. Niestety, zwiększenie liczby miejsc w przedszkolach nie zaspokoilo potrzeb społeczeństwa, ponieważ proces ten był zbyt powolny w zakresie pozyskiwania miejsc z inwestycji. Natomiast w 1984 roku udało się zwiększyć do 49% wskaźnik objęcia wychowaniem przedszkolnym dzieci sześciolletnich. W mieście wskaźnik wyniósł 56,7% i 37,9 % na wsi. Zwiększeniu uległa liczba dzieci pięcioletnich korzystających z przedszkoli. Ogółem w roku szkolnym 1984/1985 wychowaniem przedszkolnym objęto 1 296 796 dzieci, o 54 502 więcej niż w roku poprzednim. W tym do przedszkoli uczęszczało 922 472 dzieci, a do oddziałów przedszkolnych przy szkołach podstawowych 374 324. W roku 1984 ze względu na zwiększającą się liczbę dzieci w wieku obowiązku szkolnego, zmniejszyła się liczba oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych o 253 w kraju. Wobec powyższego, oddziały dla dzieci sześciolletnich

²³ Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 roku – Karta Nauczyciela – Dz. U. 1982 roku, nr 3, poz. 19, s. Sławiński, dz. cyt., s. 146.

²⁴ Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 roku Karta Nauczyciela – Dz.U. 1982 roku, nr 3, poz. 19 ze zmianami.

²⁵ Porozumienie Ministra Oświaty i Wychowania oraz ministrów prowadzących szkoły z Zarządem Głównym Związku Nauczycielstwa Polskiego z dnia 25 czerwca 1984 r. W sprawie zasad współdziałania w dziedzinie oświaty i wychowania organów administracji państwowej ze Związkiem Nauczycielstwa Polskiego – Dz.Ur. MOiW, 1984 roku, nr 11, poz. 72.

²⁶ <https://torun.znp.edu.pl/historia-oddzialu-znp-w-toruniu> - dostęp 3 listopada 2022 r.

organizowano w przedszkolach. Sytuacja nie była korzystna, ponieważ oddziały pięciogodzinne dla sześciolatków pracowały na dwie zmiany i zwiększeniu uległa liczba dzieci w oddziale. W celu zwiększenia miejsc w przedszkolach w rocznym planie centralnym zapisano zwiększenie wskaźnika upowszechnienia w 1985 roku do 50,7%, a w 1986 roku do 51%²⁷. Jeśli chodzi o Toruń to mimo budowania i otwierania nowych przedszkoli, a w efekcie zwiększania miejsc dla dzieci to u schyłku lat osiemdziesiątych XX wieku był to w mieście ciągle nierozwiązany problem.

W Toruniu na koniec roku 1985 Wydział Oświaty i Wychowania nadzorował 52 przedszkola, w tym 33 przedszkola państwowe, 19 przedszkoli zakładowych i resortowych. Na dzień 30 września 1985 roku do tych przedszkoli uczęszczało 6 401. Natomiast do szkół podstawowych ogółem uczęszczało 25 906 dzieci, w tym 849 dzieci sześcioletnich. W przedszkolach państwowych, znajdujących się pod nadzorem WOiW, zatrudnionych było 382 nauczycieli, w tym 42 osoby pracowały na stanowiskach nauczycielskich bez wymaganych kwalifikacji. Stan ten spowodowany był brakiem wykwalifikowanej kadry pedagogicznej. W październiku na 39 osób brakujących w toruńskiej oświacie aż 35 osób brakowało w przedszkolach. W toruńskich przedszkolach brakowało także miejsc dla chętnych dzieci. W roku szkolnym 1985/86 w 52 przedszkolach było 5 025 miejsc, a złożonych wniosków z ubieganiem się o te miejsca złożono 8 168. W sumie przyjęto 6 401 dzieci, co stanowiło 78% ubiegających się i 1376 dzieci przyjęto ponad normę. Średnie zagęszczenie dzieci w grupie wynosiło 30 na oddział, przy obowiązującej normie 25 (Wydział Oświaty i Wychowania podawał liczbę 35)²⁸. Niedobór miejsc w przedszkolach w stosunku do potrzeb był tak duży, że według opinii kontrolującego przedstawiciela Najwyższej Izby Kontroli (NIK), biorąc pod uwagę dzieci przyjęte i nieprzyjęte oraz obowiązujące normy w Toruniu, należałoby wybudować wówczas dodatkowo 26 przedszkoli²⁹. Największe zapotrzebowanie na miejsca w przedszkolach występowały na Osiedlu Rubinkowo, Chełmińskim i Wrzosach. W dniu 1 września 1985 roku uruchomione zostały dwa przedszkola na 120 miejsc każde, zlokalizowane na Osiedlu „Na Skarpie”³⁰. Na ręce Prezydenta Miasta Torunia Romualda Bestera dyrektor Delegatury NIK w Bydgoszczy Czesław Dobrowolski skierował do realizacji

²⁷ H. Grębska, o zadaniach w dziedzinie wychowania przedszkolnego, *Wychowanie w Przedszkolu* nr 12 z 1985 roku, s. 659-661.

²⁸ Zarządzenie MOiW z dnia 8 stycznia 1982 roku, załącznik nr 2 ust. 6, *Dz.Urz.MOiW*, 1982, nr 1, poz. 1.

²⁹ APT, Urząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty i Wychowania, sygn. 13, Protokół kontroli NIK. Kontrola prowadzona była w okresie 13 stycznia do 17 lutego 1986 roku przez Jana Kamassa – starszego inspektora kontroli państwowej z Delegatury NIK w Bydgoszczy.

³⁰ Archiwum Związku Nauczycielstwa Polskiego, Oddział w Toruniu (AZNP w Toruniu), Urząd Miejski, Stan przygotowania szkół i placówek oświatowo-wychowawczych do roku szkolnego 1985/86.

wnioski, mające poprawić aktualny stan toruńskiej oświaty. Niektóre z nich dotyczyły: zapewnienia realizacji uchwały Miejskiej Rady Narodowej, do której załącznikiem był harmonogram rozbudowy bazy szkół i przedszkoli, podejmowania działań skutkujących rozbudową przedszkoli, na przykład z wykorzystaniem czynów społecznych, skróceniem czasu przygotowania placówek do ich uruchomienia, pozyskiwania nauczycieli z kwalifikacjami i dbania o ich doskonalenie zawodowe, zapewnienia nadzoru pedagogicznego zgodnie z wytycznymi WOiW, zatrudniania w nadzorze pedagogicznym pracowników z pełnymi kwalifikacjami zgodnie z przepisami oświatowymi³¹.

Urząd Miasta podjął działania mające na celu realizację zaleceń NIK. Szczegółowe wyjaśnienia w tej sprawie przedstawił inspektor wydziału oświaty i wychowania Lucjan Zawadzki z 23 kwietnia 1987 roku. WOiW podejmował szereg działań zmierzających do pozyskania kadry pedagogicznej w szkołach i przedszkolach. Sytuacja była trudna, ponieważ w szkołach podstawowych, zgodnie z projektami organizacyjnymi, było 184 wakatów, a w przedszkolach 120 wakatów. Powodów było wiele – odejście na emeryturę, zrezygnowanie z pracy z powodu niskich zarobków, urlopów wychowawczych (w przedszkolach 72 osoby). WOiW dostrzegając niekorzystną sytuację kadrową na rok szkolny 1986/87 wystosował w dniu 18 marca 1986 roku pisma do uczelni kształcących przyszłych nauczycieli z prośbą o kierowanie absolwentów do Wydziału. Adresatami były UMK w Toruniu, WSP w Bydgoszczy oraz Studium Nauczycielskie w Toruniu. Inspektor Oświaty i Wychowania w Toruniu, ze względu na brak wykwalifikowanej kadry w przedszkolach, wnioskował w dniu 30 września 1986 roku do Kuratorium Oświaty i Wychowania o podjęcie działań umożliwiających kształcenie nauczycieli z brakujących kwalifikacji, w tym wychowania przedszkolnego. Dyrekcja Studium Nauczycielskiego uruchomiła nabór na dodatkowy oddział wychowania przedszkolnego, ale ze względu na brak chętnych nie doszło do skutku jego uruchomienie. WOiW w związku z wakatami w przedszkolach w roku szkolnym 1986/87 zatrudnił 8 nauczycieli z kwalifikacjami pedagogicznymi i aż 52 osoby bez kwalifikacji pedagogicznych. Ponadto, przydzielono godziny ponadwymiarowe nauczycielom z pełnymi kwalifikacjami. 6 osób bez wymaganych kwalifikacji podjęło naukę w Studium Wychowania Przedszkolnego w Toruniu, 21 osób bez kwalifikacji do 18 kwietnia 1987 roku zrezygnowało z pracy w przedszkolu z powodu niskich zarobków, braku mieszkań, obowiązku doksztalcania się

³¹ APT, Urząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty i Wychowania, sygn. 13, Pismo Dyrektora Delegatury NIK w Bydgoszczy mgr Czesława Dobrowolskiego z dnia 5 marca 1986 roku, D-41002-2-86 do Prezydenta Miasta mgr Romualda Bestera, Rozporządzenie Ministra Oświaty i Wychowania, Dz.U nr 37 z 1982 roku, poz. 248.

i pracy w godzinach ponadwymiarowych. WOIW posiadał plan dokształcania i doskonalenia nauczycieli na lata 1987-1990, którym objęci byli wszyscy nauczyciele. W Wydziale Oświaty i Wychowania nad 54 funkcjonującymi przedszkolami w roku szkolnym 1986/87 nadzór sprawowała 1 osoba - starszy wizytator do spraw przedszkoli. Wydział podejmował działania w celu uzyskania dodatkowego etatu, a tym samym usprawnienia pracy WOIW. Temat był poruszony na Komisji Oświaty MRN w dniu 14 stycznia 1987 roku oraz przez zastępcę Inspektora oświaty na naradzie partyjno-służbowej Urzędu Miasta w dniu 27 lutego 1987 roku. Komisja Oświaty wystąpiła z wnioskiem do Prezydenta Miasta Torunia o zwiększenie etatu w WOIW w celu zwiększenia nadzoru nad przedszkolami³².

W 1987 roku w Polsce funkcjonowało 26 tysięcy przedszkoli, do których uczęszczało 415 286 dzieci. Ze względu na dużą potrzebę miejsc w przedszkolach dochodziło do przekroczenia limitu dzieci w grupie. Limit ten przewyższał rekomendowaną w Raporcie Komisji Ekspertów liczbę dwudziestu dzieci w grupie. U schyłku lat osiemdziesiątych pojawia się wizja wychowania przedszkolnego prezentowana przez ruch społeczny nauczycieli, rodziców i pracowników uczelni wyższych³³. Przykładem jest powstałe w 1987 roku Społeczne Towarzystwo Oświatowe³⁴.

Swoje zaniepokojenie stanem wychowania przedszkolnego w Polsce wyraził Związek Nauczycielstwa Polskiego. Na plenarnym posiedzeniu w 1984 roku Zarząd Główny ZNP przyjął stanowisko, które brzmiało: „Z troską odnotowujemy fakt zbyt powolnego upowszechniania przedszkoli w Polsce. Niepokój nasz budzi również obniżający się poziom kadry w placówkach przedszkolnych, odchodzenie nauczycielek przedszkoli po ukończeniu Studium Wychowania Przedszkolnego do szkół, a także dalsze pogłębianie się i tak nierównomiernego wyposażenia placówek przedszkolnych w pomoce naukowe, sprzęt

³² APT, Urząd Miasta Torunia, Wydział Oświaty i Wychowania, 0923, Realizacja zaleceń pokontrolnych NIK, 1986-1987, sygn.13, Wyjaśnienie złożone w czasie kontroli NIK przez Lucjana Zawadzkiego Inspektora Oświaty i Wychowania Urzędu Miejskiego w Toruniu w sprawie podejmowania działań na rzecz pozyskania kadry nauczycielskiej, pracy szkół w soboty celem skrócenia zajęć lekcyjnych w systemie 5 dniowym, realizacji nadzoru pedagogicznego nad przedszkolami.

³³ B. Parzyjała, Dzieje wychowania przedszkolnego w polskim systemie oświatowym [w:] <https://szkolnictwo.pl/index.php?id=PU5489>, dostęp - 5 stycznia 2021 r.

³⁴ Społeczne Towarzystwo Oświatowe istnieje od 1987 roku. STO prowadzi prawie 100 szkół, w których uczy się 15 tys. uczniów, a zatrudnionych jest 2,5 tys. osób. STO jest organizacją pozarządową, która skupia 4 tys. członków. STO zostało założone przez rodziców i nauczycieli zbuntowanych przeciwko jednolitej, komunistycznej oświacie i w silnym pragnieniu wolności dla dzieci i młodzieży. Koncepcja STO polegała na harmonijnym połączeniu edukacji i wychowania, a podstawowym znaczeniem była **współpraca rodziców i nauczycieli oparta na wzajemnym zaufaniu**. „Nauczyciele, uczniowie, rodzice razem kształtują szkołę, akceptując podstawowe zasady i reguły takie, jak uczciwość, rzetelność, wzajemny szacunek, empatia; są to zasady na tyle ogólne, że ani wyznawana religia, ani ulubiona opcja polityczna nie wchodzi z nimi w konflikt, i na tyle konkretne, że mogą być podstawą tworzenia prawdziwej wspólnoty obywatelskiej”. <http://www.sto.org.pl/stowarzyszenie>, dostęp: 5 stycznia 2021 r.

i literaturę dziecięcą”. Sekcja Wychowania Przedszkolnego Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego wskazała niedostatek w rozwoju wychowania przedszkolnego wyrażony poprzez: „obniżający się wskaźnik upowszechniania wychowania przedszkolnego, brak postępu w budownictwie przedszkoli w stosunku do potrzeb, liczbę osób zatrudnionych bez kwalifikacji, braki kadry dydaktycznej na kierunku wychowanie przedszkolne w wyższych uczelniach, stan zdrowotny dzieci oraz brak opieki lekarskiej w przedszkolach i oddziałach, nieprzestrzeganie statutu przedszkola określającego liczbę dzieci w oddziałach”³⁵. Związek Nauczycielstwa Polskiego aktywnie włączał się w dyskusję i polepszanie warunków funkcjonowania oświaty, w tym rozwoju wychowania przedszkolnego. Na poziomie ogólnopolskim w latach 1983-1986 Związek wydawał opinie i stanowiska w wielu istotnych sprawach, między innymi dotyczących kształcenia i doskonalenia nauczycieli, kierowania i zarządzania szkołą, problemów edukacji narodowej czy reformy programowej. Niestety z różnym skutkiem, tak, jak w przypadku rozwiązania problemu objęcia opieką przedszkolną większości dzieci w wieku 3-6 lat³⁶.

W oddziale terenowym ZNP w Toruniu także omawiano problemy wychowania przedszkolnego i podejmowano działania, by je minimalizować. W Toruniu były one omawiane podczas zebrania Sekcji Wychowania Przedszkolnego w dniu 23 września 1988 roku i zebrania prezesów ognisk ZNP wychowania przedszkolnego. Wskazano wówczas, że problemem są zbyt liczne oddziały, które liczą 30 dzieci, co zostało potwierdzone przez lustracje 50% przedszkoli. Innym problemem była niewystarczająca liczba miejsc w przedszkolach. W roku szkolnym 1988/89 zabrakło miejsc nawet dla 93 dzieci nauczycielskich³⁷.

Mając na uwadze poprawę bazy przedszkoli i szkół Miejska Rada Narodowa przyjęła uchwałę w sprawie poprawy bazy lokalowej przedszkoli i szkół podstawowych w Toruniu w latach 1986-1990 (podpisana przez przewodniczącego Miejskiej Rady Narodowej Bronisława Ptaszyńskiego)³⁸. Na podstawie wymienionej uchwały przyjęto Program poprawy bazy przedszkoli i szkół podstawowych miasta Torunia na lata 1986-1990, który stanowi integralną część uchwały. W uchwale zobowiązano Prezydenta Torunia między innymi

³⁵ W. Mentel, dz. cyt., s. 151-152,

³⁶ J. Zaciura, Problemy oświaty w działalności ZNP w latach 1983 – 1986, [w:] Kalendarz Nauczycielski 1987, Warszawa 1986, s. 119-124.

³⁷ AZNP w Toruniu, Protokół zebrania Sekcji Wychowania Przedszkolnego w dniu 23 września 1988 roku, Protokół zebrania prezesów ognisk ZNP wychowania przedszkolnego w dniu 27 stycznia 1989 roku.

³⁸ APT, Uchwały Miejskiej Rady Narodowej w Toruniu w kadencji 1984-1998, sygn. 126, Uchwała Nr IX/55/85 Miejskiej Rady Narodowej z dnia 11 grudnia 1985 r. W sprawie poprawy bazy lokalowej przedszkoli i szkół podstawowych w Toruniu na lata 1986-1990.

do opracowania harmonogramu przedsięwzięć, zapewniających realizację programu oraz planu remontów w przedszkolach i szkołach podstawowych, który należało przedłożyć Komisji Oświaty, Wychowania i Kultury, celem zaopiniowania, a następnie uzyskać zatwierdzenie Prezydium MRN. Prezydent, nie rzadziej niż raz na pół roku, miał przedstawiać sprawozdania z realizacji wymienionych dwóch dokumentów. Prezydent miał także wystąpić do przedsiębiorców realizujących budowy i remonty o pracę gwarantującą wykonanie programu. Zapis uchwały nakładał na Prezydenta obowiązek opracowania planu kompleksowego rozwiązania problemu oświaty na Rubinkowie. Program poprawy bazy przedszkoli i szkół podstawowych miasta Torunia zakładał budowę 10 nowych przedszkoli: cztery przedszkola na osiedlu „Na Skarpie” - inwestor Spółdzielnia Mieszkaniowa „Na Skarpie”, dwa przedszkola planowano oddać w pierwszym kwartale 1986 r., a dwa kolejne przedszkola w czwartym kwartale 1987 roku. Na osiedlu „Rubinkowo” zaplanowano budowę dwóch przedszkoli, których inwestorem była Spółdzielnia Mieszkaniowa Rubinkowo. Jedno przedszkole miało być sfinalizowane w czwartym kwartale 1988 r., a kolejne w czwartym kwartale 1989 r. Także na tym osiedlu planowano budowę jeszcze jednego przedszkola w uzgodnieniu z inwestorem Zakładami Włókien Sztucznych „Elana”. Na osiedlu Mieszkaniowym Lelewela, planowano rozpoczęcie w 1988 r. budowy przedszkola, a jego zakończenie w 1990 r., inwestorem miała być Młodzieżowa Spółdzielnia Mieszkaniowa. W programie zaplanowano rozpoczęcie w 1987 r. budowy przedszkola na osiedlu Mieszkaniowym Chrobrego z zakończeniem w 1989 r., inwestorem miały być PKP. Sytuacja braku miejsc w przedszkolach dotyczyła nie tylko Torunia, ale i całej Polski. Przykładem innego miasta może być Kraków. W roku szkolnym 1981/82 w województwie krakowskim nie przyjęto do przedszkoli 4344 dzieci, w tym najwięcej w samym Krakowie. W celu zaspokojenia potrzeb na miejsca w przedszkolach przyjęto za zasadę przekroczenie normy dzieci w grupie do 35, a także uruchamianie nowych 20 oddziałów, 4 filii przy istniejących placówkach i powstanie 11 nowych przedszkoli. Innym działaniem było zatrzymanie dzieci trzyletnich w żłobkach i skierowanie sześciolatków do ognisk przedszkolnych. W województwie krakowskim odnotowano także braki kadrowe, co spowodowało zatrudnienie 187 nauczycieli bez wymaganych kwalifikacji³⁹.

Należy dodać, że w latach osiemdziesiątych zasady organizacji przedszkoli określał statut przedszkola ustanowiony przez Ministra Oświaty⁴⁰. Minister określał także wymagane

³⁹ B. Tuszyńska-Chechłacz, w województwie krakowskim, Śladami rekrutacji, Wychowanie w Przedszkolu, 4-5 kwiecień-maj 1982, s. 243-244.

⁴⁰ Załącznik nr 1 do Zarządzenia Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 8 stycznia 1982 roku – Dz. Urz. Min.

kwalifikacje dla nauczycieli wychowania przedszkolnego. Delegacją do wydania rozporządzenia był zapis w ustawie Karta nauczyciela⁴¹. Zgodnie z rozporządzeniem MOiW nauczyciel wychowania przedszkolnego i innych placówek przedszkolnych powinien legitymować się wykształceniem wyższym o kierunku pedagogika przedszkolna lub studium nauczycielskim. Przepisy dopuszczały także możliwość zatrudnienia osób z kwalifikacjami do szkoły podstawowej lub średniej, które ukończyły studium pedagogiczne w zakresie wychowania przedszkolnego albo legitymowały się świadectwem dojrzałości oraz ukończyły studium pedagogiczne w zakresie wychowania przedszkolnego. Ponadto, nauczyciel był zobowiązany posiadać warunki zdrowotne i fizyczne do wykonywania zawodu, potwierdzone zaświadczeniem społecznego zakładu służby zdrowia⁴². W 1989 roku nastąpiła zmiana wymagań kwalifikacyjnych dla nauczycieli dotycząca ukończenia studiów wyższych każdego kierunku z jednoczesnym posiadaniem przygotowania pedagogicznego w określonym kierunku, a ponadto ukończenia studium przedmiotowo-metodycznego z zakresu wychowania przedszkolnego. Zajęcia z wychowania fizycznego mogła prowadzić osoba legitymująca się świadectwem dojrzałości i stopniem instruktora sportu, a także odpowiednim przygotowaniem pedagogicznym⁴³. Wynagrodzenie zasadnicze nauczyciela uzależnione było od poziomu wykształcenia, stażu pracy oraz osiągniętych wynikach pracy. Ponadto, poza wynagrodzeniem zasadniczym funkcjonowały dodatki: funkcyjny, za trudne warunki pracy, za uciążliwe warunki pracy, za warunki szkodliwe dla zdrowia, za pracę w nocy oraz dodatek służbowy, specjalistyczny. Do specjalistycznych należały dodatki za stopień specjalizacji zawodowej, z tytułu posiadania kwalifikacji trenerskich, z tytułu wykonywania zadań nauczyciela-metodyka. Nauczyciel mógł również uzyskać dodatek za wychowawstwo i za prowadzenie dodatkowych zajęć – kół zainteresowań. Nauczycielom wychowania przedszkolnego przysługiwał dodatek za wychowawstwo i za praktyki pedagogiczne uczniów liceów ogólnokształcących i muzycznych oraz szkół muzycznych II stopnia⁴⁴.

W 1987 roku na terenie Torunia funkcjonowały 54 przedszkola, w tym 18 zakładowych

Ośw. i Wych. nr 1 poz.1 i Zarządzenie MOiW z dnia 26 maja 1983 roku zmieniające zarządzenie w sprawie organizacji placówek wychowania przedszkolnego.

⁴¹ Art. 9 ust. 2 ustawy z dnia 26 stycznia 1982 roku Karta Nauczyciela, Dz. U. 1982, nr 3, poz. 19 i nr 25, poz. 187.

⁴² Rozporządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 24 sierpnia 1982 roku w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli oraz określenia szkół i wypadków, w których można zatrudnić nauczycieli niemających wyższego wykształcenia, Dz. U. 1982, nr 29, poz. 206.

⁴³ Rozporządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 8 maja 1989 roku w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli oraz określenia szkół i wypadków, w których można zatrudnić nauczycieli niemających wyższego wykształcenia, Dz. U. 1989, nr 34, poz. 189.

⁴⁴ Zarządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 lipca 1989 roku w sprawie wynagradzania nauczycieli, Monitor Polski 1989, nr 29, poz. 222.

podlegających Urzędowi Miejskiemu – Wydziałowi Oświaty i Wychowania z siedzibą przy ulicy Dzierżyńskiego (obecnie Chełmińska) 21. W przedszkolach pracowało 382 nauczycieli, w tym 42 nauczycieli bez kwalifikacji pedagogicznych⁴⁵. Z powyższego wynika, że większość nauczycieli posiadała wymagane kwalifikacje do pracy. Nauczyciele legitymowali się wykształceniem na poziomie Liceum Pedagogicznego dla Wychowawczyń Przedszkoli, Studium Nauczycielskim lub Studium Wychowania Przedszkolnego. Dyrektorzy bardzo cenili przygotowanie do pracy absolwentek Studium Nauczycielskiego i Studium Wychowania Przedszkolnego. Nauczycielki przedszkoli bardzo chętnie podnosiły swoje kwalifikacje, uczestniczyły w kursach, szkoleniach i konferencjach. Chętnie dzieliły się pomysłami metodycznymi, poszukiwały ciekawych rozwiązań metodycznych i organizacyjnych do pracy z dziećmi⁴⁶.

Miasto zakładało rozwój przedszkoli w *Programie rozwoju szkół i przedszkoli na lata 1986-1990* przyjętym uchwałą MRN nr 9/55/85, który przewidywał budowę między innymi 10 przedszkoli. w tych latach powstały: Przedszkole nr 12, 7, 24, 5, 6, 13, 8, 2, 3⁴⁷. W 1984 roku na terenie Torunia funkcjonowało 31 państwowych przedszkoli i 19 zakładowych, natomiast każdego roku liczba ta zwiększała się. W 1985 roku doszły 2 nowe przedszkola: Państwowe Przedszkole nr 32 i Państwowe Przedszkole nr 33. W 1986 roku kolejne dwa przedszkola: Państwowe Przedszkole nr 34 i Państwowe Przedszkole nr 35⁴⁸. U schyłku lat 80 XX wieku według stanu na 1989 rok w Toruniu zwiększyła się liczba przedszkoli państwowych o Przedszkole Państwowe nr 36 i Przedszkole Państwowe nr 37. Mimo wysiłku w rozwój sieci przedszkoli to wobec wzrastających potrzeb społecznych liczba miejsc w placówkach wciąż była niewystarczająca. Problem ten miał zasięg ogólnopolski. Placówki przedszkolne w zbyt małym stopniu były dostępne. W roku 1987 edukacja

⁴⁵ APT, Urząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty i Wychowania, Realizacja zaleceń pokontrolnych NIK 1986-1987, sygn. 13, Protokół kontroli NIK. Wydział Oświaty i Wychowania był jednostką nadrzędną dla przedszkoli, jego siedziba mieściła się przy ul. Dzierżyńskiego 21 (obecnie ulica Chełmińska), Wydział podlegał Wojewodzie Toruńskiemu z siedzibą przy Placu Armii Czerwonej 2 (obecnie Plac Teatralny). Kierownikiem WOiW od 1 września 1984 roku był Lucjan Zawadzki, wcześniej będący zastępcą kierownika WOiW.

⁴⁶ Relacja Barbary Mielczarek byłej dyrektorki PP nr 22 w Toruniu spisana 2 kwietnia 2021 roku; Relacja Stefanii Lopaty byłej dyrektorki Przedszkola ZWCh Elana nr 3 i nr 4, Przedszkole nr 42 oraz Przedszkole Miejskiego nr 7 w Toruniu spisana 22 marca 2021 roku; Relacja Hanny Jaskułowskiej właścicielki i dyrektorki Przedszkola Prywatnego „Leśny Ludek” w Toruniu, spisana 22 marca 2021 roku; Relacja Ludwika Szweida – Kurtyki byłej dyrektorki Przedszkola Milicji Obywatelskiej w Toruniu spisana 12 maja 2021 roku. Wszystkie relacje w posiadaniu Autorki.

⁴⁷ Archiwum przedszkoli, Kroniki przedszkolne wymienionych przedszkoli.

⁴⁸ APT, Urząd Miasta Torunia, Wydział Oświaty i Wychowania, Dział Pedagogiczny 0-I, Protokoły z zebrań dyrektorów szkół i placówek oświatowo-wychowawczych w Toruniu, 1984-1990, sygn.11, Lista obecności dyrektorów na konferencjach w dniach: 21 listopada 1984 roku, 27 czerwca 1985 roku, 24 czerwca 1986 roku, 11 maja 1988 roku.

przedszkolna obejmowała 51,6% dzieci w wieku 3-6 lat, w tym na wsi 39,3%. Do całodziennych przedszkoli funkcjonujących 9 godzin dziennie uczęszczało 37,7% dzieci, a na wsiach 21,4%, do oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych uczęszczało około 14% dzieci, na wsi około 18%. Tak więc wciąż wychowanie przedszkolne wymagało wzmocnienia. Kluczowymi niedomaganiem były: zbyt mały stopień upowszechniania wychowania przedszkolnego, różnice w funkcjonowaniu różnych form edukacji przedszkolnej, nadmierna dydaktyzacja procesu nauczania i wychowania oraz niedobór kadry pedagogicznej⁴⁹.

Tabela 18. Wykaz przedszkoli państwowych, zakładowych i resortowych na terenie Torunia w latach osiemdziesiątych do 1990 roku

Lp.	Nazwa przedszkola	Adres	Rok zał.i likwidacji	Pierwszy dyrektor Przedszkola	Co jest obecnie
1	Państwowe Przedszkole nr 1	Strumykowa 13	(1945) 1970-1993	Halina Madejewska Maria Kilkowska	Przedszkole Miejskie nr 1
2	Państwowe Przedszkole nr 2	Szosa Chełmińska 40	(1945) bd-1992	Aleksandra Rutkiewicz	Przedszkole Prywatne „Mały Świątek”
3	Państwowe Przedszkole nr 3	Lelewela 5	1969-1993	Krystyna Wysocka	Prywatne Przedszkole „Krasnal”
4	Państwowe Przedszkole nr 4	Gagarina 34a	1978-1991	Janina Wasicka	Przedszkole Prywatne „Jagódka”
5	Państwowe Przedszkole nr 5	Winnica 27	1967-1991	Teresa Piotrowska	Budynek mieszkalny
6	Państwowe Przedszkole nr 6	Mickiewicza 46	do 31.08.1992	Ewa Wiśniewska	Przedszkole Prywatne „Leśny Ludek”
7	Państwowe Przedszkole nr 7	Droga Treposka 13/33	bd-1992	Elżbieta Łuczakowska	Przedszkole Niepubliczne „Bim-Bam-Bino”
8	Państwowe Przedszkole nr 8	Szosa Chełmińska 226a	bd-1992	Marianna Mozol	Do roku 2016 było Prywatne Przedszkole

⁴⁹ T. Lewowicki, Przemiany oświaty, Wydawnictwo Żak, Warszawa 1997, s. 72.

					„Pod Muchomorkiem”. Obecnie zabudowa mieszkalna
9	Państwowe Przedszkole nr 9	Warszawska 2	1951-1991	Jadwiga Fojt	Budynek mieszkalny
10	Państwowe Przedszkole nr 10	Spółdzielcza 3/5	bd-1992	Irena Zielińska	Przedszkole Prywatne „Skrzat”
11	Państwowe Przedszkole nr 11	Polna 18 a następnie Rolnicza 31	1968-1992	Beata Tomczak	Budynek mieszkalny
12	Państwowe Przedszkole nr 12	Złota 1a	1978-1993	Barbara Żółtowska	Przedszkole Miejskie nr 12
13	Państwowe Przedszkole nr 13	Przy Kaszowniku 7	bd-1992	Teresa Zoruk	Przedszkole Niepubliczne „Raczek”
14	Państwowe Przedszkole nr 14	Osiedlowa 53	1950-1992	Kazimiera Rygielska	Prywatne Przedszkole „Calineczka”
15	Państwowe Przedszkole nr 15	Krasińskiego 72	1983-1991	Grażyna Sulik	Lokalizacja na wykonanie „Leśnego podwórka-przestrzeni integracyjnej przy Młodym Lesie” w 2023 r. W ramach Budżetu Obywatelskiego Torunia
16	Państwowe Przedszkole nr 16	Moniuszki 10	bd-1992	Barbara Płomień	Firmy usługowe
17	Państwowe Przedszkole nr 17	Reja 13	bd-1992	Teresa Klonowska	Przedszkole Niepubliczne „Pinokio”
18	Państwowe Przedszkole nr 18	Wyrzyska 3	1962-1994	Irena Drozdowska	Dom Zgromadzenia ss.Serafitek
19	Państwowe Przedszkole nr 19	Bydgoska 34	1964-1993	Helena Zielińska	Przedszkole Miejskie nr 4
20	Państwowe	Gałczyńskiego	1977-1992	Urszula	Przedszkole

	Przedszkole nr 20	49/51		Grzempkowa	Niepubliczne „Flisaczek”
21	Państwowe Przedszkole nr 21	Nowickiego 130 (obecnie Szosa Chełmińska)	1982-1993	Barbara Gawarkiewicz	Przedszkole Miejskie nr 6
22	Państwowe Przedszkole nr 22	Rydygiera 12	1977-1993	Irena Wachek	Przedszkole Miejskie nr 10
23	Państwowe Przedszkole nr 23	Rydygiera 22	1977-1992	Irena Grabowska	Firmy usługowe
24	Państwowe Przedszkole nr 24	Niesiołowskiego 20	1981-1993	Jadwiga Urbaniak	Przedszkole Miejskie nr 11 przeniesione do nowego budynku przy ul. Niesiołowskiego
25	Państwowe Przedszkole nr 25	Rakowicza 3	1988-1992	Aldona Gajkowska	Przedszkole Prywatne „Kangurek”
26	Państwowe Przedszkole nr 26	Rejtana 6	1983-1992	Hanna Kurpiewska Hanna Kosińska	Firmy usługowe
27	Państwowe Przedszkole nr 27	Stawisińskiego 7	1983-1992	Bernadetta Filarska	Przedszkole Niepubliczne „Dziecięca Odyseja”, wcześniej Niepubliczne Liceum Ogólnokształcące Laboratorium
28	Państwowe Przedszkole nr 28	Stawisińskiego 7	1983-1993	Aleksandra Szlendak	Przedszkole Miejskie nr 2
29	Państwowe Przedszkole nr 29	Dziewulskiego 24a	1983-1992	Bożena Figielska	Społeczna Szkoła Podstawowa im. Juliusza Słowackiego
30	Państwowe Przedszkole nr 30	Konstytucji 3 Maja 14	1984-1993	Ewa Rudewicz	Przedszkole Miejskie nr 13
31	Państwowe Przedszkole nr 31	Konstytucji 3 Maja 14	1984-1993	Krystyna Pietruszyńska	Prywatne Przedszkole „Katarzynka”

32	Państwowe Przedszkole nr 32	Bolta 12	1985-1992	Bożena Grabowska	Spółeczna Szkoła Podstawowa Stowarzyszeni a „Edukacja”
33	Państwowe Przedszkole nr 33	Bolta 14	1985-1992	Anna Neubauer	Szkoła Podstawowa Terapeutyczna nr 33
34	Państwowe Przedszkole nr 34	Kosynierów Kościuszkows kich 8	1986-1992	Lucyna Jaroszevska	Przedszkole Prywatne „Słoneczko”
35	Państwowe Przedszkole nr 35	Kosynierów Kościuszkows kich 10	1986-1992	Teresa Stielow	Przedszkole Niepubliczne „Słoneczko”s. c
36	Państwowe Przedszkole nr 36	Dziewulskiego 31	1989-1992	Hanna Konnak	Przedszkole Prywatne „Alfik”
37	Państwowe Przedszkole nr 37	Chabrowa 49	1989-1993	Danuta Orzechowska	Przedszkole Miejskie nr 8
38	Państwowe Przedszkole nr 38	Lipnowska 46/50	1990-1991	Genowefa Lange	<u>Wienerberger</u> Ceramika Budowlana Sp. Z o.o.
39	Przedszkole Zakładowe Metalchem	Skłodowskiej- Curie 43/45	1983-1992	Grażyna Macur	Przedszkole Miejskie nr 3
40	Przedszkole Zakładowe Elana 1	Bażyńskich 22	1966-1994	Janina Graczyk	Przedszkole Miejskie nr 15
41	Przedszkole Zakładowe Elana 2	Mjr Sucharskiego 2	1972-1991	Jadwiga Kańczewska	Przedszkole Miejskie nr 16
42	Przedszkole Zakładowe Elana 3	Gagarina 210	1974-1991	Stefania Lopata (do 1980)	Przedszkole Miejskie nr 17
43	Przedszkole Zakładowe Elana 4	Hanki Sawickiej 44 (obecnie Łąkowa)	1980-1991	Stefania Lopata	Przedszkole Miejskie nr 7
44	Przedszkole Zakładowe Elana 5	Piskorskiej 11	do 1991	Barbara Topolewska	Fundacja na Rzecz Rozwoju Dzieci Niepełnospra

45	Przedszkole Zakładowe Elana 6	Wschodnia 29	bd-1991	Mirosława Paprzycka	wnych „Daj Szansę” Blok mieszkalny
46	Przedszkole Zakładowe Elana 7	Buszczyńskich 11	1988-1991 (Elana) 1991-1993 (PP nr 45)	Grażyna Stalmirska	Filia Przedszkola Miejskiego nr 11
47	Przedszkole Zakładowe Merinotex 1	Fałata 96	W 1973 już było	bd Krystyna Kuchta	Filia Szkoły Podstawowej nr 11 i PM nr 9
48	Przedszkole Zakładowe Merinotex 2	Gagarina 130	1973-1993	Jadwiga Lesińska Barbara Jabłońska	Przedszkole Miejskie nr 9
49	Przedszkole Zakładowe Merinotex 3	Fałata 94	Po 1973	Łucja Szulta Janina Pulikowska	Budynek mieszkalny
50	Przedszkole Łączności	Moniuszki 11/13	W 1966 już było	bd Jadwiga Olkiewicz	Firmy usługowe
51	Przedszkole ZC Kopernik	22 lipca 46 (obecnie Żółkiewskiego)	1986-1989	Krystyna Bajeńska	Spółeczna Językowa Szkoła Podstawowa GEM Spółeczne Ogólnokształcące Liceum GEM
52	Przedszkole Toral	Dekerta 27/35	1981-1991	Marianna Klamann	Przedszkole Miejskie nr 5
53	Przedszkole Ema Aparator	Donimirskiego 2	1980-1991	Krystyna Wieczorek Gabriela Frankowska Anna Cierocka (obecnie Rosińska)	Przedszkole Niepubliczne „Jaś i Małgosia”
54	Przedszkole PKP 13	Poznańska 115	bd	Anna Zamojska	Prywatny Żłobek „Złota rybka”

55	Przedszkole PKP 14	Dybowska 1/3	bd	Urszula Tyloch	Schronisko dla Osób Bezdomnych MARKOT (Dybowska 1)
56	Przedszkole Ceramiki	Lipnowska 46	W 1966 już funkcjonowało	Teresa Polak	<u>Wienerberger</u> Ceramika Budowlana
57	Przedszkole Ceramika Grębocin	Olsztyńska	bd-1988	Teresa Bogucka do 1982 roku Kazimiera Zielińska do 1988 roku	bd
58	Przedszkole Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej	Grudziądzka 17	1981-1991	Ludwika Szweda - Kurtyka	Komenda Miejska Policji w Toruniu
59	Przedszkole Wojskowe nr 59	Wola Zamkowa 19	1952-2002	Aniela Drygas Gizela Urbanowicz	Mienie Wojskowej Agencji Mieszkaniowej

Zródło: opracowanie własne na podstawie cytowanych źródeł.

Państwowe Przedszkole nr 1 przy ulicy Strumykowej 13 zostało zgłoszone do rejestracji jednostek gospodarczych określonych w § 1 uchwały Nr 156 Rady Ministrów z dnia 11 sierpnia 1969 roku w sprawie rejestracji finansowej jednostek gospodarki uspołecznionej, przedłożone według stanu na dzień 15 sierpnia 1970 roku. Zgłoszenie podpisane przez dyrektorę Przedszkola Halinę Madejewską przyjęto 19 sierpnia 1970 roku⁵⁰. Kolejnymi dyrektorami byli: Maria Kilkowska (1 września 1970 jako kierownik przedszkola, 1973-1986 – jako dyrektor), Beata Tomczak (1 września 1986-2003), Anna Blum (od 1 września 2003 r. do chwili obecnej). Według orzeczenia organizacyjnego w placówce funkcjonowały 3 oddziały na 60 miejsc według normy 2,4 metra kwadratowego na dziecko⁵¹. Od 1 września 1992 roku przedszkole przejęło opiekę nad dziećmi sześciolletnimi z oddziałów zlokalizowanych przy ulicy

⁵⁰ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 1 w Toruniu (APM nr 1), Zgłoszenie rejestracyjne jednostek gospodarczych określonych w § 1 uchwały Nr 156 Rady Ministrów z dnia 11 sierpnia 1969 roku w sprawie rejestracji finansowej jednostek gospodarki uspołecznionej (Monitor Polski 1969, Nr 37, poz. 301) przedłożone według stanu na dzień 15 sierpnia 1970 roku.

⁵¹ APM nr 1, Orzeczenie organizacyjne z 25 maja 1979 roku Urzędu Miejskiego w Toruniu, podpisane przez Inspektora Oświaty i Wychowania mgr Andrzeja Deutscha.

Warszawskiej 2 i otrzymało nazwę Przedszkole Miejskie nr 1. Umowa najmu lokalu z 1993 roku określała powierzchnię 177,81 metrów kwadratowych. W 1996 roku termin rozwiązania umowy ustalono na 31 sierpnia 1996 roku⁵² (do 30 sierpnia 1991 r. funkcjonowało tam Państwowe Przedszkole nr 9), w latach 1996 – 2001 r. oddziały z filii zostały przeniesione na teren X Liceum Ogólnokształcącego, a od 1 września 2001 r. oddziały tzw. „zerowe” włączono w strukturę Szkoły Podstawowej nr 1⁵³.

Państwowe Przedszkole nr 2 przy ulicy Szosa Chełmińska 40 zgodnie z uchwałą Rady Miejskiej Torunia funkcjonowało do 30 kwietnia 1992 roku⁵⁴. Zarząd Miasta Torunia powołał 3 osobową komisję likwidacyjną Państwowego Przedszkola nr 2, w składzie, której był między innymi dyrektor przedszkola Bożena Szwarocka. Zadaniem komisji było przygotowanie obiektu i wyposażenia do protokolarnego przekazania nowemu właścicielowi⁵⁵. Od 1 maja 1992 w budynku z sukcesem funkcjonuje Przedszkole Prywatne „Mały Świątek”, którego organem prowadzącym (właścicielem) jest Bożena Szwarocka⁵⁶.

Państwowe Przedszkole nr 3 przy ulicy Lelewela 5 funkcjonowało do 1993 roku. Od 1 września 1993 roku w budynku funkcjonuje Prywatne Przedszkole „Krasnal”, którego pierwszym organem prowadzącym (właścicielem) była Marianna Targońska, a obecnie jest Anna Piechowska⁵⁷.

Państwowe Przedszkole nr 4 przy ulicy Gagarina 34a funkcjonowało od 1978 roku do 31 sierpnia 1992 roku⁵⁸. Zarząd Miasta Torunia podobnie, jak w przypadku PP nr 2 powołał 3 osobową komisję likwidacyjną Państwowego Przedszkola nr 4, w składzie, której był między innymi dyrektor przedszkola Lucyna Kniazielska. Zadaniem komisji było przygotowanie obiektu i wyposażenia do protokolarnego przekazania nowemu właścicielowi⁵⁹.

⁵² APM nr 1, Umowa najmu lokalu użytkowego zawarta w dniu 8 lutego 1993 roku pomiędzy Zakładem Gospodarki Mieszkaniowej przy ulicy Grudziądzkiej 159 a Państwowym Przedszkolem nr 1, aneksowana 1 stycznia 1994 roku. Pismo Zakładu Gospodarki Mieszkaniowej z dnia 8 sierpnia 1996 roku, L.6524/uż145/96 w sprawie rozwiązania umowy najmu lokalu użytkowego przy ulicy Warszawskiej 2, Notatka na temat „Historii Przedszkola”.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Uchwała Rady Miejskiej Torunia nr 206/92 z dnia 13 lutego 1992 roku w sprawie likwidacji jednostek – Państwowe Przedszkole w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad Iwo Bohr.

⁵⁵ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 12 Zarządu Miasta Torunia z dnia 13 kwietnia 1992 roku w sprawie powołania komisji likwidacyjnej Państwowego Przedszkola nr 2 przy ulicy Szosa Chełmińska 40, karty wynagrodzeń.

⁵⁶ <http://malyswiatek.eu/kontakt/> - dostęp 27 marca 2021 r.

⁵⁷ AZUMT, zbiory Wydziału Edukacji, Rejestr ewidencji przedszkoli niepublicznych.

⁵⁸ AZUMT, Uchwała Rady Miejskiej Torunia nr 234/92 z dnia 21 maja 1992 roku w sprawie likwidacji jednostek – Państwowe Przedszkole w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad mgr Piotra Konstantego.

⁵⁹ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 35 Zarządu Miasta Torunia z dnia 22 czerwca 1992 roku w sprawie powołania komisji likwidacyjnej Państwowego Przedszkola nr 4 przy ulicy Gagarina 34a.

Państwowe Przedszkole nr 5 przy ulicy Winnica 27 funkcjonowało do 30 sierpnia 1991. Zarząd Miasta Torunia powołał 3 osobową komisję likwidacyjną Państwowego Przedszkola nr 5, w składzie, której był między innymi dyrektor przedszkola Teresa Piotrowska⁶⁰. Od 1 września 1991 roku Rada Miejska Torunia wyraziła zgodę na nieodpłatne przejęcie od Zakładów Urządzeń Elektronowych „Unitra-Toral” w Toruniu przedszkola zlokalizowanego przy ulicy Dekerta 27/35. Placówka otrzymała nazwę Przedszkole nr 5⁶¹.

Państwowe Przedszkole nr 6 przy ulicy Mickiewicza 46 funkcjonowało do 31 sierpnia 1992 roku⁶². Zarząd Miasta Torunia podjął uchwałę o powołaniu Komisji likwidacyjnej, w składzie, której była dyrektor przedszkola Ewa Wiśniewska⁶³. Po likwidacji Przedszkola nr 6 budynek od miasta przejęła Alicja Wróblewska, która założyła Prywatne Przedszkole tzw. Steinerowskie. Przedszkole funkcjonowało do 1993 roku. Następnie przedszkole od 1 września 1993 roku przejęła Monika Olszewska i została jego dyrektorem. Rozpoczęła zarządzanie Przedszkolem Społecznym „Leśny Ludek” i Społeczną Szkołą Podstawową, których organem prowadzącym było Społeczne Stowarzyszenie. Monika Olszewska jednocześnie była prezesem Społecznego Stowarzyszenia i dyrektorem tych placówek. Wicedyrektorem w latach 1993-1996 była Hanna Jaskułowska. W budynku na parterze mieściły się dwie klasy szkoły podstawowej, a na piętrze funkcjonowały trzy oddziały przedszkolne. Przedszkole prowadziło działalność do 1996 roku. Od 2 września 1996 roku rozpoczęło funkcjonowanie Przedszkole Prywatne „Leśny Ludek”, którego właścicielką i dyrektorką jest Hanna Jaskułowska – do dziś efektywnie zarządzająca placówką⁶⁴.

Państwowe Przedszkole nr 7 przy ulicy Droga Trzeposka 19/23 funkcjonowało do 30 kwietnia 1992 roku⁶⁵. Zarząd Miasta Torunia podjął uchwałę o powołaniu Komisji

⁶⁰ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 338 Zarządu Miasta Torunia z dnia 26 sierpnia 1991 roku w sprawie powołania komisji likwidacyjnej Państwowego Przedszkola nr 5 przy ulicy Winnica 27.

⁶¹ AZUMT, Uchwały Rady Miejskiej z 1991 roku, sygn. 843/2, Uchwała nr 155 Rady Miejskiej Torunia z dnia 22 sierpnia 1991 roku w sprawie nieodpłatnego przejęcia od Zakładów Urządzeń Elektronowych „Unitra-Toral” w Toruniu Przedszkola zlokalizowanego przy ulicy Dekerta 27/35, podpisane przez Przewodniczącego Rady Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i Sekretarza Obrad mgr Krystynę Dowgiałło.

⁶² AZUMT, Uchwała Rady Miejskiej Torunia 234/92 z dnia 21 maja 1992 roku w sprawie likwidacji jednostek – Państwowe Przedszkole w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad mgr Piotra Konstantego.

⁶³ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 36/92 Zarządu Miasta Torunia z dnia 22 czerwca 1992 roku w sprawie powołania Komisji likwidacyjnej Państwowego Przedszkola Nr 6 przy ulicy Mickiewicza 46 w Toruniu, podpisana przez Prezydenta Miasta Torunia dr Jerzego Wiczorka.

⁶⁴ Relacja Hanny Jaskułowskiej właścicielki Przedszkola Prywatnego „Leśny Ludek” w Toruniu spisana 31 marca 2021 roku.

⁶⁵ AZUMT, Uchwała Rady Miejskiej Torunia 206/92 z dnia 13 lutego 1992 roku w sprawie likwidacji jednostek – Państwowe Przedszkole w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad Iwo Bohr.

likwidacyjnej, w składzie, której była dyrektorką Hanna Nogajska⁶⁶. Hanna Nogajska objęła stanowisko dyrektorki Państwowego Przedszkola nr 7 w 1986 roku. Placówka mieściła się w dwóch budynkach: jeden zlokalizowany był przy ulicy Droga Trzeposka, a drugi przy ulicy Targowej, w którym wcześniej znajdowało się Państwowe Przedszkole nr 9. W budynku po zlikwidowanym w 1992 roku Przedszkolu nr 7 zaczęła prowadzić ciesząc się bardzo dobrą opinią Przedszkole Niepubliczne „Bim-Bam-Bino”. Gdy przejęła ten budynek to znajdowało się w nim mieszkanie, w którym do lat 90-tych XX wieku mieszkała pani Krause, która opowiadała historię dwóch przedszkoli nr 7 i nr 9. W drugim budynku, gdzie mieściło się Przedszkole nr 9 mieszkała rodzina Wilmanowiczów⁶⁷. Kolejnym organem prowadzącym po Hannie Nogajskiej zostali Magda i Krzysztof Łęgowscy⁶⁸.

Państwowe Przedszkole nr 8 przy ulicy Szosa Chełmińska 226a funkcjonowało do 30 kwietnia 1992 roku⁶⁹. Zarząd Miasta Torunia podjął uchwałę o powołaniu Komisji likwidacyjnej, w składzie, której była dyrektorką Marianna Mozol⁷⁰. Następnie w budynku rozpoczęło działalność Prywatne Przedszkole „Pod Muchomorkiem” prowadzone przez Mirosławę Rutkowską, jednocześnie będącą dyrektorką przedszkola, i Antoniego Rutkowskiego⁷¹.

Państwowe Przedszkole nr 9 przy ulicy Warszawskiej 2 prowadziło działalność do 30 sierpnia 1991 roku. Zarząd Miasta Torunia podjął uchwałę o powołaniu Komisji likwidacyjnej, w składzie, której była dyrektorką Jadwiga Fojt⁷².

Państwowe Przedszkole nr 10 przy ulicy Spółdzielczej 3/5 funkcjonowało do 30 kwietnia 1992 roku⁷³. Zarząd Miasta Torunia podjął uchwałę o powołaniu Komisji likwidacyjnej,

⁶⁶ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 13 Zarządu Miasta Torunia z dnia 13 kwietnia 1992 roku w sprawie powołania Komisji likwidacyjnej Państwowego Przedszkola Nr 7 przy ulicy Droga Trzeposka 19/33 w Toruniu, podpisana przez Prezydenta Miasta Torunia dr Jerzego Wieczorka.

⁶⁷ Relacja Hanny Nogajskiej dyrektorki Państwowego Przedszkola Nr 7 spisane 27 stycznia 2020 roku. Pani Hanna Nogajska po przejęciu placówki na terenie Przedszkola nr 7 zastała baseny, które zasypała bo nie były jej potrzebne. Później dowiedziała się od pracownika kuratorium oświaty, że tam była pralnia Gestapo. Podczas prac w ogrodzie wykopała poniemiecką łyżkę i skorupy naczyń.

⁶⁸ http://www.bimbambino.pl/?page_id=96 – dostęp 27 marca 2021 r.

⁶⁹ AZUMT, Uchwała Rady Miejskiej Torunia nr 206/92 z dnia 13 lutego 1992 roku w sprawie likwidacji jednostek – Państwowe Przedszkole w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad Iwo Bohr.

⁷⁰ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 14 Zarządu Miasta Torunia z dnia 13 kwietnia 1992 roku w sprawie powołania Komisji likwidacyjnej Państwowego Przedszkola Nr 8 przy ulicy Szosa Chełmińska 226a w Toruniu, podpisana przez Prezydenta Miasta Torunia dr Jerzego Wieczorka.

⁷¹ Historia Prywatnego Przedszkola „Pod Muchomorkiem”, okazjonalna publikacja wydana z okazji zakończenia działalności przedszkola w dniu 10 czerwca 2016 roku.

⁷² AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 39/91 Zarządu Miasta Torunia z dnia 26 sierpnia 1991 roku w sprawie powołania Komisji likwidacyjnej Państwowego Przedszkola Nr 9 przy ulicy Warszawskiej 2 w Toruniu, podpisana przez Prezydenta Miasta Torunia dr Jerzego Wieczorka.

⁷³ AZUMT, Uchwała Rady Miejskiej Torunia nr 206/92 z dnia 13 lutego 1992 roku w sprawie likwidacji jednostek – Państwowe Przedszkole w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady

w składzie, której była dyrektorem Irena Zielińska⁷⁴.

Państwowe Przedszkole nr 11 w bloku przy ulicy Rolniczej 31 (wcześniej ul. Polna 18) funkcjonowało do 31 sierpnia 1992 roku w wyniku uchwały Rady Miejskiej Torunia⁷⁵. W celu likwidacji Przedszkola powołano Komisję likwidacyjną, w składzie, której była pełniącą obowiązki dyrektora Hanna Olszewska⁷⁶. Z likwidacją przedszkola związana była Uchwała Zarządu Miasta Torunia w sprawie sposobu rozwiązania stosunku pracy z dyrektorem Przedszkola – mgr Ewą Polaszewską i pełniącą obowiązki dyrektora – Hanną Olszewską. Wskazano wówczas dwa rozwiązania: rozwiązać stosunek pracy lub przenieść w stan nieczynny⁷⁷.

Państwowe Przedszkole nr 12 przy ulicy Żłotej 1a w pobliżu Parku Tysiąclecia rozpoczęło funkcjonowanie 21 sierpnia 1978 roku a dzieci po raz pierwszy przyszły 20 listopada 1978 roku⁷⁸. W dużym przestronnym budynku o powierzchni 837 m² funkcjonowały trzy oddziały przedszkolne i jeden oddział żłobkowy – w sumie na 115 dzieci. Placówka posiadała salę gimnastyczną z drabinkami. Kadre stanowiło 13 osób dla oddziałów przedszkolnych i 5 osób dla oddziału żłobkowego. Dyrektorem została Barbara Żółtowska. Młodą kadre pedagogiczną stanowiły nauczycielki: Elżbieta Dąbrowska, Jolanta Minkowska, Dorota Witeczak, Maria Jaroszevska, Teresa Kolczyńska. Przedszkolaki były także pod opieką lekarską doktor Krystyny Borowskiej. W urządzaniu przedszkola pomagały sąsiednie zakłady: Pomorskie Zakłady Drobiarskie, Zakład Wytwórczy Serów Topionych, które przyjęły patronat nad przedszkolem. Zakłady pomagały w transporcie zakupów, użyczały narzędzia i sprzęt, a nauczycielki z innych przedszkoli pomagały w zakupie zabawek, użyczały pomoce dydaktyczne. Sale zabaw zostały wyposażone w meble, zabawki, pomoce dydaktyczne, również kuchnia i zaplecze gospodarcze zostało właściwie przygotowane⁷⁹. W 1993 roku przedszkole otrzymało nazwę Przedszkole Miejskie nr 12⁸⁰.

Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad Iwo Bohr.

⁷⁴ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 15 Zarządu Miasta Torunia z dnia 13 kwietnia 1992 roku w sprawie powołania Komisji likwidacyjnej Państwowego Przedszkola Nr 10 przy ulicy Spółdzielczej 3/5 w Toruniu, podpisana przez Prezydenta Miasta Torunia dr Jerzego Wieczorka.

⁷⁵ AZUMT, Uchwały Rady Miejskiej z 1991 roku, sygn. 843/2, Uchwała nr 233/92 Rady Miejskiej Torunia z dnia 21 maja 1992 roku w sprawie likwidacji Państwowego Przedszkola Nr 11 w Toruniu, podpisana przez Przewodniczącą Rady Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad mgr Piotra Konstantego.

⁷⁶ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 37/92 Zarządu Miasta Torunia z dnia 22 czerwca 1992 roku w sprawie powołania Komisji likwidacyjnej Państwowego Przedszkola Nr 11 przy ulicy Rolniczej 31 w Toruniu, podpisana przez Prezydenta Miasta Torunia dr Jerzego Wieczorka.

⁷⁷ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 31 Zarządu Miasta Torunia z dnia 8 czerwca 1992 roku w sprawie rozwiązania stosunku pracy lub przeniesienia w stan nieczynny dyrektora Państwowego Przedszkola Nr 11 w Toruniu przy ulicy Rolniczej 31, podpisana przez Prezydenta Miasta Torunia dr Jerzego Wieczorka.

⁷⁸ http://www.pm12torun.com/rys_historyczny.html, dostęp 28 lutego 2021 r.

⁷⁹ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 12 w Toruniu (APM nr 12 w Toruniu), Kronika przedszkolna.

⁸⁰ APM nr 12 w Toruniu, Uchwała nr 354/93 Rady Miejskiej Torunia z dnia 17 czerwca 1993 roku w sprawie uporządkowania struktury i zasad funkcjonowania placówek wychowania przedszkolnego na terenie Miasta

Państwowe Przedszkole nr 13 przy ulicy Przy Kaszowniku 7 funkcjonowało do 31 sierpnia 1992 roku⁸¹. Zostało zlikwidowane w celu przekształcenia w placówkę niepubliczną. Wśród członków komisji likwidacyjnej była ówczesna dyrektor przedszkola Ewa Sznycer⁸².

Państwowe Przedszkole nr 14 przy ulicy Osiedlowej 53 powstało w 1950 roku i funkcjonowało do 1992 roku. Od 1 września 1993 roku w budynku z powodzeniem funkcjonuje Prywatne Przedszkole „Calineczka”, którego pierwszym dyrektorem i właścicielem jest Marianna Kempara⁸³.

Państwowe Przedszkole nr 15 przy ulicy Krasieńskiego 72 funkcjonowało do 30 sierpnia 1991 roku. Zarząd Miasta Torunia powołał Komisję likwidacyjną, w składzie, której była dyrektor przedszkola Grażyna Sulik⁸⁴.

Państwowe Przedszkole nr 16 przy ulicy Moniuszki 10 funkcjonowało do 30 czerwca 1992 roku. W przedszkole posiadało trzy oddziały z bardzo dobrą bazą lokalową i wyposażeniem dydaktycznym⁸⁵. Zarząd Miasta Torunia powołał Komisję Likwidacyjną, w składzie, której była dyrektor przedszkola Teresa Siekierska⁸⁶.

Państwowe Przedszkole nr 17 przy ulicy Reja 13 funkcjonowało do 30 kwietnia 1992 roku⁸⁷. Zarząd Miasta Torunia powołał Komisję Likwidacyjną, w składzie, której była dyrektor przedszkola Teresa Klonowska⁸⁸.

Państwowe Przedszkole nr 18 przy ulicy Wyrzyska 3 rozpoczęło działalność 1 września 1962 roku dla 75 dzieci. Przedszkole funkcjonowało w budynku Zgromadzenia sióstr Serafitek. Pierwszym dyrektorem od 1962 do 1976 roku była Irena Drozdowska, a następnie od 1976

Torunia.

⁸¹ AZUMT, Uchwała Rady Miejskiej nr 234/92 z dnia 21 maja 1992 roku w sprawie likwidacji jednostek – Państwowe Przedszkole w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad mgr Piotra Konstantego.

⁸² AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 38/92 Zarządu Miasta Torunia z dnia 22 czerwca 1992 roku w sprawie powołania Komisji Likwidacyjnej Państwowego Przedszkola Nr 13 przy ulicy przy Kaszowniku 7, podpisana przez Prezydenta Miasta dr Jerzego Wieczorka.

⁸³ Archiwum Prywatnego Przedszkola „Calineczka” w Toruniu, Kronika Przedszkola Państwowego nr 14 od 1 maja 1950 do 1958 roku.

⁸⁴ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 40/91 Zarządu Miasta Torunia z dnia 26 sierpnia 1991 roku w sprawie powołania Komisji Likwidacyjnej Państwowego Przedszkola Nr 15 przy ulicy Krasieńskiego 72, podpisana przez Prezydenta Miasta dr Jerzego Wieczorka.

⁸⁵ Relacja pani Barbary Płomień – byłej dyrektorki Przedszkola Państwowego nr 16 w Toruniu spisana 22 września 2021 r.

⁸⁶ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 22 Zarządu Miasta Torunia z dnia 13 kwietnia 1992 roku w sprawie powołania Komisji Likwidacyjnej Państwowego Przedszkola nr 16 przy ulicy Moniuszki 10, podpisana przez Prezydenta Miasta dr Jerzego Wieczorka.

⁸⁷ AZUMT, Uchwała Rady Miejskiej Torunia nr 206/92 z dnia 13 lutego 1992 roku w sprawie likwidacji jednostek – Państwowe Przedszkole w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad Iwo Bohr.

⁸⁸ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 16 Zarządu Miasta Torunia z dnia 13 kwietnia 1992 roku w sprawie powołania Komisji Likwidacyjnej Państwowego Przedszkola nr 17 przy ulicy Reja 13, podpisana przez Prezydenta Miasta dr Jerzego Wieczorka.

do 1990 Irena Winiarska. W 1990 roku placówkę przeniesiono do budynku przy ulicy Inowrocławskiej 44. Był to obiekt dwukondygnacyjny⁸⁹. Od 1993 roku przedszkole posiada nazwę Przedszkole Miejskie nr 14⁹⁰.

Państwowe Przedszkole nr 19 przy ulicy Bydgoskiej 34 zostało otwarte 4 grudnia 1964 roku w budynku dawnej Szkoły Podstawowej nr 13. Pierwszym dyrektorem została Helena Zielińska, koleni dyrektorzy: Anna Sadowy, Bogusława Chętkowska, Halina Jankowska. 1 września 1974 roku zostało powiększone do siedmiu oddziałów w wyniku połączenia ze zlikwidowanym Przedszkolem nr 8 również przy ulicy Bydgoskiej. Wyposażenie Przedszkola nr 8 zostało przekazane w całości do Przedszkola nr 19 oraz większość kadry przeszła do PP nr 19⁹¹. Od 17 stycznia 1978 w przedszkolu funkcjonowało już 9 oddziałów, a w tym oddział dla dzieci niepełnosprawnych. W latach 1975-1985 placówka była Przedszkolem Ćwiczeń dla słuchaczek Studium Wychowania Przedszkolnego. Od 1 września 1993 roku placówka zmieniła nazwę na Przedszkole Miejskie nr 4⁹².

Państwowe Przedszkole nr 20 przy ulicy Gałczyńskiego 49/51 funkcjonowało od 1 lutego 1977 roku do 31 sierpnia 1992 roku⁹³. W dniu 1 lutego 1977 roku przy zbiegu ulic Leśnej i Gałczyńskiego przedszkole zostało oddane do użytkowania. Placówka dysponowała 120 miejscami w 4 oddziałach. Nowy obiekt został wybudowany z prefabrykatów i wykonany przez TPBO. Budowa przedszkola była przedsięwzięciem w ramach przygotowań do reformy szkolnictwa. Pierwszym dyrektorem została Urszula Grzempkowa. Personel przedszkola to poza dyrektorem 7 wykwalifikowanych nauczycielek – absolwentek Studium Wychowania Przedszkolnego i 12 osób personelu administracyjno-obługowego. Stanowiska niepedagogiczne tworzyły intendentka, główna księgową, dwie pomoce nauczycielek, trzy kucharki i pięć woźnych oddziałowych. Uroczyste otwarcie przedszkola nastąpiła 11 lutego 1977 roku. Wśród przybyłych gości byli przedstawiciele władz oświatowych, politycznych i społecznych: sekretarz KM PZPR B. Leszczyński, wiceprezydent Miasta Torunia Ryszard Dorożyński, inspektor oświaty i wychowania A. Deutsch, przedstawiciele firmy wykonawczej, i członkowie społeczności przedszkolnej. Uroczyscie wstęgę przeciął Sekretarz KM PZPR

⁸⁹ <https://www.przedszkole14.com.pl/historia.php>, dostęp 28 lutego 2021 r.

⁹⁰ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 14 w Toruniu, Uchwała nr 354/93 Rady Miejskiej Torunia z dnia 17 czerwca 1993 roku w sprawie uporządkowania struktury i zasad funkcjonowania placówek wychowania przedszkolnego na terenie Miasta Torunia.

⁹¹ Relacja Pani Stefanii Lopaty – byłej dyrektorki Przedszkola Państwowego nr 8 w Toruniu z dnia 22 marca 2021 r.

⁹² <http://pm4torun.pl/o,6,historia-przedszkola.html>, dostęp 2 marca 2021 r.

⁹³ Archiwum Przedszkola Niepublicznego „Flisaczek” w Toruniu, Złota Księga, Uchwała Rady Miejskiej nr 234/92 z dnia 21 maja 1992 roku w sprawie likwidacji jednostek – Państwowe Przedszkole w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad mgr Piotra Konstantego.

B. Leszczyński. W programie artystycznym wystąpiły gościnnie dzieci z Przedszkola „Łączności” i z Przedszkola nr 13 oraz gospodarze⁹⁴. W 1992 roku Zarząd Miasta Torunia powołał Komisję Likwidacyjną, w składzie, której była dyrektorką przedszkola Ilona Boehlke⁹⁵. Od 1 września 1992 roku w budynku z ogromnym powodzeniem funkcjonuje Przedszkole Niepubliczne „Flisaczek”, której dyrektorem i właścicielem jest Ilona Boehlke⁹⁶.

Państwowe Przedszkole nr 21 przy ulicy Nowickiego 130 (obecnie Szosa Chełmińska) powstało 29 grudnia 1983 r. kiedy Zarząd Gospodarki Terenami w Toruniu przekazał przedszkole nieodpłatnie na rzecz Wydziału Oświaty z zastrzeżeniem rezerwacji 80 miejsc dla dzieci pracowników Zakładu „Torpo”⁹⁷. Wcześniej było to Państwowe Przyzakładowe Przedszkole Zakładu Przemysłu Odzieżowego „Torpo”, które utworzono 8 listopada 1982 roku⁹⁸. Przedszkole zostało utworzone decyzją Kuratora Oświaty i Wychowania w Toruniu z dnia 14 grudnia 1982 roku. W decyzji określono organizację placówki: cztery oddziały i liczbę 100 miejsc według normy 2,4 m² na 1 dziecko⁹⁹. W związku z reorganizacją sieci przedszkoli od 23 sierpnia 1993 roku przedszkole ma nazwę Przedszkole Miejskie nr 6. Placówka od początku była 4 oddziałowa. W latach 1995-1998 przy przedszkolu funkcjonowała filia z dwoma oddziałami przy ulicy Popiela w lokalu Spółdzielni Mieszkaniowej „Kopernik”. W latach 1998-2004 utworzono kolejną filię z dwoma oddziałami dzieci sześciolletnich przy ulicy Legionów 210 w lokalu Parafii Rzymsko-Katolickiej pw. Miłosierdzia Bożego. Filie funkcjonowały do roku 2005. Obecnie przedszkole posiada cztery oddziały, a dyrektorem od 1 września 2003 r. jest Dorota Pesta¹⁰⁰.

Państwowe Przedszkole nr 22 przy ulicy Rydygiera 12 na Osiedlu Rubinkowo rozpoczęło działalność z dniem 1 września 1977 roku na podstawie decyzji Prezydenta Miasta Torunia. Przedszkole finansowano z budżetu miasta, a limity zatrudnienia i osobowego funduszu płac dla przedszkola określał Inspektor Oświaty i Wychowania w Toruniu¹⁰¹. Pierwszym

⁹⁴ Archiwum Przedszkola Niepublicznego „Flisaczek” w Toruniu, Złota Księga,

⁹⁵ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 39/92 Zarządu Miasta Torunia z dnia 22 czerwca 1992 roku w sprawie powołania Komisji likwidacyjnej Państwowego Przedszkola Nr 20 przy ulicy Gałczyńskiego 49/51, podpisana przez Prezydenta Miasta dr Jerzego Wieczorka.

⁹⁶ <http://www.flisaczek.pl> - dostęp 27 marca 2021 r.

⁹⁷ http://pm6-torun.pl/index.php?go=o_nasze_przedszkole, dostęp 26 lutego 2021. Inna data przekazania przedszkola Wydziałowi pod inną nazwą pojawia się w decyzji ZGT z dnia 26 października 1983 roku, znak: ZGT-I-8224/3a/16/3/83. Nazwa Wydziału wskazana jako Wydział Oświaty i Wychowania.

⁹⁸ http://pm6-torun.pl/index.php?go=o_nasze_przedszkole, dostęp 26 lutego 2021

⁹⁹ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 6 w Toruniu, Decyzja Kuratora Oświaty i Wychowania w Toruniu z dnia 14 grudnia 1982 r. Nr 30/82 w sprawie otwarcia Państwowego Przedszkola Nr 21 w Toruniu.

¹⁰⁰ http://pm6-torun.pl/index.php?go=o_nasze_przedszkole, dostęp 26 lutego 2021

¹⁰¹ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 10 w Toruniu (APM nr 10 w Toruniu), Decyzja Nr 3 Prezydenta Miasta Torunia z dnia 14 czerwca 1977 r. W sprawie powołania Państwowego Przedszkola Nr 22 w Toruniu na Osiedlu Rubinkowo, podpisana przez Prezydenta Miasta Torunia inż. Mariana Rissmanna.

dyrektorem została Irena Wachek. Następni dyrektorzy placówki to: Jadwiga Jarzyna (1981-1983), Gizela Osóbka (1983-1984), Barbara Mielczarek (1984-2008), od 2008 Elżbieta Piątkowska. Zgodnie z pierwszym orzeczeniem organizacyjnym w przedszkolu funkcjonowały cztery oddziały na 120 miejsc¹⁰². W związku z dużym zapotrzebowaniem na miejsca w przedszkolu Urząd Miejski wydał 17 kwietnia 1979 roku zgodę na uruchomienie na okres przejściowy kolejnego piątego oddziału¹⁰³. W związku ze zwiększeniem liczby oddziałów wydano orzeczenie organizacyjne wskazujące 148 miejsc w pięciu oddziałach¹⁰⁴. W 1993 roku Rada Miejska Torunia w wyniku porządkowania struktury i zasad funkcjonowania przedszkoli nadała przedszkolu nazwę Przedszkole Miejskie nr 10¹⁰⁵.

Państwowe Przedszkole nr 23 przy ulicy Rydygiera 22 funkcjonowało do 31 sierpnia 1992 roku¹⁰⁶. Zarząd Miasta Torunia powołał Komisję likwidacyjną, w składzie, której była dyrektorką przedszkola Irena Kowalska¹⁰⁷.

Państwowe Przedszkole nr 24 przy ulicy Niesiołowskiego 20 rozpoczęło działalność z dniem 1 września 1981 roku w budynku po czteroklasowej Szkole Podstawowej nr 10¹⁰⁸. Zgodnie z orzeczeniem organizacyjnym w przedszkolu powinny funkcjonować dwa oddziały dla 60 dzieci przyjmując normę 2,4 m² na 1 dziecko. Jednak z uwagi na zapotrzebowanie na miejsca w przedszkolu wyjątkowo w orzeczeniu dopuszczono funkcjonowanie trzech oddziałów¹⁰⁹. Mimo, że przedszkole było państwowe to patronat nad placówką przyjęła Toruńska Przędzalnia Czesankowa „Merinotex”. Zakład ten zobowiązał się do remontu i adaptacji budynku

¹⁰² APM nr 10 w Toruniu, Orzeczenie organizacyjne Państwowego Przedszkola nr 22 w Toruniu na Osiedlu Rubinkowo z 22 lutego 1979 r., podpisane z upoważnienia Prezydenta Miasta przez Inspektora Oświaty i Wychowania mgr Andrzeja Deutscha.

¹⁰³ APM nr 10 w Toruniu, Pismo Wydziału Oświaty i Wychowania Urzędu Miejskiego w Toruniu z dnia 17 kwietnia 1979 roku do dyrekcji Państwowego Przedszkola nr 22 w Toruniu, podpisane z upoważnienia Prezydenta Miasta przez Inspektora Oświaty i Wychowania mgr Andrzeja Deutscha.

¹⁰⁴ APM nr 10 w Toruniu, Orzeczenie organizacyjne z dnia 25 maja 1979 roku wydane przez Urząd Miejski w Toruniu, podpisane z upoważnienia Prezydenta Miasta przez Inspektora Oświaty i Wychowania mgr Andrzeja Deutscha.

¹⁰⁵ APM nr 10 w Toruniu, Kronika przedszkolna, Uchwała nr 354/93 Rady Miejskiej Torunia z dnia 17 czerwca 1993 roku w sprawie uporządkowania struktury i zasad funkcjonowania placówek wychowania przedszkolnego na terenie Miasta Torunia.

¹⁰⁶ AZUMT, Uchwała Rady Miejskiej nr 234/92 z dnia 21 maja 1992 roku w sprawie likwidacji jednostek – Państwowe Przedszkole w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad mgr Piotra Konstantego.

¹⁰⁷ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 40/92 Zarządu Miasta Torunia z dnia 22 czerwca 1992 roku w sprawie powołania Komisji Likwidacyjnej Państwowego Przedszkola Nr 23 przy ulicy Rydygiera 22, podpisana przez Prezydenta Miasta dr Jerzego Wieczorka.

¹⁰⁸ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 11 w Toruniu (APM nr 11 w Toruniu), Decyzja Nr 5/81 Prezydenta Miasta Torunia z dnia 3 sierpnia w sprawie powołania Państwowego Przedszkola nr 24 w Toruniu – Osiedle Rubinkowo, podpisane przez mgr Gracjana Leczyka.

<http://www.pm11torun.com.pl/historia-przedszkola> – dostęp 28 lutego 2021 r.

¹⁰⁹ APM nr 11 w Toruniu, Orzeczenie Urzędu Miejskiego w Toruniu z dnia 3 sierpnia 1981 roku, podpisane przez Inspektora Oświaty i Wychowania mgr Andrzeja Deutscha.

na potrzeby przedszkola, oczekując w zamian 80 miejsc dla dzieci i ich pracowników. Liczbę miejsc w przedszkolu zwiększono kosztem gabinetu ówczesnej dyrektor Jadwigi Urbaniak i ostatecznie wynosiła 100. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom rodziców placówka, jako jedyna w Toruniu funkcjonowała 12 godzin od 5.00 do 17.00¹¹⁰. W 1990 roku Kurator Oświaty i Wychowania zwrócił się do Prezydenta Miasta o przekazanie pomieszczeń Przedszkola Państwowego nr 24 na potrzeby Szkoły Podstawowej nr 16 dla oddziałów przedszkolnych tej szkoły, które funkcjonowały w niewłaściwych warunkach pomieszczeń Spółdzielni Mieszkaniowej. Przekazanie pomieszczeń miało nastąpić z chwilą przeniesienia przedszkola do nowego budynku przy ulicy Niesiołowskiego 4. Z taką propozycją Kuratora zgodzili się nauczyciele i rodzice Przedszkola nr 24 i Szkoły Podstawowej nr 16 oraz Osiedlowy Komitet Obywatelski¹¹¹. Prezydent Miasta Torunia wyraził zgodę na przeniesienie Państwowego Przedszkola nr 24 z ulicy Niesiołowskiego 20 do nowo wybudowanego obiektu mieszczącego się przy ulicy Niesiołowskiego 4¹¹². o wypełnieniu obowiązku przejęcia pomieszczeń od dyrektora Przedszkola Państwowego nr 24 przez dyrektora Szkoły Podstawowej nr 16 Prezydent Miasta Torunia poinformował dyrektora szkoły¹¹³. Przedszkole rozpoczęło działalność w nowym budynku w dniu 15 września w roku szkolnym 1990/91. Dzieci uczęszczały do czterech oddziałów, w których było po 25 dzieci. Duże i przestronne sale zostały wyposażone w meble, sprzęt, zabawki i pomoce dydaktyczne. Dodatkowo budynek posiadał salę gimnastyczną¹¹⁴. W przedszkolu zatrudnionych było 21 osób, w tym dyrektor, 7 nauczycielek i 14 pracowników administracyjno-obslugowych. Spośród kadry pedagogicznej tylko dwie osoby posiadały wymagane kwalifikacje – Studium Wychowania Przedszkolnego. W latach 1992-1993 ze względu na duże zapotrzebowanie na miejsca w przedszkolu do organizacji przedszkola włączono oddziały przedszkolne dla dzieci sześciolletnich zlokalizowane w Szkołach Podstawowych nr 16 i 31. W wyniku reorganizacji sieci przedszkoli od 1 września 1993 roku Przedszkole Państwowe nr 24 otrzymało nazwę Przedszkole Miejskie nr 11¹¹⁵.

¹¹⁰ APM nr 11 w Toruniu, Kronika przedszkolna sygn. 13/73, Gazeta Nowości z 1983 roku, <http://www.pml1torun.com.pl/historia-przedszkola> – dostęp 28 lutego 2021 r.

¹¹¹ APM nr 11 w Toruniu, Kopia pisma Kuratora Oświaty i Wychowania mgr Kazimierza Gramowskiego do Prezydenta Miasta Torunia z dnia 19 czerwca 1990 roku, znak: OW-5011/5011/MP/90.

¹¹² APM nr 11 w Toruniu, Pismo Prezydenta Miasta Torunia dr Jerzego Wieczorka do dyrektora Państwowego Przedszkola nr 24 w Toruniu z dnia 26 czerwca 1990 roku, znak: Sekr.I-19/90.

¹¹³ APM nr 11 w Toruniu, Pismo Prezydenta Miasta Torunia dr Jerzego Wieczorka do dyrektora Szkoły Podstawowej nr 16 z dnia 27 czerwca 1990 roku, znak: Sekr.I-18/90.

¹¹⁴ <http://www.pml1torun.com.pl/historia-przedszkola> – dostęp 28 lutego 2021 r.

¹¹⁵ APM nr 11 w Toruniu, Uchwała Nr 354 Rady Miasta Torunia z dnia 17 czerwca 1993 roku zmieniona Uchwałą Nr 284 RMT z dnia 15 lutego 1996 r. oraz Uchwałą Nr 367 RMT z dnia 12 września 1996 r., <http://www.pml1torun.com.pl/historia-przedszkola> – dostęp 28 lutego 2021 r.

Państwowe Przedszkole nr 25 przy ulicy Rakowicza 3 funkcjonowało do 30 kwietnia 1992 roku¹¹⁶. Zarząd Miasta Torunia powołał Komisję Likwidacyjną, w składzie, której była dyrektorką przedszkola Aldona Gajkowska¹¹⁷.

Państwowe Przedszkole nr 26 przy ulicy Rejtana 6 funkcjonowało do 31 sierpnia 1992 roku¹¹⁸. Zarząd Miasta Torunia powołał Komisję likwidacyjną, w składzie, której była dyrektorką przedszkola Hanna Kosińska¹¹⁹.

Państwowe Przedszkole nr 27 przy ulicy Stawisińskiego 7 na Osiedlu Na Skarpie funkcjonowało do 30 kwietnia 1992 roku¹²⁰. Zarząd Miasta Torunia powołał Komisję likwidacyjną, w składzie, której była dyrektorką przedszkola Małgorzata Wystraszewska¹²¹.

Państwowe Przedszkole nr 28 przy ulicy Stawisińskiego 7 na Osiedlu Na Skarpie zostało utworzone 1 czerwca 1983 roku decyzją Kuratora Oświaty i Wychowania w Toruniu. Przedszkole było czterooddziałowe, a liczba miejsc zgodnie z normą 2,4 m² na 1 dziecko wynosiła 120¹²². Pierwszym dyrektorką przedszkola została Aleksandra Szlendak¹²³.

Państwowe Przedszkole nr 29 przy ulicy Dziewulskiego 24a funkcjonowało do 30 kwietnia 1992 roku¹²⁴. Zarząd Miasta Torunia powołał Komisję likwidacyjną, w składzie, której była dyrektorką przedszkola Bożena Figielska¹²⁵.

Państwowe Przedszkole nr 30 przy ulicy Konstytucji 3 maja 14 powstało 1 września

¹¹⁶ AZUMT, Uchwała Rady Miejskiej Torunia nr 206/92 z dnia 13 lutego 1992 roku w sprawie likwidacji jednostek – Państwowe Przedszkole w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad Iwo Bohr.

¹¹⁷ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 17 Zarządu Miasta Torunia z dnia 13 kwietnia 1992 roku w sprawie powołania Komisji Likwidacyjnej Państwowego Przedszkola Nr 25 przy ulicy Rakowicza 3, podpisana przez Prezydenta Miasta dr Jerzego Wieczorka.

¹¹⁸ AZUMT, Uchwały Rady Miejskiej z 1991r., sygn. 843/2, Uchwała Rady Miejskiej Torunia z dnia 21 maja 1992 roku w sprawie likwidacji Państwowego Przedszkola nr 26 w Toruniu ul. Rejtana 6 wraz z oddziałem Żłobka nr 9, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad mgr Piotra Konstantego.

¹¹⁹ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 41/92 Zarządu Miasta Torunia z dnia 22 czerwca 1992 roku w sprawie powołania Komisji Likwidacyjnej Państwowego Przedszkola nr 26 przy ulicy Rejtana 6, podpisana przez Prezydenta Miasta dr Jerzego Wieczorka.

¹²⁰ AZUMT, Uchwała Rady Miejskiej Torunia nr 206/92 z dnia 13 lutego 1992 roku w sprawie likwidacji jednostek – Państwowe Przedszkole w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad Iwo Bohr.

¹²¹ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 18 Zarządu Miasta Torunia z dnia 13 kwietnia 1992 roku w sprawie powołania Komisji likwidacyjnej Państwowego Przedszkola nr 27 przy ulicy Stawisińskiego 7, podpisana przez Prezydenta Miasta dr Jerzego Wieczorka.

¹²² Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 2, Decyzja Kuratora Oświaty i Wychowania z dnia 24 czerwca 1983 roku nr 12/83 w sprawie uruchomienia Państwowego Przedszkola nr 28 w Toruniu. Decyzję z upoważnienia Wojewody podpisał Kurator Oświaty i Wychowania mgr Stefan Krzemkowski.

¹²³ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 2 w Toruniu, Kronika Przedszkola Państwowego nr 28 w Toruniu.

¹²⁴ AZUMT, Uchwała Rady Miejskiej Torunia nr 206/92 z dnia 13 lutego 1992 roku w sprawie likwidacji jednostek – Państwowe Przedszkole w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad Iwo Bohr.

¹²⁵ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 19 Zarządu Miasta Torunia z dnia 13 kwietnia 1992 roku w sprawie powołania Komisji likwidacyjnej Państwowego Przedszkola nr 29 przy ulicy Dziewulskiego 24a, podpisana przez Prezydenta Miasta dr Jerzego Wieczorka.

1984 roku jako czterooddziałowa placówka. Pierwszym dyrektorem była Ewa Rudewicz, a w 1987 roku Hanna Czapiewska¹²⁶. W 1993 roku przedszkole otrzymało nazwę Przedszkole Miejskie nr 13¹²⁷.

Państwowe Przedszkole nr 31 przy ulicy Konstytucji 3 maja 14 działalność rozpoczęło w 1984 roku, a w roku 1992 w wyniku reorganizacji toruńskich przedszkoli zostało przekształcone w Przedszkole Niepubliczne „Katarzynka”. Duży budynek o powierzchni 1500 m² posiada cztery przestronne sale dydaktyczne¹²⁸.

Państwowe Przedszkole nr 32 przy ulicy Bolta 12 funkcjonowało do 30 kwietnia 1992 roku¹²⁹. Zarząd Miasta Torunia powołał Komisję likwidacyjną, w składzie, której była dyrektor przedszkola Aldona Strzeżyńska¹³⁰.

Państwowe Przedszkole nr 33 przy ulicy Bolta 14 funkcjonowało do 30 kwietnia 1992 roku¹³¹. Zarząd Miasta Torunia powołał Komisję likwidacyjną, w składzie, której była dyrektor przedszkola Anna Neubauer¹³². Następnie w budynku przez rok mieściło się Prywatne Przedszkole prowadzone przez Lucynę Matuszak. Od 1 września 1994 roku pod ten adres z ulicy Jodłowej 13 przeniesiona została Terapeutyczna Szkoła Podstawowa nr 33, która funkcjonuje do dzisiaj, a której organem prowadzącym jest Gmina Miasta Toruń¹³³.

Państwowe Przedszkole nr 34 przy ulicy Kosynierów Kościuszkowskich 8 oficjalnie zainaugurowało swoją działalność w dniu 30 kwietnia 1986 roku, choć już 21 kwietnia w przedszkolu pojawiły się pierwsze przedszkolaki. W uroczystości otwarcia udział wzięli sekretarz KM PZPR Jerzy Neumann i wiceprezydent Janusz Stefański, natomiast z programem artystycznym wystąpiły dzieci z Przedszkola Państwowego nr 28. Przedszkole przeznaczone

¹²⁶ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 13 (APM nr 13 w Toruniu), Rys historyczny Przedszkola Miejskiego nr 13 im. Mikołaja Kopernika w Toruniu.

¹²⁷ APM nr 13 w Toruniu, Uchwała Nr 354 Rady Miasta Torunia z dnia 17 czerwca 1993 roku zmieniona Uchwałą Nr 284 RMT z dnia 15 lutego 1996 roku oraz Uchwałą Nr 367 RMT z dnia 12 września 1996 roku.

¹²⁸ <http://przedszkolekatarzynka.torun.pl/nasze-przedszkole> – dostęp 8 marca 2021 r.

¹²⁹ AZUMT, Uchwała Rady Miejskiej Torunia nr 206/92 z dnia 13 lutego 1992 roku w sprawie likwidacji jednostek – Państwowe Przedszkole w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad Iwo Bohr.

¹³⁰ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 20 Zarządu Miasta Torunia z dnia 13 kwietnia 1992 roku w sprawie powołania Komisji likwidacyjnej Państwowego Przedszkola nr 32 przy ulicy Bolta 12, podpisana przez Prezydenta Miasta dr Jerzego Wieczorka.

¹³¹ AZUMT, Uchwała Rady Miejskiej Torunia nr 206/92 z dnia 13 lutego 1992 roku w sprawie likwidacji jednostek – Państwowe Przedszkole w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad Iwo Bohr.

¹³² AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 21 Zarządu Miasta Torunia z dnia 13 kwietnia 1992 roku w sprawie powołania Komisji Likwidacyjnej Państwowego Przedszkola nr 33 przy ulicy Bolta 14, podpisana przez Prezydenta Miasta dr Jerzego Wieczorka.

¹³³ Relacja Laurencji Lewandowskiej dyrektorki Szkoły Podstawowej nr 33 w Toruniu spisana 29 marca 2021 roku; Folder z okazji jubileuszu Szkoły Podstawowej nr 33 – Toruńskiej Szkoły Terapeutycznej.

było na 120 miejsc¹³⁴. Placówka funkcjonowała do 30 września 1992 roku¹³⁵. Zarząd Miasta Torunia powołał Komisję likwidacyjną, w składzie, której była dyrektorką przedszkola Lucyna Jaroszevska¹³⁶, która przejęła od miasta budynek na Przedszkole Niepubliczne „Słoneczko”. Placówka rozpoczęła działalność 1 września 1992 roku i do dzisiaj cieszy się ogromnym uznaniem społeczności lokalnej.

Państwowe Przedszkole nr 35 przy ulicy Kosynierów Kościuszkowskich równocześnie z Przedszkolem Państwowym nr 34 zainauguowało swoją działalność 30 kwietnia 1986 roku. Była to bliźniacza placówka pod względem lokalowym i organizacyjnym. Pierwszym dyrektorem została Teresa Stielow. Po zlikwidowaniu Przedszkola w 1992 roku budynek miasto użyczyło Salezjańskiej Szkole Podstawowej. Od 1 września 2007 roku w budynku ponownie powstała placówka przedszkolna – Przedszkole Niepubliczne „Słoneczko” prowadzone przez Lucynę Jaroszevską i Jacka Beszczyńskiego¹³⁶.

Państwowe Przedszkole nr 36 przy ulicy Dziewulskiego 31 zostało utworzone w dniu 1 lipca 1989 roku i funkcjonowało do 31 sierpnia 1992 roku¹³⁷. Placówka posiadała cztery oddziały na 120 miejsc zgodnie z normą 2,4 m² na 1 dziecko¹³⁸. Zarząd Miasta Torunia powołał Komisję likwidacyjną, w składzie, której była nauczycielką przedszkola¹³⁹.

Państwowe Przedszkole nr 37 przy ulicy Chabrowej 49 zostało utworzone 1 lipca 1989 roku na podstawie decyzji Prezydenta Miasta Torunia, a dyrektorką została Danuta Orzechowska. Liczba oddziałów wynosiła cztery, a liczba miejsc 120 zgodnie z normą 2,4 m² na 1 dziecko¹⁴⁰. Miasto Toruń w 1993 roku porządkowało strukturę przedszkoli, co w następstwie spowodowało zmianę nazwy przedszkola na Przedszkole Miejskie nr 8¹⁴¹.

Państwowe Przedszkole nr 38 przy ulicy Lipnowskiej 46/50 zostało utworzone 15 marca

¹³⁴ Archiwum Przedszkola Niepublicznego „Słoneczko” w Toruniu (APN „Słoneczko” w Toruniu), Kronika – księga I.

¹³⁵ AZUMT, Uchwały Rady Miejskiej z 1991 r., sygn. 843/2, Uchwała nr 254/92 Rady Miejskiej Torunia z dnia 25 czerwca 1992 roku w sprawie likwidacji jednostki – Państwowe Przedszkole nr 34 w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad Andrzeja Michalskiego.

¹³⁶ APN „Słoneczko” w Toruniu, Kronika.

¹³⁷ AZUMT, Uchwały Rady Miejskiej z 1991r., sygn. 843/2, Uchwała Rady Miejskiej Torunia z dnia 21 maja 1992 roku w sprawie likwidacji jednostek – Państwowe Przedszkole w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad mgr Piotra Konstantego.

¹³⁸ AZUMT, zbiory Wydziału Edukacji, Decyzja Nr 21/89 Prezydenta Miasta Torunia z dnia 15 czerwca 1989 roku w sprawie utworzenia Państwowego Przedszkola nr 36 w Toruniu, podpisana przez Prezydenta Miasta mgr inż. Romualda Bestera.

¹³⁹ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 42/92 Zarządu Miasta Torunia z dnia 22 czerwca 1992 roku w sprawie powołania Komisji likwidacyjnej Państwowego Przedszkola nr 36 przy ulicy Dziewulskiego 31, podpisana przez Prezydenta Miasta Torunia dr Jerzego Wiczorka.

¹⁴⁰ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 8 w Toruniu (APM nr 8 w Toruniu), Decyzja Nr 23/89 Prezydenta Miasta Torunia z dnia 29 czerwca 1989 roku w sprawie utworzenia Państwowego Przedszkola nr 37 w Toruniu.

¹⁴¹ APM nr 8 w Toruniu, Uchwała Nr 354 Rady Miasta Torunia z dnia 17 czerwca 1993 roku zmieniona Uchwałą Nr 284 RMT z dnia 15 lutego 1996 roku oraz Uchwałą Nr 367 RMT z dnia 12 września 1996 roku.

1990 roku. Było to małe jednooddziałowe przedszkole na 25 miejsc z zachowaniem normy 2,4 m² na 1 dziecko¹⁴². Placówka funkcjonowała do 30 sierpnia 1991 roku. Zarząd Miasta Torunia powołał Komisję Likwidacyjną, w składzie, której była dyrektorką przedszkola Genowefa Lange¹⁴³.

Przedszkole Zakładów Elektronowych Unitra-Toral przy ulicy Dekerta 27/35 zostało utworzone 15 stycznia 1981 roku na mocy Decyzji Prezydenta Miasta Torunia z dnia 5 stycznia 1981 roku¹⁴⁴. Przedszkole powstało z inicjatywy Rady Zakładowej i dyrektora ZE „Unitra-Toral” mgr inż. W. Korthalsa. W związku z decyzją Prezydenta ustalona została organizacja przedszkola i adres siedziby przedszkola – ul. Dekerta, liczbę oddziałów – 4 i liczbę miejsc według normy 2,4 m² na 1 dziecko, która wynosiła 120. Dyrektorem przedszkola została Marianna Klamann. Praca wychowawcza przedszkola prowadzona na podstawie zarządzenia Ministra Oświaty z 15 lutego 1965 roku w sprawie statutu przedszkola podległego Ministrowi Oświaty¹⁴⁵. W dniu 22 sierpnia 1991 roku Rada Miejska Torunia podjęła uchwałę w sprawie nieodpłatnego przejęcia przez miasto przedszkola od Zakładów Urządzeń Elektronowych „Unitra-Toral” z dniem 1 września 1991 roku. Placówka otrzymała nazwę Przedszkole Miejskie nr 5 w Toruniu¹⁴⁶. Placówka była otwarta od godz. 5.30 do 16.00, a w jej skład wchodziła także filia przy ul. Rejtana 13, w której funkcjonowały dwa oddziały dzieci pracowników ZE „Unitra-Toral”¹⁴⁷.

Przedszkole Zakładowe „Ema Apator” przy ulicy Donimirskiego 2. Przedszkole Zakładu Apator powstało w 1980 roku. Apator kupił budynek od innego zakładu (ZWCH Elana) w stanie surowym zamkniętym i przystosował na potrzeby placówki przedszkolnej. Inwestycję, którą udało się zakończyć w ciągu jednego roku przygotowywał pan Franciszek Olkowski. Jako przedstawiciel Inwestora Ema Apator zajmował się robotami wykończeniowymi

¹⁴² AZUMT, zbiory Wydziału Edukacji, Decyzja Nr 2/90 Prezydenta Miasta Torunia z dnia 15 czerwca 1990 roku w sprawie utworzenia Państwowego Przedszkola nr 38 w Toruniu, podpisana przez Prezydenta Miasta mgr Stanisława Kowalskiego.

¹⁴³ AZUMT, Uchwały Zarządu Miasta z 1991 roku, sygn. 799/6, Uchwała Nr 41/91 Zarządu Miasta Torunia z dnia 26 sierpnia 1991 roku w sprawie powołania Komisji likwidacyjnej Państwowego Przedszkola nr 38 przy ulicy Lipnowskiej 46/50, podpisana przez Prezydenta Miasta Torunia dr Jerzego Wiczorka.

¹⁴⁴ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 5 (APM nr 5 w Toruniu), Decyzja nr 1/81 r. Prezydenta Miasta Torunia w sprawie powołania Przedszkola Zakładowego „Toral” w Toruniu przy ulicy Dekerta, podpisana przez Prezydenta Miasta Torunia mgr Gracjana Leczyka.

¹⁴⁵ APM nr 5 w Toruniu, Orzeczenie organizacyjne przedszkola Zakładów Elektronowych Unitra-Toral wydane przez Urząd Miejski w Toruniu; Zarządzenie MO z 15 lutego 1965 roku w sprawie statutu przedszkola podległego Ministrowi Oświaty – Dz. Urz. Min. Ośw. 1965, nr 6, poz. 46.

¹⁴⁶ APM nr 5 w Toruniu, Uchwała nr 155 Rady Miejskiej Torunia z dnia 22 sierpnia 1991 roku. W sprawie nieodpłatnego przejęcia od Zakładów Urządzeń Elektronowych Unitra-Toral Przedszkola przy ul. Dekerta 27/35 w Toruniu. Uchwałę podpisał Przewodniczący Rady Miejskiej dr Jan Adamiak i Sekretarz obrad mgr Krystyna Dowgiałło.

¹⁴⁷ APM nr 5 w Toruniu, Folder okolicznościowy Przedszkola Miejskiego nr 5 wydany z okazji jubileuszu 20 lecia powstania przedszkola, <http://pm5.fant.pl/historia/> - dostęp 09 marca 2021 r.

i wyposażeniem. Wykonawcą prac był Zakład Budowlano-Remontowy z Bydgoszczy, który podlegał pod Apator. Z uwagi na trwające w tym czasie w całym kraju strajki pracownicy musieli posiadać zgodę Apatora na pracę¹⁴⁸. Przedszkole było urządzone przez pierwszą dyrektorkę Krystyną Wieczorek we współpracy z Franciszkiem Olkowskim i kierownikiem administracyjnym Janem Klawińskim. „Czynienie zakupów w okresie strajków ogólnopolskich nie stanowiło łatwego odcinka pracy. Tylko dzięki operatywności i znajomościom realizowany był plan zakupów dla przyszłego przedszkola”. Budynek był przestronny, dwukondygnacyjny i podpiwniczony, przewidziany na cztery oddziały po 30 dzieci, ogółem na 120 miejsc. Na parterze i na piętrze znajdowały się sale zajęć z łazienkami i pomieszczeniem na leżaki. Pion kuchenny składał się z kuchni, pomieszczenia do wydawania posiłków, zmywalni naczyń z rozdzielnią posiłków, połączoną z kuchnią windą, pomieszczenia do obierania warzyw, magazynu żywności. Przedszkole posiadało salę gimnastyczną, pokój nauczycielski, gabinet lekarski i mieszkanie służbowe. W piwnicy znajdowały się pralnia, prasownia i inne pomieszczenia gospodarcze. Wokół przedszkola zorganizowano teren przedszkolny, który jak relacjonuje pani Krystyna Wieczorek „podzielony był na 4 place zabaw wraz z urządzeniami terenowymi dostosowanymi do wieku dzieci. Wydzieleniem poszczególnych placów zabaw dla grup oraz wytyczeniem ścieżek zajął się oddelegowany pracownik jednego z działów zakładu Pan Wiśniewski. Place zabaw dla poszczególnych grup oddzielone były ścieżkami wysypanymi drobnym żwirkiem. Wśród urządzeń terenowych znajdowała się duża altanka drewniana z ławkami. W niej dzieci mogły schronić się przed słońcem. Była też jedna piaskownica, motory drewniane, dwie karuzele: jedna w kształcie koła, druga w kształcie globusa, na którym znajdowały się kontury kontynentów oraz rakietka ze zjeżdżalnią. Samolot wykonany z prętów metalowych, huśtawki zwane ważkami uatrakcyjniały zabawy dowolne na świeżym powietrzu. Na terenie była też ścieżka poświęcona ruchowi drogowemu z prawdziwym sygnalizatorem świetlnym, podłączonym do prądu w budynku przedszkolnym. Na ścieżkach umocowano na stałe znaki drogowe, wykonane bezpłatnie przez inż. Jarosława Sentowskiego. Od strony wschodniej budynku znajdowała się ścieżka zdrowia wraz z urządzeniami do ćwiczeń gimnastycznych. Zazielenienie terenu i upiększenia wnętrza przedszkola roślinami wykonał na zlecenie Apatora Zakład Zieleni Miejskiej pod przewodnictwem dyrektora inż. Andrzeja Chlebowskiego”. Uroczystość przekazania placówki do użytkowania powołanemu dyrektorowi mgr Krystynie Wieczorek odbyła się w sobotę w dniu 15 września 1980 roku. Na uroczystość przybyli

¹⁴⁸ Relacja Franciszka Olkowskiego – przedstawiciela Inwestora Ema Apator spisana 25 i 29 maja 2021 roku.

zaproszeni goście z Wydziału Oświaty w osobach Inspektora Oświaty Andrzeja Deutscha i pracownika Bogumiły Kilaszewskiej. Wstępę przecinali Inspektor Oświaty Andrzej Deustch, dyrektor inwestycyjny PZAE „EMA-APATOR” inż. Stefan Wojciechowski oraz dyrektor przedszkola. Uroczystość odbyła się bez udziału dzieci. Została też odsłonięta tablica pamięci czasowo umieszczona w holu. Bardzo zaangażowany w organizację i życie przedszkola był dyrektor Naczelny Bogdan Lietz¹⁴⁹. Pani Krystyna Wieczorek w sierpniu 1980 r. Została przeniesiona z Przedszkola Zakładowego TPCZ „MERINOTEX” nr 2 ze stanowiska nauczyciela przedszkola na równorzędne do Przedszkola Zakładowego „EMA-APATOR”. Następnie po ukończeniu studiów magisterskich otrzymała powołanie na stanowisko dyrektora powstającej placówki na jeden rok. Po tym czasie dwukrotnie, co 5 lat, powoływana była do dalszego pełnienia tej funkcji. Na stanowisku dyrektor przedszkola pracowała 6 lat, kiedy to w 1986 roku rozpoczęła pracę w Szkole Podstawowej nr 22 w Toruniu. Po Krystynie Wieczorek dyrektorem została Gabriela Frankowska, a następnie Anna Cierocka. Przedszkole miało nazwę Przedszkole nr 1 Ema Apator, ponieważ zakład planował otworzyć kolejne przedszkola, ale ostatecznie do tego nie doszło. W urządzanie przedszkola angażowali się rodzice w ramach powszechnych wówczas czynów społecznych. Rodzice wykazywali bardzo dużą aktywność w Komitecie Rodzicielskim, uczestniczyli w zebraniach ogólnych i grupowych organizowanych przez dyrektora i nauczycielki. W opinii Krystyny Wieczorek przedszkole EMA APATOR było jednym z najlepszych przedszkoli, a o wysokiej jakości pracy świadczyły pozytywne opinie rodziców i efekty pracy. Nauczycieli do placówki kierował Wydział Oświaty, który podpisywał z nimi umowę. Część nauczycieli posiadała wykształcenie magisterskie, a część Studium Nauczycielskie. W Przedszkolu Apator także istniał problem kadrowy polegający na odpływie nauczycielek do szkół. W takiej sytuacji zatrudniano osoby bez wymaganych kwalifikacji po liceum ogólnokształcącym, które jednocześnie nauczycielki uzupełniały. Nauczyciele doskonalili umiejętności i zdobywali wiedzę uczestnicząc w różnych konferencjach. Pracę pedagogiczną planowano w perspektywie 5 lat. Na podstawie planu perspektywicznego opracowywano plany roczne, a na ich podstawie plany miesięczne. Obowiązywały także zestawy ćwiczeń gimnastycznych i ruchowych spisywane w zeszytach. Przedszkole współpracowało ze środowiskiem lokalnym, na przykład z innymi przedszkolami czy szkołą podstawową nr 8. Rekrutacją zajmowała się komisja rekrutacyjna powoływana przez Zakład Apator, a w jej skład wchodził, dyrektor przedszkola i przedstawiciele Apatora. Niestety, miejsc nie starczało dla wszystkich chętnych dzieci, wówczas w takiej sytuacji

¹⁴⁹ Relacja Krystyny Wieczorek – dyrektorki Przedszkola PZAE „EMA-APATOR”, spisana 15 czerwca 2021 roku.

obowiązywało pierwszeństwo dla dzieci, których oboje rodziców pracowało w Apatorze. W przypadku uczęszczania do przedszkola dzieci niebędących pracownika Apatora, część kosztów ich pobytu pokrywał zakład, w którym pracowali rodzice. Listę dzieci przyjętych do placówki wywieszano w przedszkolu i w Apatorze¹⁵⁰. Przedszkole zostało zlikwidowane z dniem 31 grudnia 1991 roku kiedy stanowisko dyrektora zajmowała Anna Cieracka, obecnie Rosińska. Obie dyrektor Krystyna Wieczorek i Anna Rosińska wysoko oceniają funkcjonowanie Przedszkola Zakładowego Ema Apator we wszystkich jego obszarach. Pani Anna Rosińska tak wspomina tamten czas: cyt. „Mile wspominam ten czas, wokół na osiedlu było kilka przedszkoli. Współpraca układała się bardzo dobrze, wymieniałyśmy się doświadczeniem. Był nawet czas na spotkania koleżeńskie – służbowe, podejmowanie wspólnych inicjatyw¹⁵¹.”

Przedszkole nr 1 Zakładów Włókien Chemicznych Elana przy ulicy Bażyńskich 22.

Placówka rozpoczęła działalność 1 czerwca 1966 roku z okazji Dnia Chemika w wyniku decyzji Zakładowej Komisji Socjalnej Zakładów Włókien Chemicznych Elana. Do nowego budynku przeniesiony został jeden oddział, który wcześniej funkcjonował w dwóch połączonych mieszkaniach w budynku mieszkalnym przy ulicy Wojska Polskiego. Do dziewięciogodzinnego oddziału uczęszczało 35 dzieci, którymi zajmował się sześciuosobowy personel pod kierownictwem Janiny Przybyszewskiej. To zastępcze przedszkole powstało w październiku 1963 roku, a w tym czasie trwała budowa przedszkola przy ulicy Bażyńskich 22. Od 1 września 1966 roku placówka przy ulicy Bażyńskich funkcjonowała w pełnej strukturze organizacyjnej, czyli z czterema oddziałami, ogółem na 120 miejsc dla dzieci w wieku 3 do 6 lat. Przedszkole zatrudniało 9 nauczycieli i było przedszkolem ćwiczeń dla Studium Wychowania Przedszkolnego aż do 1994 roku. Pierwszym dyrektorem była Janina Graczyk (1966-1979). Kolejni dyrektorzy to: Regina Dziewulska-Świechowicz (1979-1981), Irena Wachek (1981-1984), Kazimiera Mazur (1984-2003), Marzena Chmielewska (2003-2005), Jadwiga Lamparska od 2005¹⁵². W maju 1994 roku nastąpiło przekazanie przez „Elanę” S.A budynku Przedszkola nr 1 przy ulicy Bażyńskich 22 wraz z gruntem Gminie Miasta Toruń. Przekazanie nastąpiło na podstawie uchwały Zarządu Elana S.A. Nr 36 z dnia 10 maja 1994 roku. Osobą przekazującą był Członek Zarządu - Wiceprezes

¹⁵⁰ Relacja Krystyny Wieczorek dyrektorki Przedszkola Zakładowego „Ema Apator” w Toruniu, spisana 29 maja 2021 roku.

¹⁵¹ Relacja Anny Rosińskiej (poprzednio Cierackiej) ostatniej dyrektorki Przedszkola Zakładowego „Ema Apator” w Toruniu, spisana 5 września 2021 roku.

¹⁵² <https://pm15.edupage.org/about/>, dostęp 1 marca 2021 r.; Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 15 w Toruniu (APM nr 15 w Toruniu), Kronika przedszkola ZWS Elana, księga I, spis arch.15, pozycja 15.

Zarządu do spraw finansowych, a osobą przyjmującą ówczesny dyrektor Przedszkola Kazimiera Mazur i przedstawiciel Wydziału Oświaty Urzędu Miejskiego. W dniu 1 maja 1991 roku utworzone zostało Przedszkole nr 39. Struktura przedszkola określała funkcjonowanie czterech oddziałów na 100 miejsc przy uwzględnieniu normy 2,4 m² na 1 dziecko¹⁵³. Natomiast w 1993 roku placówka otrzymała nazwę Przedszkole Miejskie nr 15¹⁵⁴.

Przedszkole nr 2 Zakładów Włókien Chemicznych Elana przy ulicy Mjr Sucharskiego 2

uruchomione zostało 1 maja 1972 roku. Uroczystego otwarcia dokonał dyrektor naczelny Stefan Stafański w obecności przedstawicielki Wydziału Oświaty Krystyny Skoczek i kierowniczkę przedszkola Jadwigi Kańczewskiej. o tym, jak dyrektor dziękował wszystkim, którzy budowali i pomagali organizować przedszkole, pisała zakładowa prasa. W przedszkolu funkcjonowały 4 oddziały na 120 miejsc. Był to ładny budynek dobrze wyposażony, a także z gabinetem lekarskim i stomatologicznym, wyposażonymi przez Geofizykę. Pierwszym dyrektorem była Jadwiga Kańczewska. Kolejni dyrektorzy to: od 1977 Halina Bartoszyńska, od 1989 Maria Lamparska-Borowicz, od 1 września 2013 Jolanta Szkopińska¹⁵⁵. W 1991 roku Miasto przejęło przedszkole Elany i 1 maja 1991 roku utworzyło Przedszkole nr 40. Placówce określono 100 miejsc przy zachowaniu normy 2,4 metra kwadratowego na 1 dziecko¹⁵⁶. W 1993 roku, w związku porządkowaniem przez Miasto struktury i zasad funkcjonowania placówek wychowania przedszkolnego, placówce nadano nazwę Przedszkole Miejskie nr 16¹⁵⁷.

Przedszkole nr 3 Zakładów Włókien Chemicznych Elana przy ulicy Gagarina 210

rozpoczęło działalność 1 września 1974 roku. Pierwszym dyrektorem była Stefania Lopata powołana decyzją Kuratora Oświaty. Przedszkole było nowo oddanym do użytku budynkiem, dlatego Pani Stefania Lopata urzędowała i organizowała pracę w przedszkolu od podstaw. Funkcję dyrektora sprawowała do 31 sierpnia 1980 roku¹⁵⁸. Kolejni dyrektorzy to: Lucyna Wierchosławska, Teresa Zoruk, Kazimiera Mazur, Lidia Adamska-Pędrasik, Lucyna

¹⁵³ APM nr 15 w Toruniu, Decyzja Nr 1/91 Prezydenta Miasta Torunia z dnia 8 maja 1991 roku w sprawie utworzenia Przedszkola nr 39 w Toruniu, podpisana przez Prezydenta Miasta dr Jerzego Wieczorka.

¹⁵⁴ APM nr 15 w Toruniu, Protokół Zdawczo-Odbiorczy Środka Trwałego Nr I/113/V/95, Nr przekazuj. 19 i Nr I/114/V/95, Nr przekazuj. 32, Notatka sporządzona na potrzeby uroczystości przedszkolnych w dniu 21 maja 2016 roku.

¹⁵⁵ http://www.pm16.com.pl/nasze_przedszkole/historia/, dostęp 1 marca 2021 r.; Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 16 w Toruniu, (APM nr 16 w Toruniu) Kronika Przedszkola ZWS Elana nr 2, księga I.

¹⁵⁶ APM nr 16 w Toruniu, Decyzja Nr 2/91 Prezydenta Miasta Torunia z dnia 8 maja 1991 roku w sprawie utworzenia Przedszkola Nr 40 w Toruniu, podpisana przez dr Jerzego Wieczorka.

¹⁵⁷ APM nr 16 w Toruniu, Uchwała nr 354/93 Rady Miejskiej Torunia z dnia 17 czerwca 1993 roku w sprawie uporządkowania struktury i zasad funkcjonowania placówek wychowania przedszkolnego na terenie Miasta Torunia.

¹⁵⁸ Relacja Pani Stefanii Lopaty – byłej dyrektorki Przedszkola nr 3 ZWCH Elana w Toruniu z dnia 22 marca 2021 r.

Szydłowska, Maria Morawska, Hanna Woziwodzka, Anna Blek¹⁵⁹. Zgodnie z orzeczeniem organizacyjnym z 1989 roku określono na okres przejściowy 145 miejsc w przedszkolu w pięciu oddziałach. W dniu 1 maja 1991 roku utworzono Przedszkole nr 41 na pięć oddziałów i 125 miejsc przy zachowaniu normy 2,4 m² na 1 dziecko¹⁶⁰.

Przedszkole nr 4 Zakładów Włókien Chemicznych Elana przy ulicy Hanki Sawickiej 44 (obecnie Łąkowa) powstało z dniem 1 września 1980 roku pod nazwą Przedszkole nr 4 Zakładów Włókien Chemicznych „Chemitex-Elana” na ówczesnym Osiedlu Hanki Sawickiej (dzielnica Mokre) w Toruniu. Pierwszym dyrektorem została Stefania Lopata, która przyjęła propozycję dyrektora ZWCH Elana, a następnie uzyskała zgodę Inspektora Oświaty na przeniesienie z Przedszkola nr 3 ZWCH Elana. Funkcję pełniła do 31 sierpnia 2003 roku, choć po drodze przedszkole dwukrotnie zmieniało nazwę. Przedszkole nr 4 ZWCH Elana zbudowano w 1979 roku dla uczczenia Międzynarodowego roku Dziecka przez Wydział Wykonawstwa ZWCH „Elana”. Początkowo kadrę pedagogiczną stanowiło 7 nauczycielek. Placówka była przez wiele lat przedszkolem ćwiczeń dla słuchaczy toruńskiego Studium Nauczycielskiego. Przedszkole finansowano z budżetu miasta. Limity zatrudnienia i osobowego funduszu płac określał Inspektor Oświaty i Wychowania w Toruniu¹⁶¹. Orzeczenie organizacyjne określało cztery oddziały i liczbę 120 miejsc według normy 2,4 metra kwadratowego na 1 dziecko¹⁶². W 1991 roku miasto Toruń przejęło przedszkole od ZWCH Elana i z dniem 1 maja 1991 utworzono Przedszkole nr 42. Następnie, w związku z reorganizacją sieci przedszkoli w 1993 roku, przedszkole otrzymało nazwę Przedszkole Miejskie nr 7 przy ulicy Łąkowej 44¹⁶³.

Przedszkole nr 5 Zakładów Włókien Chemicznych Elana przy ulicy Piskorskiej 11¹⁶⁴ funkcjonowało do 1991 roku. W dniu 1 maja utworzono Przedszkole nr 43. Placówka zgodnie z organizacją posiadała cztery oddziały na 100 dzieci z zachowaniem normy 2,4 m² na

¹⁵⁹ <http://pm17.edu.pl/index.php/historia>, dostęp 1 marca 2021 r.

¹⁶⁰ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 17, Orzeczenie organizacyjne z dnia 30 października 1979 roku wydane przez Urząd Miejski w Toruniu, podpisane przez Inspektora Oświaty i Wychowania mgr Andrzeja Deutscha, Decyzja Nr 3/91 Prezydenta Miasta Torunia z dnia 8 maja 1991 roku w sprawie utworzenia Przedszkola Nr 41 w Toruniu, podpisana przez dr Jerzego Wieczorka.

¹⁶¹ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 7 w Toruniu (APM nr 7 w Toruniu), Decyzja Nr 6/80 Prezydenta Miasta Torunia z dnia 25 sierpnia 1980 roku w sprawie powołania Przedszkola Nr 4 Zakładów Włókien Chemicznych „Chemitex-Elana” z Torunia na Osiedlu Sanki Sawickiej. Decyzję podpisał Prezydent Miasta mgr Gracjan Leczyk, Notatka o historii powstania Przedszkola Miejskiego nr 7 w Toruniu.

¹⁶² APM nr 7 w Toruniu, Orzeczenie Inspektora Oświaty i Wychowania z dnia 1 września 1980 roku podpisane przez mgr Andrzeja Deutscha.

¹⁶³ APM nr 7 w Toruniu, Decyzja Nr 4/91 Prezydenta Miasta Torunia z dnia 8 maja 1991 roku w sprawie utworzenia Przedszkola nr 42 w Toruniu, Nota o historii powstania przedszkola, Uchwała nr 354/93 Rady Miejskiej Torunia z dnia 17 czerwca 1993 r. W sprawie uporządkowania struktury i zasad funkcjonowania placówek wychowania przedszkolnego na terenie miasta Torunia.

¹⁶⁴ AZNP w Toruniu, Wykaz przedszkoli z informacjami o członkach ZNP.

dziecko¹⁶⁵. Przedszkole funkcjonowało do 1993 roku, a obecnie w tym budynku mieści się siedziba Fundacji na Rzecz Rozwoju Dzieci Niepełnosprawnych „Daj Szansę”¹⁶⁶.

Przedszkole nr 6 Zakładów Włókien Chemicznych Elana przy ulicy Wschodniej 29 funkcjonowało do 1991 roku. Z dniem 1 maja 1991 roku Prezydent Miasta Torunia utworzył Przedszkole nr 44. Placówka posiadała dwa oddziały na 50 miejsc według normy 2,4 m² na 1 dziecko¹⁶⁷.

Przedszkole nr 7 Zakładów Włókien Chemicznych Elana przy ulicy Buszczyńskich 11 funkcjonowało do 1991 roku. Z dniem 1 maja 1991 roku Prezydent Miasta Torunia utworzył Przedszkole nr 45. Placówka posiadała cztery oddziały na 100 miejsc według normy 2,4 m² na 1 dziecko¹⁶⁸. Przedszkole nr 45 funkcjonowało do lipca 1993 roku, czyli do momentu utworzenia w tym budynku przez Kuratora Oświaty w Toruniu Szkoły Podstawowej nr 26¹⁶⁹.

Zakłady Toruńskiej Przędzalni Czesankowej „Merinotex” posiadało 3 przedszkola zakładowe: Przedszkole nr 1 przy ulicy Fałata 96, Przedszkole nr 2 przy ulicy Gagarina 130 i Przedszkole nr 3 przy ulicy Fałata 94¹⁷⁰.

Przedszkole Nr 2 Toruńskiej Przędzalni Czesankowej „Merinotex” przy ulicy Gagarina 130 powstało w 1973 roku. Zgodnie z organizacją określoną w 1979 roku w placówce funkcjonowało przejściowo 5 oddziałów na 145 miejsc¹⁷¹. Przedszkole decyzją Kuratora Oświaty i Wychowania z dniem 1 września 1987 roku zostało placówką ćwiczeń dla Studium Nauczycielskiego w Toruniu¹⁷². Przedszkole od 1 września 1993 roku otrzymało nazwę Przedszkole Miejskie nr 9. Było to wynikiem porządkowania struktury i zasad funkcjonowania przedszkoli w Toruniu¹⁷³.

Przedszkole Zakładowe Metalchem Skłodowskiej-Curie 43/45 zostało utworzone 30 września 1983 roku decyzją Kuratora Oświaty i Wychowania w Toruniu. Przedszkole było

¹⁶⁵ AZUMT, zbiory Wydziału Edukacji, Decyzja nr 5/91 Prezydenta Miasta Torunia z dnia 8 maja 1991 roku w sprawie utworzenia przedszkola nr 43 w Toruniu, podpisana przez Prezydenta Miasta dr Jerzego Wieczorka.

¹⁶⁶ <https://www.fundacja-dajszanse.pl/> dostęp 6 marca 2021 r.

¹⁶⁷ AZUMT, zbiory Wydziału Edukacji, Decyzja Nr 6/91 Prezydenta Miasta Torunia z dnia 8 maja 1991 roku w sprawie utworzenia Przedszkola nr 44 w Toruniu.

¹⁶⁸ AZUMT, zbiory Wydziału Edukacji, Decyzja Nr 7/91 Prezydenta Miasta Torunia z dnia 8 maja 1991 roku w sprawie utworzenia Przedszkola nr 45 w Toruniu.

¹⁶⁹ Archiwum Zespołu Szkół nr 26 w Toruniu, Kronika szkolna.

¹⁷⁰ AZNP w Toruniu, Wykaz przedszkoli z informacjami o członkach ZNP.

¹⁷¹ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 9 w Toruniu (APM nr 9 w Toruniu), Orzeczenie wydane 30 października 1979 roku przez Urząd Miejski w Toruniu, podpisane przez Inspektora Oświaty i Wychowania.

¹⁷² APM nr 9 w Toruniu, Decyzja Kuratora Oświaty i Wychowania w Toruniu z dnia 21 września 1987 r. nr 18/87, podpisana przez mgr Andrzeja Deutscha.

¹⁷³ APM nr 9 w Toruniu, Uchwała nr 354/93 Rady Miejskiej Torunia z dnia 17 czerwca 1993 r. W sprawie uporządkowania struktury i zasad funkcjonowania placówek wychowania przedszkolnego na terenie miasta Torunia.

czterooddziałowe, a liczba miejsc zgodnie z normą 2,4 m² na 1 dziecko wynosiła 120¹⁷⁴. Przedszkole powstało w odpowiedzi na potrzeby młodych małżeństw Zakładu Urządzeń Chemicznych „Metalchem”. Już od 1981 roku poszukiwano miejsca na lokalizację placówki. Nadarzyła się okazja, by tą lokalizacją był barak przy ulicy Skłodowskiej-Curie. Planowano, po adaptacji baraku na potrzeby przedszkola, uruchomić je w 1982 roku. Jednak z powodu opóźnień prac adaptacja rozpoczęła się w maju 1983 roku, a otwarcie nastąpiło we wrześniu. Pierwszą dyrektorką została Grażyna Macur, która zorganizowała placówkę od podstaw. 23 września 1983 roku nastąpiło uroczyste otwarcie przedszkola. Wśród gości byli dyrektorzy obydwu zakładów – OPECu (Piotrowski) i Metalchemu, zwierzchnicy tych zakładów, Prezydent Miasta Torunia r. Bester, z kuratorium wizytator K. Skoczek, przedstawiciele władz Wydziału Oświaty, w tym Barbara Grubecka, nauczyciele metodycy i dyrektorzy z toruńskich przedszkoli. Dyrektorzy OPECu i Metalchemu w swoich wystąpieniach dziękowali wszystkim, którzy przyczynili się do otwarcia przedszkola, a wśród nich wymienili: Przedsiębiorstwo Polonijno-Zagraniczne „ARPEX-PRODUKT”, Toruńskie Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego, Zarząd Zakładowego Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej przy ZUCH „Metalchem” oraz mgr M. Bartosiński i mgr Jerzy Blochow. Wśród uczestników uroczystości byli również przedstawiciele aktywu społeczno-politycznego obydwu zakładów, a w tym i Sekretarz KZ PZPR¹⁷⁵. Zakład Urządzeń Chemicznych „Metalchem” na mocy porozumienia z dnia 21 października 1984 roku zobowiązał się do świadczenia pomocy w zakresie utrzymania i bieżącej działalności przedszkola oraz zabezpieczenia świadczeń dla zatrudnionych pracowników. Porozumienie zostało zawarte pomiędzy ZUCH „Metalchem” reprezentowanym przez inż. Zbigniewa Powierskiego – dyrektora Zakładów, mgr Mariana Bartosińskiego – głównego specjalistę do spraw pracowniczych oraz Okręgowym Przedsiębiorstwem Energetyki Ciepłej w Toruniu reprezentowanym przez inż. Mirosława Piotrowskiego – dyrektora Zakładu, inż. Andrzeja Janochę – zastępcę dyrektora do spraw zaplecza, a Przedszkolem Zakładowym „OPEC-Metalchem” reprezentowanym przez Grażynę Macur – dyrektorką Przedszkola. ZUCH „Metalchem” zobowiązały się między innymi do bieżącej konserwacji obiektu oraz dokonywania niezbędnych remontów, zakupu wyposażenia do realizacji programu wychowania w przedszkolu, co drugi miesiąc świadczenia usług transportowych, świadczeń socjalnych dla pracowników przedszkola. Okręgowe

¹⁷⁴ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 3 w Toruniu (APM nr 3 w Toruniu), Decyzja Kuratora Oświaty i Wychowania z dnia 30 czerwca 1983 roku nr 24/83 w sprawie uruchomienia Państwowego Przedszkola nr 28 w Toruniu. Decyzję z upoważnienia Wojewody podpisał Kurator Oświaty i Wychowania mgr Stefan Krzemkowski.

¹⁷⁵ APM nr 3 w Toruniu, Księga Pamiątkowa Przedszkola Metalchem – OPEC.1983/84.

Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej zobowiązało się między innymi do konserwacji i naprawy instalacji elektrycznej i wodno-kanalizacyjnej, co drugi miesiąc na przemian z ZUCH „Metalchem” świadczenia usług transportowych, świadczeń socjalnych dla pracowników. Doraźne decyzje w istotnych sprawach dla przedszkola podejmował zespół w składzie: dwóch przedstawicieli OPEC, dwóch przedstawicieli ZUCH „Metalchem” i dyrektor przedszkola¹⁷⁶. Dyrektor Okręgowego Przedsiębiorstwa Energetyki Ciepłej pismem z dnia 22 października 1991 roku zwrócił się do Prezydenta Miasta Torunia o nieodpłatne przejęcie przez miasto z dniem 1 stycznia 1992 roku Przedszkola Zakładowego OPEC-TOFAMA. Powodem takiej decyzji był brak środków finansowych na utrzymanie przedszkola oraz małe zainteresowanie pracowników zapisaniem swoich dzieci do tegoż przedszkola. Dyrektor ZUCH TOFAMA METALCHEM dr Andrzej Sowiń powiadomił pisemnie dyrektora Okręgowego Przedsiębiorstwa Energetyki Ciepłej o podjęciu uchwały o zaniechaniu dalszego finansowania przedszkola i nieodpłatnym przekazaniu wyposażenia na rzecz miasta¹⁷⁷. Decyzją Wojewody nastąpiło stwierdzenie nabycia przez Gminę Toruń nieruchomości, na której znajdowało się przedszkole¹⁷⁸. Zarząd Miasta Torunia przyjął nieodpłatnie z dniem 1 stycznia 1992 roku od Okręgowego Przedsiębiorstwa Energetyki Ciepłej OPEC w Toruniu Przedszkole nadając jemu numer 47¹⁷⁹. Okręgowe Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej OPEC zostało poinformowane przez Naczelnika Wydziału Oświaty, Kultury, Turystyki i Sportu o nieodpłatnym przejęciu przedszkola i konieczności sporządzenia inwentaryzacji majątku¹⁸⁰. Naczelnik WOKTiS pan Michał Staśkiewicz poinformował ówczesnego dyrektora Przedszkola panią Anitę Pakulską o przejęciu przez miasto przedszkola i nadaniu przedszkolu nr 47¹⁸¹. Ponadto, Naczelnik WOKTiS powierzył pani Anicie Pakulskiej z dniem 1 stycznia 1992 roku na czas nieokreślony funkcję dyrektora Przedszkola nr 47 w Toruniu przy ulicy Skłodowskiej – Curie 43/45¹⁸².

¹⁷⁶ APM nr 3 w Toruniu, Porozumienie zawarte dnia 21 października 1984 roku.

¹⁷⁷ APM nr 3 w Toruniu, Pismo dyrektora Okręgowego Przedsiębiorstwa Energetyki Ciepłej z dnia 22 października 1991 roku, znak: ZOP/1763/91. Załącznikami do pisma była Uchwała nr 16/91 Rady Pracowniczej OPEC i pismo ZUCH – TOFAMA znak: NA/2551/91 dot. przedszkola zakładowego.

¹⁷⁸ APM nr 3 w Toruniu, Decyzja Wojewody z dnia 29 października 1991 roku nr OP.II.7220)2993)91.

¹⁷⁹ APM nr 3 w Toruniu, Uchwała nr 60/91 Zarządu Miasta Torunia z dnia 4 grudnia 1991 roku w sprawie przejęcia przez Urząd Miejski w Toruniu od Okręgowego Przedsiębiorstwa Energetyki Ciepłej OPEC w Toruniu Przedszkola zlokalizowanego przy ulicy Marii Skłodowskiej – Curie 43/45.

¹⁸⁰ APM nr 3 w Toruniu, Pismo Naczelnika WOKTiS z dnia 7 grudnia 1991 roku, znak: WOKTiS/681/91 do Okręgowego Przedsiębiorstwa Energetyki Ciepłej.

¹⁸¹ APM nr 3 w Toruniu, Pismo Naczelnika WOKTiS pana Michała Staśkiewicza do dyrektora przedszkola pani Anity Pakulskiej z dnia 9 grudnia 1991 roku znak: WOKTiS/680/91.

¹⁸² APM nr 3 w Toruniu, Pismo Naczelnika WOKTiS z dnia 31 grudnia 1991 roku znak: WOKTiS-1140/15/91 do pani Anity Pakulskiej.

Przedszkole Zakładów Cukierniczych „Kopernik” przy ulicy 22 lipca nr 46 (obecnie Żółkiewskiego) funkcjonowało w latach 1986-1989. Pierwszym dyrektorem była Krystyna Bajęńska¹⁸³. Po zaprzestaniu działalności przez przedszkole zakładowe, w to miejsce zostało utworzone Państwowe Przedszkole nr 46, które zostało zlikwidowane do 1 września 1992 roku w celu przekształcenia w niepubliczną placówkę o charakterze oświatowym¹⁸⁴.

Polskie Koleje Państwowe także utworzyły własne przedszkola. **Przedszkole PKP nr 13 przy ulicy Poznańskiej 115**. Dyrektorem była Anna Zamojska. **Przedszkole PKP nr 14 przy ulicy Dybowskiej 1/3**. Dyrektorem była Urszula Tyloch. W przedszkolu funkcjonowały dwa oddziały mieszane: dzieci 3-4 letnich i 5-6 letnich. Z relacji Ludwika Szweda-Kurtyki – nauczycielki przedszkola PKP przy ulicy Dybowskiej wynika, że funkcjonowało jeszcze jedno Przedszkole PKP przy Dworcu Miasto. Obecnie w budynku tym mieści się Centrum Medyczne „OLK-MED” sp. Z o.o. Pani Ludwika Szweda-Kurtyka kiedy została dyrektorem Przedszkola Milicji Obywatelskiej zatrudniła nauczycielki z tego przedszkola¹⁸⁵.

Przedszkola Ceramiki – funkcjonowały 2 przedszkola: przy ulicy Lipnowskiej na Rudaku i przy ulicy Olsztyńskiej w Grębocinie. Były to małe placówki. W Przedszkolu w Grębocinie funkcjonowały dwa oddziały przy 10 osobowej kadrze pracowników: czterech nauczycieli i sześciu pracowników administracyjno-obługowych. Przedszkole na ulicy Lipnowskiej w dzielnicy Rudak prowadzone było przez Toruńskie Zakłady Ceramiki Budowlanej. Jednostką nadrzędną było Zjednoczenie Ceramiki Budowlanej w Warszawie, a jednostką naczelną Ministerstwo Przemysłu Materiałów Budowlanych. W przedszkolu funkcjonował jeden oddział przy sześciuosobowym składzie pracowników: dwóch nauczycieli i czterech pracowników administracyjno-obługowych.

Przedszkole Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej przy ulicy Grudziądzkiej 17 zostało otwarte 2 listopada 1981 roku. Zgodnie z orzeczeniem organizacyjnym w placówce funkcjonowały dwa oddziały na 58 miejsc przy zachowaniu normy 2,4 m² na 1 dziecko¹⁸⁶. Decyzją Komendanta Wojewódzkiego Milicji Obywatelskiej w Toruniu rozpoczęto

¹⁸³ AZNP w Toruniu, Lista obecności na zebraniach z prezesami ognisk od 13 czerwca 1986 roku do 18 stycznia 1990 roku.

¹⁸⁴ AZUMT, Uchwała Rady Miejskiej nr 234/92 z dnia 21 maja 1992 roku w sprawie likwidacji jednostek – Państwowe Przedszkole w celu przekształcenia, podpisana przez przewodniczącego Rady Miejskiej Torunia dr Jana Adamiaka i sekretarza obrad mgr Piotra Konstantego.

¹⁸⁵ Relacja Ludwika Szwedy – Kurtyki – nauczycielki Przedszkola PKP nr 14 w okresie od 1 września 1978 roku do 30 września 1981 roku, spisana w dniu 12 maja 2021 r. Informacje te nie znajdują potwierdzenia w toku dotychczasowej kwerendy archiwalnej.

¹⁸⁶ Archiwum Komendy Wojewódzkiej Policji w Bydgoszczy (AKWP w Bydgoszczy), sygn. 35 poz. 70-101, Orzeczenie Kuratora Oświaty i Wychowania z dnia 30 października 1981 roku, podpisane przez mgr Stefana Krzemkowskiego.

organizować przedszkole, które posiadało status przedszkola przykładowego dla dzieci pracowników Milicji Obywatelskiej i Służb Bezpieczeństwa. Przedszkole funkcjonowało na bazie pomieszczeń Polikliniki KW MO w Toruniu. W organizowaniu placówki brały udział różne wydziały Komendy. Wydział Inwestycji i Remontów zajmował się adaptacją pomieszczeń na potrzeby przedszkola. Naczelnik Wydziału Zdrowia i Spraw Socjalnych uzgadniał niezbędne sprawy z Wydziałem Oświaty i Wychowania Urzędu Miejskiego. Zajmował się także zapewnieniem warunków wyżywienia dla przedszkolaków z wykorzystaniem stołówki prowadzonej przez PGH „Konsumy”, jak również wystąpił do dyrektora Departamentu Finansowego MSW o przyznanie niezbędnych etatów do działalności placówki¹⁸⁷. Przedsiębiorstwo „Konsumy” obsługiwało stołówkę nr 35 przy Poliklinice, a po uruchomieniu przedszkola przygotowywało 3 posiłki dla dzieci. Wcześniej wyposażyło placówkę w naczynia stołowe: zastawę, sztućce itp¹⁸⁸. Posiłki składały się ze śniadania, obiadu i podwieczorku, a dzienną stawkę ustalono na 24 zł, wliczając tylko produkty¹⁸⁹. Zakup niezbędnego wyposażenia w pomoce naukowe i sprzęt sportowy, zgodnie z załącznikiem nr 1 zarządzenia Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 26 maja 1976 roku, zorganizował Wydział Szkolenia KW MO w Toruniu. Na ten cel przeznaczono 29 500 zł¹⁹⁰. Dyrektorem przedszkola została mgr Ludwika Szweda-Kurtyka, która wcześniej była nauczycielką w Przedszkolu nr 14 PKP w Toruniu. Kurator Oświaty i Wychowania powołał Ludwikę Szwedo-Kurtykę na stanowiska dyrektora na czas od 1 października 1981 roku do 31 lipca 1986 roku. Wysokość dodatku funkcyjnego regulowały przepisy wydane przez Radę Ministrów¹⁹¹. Orientacyjny stan zatrudnienia w przedszkolu dwuoddziałowym na 60 dzieci ustalono we współpracy z Wydziałem Oświaty Urzędu Miejskiego w Toruniu. Personel miał się składać z dyrektora, trzech nauczycielek, intendenta, dwóch pracowników kuchni, dwóch woźnych oddziałowych, jednej pomocy nauczyciela w grupie najmłodszej, księgowej i dozorcej obiektu¹⁹². Początkowo

¹⁸⁷ AKWP w Bydgoszczy, sygn. 35 poz. 70-101, Decyzja nr 12/81 Komendanta Wojewódzkiego Milicji Obywatelskiej w Toruniu z dnia 19 sierpnia 1981 roku, podpisane przez płk Zenona Marcinkowskiego.

¹⁸⁸ AKWP w Bydgoszczy, sygn. 35 poz. 70-101, Pismo Naczelnika Wydziału Zdrowia i Spraw Socjalnych KW MO w Toruniu do dyrekcji PGH „Konsumy” ul. Ogińskiego 28 w Bydgoszczy z dnia 24 sierpnia 1981 roku znak: Z-46/81, Pismo dyrektor PGH „Konsumy” pani mgr Ewy Ruszkowskiej z pozytywną odpowiedzią i kalkulacją kosztów.

¹⁸⁹ AKWP w Bydgoszczy, sygn. 35 poz. 70-101, Umowa między Komendą Wojewódzką Milicji Obywatelskiej w Toruniu reprezentowaną przez płk. St. Nowickiego i mjr Z. Drzymałę a „Konsumy” PGH Oddział w Bydgoszczy, ul. Ogińskiego 28 reprezentowane przez dyrektora Przedsiębiorstwa mgr Ewę Ruszkowską i zastępcę dyrektora gł. księgową Krystynę Ogdowską.

¹⁹⁰ AKWP w Bydgoszczy, sygn. 35 poz. 70-101, Pismo Naczelnika Wydziału Zdrowia i Spraw Socjalnych z dnia 2 września 1981 roku l.dz. Z-46/81 do Wydziału Szkolenia.

¹⁹¹ AKWP w Bydgoszczy, sygn. 35 poz. 70-101, Akt powołania pani Ludwika Szweda-Kurtyki na dyrektora przedszkola z dnia 30 września 1981 roku znak: O.IV-1140-26/80, podpisane przez Kuratora Oświaty i Wychowania mgr Stefana Krzemkowskiego.

¹⁹² AKWP w Bydgoszczy, sygn. 35 poz. 70-101, Pismo z dnia 24 lipca 1981 roku l.dz. Z-127/81 Naczelnika

planowany termin otwarcia przedszkola na 15 października 1981 roku nie doszedł do skutku ze względu na niezakończone wyposażanie przedszkola, brak zatrudnienia pracowników poza dyrektorem, a także brak odpowiedzi od Prezydenta Miasta Torunia na pismo Zastępcy Komendanta Wojewódzkiego Milicji Obywatelskiej o wydanie zgody na uruchomienie przedszkola¹⁹³. Przedszkole w 1990 roku zmieniło nazwę na Przedszkole Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych. Powodem było zapotrzebowanie pracowników resortu spraw wewnętrznych na miejsca w przedszkolu, a w przedszkolach miejskich były trudności w przyjęciu ich dziecka. W momencie, gdy ze względu na niż demograficzny w 1991 roku sytuacja w przedszkolach miejskich poprawiła się, uznano za bezzasadne utrzymywanie przedszkola resortowego¹⁹⁴. Nie bez znaczenie dla decyzji o likwidacji tego rodzaju placówek były także transformacje społeczno-polityczne w Polsce po 1989 r., które w znaczący sposób zmieniły także rolę i stosunek do niej Milicji Obywatelskiej przekształconej w Policję.

Przedszkole Wojskowe nr 59 przy Jednostce Wojskowej nr 1440 przy ul. Wola Zamkowa 19 powstało we wrześniu 1952 roku jak, przedszkole dwuoddziałowe i administracyjnie podlegało Szpitalowi Wojskowemu. Placówka mieściła się w budynku na parterze, w którym na pierwszym piętrze funkcjonował żłobek. W 1957 roku żłobek przejęło miasto, a przedszkole pozostało w tej siedzibie aż do czasu likwidacji. Pierwszą kierowniczką przedszkola była Aniela Drygas. W 1962 roku przedszkole powiększyło się o jeden oddział i stało się placówką trzyoddziałową. W 1964 roku kierowniczkę A. Drygas, która przeszła na emeryturę zastąpiła absolwentka toruńskiego Liceum dla Wychowawczyń Przedszkoli Gizela Urbanowicz. Od 1 września 1982 roku przedszkole funkcjonowało w obiekcie Jednostki Wojskowej 29-69 przy ul. Sienkiewicza. Do dyspozycji placówka posiadała trzy sale zajęć dla dzieci, szatnię, kuchnię, pomieszczenia biurowe, magazyny, plac zabaw. Od roku szkolnego 1987/88 przedszkole, już czterooddziałowe, przeniosło się do wyremontowanego budynku przy ul. Wola Zamkowa 19¹⁹⁵.

W latach osiemdziesiątych dostrzegano zależności pomiędzy edukacją a rozwojem społecznym. Wyraźnie wybrzmiało to w Uchwale IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR „bez nowoczesnego, socjalistycznego systemu edukacji narodowej niemożliwy jest harmonijny

Wydziału Zdrowia i Spraw Socjalnych mjr lek. med. Andrzeja Sacha do Naczelnika Wydziału Kadr KW MO w Toruniu.

¹⁹³ AKWP w Bydgoszczy, sygn. 35 poz. 70-101, Pismo z dnia 28 września 1981 roku Zastępcy Komendanta Wojewódzkiego MO w Toruniu do Prezydenta Miasta Torunia. Notatka służbowa z dnia 17 października 1981 roku Naczelnika Wydziału Zdrowia i Spraw Socjalnych Andrzeja Sacha do Komendanta Wojewódzkiego MO w Toruniu.

¹⁹⁴ Relacja Ludwiki Szweda – Kurtyki byłej dyrektorki Przedszkola Milicji Obywatelskiej w Toruniu spisana 12 maja 2021 roku.

¹⁹⁵ Archiwum Wojskowe w Toruniu, sygn. 2343/12/1, Kronika Przedszkola Wojskowego nr 59 w Toruniu.

rozwój naszego społeczeństwa i szybkie przezwyciężenie skutków społeczno-ekonomicznych i moralnych obecnego kryzysu”¹⁹⁶. W latach tych następował rozwój wychowania przedszkolnego zgodnie ze społecznymi potrzebami. Mimo tworzenia nowych miejsc i budowania nowych przedszkoli wciąż popyt był większy od możliwości. W postulatach sierpnia 1980 roku Międzyzakładowy Komitet Strajkowy przedstawił w imieniu strajkujących załóg, zakładów pracy i przedsiębiorstw 21 żądań. Wśród postulatów skierowanych do władzy PRL był postulat nr 17, który brzmiał: „zapewnić odpowiednią ilość miejsc w żłobkach i przedszkolach dla dzieci kobiet pracujących”¹⁹⁷. Dobrą praktyką w celu pomocy pracującym rodzicom były patronaty zakładów pracy nad przedszkolami. Zakłady obejmowały placówki patronatem w zamian za gwarancje miejsc dla dzieci ich pracowników. Takimi przykładami były między innymi” Przedszkole Państwowe nr 24 z patronatem TPCz Merinotex (80 miejsc dla zakładu spośród 98, jakimi dysponowało przedszkole), który w zamian zgodnie z zawartą umową wykonywał remonty i adaptacje budynku na potrzeby dzieci¹⁹⁸. Innym przykładem było Przedszkole Państwowe nr 22 z patronatem Zakładu Instal¹⁹⁹ czy Przedszkole Państwowe nr 21 z patronatem zakładu Torpo (80 miejsc zarezerwowanych dla zakładu)²⁰⁰.

Od drugiej połowy lat siedemdziesiątych pogłębiający się kryzys gospodarczy i ekonomiczny, strajki i walka o zarejestrowanie niezależnych związków zawodowych aż w końcu stan wojenny nie sprzyjały finansowaniu oświaty. Dopiero w 1987 roku rozpoczęto dokonywanie oceny systemu oświaty. Zajął się tym zadaniem powołany 25 lutego 1987 r. Komitet Ekspertów do spraw Edukacji Narodowej pod przewodnictwem Czesława Kupisiewicza. Efektem pracy Komitetu Ekspertów był w 1989 roku raport pt. „Edukacja narodowym priorytetem. Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. W raporcie wskazano między inny problem niedofinansowania oświaty czy niespójność w koncepcji strukturalnej i programowo-metodycznej systemu szkolnego²⁰¹. Data wydania raportu zbiegła się ze zmianą ustroju państwa, co spowodowało, że pozostał tylko na kartach historii²⁰². Ostatni rok szkolny lat osiemdziesiątych XX wieku 1988/89 nie zapewnił wszystkim dzieciom potrzebujących rodzicom miejsc w toruńskich

¹⁹⁶ M. Michalik, Cz. Banach, dz. cyt., s. 29-30.

¹⁹⁷ 21 postulatów MKS Stocznia Gdańska im. Lenina, 17 sierpnia 1980 roku, *Wolność i Solidarność* nr 1, s. 68-70.

¹⁹⁸ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 11 w Toruniu, Kronika Przedszkola Państwowego nr 24 1981/82.

¹⁹⁹ Relacja Barbary Mielczarek byłej dyrektorki PP nr 22 w Toruniu spisana 2 kwietnia 2021 roku.

²⁰⁰ http://pm6-torun.pl/index.php?go=o_nasze_przedszkole – dostęp 26 luty 2021 roku.

²⁰¹ s. Sławiński, dz. cyt., s. 144-145, M. Szczepanek, *Przemiany polskiego systemu edukacji podstawowej od lat 80. XX wieku*, *Edukacja-Technika-Informatyka* nr 4/26/2018, s. 525

²⁰² T. Hejnicka-Bezwińska, *Zarys historii wychowania (1944-1989)*, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Warszawa 1996, s. 132.

przedszkolach. W roku 1988/89 nie przyjęto 1 224 dzieci z powodu braku miejsc²⁰³. Stan oświaty w Polsce w omawianym okresie czasowym miał słabą kondycję – niedoinwestowanie i zbyt małe nakłady na oświatę. Sytuacja polskiej oświaty została zdiagnozowana i ujęta w raporcie pt. „Edukacja narodowym priorytetem”, opracowanym przez Komitet Ekspertów do spraw Edukacji Narodowej. Już od lat siedemdziesiątych malały nakłady na oświatę. W roku 1989 nakłady na oświatę spadły do ok. 5%, a w roku 1991 spadły do ok. 3%. Od czasu pojawienia się raportu sytuacja znacznie pogorszyła się w oświacie. Nastąpiły likwidacje przedszkoli, a liczba zlikwidowanych w latach 1989 do 1992 oszacowano na około 2000²⁰⁴. W Toruniu również przeprowadzono procedurę likwidacyjną przedszkoli i uporządkowano sieć placówek przedszkolnych. W 1993 roku, zgodnie z uchwałą Rady Miasta Torunia, funkcjonowało 17 przedszkoli miejskich²⁰⁵.

Niedostateczny postęp w upowszechnianiu wychowania przedszkolnego stał się tematem dyskursu, jaki miał miejsce w podzespołe do spraw nauki, oświaty i postępu technicznego, w ramach „okrągłego stołu” w 1989 roku. Jeden z uczestników podzespołu Jan Zaciura, wiceprezes Związku Nauczycielstwa Polskiego, zwrócił uwagę, że 50% dzieci w wieku 3-6 lat objętych jest wychowaniem przedszkolnym, co udowodniało niewystarczający postęp. Choć sprawy wychowania przedszkolnego nie były przedmiotem bardziej intensywnych prac podczas obrad „okrągłego stołu” nawet w pracach podzespołu do spraw nauki, oświaty i postępu technicznego” to zasadniczy problem zbyt małego upowszechniania został przedstawiony. W ustaleniach podzespołu do spraw oświaty, nauki i postępu technicznego wskazano konieczność przebudowy systemu oświaty, w tym zmiany ustawy o rozwoju oświaty i wychowania z dnia 15 lipca 1961 roku. Inne ważniejsze ustalenia dotyczyły obszaru finansowania oświaty, wychowania w szkole, uspołecznienia szkoły i zarządzania oświatą. Do nich między innymi należały: zwiększenie nakładów z budżetu państwa na oświatę na poziomie 7% dochodu narodowego, oparcie wychowania w szkole na zasadach Konstytucji i Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, rozwój samorządności nauczycieli, rodziców i uczniów, stworzenie systemu doradztwa i doskonalenia nauczycieli²⁰⁶.

²⁰³ APT, Urząd Miasta Torunia, Wydział Oświaty i Wychowania, dział Pedagogiczny 0-I, Protokoły z zebrań dyrektorów szkół i placówek oświatowo-wychowawczych w Toruniu, 1984-1990, sygn.12, Protokół z konferencji dyrektorów szkół i placówek oświatowo-wychowawczych odbytej w dniu 21 czerwca 1989 roku.

²⁰⁴ T. Lewowicki, dz. cyt., s. 72, 132-133; Raport Komitetu Ekspertów do spraw Edukacji Narodowej „Edukacja narodowym priorytetem”, PWN, Warszawa-Kraków 1989.

²⁰⁵ AZUMT, Uchwała nr 354/93 Rady Miejskiej Torunia z dnia 17 czerwca 1993 roku w sprawie uporządkowania struktury i zasad funkcjonowania placówek wychowania przedszkolnego na terenie Miasta Torunia.

²⁰⁶ Archiwum Biblioteki Sejmowej, Sprawozdania stenograficzne podzespołu do spraw nauki, oświaty i postępu technicznego, Posiedzenie pierwsze z dnia 22 lutego 1989 roku; Wybrane zagadnienia z ustaleń „okrągłego stołu”, [w:] Kalendarz Nauczycielski 1990, Związek Nauczycielstwa Polskiego, Zarząd Główny, Warszawa

Ustalenia „okrągłego stołu” dotyczyły także możliwości wyboru dyrektora szkoły i placówki oświatowo-wychowawczej w drodze konkursu. Ministerstwo Edukacji przedstawiło kuratorom oświaty wytyczne w sprawie organizacji i przeprowadzania konkursów od 1 września 1989 roku. Były dwie możliwości powierzenia stanowiska dyrektora w konkursie: na wniosek rady pedagogicznej lub z inicjatywy własnej organu albo powierzenie stanowiska dyrektora po zasięgnięciu opinii rady pedagogicznej w przypadku rezygnacji z konkursu. Dyrektorem jednostki oświatowej mógł zostać nauczyciel mianowany²⁰⁷. Pokłosiem „okrągłego stołu” i zmian politycznych, jakie z nim były związane, była kolejna reforma oświaty w 1991 roku ustanowiona ustawą o systemie oświaty.

Ostatni rok omawianego przedziału czasowego zakończył się następującymi danymi dla Torunia. W czerwcu 1990 roku na terenie miasta działalność prowadziło 57 przedszkoli w tym 38 państwowych i 19 zakładowych, ogółem na 6028 miejsc. Do tych placówek uczęszczało 5996 dzieci. W przedszkolach na pełnych etatach zatrudniano 483 nauczycieli i 727 pracowników niepedagogicznych²⁰⁸. Oczywiście lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte XX wieku oznaczały świecką i państwową szkołę, centralnie zarządzaną w duchu ideologii socjalistycznej²⁰⁹.

Transformacje polityczne sprawiły, że w 1990 r. odbyły się pierwsze w pełni demokratyczne wybory samorządowe w Polsce, a tym samym system edukacji, w tym edukacji przedszkolnej, zaczął nowy rozdział swojej historii, w innych warunkach społeczno-politycznych. Zakończył się okres PRL, a rozpoczął nowy ustrój Rzeczypospolitej Polskiej, a wraz z nim gruntowna reforma systemu oświaty wyrażona w ustawie z dnia 7 września 1991 roku²¹⁰.

IV. 2 Działalność wychowawczo-dydaktyczna i opiekuńcza (program, współpraca z rodzicami, doskonalenie nauczycieli).

W omawianym okresie czasowym podstawą prawną działalności przedszkoli w PRL była

1989, s. 100-104.

²⁰⁷ APT, Kuratorium Oświaty w Toruniu, Regulamin, zarządzenia i decyzje kuratora oświaty dotyczące organizacji i zasad działania komisji konkursowych wyłaniających dyrektorów szkół i placówek oświatowo – wychowawczych województwa toruńskiego 1989, 1991-1993, 1996, 1998, sygn. KO-021, Pismo Ministra Edukacji Narodowej z dnia 31 maja 1989 roku, znak: DKS-3-ML-24/89 podpisane przez Podsekretarza Stanu dr Zbigniewa Sajkowskiego.

²⁰⁸ AZUMT, Urząd Miejski w Toruniu, Wydział Oświaty, Przemiany organizacyjne przedszkoli toruńskich w latach 1991/1993.

²⁰⁹ M. Pyter, dz. cyt., s. 120-121.

²¹⁰ Dz.U. 1991 roku, nr 95, poz. 425 z późn. Zm.

Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania. Preambuła ustawy określała, że „Oświata i wychowanie stanowią jedną z podstawowych dźwigni socjalistycznego rozwoju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. System kształcenia i wychowania ma na celu przygotowanie kwalifikowanych pracowników gospodarki i kultury narodowej, świadomych budowniczych socjalizmu...”. Celem wychowania przedszkolnego był wszechstronny rozwój dzieci od 3 roku życia i przygotowanie ich do szkoły oraz pomoc rodzicom pracującym w zapewnieniu opieki wychowawczej. Wychowanie przedszkolne realizowano w przedszkolach i innych placówkach przedszkolnych. Nauczyciele zdobywali kwalifikacje zawodowe w liceach pedagogicznych po szkole podstawowej i w studium nauczycielskim po szkole średniej. Kształcenie nauczycieli miało na celu przygotowanie teoretyczne i praktyczne do wykonywania obowiązków nauczyciela i wychowawcy, zadań określonych w cytowanej ustawie, rozwijanie zamiłowania do pracy pedagogicznej i zrozumienie znaczenia dla rozwoju kraju, wdrożenie do rozwoju zawodowego oraz przygotowanie do działalności społecznej i kulturalnej. Minister Oświaty organizował doskonalenie zawodowe kadry pedagogicznej i ustalał jego formy i zakres. Minister Oświaty na mocy ustawy ustalał także programy nauczania i wychowania, zatwierdzał podręczniki i pomoce naukowe oraz ustalał zasady funkcjonowania wszystkich typów jednostek oświatowych. Rady narodowe zakładały szkoły i placówki oświatowo-wychowawcze i kierowały ich działalnością. Zadaniem rad narodowych było zapewnienie jednostkom oświatowym lokali i wyposażenia w pomoce naukowe, narzędzia, meble i sprzęt oraz potrzebne środki finansowe i materialne²¹¹. Kierując się zaleceniami wynikającymi z Raportu o stanie oświaty w PRL z 1973 roku, który zalecał opracowywanie programów wychowania przedszkolnego na podstawie doświadczeń ZSRR i Francji, Minister Oświaty i Wychowania wdrożył jednolity w całym kraju program wychowania w przedszkolu. „Program wychowania w przedszkolu” został wprowadzony decyzją Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 11 maja 1973 roku²¹² uzupełniony w 1977 roku wkładką pt. „Zakres treści wychowania i kształcenia dla dzieci sześciolletnich”. Zmiana programu nastąpiła decyzją Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 8 marca 1977 roku²¹³ poprzez wdrożenie „Programu pracy wychowawczo-dydaktycznej z dziećmi sześciolletnimi, objętymi jednorocznym oddziaływaniem przedszkolnym” - wydanie broszurowe. Scalenie obu wyżej wymienionych dokumentów nastąpiło w 1981 roku, jako

²¹¹ Dz.U. 1961, nr 32, poz. 160, Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, preambuła, art. 5, 31, 32, 34, 37 i 38.

²¹² Decyzja Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 11 maja 1973 roku Nr KO-410-3/73.

²¹³ Decyzja Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 8 marca 1977 roku Nr KO-PN 1-41-1/77.

Program wychowania w przedszkolu²¹⁴. Ponadto, decyzją Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 22 czerwca 1981 r.²¹⁵ wprowadzono wydanie broszurowe Instrukcji do programu pracy wychowawczo-dydaktycznej z dziećmi sześciolletnimi²¹⁶. W latach siedemdziesiątych program przedszkolny zawierał treści związane z nauką czytania dla dzieci sześciolletnich w celu rozwijania motywacji do nauki, zainteresowania pismem drukowanym. Służyć temu miało poznanie przez dzieci 22 liter drukowanych wielkich i małych, czytanie prostych wyrazów i krótkich tekstów²¹⁷. Wyżej wymienione programy utraciły moc w 1992 roku²¹⁸.

Program wychowania w przedszkolu z 1973 roku zwrócił uwagę na zwiększającą się rolę przedszkoli w systemie socjalistycznym. Ideą programu był rozwój dziecka poprzez jego aktywność w kontakcie z otaczającym światem. Kształtowanie osobowości dziecka następowało przez wychowywanie w najbliższym środowisku. Działalność dydaktyczna nakierowana była na przygotowanie dzieci do podjęcia nauki szkolnej. Program określał zadania w obrębie czterech dziedzin oddziaływania: wychowanie zdrowotne, społeczno-moralne, umysłowe i estetyczne. Był dokumentem ukierunkującym pracę wychowawczo-dydaktyczną nauczycieli, której celem był wszechstronny rozwój dziecka. Program podzielony był na trzy części: założenia systemu wychowania w przedszkolu, praca wychowawczo-dydaktyczna w przedszkolu z podziałem na grupy wiekowe oraz dojrzałość szkolna i przygotowanie dziecka do nauki szkolnej, które poprzedzone były wprowadzeniem. Część pierwsza pt. „Założenia systemu wychowania w przedszkolu” przedstawiała funkcje i zadania przedszkola, metody i formy pracy wychowawczej, planowanie pracy, współpracę z rodzicami i środowiskiem. Część tę można określić, jako przewodnik metodyczny do pracy z dziećmi w wieku od 3 do 6 roku życia. Autorzy wyartykułowali zwiększenie roli przedszkola w systemie wychowania socjalistycznego. System miał spowodować wszechstronne wychowanie, przygotowanie dziecka do przekroczenia progu szkolnego oraz pomoc rodzicom pracującym w zapewnieniu opieki ich dzieciom. Założeniem programu był rozwój osobowości

²¹⁴ Ministerstwo Oświaty i Wychowania Instytut Programów Szkolnych, Program wychowania w przedszkolu, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1981; Zarządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 kwietnia 1992 roku w sprawie minimum programowego wychowania przedszkolnego oraz zestawu dopuszczonych do użytku programów wychowania przedszkolnego, Monitor Polski 1992, nr 12, poz. 86.

²¹⁵ Decyzja Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 22 czerwca 1981 r. Nr KO-410-4/91.

²¹⁶ Zarządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 kwietnia 1992 roku w sprawie minimum programowego wychowania przedszkolnego oraz zestawu dopuszczonych do użytku programów wychowania przedszkolnego, Monitor Polski 1992, nr 12, poz. 86.

²¹⁷ M. Kwaśniewska, Ujęcie programowe zakresu kompetencji dzieci przedszkolnych do nauki czytania, Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 18, 2009, s.145-158.

²¹⁸ Monitor Polski 1992, nr 12, poz. 86, Zarządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 kwietnia 1992 roku w sprawie minimum programowego wychowania przedszkolnego oraz zestawu dopuszczonych do użytku programów wychowania przedszkolnego.

dziecka poprzez jego aktywność, wychowanie w zespole i kontakt z najbliższym środowiskiem. Dziecko było podmiotem wychowania z elementami kształcenia. Metody pracy skupiały się na aktywności dziecka w formie zabawowej. Podstawowymi formami organizacyjnymi pracy pedagogicznej była zabawa i prace dowolne dzieci, czynności samoobsługowe, prace użyteczne, zajęcia kierowane przez nauczycielkę i okolicznościowe kontakty. Wychowanie i nauczanie miało charakter zintegrowany pod względem metod, form i treści. Realizacja programu wymagała właściwego wyposażenia, począwszy od funkcjonalnych mebli (a także wymiary, estetyka), a skończywszy na pomocach dydaktycznych: graficzne, audyjne i manipulacyjne. Podstawą planowania pracy wychowawczo-dydaktycznej była znajomość programu, możliwości dzieci oraz analiza obecnej sytuacji. Nauczycielki prowadziły zapisy o dzieciach w kartach zapisu i karcie zdrowia. Część pierwsza szczegółowo omawiała planowanie pracy w przedszkolu jednooddziałowym, dwuoddziałowym i grupach łączonych. Zwrócono uwagę, aby dzieci sześciolatnie, które przygotowują się do szkoły były grupą jednorodną pod względem wiekowym. Podkreślono także, że sukces pedagogiczny możliwy jest do osiągnięcia we współpracy ze środowiskiem rodzinnym dziecka. Do podstawowych form współpracy z rodzicami należały kontakty indywidualne i zebrania grupowe. Część druga programu pt. „Praca wychowawczo-dydaktyczna w przedszkolu” przedstawiała szczegółowe zadania w obrębie czterech dziedzin wychowania z podziałem na grupy wiekowe dzieci trzyletnich, czteroletnich, pięcioletnich i sześciolatnych. Każda grupa wiekowa rozpoczynała się charakterystyką rozwoju dzieci. Realizacja zadań programowych dla dzieci trzyletnich polegała na zabawie i pracy w małych zespołach poza dopuszczeniem, co drugi dzień, zajęć ruchowych i umuzykalniających nieprzekraczających 10 minut ich trwania. Zajęcia dla dzieci czteroletnich organizowano systematycznie, jeden raz dziennie, przez ok. 20 minut, a dla dzieci pięcioletnich systematycznie dwa razy w ciągu dnia przez ok. 20 minut. Zadania programowe dostosowano do możliwości rozwojowych dzieci. Przykładem takim mogą być zadania z wychowania społeczno-moralnego w podobszarze „Dziecko jako członek społeczeństwa” związane ze Świętem Pracy²¹⁹. Dzieci trzy i czteroletnie miały uczestniczyć w kilkuminutowych uroczystościach i zabawach związanych z tym świętem, dzieci pięcioletnie miały rozumieć znaczenie czerwonego sztandaru, jako międzynarodowego symbolu ludzi pracy, a dla dzieci

²¹⁹ Archiwum Prywatnego Przedszkola „Krasnal” w Toruniu, Kronika Państwowego Przedszkola nr 3 w Toruniu, 1 Maja; Archiwum Przedszkola Niepublicznego „Słoneczko” w Toruniu, Kronika Państwowego Przedszkola nr 34 w Toruniu, 1 maja; Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 16 w Toruniu, Kronika Przedszkola ZWS Elana nr 2 w Toruniu– 1984-1985, 1 Maja; Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 13 w Toruniu, Kronika Państwowego Przedszkola nr 30 w Toruniu - 1984-1989, 1 Maja.

sześcioletnich program wyodrębnił podobszar „Kształtowanie uczuć przyjaźni i braterstwa z innymi narodami”, a w tym między innymi „podkreślanie przyjaźni i współpracy łączących Polskę z krajami socjalistycznymi”²²⁰. Część trzecia programu pt. „Dojrzałość szkolna i przygotowanie dziecka do nauki w szkole” była przewodnikiem metodycznym dla nauczycieli pracujących z tą grupą wiekową. Szczegółowo zostało opisane pojęcie dojrzałości szkolnej wraz z jej efektami. Dzieci sześciolatki od roku szkolnego 1977/78 zostały objęte jednorocznym oddziaływaniem przedszkolnym, które mogły realizować w jednej z trzech wybranych form: przedszkolach, oddziałach przedszkolnych w szkołach podstawowych i ogniskach przedszkolnych. Zajęcia organizowane dwa razy w ciągu dnia, po 30 minut każde. Kluczowym zadaniem programowym dla sześciolatek było „Przyswajanie elementarnej umiejętności czytania” poprzez wprowadzenie 22 liter drukowanych, małych i wielkich oraz „Przygotowanie do nauki pisania”. Nauczycielka była zobowiązana określić stopień przygotowania dziecka do nauki szkolnej i określenia zaleceń i wskazówek do dalszej pracy z dzieckiem w klasie pierwszej. Kartę Dziecka, w której znalazły się te informacje przekazywała do odpowiedniej szkoły w celu ciągłości oddziaływania wychowawczo-dydaktycznego. Przed wprowadzeniem jednorocznego oddziaływania przedszkolnego Instytut Programów Szkolnych, przy współdziałaniu teoretyków i praktyków wychowania przedszkolnego i nauczania początkowego, opracował projekt Programu pracy wychowawczo-dydaktycznej z dziećmi sześciolatkami. Program ten w roku szkolnym 1975/76 został pilotażowo wdrożony w wybranych 45 placówkach przedszkolnych z różnych środowisk i różnych form organizacyjnych. Integrował on działania wychowawczo-dydaktyczne na terenie przedszkola i klasy pierwszej oraz swoim zakresem obejmował opiekę nad zdrowiem, bezpieczeństwem i rozwojem dziecka. Uwzględniał wszechstronne wychowanie, przygotowanie do szkoły a także pomoc rodzicom w zapewnieniu ich dzieci opieki. Zadania i treści wychowania i kształcenia ujęte były w czterech dziedzinach: wychowanie zdrowotne, kształtowanie postaw społecznych w kontakcie z otoczeniem, rozwijanie sprawności mowy i myślenia, wychowanie estetyczne. Program zawierał także przewodnik metodyczny, a w nim: metody i formy pracy wychowawczo-dydaktycznej, organizacja pracy nauczyciela, współpraca z rodzicami i praca wyrównawcza. Klasa przedszkolna, bo tak nazywano grupę dzieci sześciolatków, była roczną placówką, w której realizowano początki elementarnej nauki.

²²⁰ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 13 w Toruniu, Kronika Państwowego Przedszkola nr 30 w Toruniu - 1984-1989, 71 Rocznica Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej; Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 16 w Toruniu, Kronika Przedszkola ZWS Elana nr 2 w Toruniu - 1984-1985, 7 listopada Rocznica Rewolucji.

Dzieci uczyły się czytać z wykorzystaniem 22 liter, wyrabiały gotowość do pisania i poznawały znaki cyfr oraz znaki matematyczne. Program podkreślał wpływ współpracy nauczycieli ze środowiskiem rodzinnym dziecka na efekty pracy wychowawczo-dydaktycznej. Podstawą była wiedza na temat dziecka i jego środowiska rodzinnego. Informacje na ten temat nauczyciele gromadzili w kartach zapisu do przedszkola i zapisie bardzo szczegółowego wywiadu środowiskowego. Praca nauczycieli zawierała trzy funkcje: pobudzającą rozwój, zapobiegawczą i wyrównawczą. Treści kształtowania postaw społecznych w kontakcie z otoczeniem uwzględniały między innymi przyswajanie takich nazw, jak Polska Rzeczpospolita Ludowa, Rada Narodowa, Komitet Partii, krajów socjalistycznych graniczących z Polską²²¹. W ramach działu programu „dziecko jako członek społeczeństwa” dzieci poznawały znaczenie czerwonego sztandaru symbolizującego ludzi pracy pracujących na świecie i treści świąt międzynarodowych, na przykład Święto 1 Maja, Dzień Dziecka czy Dzień Kobiet²²². Omawiane programy łączył nadrzędny cel, jakim był wszechstronny rozwój dziecka i przygotowanie do nauki szkolnej. Istotne znaczenie dla sukcesu dziecka miała współpraca ze środowiskiem rodzinnym²²³. Program zakładał rozwój dziecka w kontakcie z najbliższym środowiskiem²²⁴. Realizację programu odzwierciedlają bogate kroniki przedszkolne, które prowadzono bodajże w każdej placówce. Znajdują się w nich zapisy

²²¹ Archiwum Przedszkola Prywatnego „Mały Świątek” w Toruniu, Program pracy wychowawczo-dydaktycznej z dziećmi sześciolletnimi (w klasie przedszkolnej), Ministerstwo Oświaty i Wychowania, Instytut Programów Szkolnych. 1976, Decyzja Ministra Oświaty i Wychowania - Pismo Znak PNI-41-1/75 z dnia 26 maja 1975 roku.

²²² Archiwum Przedszkola Niepublicznego „Flisaczek” w Toruniu, Złota Księga Przedszkola Państwowego nr 20 w Toruniu, Międzynarodowy Dzień Kobiet; tamże: Archiwum Prywatnego Przedszkola „Calineczka” w Toruniu; tamże: Protokolarz Państwowego Przedszkola nr 14 w Toruniu, Międzynarodowy Dzień Kobiet; Archiwum Prywatnego Przedszkola „Krasnal” w Toruniu; Kronika Państwowego Przedszkola nr 3 w Toruniu, Dzień Dziecka; Archiwum Przedszkola Niepublicznego „Słoneczko” w Toruniu, Kronika Państwowego Przedszkola nr 34 w Toruniu, 8 marca.

²²³ Archiwum Prywatnego Przedszkola „Krasnal” w Toruniu, Kronika Państwowego Przedszkola nr 3 w Toruniu, Dzień Babci; Archiwum Wojskowe w Toruniu, Kronika Przedszkola Wojskowego nr 59, Dzień Babci i Dziadka”; Archiwum Przedszkola Niepublicznego „Słoneczko” w Toruniu, Kronika Państwowego Przedszkola nr 34 w Toruniu, Dzień Babci i Dziadka, Dzień Matki; Archiwum Przedszkola Niepublicznego „Bim-Bam-Bino” w Toruniu, Kronika Przedszkola Państwowego nr 7 w Toruniu, Dzień Babci w dniu 25 stycznia 1989 roku; tamże: Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 16 w Toruniu, Kronika Przedszkola ZWS Elana nr 2 w Toruniu– 1984-1985, Zajęcia otwarte dla rodziców w dniu 14 listopada 1974 roku; tamże: Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 11 w Toruniu, Kronika Przedszkola Państwowego nr 24 w Toruniu, 1981/82, Zajęcia otwarte dla rodziców w dniu 13 listopada 1981 roku.

²²⁴ Archiwum Przedszkola Niepublicznego „Flisaczek” w Toruniu, Złota Księga Przedszkola Państwowego nr 20 w Toruniu, Starszaki w Państwowym Domu Rencistów w dniu 26 stycznia 1979 roku; Archiwum Wojskowe w Toruniu, Kronika Przedszkola Wojskowego nr 59, Dzień Milicjanta, Dzień Wojska Polskiego; Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 13 w Toruniu, Kronika Państwowego Przedszkola nr 30 w Toruniu – 1984-1989, Dzień Milicjanta; Archiwum Prywatnego Przedszkola „Krasnal” w Toruniu, Kronika Państwowego Przedszkola nr 3 w Toruniu, Dzień Kolejarza; Archiwum Prywatnego Przedszkola „Calineczka” w Toruniu, Protokolarz Państwowego Przedszkola nr 14 w Toruniu, Dzień Milicjanta; Archiwum Przedszkola Niepublicznego „Słoneczko” w Toruniu, Kronika Przedszkola Państwowego nr 34, Święto Milicji Obywatelskiej.

o aktywności sportowej dzieci²²⁵, spotkaniach z teatrem²²⁶, imprezach²²⁷, uroczystościach czy wycieczkach²²⁸. W życiu przedszkola czynnie uczestniczyli rodzice przedszkolaków, a współpraca z nimi była pozytywnie oceniana przez dyrektorów i nauczycieli przedszkoli. „Bardzo dobrze wspominam współpracę z rodzicami, ich otwartość, wyrozumiałość, serdeczność, sympatię i życzliwe nastawienie”²²⁹. Katalog form aktywności rodziców jest długi i imponujący. Standardowo rodzice uczestniczyli w zebraniach ogólnych i grupowych, rozmowach indywidualnych z nauczycielkami, konsultacjach ze specjalistami, organizacji imprez i uroczystości. Bardzo chętnie pomagali w pracach użytecznych na rzecz przedszkola, na przykład pomagali przy drobnych remontach, szyciu kostiumów na występy dzieci. Do nowych i ciekawych form współpracy przedszkola z rodzicami należały prezentacje zawodów, jakie wykonywali czy czytanie bajek przedszkolakom. Rodzice często wspierali przedszkola w wyposażeniu sal, terenu przedszkolnego czy kącików tematycznych²³⁰. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku trudna była dostępność do niezbędnego wyposażenia placówek przedszkolnych. Jedną z dyrektorek przedszkoli Elany, która organizowała placówki od początku, tak wspomina: „Najdłużej pracowałam w przedszkolach zakładowych, które urządziłam od początku. Był to bardzo trudny okres w kraju, w którym półki świeciły pustkami. Mimo ogromu trudności, wykorzystując „kontakty” Elany oraz moje

²²⁵ APM nr 3 w Toruniu, Księga Pamiątkowa Przedszkola OPEC-METALCHEM, Toruń, Wrzesień 1983, Współzawodnictwo Sportowe „Mały Kangurek” 1986/87, Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 11 w Toruniu, Kronika Przedszkola Państwowego nr 24 w Toruniu, 1981/82, III Spartakiada Przedszkoli o „Puchar Radości”; Archiwum Prywatnego Przedszkola „Krasnal” w Toruniu, Kronika Przedszkola Państwowego nr 3 w Toruniu, Spartakiada Przedszkolaków”.

²²⁶ APM nr 3 w Toruniu, Księga Pamiątkowa Przedszkola OPEC-METALCHEM, Toruń, Wrzesień 1983, Wyjazd do Teatru Lalek „Zaczarowany Świat” w dniu 23 stycznia 1984 roku. Przedstawienie teatralne w wykonaniu dzieci z SP nr 19 w dniu 12 listopada 1985 roku; Archiwum Przedszkola Niepublicznego „Słoneczko” w Toruniu, Kronika Przedszkola Państwowego nr 34, Przegląd Teatryków, i Przegląd Osiedlowy Piosenki Przedszkolnej; Archiwum Prywatnego Przedszkola „Calineczka” w Toruniu; Protokolarz Państwowego Przedszkola nr 14 w Toruniu, Spotkanie z teatrem; Archiwum Prywatnego Przedszkola „Krasnal” w Toruniu, Kronika Państwowego Przedszkola nr 3 w Toruniu, Wyjazd do Teatru Lalek „Zaczarowany Świat” w Toruniu.

²²⁷ Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 11 w Toruniu, Kronika Przedszkola Państwowego nr 24 w Toruniu, 1981/82, Choinka Noworoczna 1988/89; Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 3 w Toruniu, Księga Pamiątkowa Przedszkola OPEC-METALCHEM, Toruń, Wrzesień 1983, Choinka w dniu 13 stycznia 1984 roku, Bal w dniu 18 lutego 1984 roku.

²²⁸ Archiwum Prywatnego Przedszkola „Krasnal” w Toruniu, Kronika Państwowego Przedszkola nr 3 w Toruniu, Wycieczka do lasu; Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 3 w Toruniu, Księga Pamiątkowa Przedszkola OPEC-METALCHEM, Toruń, Wrzesień 1983, Wycieczka do Cierpic do lasu w dniu 1 października 1984 roku, Wycieczka do sadu do Łysomic w dniu 11 września 1985 roku, Do zakładu krawieckiego w dniu 23 listopada 1990 roku; Archiwum Przedszkola Miejskiego nr 11 w Toruniu, Kronika Przedszkola Państwowego nr 24 w Toruniu, 1981/82, Wycieczka na dworzec kolejowy.

²²⁹ Relacja Wiesławy Kowalskiej nauczycielki w latach 1982-1988 Przedszkola Zakładowego „Ema-Apator” w Toruniu, spisana 4 czerwca 2021 roku.

²³⁰ Relacja Barbary Mielczarek byłej dyrektorki PP nr 22 w Toruniu spisana 2 kwietnia 2021 roku, Relacja Stefani Łopaty byłej dyrektorki Przedszkola ZWCh Elana nr 3 i nr 4, Przedszkola nr 42 oraz Przedszkola Miejskiego nr 7 w Toruniu spisana 22 marca 2021 roku, Relacja Hanny Jaskułowskiej właścicielki i dyrektorki Przedszkola Prywatnego „Leśny Ludek” w Toruniu, spisana 22 marca 2021 roku.

prywatne, udało się wyposażyć obydwie urządzane przez mnie przedszkola w meble, sprzęt i pomoce dydaktyczne, jak na ówczesną sytuację oceniane bardzo dobrze”²³¹. Pomoce dydaktyczne często wykonywały nauczycielki samodzielnie lub z udziałem rodziców. „Pomoce dydaktyczne, zabawki, kąciki tematyczne czy zabawki papierowe np. latawce, dmuchawce i inne wykonywali też rodzice, praktykanci i pracownicy posiadający zdolności manualne, krawieckie czy inne. Rodzice często szyli ubranka dla lalek czy pluszaków. Zatrudnione woźne szyły stroje do zajęć ruchowych i inne. Cała społeczność przedszkolna wraz z rodzicami w tzw. czynach na rzecz dziecka wykonywała różne prace np. malowano ściany w holu, meble, pomagali nauczycielkom w różnego rodzaju dekoracjach, itp. Baza dydaktyczna sukcesywnie się zwiększała, mimo że w sklepach nie było tego, czego szukaliśmy, potrzebowaliśmy”²³². Tak więc o wyposażenie przedszkola troszczyli się wszyscy zarówno personel placówki, jak i rodzice i organy założycielskie. „Zakład, do którego należało przedszkole, bardzo troszczył się zarówno o nas nauczycieli, jak i o to, aby placówka była jak najlepiej wyposażona w pomoce dydaktyczne i różnorodne urządzenia. Każda sala dla dzieci była wyposażona we wszystkie pomoce dydaktyczne potrzebne do realizacji programu wychowania przedszkolnego. W przedszkolu była osobna sala przeznaczona do zajęć ruchowych i rytmicznych, wyposażona między innymi w duży ekran i projektor filmowy, pianino, a także stelaż teatrzyku. Pomieszczenie to pełniło też funkcję sali audiowizualnej. Placówka była bardzo dobrze wyposażona w urządzenia terenowe, które pomagały w realizacji zadań programowych. Wśród nich były: ścieżka zdrowia, sygnalizacja świetlna i znaki drogowe, drewniane motory, karuzela w kształcie globusa i wiele innych przyrządów potrzebnych do kształtowania sprawności i zwinności dzieci. Korzystanie z urządzeń sportowych pozwalało na usprawnianie motoryki dzieci, czego efektem było zwycięstwo w miejskich zawodach sportowych przedszkolaków. Za uzyskane i miejsce w zawodach dzieci zdobyły Puchar przechodni”²³³. Placówki przedszkolne nie tylko z obowiązku określonego w programach pracy wychowawczo-dydaktycznej, ale także z uwagi na osadzenie w konkretnym środowisku, nawiązywały kontakty i współpracę ze środowiskiem lokalnym. W Toruniu lista partnerów przedszkoli była długa ze względu na funkcjonujące w mieście liczne instytucje kultury, sportu, edukacyjne, mundurowe oraz ich oferty skierowane na dziecięcego odbiorcę. Należały do nich przede wszystkim szkoły podstawowe i przedszkola, a także teatry – Teatr lalek „Zaczarowany

²³¹ Relacja Stefani Łopaty byłej dyrektorki Przedszkola ZWCh Elana nr 3 i nr 4, Przedszkola nr 42 oraz Przedszkola Miejskiego nr 7 w Toruniu spisana 22 marca 2021 roku.

²³² Relacja Barbary Mielczarek byłej dyrektorki PP nr 22 w Toruniu spisana 2 kwietnia 2021 roku.

²³³ Relacja Wiesławy Kowalskiej nauczycielki w latach 1982-1988 Przedszkola Zakładowego „Ema-Apator” w Toruniu, spisana 4 czerwca 2021 roku.

Świat”, „Baj Pomorski”, muzea, w tym Muzeum Okręgowe i Muzeum Etnograficzne, Biblioteki osiedlowe, zakłady pracy, lodowisko TOR-TOR, spółdzielnie mieszkaniowe, jednostki wojskowe, straż pożarna, milicja obywatelska, domy pomocy społecznej i wiele innych²³⁴. „Odniosę się do współpracy z Muzeum Etnograficznym. Dzieci uczestniczyły w spotkaniach edukacyjnych organizowanych przez muzeum. Cyklicznie brały udział w przeglądzie tańców poszczególnych regionów. Pamiętam, że w przedszkolu przez pracowniczkę, panią Genowefę Hofman, były szyte stroje takie, jak: kujawskie, góralskie, łowickie i inne kolorowe spódniczki, białe koszule i bluzki. Przeglądy tańców zgłoszonych do udziału przedszkoli odbywały się w niedziele. Rodzice mieli możliwość uczestnictwa w nich i podziwiania występów”²³⁵.

Wszechstronny rozwój dziecka i pomoc rodzicom pracującym w zapewnieniu opieki dzieciom były atutami przedszkoli, które wpływały na ich popularność i uwzględnienie w ważnych dokumentach. Znaczenie wychowania przedszkolnego dla rozwoju dziecka odzwierciedlała uchwała Sejmu w sprawie reformy systemu edukacji narodowej. Sejm PRL 13 października 1973 roku w dwusetną rocznicę powołania Komisji Edukacji Narodowej podjął uchwałę w sprawie dalszego rozwoju systemu oświatowego w kraju, zwracając także uwagę na znaczenie wychowania przedszkolnego. Założenia do systemu kształcenia i wychowania rozpoczął od wychowania przedszkolnego, wskazując na stopniowe jego upowszechnianie na wsi i w mieście. „Przedszkole powinno zapewnić właściwy rozwój fizyczny, umysłowy i społeczny dziecka poprzez kształtowanie jego postaw, zainteresowań, wyrabianie umiejętności, sprawności oraz poszerzanie zasobu wiedzy, rozbudzanie uczuć patriotycznych, rozwijanie mowy i myślenia, a także wrażliwości estetycznej. Przedszkole powinno przygotowywać wychowanków do przyszłej systematycznej pracy w szkole i przyspieszać ich społeczne oraz intelektualne dojrzewanie”. Upowszechnianie wychowania przedszkolnego powinno zacząć się od objęcia powszechnym jednorocznym wychowaniem przedszkolnym dzieci przed rozpoczęciem nauki w szkole²³⁶. W uchwale Sejmu PRL preferowano upowszechnianie wychowania przedszkolnego dla dzieci sześciolletnich. Zwiększała się liczba dzieci w wychowaniu przedszkolnym dzięki nowym formom organizacyjnym, jak ogniska przedszkolne i oddziały przedszkolne w szkołach. W prace nad ich powstawaniem włączyła się Sekcja Wychowania Przedszkolnego ZNP²³⁷. Ze względu na

²³⁴ Kroniki przedszkoli cytowanych w bibliografii (archiwa przedszkolne).

²³⁵ Relacja Krystyny Wieczorek – dyrektor Przedszkola PZAE ”EMA-APATOR”, spisana 15 czerwca 2021 roku.

²³⁶ Monitor Polski 1973, nr 44, poz. 260.

²³⁷ W. Mentel, dz. cyt., s. 148.

zwiększające się potrzeby społeczne, dotyczące miejsc w przedszkolach, poszerzono formy organizacyjne. Coraz więcej uwagi poświęcano pracy pedagogicznej, która wpływała na rozwój dzieci. Szczególną uwagę zwrócono na dzieci sześciolatnie i ich przygotowanie do szkoły. W programach pracy wychowawczo-dydaktycznych wyartykułowano treści związane z rozwojem społecznym, rozwojem mowy i myślenia, rozwojem intelektualnym i fizycznym, poznawaniem przyrody, poznawaniem własności społecznej, przestrzeganiem norm społecznych. Ważnym zadaniem w pracy pedagogicznej stało się kształtowanie uczuć patriotycznych i internacjonalistycznych oraz zainteresowań i uzdolnień. Uchwała Sejmu w sprawie reformy systemu edukacji zapowiadała zwiększenie wskaźnika upowszechnienia wychowania przedszkolnego i zintensyfikowanie pracy pedagogicznej. Istotą było wprowadzenie do programów wychowawczo-dydaktycznych elementów nauki czytania, pisania i matematyki dla dzieci sześciolatnych. Rozwój wychowania przedszkolnego wymagał przygotowania wykwalifikowanej kadry pedagogicznej, opracowania i wdrożenia programów wychowawczo-dydaktycznych dla dzieci sześciolatnych, zapewnienie właściwego wyposażenia w pomoce dydaktyczne i sprzęt, zwiększenie bazy lokalowej do zajęć dydaktyczno-opiekuńczych i wypoczynkowych²³⁸. Problemy oświaty eksponował i podejmował działania w celu ich wyeliminowania Związek Nauczycielstwa Polskiego. W ramach kampanii sprawozdawczo-wyborczej ZNP przedstawił problemy, które były przedmiotem jego troski w latach 1983-1986. Przedstawiono trzy grupy zagadnień: kształcenie, doksztalcanie i doskonalenie nauczycieli, edukacji narodowej, kierowania i zarządzania oświatą. W grupie problemów edukacji narodowej ZNP interesował się zwiększeniem upowszechniania przedszkolnego oraz reformą programową. Wiele pytań postawionych w wyżej wymienionych problemach nie znalazło odpowiedzi. Stwierdzono, że o stopniu trudności tych problemów świadczy fakt nieudzielenia odpowiedzi także przez Plenum PZPR, które obradowało 31 stycznia 1986 roku ani debata sejmowa z maja 1986 roku²³⁹. Mimo wymienionych wyżej problemów przedszkola funkcjonowały i realizowały przypisane im zadania statutowe i programowe. Praca placówek nadzorowana była przez Wydział Oświaty i Wychowania, który prowadził wizytacje i kontrole, a ich wyniki przekazywał indywidualnie dyrektorom oraz w formie wytycznych na naradach z dyrektorami. Wydział corocznie organizował konferencje z dyrektorami przedszkoli, szkół i placówek oświatowo-wychowawczych, co najmniej dwa razy: przed rozpoczęciem nowego roku szkolnego oraz po pierwszym półroczu. Konferencje inaugurujące rok szkolny poświęcone były programowi

²³⁸ s. Grześniak, dz. cyt., s. 290-294.

²³⁹ J. Zaciura, dz. cyt., s. 119-122.

działań WOiW i wytycznym dla dyrektorów do pracy wychowawczo-dydaktycznej. W sierpniowych naradach uczestniczyli zaproszeni goście, na przykład sekretarz KM PZPR J. Neuman, wiceprezydent Torunia J. Stefański, prezes Zarządu Oddziału ZNP w Toruniu Józef Sawionek. Podczas narad sierpniowych inspektor oświaty składał podziękowanie dyrektorom za całoroczną pracę i wyróżniał okolicznościowymi dyplomami. W 1985 roku wyróżniono między innymi Państwowe Przedszkole nr 1 i nr 14 za wzorowe prowadzenie praktyk dla słuchaczek Studium Wychowania Przedszkolnego, Państwowe Przedszkole nr 15 za osiągnięcia w nauce pływania, Państwowe Przedszkole nr 19 za bogate i różnorodne formy pracy ze środowiskiem, Państwowe Przedszkole nr 24 za owocną współpracę ze szkołą, przedszkole zakładowe Apator za wzorowe wyposażenie placu zabaw, przedszkole Elana nr 4 za nowatorskie formy pracy wychowawczej i dydaktycznej²⁴⁰. W naradach podsumowujących półrocze przedstawiano wyniki wizytacji i kontroli prowadzonych przez WOiW oraz inne podmioty, jak Najwyższa Izba Kontroli czy PIH. Zalecenia z wizytacji dotyczyły różnych obszarów pracy szkoły i przedszkola: planowania pracy wychowawczo-dydaktycznej i opiekuńczej oraz jej dokumentowania, wyposażenia i wykorzystywania pomocy dydaktycznych, wyżywienia, pracy rady pedagogicznej. Podczas narad wskazywano mocne i słabe strony funkcjonowania jednostek oświatowych. W marcu 1985 roku wskazano brak nacisku na zajęcia z wychowania fizycznego, brak pracy z dzieckiem nieradzącym sobie, brak kart 6 latka oraz zbyt duży skład słodczy w wyżywieniu. W marcu 1986 roku podkreślone zostały mocne strony pracy szkół polegające na poprawie planowania pracy wychowawczo-dydaktycznej i opiekuńczej, dobre funkcjonowanie zespołów wychowawczych i samokształceniowych, praca z młodym nauczycielem, a wśród słabych stron były zastrzeżenia dotyczące dokumentowania zebrań rad pedagogicznych i nadzoru pedagogicznego dyrektora. W przedstawionych wynikach wizytacji i lustracji przedszkoli i oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych jako mocną stroną wskazano prawidłowy wystrój wnętrz odzwierciedlający aktualnie realizowaną tematykę zajęć. Do nieprawidłowości zaliczono: brak kącików zainteresowań, kącików patriotycznych, nieekspozowanie treści związanych z przyrodą nieożywioną, brak odzwierciedlenia treści planu rocznego w codziennych planach, brak planowania współpracy ze szkołą, nieznamość przez nauczycieli pozycji książkowej „Vademecum nauczyciela sześciolatków”. W oddziałach

²⁴⁰ APT, Urząd Miasta Torunia, Wydział Oświaty i Wychowania, Dział Pedagogiczny 0-I, Protokoły z zebrań dyrektorów szkół i placówek oświatowo-wychowawczych w Toruniu, 1984-1990, sygn.11, Protokół z konferencji dyrektorów szkół, przedszkoli i liceów ogólnokształcących w Toruniu odbytej w dniu 28 sierpnia 1985 roku w MDK Przedzamcze.

przedszkolnych w szkołach podstawowych stwierdzono prawidłową realizację zadań wychowawczo-dydaktycznych, właściwe usytuowanie oddziałów w oddali od hałasu i wydzielone szatnie dla dzieci. Zalecono, aby w placówkach wychowania przedszkolnego większą uwagę zwracać na współpracę ze środowiskiem. W podobnych obszarach tematycznych Najwyższa Izba Kontroli dokonała kontroli w szkołach i placówkach oświatowo-wychowawczych w czasie od 13 stycznia do 17 lutego 1986 roku. Do kontrolowanych obszarów należały warunki sanitarne pomieszczeń, dokumentacja pedagogiczna, plan hospitacji. Wyniki i zalecenia omawiano podczas narady ze wskazaniem liczby nagan i upomnień. Corocznie WOiW przedstawiał dyrektorom założenia organizacyjno-programowe do pracy w kolejnym roku szkolnym. Praca jednostek oświatowych oparta była na dokumentach PZPR: uchwały Plenum i Zjazdu PZPR, dokumentach Komitetu Wojewódzkiego PZPR i Komitetu Miejskiego PZPR, głównych kierunkach pracy wychowawczej szkół, zadań wynikających z narad z dyrektorami, wytyczne Kuratorium Oświaty i Wychowania w Toruniu, wnioski z rekontroli i oceny realizacji planów za poprzedni rok szkolny. Założenia na kolejny rok szkolny odrębnie przedstawiano dla przedszkoli i odrębnie dla szkół. Przedszkoli dotyczyło na przykład umacnianie kadrowe i pełna realizacja statutu w zakresie kwalifikacji i rekrutacji do przedszkola²⁴¹. Przedszkola w wynikach nadzoru WOiW wypadały dobrze i prawidłowo przygotowywały się do rozpoczęcia nowego roku szkolnego. Problemem natomiast, który dotyczył przedszkoli był niewystarczający stan liczbowy dostępnych miejsc. Powodowało to przyjmowanie dzieci ponad limit miejsc. Problem ten omawiany był bardzo szczegółowo przez inspektora oświaty podczas narady sierpniowej w 1987 roku. W 1987 roku do przedszkoli na terenie Torunia przyjęto 5753 dzieci. Do Komisji Odwoławczej wpłynęło 1700 wniosków. Komisja stwierdziła pewne nieprawidłowości przy rekrutacji, a mianowicie przyjęcie samowolnie przez dyrektorów 28 dzieci do oddziału. Możliwość przekroczenia limitu miejsc w oddziale do 35 została umożliwiona przez WOiW dopiero w lipcu 1987 roku. Komisja Odwoławcza pozytywnie rozpatrzyła 1051 wniosków co oznaczało, że 200 dzieci nie przyjęto do przedszkoli. Kontrola stołówek przedszkolnych przez PIH zakończyła się zaleceniami, wśród których wskazano określenia w jadłospisach gramatury posiłków przez intendentów, wyposażyć stołówki w receptury i przepisy kulinarne dla dzieci,

²⁴¹ APT, Urząd Miasta Torunia, Wydział Oświaty i Wychowania, Dział Pedagogiczny 0-I, Protokoły z zebrań dyrektorów szkół i placówek oświatowo-wychowawczych w Toruniu, 1984-1990, sygn.11, Protokół z II plenarnej konferencji dyrektorów szkół i przedszkoli odbytej 1 marca 1985 roku; Protokół z konferencji dyrektorów szkół i placówek oświatowo – wychowawczych odbytej dnia 25 marca 1986 roku; Protokół z konferencji plenarnej dyrektorów szkół podstawowych m. Torunia 27 sierpnia 1987 roku..

objąć nadzorem stołówki i zadbać o obieg dokumentacji w stołówce²⁴².

Schyłek lat osiemdziesiątych to także działania zmierzające do poprawy wychowania przedszkolnego, choć wciąż obecne były problemy związane z deficytem miejsc (w roku 1988/89 w Toruniu do przedszkoli nie dostało się 1 224 dzieci z braku miejsc) czy brakiem wykwalifikowanej kadry pedagogicznej. W planie Wydziału Oświaty i Wychowania na rok 1989/90 wpisano zadanie dotyczące poprawy warunków pobytu dzieci w przedszkolu i rozwój współpracy przedszkola ze środowiskiem społecznym²⁴³. Przedszkola współpracowały przede wszystkim z rodzicami, którzy wspierali ich pracę na co dzień oraz z różnymi instytucjami, jak szkoła, zakłady pracy. Niepokojącym zjawiskiem był brak nauczycieli z kwalifikacjami. Wymagane przygotowanie do zawodu nauczyciela przedszkola określały przepisy oświatowe²⁴⁴. Corocznie Minister Edukacji Narodowej określał wytyczne w sprawie organizacji kształcenia i wychowania, a w nich: podstawowe kierunki działania, zadania programowo-organizacyjne i kalendarz roku szkolnego. Mimo, że wytyczne dotyczyły wszystkich szkół i placówek oświatowo-wychowawczych to zapisy wprost głównie odnosiły się do szkół. W roku szkolnym 1988/89 głównym zadaniem edukacji było przyspieszenie zmian jakościowych systemu dydaktyczno-wychowawczego wskazanych w dokumentach partyjnych i postanowieniach Sejmu i Rady Ministrów PRL. W pracy jednostek oświatowych położono nacisk na zwiększenie roli rodziców, współpracę ze środowiskiem, a w tym z zakładami opiekuńczymi i patronackimi, kształtowanie postaw patriotycznych i internacjonalistycznych, indywidualizowanie procesu kształcenia i wsparcie uczniów szczególnie uzdolnionych. Czas pracy przedszkoli wynikał z potrzeb rodziców. W soboty placówki świadczyły opiekę w przypadku grupy do 10 dzieci, a w przypadku większej grupy były zobowiązane prowadzić zajęcia. Terminy przerw pracy przedszkola ustalał organ nadzorujący przedszkole, na wniosek dyrektora ustalony z komitetem rodzicielskim²⁴⁵. Podczas narad z dyrektorami szkół i przedszkoli organizowanych przez WOiW i często

²⁴² APT, Urząd Miasta Torunia, Wydział Oświaty i Wychowania, Dział Pedagogiczny 0-I, Protokoły z zebrań dyrektorów szkół i placówek oświatowo-wychowawczych w Toruniu, 1984-1990, sygn.11, Protokół z konferencji plenarnej dyrektorów szkół podstawowych m. Torunia 27 sierpnia 1987 roku.

²⁴³ APT, Urząd Miasta Torunia, Wydział Oświaty i Wychowania, Dział Pedagogiczny 0-I, Protokoły z zebrań dyrektorów szkół i placówek oświatowo-wychowawczych w Toruniu, 1984-1990, sygn.11, Protokół z konferencji dyrektorów szkół podstawowych toruńskiego rejonu oświatowego odbytej w dniu 28 września 1989 roku.

²⁴⁴ Rozporządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 25 sierpnia 1982 roku w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli oraz określenia szkół i wypadków, w których można zatrudnić nauczycieli niemających wyższego wykształcenia – Dz.U. Z 1982 roku nr 29, poz. 206 i kolejne Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 8 maja 1989 – Dz.U. Z 1989 roku nr 34, poz. 189.

²⁴⁵ Zarządzenie nr 15 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 13 kwietnia 1988 roku w sprawie organizacji kształcenia i wychowania w roku szkolnym 1988/89, Dziennik Urzędowy MEN z 1988 roku nr 3, poz. 19.

z udziałem władz miasta i kuratorium przedstawiano kierunki do pracy w nowym roku szkolnym. i tak, w czerwcu 1989 roku, podczas narady z udziałem wiceprezydenta Jerzego Polkowskiego i prezesa Zarządu Oddziału Związku Nauczycielstwa Polskiego w Toruniu Józefa Sawionka, Inspektor Oświaty i Wychowania przedstawił wytyczne na rok szkolny 1989/90. Podczas wystąpienia przekazał, że podstawą planowania pracy wychowawczo-dydaktycznej będą ustalenia „okrągłego stołu”, a w pracy wychowawczej konstytucyjne i powszechne prawa człowieka. Ponadto, należało dążyć do uspołecznienia jednostek oświatowych w działaniach komitetów rodzicielskich i wszystkich instytucji współpracujących ze szkołą. Toruńska oświata osiągała sukcesy i polepszała bazę z roku na rok, lecz mimo to nie zaspakajała zapotrzebowania na miejsca w przedszkolach²⁴⁶.

Rok szkolny 1989/90 to funkcjonowanie szkół i przedszkoli w nowych warunkach społeczno-politycznych i gospodarczych. Był to początek dużych zmian w oświacie, które stały się tematem narad z dyrektorami. Między innymi nastąpiły zmiany kadrowe w MEN; odwołano 5 wiceministrów, a powołano 7 nowych wiceministrów. Sprawy szkolnictwa ogólnego nadzorowała wówczas wiceminister Anna Radziwiłł.

Najważniejszymi dokumentami, na których powinna opierać się praca szkoły były:

- Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela,
- Konstytucja PRL wraz ze zmianami,
- protokół ustaleń „okrągłego stołu”,
- apel Ministra Edukacji Narodowej.

Szkoła pozostała świecką, choć zalecano wykorzystać te wartości religijne, które wpływają na morale uczniów, planowano zmianę programów nauczania, zwiększono rolę rady pedagogicznej, zmianę funkcji nadzoru pedagogicznego z kontrolującego na wspomagający, planowano zmienić system kształcenia nauczycieli i odejść od wykształcenia wyższego dla nauczycieli w przedszkolach i szkołach podstawowych. Sytuacja ekonomiczna w kraju była zła, co powodowało także konsekwencje dla oświaty w miastach. W Toruniu oświata otrzymywała pieniądze z nadwyżek budżetowych, co pozwalało na pokrycie wydatków rzeczowych, natomiast zła była sytuacja z płacami nauczycieli, co często było powodem rezygnacji z zawodu. MEN w swoim apelu poinformowało, że nauczyciele w czerwcu 1990 roku otrzymają nowe programy, zwróciło uwagę na kierunki pracy oświaty: odchodzenie od encyklopedyzmu na rzecz myślenia, wprowadzanie nowych, własnych pomysłów

²⁴⁶ APT, Urząd Miasta Torunia, Wydział Oświaty i Wychowania, dział Pedagogiczny 0-I, Protokoły z zebrań dyrektorów szkół i placówek oświatowo-wychowawczych w Toruniu, 1984-1990, sygn.12, Protokół z konferencji dyrektorów szkół i placówek oświatowo-wychowawczych odbytej w dniu 21 czerwca 1989 roku.

i eliminowanie zbędnej wiedzy faktograficznej²⁴⁷.

Rok szkolny 1989/90 to głównie zintensyfikowanie dotychczasowych działań, a w tym współpracy z rodzicami i środowiskiem wychowawczym – samorządem mieszkańców i instytucjami zajmującymi się pracą wychowawczą w środowisku, zwiększenia samodzielności szkół, rozszerzenia kompetencji dyrektorów. Nowelizacja ustawy o systemie rad narodowych, samorządu terytorialnego i zwiększenie odpowiedzialności rad narodowych za tworzenie materialnych warunków do funkcjonowania placówek oświatowych spowodowała, że Minister Edukacji Narodowej zwrócił uwagę, aby dyrektorzy przedstawiali radom narodowym potrzeby w tym zakresie²⁴⁸.

Analizując działalność toruńskich przedszkoli w okresie 1975- 1990 należy stwierdzić, że mimo wielu trudności wynikających z funkcjonowania systemu oświaty i sytuacji społeczno-gospodarczej w kraju, przedszkola wspierały rodziców w wychowaniu dzieci i wpływały na ich rozwój. Praca dyrektorów i nauczycieli była świadomie wybraną drogą zawodową, pozytywnie ocenianą przez niektórych nawet po upływie znacznego czasu po jej zakończeniu. Ze wspomnień dyrektorów i nauczycieli:

„Nie ma większego komplementu i zapłaty za pracę, kiedy Rodzic stwierdza, że jest szczęśliwy, iż dziecko przebywa w przedszkolu, gdzie panuje rodzinna atmosfera. Tylko w jednej sytuacji łązy dziecka są miłe... kiedy jest smutne, bo za szybko Rodzice odbierają je z przedszkola. i to jest sens naszej pracy!”²⁴⁹.

„Największym moim sukcesem było zadowolenie dzieci i rodziców, którzy kolejne dzieci zapisywali do przedszkola. Dobra współpraca w zespole nauczycielskim oraz z całym personelem. Praca w przedszkolu była i jest dla mnie pasją... Mimo niskiej płacy, a tym samym i emerytury nie żałuję dokonanego wyboru”²⁵⁰.

„Po latach bardzo dobrze wspominam czas spędzony w przedszkolu „Ema-Apator”. Mam pełną świadomość, że wszystko, czego nauczyłam się w przedszkolu i zdobyte w tym czasie wykształcenie, pozwoliło mi w nowym miejscu pracy prowadzić niekonwencjonalne zajęcia. Stosowane przeze mnie metody pracy, polegające na integracji różnych zajęć, inspirowały moje

²⁴⁷ APT, Urząd Miasta Torunia, Wydział Oświaty i Wychowania, dział Pedagogiczny 0-I, Protokoły z zebrań dyrektorów szkół i placówek oświatowo-wychowawczych w Toruniu, 1984-1990, sygn.12, Protokół z konferencji dyrektorów szkół podstawowych odbytej w dniu 4 listopada 1989 roku.

²⁴⁸ Zarządzenie nr 18 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 marca 1989 roku w sprawie organizacji kształcenia i wychowania w roku szkolnym 1989/90, Dziennik Urzędowy MEN z 1989 roku nr 2, poz. 12.

²⁴⁹ Relacja Hanny Jaskułowskiej właścicielki i dyrektora Przedszkola Prywatnego „Leśny Ludek” w Toruniu, spisana 22 marca 2021 roku.

²⁵⁰ Relacja Stefanii Lopaty byłej dyrektor Przedszkola ZWCh Elana nr 3 i nr 4, Przedszkola nr 42 oraz Przedszkola Miejskiego nr 7 w Toruniu spisana 22 marca 2021 roku.

koleżanki z nauczania początkowego do podejmowania takich prób. Pracując w szkole metodą zajęć zintegrowanych, która stosowana była w przedszkolu „wyprzedziłam” reformę edukacji, wprowadzoną dopiero w 1999 roku. Myśl Marka Twain`a - „*Zacną rzeczą jest uczyć się, lecz jeszcze zacniejszą – nauczać*” - w pełni oddaje moją osobowość²⁵¹.

„Sukcesem przedszkola były bardzo dobre opinie – było wzorcowe, bardzo dużo pracy społecznej, żyło się pracą. Imprezy przedszkolne na bardzo wysokim poziomie. Uważam, że traktowanie cudzego dziecka, jak swojego własnego, powinno być priorytetem w pracy każdego nauczyciela. Moim przewodnim mottem w pracy wychowawczej i życiu było i jest:

„W wychowaniu kieruję się sercem. Patrzę na dziecko sercem. Dostrzegam serce w dziecku i dziecko w sercu. Jego i swoim. Janusz Korczak”²⁵².

Toruń w szeregach kadry kierowniczej i pedagogicznej miał świetnych specjalistów, pasjonatów i ambasadorów wychowania przedszkolnego.

²⁵¹ Relacja Wiesławy Kowalskiej nauczycielki w latach 1982-1988 Przedszkola Zakładowego „Ema-Apator” w Toruniu, spisana 4 czerwca 2021 roku.

²⁵² Relacja Krystyny Wieczorek dyrektor Przedszkola Zakładowego „Ema Apator” w Toruniu, spisana 29 maja 2021 roku.

Zakończenie

Tematem wychowania małych dzieci zajmowano się już w starożytności, przed pojawieniem się zinstytucjonalizowanych form opieki i wychowania. Jednak to właśnie te formy zaczęto organizować ze względu na potrzeby społeczne i to właśnie one na przestrzeni wieków wspierały z jednej strony rolę rodziny, a z drugiej pomagały dzieciom w osiągnięciu gotowości do obowiązku szkolnego. Pierwsze tego rodzaju instytucje o nazwie ochronki powstały w XVIII wieku, a 100 lat po nich ogródki freblowskie¹. Ważnym wydarzeniem związanym z początkiem wychowania przedszkolnego był Ogólnopolski Zjazd Nauczycielski zwany Sejmem Nauczycielskim w 1919 roku. Uczestnicy Zjazdu, w dyskusji nad kształtem placówek przedszkolnych, pokreślili konieczność ich powszechności i bezpłatności². Instytucje opiekuńczo-wychowawcze były tematem także polityki państwa po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku. Placówki przedszkolne od samego początku odgrywały istotną rolę w życiu społecznym także i w Toruniu. Na początku głównym celem funkcjonowania placówek przedszkolnych była pomoc matkom pracującym, a później proces nauczania i jego wpływ na rozwój dziecka. W okresie zaborów instytucje przedszkolne odgrywały znaczącą rolę we wzmacnianiu polskości i odwrócenia skutków germanizacji. Natomiast cel, do którego zmierzano to przygotowanie dziecka do przekroczenia progu szkolnego³.

Wychowanie przedszkolne najpierw w postaci ochronek, a następnie przedszkoli uzupełnianych oddziałami przedszkolnymi w szkołach podstawowych pełniło istotną rolę także w Toruniu. Tendencje te przed drugą wojną światową ze względu na zmiany, jakie nastąpiły i specyfikę ustrojową, a zwłaszcza w coraz większym stopniu aktywność kobiet, rozwijano z większym lub mniejszym skutkiem. Po drugiej wojnie światowej nastąpiła konieczność zwiększenia sieci przedszkolnej ze względu nie tylko na wyzwanie wynikające z założeń programowych ówczesnej władzy, ale wynikało także z potrzeby społecznej. Widać to doskonale, jak w omawianym okresie dochodzi do bardzo szybkiego wzrostu sieci przedszkolnej. Ma to także związek z faktem intensywnej migracji ludności ze wsi do miasta, co było zarówno zjawiskiem europejskim, jak i ogólnoświatowym, a w tym dotyczyło państw Europy Środkowowschodniej z uwagi na uwarunkowania ogólnopolityczne. Toruń w tym zakresie jest doskonałym przykładem miasta, które intensywnie rozrasta się w swoich granicach administracyjnych⁴. Również bardzo dynamicznie rośnie liczba mieszkańców

¹ W. Bobrowska-Nowak, *dz. cyt.*, s. 117-127.

² A. Klim-Klimaszewska, *Pedagogika przedszkolna*, Warszawa 2005, s. 18-21.

³ P. Olstowski, *Oświata polska i niemiecka w Toruniu...*, s. 321.

⁴ r. Sudziński, *Przekształcenia strukturalne miasta Torunia w latach 1920-1975*, Toruń 1993, ss. 232.

Torunia, o ile w 1946 roku mieszkało w Toruniu 68 085 osób⁵, w 1961 roku 104 800 osób⁶ w 1975 roku 149 200 osób⁷, to u progu przemian ustrojowych w roku 1991 mieszkańców było 202 tys.⁸ Musiało to znaleźć swoje odzwierciedlenie w rozwoju placówek oświatowo-wychowawczych obsługujących mieszkańców rozrastającego się miasta. Po wojnie, gdy tylko administracja miejska okrzepła, po kłopotach wynikających z okupacji, zaczęto odbudowywać toruńską oświatę poprzez poprawę warunków przede wszystkim lokalowych, wzbogacanie wyposażenia dydaktycznego, aż w końcu budowę nowych szkół. Na tym tle jeszcze bardziej dynamicznie będzie rozrastała się sieć przedszkoli. Sieć przedszkoli rosła w szybszym tempie niż sieć szkolna. o ile bowiem do szkół przed wojną uczęszczały z reguły wszystkie dzieci, to do przedszkoli niewielki odsetek, który po wojnie systematycznie wrosła.

Podobnie, jak jest Toruń odzwierciedleniem zmian demograficznych i społecznych w kształtowaniu się przedszkoli w PRL, tak również jest odwzorowaniem treści ideowych i politycznych, które były obecne w kształtowaniu wychowania przedszkolnego w Polsce tego okresu. Władze Polski Ludowej, wywodzące się ideowo z nurtu Marksistowskiego, będą przez cały okres swojego funkcjonowania wywierały presję wychowania nawet na najmłodszych obywateli – przedszkolaków, aby ukierunkowywać ich zgodnie z ówczesną ideologią i zapotrzebowaniem. Te, wprowadzone przez cały okres pozostawały stałe, ale też podlegały pewnym zmianom. Komunizm i Lenin będą modne przez cały okres funkcjonowania tej władzy, ale z Józefem Stalinem dzieci, jak całe społeczeństwo, rozstaną się po 1956 roku. To także znajdzie swoje odzwierciedlenie w tym, jak opiekowano się i zajmowano toruńskimi przedszkolakami. Czynniki polityczne miały również wpływ na całą sieć przedszkoli zarówno w Toruniu, jak i w całej Polsce. Działo się to do tego stopnia, że państwo przejęło również placówki katolickie. W miejsce zaś Kościoła katolickiego i jego instytucji, jak Caritas czy Zgromadzenia Kościelne, pojawiły się organizacje rzekomo społeczne, a tak naprawdę będące ekspozyturami władzy, które jako instytucje prowadziły przedszkola. Warto tu wymienić takie instytucje, jak Milicja Obywatelska, duże zakłady pracy, partie komunistyczne (PPR/PZPR) czy związki zawodowe. Wszystko to także dotyczyło Torunia, gdzie procesy te zostały zaprezentowane na łamach tej pracy.

Patrząc historycznie należy wskazać trzy ważne dokumenty oświatowe, które miały istotny wpływ na kształtowanie się pozycji wychowania przedszkolnego na mapie oświatowej

⁵ *Rocznik Statystyczny 1947*, Warszawa 1947, s. 23.

⁶ *Rocznik Statystyczny 1962*, Warszawa 1962, s. 23.

⁷ *Rocznik Statystyczny 1975*, Warszawa 1976, s. 33.

⁸ *Rocznik Statystyczny 1992*, Warszawa 1992, s. 50.

kraju. Pierwszym z nich była ustawa z 1932 roku tzw. Jędrzejewiczowska wprowadzająca nazwę „przedszkole”. Kolejnym ważnym dokumentem stała się ustawa z 1961 roku stwierdzająca, że wychowanie przedszkolne jest pierwszym etapem systemu oświaty, a następnie Raport o stanie oświaty i kolejny program wychowania przedszkolnego z 1973 roku. Raport wyraźnie wyartykułował konieczność upowszechniania wychowania przedszkolnego.

Przełom lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych to większe objęcie wychowaniem przedszkolnym dzieci sześciolletnich i zdecydowany rozwój tego etapu edukacji. To czas utworzenia przedszkoli państwowych, resortowych i zakładowych.

W Toruniu powstawały przedszkola zgodnie z potrzebami mieszkańców. W najbardziej potrzebujących rejonach miasta znalazły się osiedla Rubinkowo i Na Skarpie. Przejawem troski miasta o stan wychowania przedszkolnego była uchwała Miejskiej Rady Narodowej w sprawie bazy lokalowej przedszkoli i szkół podstawowych w latach 1986-1990. Zgodnie z uchwałą rozpoczęto budowę przedszkoli na Rubinkowie i Na Skarpie. Schyłek lat osiemdziesiątych to także nowe wyzwania dla kadry pedagogicznej. W 1989 roku pojawił się wymóg posiadania przez nauczycieli przedszkoli wyższego wykształcenia.

Mimo wielu istotnych faktów historycznych pokazujących rozwój wychowania przedszkolnego należy dodać również trudny czas dla tych placówek. Przykładowo niesprzyjające warunki ekonomiczno-polityczne i kryzys szkolny w latach trzydziestych osłabiły funkcjonowanie placówek dla najmłodszych dzieci. Ustawa Jędrzejewiczowska promowała wychowanie przedszkolne, ale poprzez duże miasta, a tym samym ograniczyła rozwój wychowania przedszkolnego na wsiach.

Bolesny w skutkach okazał się także czas transformacji ustrojowej po 1989 roku. Samorządy nie tylko nie rozwijały placówek przedszkolnych, ale je likwidowały. Stało się tak za sprawą decentralizacji i przejęciu zadania prowadzenia przedszkoli, na co samorządy finansowo nie były przygotowane. Edukacja najmłodszych pojmowana jako strata nie współgrała ze stwierdzeniem, że najbardziej opłacalna jest inwestycja w człowieka. Skupienie się na oszczędnościach w oświacie jest polityką krótkowzroczną⁹. Z chwilą wejścia w życie ustawy o samorządzie gminnym nastąpił ruch likwidacji przedszkoli w całej Polsce¹⁰. Nie można upatrywać w tych zmianach negatywnego do końca nastawienia władz samorządowych do przedszkoli, lecz konieczność ratowania budżetu miasta. Nie jest to usprawiedliwieniem, gdy cenę za to zapłaciły przedszkola w momencie ich rozwoju, lecz

⁹ A. Żółtek, M. Rozbarska, *dz. cyt.*, s. 292-293.

¹⁰ Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym – Dz. U. 1990 nr 16, poz. 95.

konieczność dokonania wyboru w trudnej sytuacji niezależnej od samorządu. Niestety, sytuacja ta dotyczyła także Torunia – był to czas zmniejszenia liczby przedszkoli publicznych i przejęcia ich budynków przez osoby fizyczne lub prawne, między innymi na siedziby przedszkoli niepublicznych. By zakończenie miało jednak wydźwięk pozytywny należy zwrócić uwagę na fakt, że jeśli decentralizacja w 1990 roku spowodowała osłabienie stanu liczbowego przedszkoli, tak kolejne lata, a zwłaszcza dwadzieścia ostatnich prowadzenia przedszkoli przez samorządy, przyczyniły się do ich rozwoju. Gmina Miasta Toruń jest doskonałym tego przykładem poprzez uznanie wychowania przedszkolnego, jako jednego z priorytetów polityki miasta.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN)

- Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci
- Ministerstwo Oświaty

Archiwum Biblioteki Sejmowej

- materiały z obrad „Okrągłego Stołu”

Archiwum Państwowe w Toruniu (APT)

II. Inspektorat Szkolny w Toruniu

III. Zarząd Miejski w Toruniu

IV. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Toruniu (PMRN w Toruniu)

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (APB)

- Komitet Miejski Polskiej Partii Robotniczej w Toruniu (KM PPR w Toruniu)
- Zrzeszenie Katolików Caritas Oddział Wojewódzki w Bydgoszczy
- Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu
- Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu (KOSP)
- KM PPR Toruń

Archiwum Diecezji Pelplińskiej (ADP)

- Kuria Biskupia Chełmińska 1945-1992
- Oświata i szkolnictwo w Okręgu Szkolnym Pomorskim w roku szkolnym 1947/48

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie

- Położenie kościoła w Polsce 1945-66

Archiwum Parafii św. Apostołów Piotra i Pawła na Podgórzu

- Spis kapłanów pracujących na terenie parafii św. św. Piotra i Pawła w Toruniu – Podgórzu od 1900 r.

Archiwum Komendy Wojewódzkiej Policji w Bydgoszczy (AKWP w Bydgoszczy)

- materiały dotyczące przedszkola w Toruniu (sygn. 35)

Archiwum Prowincji Toruńskiej Zgromadzenia Sióstr Elżbietanek (APTZSE)

- Karta Domu i placówki zakonnej do grudnia 1947 roku
- Materiały nieuporządkowane

Archiwum Prowincji Poznańskiej Sióstr Serafitek (APPSS)

- Kronika Domu Zakonnego ss. Serafitek Filia Toruń - Podgórz ul. Wyrzyska 3/5
- Materiały nieuporządkowane

Archiwum Domu Zakonnego ss. Serafitek w Toruniu

- Księga Pamiątkowa Przedszkola Caritas ss. Serafitek, Toruń, ul. Wyrzyska 3.

Archiwum Zakładowe Urzędu Miasta Torunia (AZUMT)

- Wydział Edukacji Urzędu Miasta Torunia
- Materiały nieuporządkowane

Archiwum Wojskowe w Toruniu

- Kronika Przedszkola Wojskowego nr 59 w Toruniu.

Archiwum Związku Nauczycielstwa Polskiego Oddział w Toruniu (AZNP w Toruniu)

- Urząd Miejski
- Sekcja Wychowania Przedszkolnego
- Materiały nieuporządkowane

Archiwum Zespołu Szkół nr 26 w Toruniu

- Kronika szkolna

Archiwum przedszkoli (Kroniki przedszkoli i materiały nieuporządkowane):

Przedszkola Miejskie nr 1 – 17 (zgodnie z bieżącą numeracją)

Przedszkole Niepubliczne „Flisaczek” w Toruniu

Przedszkole Niepubliczne „Bim-Bam-Bino” w Toruniu

Przedszkole Niepubliczne „Słoneczko” w Toruniu

Przedszkole Prywatne „Calineczka” w Toruniu
 Przedszkole Prywatne „Krasnal” w Toruniu
 Przedszkole Prywatne „Leśny Ludek” w Toruniu
 Przedszkole Prywatne „Mały Świątek” w Toruniu

Źródła drukowane:

- *21 postulatów MKS Stocznia Gdańska im. Lenina, 17 sierpnia 1980 roku*, Wolność i Solidarność nr 1, s. 68-70.
- Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego (Dz. Urz. Kur. Okr. Szk. Pom.); 1946-1947.
- Dziennik Urzędowy MEN: 1989.
- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty i Wychowania (Dz.Urz. MOiW): 1984.
- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty, (Dz.Urz. M.Ośw.): 1945-1946, 1948-1954, 1956-1958, 1961-1962, 1965-1966.
- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Dz. Urz. Min. WR i OP): 1932.
- Dziennik Urzędowy Resortu Oświaty (Dz.Urz. Resortu Oświaty): 1944.
- Dziennik Ustaw (Dz.U.), 1920, 1932, 1944-1946, 1949-51, 1956, 1961-1962, 1965-1966, 1972, 1975, 1982, 1989-1991.
- *Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*, Rocznik Lubelski 2, 1959, s. 7-14.
- Materiały pomocnicze do pracy w ogniskach przedszkolnych. Praca zbiorowa pod red. H. Kruk, Warszawa 1962.
- Ministerstwo Oświaty, *Program Tymczasowy. Zajęcia w przedszkolu*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1959.
- Monitor Polski, 1958, 1965, 1969, 1973, 1982, 1989, 1992.
- *Program i metody pracy inspekcji szkolnej*, WSiP, Warszawa 1974.
- Rocznik Statystyczny 1947, Warszawa 1947.
- Rocznik Statystyczny 1962, Warszawa 1962.
- Rocznik Statystyczny 1975, Warszawa 1976.
- Rocznik Statystyczny 1992, Warszawa 1992.
- Statut Przedszkola Miejskiego nr 9.
- Statut Przedszkola Miejskiego nr 10.

- Statut Przedszkola Miejskiego nr 11
- Statut Przedszkola Miejskiego nr 12.
- *VI Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, 6-11 grudnia 1971, Podstawowe materiały i dokumenty*, Warszawa 1972.
- *Zajęcia w przedszkolu. Program tymczasowy*, Warszawa 1950

Prasa

- *Dziennik Budownictwa*: 1962
- *Nowy Dzień Robotnika*: 1945
- *Robotnik Pomorski*: 1945-1946
- *Studia pedagogiczne*: 1994
- *Trybuna Ludu*: 1950
- *Wychowanie w Przedszkolu*: 1950-53, 1985, 1987, 1991

Wspomnienia i relacje

- Relacja Marianny Kempary
- Relacja Hanny Jaskułowskiej
- Relacja Stefanii Lopaty
- Relacja Barbary Mielczarek
- Relacja Hanny Nogajskiej
- Relacja Ludwiki Szweda -Kurtyki
- Relacja Krystyny Wieczorek
- Relacja Franciszka Olkowskiego
- Relacja Wiesławy Kowalskiej
- Relacja Grażyny Stalmirskiej
- Relacja Barbary Płomień
- Relacja Anny Rosińskiej
- Relacja Barbary Nowakowskiej

Literatura

- Adamek Irena, *Przygotowanie dzieci do szkoły w warunkach rozwijającego się wychowania przedszkolnego na ziemiach polskich (druga połowa XIX wieku-1918 rok)*, Kraków 1999.
- Balukiewicz Małgorzata, *Protektoraty lwowskie. Początki i rozwój praktyki opiekuńczo-wychowawczej we Lwowie i na ziemi lwowskiej od końca XVIII stulecia do wybuchu II wojny światowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000.
- Banach Czesław, *Blaski i cienie polskiej edukacji w XX wieku*, Przegląd Historyczno-Oświatowy, nr 1-2, 2001, s. 5-14.
- Banach Czesław, *Zadania systemu oświatowo – wychowawczego na lata 1976 – 1980*, [w:] Kalendarz nauczycielski 1976-1977.
- Barbara Stefania Kossutkh. *Bibliografia podmiotowo-przedmiotowa*, Kielce 1996.
- Barnaś-Baran Ewa, *Działania na rzecz upowszechniania ochron podejmowane w Krakowie przez Józefa Teodora Głębockiego w XIX wieku*, Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce, vol. 14, nr 3 (53), 2019, s. 75-86.
- Barnaś-Baran Ewa, *Inicjatywa założenia ochron dla dzieci w Krakowie w pierwszej połowie XIX wieku*, *Biuletyn Historii Wychowania*, (37), 2017, s. 7-21.
- Bilewicz-Kuźnia Barbara, *Historyczny i współczesny obraz edukacji przedszkolnej według koncepcji Friedricha Wilhelma Froebela* [w:] *Edukacja przedszkolna w Polsce i na świecie. Wybrane zagadnienia*. red. Barbara Bilewicz-Kuźnia, Teresa Parczewska, Wyd. UMCS, Lublin 2013, s. 39-55.
- Bobrowska-Nowak Wanda, *Historia wychowania przedszkolnego*, Warszawa 1978.
- Bogdanowicz Marta, *Metoda Dobrego Startu we wspomaganiu rozwoju edukacji i terapii pedagogicznej*, Wydawnictwo Harmonia, Warszawa 2019.
- Bogdanowicz Zofia, Horn Danuta, *Wyposażenie ogrodów przedszkolnych oraz placów zabaw*, PZWS, Warszawa 1960.
- Bojarska Barbara, *Eksterminacja inteligencji polskiej na Pomorzu Gdańskim (wrzesień–grudzień 1939)*, Poznań 1972.
- Brzeziński Stefan Julian, *Stefania Sempołowska*, Przegląd Historyczno-Oświatowy 1947 z.3/4, s. 86-103.
- Chmielewski Witold Jan, *Polska administracja szkolna w latach 1944–1950*, wyd. 2, Piotrków Trybunalski 2013, s. 113-122.

- Chmielewski Witold, *Edukacja nauczycieli szkół podstawowych po II wojnie światowej*, Warszawa 2007.
- Chmielewski Witold, *Kształcenie nauczycieli w okresie ideologizacji szkolnictwa (1944-1956)*, Warszawa 2006.
- Chmielewski Witold, *Licea Pedagogiczne – formą kształcenia nauczycieli szkół podstawowych w latach 1944-1956*, Przegląd Historyczno-Oświatowy, r. L, nr 1-2 (195-196), 2007, s. 81-95.
- Chmielewski Witold, *Początki likwidacji katolickich zakładów opiekuńczo-wychowawczych po drugiej wojnie światowej*, Wychowanie w Rodzinie, 2011, 2, s. 321-336.
- Chodakowska Janina, *Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych i jego udział w reformie szkół średnich w Polsce międzywojennej*, Rozprawy z Dziejów Oświaty, 29, 1986, s. 69-106.
- Cieszkowski August, *o ochronach wiejskich*, Warszawa 1842.
- Claparède Édouard, *Szkola na miarę*, Warszawa 2005.
- Cochin Jean-Denis, *Manuel des fondateurs et des directeurs des premières écoles de l'enfance, connues sous le nom de salles d'asile*, Paris 1833.
- Cukierówna Maria, Wieman Maria, *Zajęcia umuzykalniające w przedszkolu dla dzieci w wieku od lat 3 do 7*, Warszawa 1961.
- Daszyn Antoni, *Erazm Gliczner jako Pedagog. Studium nad pierwszą pedagogiką polską*, Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, T. XXXVIII, Poznań 1911, s. 1-100.
- Daszyn Antoni, *Erazm Gliczner jako Pedagog. Studium nad pierwszą pedagogiką polską*, Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, T. XXXVIII, Poznań 1911, s. 1-100.
- Dawid Jan Władysław, *Teoretyczny i praktyczny wykład nauki o rzeczach pod zmysły podpadających*, Warszawa 1888.
- Dietl Józef, *o reformie szkół krajowych. Z. 1, Stanowisko szkoły. Rada Szkolna krajowa. Język wykładowy*, Karków 1865.
- Domańska Joanna, *Dobroczynność względem sierot na ziemiach polskich do 1918 roku*, *Biuletyn Historii Wychowania*, (27), 2011, s. 19-32.
- Domke Radosław, *Kształcenie dzieci i młodzieży w Polsce w latach 70. XX wieku*, *Studia Zachodnie* 2015, 17, s. 239-261.
- Doroszewski Jerzy, *Maria Papiewska, jej przedszkole i seminarium*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 9, 1994, s. 530-536.

- Doroszewski Jerzy, *Papiewska Maria (1859-1942)*, *Słownik Biograficzny m. Lublina*, pod red. Tadeusz Radzik, Adam A. Witusik, Jan Ziółek, t. II, Lublin 1996, s. 185.
- Doroszewski Jerzy, *Zasługi Marii Papiewskiej dla kształtowania i rozwoju wychowania przedszkolnego w Polsce międzywojennej*, *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, nr 1-2, 2005, s. 173-186.
- Dudek Antoni, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995.
- Dudek Antonii, *Kościół katolicki w Polsce w 1956 roku*, *Polska 1944/45-1989: studia i materiały*, 3 (1997), s. 103-117.
- Dyrer Władysław, *Zagadnienie zabawy w przedszkolu*, PZWS, Warszawa 1958.
- Dyrer Władysław, *Zagadnienie zabawy w przedszkolu*, PZWS, Warszawa 1958.
- *Dziedzictwo Bronisława Ferdynanda Trentowskiego. W 150-lecie śmierci Filozofa.*, red. Bogusław Pielat, Sławomir Sztobryn, Łódź 2019.
- Fałkowski Jan, *Toruń i jego byłe województwo*, *Rocznik Toruński*, T. 27, 2000, s. 23-38.
- Fąka Marian, *Ziarno wrzucone w ziemię. Błogosławiony Edmund Bojanowski (1814-1871). Założyciel Zgromadzenia Sióstr Służebniczek NMP Niepokalanie Poczętej*, Poznań 1999.
- Folder z okazji jubileuszu Szkoły Podstawowej nr 33 – Toruńskiej Szkoły Terapeutycznej.
- Freinet Celestyn, *o szkołę ludową. Pisma wybrane*, wybór i opracowanie: A. Lewin, H. Semenowicz, wstęp: A. Lewin, tłum.: H. Semenowicz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1976.
- Gabryś-Sławińska Monika, *Historia i prywatność ze Stefanem i z Oktawią Żeromskimi w tle (w świetle egodokumentów Henryki Witkiewicz)*, *Sztuka Edukacji*, 1/2022, s. 21-31.
- *Galicja i jej dziedzictwo, t. 22: Szkolnictwo i oświata w Galicji 1772-1918*, red. Jerzy Krawczyk, Julian Dybiec, Kazimierz Szmyd, Rzeszów 2015.
- Góralski Ludwik, *Ochrony wiejskie*, Warszawa 1899.
- Graniewska Danuta, *Żłobki i przedszkola w PRL*, Warszawa 1971.
- Grata Paweł, *Odbudowa polskiej polityki społecznej w okresie istnienia Rządu Tymczasowego (styczeń-czerwiec 1945)*, *UR Journal of Humanities and Social Sciences*, nr 4 (5) 2017, s. 96-115.
- Grębska H., *o zadaniach w dziedzinie wychowania przedszkolnego*, *Wychowanie w Przedszkolu* nr 12 z 1985 roku.
- Grochowina Sylwia, Kącka Katarzyna, *Polityka niemieckich władz okupacyjnych na Pomorzu Gdańskim. Dokumentacja wybranych problemów*, Toruń 2018.

- Grochowina Sylwia, *Kształcenie nauczycieli w Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie w latach 1939-1945* [w:] *Po obu stronach Odry, Polska, Niemcy i ich wzajemne relacje w XX i XXI wieku: wybrane problemy*, red. Katarzyna Kaćka, Toruń 2011, s. 165-187.
- Grochowina Sylwia, *Nauczanie dzieci polskich w jawnym niemieckim i tajnym polskim systemie szkolnym w Toruniu w latach 1939-1945*, Toruń 2007.
- Grochowina Sylwia, *Niemieckie szkolnictwo średnie ogólnokształcące w Toruniu w latach 1939-1945*, Rocznik Toruński, T. 34, 2007, s. 121-140.
- Grochowina Sylwia, Sziling Jan, *Barbarka. Miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009.
- Grudzińska Agata, *w poszukiwaniu racjonalnej organizacji społeczeństwa. Tomasz More, Robert Owen a praktyka kibuców*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 3912, Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem 41, nr 2, Wrocław 2019, s. 147-163.
- Grześniak S., *Sytuacja i perspektywy rozwoju oświaty i wychowania w PRL*, [w:] *Kalendarz nauczycielski 1975-1976*, Warszawa 1975.
- Grzęska Anna, *Zajęcia ruchowe w przedszkolu*, Warszawa 1962.
- Grzybowski Romuald, *Laicyzacja szkoły jako forma walki władzy komunistycznej z Kościołem katolickim i obecnością religii w wychowaniu dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1944-1956*, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika, 2016, t. XXV, s. 559-579.
- Gwardys-Szczęсна Sylwia, *Pedagogika Celestyna Freineta. Inspiracja dla nauczycieli przedmiotów przyrodniczych, Refleksje*. Zachodniopomorski Dwumiesięcznik Oświatowy, nr 4, lipiec/sierpień 2014, s. 46-49.
- Heiland Helmut, *Friedrich Fröbel (1782-1852)*, Kwartalnik Pedagogiczny, nr 1-2, 2000, s. 33-35.
- Hejnicka-Bezwińska Teresa, *Zarys historii wychowania (1944 – 1989)*, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Warszawa 1996.
- Hellwig Jan, *w kręgu refleksji nad wychowaniem w polskiej rodzinie w okresie zabory pruskiego*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, Studia Pedagogiczne, z. 28, Bydgoszcz 1996, s. 107-113.
- *Historia Prywatnego Przedszkola „Pod Muchomorkiem”*, okazjonalna publikacja wydana z okazji zakończenia działalności przedszkola w dniu 10 czerwca 2016 roku.
- Jaegermannowa H., *Współpraca wychowawczyń z rodzicami dziecka*, Wychowanie w Przedszkolu, nr 1 z 1950/51, s. 3-7.

- Jakubiak Krzysztof, *Początki polskiej pedagogiki przedszkolnej*, *Edukacja Elementarna*, 4, 2015, s. 109-118.
- Jamrożek Wiesław, *Kongresy i zjazdy pedagogiczne w rozwoju polskiej myśli i praktyki edukacyjnej (do 1939 roku)*, Poznań 2015.
- Józwik Aleksander, *Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci w latach 1944–1949: funkcjonowanie i problemy ideowo-organizacyjne*, *Polska 1944/45-1989: studia i materiały* 13 (2015), s. 5-28.
- Kabzińska Łucja, Kabziński Krzysztof, *Wybrane aspekty zagrożonego dzieciństwa w dwudziestoleciu międzywojennym*, *Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy, Nauki Społeczne*, 2012/4, s. 11-43.
- Kaczmarek Ewa, *Dlaczego przeszkadzały? Polityka władz partyjno-rządowych wobec żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce w latach 1945-1956*, Warszawa 2007.
- Kalendarz Nauczycielski 1990, Związek Nauczycielstwa Polskiego, Zarząd Główny, Warszawa 1989.
- Kamiński Henryk S., *Losy nauczycieli i pracowników oświaty miasta Torunia i powiatu toruńskiego w latach wojny 1939–1945*, *Rocznik Toruński*, r. 20/1991, s. 91-125.
- Kaniowska-Lewańska Izabela, *Stanisław Jachowicz: życie, twórczość i działanie*, *Nasza Księgarnia, Warszawa 1986*.
- Karolczak Waldemar, *z dziejów szkółki i seminarium freblowskiego Walerii Puffke w Poznaniu w latach 1892-1915*, *Kronika Miasta Poznania*, T. 69, Nr 4 (2001) s. 106-113.
- Kępiński Czesław, *Towarzystwa dobroczynne w Królestwie Polskim (1815-1914)*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1993.
- Klim-Klimaszewska Anna, *Pedagogika przedszkolna*, Warszawa 2005.
- Konarski Stanisław, *Jan Gralewski*, PSB, t. VIII, Wrocław-Kraków Warszawa 1959-1960.
- Konopka Halina, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944-1961)*, Białystok 1995.
- Koprowski Piotr, *Ideowo-postępowe i wychowawcze konteksty edukacji humanistycznej na łamach „Przeglądu Pedagogicznego w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX w.*, *Studia Historica Gedanensia*, t. X (2019), s. 120-130.
- Kornacka Maria Manfreda, *Edmund Bojanowski (1814-1871)*, [w]: *Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*. red. ks. Alfons Schletz, Kraków 1967, t. 26, s. 5-145.

- Kostrzewska Ewelina, *Ruch organizacyjny ziemianek w Królestwie Polskim na początku XX wieku*, Łódź 2007.
- Kowalska-Różyło Anna, *Siostra Barbara Teresa Żulińska S.C. – pedagog katolicki na współczesne czasy*, *Pedagogika Katolicka*, 2013, t. 2 (13), s. 191-210.
- Kowalski Stanisław, *Rozwój mowy i myślenia dziecka w sytuacjach społeczno-wychowawczych przedszkola*, Warszawa 1962.
- Kozłowski Ryszard, *Ruch robotniczy w województwie pomorskim w latach 1945-1948*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia”, t. 15 (102): 1978, s. 39–85.
- Kraszewski Józef Ignacy, *Historia Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności od 1814 do 1852 r.*, [w:] *Kalendarz wydawany przez Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności na rok zwyczajny 1863*, red. Józef Ignacy Kraszewski, Warszawa 1862, s. 1-10.
- Kraszewski Tomasz, *Udział Pomorskiego Towarzystwa Opieki nad Dziećmi w Toruniu w działaniach społecznych na terenie miasta w latach 1918-1949*, *Rocznik Toruński*, T. 32, 2005, s. 111-132.
- Kretkowska Maria, *o ochronkach wiejskich*, Warszawa 1909.
- Krzysztozek Zofia, Lewinowa Sabina, *Współczesne metody wychowania przedszkolnego*, *Kalendarz Nauczycielski 1964-1965*.
- Krzysztozek Zofia, *Zabawa, praca i nauka w przedszkolu*, PZWS, Warszawa 1960.
- Krzysztozek Zofia, *Zabawa, praca i nauka w przedszkolu. Z badań eksperymentalnych*, Warszawa 1960.
- Kulczykowska Anna, *Wkład nauczycielstwa w okresie pierwszej wojny światowej w wypracowanie koncepcji przyszłej szkoły polskiej*, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Historyczne*, nr 6 (1972) s. 467-492.
- Kwaśniewska Małgorzata, *Ujęcie programowe zakresu kompetencji dzieci przedszkolnych do nauki czytania*, *Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne* 18, 2009, s. 145-158.
- Langer Beata, Gajownik Sylwia, *Polskie teatry lalkowe dla młodego odbiorcy w latach 1945-1989* [w:] *Literatura dla dzieci i młodzieży (1945-1989)*, T. 3, red. Krystyna Heska-Kwaśniewicz, Katarzyna Tałuc, Katowice 2013, s. 278-298.
- Leszczyński Rafał Marcin, *Wychowanie religijne a wychowanie moralne w „Żywocie człowieka poczciwego” Mikołaja Reja*, *Łódzkie Studia Teologiczne* 25/4, 2016, s. 103-114.
- Lewowicki Tadeusz, *Przemiany oświaty*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 1997.

- Leżańska Wiesława, *Wizerunek nauczyciela wczesnej edukacji w pedagogice Henryka Wernica*, Przegląd Historyczno-Oświatowy, nr 1-2, 2016, s. 26-39.
- Łagojda Krzysztof, *Stalinowski gołąbek pokoju*, Biuletyn IPN Pamięć.pl, nr 9 (54)/2016, s. 38-42.
- Łapot Mirosław, *Placówki wychowania przedszkolnego we Lwowie do roku 1939*, Przegląd Historyczno-Oświatowy, 2016, nr 1-2, s. 63-87.
- Łaskiewicz Tomasz, *Ziemiaństwo na Pomorzu w okresie dwudziestolecia międzywojennego – w perspektywie codzienności*, Inowrocław-Toruń 2013.
- Łukasiewicz Dariusz, *Kobieta w Prusach 1871-1933*, Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych Kwartalnik 2/2017, s. 45-74.
- Maćkowiakowa Janina, Maćkowiak Antoni, *Rozwój pojęć matematycznych u dzieci w wieku przedszkolnym*, Poznań 1960.
- Magda-Adamowicz Marzena, *Przemiany edukacji przedszkolnej w Polsce i Czechach okresu transformacji ustrojowej*, Toruń 2019.
- Marcinkiewicz-Kaczmarczyk Anna, *Koła Rodzin Milicyjnych – powstanie, organizacja i praca propagandowa*, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, 2017, 1(2), s. 28-47.
- Materiały do metodyki wychowania przedszkolnego, red. Halina Mystkowska, Maria Parnowska-Kwiatkowska, PZWS, Warszawa 1956.
- Mauersberg Stanisław, *Sejm Nauczycielski (14-17 kwietnia 1919 r.)*, *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 23, 1980, s. 139-156.
- Mayer Piotr, *Milicja Obywatelska 1944–1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy*, Olsztyn 2004.
- Mentel W., *65 lat działalności Sekcji Wychowania Przedszkolnego na rzecz nauczyciela i dziecka*, *Wychowanie w Przedszkolu* nr 3, 1987.
- Merżan Irena, *Analiza uwag wstępnych do programu tymczasowego zajęć dla przedszkoli*, *Wychowanie w Przedszkolu* nr 2, 1950/51.
- Michalik Mieczysław, Banach Czesław, *Polityka edukacyjna Polski Ludowej*, Warszawa-Kraków 1989
- Mikulski Krzysztof, *Początki zaboru pruskiego*, [w:] *Historia Torunia, t. III, cz. I: w czasach zaboru pruskiego (1793-1920)*, red. Marian Biskup, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Toruń 2003, s. 9-39.

- *Ministerstwo Oświaty i Wychowania Instytut Programów Szkolnych, Program wychowania w przedszkolu, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1981.*
- Moliere Stanisława, Maria Weryho jako pionierka wychowania fizycznego dzieci, *Przedszkole*, 1964, nr 2, s. 49-55.
- Moliere Stanisława, Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa – życie i praca, cz. I, *Wychowanie w Przedszkolu*, 1982, nr 9, s. 451.
- Moliere Stanisława, Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa – życie i praca, cz. II, *Wychowanie w Przedszkolu*, 1982, nr 10, s. 525.
- Montessori Maria, *Domy dziecięce: metoda pedagogiki naukowej stosowana w wychowaniu najmłodszych dzieci*, Warszawa 2005.
- Montessori Maria, *Odkrycie dziecka*, Łódź 2014.
- Montessori Maria, *Sekret dzieciństwa*, Warszawa 2018.
- Mrozek Justyna, *Przemiany pozycji kobiet w PRL-u – wybrane konteksty*, *Studia Edukacyjne* nr 54/2019, s. 257-282.
- Mucha Danuta, *Poglądy pedagogiczne pozytywistów na wychowanie młodego pokolenia*, *Kultura i Wychowanie*, 3, 2012, s. 30-47.
- Myshchyszyn Iryna, *Opiekuńczo-wychowawcze placówki ukraińskich towarzystw zakonnych Galicji jako forma kompensacji wychowania rodzinnego (koniec XIX – pierwsza połowa XX wieku)*, *Wychowanie w Rodzinie*, t. IX (1/2014), s. 263-270.
- Mystkowska Halina, *Kształcenie wymowy dziecka w przedszkolu*, PZWS, Warszawa 1959.
- Mystkowska Halina, *Kształcenie wymowy dzieci w przedszkolu*, Warszawa 1959.
- *Myśl o wychowaniu i nauczaniu przez Henryka Wernica z autobiografią i portretem autora*, Warszawa 1895.
- Okoń Wincenty, *Dawid*, Warszawa 1980.
- Okoń Wincenty, *Słownik pedagogiczny*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, wyd. 3, Warszawa 1984.
- Okrasa Marzena, *Wskazówki dotyczące wychowywania w rodzinie prezentowane na łamach czasopism w XIX wieku*, *Wychowanie w Rodzinie*, t. 2, 2011, s. 33-51.
- Olstowski Przemysław, *Oświata polska i niemiecka w Toruniu w latach 1920-1939*, [w:] *Historia Torunia*, t. III, cz. II: w czasach Polski Odrodzonej i okupacji niemieckiej (1920-1945), red. Marian Biskup, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Toruń 2003, s. 311-378.

- Olstowski Przemysław, *Przedszkola i ochronki w międzywojennym Toruniu*, Rocznik Toruński, T. 31, 2004, s. 215-226.
- Opiela Maria Loyola, *170 lat realizacji systemu ochrony przez wychowanie w koncepcji Edmunda Bojanowskiego*, Biuletyn Historii Wychowania 42/2020, s. 199-208.
- Opiela Maria Loyola, *Integralna pedagogika przedszkolna w systemie wychowania Edmunda Bojanowskiego. Kontynuacja i zmiana*, Lublin 2013.
- Opiela Maria Loyola, *Wkład kobiet w rozwój teorii i praktyki wczesnej edukacji w Polsce XIX i XX wieku*, Paedagogika Christiana, 2/34 (2014), s. 101-119.
- Osęka Piotr, *Mydlenie oczu. Przypadki propagandy w Polsce*, Kraków 2010.
- Osęka Piotr, *Rytuały stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944-1956*, Warszawa 2007.
- Ostrach Zbigniew, *Rozwój praktyki przedszkolnej w ujęciu historycznym [w:] Praca przedszkola. Wybrane zagadnienia teoretyczne, praktyczne i organizacyjne*, red. Zbigniew Ostrach, Kraków 2016, s. 9-32.
- Ostrach Zbigniew, *Rozwój praktyki przedszkolnej w ujęciu historycznym [w:] Praca przedszkola. Wybrane zagadnienia teoretyczne, praktyczne i organizacyjne*, red. Z. Ostrach, Kraków 2016, s. 9-31.
- Pacholczykowa Alicja, *Stefania Aniela Sempołowska*, PSB, 1995 z. 149, s. 250-259.
- Panek Anna, *Myśl pedagogiczna Andrzeja Frycza Modrzewskiego [w:] Andrzej Frycz Modrzewski. Współczesne odczytanie myśli społeczno-pedagogicznej*, red. Zofia Szarota, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. Z o.o., Karków 2003, s. 45-56.
- Pape-Carpantier Marie, *Rady dla prowadzących ochronki*, Drukarnia Gazety Codziennej, Warszawa 1860.
- Parnowska-Kwiatkowska Maria, *Badanie twórczości plastycznej dzieci 3-4 letnich na zajęciach zespołowych w przedszkolu*, Warszawa 1960.
- Parnowska-Kwiatkowska Maria, *Zajęcia artystyczno-techniczne w przedszkolu*, PZWS, Warszawa 1959.
- Partyka Wiesław, *Ochronki w Królestwie Polskim w świetle Akt Rady Głównej Opiekuńczej (1832-1870)*, Roczniki Pedagogiczne, T. 13(49), nr 1, 2021, s. 139-147.
- Pawelec Lidia, *Poglądy starożytnych na wychowanie przedszkolne*, Nauczyciel i Szkoła 1-2 (42-43), 2009, s. 51-58.
- Pawłowska J., *Przedszkole w Planie 6 letnim*, Wychowanie w Przedszkolu nr 2, 1950/51, s. 66-70.

- Pękowska Marzena, *Opieka państwowa w Królestwie Polskim do 1870 roku w świetle przepisów prawnych*, Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne, 9, 1994, s. 79-88.
- Plater-Zyberkówna Cecylia, *Kilka myśli o wychowaniu w rodzinie*, Warszawa 1903.
- Płocha Halina, *Początki odrodzonego szkolnictwa polskiego – Sejm Nauczycielski 14–17.04.1919 r.*, [w:] *Kongresy i zjazdy pedagogiczne w Polsce w XX wieku*, red. A. Kicowska, Toruń 2001, s. 15-26.
- Podlaszewska Krystyna, *Hozakowski Bronisław Julian Wiktor (1887–1948), kupiec, działacz społeczny*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. II: G–K, red. Zbigniew Nowak, Gdańsk 1994, s. 228–229.
- *Podręczny poradnik dla dyrektorów i nauczycieli i szkół powszechnych*, red. Władysław Gacki, Wydawnictwo Państwowe, Łódź 1932.
- *Polski Słownik Biograficzny*, Polska Akademia Umiejętności, t. 23, Wrocław, 1978, s. 385.
- *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVIII/3, Warszawa-Kraków 1988, s. 419-422.
- *Pomoce do zajęć i zabaw dla przedszkoli*, red. Zofia Bogdanowicz, PZWS, Warszawa 1957.
- Potaszewska Marcjanna, *Włączenie Podgórza do Torunia w latach Drugiej Rzeczypospolitej*, Rocznik Toruński 31, 2007, s. 95-120.
- Pronobis Witold, *Kongres zjednoczeniowy – powstanie PZPR*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia”, t. 15 (102): 1978, s. 21–37.
- Przeniosło Małgorzata, *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915-1921*, Kielce 2017.
- Przeniosło Małgorzata, Przeniosło Marek, *Rada Główna Opiekuńcza w latach i wojny światowej*, Kielce 2018.
- Przetacznikowa Maria, *Rozwój struktury i funkcji zdań u dzieci w wieku przedszkolnym*, Kraków 1963.
- Przybyszewski Kazimierz, *Przedsiębiorstwa miejskie Torunia w międzywojennym dwudziestoleciu*, Rocznik Toruński, T. 15, 1980, s. 117-146.
- Pycka Anna Małgorzata, *Adam Wiślicki – pozytywista z krwi i kości*, [w:] *Pozytywiści warszawscy: „Przegląd Tygodniowy” 1866–1876*. Seria I: Studia, rewizje, konteksty, red. Anna Janicka, Białystok 2015, s. 63-77.
- Pyter Magdalena, *Prawne zasady funkcjonowania oświaty w Polsce Ludowej* Studia Iuridica Lublinensia, 2015, t. 24, nr 4, s. 105-122.

- Radzikowska Danuta, *Pomiędzy reformami. Edukacja początkowa w polskich reformach oświatowych w latach 1932-1961*, Łódź 2015.
- *Raport Komitetu Ekspertów do spraw Edukacji Narodowej „Edukacja narodowym priorytetem”*, PWN, Warszawa-Kraków 1989.
- Rataj M, *Realizujemy uchwały VI Zjazdu PZPR*, [w:] *Kalendarz Nauczycielski ZNP 1972-1973*, Warszawa 1972.
- *Recepcja myśli pedagogicznej Jana Władysława Dawida w XIX i XX wieku*, red. Stefania Walasek, Kamila Gandecka, Wrocław 2015.
- Rochowiak Jerzy, *Teatr „Baj Pomorski” w Toruniu 1945-1995*, Toruń 1995.
- Rozynekowski Waldemar, *Wokół początków sióstr serafitek w Toruniu-Podgórzu*, *Rocznik Toruński*, T. 30, 2003, s. 217-224.
- Samsel Agata, *Wychowanie przedszkolne w latach 1918 –1939 (cz. I)*, *Wychowanie w przedszkolu*, 8/2003, s. 463-466.
- Sandler Bella, *Ochronki dziecięce Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności*, *Rozprawa z Dziejów Oświaty*, 8, 1965, s. 103-132.
- Sandler Bella, *System Fröebela w Galicji*. *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 2, 1959, s. 199–223.
- Sandler Bella, *Wychowanie przedszkolne i kształcenie wychowawczyń w Królestwie Polskim*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968.
- Skreczko Adam, *Problematyka wychowania w okresie międzywojennym na podstawie artykułów w „Ruchu charytatywnym w latach 1931-39*, *Studia Teologiczne*, 14 (1996), s. 209-220.
- Sławiński Stanisław, *Statut zawodowy nauczyciela. Analiza prawna*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2012.
- Sosnowska Joanna, *Opieka nad dzieckiem w Polsce międzywojennej. Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci – Oddział Łódzki (1923–1939)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021.
- Sosnowska Joanna, *Wydawcy polskich czasopism pedagogicznych adresowanych do wychowawczyń przedszkoli i ich rola w popularyzowaniu idei wychowania przedszkolnego w II Rzeczypospolitej* [w:] *Oświatowe i edukacyjne aspekty działalności wydawniczej w XX i pierwszych latach XXI wieku*, red. I. Michalska i G. Michalski, Łódź 2016, s. 31-55.
- Stelmasiak Izabela, *Janusz Jędrzejewicz. Pedagog, wojskowy, ideolog i polityk. (Zarys biografii 1885-1951)*, Toruń 2012.

- Stemler Józef, *Polska Macierz Szkolna. Szkic historyczno-sprawozdawczy z 20-lecia działalności 1905-1925: wydawnictwo jubileuszowe*. Warszawa 1926.
- Strzemeska Justyna, Weryho Maria, *Wychowanie przedszkolne. Podręcznik dla wychowawców*, Warszawa 1895.
- Sudziński Ryszard, *Powstanie i rozwój Polskiej Partii Robotniczej w Toruniu (1945-1948)*, Rocznik Toruński 14 (1979) s. 5-29.
- Sudziński Ryszard, *Przekształcenia strukturalne miasta Torunia w latach 1920-1975*, Toruń 1993.
- Sudziński Ryszard, *Samorząd terytorialny w województwie pomorskim w latach 1945-1950*, Zapiski Historyczne, 48 /4 (1983) s. 67-101.
- Sudziński Ryszard, *Spoleczeństwo międzywojennego Torunia*, [w:] *Historia Torunia*, t. III, cz. II: w czasach Polski Odrodzonej i okupacji niemieckiej (1920-1945), red. Marian Biskup, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego w Toruniu, 2003, s. 41-61.
- Sudziński Ryszard, *Tworzenie się władzy ludowej i administracji samorządowej na terenie Torunia w latach 1945-1947*, Rocznik Toruński 10 (1975) s. 21-63.
- Sudziński Ryszard, *Ukonstytuowanie się Rad Narodowych w województwie pomorskim w 1945 r.*, Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Nauki Polityczne, 1981, 12 (120), s. 93-117.
- Svoboda Jan Vlastimir, *Wykład praktyczny prowadzenia dzieci w ochronie*, Wydział Ochrony Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności, Warszawa 1840.
- Szczepanek Magdalena, *Przemiany polskiego systemu edukacji podstawowej od lat 80. XX wieku*, Edukacja-Technika-Informatyka” nr 4/26/2018, s. 524-528
- *Szkoła Cecylii Plater-Zyberkówny 1883–1944*, red. Ewa Krasnowolska, Warszawa 1987.
- Sztylec Katarzyna Żaneta, *Prowincja Toruńska Zgromadzenia Św. Elżbiety w latach 1946-2006*, Toruń 2010.
- Sztylec Katarzyna Żaneta, *Represje władz państwowych wobec zgromadzeń zakonnych w powojennej Polsce na przykładzie Prowincji Toruńskiej Zgromadzenia Sióstr św. Elżbiety* [w:] *Diecezja Chełmińska w czasach komunizmu (1945-1990)*, red. Wojciech Polak, Waldemar Rozykowski, Jan Sziling, t. 1, Pelplin 2008.
- Szuba Ludwik, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944-1956*, Lublin 2002.
- Szulakiewicz Władysław, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1944–1956*, Kraków 2006.

- Szylc Katarzyna Żaneta, Nikiel Paula Maria, Cebula Karolina, Zipser Teodozja, Kemnic Piotra Anna, *Zgromadzenie Sióstr Św. Elżbiety w latach 1945-1989 w Polsce*, Lublin 2018.
- Ślusarczyk Jacek, *Ruch obrońców pokoju w latach 1948–1989*, Warszawa 1996.
- Środa Paweł, *Proces likwidacji kościelnych placówek opiekuńczo-wychowawczych w Polsce w latach 1946-1965*, *Studia z Prawa Wyznaniowego*, 11, 2008, s. 293-320.
- Świecki Andrzej, *Oświata i szkolnictwo w XXX-leciu PRL*, Książka i Wiedza, Warszawa 1975.
- Topińska Zofia, *Kierowanie zabawą dziecka w przedszkolu a warunki jego aktywności*, Warszawa 1961.
- Topińska Zofia, *Uwagi o rozkładzie dnia w przedszkolu*, *Wychowanie w Przedszkolu* nr 1, 1950/51, s. 12-16.
- *Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych (przeszłość i terażniejszość)*, Warszawa 1938.
- Tuszyńska-Chechłacz B., w *województwie krakowskim, Śladami rekrutacji*, *Wychowanie w Przedszkolu*, 4-5 kwiecień-maj 1982.
- Urbanek Bożena, *Towarzystwa dobroczynności na ziemiach polskich w XIX stuleciu*, *Medycyna Nowożytna* 10/1-2, 2003, s. 99-119.
- Usowa Aleksandra, *Zagadnienia nauczania w przedszkolu*, PZWS, Warszawa 1955.
- Walasek Stefania, *Przedszkola żydowskie na terenie lwowskiego i wileńskiego Kuratorium Okręgu Szkolnego w latach Drugiej Rzeczypospolitej*, *Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna* nr 2 (4), 2014, s. 55-68.
- Wałęga Agnieszka, Wanda Szuman (1890-1994) – zarys życia i działalności pedagogicznej, *Biuletyn Historii Wychowania*, nr 17/18 (2003), s. 22-32.
- Weryho-Radziwiłłowiczowa Maria, *Jak zająć dzieci w wieku przedszkolnym. Pogadanki, rozmowy, zabawy i robótki*, Warszawa 1907.
- Weryho-Radziwiłłowiczowa Maria, *Metoda wychowania przedszkolnego. Podręcznik dla wychowawców*, Warszawa 1920.
- Weryho-Radziwiłłowiczowa Maria, *Wskazówki dla osób zakładających i prowadzących ochronę*, Warszawa 1921.
- Weselińska Ludmiła, *Koncepcja programu wychowania w przedszkolu w latach od 1945 do 1985*, *Wychowanie w Przedszkolu* nr 3, 1987.
- Wiśniewska Joanna, *Eliminacja sióstr zakonnych z systemu oświaty i wychowania Polski Ludowej*, *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 51, 2014, s. 157-180.

- Wiśniewska Joanna, *Przedszkola i ochronki zakonne w świetle polskiego prawa oświatowego w latach 1945-61*, *Studia z Prawa Wyznaniowego*, 18, 2015, s. 311-333.
- Wiśniewska Joanna, Sieć przedszkoli w Polsce w pierwszej powojennej dekadzie, *Język-Szkoła-Religia*, T. 10, nr 3 (2015), s. 22-36.
- Wiśniewska Marzenna, *Dzieje toruńskiej sceny lalkowej 1945-2005* [w:] *60 lat Teatru „Baj Pomorski” w Toruniu 1945-2005*, red. Marzenna Wiśniewska, Toruń 2005, s. - .
- Wiśniewska Monika, *Przedszkola Polski „Ludowej”. Ideologizacja instytucji 1944-1965*, Warszawa 2019.
- Wojciechowski K., *Światowa konferencja nauczycieli*, [w:] *Kalendarz nauczycielski 1976-1977*.
- Wojciechowski Marian, Toruń w latach 1914-1920, [w:] *Historia Torunia, , t. III, cz. I: w czasach zaboru pruskiego (1793-1920)*, red. Marian Biskup, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego w Toruniu, 2003, s. 429-481.
- Woźnicka Zofia, *Wychowanie przedszkolne w Polsce Ludowej*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1972.
- Wójcik Maria, *Zgromadzenie sióstr służek NMP Niepokalanej pod zarządem przełożonej generalnej Franciszki Zmysłowskiej (1896-1919)*, *Nasza Przeszłość: studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, 74 (1990) s. 147-179.
- *Wybrane zagadnienia z ustaleń „okrągłego stołu”*, [w:] *Kalendarz Nauczycielski 1990, Związek Nauczycielstwa Polskiego, Zarząd Główny*, Warszawa 1989, s. 100-104.
- Zaciura J., *Problemy oświaty w działalności ZNP w latach 1983 – 1986*, [w:] *Kalendarz Nauczycielski 1987*, Warszawa 1986.
- Zamiatała Dominik, *Caritas – działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000.
- Żółtek Andrzej, Rozbarska Magdalena, *Opieka nad dzieckiem przedszkolnym w ujęciu historycznym*, *Nauczyciel i Szkoła 3-4* (24-25), 2004, s. 286-299.
- Żurek Jacek, *Kościelny Październik '56*, *Biuletyn IPN* nr 10/2006, s. 69-86.

Źródła internetowe

- <http://malyswiatek.eu/kontakt/> dostęp 27 marca 2021 r.
- <http://pm17.edu.pl/index.php/historia>, dostęp 1 marca 2021 r.
- <http://pm4torun.pl/o,6,historia-przedszkola.html>, dostęp 2 marca 2021 r.

- <http://pm5.fant.pl/historia/> - dostęp 09 marca 2021 r.
- http://pm6-torun.pl/index.php?go=o_nasze_przedszkole – dostęp 26 luty 2021 roku.
- http://pm6-torun.pl/index.php?go=o_nasze_przedszkole, dostęp 26 lutego 2021
- http://pm6-torun.pl/index.php?go=o_nasze_przedszkole, dostęp 26 lutego 2021
- http://pm6-torun.pl/index.php?go=o_nasze_przedszkole, dostęp 26 lutego 2021
- http://www.bimbambino.pl/?page_id=96 – dostęp 27 marca 2021 r.
- <http://www.flisaczek.pl> - dostęp 27 marca 2021 r.
- <http://www.pm11torun.com.pl/historia-przedszkola> – dostęp 28 lutego 2021 r.
- <http://www.pm11torun.com.pl/historia-przedszkola> – dostęp 28 lutego 2021 r.
- <http://www.pm11torun.com.pl/historia-przedszkola> – dostęp 28 lutego 2021 r.
- http://www.pm12torun.com/rys_historyczny.html, dostęp 28 lutego 2021 r.
- <http://www.sto.org.pl/stowarzyszenie>, dostęp: 5 stycznia 2021 r.
- <https://pm15.edupage.org/about/>, dostęp 1 marca 2021 r.
- <https://www.fundacja-dajszanse.pl/> dostęp 6 marca 2021 r.
- <https://www.przedszkole14.com.pl/historia.php>, dostęp 28 lutego 2021 r.
- <https://www.torun.pl/pl/baj-pomorski-konczy-75-lat> dostęp 5 i 2021 r.
- Parzyjagła Barbara, *Dzieje wychowania przedszkolnego w polskim systemie oświatowym*
[w:] <https://szkolnictwo.pl/index.php?id=PU5489>, dostęp - 5 stycznia 2021 r.
- http://www.pm16.com.pl/nasze_przedszkole/historia/, dostęp 1 marca 2021 r.